

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav české literatury a komparatistiky

Obecná a srovnávací literatura (komparatistika)

Disertační práce

Mgr. Josef Řídký

***Styl a historie: Vliv literarity jazyka na podobu historické
temporality***

**Style and History: Literarity of Language and its Impact on
Historical Temporality**

Vedoucí práce prof. PhDr. Petr Bílek, CSc.

2021

Poděkování

Když se po osmi letech psaní této práce ohlížím, je to pro mě spíš důvod k rozpakům a mírnému rozčarování. Trvalo to dlouho, až moc dlouho, a nejsem si vlastně jistý, jestli to za to všechno stálo. Ptám se sám sebe, jestli jsem si namísto psaní dizertace neměl raději založit rodinu. Co naplat, byla to i moje volba a na cestě mě potkalo i mnoho lidí a věcí, za které jsem nakonec velmi vděčný.

Mezi těmi, komu patří mé poděkování a kteří mou strastiplnou anabázi dokázali ve šťastných chvílích povýšit na iniciační cestu, jsou (v pořadí kapitol této práce): Eva Krásová, která mě kdysi dávno na jednom semináři naučila číst Ricoeura v kontextu jeho díla; Olivier Abel, jemuž vděčím za přátelské přivítání ve Fonds Ricoeur; Sabina Loriga, které bych tímto rád poděkoval za pohostinnost, jíž se mi dostalo na École des Hautes Études en Sciences Sociales; Kamil Činátl, jenž mě provedl labyrintem českého akademického psaní; Alessandro Stanziani, který mi otevřel svět globálních dějin a navigoval mě skrze literaturu; a konečně a především Petr A. Bílek, jenž mě vzal kdysi pod svá křídla, podporoval mě ve všech mých ztřeštěných nápadech a posléze mi je pomáhal administrativně uskutečnit, dával mi dost prostoru pro seberealizaci, ale zároveň mě na závěr dokázal ukočírovat k tomu, abych práci odevzdal.

Zvláštní dík patří také mým rodičům, a to za jejich nekonečnou trpělivost. Za trápení, které se mnou při psaní doktorátu měly, posílám díky i *L.* a *N.*

Prohlašuji, že jsem disertační práci napsal samostatně s využitím pouze uvedených a řádně citovaných pramenů a literatury a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 21. 9. 2021

Mgr. Josef Řídký, v. r.

Abstrakt

Cílem této práce je nabídnout nový způsob „literárního“ čtení historie bez toho, aby byla postavena na roveň fikci, což bylo úskalím dosavadních, narativistických přístupů. Historické psaní zde vnímáme jako specifický žánr, který v sobě spojuje vysvětlení a vyprávění, a má díky tomu zcela specifický estetický horizont či čtenářský účinek, který dokáže obohacovat naše vnímání minulosti. Práce tuto rétoriku historie buduje ve třech krocích, každému je věnována samostatná část. První část představuje dílo Paula Ricoeura, zvláště *Čas a vyprávění*, díky čemuž je možné definovat diskurz historie jako narativní žánr, který reprezentuje stopy minulosti a skrze nástroje *kvazi-vyprávění* je refiguruje v časových kategoriích *narativní identity* a *dějinného vědomí*. Historiografie, ukazuje se, je žánrem reprezentujícím specifickou historickou časovost, což je důvod, proč musí zároveň vyprávět i vysvětlovat. Ve druhé části tento teoretický model aplikujeme v praxi a ukazujeme, že může sloužit jako interpretační klíč pro četbu historiografických děl. Abychom prokázali jeho životaschopnost, procházíme rozličnými žánry historického psaní: postmoderní historiografií, pozitivismem, historií psanou ve velkých měřítkách, mikrohistorií. Ve třetí části naše předchozí zjištění konfrontujeme s dosavadní teoretickou tradicí, s narativismem. Vstupujeme tak do diskuze s dílem Haydena Whita, Franka Ankersmita, Hanse Kellnera a dalších. V závěrech pak formulujeme vlastní teorii či metodologii: rétoriku historie. Ta historiografii rozpoznává jako souhru figurace, explikace a časové implikace, která apeluje na čtenáře a kterou je třeba číst v perspektivě narativní identity a časové klenby dějinného vědomí.

Klíčová slova:

Paul Ricoeur, historiografie, narativita, čas, hermeneutika, Hayden White, historická metodologie, literární teorie, čtenář a čtení

Abstract

The goal of this work is to offer a new approach towards a literary reading of history without subordinating it to the realm of fiction, the troubling solution previous narrativist approaches resorted to. Instead, this work conceives of historical writing as a genre of its own, intertwining both explanation and narration and thus creating a distinctive aesthetic horizon or effect of reading that enriches our perception of the past. The work develops this rhetoric of history in three subsequent steps, elaborated in three different parts. The first introduces the oeuvre of Paul Ricoeur, namely his *Time and Narrative*, which allows us to define historical discourse as a narrative genre that represents traces of the past and, via the tools of *quasi*-intrigue, refigures them into the temporal categories of *narrative identity* and *historical consciousness*. As it turns out, historiography is a genre prone to represent historical time, which is the main reason why it must both narrate and explicate. The second part puts this theoretical model into practice to prove that it can be used as a method of reading historiographic texts. To demonstrate its viability, a wide variety of texts is interpreted: a postmodern historiography, positivistic texts, a big scale history, microhistories. The third part confronts the previous findings with the narrativist theoretical tradition. The work engages in debate with the works of Hayden White, Franklin Ankersmit, Hans Kellner, and others. In the conclusions, we offer our own theory: the rhetoric of history. It distinguishes history as an interplay of figuration, explication, and time implication, a whole that targets the reader and that is to be read from the perspective of narrative identity and under the arch of historical consciousness.

Keywords:

Paul Ricoeur, historiography, narrativity, time, hermeneutics, Hayden White, historical methodology, literary theory, reader and reading

Styl a historie

Úvodem.....	7
Část I.: Historie.....	11
Hermeneutika historického vyprávění.....	13
Matrice trojí <i>mimésis</i>	16
Strukturní prvky historické narace – epistemologická analýza.....	25
Strukturní prvky historické narace – ontologická analýza.....	46
Čas refigurovaný.....	65
Narativní identita.....	66
Dějinné vědomí.....	78
Barvy dějinnosti.....	96
Část II.: Styl.....	124
Historické hry s časem.....	131
Rétorika chronologie. Norman Davies: <i>Polsko: dějiny národa ve středu Evropy</i>	132
Rétorika metody. Ivan Jablonka: <i>L'Histoire des grands-parents que je n'ai pas eus</i>	138
Rétorika figur. Simon Schama: <i>Krajina a paměť</i>	152
Historický výchozí styl.....	176
Rétorika posloupnosti.....	181
Rétorika výčtu.....	198
Střet měřítek.....	209
Rétorika velkých měřítek.....	214
Rétorika malých měřítek.....	252
Část III.: Rétorika historie.....	265
Poetiky historie.....	267
Hayden White a tropologický přístup.....	270
Poetiky historie ve střetu vyprávění a vysvětlení.....	286
Rétorika historie.....	310
Rétorika fikce – rétorika historie.....	313
Figurace, explikace, časová implikace.....	321
Postava, čtenář, identita.....	334
Žánry historie.....	343
Bibliografie.....	354

Úvodem

Svoji první významnou zkušenost s historií, kterou dokážu bezpečně identifikovat, jsem učinil nad stránkami *Bohů, hrobů a učenců* od C. W. Cerama. K přečtení knihy mě pobídl otec, jednalo se, jak už to tak u rodičů bývá, napůl o doporučení a napůl o povinnost. Zpětně vzato je to strašlivá kniha, tonoucí v doslovném, pozitivizujícím čtení mýtů, libující si v sáhodlouhých a nezáživných popisech starověkého světa, pro děti veskrze nevhodná. Ale já si pamatuji, jakému snění jsem se při jejím čtení oddával: o Egyptu, o mayských pyramidách, o počátcích všech časů... Byl to jiný typ uhranutí, než jaký jsem zažíval třeba s *Pánem prstenů*. Bájně a fantastické říše Mezopotámie a Střední Ameriky byly říšemi *minulosti*, byly pro mě dokladem toho, že kouzelné země existovaly i v tomto světě. Akorát namísto hobitů a prstenů ukrývaly sedm divů světa, mumie faraónů, města zavátá pískem nebo ztracená v džungli.

Tohle prvotní vzplanutí pak jako by bylo později přerušeno, převrstveno, především školským dějepisem. Jeho vize minulosti byla veskrze odkouzlená. V semináři, který mě připravoval na maturitu, jsem se jak závodní kůň učil nazpaměť zákruty a intriky meziválečné politiky, a to do nejmenších detailů a v horizontu dnů. Když se dívám do svého starého sešitu, vidím sérii poznámek ve stylu *říjen 1936, Říjnový protokol Německa a Itálie; 1. listopadu 1936, Mussolini mluví o „státech osy“; 25. listopadu 1936, Pakt proti kominterně Německa a Japonska; 6. listopadu 1937, přistupuje Itálie...* atp. Dějiny se náhle proměnily v tuto nezdolnou, tíživou masu, kterou bylo třeba pokořit silou vlastní paměti. Namísto *bytí* se staly *vědění*m, k němuž bylo možno si zjednat přístup pouze skrze pedagoga nebo učebnici. Dalo se díky nim pochopit, jak se zrodily současné hranice evropských států. Zároveň ve mně ale zanechávaly jisté rozčarování – či jak jinak popsat ten pocit, který se mě zmocňoval nad učebnicí, jež nedokázala vietnamskou nebo studenou válku uzavřít do stejně úhledné série tažení a rozhodujících bitev jako předchozích pět set let historie.

Onen prvotní *pocit* z dějin, který mi dala v dětství zakusit knížka od otce, jsem pak ve vzdálené ozvěně zažil zase až na univerzitě, už coby student historie. Zprostředkoval mi ho *Věk katedrál* Georgese Dubyho. Zaposlouchejme se na chvíli do jeho jazyka: „Lidí je velmi málo – na západ, na sever i na východ, kam až oko dohlédne, se sice táhnou neobydlené pustiny, avšak lidé postupně všechno pohlcují (...) chýše z kamenů, z bláta nebo z větvení seskupené do osad, obklopené ploty z trní a pásem zahrad (...) občas lze zahlédnout město, ale je to jen vybělená kostra římského sídliště, ztracená uprostřed venkovské krajiny, kolem rozvalin orají pluhy, jakžtakž opravené hradby, kamenné stavby z dob impéria, přestavěné na kostely či na tvrze (...) tak vypadá Západ na přelomu

prvního a druhého tisíciletí. Ve srovnání s Byzancí nebo s córdobským chalífátem je drsný, nesmírně chudý, zbídačený. Nehostinný svět, jemuž vládne hlad.“¹ O italských fašistech, nedejbože Mussolinim, Hitlerovi nebo Churchillovi, jsem nikdy nevěděl, jestli mají hlad. Ze zmínek o *Versailleské mírové smlouvě*, *Rapallské smlouvě* nebo o *ose Berlín–Řím–Tokio* jsem si neuměl udělat představu, jak dotyčná města mezi válkami vypadala. Denní shon vysoké politiky se zdál být příliš překotným, příliš chaotickým, bez nějaké vnitřní souvislosti. Zato Západ přelomu miléníí byl dávnou zemí, živořící na troskách jakési ještě hlubší minulosti. Dubyho popis konce raného středověku mě zkrátka rázem přenesl zpátky k městům zavátým pískem a sedmi divům světa. Ale kromě toho přede mě také kladl svět, kterému jsem – na rozdíl od světa vysoké diplomacie – trochu rozuměl; protože zatímco na vojně jsem nikdy nebyl, hlad a pustou krajinu znám.

Že různé historické knihy nabízejí různé vize historie, jsem intuitivně pociťoval dlouho. Nerozuměl jsem ale tomu, *jak* to dělají. Dá se to vše svést zkrátka na jejich obraznost, na spisovatelský um autorů? Anebo to byla prostě jen zásluha témat, o kterých ty které knížky hovořily? Brzy po seznámení s různými teoriemi a epistemologiemi dějin jsem zjistil, že podobné vize se nějakým způsobem týkají i jich – že historie napsané pozitivistou, marxistou, historikem mentalit nebo kritikem ideologií budou každá dosti jiného rázu. Různé způsoby přemýšlení vedou k různě pojatým stylům psaní – a ty dávají v posledku vyvstat různě zabarveným *obrazům dějin*. A právě psaní, jazyk, text, *styl* se posléze ukázal být úhelným momentem mého přemýšlení; právě v něm jsem začal rozpoznávat zdroj oněch *pocitů*, které se mě nad stránkami historie zmocňovaly. Otázkou zůstávalo, jakými cestami se mu je daří evokovat, jak jim dává vyvstat.

Přestože s texty Michela Foucaulta a Rolanda Barthesa jsem se seznámil dřív než s myšlením Paula Ricoeura, bylo ku prospěchu věci, že Ricoeura jsem četl dlouho předtím, než jsem poprvé otevřel Haydena Whitea. Ten by se totiž mohl zdát u podobného typu přemýšlení logickým východiskem. Nejsou snad komická, tragická, romaneskní či ironická zápletky rovněž určitými *vizemi* historie? Postupují-li navíc ruku v ruce s organistickým, formistickým, mechanistickým či kontextualistickým způsobem vysvětlení a se zřetelnou ideologickou implikací, pak se zdá, že řešení problému je na dosah. Avšak já vzal *Metahistorii* do ruky až po přečtení *Času a vyprávění*, a tak jsem tušil, že k tomu, abych pochopil rozměr a povahu onoho neodbytného pocitu z dějin, si pouze s jazykem nevystačím. Nejde totiž jenom o to, *jak* historie mluví, ale také *o čem*. Zkrátka a dobře, historii jakožto žánru se nedá rozumět bez určité koncepce dějin. Nakonec, mou první motivací nebylo historické psaní, ale právě onen *pocit*: dějiny ve své konkrétní artikulaci.

1 GEORGES DUBY, *Věk katedrál: umění a společnost 980-1420*, Praha 2002, str. 11.

Tato práce je o formálním uspořádání historického diskurzu a jeho účinku na recipienta – zkrátka o psaní a čtení historie –, ale na tuto cestu se nevydává přímočaře, ponořením do historických textů a pozorováním jejich dané verbální struktury. Na historiografii se dívá prizmatem dějin, dějinnosti, historické temporality. Ta zde bude tvořit jakési apriorní východisko, zdroj, ale i označované historického diskurzu. Teprve pod jejím zorným úhlem přistoupím k interpretaci historického psaní. Jedním dechem je třeba dodat, že ona *dějinnost* není žádnou objektivní a člověku externí veličinou o sobě: v této práci bude mít spíše povahu existenciálu, struktury časového bytí člověka. To ovšem zásadně mění hierarchii interpretace, kterou zde chci nabídnout. Namísto popisu strukturní roviny diskurzu mě budou zajímat její časové implikace, jak je dokáže aktualizovat historicky situovaný čtenář; namísto přímočaré cesty *narativismu* nabízím pojetí *historiografie jakožto hermeneutiky dějinnosti*. Oproti dosavadní interpretační tradici tak bude Jazyk sesazen ze svého piedestalu, ale jen ve prospěch jeho partnerství s časem. To bude platit oboustranně: čas mě zde zajímá jen natolik, nakolik je dílem textu, nakolik je jeho, abych tak řekl, imanencí.

Z této volby pak plyne organizace celé práce, která je rozdělena do tří částí. V té první, nazvané *Historie*, se nejprve vydám onou oklikou přes čas, která mi teprve umožní postavit se čelem k textům. Jejím hlavním předmětem zájmu je Ricoeurův *Čas a vyprávění*, v němž budu hledat oporu pro to pojetí dějinnosti, jež se posléze může stát mým interpretačním vodítkem. Trilogie francouzského filozofa je ale mnohem víc než jen novým promyšlením dějinnosti – představuje i vlastní pojetí hermeneutiky vyprávění. Nabízí tak teoretické východisko pro můj klíč ke čtení. Tato práce je tedy v jistém ohledu nepochybně prací ricoeurovskou – avšak ne ve smyslu komentáře nebo bilancování Ricoeurova díla, nejsem koneckonců filozof a tato role mi nepřísluší. Ricoeurovská je ve smyslu *metody*. K *Času a vyprávění* přistupuji jako komparatista a jako historik – poslouží mi jako návod, vodítko, pomůcka i instrukce. To je doufám dostatečným ospravedlněním pro to, že od Ricoeura se budu odchylovat, kde bude potřeba. Závěr první části právě jedno takové vychýlení nabídne, a to směrem od tématu aporetiky času, pro *Čas a vyprávění* zcela stěžejní, k možnému *rozšíření* pole dějinnosti, takovému, jež se propůjčuje k hermeneutickému či „literárnímu“ čtení historie.

Nevstupuji zde samozřejmě na pole neorané. Od Barthesova *Diskurzu historie* přes Whiteovu *Metahistorii* a dále však „poetickému“ čtení historie vládnu jazykocentrické přístupy. Je jejich velkou zásluhou, že celé téma otevřely a vrazily nohu lingvistického obratu do dveří objektivity, které by za sebou pozitivisticky naladěni historici nejradyji navždy zabouchli. Na druhou stranu, ve snaze o postižení oněch *obrazů* dějin, které přede mnou jako čtenářem vždy vyvstávaly, mi jejich modely nikdy nepřišly úplně uspokojivé. Motivací této práce je tak nabídnout alternativu k na jazyk

příliš zaměřeným autorům. Abych měl však co nabízet, musím nejdřív sám podniknout vlastní *experimentální* čtení, nabídnu určitou pragmatiku historického diskurzu či jeho recepční praxi. Právě to bude předmětem druhé části práce, nazvané *Styl*. V ní nejprve projdu samostatně několika monografiemi, které se k zde budovanému interpretačnímu klíči zdají být vyloženy vhodné. Poté, co ho v takto příznivě nastaveném prostředí ozkouším, podniknu s ním náročnější zkoušku: zkusím se s ním ponořit do některých dominantních *stylů* historie. Zde se teprve bude lámat chleba a ukáže se, nakolik je produktivním a nakolik dokáže rozehrát významy i v těch typech psaní, které se k zaujetí vyložene časové perspektivy nijak prvoplánově nenabízejí.

Zatímco první část tak bude pokládat teoretické základy, část druhá bude praktickým provedením. Dohromady pak budou tvořit *náčrtek* či *koncept* teorie, kterou bych proti předchozí tradici rád nabídl. Než ji ale na úplný závěr této práce zformuluji, bude potřeba vyrovnat se ještě s odkazem narativismu. To bude tématem třetí části, kde učiním zadost Haydenu Whiteovi, ale i Franklinu Ankersmitovi, Hansi Kellnerovi a dalším. Proti jazyko- či textocentrickým přístupům, jež „literární“ interpretaci historie doposud dominovaly a které, jak ještě na příslušném místě vysvětlím, nazývám „poetikami historie“, pak nabídnu historickou *rétoriku*, tedy takový způsob čtení, který historiografii vyvádí zpoza hranic textu, směrem k rozměru dějinnosti, tak jak tane čtenáři na mysli; jak se v jeho mysli *refiguruje*. Týmž samým gestem pak sepnu předchozí teoretickou i interpretační část. Netroufám si tvrdit, že zde nabízím završenou a plnokrevnou teorii recepce historického textu, nicméně snad se mi alespoň podaří ukázat, jak moc je historické psaní rovinou dějinnosti prodchnuto. Jinými slovy, jak moc je ona *historická temporalita* ve *stylu historie* všudypřítomná.

Na dalších stránkách ustoupím do pozadí, za první osobu plurálu. Zvláště ve druhé části, kde budu argumentovat zkušeností čtení, tím budu chtít dát najevo jistý univerzální nárok předkládaných tezí, jejich sdílenou povahu. Zároveň předesílám, že v textu často mluvím o *čtenářích* nebo *historících* tak vůbec, tedy se uchyluji ke generickému maskulinu. Vyváženost jazyka této práce padla za oběť snaze o jeho čitelnost. Spoléhám na latentní dohodu přítomnou v české gramatice, podle níž se generickým maskulinem míní jak čtenáři, tak čtenářky, jak historičky, tak historici. A případné čtenářky této práce tímto žádám o shovívavost.

Část I.: Historie

Dějiny se vyznačují svou vlastní specifickou časovostí, *dějinností*. Ta představuje kategorii o sobě, existenciál. Máme-li si k dějinám zjednat inteligibilní přístup, artikulovat či konkretizovat jejich podoby, potom nutně slovem, skrze text. Vyjevují se, nabírají tvar až díky konkrétnímu zápisu historické práce, která by ovšem nebyla prací historickou, kdyby z ní tyto dějiny nevzcházely. O tautologii se však nejedná: stejně jako jistou estetickou zkušenost básně zažíváme pouze čtením básně, tak specifickou časovost dějin zakoušíme jenom díky určitým textovým strukturám, které jsou historickému psaní imanentní. Pohyb probíhající mezi těmito dvěma póly, dějinností a textem nebo přesněji *historickou temporalitou a stylem historie*, tvoří jádro našeho zkoumání. Linii elipsy, jejíž ohniska oba body představují, povedou interpretace vybraných historických škol, metodologických trendů, konkrétních děl. Především ty jsou prubířským kamenem celé koncepce, jež je na druhou stranu motivována právě snahou ony historické spisy znovu přečíst. Je tedy pravdou, že není teorie bez praxe, ale pole této praxe bez patřičné teorie také vymezit nelze. Zajímají nás v první řadě primární historické texty, ovšem způsob, jakým k nim hodláme přistupovat, se úzce odvíjí od toho, *jakého druhu je historická pravda*, již mají vypovídat. Historii jako specifický vědecký diskurz obecně spojujeme právě s vypovídáním pravdy, reality, minulé skutečnosti, ovšem snad žádné jiné disciplíně nečiní takovou obtíž svou intenci obhájit. Proto je třeba v první řadě prozkoumat status historické pravdy, její předpoklady, možnosti i hranice. A až tehdy, kdy porozumíme strukturním prvkům historického diskurzu, všemu, co je pro něj *nezbytné* a mimo co již nedokáže působit, budeme schopni vytknout vlastní pole historiografie a budeme i držet klíč k jeho interpretaci.

To pro nás v prvním kroku znamená jediné – osvojit si koncepty, které Paul Ricoeur představil v trilogii *Čas a vyprávění*. Cesta, kterou zvolil, je unikátní právě v tom, že se nespokojil jen s analýzou vnitřního uspořádání historického diskurzu, ale rozhodl se ptát i po jeho zdrojích a projevech; jeho účincích. Takové pojetí má tu výhodu, že uniká aporiím jazykocentrických přístupů, jež přes všechny své cenné zisky ve výsledku nedokážou odpovědět na otázku, *proč* se historická vyprávění opírají o dokumenty, prameny, fakta a stopy a jak se tato skutečnost propisuje do významů, jež historické texty nabízejí (samozřejmě kromě obligátního konstatování, že poznámka pod čarou jim jaksi propůjčuje zdání realismu). Narativismus, zkrátka, se k historiografii rozhodl přistupovat jako ke každé další jazykové produkci – tedy jako k diskurzu poplatnému pravidlům a tíze jazyka; jako ke struktuře z jazyka povstávající, ale jazykem také ohraničenou. Takový přístup

umožnil vydat své poklady, ale zároveň si tím předem určil, jaké budou jeho nejzazší limity.² Myšlení Paula Ricoeura umožňuje tento bludný kruh rozlomit s tím, že odkaz narativismu neanuluje; pouze mu přisuzuje určité jasně vymezené místo v celku hermeneutiky dějin. Pro Ricoeura leží zdroje historie *před* jejím zápisem, její efekty či účinky se pak zhmotňují *za* ním. *Zdroje a účinky*: můžeme si je představit jako dva kužely světla, vrhané na zešeřelé pódium, jež v místě, kde se protínají, dávají zrodit historickému psaní. Jak budeme později v textu argumentovat, taková metafora nakonec odpovídá i povaze historikova řemesla: k psaní přistupuje na základě pramenů a se zrakem upřeným k jejich tušenému smyslu. Podstatné však je, že historický zápis není výlučným zdrojem historie; zdrojem sama sebe, svým vlastním nástrojem i významem. Tvoří, jak už bylo avizováno, určitou hermeneutiku, a totiž hermeneutiku minulosti: nabízí její možné smysly, představuje její interpretaci. Nicméně ta se neustavuje čistě svým zapsáním, ba naopak, má svůj objekt i svou intenci. Bez nich by nemohla být tím, čím je; bez minulosti nemáme ani hermeneutiku minulosti.

V této první části nás tedy čekají dva úkoly. Jednak se pokusíme porozumět historiografii právě jako určité hermeneutice, takové, jež obcuje s minulostí, což ji jako takovou ustavuje. „Každá hermeneutika tak vždy odhaluje ten aspekt existence, který ji zakládá jako metodu.“³ To zároveň znamená nazřít historii jako součást mnohem širší rodiny, jíž je sám žánr vyprávění, pojatý zde jako hermeneutika času. Historiografie, budeme s Ricoeurem dále argumentovat, tvoří její podmnožinu, specifickou hermeneutiku *historického času*. To nás přivádí k druhému úkolu, jímž je artikulace předmětu historických textů, totiž dějinnosti. Abychom dokázali historii přečíst jako určitou verbální interpretaci minulosti, je v první řadě potřeba porozumět tomu, co se vlastně myslí minulostí, jinými slovy co to jsou dějiny, jak se jakožto specifický čas konstituují, jak vstupují za horizont jazyka a nakonec jak se kladou jako obzor čtenáře, jako způsob jeho bytí. Každému z těchto úkolů je vyhrazena přibližně jedna kapitola první části; nicméně jak je z logiky věci patrné, jazyk propůjčený minulosti a čas uplynulého se vzájemně prostupují a proplétají. Nikdy je nelze zcela oddělit, nikdy nelze mluvit o jednom bez druhého.

2 Narativismu a odkazu lingvistického obratu je věnována, jak předesláno, třetí část práce.

3 PAUL RICOEUR a MILOŠ REJCHRT (ed.), *Život, pravda, symbol*, Praha 1993, str. 183.

Hermeneutika historického vyprávění

Hlavním zájmem této práce je tedy směna mezi jazykem a časem, stylem a historickou temporalitou, a toto její dvojdomé založení nás bude provázet po celou dobu. Ve druhé části budeme interpretovat texty ve světle jejich časových implikací, ve třetí části nabídneme proti poetikám historie její rétoriku; a zde, v první části, nás potom bude zajímat jednak hermeneutika vyprávění, jednak její předmět, jímž je minulost. V komprimované podobě pak tuto podvojnost nacházíme ve spojení „historické vyprávění“, označující naraci, jejíž intencí je uplynulé. Než však přistoupíme k samotnému čtení *Času a vyprávění*, zmiňme alespoň v obrysech kontext, v němž Ricoeur v době jeho napsání o vyprávění přemýšlel.

V první řadě, jím představená hermeneutika vyprávění a konkrétně pak historická hermeneutika spadají do tzv. „dlouhé cesty“ hermeneutiky, již volí navzdory cestě „krátké“. Druhou zmiňovanou představuje zejména Heideggerova *ontologie porozumění*, která „odmítá spory o *metodě* a přenáší se rázem na rovinu ontologie konečného bytí, aby tam našla *porozumění* ne již jako *modus poznání*, nýbrž jako *modus bytí*.“⁴ Heidegger podle Ricoeura tím, že postuluje bytí jako rozumějící, zcela obchází problém *reprezentace bytí*, tedy fakt, že si k němu můžeme zjednat přístup jen skrze různé jazyky, jež jednotlivé fasety existence zprostředkovávají. Jinými slovy, německý filozof se domnívá hledět pravdivé povaze světa do očí, zatímco podle francouzského filozofa je na místě hledat ji spíše v symbolických jazycích, kde je přístupná jako jejich označované; jako jejich zdroj a motivace. Právě tímto směrem míří ona „dlouhá cesta“ hermeneutiky. *Existenci* chce rozkrývat skrze různé hermeneutiky symbolů, jež představují její znaky: tak se kosmická a sakrální symbolika stává předmětem fenomenologie náboženství, snová symbolika předmětem psychoanalýzy;⁵ a historická stopa – symbol uplynulého – se může stát předmětem historiografie. Každá hermeneutika hodná toho jména zkrátka předpokládá jak jazyk, jímž promlouvá, tak svět či existenci, k níž se vztahuje.

Další etapou, která nás vede k hermeneutice vyprávění, je spis *Živá metafora*, jež byla, slovy Ricoeura, koncipována společně s *Časem a vyprávěním*.⁶ V čem pro nás může být tato jejich spřízněnost užitečná? *Živá metafora* představuje jednak odpověď filozofiím lingvistického obratu, obzvláště pak strukturalismu, a jejich premise o nereferenční povaze jazyka. Tato obrana reference se může v pokročilejších fázích naší práce jevit jako obzvláště užitečná, neboť ze

4 PAUL RICOEUR, *Život, pravda, symbol*, Praha 1993, str. 170.

5 Ibid., str. 177-178, 182 *et passim*.

6 Týž, *Čas a vyprávění. I, Zápletka a historické vyprávění*, Praha 2000, str. 9.

strukturalistických premis vzešel i historický narativismus. Spokojme se však s tím, že proti nim postavíme celou váhu *Času a vyprávění*. Ze *Živé metafor* je pro nás ale obzvláště zajímavý postřeh, jenž jazyku přiznává schopnost *poetické invence* světa. Ricoeur zde totiž ani tak nerestituuje referenčnost jazyka v nějakém primitivním slova smyslu, jako spíš navrhuje možnost jisté „metaforické reference“, jež obohacuje naši schopnost rozumět světu; rozšiřuje ho a prohlubuje. Metafora je invencí jazyka, při níž selhává možnost uzuálního, doslovného čtení znaku. Tento destruktivní akt má ale i svou produktivní stránku, neboť v selhávání běžného významu se rodí i význam nový, metaforický. Paralelně k tomu je suspendována primární reference slov, a to ve prospěch nové reference metaforické: „l'œuvre littéraire ne déploie un monde que sous la condition que soit suspendue la référence du discours descriptif. Ou, pour le dire autrement: dans l'œuvre littéraire, le discours déploie sa dénotation comme une dénotation de second rang, a la faveur de la suspension de la dénotation de premier rang du discours.“⁷

Metafora představuje invenci ve dvojím smyslu slova objevit – na jednu stranu nachází, co zde již bylo, tedy dává průchod nějaké latenci světa, a na straně druhé zároveň vynalézá cosi nového, čili mění naši perspektivu. To, co skrze ni ve světě rozpoznáváme, nakonec *vidíme-jako*, což je modalita specifického modu bytí, jež zároveň *je i není*. Metafora totiž nabízí určitou analogii světa, jeho překlad, uchopení jazykem, verbalizaci, a nikoliv tento svět samotný. Metaforická reference předkládá model rozumění, ale jako taková se ve světě nezhmotňuje; tvoří spíš tenký film, který na věcech ulpívá a mění způsob, jímž odrážejí světlo; mění jejich percepci, nikoliv je samé. Podstatné je však zachování obou rovin: metaforický význam je, přičemž zároveň není. Metaforické *vidět-jako*, jež nově uchopuje a zprostředkovává svět, je korelátem *být-jako*, anebo zřetelněji, *jakoby-být*.⁸

Tato struktura posléze nalézá svůj odraz ve struktuře vyprávění, která se však světa nechápe v poetické invenci metafor, ale skrze konfiguraci záměrů, příčin a náhody do celku zápletky. Jak budeme s Ricoeurem dále argumentovat, konstrukce zápletky, *mythos*, nabízí určité provedení *mimésis*, tedy reprezentaci lidského jednání a trpění a potažmo času. Specifické uspořádání nějakého příběhu tedy tvoří své vlastní *vidění-jako*. Posuneme-li tyto úvahy o řád výše, a zde už se setkáváme s tropologickým uvažováním Haydena Whitea, pak dílčí historická vyprávění rovněž nabízejí svá *vidění-jako*, své interpretace minulosti, provedení dokumentů ve struktuře zápletky historické narace. Pak můžeme zajisté mluvit o nějakých dějinách jako tragických nebo komických, avšak v této optice si zároveň vždy udržují svou mimetickou vazbu na skutečný svět minulosti, jak se nám dochoval skrze své ostatky v archivech, ruinách, nalezištích a stopách všeho druhu.

7 PAUL RICOEUR, *La métaphore vive*, Paris 1975, str. 278-279.

8 Ibid., str. 312-313 a dále.

S tím, jak se přibližujeme k samotné hermeneutice vyprávění, je potřeba zmínit ještě jedno východisko Ricoeurova myšlení, pro následující stránky zcela stěžejní. Jedním z hlavních úkolů *Času a vyprávění* totiž není nic menšího, než se vypořádat s aporetikou času, jak ji po sobě zanechala řecká a latinská filozofická tradice, ale i Husserl s Heideggerem. Problém filozofické spekulace o čase, tvrdí Ricoeur, je totiž ten, že sama o sobě produkuje aporie, jež lze smířit pouze jejich *poetickým uchopením* ve vyprávění.⁹ Tyto aporie se ukazují být dvojího rázu: jednu tvoří vzájemná nepřevoditelnost lidského času a času přírody, druhou pak paradox jednotného času, který se zároveň rozpadá na minulost, přítomnost a budoucnost, a vyvolává tak tázání po jejich vzájemných švech.

Paradox nesmiřitelnosti času fenomenálního a času kosmického, jak je také Ricoeur nazývá, spočívá v jejich vzájemné nepřevoditelnosti. Čas přírody se opakovaně nedaří založit v času psychologickém a čas světa zase nebere zřetel na způsob, jímž ho lidé vnímají. Augustin se marně snaží hledat *měřítko* času v trvání (*distentio*) lidského ducha; k neúspěchu je odsouzena i Aristotelova snaha o založení času v pohybu fyzikálních objektů, jež znají pouze předchůdnost a následnost, ale bez perspektivy duše, s jejími anticipacemi a retencemi, skrze ně nelze stanovit bod přechodu od jednoho k druhému – sérii fyzikálních *okamžiků* chybí svorník přítomného *ted*;¹⁰ neuspěl ani Heidegger se svou snahou o založení vulgárního času v časovosti lidského pobytu, neboť první jmenovaný, čas materiálního světa, se zdá bez ustání *kontaminovat* lidské, čistě fenomenální vnímání *časovosti*.¹¹

Paradox jednotného času, který se ale zároveň vnitřně člení na budoucnost, přítomnost a minulost, pak obzvláště u fenomenologicky orientovaných autorů vede k té potíži, že není snadné přejít od individuální subjektivity k společnému, společenskému pojetí času. Zatímco přechod od nastávání k uplynutí skrze uzel přítomnosti dokáže fenomenologie řešit sérií protencí a retencí (u Husserla) nebo maticí bývale-zpřítomňující budoucnosti (u Heideggera), potom snaha o scelení času jako čehosi nadindividuálního ji uvrhuje do neřešitelných paradoxů. Husserlův přechod od zřetězování retencí k dějinám se zdá vyvolávat více problému, než jich vyřeší; stejně tak Heideggerův pokus o ustanovení jednoty času jeho sevřením v *bytí ke smrti*; nakonec, k nezdaru je podle Ricoeura odsouzena i ta cesta, jež by chtěla ustanovit samostatně stojící historiografii tím, že minulostnost příručních a výskytových jsoucen (čili stop minulosti) založí ve fenomenální *bývalosti* pobytu.¹²

9 PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. III, Vyprávěný čas*, Praha 2007, str. 10.

10 Týž, *Čas a vyprávění I*, str. 30-42; týž, *Čas a vyprávění III*, str. 17-34.

11 Ibid., str. 136-141, ale i 114-117.

12 Ibid., str. 354-369.

Odpověď na obě aporie pak nabízí právě vyprávění; ne však jejich spekulativním rozlousknutím, ale jejich *poetickým řešením*. Narace směřuje čas fenomenální a čas kosmický tím, že člověka situuje v historickém světě a propůjčuje mu jeho identitu; a paradox jednotného času zmírňuje sepnutím oblouku dějinného vědomí, jež prostředkuje mezi společenskými očekáváními, tradicí a historickou přítomností. K oběma *poetickým řešením*, jak je Ricoeur nazývá, se vrátíme ve druhé kapitole této části, jakmile projdeme hermeneutikou vyprávění.

Matrice trojí *mimésis*

Není snadné vstoupit do Ricoeurem vypracovaného systému vzájemných korespondencí a souběžných spojitostí, najít v uzlu zrcadlících se vlastností bod, kterým začít. Autor se dle svých slov snaží vést trialog historiografie, literární vědy a fenomenologie času;¹³ trialog, jehož cílem není vítězství jednoho ze zúčastněných, ale pochopení jejich vzájemné podmíněnosti, pojmenování společných předpokladů a nalezení řešení, která si vzájemně nabízí a díky nimž se tyto vědy ve svých krajních polohách překrývají. Neboť otázky, jež jednu disciplínu přivádějí k neřešitelným aporiím, mohou v režimu těch druhých nalézat produktivní řešení. A přitom je nadmíru paradoxní, že právě těmito otázkami jsou ony obory definovány. Cílem zde ovšem není podat jakousi teorii všech teorií, ale spíš postihnout pojmy – nebo lépe jevy – stojící u kořenů lidské existence a tvořící tak mlčenlivé východisko otázek, jež si ony tři vědy, každá po svém, kladou. Připomeňme, že jedním z Ricoeurových úhelných zájmů je právě myšlení aporetiky časovosti. A právě v návaznosti na toto tázání musíme nahlížet celou snahu o rekapitulaci, nové pojmenování a následnou integraci historického a literárněvědného diskurzu coby konceptualizací dvou velkých narativních modů, historie a fikce. Schválně říkám integraci, neboť Ricoeur neusiluje o žádný druh syntézy, ve které by se rozdíl obou disciplín setřely, naopak jejich charakteristiky vyostřuje, díky čemuž nakonec vyniká to, co mají jakožto dvě různé modalities jediné říše vyprávění společné a co si zároveň jedna od druhé nutně vypůjčují, aby mohly být vůbec ustanoveny. Společnou rovinu obou v mnoha ohledech antagonních způsobů vyprávění potom nachází ve schopnosti refigurovat čas. Nejen to, historie a fikce jakožto žánry vyprávění nabízejí *poetické řešení* aporií času, se kterými se lidské myšlení potýkalo od Aristotela až po Heideggera, a totiž na nesmiřitelný protiklad fenomenálního času lidského a lhostejného času přírody na jedné straně a na paradox jednotného času, který se zároveň štěpí na minulost, přítomnost a budoucnost, na straně druhé. Předmět zájmu fenomenologie

13 RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, str. 130. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu odkazují ke stejnému titulu.

času tak poskytuje historiografii i literární vědě společný jazyk a ty zase produktivně odpovídají na záhadu, jež se v žánru spekulativní fenomenologie zdála neřešitelnou.

Základní schéma refigurace času vyprávěním potom probíhá ve třech momentech, oddělených spíše z heuristických potřeb, neboť se jedná o komplementární a souběžný pohyb. Ricoeur je nazval *mimésis I až III*. Volba pojmu není náhodná, neboť *mimésis*, jak jí Ricoeur rozumí, nesmíme vnímat v reduktivní klasicistní optice jako pouhou strnulou imitaci referenčního světa, ale spíše jako dynamismus. *Napodobování* bychom měli chápat jako sloveso, aktivní činnost. Tvůrce díla napodobuje s jednáním lidí především lidskou zkušenost, samu praxi života (a nereprodukuje pouze „věci“, denotáty na stránkách papíru), napodobuje ji, když tvoří dějovou zápletku, konstruovanou například prostřednictvím šesti složek tragédie. Zápletky nakonec míří vně textu, ke čtenáři nebo divákovi – a může v něm vzbuzovat třeba bázeň a soucit. Jakkoliv lze všechny tyto prvky najít už v Aristotelově užití pojmu *mimésis*, třístupňové rozlišení do nich vnáší až Ricoeur.¹⁴ Jedná se o rovinu světa praxe, jednání a předporozumění tomuto světu neboli prefiguraci na úrovni *mimésis I*, o formální rovinu zápletky, svět textu čili konfiguraci v *mimésis II* a o akt refigurace – *mimésis III* –, ve kterém četba aktualizuje přečtené ve světě čtenáře, jemuž tak lze nově rozumět a v návaznosti v něm i poučeně jednat. Nezapomínejme ovšem, že prvotní motivací je zde řešit aporie času. Aby se *mimésis* ve svých třech úrovních neomezovala pouze na výkon vyprávění, resp. aby ten nezůstal platný pouze uvnitř textu, musejí být pojem i jeho působnost v dalších krocích značně rozšířeny.

Mimésis I neboli svět praxe můžeme zachytit ve třech základních prvcích (jak sám autor dodává, tento počet nemusí být vyčerpávající): pojmové osnově jednání, symbolickém prostředkování a v jejich časové situovanosti. První složka představuje katalog jednání, které jsme schopni vydělit mezi prostými fyzickými pohyby jako příznakové. Jedná se o základní stavební kameny konání, zahrnující činitele, motivace, prostředky, účely nebo okolnosti, jež jednání samotné umožňují či maří. V kontextu těchto prvků potom jednání vyniká z masy smyslu prostých pohybů jako proces nadaný významem. De facto virtuální, paradigmatický repertoár tak může být v konkrétním syntagmatickém zřetězení úkonů aktualizován a chápán jako motivovaná akce. A syntagmatické řetězení zase implikuje diachroničnost, jež není nepodobná elementární struktuře zápletky, o níž lze říci, že je konfigurací jednání v čase. Sled singulárních prvků tedy dokážeme propojit v smysluplném řetězci jednání také díky naší minimální kulturní znalosti zápletek, sdružujících ustálené kombinace prvků jednání (např. dar, směna, msta). „Rozumět nějakému ději znamená jak rozumět řeči ‚konání‘, tak kulturní tradici, z níž vychází typologie zápletek“ (str. 94).

¹⁴ Rozpoznávání tří úrovní *mimésis* v Aristotelově práci s pojmem v *Poetice* lze číst ibid., str. 56-87. Referenčním vydáním *Poetiky* pak pro nás bude ARISTOTELÉS a MILAN MRÁZ, ed., *Poetika: řecko-česky*, Praha 2008.

Tímto krokem volně přecházíme k rovině *symbolického prostředkování*, v jehož pojetí se Ricoeur opírá o myšlení E. Cassirera a C. Geertze. Symbolem se zde nemíní ani pouhá zkratka, ani alegorický a ezoterický význam, ale znakové prostředkování jednání. To je jinými slovy formalizováno a v kontextu nějakého kulturního kódu naplněno významem. Symbolická formalizace umožňuje jeho následnou artikulaci ve vyprávění. Každé jednání činí čitelným až příslušný symbolický řád a je to právě on, kdo ho hodnotově orientuje a nechává vyvstat z temnoty indiferentnosti. Teprve v systému symbolických konvencí získávají gesta příslušné funkce a stávají se označujícím, znakem. „Ještě dřív, než jsou symboly podrobeny interpretaci, jsou to interpretanty, které jsou danému jednání imanentní“ (str. 96). Symbolický kontext tvoří latentní tkáň, na jejímž základě můžeme teprve soudit nebo hodnotit. Pro Ricoeura je důležité, že tyto prvky tvoří význam jednání dříve, než se k nim připojí „ty autonomní symbolické celky, které mají svůj původ v řeči nebo v psaném textu“ (str. 95). Upřednostněním *praktického* předporozumění před autonomním kruhem řeči, jež se dokáže sama v sobě zdánlivě donekonečna recyklovat, se snaží vyhnout neřešitelným paradoxům post-strukturalismu, jež vznikají postulováním jazyka jako nereferenčního, soběstačného systému. Jak totiž podotýká Derrida, text ke své přiměřené interpretaci vyžaduje kontext, který nicméně jazyk sám neposkytuje.¹⁵ Začarovaný kruh řeči, jež není schopna udržet si svůj smysl, zde Ricoeur prolamuje jeho navázáním na svět zkušenosti.

Řád symbolického prostředkování poskytuje pravidla interpretace, tedy systém norem, které jednotlivé symboly hodnotově zabarvují mezi póly dobrého a špatného. Symbolický kontext tak v sobě nese etické apriori, umožňující základní orientaci ve významu vyprávění, stejně jako rozpoznání tvůrčí inovace v podobě vzepření se tomuto systému norem či v jeho nečekané interpretaci. Námitka, že vyprávění může být i zcela neutrální, podle Ricoeura nakonec pouze stvrzuje setrvalou přítomnost etického rozměru na úrovni *mimésis I*, neboť taková neutralita je něco, co musí být navzdory normám a jejich třeba i neblahým hodnotovým určením vybojováno. Nicméně i taková ambice nakonec stvrzuje fakt, že jednání je v první řadě symbolicky prostředkované, protože nikdy hodnotově bezpříznakové.

Třetí prvek roviny *mimésis I* představují „časové charakteristiky“, nejvlastnější časové struktury lidského bytí. Jedná se o nejzávažnější moment, protože právě ve schopnosti sepnout zkušenost času s vyprávěním má ležet klíč k řešení aporií časovosti. Nicméně vazba mezi časem a vyprávěním zůstává na této úrovni ještě poměrně volná, času prozatím musíme rozumět jako obecné kategorii filozofické antropologie. Ricoeur uznává platnost jádra Heideggerovy analýzy *časovosti*, onoho fenomenologického rozumění lidskému času ve smyslu bývale-zpřítomňující budoucnosti. V

¹⁵ JACQUES DERRIDA, *Signatura událost kontext*, in: Jacques Derrida, Miroslav Petříček (ed.), *Texty k dekonstrukci: práce z let 1967–1972*, Bratislava 1993, str. 277–306.

dialektice příštího, byvšího a zpřítomňovaného uskutečňujeme rozvrh naší *starosti* směrem k budoucnosti, kterou míníme s ohledem na výchozí stav zděděný z minulosti, na jehož základě můžeme jednat v přítomnosti. Díky tomu nelze *ted'* přítomnosti vnímat jako izolovaný bod, v jehož sukcesivním řetězení by spočívala časová kontinuita; naopak nutně zahrnuje výhled do budoucnosti i počítání s možnostmi, jež zanechala minulost. Opuštěním – Heideggerovými slovy – *vulgárního* pojetí času coby prosté následnosti bodových *ted'*, anebo lépe: situováním zdánlivě lineárního plynutí času do dialektického rozvržení *nitročasovosti* je příbuznost času a vyprávění zřejmější. Místo lineárního času nyní pracujeme s časem těhotným věcmi příštími, který má smysl pouze vzhledem k tomu, co už proběhlo a co se ještě stát má. Vzpomeňme, že rovina pojmové osnovy jednání předpokládá jistou minimální znalost možných zápletek. Ale co je tato předběžná znalost zápletky jiného, než teleologické chápání jednání jakožto spějícího *k* něčemu, chápání, které teprve činí jednání srozumitelné a čitelné. Stejně tak jednání symbolicky prostředkovanému rozumíme teprve v kontextu pravidel a norem, jež jednotlivé gesto pořádají v rámci určitého rituálu, který zase probíhá v mezích kultu a ten podléhá širšímu prostředí mýtu, víry apod., čímž se z původního gesta stává skladební kámen mající smysl teprve vzhledem k celému průběhu toho, co má nastat a co už proběhlo. Přijmutí fenomenologického pojetí lidské časovosti nás tak přiblížilo k definitivnějšímu propojení času a vyprávění.¹⁶

Mimésis II konfiguruje prvky pozorované na předešlé úrovni do celku vyprávění. Zároveň prostředkuje mezi první a třetí úrovní *mimésis*, jež tak tvoří okraje, hrany samotné konfigurace vyprávění. Právě pro její zprostředkující úlohu musíme konfiguraci vnímat jako dynamický proces, namísto pouhého strnulého uspořádání. Zápletky podle Ricoeura prostředkuje ve trojím smyslu: jednak mezi individuálními nebo epizodickými událostmi a celkem příběhu. Epizody tím, že tvoří funkční prvek zápletky, jednoduše anticipují průběh vyprávění, které zase není pouhým sledem událostí, ale zřetězením smysluplných epizod.¹⁷ Tento moment dobře koreluje s výše zmíněným pojetím času. Za druhé spojuje nesourodé a „heterogenní faktory“ ve srozumitelný celek postupujícího vyprávění, kdy zdánlivý chaos motivací, postav, okolností, prostředků, náhod atd. skládá ve smysluplný příběh, *nesouladný soulad*. Akt konfigurace na úrovni *mimésis II* věrně kopíruje syntagmatické uspořádání elementárních prvků jednání z *mimésis I*. Formálně tak provádí ten proces, který stojí u samé lidské schopnosti vnímat jednání.

16 Repertoár *mimésis I* je Ricoeurem později rozšířen o *dovednosti*, tedy soubory praktických činností, jež se integrují v nějaké činnosti zastřešující, která je jejich programem. Patří sem i schopnost hrát hru, například táhnout figurkou na šachovnici, jež není ani prostým fyzickým pohybem, ale ani morálně nadaným aktem – jedná se opět o činnost *motivovanou nějakým pravidlem*, jež stále zůstává na před-narativní úrovni. Viz PAUL RICOEUR, *Soi-même comme un autre*, Paris 2015, str. 181-186.

17 „(...) právě epizodický aspekt vyprávění podněcuje otázky jako: co dál? a pak? co se stalo potom? v co to všechno vedlo? atd.“ PAUL RICOEUR, *Pour une théorie du discours narratif*, in: Paul Ricoeur, Dorian Tiffeneau (dir.), *La Narrativité. Phénoménologie et herméneutique*, Paris 1980, str. 20.

Třetí, časový způsob prostředkování je vlastně zakódovaný už v předešlých dvou. Celek vyprávění nakonec zrcadlí paradox rozštěpeného a zároveň jediného času a poskytuje *poetické řešení* této aporie. Zrcadlení nacházíme v práci s chronologickou a ne-chronologickou dimenzí času, tedy v sukcesivním řetězení roztržitých epizodických událostí a v konfigurovaném shrnutí epizod do příběhu, do jediného časového celku. Ve sledu jednotlivých fází, stojících k sobě ve vnějším vztahu, nacházíme lineární pojetí nezvratně ubíhajícího času, jež je společné světu lidskému i fyzickému. Naopak konfigurace zápletky vyzývá k postupu opačnému, kdy heterogenním prvkům ukládáme smysl vzhledem ke konci, k „pointě“ či „smyslu“ vyprávění. „Konfigurující uspořádání mění následnost událostí ve významový celek, který je korelátem shromáždění těchto událostí, a právě ona působí, že je možné příběh sledovat“ (str. 108). Protékající následnost jakoby singulárních událostí získává v pointovaném vyprávění hutnost smysluplného času, stává se procesem, v němž věcem rozumíme vzhledem k jejich „před“ a „po“. Nesouměřitelnost nekonečné řady ubíhajících *ted'* a celistvého nazírání lidského času sice není odstraněna, ale její převedení v příběh umožňuje, aby byla produktivně uchopena.

Nakonec Ricoeur přidává dva aspekty, jež konfiguraci v aktu četby orientují vně textu, směrem k *mimésis III*, a totiž *schematizaci* a *tradičnost*. První pojem přejímá od Kanta, konstrukce zápletky zde ovšem nehraje roli spojovacího článku mezi smyslovou zkušeností a apriorními pojmy, ale mezi „pointou“, „tématem“ neboli celkovým významem vyprávění a činiteli, okolnostmi, motivacemi atd. epizodických dějů, vedoucích k rozuzlení tohoto významu. Tělo textu jakoby materiálně artikuluje, formalizuje hypotetický a tušený smysl celku díla, bez něhož by zase řada dílčích epizod nedávala smysl, nedržela by pohromadě. V konfiguraci zápletky zůstává z kantovských *schémat* také pohyb pnutí k fyzickému světu, tj. moment refigurace smyslu čehosi, co snad můžeme nazvat významem a časem díla.

Tradičnost nakonec odkazuje ke hře inovace a sedimentace, v jejímž prostoru se vývoj vyprávění ustanovuje. Sedimentovaná tradice není depozitářem mrtvých rituálů, ale výchozím historickým stavem žánrů vyprávění, z něhož každé další dílo povstává a s nímž se musí vyrovnat – ať už pouhou imitací, nebo revolučním odvrhnutím všeho starého. Dynamika přejímání a změny potom provokuje hru čtenářského horizontu očekávání.¹⁸ Paradigmatická rovina tradice vykazuje rysy gramatiky: a stejně jako žádná gramatika nemůže určit přesnou podobu vět, které chce mluvíci pronést, tak ani tradice nesvazuje díla do příliš úzkých rámců a konvencí. Stejně tak ale platí, že inovace probíhá v pravidlech daných samou existencí tradice (str. 112). Žádné dílo nevzniká úderem

18 Srv. HANS ROBERT JAUSS, *Dějiny literatury jako výzva literární vědě*, in: Miroslav Červenka, Ivana Vízdalová, Miloš Sedmidubský (eds.), *Čtenář jako výzva: výběr z prací kostnické školy recepční estetiky*, Brno 2001, str. 7-38.

blesku z nebe, ale v reakci na již napsané.¹⁹ Tento argument zajišťuje platnost Ricoeurovy analýzy *mimésis* i u děl moderních, experimentálních, popírajících strukturní principy vyprávění jako takového. Neboť každý takový experiment je srozumitelný teprve ve srovnání s kanonizovanou a sedimentovanou tradicí. Beckettově negaci všech stavebních kamenů „typického“ vyprávění můžeme rozumět jakožto negaci jediné díky znalosti dosavadní tradice; a novou zkušenost tímto čtením nabudeme pouze ozvláštněním sedimentů, jež nám pro svou klasičnost přišly už stereotypní. Ať tak či tak, podstatný je pro nás moment, kdy text aktualizuje čtenářovu literární zkušenost, jeho vně-textové znalosti a historické předporozumění, vše, co lze shrnout v pojmu horizont očekávání, a skrze vlastní konfiguraci textu je rozehrává a posouvá v nové rozumění světu na úrovni poslední – v refiguraci.

Ještě než přistoupíme k problémům pojícím se k *mimésis III*, je třeba znovu promyslet povahu úrovní předcházejících, abychom lépe pochopili roli, již zde zastává. Bylo už řečeno, že první a třetí *mimésis*, tj. prefigurace a refigurace, představují okraje, lemy *mimésis II*, tvořící takto osu celé matrice (viz str. 89, 105). Tento příměr je nanejvýš příhodný, uvědomíme-li si, že přední a zadní hrana v materiálním slova smyslu *neexistují*. Přirovnání tak správně sugeruje jejich neuchopitelnost a závislost zároveň, protože jako autonomní jednotky zůstávají první a třetí *mimésis* nereprezentovatelné, zatímco v konfiguraci získávají formální korelát. Pouze text může být zhmotněn v podobě artefaktu, ale artefakt sám o sobě zůstává lhostejný a mrtvý. Naopak naše předpoklady rozumět mimetickému, tj. *lidskému* jednání, stejně jako estetický a etický přesah textů, zůstávají výkony ryze myšlenkovými (což se nijak nevylučuje s jejich možnou performativností). Prefigurace a refigurace jsou dílu implicitní a prostřednictvím vyprávění nechává jedna druhou vyvstat, jejich ustanovení a aplikace však vždy zůstávají vně textu. Ovšem nenechme se zmýlit, ani konfigurace není artefaktu textu imanentní, není tím druhem pravdy jako inkoust slov, a na rozdíl od předešlých dvou zůstává čistě hypotetická. Konfigurace, od níž bychom očekávali nejužší kontakt s fyzickou skutečností, má s realitou mnohem zprostředkovanější vztah než okraje této fikce samotné. Konfigurace coby prostřední moment matrice tří *mimésis* představuje ideální stav, abstrakci, tušené strukturující prvky díla nezbytné pro to, aby mohlo být přečteno.²⁰ *Mimésis II* je vlastně stavem díla před jeho přečtením, formální strukturou – kterou jsme paradoxně schopni

19 Lyotard v podobném duchu říká, že každé dílo je nejprve postmoderní, tedy poplatné kontextu vzniku, a až poté moderní, zdánlivě čistým a původním experimentem. „Nějaké dílo se může stát moderním, jen když je nejprve postmoderním.“ JEAN-FRANÇOIS LYOTARD, *O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem: postmoderní situace*, Praha 1993, str. 26.

20 Pro pojmenování specifické konfigurace fikčních textů, tedy strukturního uspořádání díla předcházejícího jeho přečtení, později Ricoeur zavádí termín *transcendence imanentní textu*. Pojem, zavedený z de facto heuristických potřeb, můžeme vnímat v širším kontextu autorova díla jako snahu o syntézu strukturalismu a hermeneutiky vymezením jejich vzájemných rolí, nebo prostě jen jako úlitbu strukturalismu. PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. II, Konfigurace ve fiktivním vyprávění*, Praha 2002, str. 157.

uspořádat až zpětně, teprve na základě mocného apriori zkušenosti se životem, smyslu vyprávění, etického přesahu díla a dějinné funkce umění, protože až tehdy plně doceníme význam epizody jakožto epizody nějakého příběhu, recepční funkci literárního prvku nebo formální strukturu vyprávění a její význam ve hře inovace a sedimentace. Na druhou stranu platí, že jakkoliv se prefigurace a refigurace jeví nejreálnější – jsou ostatně samou texturou života – přístup k nim si můžeme zjednat pouze prostřednictvím konfigurace, zápletky, zkrátka vyprávění tak vůbec. Ricoeurovým cílem je ostatně prokázat, že „*se čas stává časem lidským, jen pokud je artikulován narativním způsobem, a vyprávění nabývá svého plného významu tehdy, když se stává podmínkou časové existence*“ (str. 88).

Ne náhodou je řeč o třech *rovinách* mimésis. Vedlo by k nedorozumění, kdybychom mluvili o v čase postupujících fázích, neboť celý proces probíhá naráz a, jak jsme již viděli, úrovně se mezi sebou v mnoha místech propojují, zrcadlí a vzájemně korelují. Mnohem produktivnější bude nazírat mimése jako jednotlivé vrstvy, kterými prostupujeme zároveň. Proces napodobování v ricoeurovském slova smyslu neprobíhá lineárně v čase, ale souběžně. Tři roviny *mimésis* můžeme pojmut i jako tři interpretační mody jedné a té samé říše vyprávění – liší se pouze důrazem a zaostřením, ovšem vždy vzájemně korelují a odpovídají témuž prostoru textu. Jistou paralelu můžeme vidět ve způsobu, jakým fenomenologie myslí lidské pojmání času, tedy jako bývale-zpřítomňující budoucnost. Také se nejprve ne díváme do budoucnosti, abychom se poté zamysleli nad tím, co nám zbylo z minulosti a následně je uchopili v přítomnosti. Už náš první výhled vychází z možností minulosti, která se zase vyjevuje pouze v hledisku budoucího. Viděli jsme, jak i porozumění nejzákladnějšímu jednání vyžaduje teleologickou narativní racionalitu, jež předjímá cíle tohoto jednání, a jak epizody získávají status epizody, a ne pouhé singulární události, až v rámci příběhu.

Ve zbytku oddílu se omezme pouze na strukturní popis roviny refigurace. Její pointu, konkrétní *poetické řešení* aporetiky časovosti, necháme až na příští kapitolu, protože pro jeho plné docenění bude třeba ujít delší cestu. Cílem popisu matrice trojí mimésis bylo osvojit si ricoeurovský slovník a učinit tak závěry celého *Času a vyprávění* čitelnějšími, poněvadž klíč, jakým budeme později historiografické texty číst, se úzce odvíjí od způsobu, jakým autor ke svým závěrům došel.

„*Mimésis III* vyznačuje průsečík světa textu a světa posluchače či čtenáře“ (str. 113). Má-li dosavadní Ricoeurovo zkoumání vést k pochopení styčných bodů mezi vyprávěním a časem, potom refigurace celý proces završuje. Ve chvíli, kdy spekulativní myšlení aporie času již pouze prohlubuje, nabízí narace jejich reprodukci, možnost uchopení a porozumění těmto aporiím formou vyprávění, které tyto paradoxy nikterak nestírá, ale naopak činí zjevnými a pro lidskou bytost

srozumitelnými. A nečiní koneckonců uchopitelné pouze aporie času, ale i svět sám v jeho časovosti. Právě v tomto přechodu je rovina *mimésis III* nejzřetelnější. Naráželi jsme na ni celou dobu, svým způsobem je anticipována již v aktu konfigurace zápletky, kdy samotným výběrem prvků vyprávění – jinými slovy toho, co je signifikantní a co nepodstatné – podáváme interpretaci, tedy modelujeme určité nazírání stavu věcí světa, dáváme zkušenosti konkrétní formu. Způsob, jakým světu rozumíme, není potom ničím jiným než převedením konfigurovaného vyprávění do další dimenze. Refigurace povstává v aktu četby, vzpomeňme výše uváděnou tradičnost. Četba nebo recepce obecně vnáší do vyprávění paradigma tradice, jež usnadňuje čtenáři orientaci v textu, a zároveň text samotný aktualizuje, umožňuje, aby byl sledován. S odkazem na princip nedourčenosti lze říci, že čtenář dílo završuje, dokončuje konfiguraci tam, kde zůstala otevřená či nejednoznačná. Recipient takto hypotetickou rovinu *mimésis II* přivádí k životu ne snad mystériem transsubstanciace, ale pouhým dovedením textu do důsledků, sledováním jeho instrukcí, zkrátka aktem četby se vším, co je jeho podmínkou.

Přečtení textu nás nakonec vrací zpět před text, protože je to opět právě svět nebo horizont světa dílem předkládaný, co má být komunikováno, a na druhé straně horizont světa čtenáře, ke kterému je v aktu četby dílo neustále odkazováno. Zde můžeme odkázat na postřehy učiněné v *Živé metafoře*, kde je diskurz v duchu benvenistovské lingvistiky vždy pojímán jako událost ve světě a lingvistické jednotky od věty výše jako nevyhnutelně směřující k referenci, či lépe intenci – jinak by nebyly srozumitelné; vždy se „vypovídá o něčem“.²¹ Promluva přivádí k řeči zkušenost, jejímž horizontem je svět. Spojíme-li tyto předpoklady s úvahami o recepci textu, můžeme rozšířit samotné pojetí referenčnosti narativního díla, jeho pole dopadu. „Čtenář nerecipuje pouze smysl díla, nýbrž prostřednictvím tohoto jeho smyslu recipuje jeho referenci, to jest zkušenost, kterou přivádí k řeči, a nakonec i svět a jeho časovost, jak jej ukazuje vzhledem k této zkušenosti“ (str. 123).

Další aspekt řeči odkazující ke světu, konfigurace otevřená k refiguraci, spočívá v samotném principu básnického jazyka, opět rozebraného v *Živé metafoře* (viz výše). Neadekvátnost či dezautomatizace běžného jazyka vede sice ke zhroucení neadekvátního významu původní reference slova, ale nikoliv k eliminaci referenčnosti tak vůbec. Nečekané spojení slov v metafoře vede naopak k obohacení původního významu slova a ke schopnosti lépe svět vystihnout, vybarvit neviditelná místa, zachytit skryté či oživit příliš běžné. Ricoeur sám půvabně říká, že „svět je souhrn referencí, otevřených všemi druhy deskriptivních či básnických textů, které jsem četl,

21 RICOEUR, *La métaphore vive*, obzvláště IV. studie, str. 129-171. Srv. též první oddíl sborníku též, *Le conflit des interprétations: essais d'herméneutique*, Paris [1969], věnovaný debatě hermeneutiky a strukturalismu, str. 29-97. (Částečně přejato v *Život, pravda, symbol*, cit. d.)

interpretoval a které se mi líbily“ (str. 125). Pochopení básnického textu rozšiřuje horizont našeho světa.

Otázka referenčnosti problematizuje samu povahu narativního diskurzu. V mnoha momentech *mimésis I a II* jsme již viděli tiché předpoklady pro uchopení světa vyprávěním: má-li narativní diskurz pomáhat našemu lepšímu rozumnění světa, potom už v elementárních skladebních kamenech jednání, v narativním předporozumění skutečnosti, jež implikují, i v symbolickém zprostředkování nachází strukturní prvky, které jsou světu imanentní a které narativní uchopení anticipují. Problém refigurace ve smyslu nabývání zkušenosti světa tím, že svět konfigurujeme v jazyce, zde ovšem oživuje odvěký svár fikce a historie, neboť nemůžeme tvrdit, že oba řády mají referenční pole stejné povahy. K této otázce se vrátíme v ontologické analýze prvků historické narace, nicméně již teď můžeme vyzdvihnout moment, při němž řeč rozšiřuje náš horizont světa právě produktivním užitím metafory, jinými slovy básnickou obrazotvorností. Máme-li historii přiznat schopnost formovat naše vědomí dějinnosti, obrazy historické temporality, potom již v této fázi musí být zřejmé, že prostředek, jakým svého cíle docílujeme, bude poetické, imaginativní, zkrátka narativní povahy.

A konečně, hermeneutický kruh tří *mimésis* získává své plné oprávnění ve chvíli, kdy refigurujeme časovou zkušenost. Až zapojením fenomenologie času vystupuje striktně naratologické a historické uvažování narativity ze svých epistemologických schémat směrem ke světu; fenomenologie času dává takové změně orientace podklad a slovník. Tématu jsme se dotkli už v souvislosti s promýšlením role čtenáře a aktu četby. Ptáme-li se, jakého druhu je ona *poetická odpověď* na aporetiku časovosti, můžeme nyní říci, že ji tvoří samotné tělo literatury a historiografie. Jestliže každá snaha spekulativního promýšlení času krachuje na nemožnosti ukázat čistou fenomenologii času, potom narativní diskurz dává této snaze průchod. Nestírá spor lidského a kosmického času, ani neodstraňuje potíže jeho jednoty v roztržitésti. Abychom povaze poetické *repliky* porozuměli, vraťme se ke schopnosti básnického jazyka refigurovat zkušenost. Ve chvíli, kdy uzuální jazyk nedokáže postihnout nuance reality, potřebujeme k jejímu postižení „objevit“ metaforu. Objevujeme ji v obou významech slova: nacházíme něco, co už zde bylo a je, a zároveň ji vymýšlíme. Nově objevenou rovinou skutečnosti, rozšířením horizontu světa, které tento objev uskutečňuje, se stává metafora sama. Svět zde již byl, ale vidíme ho jinak, nějakým způsobem, vidíme ho *jako...*, a toto vidět *jako* ztělesňuje právě metafora a nový způsob, jímž nám dovoluje myslet svět.

Pole zkušenosti, jež expanduje žánr narativity, je polem časovosti. A právě fikční a historická vyprávění tvoří formu i způsob časového uchopování světa. Můžeme jen zopakovat, že tělo narativního textu, samotné příběhy *jsou* záznamem a provedením zkušenosti s časem. Proto musíme v dalších krocích pochopit, jakého druhu je ona zkušenost, kterou fikce a především historie

prostředkují, a které prvky musí ten který žánr vyprávění nutně obsahovat, aby svému úkolu dostál. Nyní můžu v pracovní verzi formulovat svou výchozí tezi, totiž že *historie je provedením dějinnosti a specifická dějinná časovost může být zprostředkována pouze skrze konkrétní práci jazyka, skrze konfigurování dějinných stop do zápletky*.

Strukturní prvky historické narace – epistemologická analýza

Rámec trojí *mimésis* nám umožňuje myslet způsob, jakým se jazyk chápe světa, zprostředkovává ho a dává k porozumění. Navíc platí, že Ricoeurova „dlouhá cesta“ hermeneutiky jazyk nesuspenduje na úkor jakési objektivní vnějšího, vnětového života – nevracíme se k naivnímu empirismu –, ale naopak: uznáním platnosti a sdělitelnosti před-textové zkušenosti získává jazyk samotný mnohem větší váhu, neboť se stává eminentním provedením naší schopnosti vypovídat o světě, vypovídat svět. Lingvistický obrat tedy neztrácí na naléhavosti, získává ovšem jinou orientaci. Ve zkratce bychom snad mohli říci, že zatímco strukturalismus hledá způsob, jakým jazyk pořádá život, druhá cesta hermeneutiky naopak hledá, jakou formou jazyka k nám život přichází. Důraz kladený na roli jazyka tak zůstává, a to možná závažnější než kdy dříve.

Jak nás kruh či spirála tří *mimésis* učí, dějinnost k nám promlouvá skrze konfiguraci historického textu a pouze jeho specifická práce před námi nechává vyvstat časovost dějin. Proto nyní obraťme pozornost k těm prvkům konfigurace, které dějinnost nezbytně zprostředkovávají. Ricoeur je identifikuje jako *kvazi-zápletku*, *kvazi-postavu* a *kvazi-událost*.²² Ještě než přistoupíme k samotným pojmům, je třeba zdůraznit, že se jedná o virtuální momenty; jsou pouhými předpoklady pro úspěšnou refiguraci historického času, zůstávají tedy na úrovni *mimésis II*. Až refigurace dovoluje myslet dějinnost ve všech jejích odstínech a průvodních fenoménech. Tyto tři ingredience tak sice *nepředstavují* refigurovaný obraz, nicméně plní funkci skladebních prvků příběhu a jejich provedení pochopitelně určuje i konečnou podobu historického vyprávění a potažmo jím evokované dějinnosti. Všechna zjištění, která jsme výše učinili o zápletky, budou tedy platit i nadále. Má-li být ale historický text zápletkou (tedy konfigurací) dějinnosti, musí být nutně vyprávěním, neboť právě ono tvoří korelát naší zkušenosti času. Jak ale skloubit tento požadavek se skutečností, že historie je zároveň i vědou?

22 Ve francouzském vydání *Času a vyprávění* se pojmy uvádějí bez kurzívy. Já se v této práci rozhodl prefix *kvazi* zvýrazňovat, abych podtrhl zprostředkovanou povahu historické narace, jež je vždy rozkročena nad vyprávěním a vysvětlením, nad časem lidským a časem přírody. Viz dále v textu.

Zůstává neredukovatelným faktem, že diskurz historie spadá jak do říše vyprávění, tak do žánru racionální explikace. Shodou historických okolností se proti sobě ve 20. století postavily dva nesmiřitelné myšlenkové tábory, aby hájily prvořadost jednoho či druhého aspektu. Není zde prostor pro rekapitulaci celé diskuze mezi zastánci exaktního a narativního pojetí historiografie,²³ podstatné jsou podmínky a limity, které nám ona překlade. Paradoxně nás budou zajímat spíše neúspěchy obou stran. Na jednu stranu se totiž ukazuje, že exaktní přístup není soběstačným modelem historie, na straně druhé zase základní kameny narace – vyprávění, postavy a události – nedokážou sehrát roli metodických pojmů, a nelze je tedy v historii používat přímočaře či naivně. Navzdory tomu, že obě strany sporu měly touhu nabídnout výlučný model, takový, jenž by historickou vědu obsáhl vyčerpávajícím způsobem, se překvapivě ukazuje, že obě stanoviska, domyšlená do důsledků, nevyhnutelně konvergují.

Ambicí zastánců exaktního pojetí – Ricoeurovými slovy *nomologického modelu* – bylo prokázat, že historie jakožto věda je poplatná na čase a prostoru neměnným zákonům. V pomyslném antagonismu vyprávění neboli *rozumění* na jedné straně a kauzálního *vysvětlení* na straně druhé tak dominanci jasně získává explikace. Historická událost zde nemá jiný status než kterýkoliv fyzikální jev, mající svou kauzální a objektivní příčinu, jako třeba geologická katastrofa nebo fyzikální procesy roztahování plynů, jež po zapálení střelného prachu expandují a roztrhnou skálu. Ústup vyprávění tak nutně implikuje i ústup události a jejího aktéra, postavy. Pro náš další postup není nepodstatné, že stejnou suspenzi události provedla i francouzská strukturalistická historiografie ve svém tažení proti politickým dějinám, kdy se začalo dávat přednost kvantitativním statistikám, seriálním řetězcům a času dlouhého trvání před individuální a intencionální akcí, a to zcela bez ambice zavádět nečasové vzorce.²⁴

Přesto, samotní zastánci nomologického pojetí museli tváří v tvář historické praxi svůj model zjemňovat a ustupovat z tvrdě scientistických pozic až do té míry, jakou nacházíme u představitele analytické filosofie G. H. von Wrighta a jeho výkladu *kvazi-kauzálního* (str. 191-205). Historické vyprávění podle něj nutně kombinuje jak postupy vysvětlující, explikační, tak ty vyprávějící, rozumějící. První režim plyne už z ambice postihnout dějiny neměnnými zákony; taková idea musela být v původní tvrdosti opuštěna, neboť, na rozdíl od přírodních věd, historie nepracuje s

23 Její detailní rozvedení a analýzu podává autor v RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, str. 141-247. Pokračování narativistické debaty od 80. let dál je přehledně vyloženo třeba v SABINA LORIGA, *Au-delà du langage. Politique et récit*, in: Antoine Lilti, Sabina Loriga et al. (dir.), *L'expérience historiographique. Autour de Jacques Revel*, Paris 2016, str. 237–251.

24 Nomologický model, pěstěný převážně analytickými filosofy, a francouzská škola *Annales* spíše koincidují, než že by na sebe přímo navazovaly, nicméně podobnosti mezi nimi jsou významné. Ostatně příklad s dynamitem jakožto ukázkou historické kauzality pochází příhodnou shodou okolností od nestora seriálního pojetí dějin ve francouzské historiografii Françoise Simianda. FRANÇOIS SIMIAND, *Méthode historique et science sociale*, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 15, 1/1960 [1903], str. 93.

dokonale iterovatelnými situacemi a fakty, ale s jevy jedinečnými. I tyto historické singularity mají svou vlastní kauzalitu – bude o ní řeč dále –, kauzalitu, která není determinující, ale která pořádá uplynulé události ve smysluplný, logický a vnitřně koherentní celek. Abychom postihli takový celek, musíme vysvětlovat: čím více vysvětlujeme, tím více víme. Ovšem spokojíme-li se pouze s explikačním výkladem, můžeme upadnout do pasti determinismu a anachronismu, protože historickou událost vidíme v její nutnosti vždy až tehdy, kdy známe i výsledky, k nimž třeba i nezamýšleně vyústila. Pole retrospektivního vysvětlení, tato „božská perspektiva“ budoucího badatele, zde nicméně splývá s teleologickým pohledem, který je vlastní logice vyprávění: epizody získávají smysl až vzhledem k „pointě“, k celku zápletky.²⁵ Jednotlivá fakta klasifikujeme jako prvky příběhu až s ohledem na příběh samotný. Z událostí samotných žádnou logickou rovnicí dějinný vývoj neodvodíme; až zřetězení událostí v příběhu poskytuje kauzální logice její klíč. Představuje apriori, vzhledem k němuž můžeme teprve nějakou kauzalitu hledat. Kauzálně pojatý *prvek* logického vývoje a teleologicky nazíraná *epizoda* se tak vposledku liší závažností perspektivy, jakou události propůjčují: zatímco *prvky* favorizují determinismus, protože v příběhu spatřují pouze sled toho, co bylo nezbytné a nakonec určující pro další vývoj, *epizoda* vždy zůstává součástí pouze jednoho příběhu a smysl a nezbytnost událostí tak z definice ponechává otevřené.

Teleologická perspektiva nám tak umožňuje vystoupit z pasti determinismu a propojit kauzalitu s individuálním jednáním: pro porozumění situaci ve chvíli jejího odvíjení musíme vzít zřetel i k horizontu aktérů, k jejich *intencím*. Než začne jedinec jednat, uváží své možnosti jednání a trpění tak, jak se mu v dané chvíli jeví. Tímto krokem „izoluje systém“ (str. 195), v jehož rámci následně koná a jehož součástí jsou i struktury vedoucí k nezamýšleným důsledkům. Nejprve je tedy jednání, potom až kauzalita; důsledek není příčinou, jak by mohlo z deterministického pojetí historie plynout. Idea „izolovaného systému“, jinými slovy výběr toho, co se v dané situaci jeví platné a použitelné, navíc implikuje pojem zápletky, tedy souladného nesouladu, usouvztažnění zdánlivě nesouvislých a vnějších faktorů jednání, okolností a náhod do smysluplného celku. Historikova rekonstrukce aktérový dějinné situace (i s jeho horizontem) tak připomíná akt konfigurace zápletky (str. 205). Nomologický model, resp. jeho domýšlení nakonec historii nevyhnutelně přivádí zpět k rozumějícímu pojetí humanitních věd, k samotné povaze vyprávění.

V očích „narativistů“ měla být historie naopak ztotožněna s vyprávěním, ať už v rovině epistemologické, nebo rovnou ontologické. Správný postřeh o neredukovatelně narativní povaze

25 A zároveň platí, že tento zpětný pohled přibližuje historika-vypravěče dějin vypravěčovi fikčních příběhů, neboť oba mají tu vlastnost, že k vyprávěným událostem zaujímají odstup (narativní situace je v tomto ohledu *ironická*), promlouvají o nich až po jejich završení, z dále, až když mohli celý příběh zvážit, posoudit tak, aby ho jakožto takový mohli *konfigurovat*. Tento odstup je tak nejen vlastní vyprávění jako takovému, ale překrývá se i s aktem soudu, s aktem reflexe. RICOEUR, *Pour une théorie du discours narratif*, str. 22.

historiografie okamžitě klade otázku, jaké jsou její limity – má-li být historie cele vyprávěním, jak se to slučuje se sběrem dokumentů a konceptualizací pojmů, které jsou jí vlastní? Cíle narativistů byly k cílům nomologického modelu inverzní, nicméně o nic méně ambiciózní. Vyprávění mělo být uznáno jako soběstačná a vyčerpávající forma historiografie, zatímco explikační funkce výkladu odsunuta do role přinejlepším pomocné. Vyprávěním byl přitom míněn lineární postup uvnitř koherentního celku příběhu, v němž jednotlivé události-epizody kauzálně navazují a vysvětlují samy sebe právě tímto postupem, samotným svým logickým zřetězením.²⁶ Příběh dává smysl sám sobě tím, jak se odvíjí, je auto-explikativní. Historickou „metodou“ tedy měl být prostě a jednoduše akt vyprávění a jemu inherentní „sledovatelnost“ (str. 214n). Kritická praxe historiografie by výsledný příběh pouze korigovala.

Auto-explikativnost prostého postupu vyprávění si umíme dobře představit v případě fikční narace, lze se ovšem zcela obejít bez exaktně pojatého výkladu i tehdy, když se aktéry vyprávění stávají stále komplikovanější historické entity, ne-li rovnou soubory seriálních dějin? Schopnost vysvětlovat pouhým vyprávěním bez jakékoliv konceptualizace pojmů, s nimiž příběh pracuje, se jeví problematická. Už jeden ze stavebních kamenů vyprávění, postava, tak odhaluje, že má-li historie zůstat vyprávěním, potom nutně nějakým posunutým, zprostředkovaným způsobem. Ovšem poznání, že i kolektivní dějinní aktéři (jako třída nebo národ) plní v předivu historické narace funkci postavy, klade otázku po její povaze. Tvrdit, že i velké historické entity zůstávají postavami v individualistickém slova smyslu, protože jsou součtem individuí dané skupiny a jejich intencí, zcela pomíjí faktory okolností, potažmo nezáměrného vyústění jednání, jinými slovy historické determinovanosti. Jak totiž přejít od individua ke společnosti, není-li jednotlivec už předem součástí nějaké dějinné skupiny? A můžeme o takové skupině říci, že se jednoduše kryje s pojmem individualizované postavy, nebo si žádá nějakou vlastní, rozšířenou teorii? Tak jako tak, problém postavy nás nevyhnutelně vrací zpět k problému konceptualizace jakožto mimo-narativnímu zdroji historiografie.

Nezpochybnitelným přínosem narativistického přístupu je nicméně fakt, že vyprávění byla přiznána specifická vysvětlovací schopnost. Ricoeurovými slovy, „poloviční fiasko narativistických teorií je (...) zároveň jejich polovičním úspěchem“ (str. 252). Neúspěch potom spočívá především v neschopnosti ustanovit vyprávění jako výlučnou historickou metodu. Už L. O. Mink, jeden z nejsystematičtějších apologetů historie pojaté jako vyprávění, musel ve svých úvahách uznat, že vedle porozumění konfigurujícího, tedy porozumění plynoucího z uspořádání v zápletky příběhu, mobilizuje historie také porozumění kategorizující a teoretizující, jež můžeme vnímat jako návrat

²⁶ Takové soběstačné, autonomní pojetí odvíjení vyprávění nakonec není nepodobné aristotelskému pohledu na věc, jak jej lze nalézt v *Poetice*. Podrobněji viz RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, str. 67-73.

vysvětlující explikace do lůna historie. A koneckonců ani sám Hayden White nepracuje s čirou narativitou, i když se jí v některých textech snaží dát primární ontologický status, neboť nezbytnou součástí zápletky se pro něj stává i rovina argumentativní a ideologická.

Whiteovou jednoznačnou inovací je nicméně krok, ve kterém všechny způsoby historického postupu – ať už rozumějící, nebo vysvětlující – splétá v jedinou konfiguraci narativní struktury. Zápletky sice hraje pouze úzce vymezenou roli žánrového modu vyprávění (tragického, ironického atd.), ale k ostatním rovinám nestojí ve vnějším vztahu. A naopak, vysvětlení není pouhým nezbytným přívěškem vyprávění, ale organickou součástí celku historického díla. Vedle tří typologií historické narace, tj. typologie zápletky, argumentu a ideologie, navíc White předpokládá jakési předporozumění dějinám: kroniku, tedy čistou chronologii, a zřetězení motivů, jež události uchopuje jako vnitřní vývoj se svým začátkem, prostředkem a koncem; jinými slovy jako příběh (str. 233). Zápletky coby kulturně determinovaný žánr zpracovává toto předporozumění a zpřístupňuje je argumentačnímu a ideologickému modu.²⁷ Plní tak funkci velmi podobnou té, kterou Ricoeur přiřkl rovině *mimésis II*: syntetizuje heterogenní prvky v celku konfigurace, již předkládá k porozumění. Potíž s Whitem potom tkví v jistém deklasování historické objektivní, neboť zápletky u něj sice získává prvořadé místo v procesu konfigurování, nicméně její zdroje jsou výlučně kulturně determinované. Dokonce i rovina argumentační zůstává poplatná dobové vědecké stylistice. Právě proto nelze zápletky u Whitea vnímat jako spojení vysvětlujícího a rozumějícího způsobu, neboť ta pouze umožňuje přechod od jednoho k druhému. Zůstává jistým paradoxem *Metahistorie*, že ačkoliv jsou explikační způsoby suspendovány a nemohou beze zbytku plnit své exaktní poslání, ani vyprávění tak, jak ho narativisté před Whitem vnímali, už nedokáže udržet celou váhu historické narace, neboť představa lineárního postupu sebe-vysvětlování se rozpadá a nahrazuje ji idea zápletky, jež sama o sobě představuje jistý druh výkladu.

Ve vzájemné neredukovatelnosti vyprávěcího rozumění a výkladové explikace ovšem Ricoeur nespatřuje antagonismus, ale pozitivitu, se kterou je možné dále pracovat. Jak dalekosáhlé důsledky ona neredukovatelnost nese i jakého významu jsou její zdroje, ukážeme až v následujícím oddílu. Nyní obraťme pozornost k tomu, jaké epistemologické limity nám nepřevoditelnost výkladu a rozumění klade. Jestliže s kruhem tří *mimésis* získalo vyprávění určitou ontologickou prioritu při vyjadřování našich zkušeností času, mezi než patří i zkušenost dějinnosti, nemusíme již pracně

27 Ponechme nyní stranou skutečnost, že vést jasnou hranici mezi prvotním uchopením události v příběhu a zápletkou je dost problematické. Není už samo rozumění nespojitým faktorům jednání, okolností atp. formou příběhu, interpretací a konfigurací v jednom? Ricoeurův pohled na věc je navíc radikálnější v tom, že předpoklady takového konfigurování vidí už v zřetězení základních prvků jednání na úrovni *mimésis I* a konfigurace mu tak slouží jako zprostředkovatel zkušenosti světa. Whiteův strukturalistický postup se oproti tomu jeví poněkud tautologický, protože zápletky umožňuje rozumět světu pouze skrze daný kulturní tezaurus zápletek.

obhajovat nárok narace na svůj podíl v postupech historiografie. Otázkou zůstává, jak skloubit vědecký status a oborovou praxi historie se skutečností, že vyprávění tvoří podmínku sdělitelnosti dějin. Epistemologické požadavky, vznášené kritickou intencí historie, bychom mohli shrnout ve třech bodech: 1) jako práci *konceptualizační*, tj. nutnost vysvětlovat vlastní pojmy a přemýšlet nad způsobem jejich fungování v odvíjení historického vyprávění (již výše jsme zmiňovali potíže s pojmem *postavy*); 2) jako *problém objektivitu*, totiž skutečnost, že fakta by si v ideálním případě měla mezi jednotlivými historickými díly odpovídat a že ty k sobě tudíž zapadají jako mapy při práci kartografa (dějiny Francie by měly v nenaplnitelném ideálu pasovat na hranice dějin Německa); 3) a konečně jako *kritickou reflexivitu*, vědomí mezí objektivitu, nevyhnutelné dějinné situovanosti historika a ideologických implikací z toho plynoucích (str. 249-250). Uvedené epistemologické požadavky emancipují historii od prostého lineárního vyprávění. V uvažování nad *kvazi-zápletkou*, *kvazi-postavou* a *kvazi-událostí* nás proto bude zajímat způsob, jakým profesionální historie *musela transformovat* základní prvky vyprávění, aby dostala svým kritickým imperativům, ale se kterými zároveň *nesměla* ztratit pouto, aby mohla historií, totiž záznamem zkušenosti dějin, zůstat.

Pojem *kvazi-zápletka* je de facto rozpracováním výše zmiňovaného von Wrightova smíšeného, *kvazi-kauzálního* modelu. Podle něj se postup výkladový, kdy čím lépe vysvětlujeme, tím více víme, nezbytně doplňuje s teleologičností vyprávění, kdy vyprávět můžeme až příběh, u nějž známe konec a tedy i epizody k němu směřující.²⁸ Aby podtrhl zprostředkovanou povahu tohoto historického vyprávění, ale i volnější vztah k exaktním pravidlům přírodních věd, zavádí Ricoeur pojem *přičítání singulární kauzality*. Zatímco velké dějinné vzorce, pravidla ani invarianty v dějinách ke zklamání comtovského pozitivismu hledat nemůžeme, v dílčích případech lze spoléhat na objektivní řád světa, např. na limity, které mu kladou fyzikální zákony. Historici zákony netvoří, ale jistá pravidla už historii předcházejí. Historiografie „může užívat zákony, přestože je sama nenastoluje“ (str. 260). Autor se zde opírá o úvahy Maxe Webera o práci historiků. Přičítáme-li singulární kauzalitu, procházíme vlastně několika kroky: nejprve analyzujeme faktory nutné pro průběh či vývoj určité události. Jejich nutnost ověřujeme tak, že uvažujeme dějinný vývoj, ve kterém by ony faktory absentovaly. V základu historikova postupu tedy stojí kontrafaktuální úvaha. Nezbytnost faktoru posuzujeme s ohledem na vývoj dílčí události, událost jako taková se zase stává

28 Na roli vysvětlování ve vyprávění se můžeme dívat i tak, že ve chvíli, kdy se předivo historického příběhu trhá, když se dějiny jeví nesrozumitelné či nepochopitelné, explikace prohlubuje či rozšiřuje samotnou schopnost vyprávění smysluplně se odvíjet, vyplňuje temná či zmatená místa tím, že do nich vkládá takový druh konfigurace, vnáší takovou zápletku, která tato slepá místa dokáže precizněji uchopit a navzájem spojit, rozšiřuje tedy samu „schopnost historického vyprávění (*histoire de base*) být sledováno“, je „prohloubením a rozvíjením narativního porozumění“ historie. RICOEUR, *Pour une théorie du discours narratif*, str. 13, resp. též, *Récit fictif – récit historique*, in: Paul Ricoeur, Dorian Tiffeneau (dir.), *La narrativité*, Paris 1980, str. 251. Vysvětlování tak vlastně udržuje samotnou schopnost historického vyprávění kontinuálně se odvíjet.

faktorem pro další chod dějin. Relevantnost faktoru ověřujeme jednak mírou jeho determinujícího účinku, jenž může odviset od přírodních zákonů i od nezbytnosti dané sociální normou, jednak zvážením fenoménů, které měly být pro další dějinný vývoj nezbytné. Pokud by vypuštění faktoru vyvolalo změnu průběhu uvažované události, můžeme ho prohlásit za součást kauzality. Kauzalitu samotnou lze tedy vztahovat pouze k singulárním případům, nelze ji extrapolovat ve vzorec nebo zákon. Zároveň platí, že každé posuzování nezbytnosti dějinného faktoru se opírá o jistý soubor pravidel, že vychází ze znalosti zákonů a pravidelností, byť by to byla jen „znalost sklonů“, tedy vědění spíše humanitní než sociologické. Taková úvaha v posledku vždy odkazuje k nějaké škále pravděpodobnosti. Na té můžeme situovat rozmanité dějinné scénáře, scénáře vypouštějící dílčí faktory a zvažující následný vývoj. Hypotetické události mohou nabrat pravděpodobnost a nutnost vrhu kostek, ale i *adekvátní kauzality*, tj. nejpravděpodobnějšího a zpravidla i nastalého scénáře. Díky zvážení pravděpodobnosti můžeme následný dějinný vývoj nazírat jako nutný, či nahodilý, smysluplný, nebo absurdní.

Kvazi-zápletka ve weberiánské podobě ovšem může působit příliš deterministicky, neboť události, jednání postav, okolnosti atd. uvnitř konkrétní konfigurace se zdají být příliš svázaný závazností „pointy“, koncem příběhu. Nerestituuje se zde pouze fatalismus zpětného pohledu na dějiny? Ricoeur ve snaze této námitce uniknout pojem *kvazi-zápletky* s pomocí díla Raymonda Arona dále zjemňuje. Aby pravděpodobnostní škála, o níž byla řeč v souvislosti s Maxem Weberem, příliš silně neprivilegovala *adekvátní kauzalitu* reálně nastalé situace a neredukovala dějiny na souslednost logických nutností, restituuje v první řadě nepravděpodobnost náhody. „Nulové šance“ mohou nastat jen v izolovaných systémech, neboť co se pro jednu sérii jeví jako nemožné, může být pro jinou pravděpodobné.²⁹ Jevy, které vstupují do události násilně či překvapivě, mohou být v širším kontextu adekvátní. Záleží tedy jenom na historikovi, jaký systém zvolí a co všechno do něj zahrne, pole pravděpodobnosti konfigurovaným příběhům nepředchází, není dějinám imanentní. Takovým krokem se dějiny otvírají jako plejáda potencialit, jež se mohou vymykat našim dnešním reduktivním kategoriím a příběhům – historie byla plná nevyužitých a zapomenutých možností, které můžeme restituovat, povzneseme-li se nad jejich domnělou neuskutečnitelnost a pokusíme-li se je znovu spatřit nikoliv v možnostech již nastalého, ale v otevřenosti byvší přítomnosti. Musíme jen vyprávět adekvátní příběh.

To ovšem nijak neoslabuje vazbu na nomologické principy. Co jsme výše řekli o analýze faktorů a znalosti zákonů, platí i nadále. Historie svým posunutým způsobem stále využívá *výklad* – v Aronově slovníku *sociologické vědění*. Nicméně zatímco sociologie má ambici nastolovat

²⁹ Historický exkurz o tom, jak náhodnost událostí závisí na zvolené perspektivě či na interpretačním rastru, lze číst v REINHART KOSELLECK, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, New York 2004, str. 115-127.

pravidelnosti a obecnosti a zajímá se především o příčiny jevů, které se mohou opakovat, historie nechává vyvstat události v jejich jedinečném sledu a zajímá se spíše o příčiny jevů singulárních (str. 263). Sociologický postup se ale z druhé strany historické metodě blíží, protože přiřítání singulární kauzality mu zpětně klade vnitřní hranice: nemůže být tím druhem vědy jako fyzika, protože jím pořádané systémy do sebe hierarchicky nezapadají, nejsou převoditelné na jednu škálu. Jestliže sociologický, tedy ten silněji nomologický postup s historií konverguje, potom si vyprávění a rozumějící postupy přiřítají to vítězství, že se tak děje jedinečně za cenu potvrzení jejich humanitní povahy, tj. definitivní rezignací na determinismus vědeckých zákonů. Chceme-li i nadále mluvit o danostech, zákonitostech, pravidelnostech a nutnostech, potom jen v rámci přiřítání singulární kauzality.

Všechny tyto kroky mají za cíl jediné: obnovit váhu náhody v dějinách a vrátit jim jejich nevyzpytatelnost a otevřenost, kterou měly ve chvíli svého odvíjení. Uznání náhody jako dějinné potenciality zbavuje historii příliš těsných pout nutnosti. Pochopení singulární kauzality jakožto limitu nomologických postupů v historiografii, kdy objektem zkoumání zůstávají pouze neopakovatelné, jedinečné události, zase navrácí důležitost uplynulému okamžiku. Pokud totiž historik v kroku *zvažování faktorů* přemýšlí o alternativních dějinných scénářích, neuchyluje se pouze k epistemologické nutnosti, ale ožívuje rovnou celou časovou perspektivu bývalé-zpřítomňující budoucnosti byvšího okamžiku. Historik coby vypravěč promýšlí fiktivní (uplynulou) přítomnost, kvazi-přítomnost, ve všech jejích perspektivách. „Kauzální výklad vrací svým pravděpodobnostním charakterem minulosti nepředvídatelnost příznačnou pro budoucnost a zapojuje do retrospekce nejistotu, která je vlastní události“ (str. 264). Takový krok konečně přibližuje dějiny k narativnímu diskurzu: historie nejenže ztrácí nutnost zákona, ale situuje historika do role vypravěče, „který ve vztahu k určité fiktivní přítomnosti redefinuje tři časové dimenze. Tím, že si představí jiný průběh dění, staví uchronii proti fascinaci uplynulým“ (ibid.). Sled historické posloupnosti není nutnější než postup odvíjeného příběhu. Ten se sice odehrál jistým způsobem, ale pouze jako jedno provedení a jedna interpretace z mnoha jiných. Přestože se historické vyprávění od vyprávění fikčního liší tím, že neztrácí ze zřetele autoritu fyzikální a sociální pravděpodobnosti, v okamžiku přiřítání singulární kauzality, tedy při tvorbě *kvazi-zápletky*, postupy historika a vypravěče fikce korelují. Co se navíc jeví jako pouhá epistemologická poučka o relativní povaze náhody v dějinách, nese závažné etické a politické implikace; neboť stejně jako minulost kdysi představovala nevyzpytatelnou přítomnost jejích aktérů, tak ani dnes nežijeme pouhé epizody konce, který ještě nenastal.

Skutečnost, že přiřítání historické kauzality může být pouze *singulární*, má dva závažné důsledky. Jednak demonstruje způsob, jakým historie zůstává vědou, tedy proč nemůže být cele vyprávěním, jednak vysvětluje, proč cesta striktního uplatňování nomologického modelu nutně selhala. Nyní se zaměříme na vztah historického výkladu k vyprávění a na ty aspekty, jež oba diskurzy naopak sbližují. V čem lze nakonec spatřovat nejužší pouto mezi *přiřítáním singulární kauzality* a zápletkou, jinými slovy mezi epistemologickým postupem historie a strategií vyprávění, je samotný způsob jejich tvorby, totiž pořádání souladného nesouladu. Stejně jako vyprávění spojuje zcela kontingentní faktory úmyslů, důsledků, prostředků, osob a náhod do smysluplného celku příběhu, tak historik při aktu *přiřítání singulární kauzality* hledá nutné, nezbytné, nebo prostě jen relevantní příčiny a faktory, jež vedly k dalšímu dějinnému vývoji. Na tuto analogii jsme narazili už u von Wrighta v procesu izolování systému, který je předpokladem intencionálního jednání a rysem teleologické roviny historického výkladu. Připomeňme, že aby mohl aktér účinně jednat, musí zvážit prostředky vedoucí k cíli, vyloučit ty zbytečné a vzít v potaz i hůře předvídatelné okolnosti (k čemuž se samovolně přidávají struktury, které jednající není s to nazřít a které mohou vést k nechtěným výsledkům jednání). V dějinách se obdobně historici snaží pojmenovat ten stav událostí, de facto *izolovaný systém*, který byl předpokladem pozdějším událostem.³⁰ A právě v hledání stavu událostí nutného pro následující vývoj lze spatřovat analogii k tvorbě zápletky; analogii, která zdaleka není jen formální.

Podobnost s aktem izolování systému umožňuje stopovat červenou nit jednání z úrovně *mimésis I* až k přiřítání singulární kauzality, tedy k historické zápletky, a prokázat tak její vazbu na vyprávění, tj. konfiguraci lidského jednání v čase. Již rozvrh aktérova jednání, tj. tvorba izolovaného systému, odkazuje dvojím způsobem k pořádání jednání v zápletku na úrovni *mimésis I*, totiž jednak k samotné pojmové osnově jednání, k možnosti vydělit smysluplná gesta z masy nepříznakových pohybů a zřetězit je v příznakové skutky, jednak ke schopnosti plánovat účinné konání, zapojit dílčí úkon do širšího symbolického systému a jeho hierarchií, zkrátka ke schopnosti předvídat v daném kulturním kódu příčiny a následky jednání. Jak bylo konstatováno při reflexi kruhu tří *mimésis*, již sama *mimésis I* implikuje vlastnosti zápletky, tj. schopnost učinit lidské jednání srozumitelné v čase. Tvorba izolovaného systému – schopnost účinně jednat – je dobrým příkladem toho, jak aktivní konání předpokládá existenci zápletky jakožto struktury vnímání světa. Souladný nesoulad potom představuje narativní korelát aktu izolování systému, jeho artikulaci, konfiguraci na úrovni *mimésis II*. A stejně jako izolování nějakého systému představuje převodovou

30 Paul Veyne by zde hovořil o procesu *retrodikce*, tedy o zpětném domýšlení nejpravděpodobnějšího sledu událostí. PAUL VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec 2010.

páku mezi zdroji jednání a intencionálními skutky, tak konfigurovaný záznam tohoto aktu refiguruje celou rovinu *mimésis I* v nové rozumnění na úrovni *mimésis III*

Analogičnost k *přičítání singulární kauzality* je nejzjevnější tehdy, když se historik pokouší rekonstruovat horizont aktéra vprostřed jednání, tedy během odvíjení akcí, jež se daly do pohybu na základě izolování nějakého systému a zvážení možností, jaké skýtá. Vedle splétání souladného nesouladu nalézáme další podstatnou korelaci v otevřenosti obou systémů, bránící přílišnému determinismu, tedy onomu jednostrannému zaměření nomologického modelu. Stejně jako každý izolovaný systém reflektuje pouze horizont svého aktéra, tak i pravděpodobnost či nutnost singulární kauzality platí pouze v rámci vymezeného a přesně specifikovaného rámce. Z historické perspektivy se může zdát výsledek bitvy nevyhnutelný, ještě než padne první výstřel. Nicméně o výsledku války či rovnou osudu celé civilizace na základě jedné události, jednoho uzavřeného systému, usuzovat nemůžeme. „Abychom mohli myšlenku kauzální determinovanosti ztotožňovat s myšlenkou determinismu, museli bychom mít možnost nahlédnout jako jeden jediný celý vesmír“ (str. 281). K tomu přistupuje to omezení, že ani sebedokonalejší metoda nedokáže zvolit *definitivně* uzavřený systém, takový, který by zohledňoval naprosto všechny relevantní faktory – nabízený soulad představuje vždy jen jedno možné uspořádání. Historie nedokáže v jedné zápletkce beze zbytku vyčerpat veškeré perspektivy jediné události. Jak nás totiž poučil Aron, každý izolovaný systém, každá zápletkka zůstává neredukovatelně fragmentární, protože je jen výsečí z nekonečného přediva světových sil. Dva podstatné prvky tedy pojí zápletku lidského jednání – vyprávění – a *přičítání singulární kauzality*: ke strukturní příbuznosti v podobě pořádání souladného nesouladu se přidává i příbuznost ontologická, kdy oba režimy zápletky vždy pouze nabízejí jedno možné rozumnění z mnoha jiných. Nedokáží svět vyčerpat, ale naopak mu zůstávají otevřené.

Na druhou stranu, analogii historické zápletky a aktu jednání nelze vést doslovně, protože rekonstruujeme-li jednání historických osobností (třeba Napoleona), potom takové jednání už vždy situujeme do nějakého kulturního a společenského kontextu, který mu klade horizont, či je podmiňujeme civilizačními nebo ekonomickými limity. A historik navíc nehledá pouze motivace a možnosti jednoho aktéra, ale typicky v jeho jednání spatřuje výslednici dějinných struktur, jichž je toto jednání pouhou epifanií. V dalším kroku se může od individuálního jednání zcela oprostit a hledat už jen příčiny a předpoklady společenských či civilizačních proměn, což je běžnou praxí hospodářských, sociálních, kulturních nebo prostě seriálních dějin. V tu chvíli se však historický výklad začíná od narace vzdalovat. Jestliže v případě vyprávění o velkých osobnostech je přičítání singulární kauzality a akt izolování systému (resp. zachycení jednání v zápletkce) zdánlivě ještě možné ztotožnit, při širší úvaze, např. o příčinách vzniku kapitalismu, už totéž učinit nejde.

Pochopitelně i v historické realitě lze *izolovat* systém tím, že se z ní vybere jen několik heterogenních faktorů, třeba racionalizace práva, organizace obchodu, centralizace politické moci, technologická invence či rozvoj vědeckých metod, které se přičtením singulární kauzality, spatřované zde v protestantské etice, povýší na příčiny vzniku kapitalismu a buržoazní morálky.³¹ Avšak to už se budeme pohybovat v režimu nadindividuálních struktur a dlouhého trvání, což jsou demimetizované historické kategorie (str. 269-270).³² Vazba na *mimésis* jednotlivcova jednání se stává velmi volnou a výklad zůstává vyprávěním jen zprostředkovaně, díky své schopnosti uspořádat nespojité ve smysluplné. Na tomto příkladu je dobře vidět, jak epistemologické nástroje historické vědy znemožňují vést přímou linku mezi narací a historickým výkladem. Ovšem nemáme-li zde už co do činění s individuálním jednáním, kdo se potom stává aktérem dějin? Vytratila-li by se totiž vazba na vyprávění ve smyslu *mimésis lidského jednání* úplně, historie by ztratila i svou schopnost refigurovat historický čas, tedy být historií. Aby se ani přes cézuru epistemologického předělu nepřerušila nit vedoucí od historiografie k vyprávění, je třeba prokázat, že ani velké historické entity neztrácejí svoje pouto k postavám vyprávění, tj. ke konfigurovaným aktérům či trpitelům jednání. Od *kvazi-zápletky* se tak plynule přesouváme k pojmu *kvazi-postavy*.

Díky problémům, které před námi v souvislosti s promýšlením *kvazi-zápletky* vyvstaly, nyní lépe rozumíme tomu, proč Ricoeur neredukovatelnou zprostředkovanost prvků historického vyprávění podtrhuje částicí *kvazi*. Pouto, kterým je třeba spojit historii s lidským jednáním, se hledá o to hůř, že musí vést přes konfiguraci vyprávěním, která jediná ho dokáže navázat. Přestává-li historie vyprávět, přestává také vypovídat o lidském jednání a trpění. Jenže pokud by se historie stala pouhým vyprávěním, přestala by zase být vědou o historii, záznamem dějin. Cíl, který si Ricoeur stanovil, tak vlastně čelí dvojí obtíži: je třeba najít takové prvky, které budou *mimésis* lidského jednání, tj. narativní konfigurací úrovně *mimésis I*,³³ a které budou zároveň schopny dostát

31 Odkazujeme zde samozřejmě na Weberovu slavnou tezi. MAX WEBER a MILOŠ HAVELKA (eds.), *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 2009, str. 182-242.

32 K demimetizující povaze historických pojmů, jež se vymykají konceptům běžného myšlení, viz PAUL RICOEUR, *Le passé avait un futur*, in: Edgar Morin (dir.), *Le défi du XXIe siècle: relier les connaissances*, Paris 1999, str. 297-304.

33 Je potřeba na tomto místě opět zdůraznit specifický obsah, který Ricoeur Aristotelově pojmu *mimésis* dává. Jsou autoři, kteří zde pro homonymii termínu u obou myslitelů příliš rychle přechází podstatné rozdíly a řadí Ricoeura do linie myslitelů, kteří historii podřazují fikci. Takto např. JEAN-MARIE SCHAEFFER, *Langue, récit, vérité et fiction. Quelques réflexions sur le tournant linguistique en sciences sociales*, in: *L'expérience historiographique*, cit. d., str. 221-236. Schaeffer v Ricoeurovi vidí příslušníka „meliorativního fikcionalismu“ (str. 233, 236), tj. trendu, dle něhož se skrze posilování role fikce v historickém vyprávění zpětně podpírá i vážnost a síla hlasu samotné historické vědy. Tato snaha pak má být ozvěnou romantického snu povýšit básnictví na roveň filozofii – a skrze expanzi básnictví do historie i ji samotnou. Ricoeurovu hermeneutiku lze v tomto přirovnání opravdu tušit, jeho snaha nechat vyprávění promluvit tam, kde filozofii dochází řeč, v sobě vsutku takové post-romantické snění nese. Nicméně východisko této Schaefferovy interpretace Ricoeura není přesné. Vyprávění pojímá příliš široce jako nápodobu tak vůbec, jako realismus, a nebere v potaz, že pro Ricoeura nese specifický význam tlumočnicka zkušenosti času, korelované skrze historii a fikci a jejich *částečné* strukturální křížení. Stejně tak Schaeffer vymezuje *mimésis* příliš úzce jako synonymum fikce, jejíž prizvání do vědy pak musí být zákonitě neblahé: „Ce qui vaut pour

požadavkům, které na historii klade epistemologický předěl. Zatímco v případě *kvazi*-zápletky jsme stáli mezi extrémy kauzálního determinismu na jedné straně a vysvětlení pouhým vyprávěním na straně druhé, z čehož jsme našli východisko v procesu *přičítání singulární kauzality*, nyní se nacházíme mezi mlýnskými kameny odosobněných nadindividuálních struktur a „metodologického individualismu“.

Na ten jsme narazili již v rekapitulaci narativistického přístupu a spočívá v předpokladu, že i sebevíc abstraktní a kolektivní entita je v posledku rozložitelná na jedince, že každou historickou změnu lze převést na souhrn individuálních akcí. Mezi historickou postavou-entitou a postavou vyprávění by tak byla nastolena přímá odvozenost (str. 270-271). Aby Ricoeur unikl takovému redukcionismu, zavádí pojem *societálních entit*, který přejímá z myšlení Maurice Mandelbauma. Zabývá-li se totiž historik individuální historickou postavou, potom se jeho práce od pouhého biografa liší právě tím, že ji vepisuje do historického kontextu, jinými slovy že ji nahlíží ve vztazích k její době a ke společnosti, jejíž byla součástí. A naopak společnost či civilizace, která každého jednotlivce obklopuje, by pro historika postrádala smysl, kdyby *přeneseným* způsobem neodkazovala ke konajícím jedincům, z nichž vposledku sestává. Ovšem můžeme se také vydat opačným směrem a – jak za chvíli ukážeme – abstrahováním pojmu *společnost* dospět k nadindividuálním a anonymním strukturám ekonomie, kultury atp. Možnost takového dvojího směřování – ke konajícím jedincům a k nadosobním generalizacím – by potom z pojmu *společnost* činila onen střední bod, který historii propůjčuje vlastnosti vědy i vyprávění.

V první řadě je třeba oddělit *společnost* a *kulturu* a analogicky „dějiny všeobecné“ od „dějin speciálních“, představujících dvě základní modalitty historiografie. „Tématem dějin všeobecných jsou *kontinuálně* existující partikulární společnosti jako národy a etnické skupiny. Tématem dějin speciálních jsou *abstraktní* aspekty kultury jako technika, umění, věda nebo náboženství, které svou vlastní kontinuální existenci nemají a spojitost jim dává pouze historik, který sám odpovídá za definici toho, co je umění, co věda, co náboženství atd.“ (str. 273). Ony *kontinuálně existující partikulární společnosti* se vyznačují třemi podstatnými aspekty: jsou vázány na místo, kde jejich příslušníci sídlí; skrze tyto příslušníky odkazují k jednotlivcům, jejichž společenské role prostřednictvím svých institucí určují; a těmito institucemi si konečně zajišťují vlastní nepřetržité

l'historien vaut aussi pour les autres sciences de l'homme. C'est la raison pour laquelle toute tentative d'assimiler le mode opératoire des sciences humaines ou sociales à la mimésis aristotélicienne est à mon avis suicidaire“ (str. 236). Ricoeurova *mimésis* ale není čirou fikcí, je nápodobou jednání, a totiž právě v tom smyslu, že dokáže tlumočit jednání a trpění lidského života (včetně specifické zkušenosti dějinnosti), které právě zakládají možnost – i sílu – vyprávění. Takové pojetí *mimésis* není frivolností, naopak s sebou nese závazek, který jsme doposud konstatovali výrazy jako *vzájemná neredukovatelnost vyprávění a explikace* nebo *epistemologický předěl*. A právě tento závazek přivádí historické vyprávění k obtížím, s nimiž se v tomto oddíle potýkáme, a jako potvrzení své závažnosti ho nutí k adoptování prefixu *kvazi*.

trvání.³⁴ *Abstraktní aspekty kultury* jsou pak tvořeny celou duchovní a materiální produkcí dané společnosti, ať už je řeč o vědě, kultuře, jazyku nebo víře. Pro kulturní aspekty platí, že už jen možnost vydělit je z celistvého a kontinuálního přediva společnosti vyžaduje nějaký vnější a abstraktní model, třeba definici umění, který je sdružuje do širších klasifikačních rámců, jež můžou prostupovat napříč časem a prostorem. Dalo by se namítnout, že instituce, jež zajišťují chod *společnosti*, také patří mezi aspekty kultury, neboť představují abstraktní jednotky, jež můžeme hledat napříč všemi civilizacemi. Ale zatímco kulturní prvky jsou de facto dílem historikovy konceptualizace, a tedy vnějšími aspekty, instituce zakládají identitu jednotlivých společenství tvoří jejich integrující prvek a zároveň zajišťují jejich kontinuitu. Společnost se zkrátka ve svých institucích poznává.

Hranice mezi oběma typy dějin nelze vést vždy čitelně. Společnosti jako by se stávaly předmětem dějin specializovaných, začnou-li je historici rozebírat z hospodářské, sociální nebo kulturní perspektivy; nebo když se zaměřují na procesy různých trvání. Nicméně i tehdy stále platí, že v posledku odkazují ke kontinuálně existujícím societálním entitám, neboť jimi prováděné analýzy slouží právě k pochopení a charakterizování těchto společenství. Ty tak jejich bádání propůjčují kontext a vposledku i smysl. Stejně tak ani specializovaný historik, píšící dějiny nějakého lidského oboru, zcela nepřerušuje vazby na societální fenomén. Platí, že kategorie a klasifikace, se kterými pracuje, představují spíše abstraktní a metodický výtvar, a nikoliv pravdu artefaktů, jež zkoumá – starověkým hrnčířům vůbec nemuselo docházet, že se dopouštějí umění doby bronzové. Přesto ani prvky, které s pomocí pojmů speciálních dějin izoluje a třídí, neztrácejí svou vlastní dějinnost, zachovávají si i nadále důvody a kontext svého vzniku, zkrátka nepřestávají se vepisovat de kontinua *společnosti*, z níž původně vzešli. Historik může například studovat dějiny společenských rolí, které byly v průběhu času přisuzovány ženám, a psát tak historii genderu ženy. Zatímco ta která role představovala v každé z epoch imanentní součást příslušných společenství, jejich zakládající institucionální prvek, ovlivňující distribuci moci, práce, symbolických pozic atp., potom sám pojem *genderu* je vnější a abstraktní kategorií, která nemusela být jako taková žádnou ze zkoumaných společností vnímána nebo explicitně pojmenována. Ačkoliv se tedy stále jedná o dějiny vymezené jednou vůdčí konceptualizací, pojmem genderu, ten může napříč časem spojoval prvky pocházející ze zcela odlišných diskurzivních režimů, z nespojitých společenských okruhů.³⁵

34 Tímto trojím odkazem již předem odpovídáme na případnou kritiku, jež by mohla být vedena z post-foucaultovských pozic, kterým by kategorie národa či etnické skupiny jakožto reprezentantů *společnosti*, resp. *societálních entit*, mohly být příliš těsné. Jak totiž další výklad ukáže, těžištěm není teoretické ospravedlnění těchto pojmů, ale fenomenologická reflexe lidského bytí pospolu, tedy života sdružovaného a organizovaného ve společnosti. Příklady národa a etnické skupiny jsou víceméně heuristické, stejně tak bychom mohli mluvit o *dějinných společenstvích* tak vůbec – tedy o jakýchkoliv skupinách, které náležejí mezi societální entity.

35 Dobrým příkladem pohybu *speciálních* či *specializovaných* dějin jsou koneckonců i Foucaultova *Slova a věci*. Zde je, myslím, přesvědčivě ukázáno, jak byl obor lidského zájmu, který dnes nazýváme vědou, v minulosti roztroušen

Abstraktní pojmy procházejí napříč hmotou dějin, v níž nacházejí své rozmanité artikulace. Specializované dějiny tak vždy nutně vycházejí ze sociálních entit, protože skrze ně navazují kontakt s jednotlivci a s individuálním jednáním. A ke konkrétním společnostem se vposledku musejí obracet, protože jinak by takové dějiny ani neměly o čem vypovídat.

V opačném, „vzestupném“ směru, v němž se postupuje od *kvazi*-postavy k větší abstrakci, ke generalizacím a tedy k méně mimetickým polohám historie, se ze sociálních neboli *prvořadých historických* entit stávají entity *druhořadé* a *třetířadé*. Ty se stále odvozují od entit sociálních, avšak jejich zkušenostní základ i vazby na vyprávěcí postupy budou zprostředkovanější. Nicméně ani ony s nimi neztrácejí své pouto, byť to je již málo zřetelné. V *Času a vyprávění* jsou entity a pojmy, s nimiž historici operují, rozříděny do pěti okruhů, podle míry své odvozenosti: mezi aspekty *prvořadých* entit dozajista patří *pojmy aspirující na univerzálnost*, zahrnující to, co je v člověku nejméně proměnné. Sem budou patřit antropologické konstanty nebo pojmová osnova jednání na úrovni *mimésis I*. Mezi pojmy *druhořadých* entit se řadí přenesené užívání rodových kvalit jako „barokní“ či „postmoderní“, dále termíny označující instituce, nástroje a nářadí, způsoby myšlení, jednání a cítění, které lze přenášet na další epochy, např. „středověký karneval“, „buržoazní morálka“ atp. (str. 286). Podstatnou třídu *druhořadých* entit, tj. entit specializovaných dějin, tvoří weberiánské ideální typy, tj. deduktivně konstruované obecnější kategorie, jež jsou korigované historickými fakty a mají vlastní pevnou definici. Ideální typy sice slouží jako měřítko konkrétním situacím a mohou jimi být usměrňovány, zároveň ale zůstávají – jak Weber sám zdůrazňuje – ryze abstraktní a striktně nominalistické.³⁶ Poslední třídu pojmů potom představují *třetířadé* entity, jež vznikají syntetizováním poznatků a pojmů vzešlých ze specializovaných dějin a mezi něž se řadí označení jako „klasické Atény“, „vrcholný středověk“ nebo „moderna“. Jedná se o zastřešující termíny, jež jsou definovány volněji než ideální typy a poskytují spíše orientační vodítka. Nelze z nich odvozovat povahu prvků jimi sdružených, pouze mezi nimi navazovat volná pouta. U *třetířadých* entit se vazby na strukturu vyprávění a jednání hledají nesnadno, nicméně tato odtažitost je průvodním jevem jejich syntetické povahy. A právě jejich neredukovatelná abstraktnost se nesmí ztrácet ze zřetele, protože historici nezdědka kdy zapomínají na nominalistickou povahu entit druhého a třetího řádu a zaměňují je za zjevenou pravdu dějin, ve kterých potom poněkud paranoidně spatřují pouze aktualizace oněch entit. Nominalismus, jenž je pro ideální typy a další abstraktní pojmy definující, představuje korelát *odvozenosti* *druhořadých* entit – *odvozenosti* z entit *prvořadých*, reprezentujících jednající společnosti (str. 287). S tím, jak se stupňuje abstraktnost

ve změní nesouvisejících diskurzů, metod, strategií a disciplín, případně jak se obsah této domény dramaticky měnil. Co se při zpětném pohledu může jevit jako vývoj jediné entity, mohlo být současníky v okamžicích svého odvíjení řazeno do zcela odlišných kontextů, případně nemuselo být vůbec rozpoznáváno.

36 WEBER, *Metodologie, sociologie a politika*, str. 43-52 *et passim*.

pojmu, vzdalujeme se dějinám konajících aktérů a přesouváme se do demimetizovaných, spekulativních rovin, sestávajících z obecnin a složitě konceptualizovaných pojmů. Ovšem tyto pojmy existují pouze jako odvozené od entit prvořadých a své aktualizace nacházejí v situacích jednání a v životě společenství. Pokud by totiž vposledku neodkazovaly ke svým aktuálním historickým východiskům, proměnily by se v pouhou spekulaci.

Díky tomu, že si konceptualizované pojmy a obecniny zachovávají vazbu na prvořadě entity, můžou si i nenarativní a seriální dějiny zachovat vazbu na žánr vyprávění coby záznam lidského jednání v čase, můžou být stále historií. Zaměřme se nyní na způsob, jakým prvořadě entity udržují pouto s konáním jedinců a jeho záznamem prostřednictvím vyprávění.

Stejně jako přiřítání singulární kauzality hraje roli *kvazi-zápletky*, tj. středního bodu mezi vysvětlením a narací, tak pojem *společnosti* představuje moment *kvazi*-postavy, umožňuje přechod od prvořadých a vyšších entit k postavám vyprávění a zpět. Postavou přitom nemusí být pouze jednající jedinec, ale, jak nás literární teorie poučila, každý aktant, „gramatický podmět vybavený predikátem jednání“ (str. 276). V tomto smyslu by konající individuum bylo jen jedním z možných provedení diskurzivní funkce postavy, o nic více privilegované než národ, etnická skupina, třída nebo jakákoliv jiná prvořadá entita. Takové použití je ostatně historikům důvěrně známé ze synekdoch typu „Francie zaútočila“. V ricoeurovské linii argumentace odkazuje *kvazi*-postava k jedincům právě skrze výše zmíněné aspekty *kontinuálně existujících partikulárních společností*, tedy skrze územní příslušnost, instituce a časovou kontinuitu. Aby Ricoeurova analogie fungovala, musí *kvazi*-postava odkazovat nepřímým způsobem, protože jinak by byla historie asimilována vyprávění, nebo by upadla do metodologického individualismu. Historik totiž nemusí neustále odkazovat k individuálním akcím, aby byl jeho diskurz možný; odkaz k jednotlivcům představuje spíše implicitní součást historiografické narace. Tento implicitní odkaz k jednotlivcům vychází už z toho faktu, že každé individuum je vždy již předem náležející nějaké kultuře či civilizaci, nějaké společnosti v nejširším slova smyslu. Kultura předchází uvědomění si příslušnosti ke kultuře. Sarterova maxima *existence předchází esenci* je zde více než případná a celá post-strukturalistická debata, jež s úmrtním listem autora vystavila parte i domněle autonomnímu individuu, tento stav věcí podtrhuje. Mandelbaumova definice participativních společenství reflektuje prvotnost kultury před jejím nazřením právě důrazem na instituce. Ty definují nejen kulturu a její příslušníky, ale i jazyk a znaky, kterými může jedinec svou příslušnost ke společnosti demaskovat, a dokonce i odmítnout. Územní příslušnost a časová kontinuita, další dva definující aspekty participativních společností, potom nejsou pouhým metodologickým konstatováním, ale průvodními jevy každého bytí pospolu. Projevují se např. akty zřízení obydlí, vytyčením hranic nebo generačním střídáním a

jeho institucionálním zakotvením (str. 277). V tomto smyslu prvořadě entity a jejich odvozeniny vždy implicitně odkazují k jednajícím jedincům, z definice vepsaným do kultury. A díky tomuto odkazu zachovává historie odkaz na vyprávění jakožto *mimésis* jednání.

Kvazi-postava coby moment konfigurace vyprávění na úrovni *mimésis II* dokáže plnit funkci narativní postavy, tedy pouta mezi historickými pojmy a jednáním, právě díky analogičnosti společnosti a jedince (str. 278). V historii tak časté synekdochy, např. že „Řím válčil“, samozřejmě neznamenají, že všichni jedinci daného společenství jednali stejně. Odkaz k individuu není redukcí na individua. Ani jeden ze tří aspektů participativních společenství nelze vyvodit z jednotlivce, nicméně odkaz k jedincům je pro ně definující. Ovšem onen přechod od jedince ke společnosti musí proběhnout právě přes kategorii postavy. Díky tomu, že se diskurzivní funkce postavy neomezuje na jedince, ale mohou ji plnit i skupinové entity, představuje *kvazi*-postava převodovou páku mezi jednotlivcem a společností. Takový přechod je umožněn už tím, že všechny kolektivní či nadindividuální entity tvoří *analogie* jednotlivců. Tato analogičnost umožňuje *kvazi*-postavě sepnout historické kategorie s lidským jednáním na úrovni konfigurace – *mimésis II* – a to skrze syntaktickou funkci postavy. *Kvazi*-postava, jinými slovy, umožňuje prostředkovat, artikulovat vztah, který je jak v jedinci, tak v pojmu participativní společnosti implicitně přítomen.

Než přejdeme ke *kvazi*-události, je třeba zmínit, že všechny tři Ricoeurovy termíny představují různé momenty jediného pohybu, spíše než autonomní prvky. Dobře to bylo vidět při přechodu od přiřítání singulární kauzality ke *kvazi*-postavě, resp. k prvořadým entitám, kdy od jisté rozsáhlosti událostí a s jistým stupněm komplikovanosti historických příčin docházelo k prolnutí zápletky a postavy. Tato prostupnost zdaleka není pouze formální. Oba momenty si kladou vzájemné limity a jeden představuje horizont druhého. V první řadě se spojují v aktu obnovování kontinuity (str. 282). Přiřetení kauzality spočívá právě v pochopení celého procesu příčin a důsledků, jež vzájemně nejdou dost dobře oddělit, protože představují celek jediné události. A je to právě kontinuální existence, co odlišuje společnost od kultury a co stojí na horizontu každého dílčího tázání se po příčinách. Ptají-li se historici, proč se nějaká civilizace vyvíjela tak a ne jinak, sestupují sice k dílčím analýzám a studiím a tříští „všeobecné dějiny“ společenství v „dějiny speciální“, ovšem vždy jen pro to, aby rekonstruovali smysl celku. Dokonce i když se zajímají o pouhé životy jednotlivců, pak především na pozadí společností, na jejichž dějiny měli vliv, nebo ke kterým náleželi. Historikovým prvořadým cílem nemusí být nutně osud společnosti, ta ovšem každému specializovanému výzkumu klade horizont a vposledku i smysl. Jakákoliv, byť i částečná nebo úzce profilovaná

analýza by měla být vedena latentní intencí restituovat příběh celku, tvořit epizodní komentář k dějinám nějaké společnosti.³⁷

Další analogii mezi *kvazi-zápletkou* a *kvazi-postavou* nalézáme v momentech konceptualizace. Epistemologická nutnost generalizací a užívání zákonů, jež doprovází moment *zvažování faktorů* v aktu přiřítání singulární kauzality, onen aronovský „sociologický“, výkladový rozměr humanitních věd, totiž koreluje s existencí druhořadých a třetířadých entit, konstruovaných právě jako konceptuální výztuha. Vzpomeňme, že singulární kauzalita zákony netvoří, ale funguje na jejich půdorysu. Jinými slovy, fyzikální zákony můžou jednotlivé historické situace vysvětlit, ale ne být jejich důvodem.³⁸ Stejně tak pojmy specializovaných dějin (třeba ideální typy) dějinám nepředcházejí, ale vznikají až jejich abstrahováním. Nejsou konstruovány pro ně samé, naopak jejich smysl tkví právě v tom, že tyto dějiny činí srozumitelnými. Zároveň platí, že svou konkrétní podobu a měřítko získávají až tváří v tvář jednotlivým společnostem, jež jim takto propůjčují platnost a kontext. S jistou nadsázkou tak můžeme říct, že *společnosti* představují limit působnosti každé kauzality a zákonitosti, jakoby uzavřený systém pravidel a možností. Ostatně, mezi faktory určující pravděpodobnost nějakého vývoje počítal Weber i sociální normu – tj. vnitřní pravidla dané civilizace. *Kvazi-postava* dává zápletkce rámeček. A každá *kvazi-zápleтка* zase poskytuje jednotlivým společnostem jejich kontinuitu a vnitřní soudržnost (str. 284).

Kvazi-postava a *kvazi-zápleтка* se vzájemně vymezují, jsou prostupné, představují dvě komponenty jediné události – historického vyprávění. To lze koneckonců ilustrovat nemožností determinismu, o níž již byla řeč výše: abychom mohli předpovídat vývoj dějin, museli bychom pojmout celý svět jako jeden uzavřený systém. Taková možnost je ale vyloučená, protože nutnost vývoje můžeme spatřovat nanejvýš v rámci jednotlivých participativních společností. Anebo lépe, každé postavě můžeme navrhnout její vlastní, byť nevyhnutelnou zápletku, neexistuje ovšem jedna postava nadřazená všem ostatním, protože pluralita národů a civilizací, a tím i počet systémů příčinnosti a dílčích aplikací obecnin, takovou redukci neumožňuje. Dějiny jsou vždy v genitivní vazbě, neexistují dějiny o sobě či dějiny tak vůbec. Ricoeurovými slovy, „societální pouto participativní příslušnosti vždy zakládá kvazi-postavy, jichž je stejné množství jako kvazi-zápletek, v nichž kvazi-postavy vystupují“ (ibid.). Změna, ke které v oněch zápletkách dochází, konečně anticipuje časový rozměr historické konfigurace, *kvazi-událost*.

37 A naopak, ztratí-li analýza tuto orientaci a omezí-li se na pouhý encyklopedický výčet faktů, na „historii detailů“, hrozí jí, že ztratí pouto s historií, anebo že upadne do ironické lhostejnosti času. Srv. kap. „Historický výchozí styl“.

38 Při jiné příležitosti Ricoeur uvádí, že „historik zákony nenastoluje. Používá je.“ RICOEUR, *Pour une théorie du discours narratif*, str. 7.

Na tomto místě je potřeba zmínit, že Ricoeur měl při psaní *Času a vyprávění* potřebu vyrovnat se především s odkazem školy *Annales*, jejíž dílo tvoří korpus textů s jasně formulovanými cíli a prostředky a jako celek tedy představuje soudržnou metodologickou pozici.³⁹ Škola *Annales* nejenže vyhlásila konec vyprávění a události v historiografii, ale také ho svými pracemi systematicky uskutečňovala. Její nároky a požadavky tak v stály téměř dokonalém protikladu k Ricoeurově snaze zakotvit historii ve vyprávění. Avšak zatímco začátkem osmdesátých let 20. století se seriální či kvantitativní dějiny opravdu mohly jevit jako historiografická obdoba literární moderny, jež neotřesitelně ohlašovala ústup vyprávění a opouštěla individuální událost ve prospěch struktur dlouhého trvání, pak dnes, dávno po nástupu mikrohistorie, kulturní, orální a paměťové historie je zřetelné, že se jednalo o dobovou konjunkturu, nikoliv nový, setrvalý stav věcí. Seriální dějiny jakožto mezní případ psaní historie jsou nicméně nejen teoretickou výzvou, ale také prubířským kamenem celé Ricoeurovy teze, podle níž je historiografie jakožto specifický režim vyprávění záznamem dějinnosti. Má-li být však *kvazi-vyprávění* vyprávěním přeneseným, oslabeným a postrádajícím postavy a zápletku v tradičním slova smyslu, potom je Ricoeurovo rozhodnutí ilustrovat povahu a vlastnosti *kvazi-události* pečlivou četbou několika děl školy *Annales* více než logickým krokem. Není účelné zde rekapitulovat Ricoeurovu interpretaci děl významných francouzských historiků, jmenovitě *Středozeří* Fernanda Braudela, ani na tomto místě nenabídneme četbu vlastní; budeme se soustředit pouze na závěry, které z jeho interpretací pro *kvazi-událost* plynou.

Ricoeurovi neuniklo, že i když se historici seriálních dějin snaží psát o strukturách dlouhého či velmi dlouhého trvání, činí tak jen s neustálým odkazem k lidským aktérům. Středozeří jakožto fyzikální prostor je hodno vyprávění, protože formuje své obyvatele a nabízí jim různé možnosti svého využití, či jim naopak zůstává nepřístupné. Nejhlubší a nejvíce odtažité struktury jsou zajímavé právě proto, že dávají prostor pro odvíjející dějin. Pojednání o středomořské krajině není pouhou geografickou deskripcí, nýbrž předzvěstí zúrodnování, obchodu, válek nebo zakládání měst. Podobný pohyb nalezneme i u procesů středního trvání, u ekonomických cyklů, civilizačních střetů, u ideologických systémů. Všechny tyto roviny ohlašují dějiny jednotlivců a jejich událostí, ze kterých sestávají, v nichž se manifestují a aktualizují (str. 291-292). Ekonomické cykly a obchod mají své reprezentanty v obchodních střediscích, v bankéřích, v objevitelích, ve smlouvách a dohodách. Civilizace nejsou jen statickou definicí svých příslušníků; jedna od druhé si vypůjčují, nebo směnu naopak odmítají a v místech tření vytvářejí události prvořadého významu – konverze, reformace, reakce, války. Zároveň rostou a ustupují se svými velkými představiteli, s panovníky,

39 Srv. PETER BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví*, Praha 2004.

politiky a vojevůdci. Ideologie se zase aktualizují v revolucích a změnách režimů, podněcují jednání v jeho nejvýbušnější podobě – a zároveň s tímto jednáním padají či získávají sílu, jako struktury zanikají či přetrvávají. Procesy dlouhého a středního trvání tak anticipují trvání krátké, trvání lidského jednání a události. Vidíme zde ale i protichůdný pohyb. Události krátkého trvání, ona pěna dní, tj. bitvy a války, politické události, život a smrt jednotlivců, to vše získává ve světle trvalejších či hlubších struktur svou pravděpodobnost, nutnost nebo zbytnost, stávají se epifaniemi historických procesů, ekonomických cyklů, civilizačních trendů (str. 297).

Máme zde tedy první rys události v historii, totiž událost jakožto *čas lidského konání*. Neustálý odkaz struktur dlouhého trvání k *lidským* dějinám je odrazem nutnosti stavět každé dějiny na jednání a trpění svých aktérů. Právě události krátkého trvání představují prostor lidského času a akce, existence společnosti. Tímto neustálým poukazem se ovšem nerestituuje kronikářství událostních dějin, není to tak, že skutky singulární události průzračně zrcadlí svět a zůstávají tak jediným legitimním jádrem historie. Podobně jako u *kvazi*-postav musíme konstatovat, že nás zajímají jen v té míře, v jaké odkazují zpět ke strukturám delších trvání, tj. nakolik jsou představiteli dobových trendů, civilizačních kvalit atp. Stejně jako fenomenologický jev bytí pospolu tvoří předpoklad societálních entit, které se ovšem mohou stát postavou historického vyprávění jenom díky své epistemologické zprostředkovanosti, tak fenomenální čas, matrice bývale-zpřítomňující budoucnosti, heideggerovská *časovost*, formuje mlčenlivé východisko události, jež může být součástí historického diskurzu pouze přeneseným způsobem. Krátkodobá událost odkazuje k lidskému času, jehož měřítkem je život jednotlivce, a zároveň tvoří bezprostřední pouto s událostí jakožto jednotkou vyprávění a tedy s rovinou *mimésis II*. Nicméně časem krátkého trvání se rejstřík historické události nevyčerpává.

V první řadě, krátkodobá událost v diskurzu historie ztrácí svou nevyzpytatelnou výbušnost, svou jedinečnou překvapivost, neboť ve světle hlubších struktur získává pravděpodobnost či nutnost, jeví se jako příznak. Ovšem i ve středně a dlouhodobých procesech nacházíme události, „nemají tam však povahu výbuchů, ale jen symptomů nebo svědectví“ (str. 303). Mluví-li historik o ekonomickém cyklu či civilizačním kontextu, potom pojmenovává specifickou událost-zápletku, jež má svůj vlastní počátek, vrchol, krizi a konec, svůj specifický vývoj a průběh, tedy svůj vlastní čas. Rozpoznáme-li v krátkodobé události znaky typické pro epochu, kulturu či dějinnou fázi, potom tyto nadřazené struktury nepředstavují neměnnou podmínku lidské existence, nejsou věčnými fakty, ale jednotlivými a *konečnými obdobími*, jež lze situovat v konkrétním času a prostoru. Struktury středního i dlouhého trvání můžeme vnímat jako procesy-zápletky, dokážeme pojmenovat fáze jejich vzestupu a útlumu, umíme na ose nekonečného astronomického času vytyčit dobu jejich

života. V tomto smyslu křivka ekonomického cyklu nepředstavuje historickou událost, protože se může vyvíjet donekonečna. Událostí či zápletkou se stává až tehdy, kdy určíme počáteční a konečný bod a tím i období, v němž má hrát roli faktorů a událostí. Takový počáteční a konečný bod ale musíme hledat jinde než v samotném cyklu konjunktur, například ve strukturách vzestupu a pádu civilizací, v kulturních dějinách, ale koneckonců i v překotných událostech krátkého trvání. Rozdíl mezi historickou událostí-zápletkou a setrvalým stavem času přírody spočívá právě v její singularitě, v tom, že je historicky jedinečná a vymežitelná. Zápletka vyprávění, aby byla srozumitelná, musí být přehledná, musí být možno ji obsáhnout pohledem (str. 300). V historickém diskurzu potom přeneseně platí, že zápletka může obsáhnout pouze proces jediné dějinné události, ať už se jedná o zánik jedné civilizace, vzestup jiné, úpadek regionu, nástup ideologie, střet kultur nebo pojmenování skončené epochy, zkrátka o život a smrt struktur (str. 312).⁴⁰

Vidíme tedy, že událost může na různých úrovních nabývat rozličných podob. „Je to *proměnná veličina* zápletky“ (str. 303). Zároveň je zde patrný onen dvojitý pohyb, který jsme mohli konstatovat i u předešlých dvou epistemologických aspektů historického vyprávění, *kvazi-zápletky* a *kvazi*-postavy. *Kvazi*-událost na jednu stranu neztrácí pouto s rovinou lidského jednání a trpění, a to právě neustálým poukazem k času krátkého trvání, k událostem prchavého lidského času. Tento čas ovšem v historiografii nemůže vystupovat nezprostředkovaně, protože zde opět působí onen epistemologický předěl, který znemožňuje historii být pouhým vyprávěním. Krátkodobá událost se stává součástí historie až jako součást přediva hlubších procesů, jako historický symptom. Tato situace je analogická ke statusu sociálních entit. Procesy středního a dlouhého trvání jsou, podobně jako druhořadé a třetířadé entity, de facto virtuálními momenty, abstrakcemi, obecninami, zkrátka metodickými pomůckami. Zatímco entity vyšších řádů zůstávají součástí historického diskurzu právě díky svému poutu na entity sociální a přeneseně na svět lidského jednání, časy dlouhého trvání neustálým odkazem na krátkodobou událost udržují vazbu s časem lidským. Jejich ohraničenost a logika vnitřního vývoje je potom odlišují od anachroničnosti etnologického, sociologického či ekonomického vědění: mají vždy svoje místo a čas, ve kterých dávají smysl lidským událostem, a právě a jedině skrze tyto události k nám promlouvají. Je totiž pravda, že krátkodobá událost se stává součástí historického diskurzu až na pozadí historických pojmů delšího trvání,⁴¹ ale tyto dlouhé časy můžeme stopovat pouze skrze dokumenty a prameny, které nám

40 Takové jsou alespoň události, jež Ricoeur rozkrývá čtením vybraných děl školy *Annales*. Viz RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, str. 288-313. Zároveň je třeba dodat, že v historickém příběhu nemusíme být svědky pouze jediné události, ovšem celek příběhu by měl být jednou jedinou událostí prvořadého významu, jež je lemována dílčími epizodickými událostmi a zápletkami. Mluvíme-li totiž o příběhu, mluvíme zároveň o zápletkce. A co jiného by byly peripetie a rozuzlení zápletky než právě touto velkou událostí příběhu?

41 A nemusí se jednat jen o dlouhá trvání geografie nebo civilizačních procesů, řeč může být klidně o epochách. I v politických dějinách, cele soustředěných na krátké trvání, je vždy v první řadě určeno, jestli je řeč o středověku, o 20. století, egyptské střední říši, nebo pozdním Římu atp.

zanechaly konkrétní lidské události a skutky. Historie a její struktury netvoří kategorie o sobě, ale kategorie lidských dějin.

Opustíme-li strukturalistický slovník, pak čas dlouhého trvání představuje de facto *historický kontext* událostí. Je strukturou přesahující život jedince, ovšem strukturou, jež má také svůj vývoj. Krátké a dlouhé trvání nejsou vzájemně převoditelné, ale ani si nekonkurují; jsou analogickými. Mezi časem jedinců a časem civilizací lze vést „analogii vzrůstu a poklesu, tvorby a smrti, analogii osudu“ (str. 312). Tato analogie je zároveň podobná analogii mezi přiřítáním singulární kauzality a vytvářením zápletky nebo analogii mezi *společnostmi* a postavami vyprávění. „Termín *kvazi-událost* pro nás znamená, že tak, jak se dají rozšířit pojmy zápletky a postavy, dá se *obdobně*, z krátkého času na delší, rozšířit i pojem události“ (str. 313). A protože vyprávění tvoří jedinou událost, můžeme říct, že *kvazi-událost* nacházíme tam, kde lze nalézt i *kvazi-zápletku* a *kvazi-postavu*. Událost dosvědčuje pohyb zápletky a stvrzuje osud postavy, je *osudovou změnou*, nastoluje nový historický stav. Zároveň se zde již rýsuje jeden podstatný moment, totiž že různá zpracování historické zápletky dávají vzniknout různým historiím. Střídavý důraz kladený na časy rozličného trvání a odlišné způsoby jejich propojování, jaké v historiografii nalézáme, podtrhují důležitý rys vyprávění: dialektiku epizodického řazení událostí v čase a synchronní konfigurace zápletky. Zatímco při zaměření na krátkodobé události vyniká chronologický, epizodický rozměr vyprávění, v dějinách dlouhého trvání dominuje rovina konfigurace (ibid.). Proměna důrazu mění i povahu události, neboť s tím, jak se prodlužuje čas trvání, přecházíme od líčení individuálních životů k životu a smrti struktur. Touto distinkcí nám Ricoeur poskytuje vodítko k rozlišování různých historických žánrů, různých historických časovostí.

A právě k problému historické časovosti, dějinnosti, musíme nyní přistoupit, abychom stmelili rovinu *mimésis II* s ostatními vrstvami a uzavřeli tak kruh vyprávění jakožto *mimése* lidského jednání. Specifika historické narace jsme totiž shora podmínili epistemologickým předělem, ale nezabývali jsme se již tím, co podmínky tohoto předělu zakládá. Ricoeur mlčenlivé východisko onoho předělu provizorně nazval *historickou intencionalitou* (str. 253-254). Pochopení dějinnosti nám umožní tuto intencionalitu rozvést a také odhalí předpoklady, jež nutí historii setrvat rozkročenou mezi vyprávěním a vysvětlením, jež ji činí narací a vědou zároveň. Protože právě historická časovost představuje samotné jádro historie, její referenci; právě *odkaz k minulosti* určuje specifický pohyb jejího diskurzu. Poté, co jsme pojmenovali vyprávěcí strategie, ke kterým se musí historiografie na úrovni *mimésis II* uchýlovat, můžeme přistoupit k analýze roviny, jež je zároveň východiskem i cílem historie, zdrojem její intencionality i výsledkem procesu refigurace na úrovni *mimésis III*, totiž k času a jeho refigurovaným podobám: k samotné dějinnosti a dále k fenoménům

narativní identity a dějinného vědomí, jež ji prodlužují a jež představují moment jejího uchopení konkrétními jedinci, konkrétní lidskou společností.

Strukturní prvky historické narace – ontologická analýza

V tomto bodě naší rekapitulace ricoeurovského myšlení můžeme na otázku vyprávění postupně začít navazovat otázku času. Obě roviny se setkávají ve schopnosti jazyka dát zaznít lidské temporální zkušenosti skrze poetiku vyprávění, jejíž formální strukturou jsme se doted' spíše abstraktně zabývali. Schválně říkám abstraktně, neboť má-li být jednou z úhelných vlastností vyprávění schopnost komunikovat lidský prožitek času, potom doted' jsme kolem této jeho funkce pouze mlčky procházeli, nechávali jsme ji vyznívat spíše implicitně, aniž bychom ji skutečně uchopili. Sledovali jsme v tomto ostatně posloupanost *Času a vyprávění* a koneckonců i logiku trojí *mimésis*. Máme-li nyní jasnější představu o formálním schématu narativního kruhu i o hypotetické rovině konfigurace historického vyprávění na úrovni *mimésis II*, můžeme konečně přejít k plnokrevnému spojení obou rozměrů, jež kulminuje právě na třetí rovině *mimésis*: časem refigurovaným.

Není to ovšem tak, že by se na této úrovni čas teprve stával tématem vyprávění, jeho námětem či referencí. Jestliže jsme ho doted' explicitně nepojmenovávali, potom spíše z didaktických důvodů, aby lépe vynikla povaha konfigurace historického vyprávění či samotné schéma hermeneutického kruhu, jak se ho chápe kruh narativity. Naráželi jsme na něj ostatně celou dobu: v první řadě je čas ve smyslu heideggerovské časovosti už jedním ze zdrojů mimetičnosti vyprávění na úrovni *mimésis I*; stejně tak se v případě historické narace s časem setkáváme skrze kategorii *kvazi-události*, ať už v její člověku blízké podobě krátkého trvání, či v extendované formě života a smrti struktur, která se dotýká spíše času kosmického. Navíc je-li přivedena k tomuto mohutnému rozměru, *kvazi-událost* se začíná překrývat s *kvazi-zápletkou* a *kvazi-postavou* a sdílet s nimi jejich strukturní rysy. Postava historického vyprávění přitom jakoby splývala s událostí, jež takto vytyčuje její nejzazší horizont (ne náhodou je řeč o *životě a smrti* – civilizací, mentalit, celých struktur). Událost rovněž vytyčuje čas změny, ve kterém je zápleтка přes všechny peripetie přivedena ke svému konci. Ozvěny času tak nacházíme v celé epistemologické struktuře historiografické narace. Nakonec mluvíme-li o pořádání souladného nesouladu v historickém vyprávění, totiž o *kvazi-zápletce*, nelze opět nepřipomenout jedno z jejích východisek, *kvazi-kauzální* model G. H. von Wrighta, v němž se bodová, chronologická posloupanost (ve smyslu čisté sukcese) vysvětlování úzce pojí s

teleologickým aspektem vyprávění, jež svým zpětným pohledem proměňuje jednotlivé události ve smysluplné epizody celku. *Kvazi-kauzální* model tak ke struktuře *časovosti* odkazuje hned dvojím způsobem, jednak časovou perspektivizací epizod samotných, jednak oživením životního horizontu někdejších historických aktérů se všemi jejich nadějami a vzpomínkami, s celou jejich historickou přítomností. Odtud už je jen krok zpět k meditaci nad samotným kruhem trojí *mimésis*, neboť zde snadno rozpoznáváme obecný princip konfigurace vyprávění a jeho – vpravdě narativní – časovou strukturu, tutéž dialektiku bodových okamžiků reprezentujících lineární a lhostejnou chronologii na straně jedné a konfigurovaného zřetězení epizod jakožto epizod smysluplného celku, nadaných jejich nutným „před“ a pravděpodobným „po“, na straně druhé. Kruh můžeme uzavřít odkazem k prvotní sémantice jednání a symbolickému kódu, propůjčujícím tomuto jednání příslušný smysl, které tutéž logiku konfigurovaného času kladou již do veškerého předporozumění světu textu a které se zároveň odehrávají jako nutně nitročasové, v perspektivě a horizontech životů svých aktérů.

Ovšem právě až, slovy Ricoeura, přizváním třetího partnera do dialogu, totiž zapojením slovníku fenomenologie času, před námi vyvstane skutečná síla celého narativního modelu. A až s uvedením jejího pojmosloví budeme teprve schopni pojmenovat, co činí historický modus vyprávění charakteristickým (a co nám ho později otevře ke specifické *hermeneutice historického textu*), a také pochopit, co je v aktu četby – a refigurace – jeho konečným vyústěním, jeho smyslem, nebo také co nám ho dovolí ve zpětném pohledu z masy textové produkce jako takový vydělit. V tomto oddílu se potom zaměříme na perspektivu, jež nám otvírá pohled fenomenologie času upřený na doménu historie, kdežto k samotným plodům refigurace, k onomu *poetickému řešení* aporií času, přistoupíme až s následující kapitolou, nazvanou „Čas refigurovaný“.

Jestliže v epistemologické analýze nás zajímal vztah historiografie a vyprávění, nyní se pokusíme porozumět, co to znamená, když se řekne, že historie *je vědou o věcech minulých*; že obcuje s minulostí. Navazujeme zde na aporii nesouměřitelnosti času duše a času světa. Ricoeur tvrdí, že každá filozofická spekulace zjemňováním svých pojmů a postupem své argumentace pouze prohlubuje ten problém, který se snaží celou dobu odstranit, totiž nepřevoditelnost obou časových režimů. Každá fenomenologie času nakonec naráží na mlčenlivý předpoklad nějakého netečného a obklopujícího toku času, každé myšlení času neviditelného se zase setkává s problémem jeho uchopování, jeho jevení se a vstupování do horizontu subjektu. Jinými slovy, lidský čas nelze odvodit z času astronomického a naopak, ba dokonce se ve svém promýšlení vzájemně předpokládají, čemuž není myšlení jednoho ani druhého schopno učinit zadost.⁴²

42 Takto by se dal ve vší stručnosti shrnout argument, který Ricoeur detailně rozvádí v prvním oddílu čtvrté části *Času a vyprávění*. Není účelné ho zde rekapitulovat, neboť těžiště této práce leží přeci jen jinde. Nicméně pro dokreslení Ricoeurova způsobu uvažování alespoň uvedme, že mezi filozofy „žitého“ času řadí Augustina, Husserla a Heideggera, proti nimž klade myslitele všeobjímajícího a netečného času přírody Aristotela a Kanta. Jejich linii pak

Originální řešení, s nímž Ricoeur přichází, spočívá v uznání nepřevoditelnosti obou časových rovin a v ustanovení takového času, který mezi nimi dokáže prostředkovat. „Tvrdím zde, že jedinečný způsob, jímž historie odpovídá na aporie fenomenologie času, spočívá ve vypracování *třetího času* – času ve vlastním smyslu historického –, který je prostředníkem mezi časem žitým a časem kosmickým.“ Praxe, jež činí historický (a jedině historický) způsob práce zcela specifický, pak spočívá v „*zaznamenávání žitého času do času kosmického*“ (str. 142).⁴³ Exemplárně to dokládají *myšlenkové nástroje*, s nimiž historie intuitivně, nereflektovaně pracuje a které působí coby konektory mezi oběma časovými říšemi; svým ustrojením potom přispívají k tvorbě onoho třetího, *historického* času. Řeč je o kalendáři, myšlence sledu generací, o archivu, dokumentu a stopě.

V jakém slova smyslu působí jako konektory? Dobře to lze ilustrovat na příkladu slunečních hodin, resp. vynálezu gnómonu. Pozice stínu vrženého gnómonem na slunečních hodinách, jež určuje denní dobu, a délka tohoto stínu, značící roční období, se zakládají na znalostech fyzikálního, astronomického jevu vzájemné polohy Slunce a Země, který je ke všemu lidskému veskrze netečný. Sluneční hodiny přesto zásadně promlouvají do organizace společenského života, do nakládání s časem, do – v heideggerovském slova smyslu – *obstarávání* každého jednotlivce. Tento nanejvýš paradoxní akt propojení času astronomického s lidským časem je umožněn právě díky konstrukci gnómonu, který dokáže hypotézu o říši přírody překládat do říše fenomenálního rozumění. A zároveň by tento překlad, toto propojení bez dotyčného vynálezu ani nemohlo dostat průchod – sluneční hodiny *jsou provedením* oné směny mezi časy. „Sluneční hodiny patří na jedné straně k universu člověka, na straně druhé jsou součástí universa astronomického: pohyb stínu je nezávislý na lidské vůli. Oba světy by však nebyly uvedeny do vztahu, kdyby neexistovalo přesvědčení, že lze odvodit signály týkající se času z pohybu vrženého stínu“ (str. 262-263). Jindy lhostejný astronomický jev je převeden do systému znaků, jež lze interpretovat, číst, a právě tímto čtením „jsou myšleny *společně* dvě perspektivy času“ (str. 263). Podobně jako metaforicky můžeme svět *vidět-jako* jenom díky vynálezu metafor, vynálezu ve dvojím slova smyslu objevení a vyjevení, a to pouze *skrže samotné tělo této metafor*, tak před námi syntetický *třetí* čas vyvstává až díky vynálezu gnómonu, resp. díky vynálezu hypotéz, jež byly podnětem k jeho zkonstruování. Historický čas, spojující v sobě čas astronomický a čas lidský, tak získává svůj korelát a svoje provedení až díky existenci nástroje, jenž mu propůjčuje svou formu. V postupném „ptaní se *à*

uzavírá Heideggerovou kategorií vulgárního času. RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 17-141. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu odkazují ke stejnému titulu.

43 Později ukážeme, že podobnou vlastnost mají do jisté míry i fiktivní texty a že pro historii je distinktivní pouze specifický *způsob* tohoto vzájemného vepisování astronomického a psychologického času. Pro přehlednost však zatím necháme toto jemnější rozlišení stranou.

rebours“ se nyní pokusíme ukázat, že přesně takovýmto druhem formálního provedení refigurované dějinnosti je i samotné historické vyprávění.

Vraťme se nyní k samotným konektorům mezi oběma časy, k těmto korelátům dějinnosti. Prvním, základním, takřka apriorním myšlenkovým nástrojem vepisování jednoho času do druhého je *kalendář*. Ponechme stranou jeho společenské a náboženské zdroje, původ ležící v mytické představě všeobjímajícího času, a soustřeďme se pouze na jeho zprostředkovatelskou úlohu. Ricoeur, opíraje se zde o Benvenistovy postřehy, udává tři hlavní rysy společné všem kalendářům: „*osový moment*, od něhož se datují všechny události“, tedy nulový bod výčtu dní určený nějakou zakladatelskou, leč datovatelnou událostí; dále možnost procházet časem vzhledem k zakladatelské referenční ose „od minulosti k přítomnosti a od přítomnosti k minulosti“ (přičemž schopnost sestupovat a vystupovat na této horizontální ose pohledem a situovat na ní data našeho vlastního života zakládá možnost datovatelnosti tak vůbec); nakonec je kalendář určen „*repertoárem jednotek míry*“, který udává intervaly mezi pravidelnými kosmickými úkazy a k jehož vymezení pomáhají astronomické jevy jako východ a západ Slunce (str. 152).

Všechny tři uvedené rysy si drží jak vztah k času přírody, tak k času žitému. Z fyzikálního času kalendář přejímá lineární, indiferentní běh, představuje „libovolně členitelné kontinuum“, sérii zaměnitelných okamžiků bez přítomnosti (tedy ono aristotelské pojetí času jakožto pohybu), jež neznají ani pojem minulosti, ani budoucnosti, ale pouze vlastní kauzální posloupnost řady *předtím* a *potom*, která umožňuje, aby pohled časovou osou procházel v obou směrech. Fyzikální čas je i zdrojem samotné měřitelnosti času kalendářového. Tento vklad astronomického času nicméně kalendář nevyčerpává: poskytuje-li například nástroje k měření intervalů, potom samotná potřeba intervaly měřit, ať už jako vzdálenost mezi významnými událostmi či pro potřebu datovatelnosti skutků, z fyzikálního času odvozovat nelze. Vesmírná tělesa jsou k svátečním obdobím i periodickým ritům veskrze netečné. Zde naopak vystupuje jako zdroj čas psychologický, který proti nekonečné sérii zaměnitelných okamžiků klade přítomný moment, ono *nyní*, které nám dává pojem budoucnosti a minulosti; právě ono propůjčuje smysl zakladatelské události a umožňuje představit si událost tak zásadní a novou, že zpřetrhá vazby s minulostí a dá zrodit nové době. Stejně tak schopnost očekávání a vzpomínky, protence a retence, umožňuje procházet po horizontální časové ose do obou směrů, a to se zcela jiným obsahem než v případě stopování kauzality řady *předtím* a *potom*. Konečně, časová míra a měření intervalů nacházejí svůj fenomenologický protějšek ve zkušenostech zkracování očekávání, prodlužování vzpomínky apod., jež nasycují lhostejnost kosmických jevů bytostně lidským významem (str. 154).

Ovšem ani fyzikální, ani psychologické předpoklady kalendářový čas (slovy Benvenista *čas chronický*) nevyčerpávají. Sám o sobě je ještě něčím třetím, specifickým: zakladatelská událost kalendáře není ani okamžikem přítomného *nyňi*, byť to mu dává lidskou srozumitelnost, ani libovolným okamžikem, přestože je možné vzhledem k pohybu vesmírných těles přesně určit jeho polohu v astronomickém čase. Naopak, jako kdyby tento třetí čas sám dokázal zpětně osvětlovat své zdroje: řada libovolných okamžiků lineárního kontinua náhle získává datovatelnost, svou pozici vzhledem k zakládající události i vzájemně mezi sebou – měřítkem jim je století, rok, datum. Zároveň získávají datovatelnost i události našich životů, jež se stávají převoditelnými na jindy lhostejnou osu lineárního astronomického času. „Ve vlastním smyslu nám říkají, kde jsme v celé nesmírné šíři dějin, jaké je naše místo mezi nekonečnou následností lidí, kteří žili, a věcí, jež se staly.“⁴⁴ Simultánní jevy, jež jsou jindy vzájemně indiferentní, se náhle stávají současnými; životy a skutky lidí zase získávají společné, nadindividuální měřítko. Čas kalendáře, toto apriori času historického, je časem bytostně společenským. Až s kalendářem lze svolat náboženské shromáždění nebo organizovat nějaké lidské společenství.

Kalendářový, chronický čas přitom zůstává času přírody i času žitému vnější – každý (libovolný) okamžik se může stát zakladatelským, osovým momentem, zároveň žádný den v kalendáři o sobě neříká, je-li přítomný, budoucí či minulý. Přítomnost lze stanovit až skrze akt vypovídání, skrze čas lingvistický – až známe-li datum promluvy, můžeme určit, která data předcházela a která mají následovat. Tato vnějškovost však kalendářovému času umožňuje sehrát roli prostředníka, podobně jako je tomu u gnómonu. Nevyčerpává ani jeden z časů, jež mu jsou předpokladem, ale dává formu jejich vzájemnému myšlení: „kosmologizuje žitý čas, humanizuje čas kosmický. Tímto způsobem pak vepisuje čas vyprávění do času světa“ (str. 155). Takovým vzájemným prolínáním dává průchod historickému času, času lidského jednání odehrávajícího se na astronomické ose lineárního času.

Jestliže kalendář tvoří repliku střetu lidského a astronomického času, další časový konektor, pojem *generace* či *sledu generací*, smiřuje žitý čas s časem biologickým a evolučním, tedy s tou rovinou lidské existence, v níž je člověk více druhem než jedincem. Byla-li v případě kalendáře řeč o *chronickém* času, nyní budeme mít – v návaznosti na fenomenologii sociálního bytí Alfreda Schutze – co do činění s *anonymním* časem, tj. s časem na švu mezi *smrtelnou* individuální časovostí a *veřejnou* dějinností, opřeme-li se o heideggerovské termíny. Jestliže kalendář vepisováním lidského času do času přírody otvíral prostor pro čas společenské existence, potom nyní je otázkou, jak se do tohoto kolektivního času vepisuje čas individuálního bytí.

44 ÉMILE BENVENISTE, *Le langage et l'expérience humaine*, in: týž, *Problèmes du langage*, Paris 1966, str. 7. Cit. podle RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 154.

Pojem *generace* v první řadě svazuje jednotlivce s jeho biologickou predeterminovaností – s fakty rození, stárnutí a umírání, s cyklem plození potomstva, odpovídajícím přibližně třiceti letům. Jedná se o ryze kvantitativní rysy termínu (str. 157). Tím se však idea generace nevyčerpává, dokonce odtud lze jen stěží odvozovat její dějinné a společenské rysy. Čistě fyzickou a kvantitativní skutečnost střídání generací tak doplňuje vhodnější označení *sled generací*. Ten zahrnuje i jemnou vnitřní dialektiku časového bytí společnosti, prvek její simultánní existence i kontinuální změny. Synchronním rysem je především generační příslušnost či sounáležitost, spojující na základě stejných či podobných vlivů nebo na půdorysu sdílených záměrů a motivací členy jedné společnosti generačním poutem. Skutečnost odcházení a přicházení členů kultury, vedoucí k jejímu omlazování či stárnutí a definující celkovou strukturu jejího rozložení, její stratifikaci, potom tvoří moment kontinuální posloupnosti. Simultánní prvek (přináležitost ke generaci) a prvek kontinuální (nahrazování, sled generací) nakonec svým třením dávají vzniknout konfliktu dědictví a inovace, případně zpětné reinterpretaci hodnot „světa starých“, čímž se kontinuita přesahování jedné generace do druhé pouze stvrzuje (str. 159).

Jak nicméně přejít od psychologického, individuálního času k tomuto anonymnímu, sociologickému času, který zde hraje roli prostředníka? Ricoeur sleduje Schutzovy úvahy, v nichž je ze základní intersubjektivní zkušenosti „já“ s „ty“, zakoušené jako „my“, postupně odvozena sféra specificky pojaté společenské anonymity. Derivací časové struktury vztahu já k ty, která vychází ze zapamatované minulosti druhého, ze společné žité přítomnosti a z předpokládaného chování druhého v budoucnosti, potom získáme triádu *vlády současníků, předchůdců a následovníků*, jež bude mít roli prostředníka mezi soukromým a veřejným časem.

Současnost současníků zakládá „simultánní vývoj více časových toků“, jejich trvání pospolu, „kvazi-současnost sebevědomí druhého s mým“, zkratka „společenství času i prostoru“ (str. 161). S tím, jak se vzdalujeme originární, intersubjektivní zkušenosti a blížíme se stále anonymnějším vazbám, ubývá bezprostřednosti a roste role symbolického zprostředkování. Od jisté míry už nemáme mnoho co do činění se zkušeností s konkrétními individui, jako spíš s typy – třeba i typy ideálními. Ve stále širších rámcích se současnost současníků anonymizuje a jednotlivci sami před sebou vystupují pouze jako institucemi dané role: univerzitní profesor a pošťák si jsou právě univerzitním profesorem a pošťákem, oba jsou nositeli řady společensky podmíněných atributů a z toho plynoucích vzájemných očekávání: „Imaginace zcela nahrazuje zkušenost vzájemného styku“ (str. 162). Současnost současníků takto na půdorysu anonymity a symbolického zprostředkování skrze ideální typy prostředkuje „*mezi soukromým časem individuálního údělu a veřejným časem dějin*“ (ibid.).

Tentýž převod lze domyslet i pro svět předchůdců: jakkoli byl završen před mým narozením a prožitky předků se nekryjí a ani nemohou krýt s mými, existuje i zde jistý přechod. Učebnicovým příkladem je instituce vyprávění předků – díky němu se mohu od očitých svědků a aktérů dozvědět o jedincích, které jsem nemohl potkat, a událostech, které jsem nemohl zažít. Hranice mezi veřejnou (historickou) minulostí a individuální pamětí na jedné straně a mezi pamětí a simultánní současností na straně druhé se zde rozostřuje. Celý postup od intersubjektivního „my“ k anonymním typům se začíná obracet i směrem do minulosti. Paměť mých prarodičů se překrývá s pamětí lidí, které jsem už nemohl poznat, a po vzoru retencí retencí (jak se paměť v husserlovských pojmech na individuální úrovni manifestuje) se skládá ve veřejnou historii.⁴⁵ Na druhou stranu si takto pojatý svět předků zachovává jisté odlišnosti od čisté individuálně pojaté *žité* paměti – především zde výrazněji vystupuje nutnost symbolického zprostředkování: „převodem“ mezi pamětí a historickou minulostí se potom stává samo vyprávění. Svědectví předchůdců nás odvádí od bezprostřední zkušenosti paměti směrem k dokumentům, stopám a památkám. Historická minulost tedy není jen zvětšenou pamětí, ale, podobně jako anonymita světa současníků, čímsi třetím.

Na průsečíku kosmického a fenomenologického času a v prostoru střídání současníků, předchůdců a následovníků se potom kulminačním bodem jeví smrt: smrt jakožto mlčenlivý předpoklad každé historie, která pojmem sledu generací pouze eufemisticky skrývá fakt, že dějiny jsou dějinami přeživších, „smrtníků“. Historická narace tím, jak se uchyluje k druho- a třetířadým entitám historie, tento fakt dokáže skrývat, nicméně teprve odkaz ke smrtníkům, k trpícím a jednajícím aktérům historie, z vyprávění o anonymních entitách činí dějiny. Smrt zde hraje dvojí roli individuálního horizontu a veřejné události, jež zakládá kontinuitu i pohyb dějin (v záznamu, plném nesmrtelných či neumírajících, už žádné dějiny neběží). Platí zároveň, že předchůdci, stejně jako následovníci, jsou vůči žijícím smrtníkům čímsi Jiným (str. 165); na místo živých lidí minulosti a budoucnosti nastupuje symbolická reprezentace, zastupování. Ostrov času přeživších je obklopen oceánem znaků. Pokud jsme se tedy od kalendáře a střetu astronomického a lidského času propracovali k času společenskému, jenž se klene přes dualitu bytí pospolu a anonymní společenské existence, pak nyní před námi vyvstává sám problém symbolického zprostředkování. Otázka se klade následovně: existuje i na úrovni znaků nějaký operátor, který by dokázal splétat čas kosmický

45 Vztahu paměti a historie se Ricoeur v trilogii *Času a vyprávění* už příliš nedotýká, což může být – i s ohledem na debatu vedenou později stran *memory studies* – zpětně vnímáno značně problematicky. Palčivost této otázky si uvědomoval i sám autor a na sklonku života dialogu paměti a dějin věnoval řadu textů, zejména PAUL RICOEUR, *La marque du passé*, *Revue de métaphysique et de morale*, janvier-mars, 1/1998, str. 7-31; též, *Vulnérabilité de la mémoire*, in: Jacques Le Goff (ed.), *Patrimoine et passions identitaires*, Paris 1998, str. 17-31; též, *La mémoire saisie par l'histoire*, *Revista de Letras* 43, 2/2003, str. 15-25. Většina z těchto úvah se posléze objevila v Ricoeurově poslední knize, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Nicméně ke kontinuitě dějin (a paměti) ve smyslu navazování života předchůdců, současníků a následovníků se autor – a my taktéž – vrací ještě s pojmem *dějinného vědomí*. (Viz oddíly „Narativní identita“ a „dějinné vědomí“.)

a čas fenomenologický? Tím se dostáváme k samotnému problému historické reprezentace, jehož povahu nejvěrněji vyjevují právě myšlenkové nástroje *archivu, dokumentu a stopy*.

Zcela klíčový okamžik našeho tázání přitom představuje fenomén *stopy* – proto první dva zrekapitulujeme jen v krátkosti. Podstatná je přitom jejich nepřerušovaná vazba na stopu, již Ricoeur pojímá jako znak, jenž je specifický svou schopností *nepřímo odkazovat k uplynulému*. Záhy se k tomuto rysu stopy vrátíme.

Archiv – instituce zakládající historiografii – se stává archivem právě pro svůj prvořadý účel, jímž je držba a schraňování dokumentů. Nadto má však za úkol tento institucionálně ustanovený korpus zachovávat, tedy předávat z minulosti. Je tedy jakousi zvětšeninou pojmu dokument, který myšlenku archivu jako takového zakládá. Společenské ukotvení a poslání archivu však na dokument zpětně vrhá podezření z institucionální podjatosti. Tomu lze pak vytýkat, že byl vyhotoven účelově, že slouží pouze paměti mocných nebo že je v pravém slova smyslu *monumentem*, tedy dokumentem zůstaveným proto, aby upomínal na velké a skvělé skutky včerejška. Definice slova dokument však vlivem seriálních dějin také prošla svou reinterpretací: nově jím nemusí být pouze artefakt intencionálně zhotovený jakožto dokument, ale může se jím stát vše, co dokáže odpovídat na otázky, jež minulosti pokládáme. Takto například středověké závěti nepřímo vypovídají o podobě dobové religiozity nebo náhrobní fresky starého Egypta o jeho společenském zřízení a kultuře. Dokumenty tedy mohou být v parafrázi Marca Blocha „svědky proti své vůli“ (str. 168). Ani takto proti srsti čtené dokumenty, osvobozené od své *intencionální* role zůstavenosti, tj. od svého poslání explicitně se obracet k přeživším, však neztrácejí svou povahu stopy, záznamu zanechané minulosti.⁴⁶ „Lze-li tvrdit, že archivy jsou instituce, že dokumenty jsou shromažďovány a uchovávány, pak tehdy, pokud se předpokládá, že minulost *zanechala* nějakou stopu v podobě monumentů a dokumentů jakožto svědků minulosti“ (str. 170). A právě toto svědčení o minulosti je zcela zásadní, neboť odkazuje ke svému médiu, jímž je – stopa.

Stopa, tvrdí Ricoeur, nese ve svém uzuálním významu dva základní významy – je zůstavena člověkem či zvířetem, kteří prošli krajinou, zároveň je ale i následkem tohoto průchodu, artefaktem, vestigiem. „V běžném užívání jazyka *naznačuje* vestigium, známka, minulost nějakého procházení, předchůdnost otisku či vrypu, aniž by však *ukazovalo* či vyjevovalo to, *co* tudy prošlo“ (str. 171). Pojem stopy však můžeme rozšířit na všechny známky, které po sobě nějaké věci zanechaly. Stopy nejsou jen otiskem činů minulých lidí, ale i věcí, které tito lidé zhotovili: známku přítomnosti po

46 Toto poslání dokumentů jakožto monumentů obracejících se ke generacím, jež mají teprve přijít, bylo intuitivně pociťováno odjakživa. Stačí zde vzpomenou všechny invokace čtenářů na prvních stranách kronik, tradici, jejíž kořeny lze stopovat k legendám a k eposům. Gilgamešův příběh, první epos, který se vynořil na úsvitu dějin, je koneckonců vyprávěn právě jako zůstavení památky.

sobě zanechávají i jejich nástroje, spisy, chrámy... Stopa má tedy jak dynamiku průchodu, tak statickosti artefaktu.

Tato dynamika ale nese vnitřní pnutí, ne-li přímo paradox. Skutečnost, že stopa je v první řadě předmětem, věcí mezi jinými věcmi, dává možnost kauzálně stopovat příčiny jejího vzniku. Lidé své stopy vždy zaznamenávají do materiálů, jež je přezívají, do kamene, kostí, papyru, papíru, paměti počítače atd. (str. 172). Tyto materiály mají svou historii, vznikly v nějakých okolnostech a po původu jejich zhotovení se dá dost dobře pátrat metodami exaktních věd. Stejně tak se dá s pomocí základních epistemologických postupů historie ověřovat jejich pravost. Na této rovině nám stopa dovoluje datovat průchod svého zůstavitele a vepsat ho do astronomického času, ke kterému se jakožto známka, jakožto otisk jakoby napíná: a to právě díky tomu, že stopa kdysi byla nejen stvořena, ale že se nám jakožto netečný předmět, jako předmět světa rytmizovaného pohybem oběžnic, uchovala až do současnosti.

Tím se dostáváme k druhému, dynamickému rysu stopy, dynamickému hned ve dvojím smyslu. Stopa je totiž jednak zůstavena průchodem, jednak přenesena z minulosti do přítomnosti. Někáký otisk *zde* a *yní*, v přítomnosti, odkazuje k tomu, že někdo tudy prošel v minulosti. Tento průchod měl své důvody, svůj smysl, jeho zůstavitel (mluvíme-li už o lidech a jejich dějinách, nikoliv o zvířatech) náležel nějaké kultuře. Průchod nese své ryze lidské, existenciální implikace. Ve stopě se nám takto dá dávat tušit celé tkanivo lidských významů, celá síť nějakého znakového systému. Pátrání po původci stopy se chťe nechťe dovolává její specifické *významnosti*, signifikantnosti. Zůstavení stopy má nejen svou objektivní *příčinu*, ale i svůj velice lidský *důvod*, s nímž nás pupeční šňůrou propojuje, podobně jako spojuje přítomnost s minulostí. Tento druh stopování však vposled odkazuje k doméně rozumění a interpretačních věd a je nesen fenomenálním, lidským časem. „La trace appartient ainsi à deux modes logiques: c'est un effet qui renvoie à une cause et c'est un signe qui renvoie à un sens. (...) Ainsi la trace est-elle le connecteur de deux régimes de pensée. Comme marque, elle se rattache à la notion de date, mais en tant que signe immatériel elle renvoie au monde absent dont elle est seulement le vestige, le reste.”⁴⁷ Stopa se tak stává *účinkem-znakem*. Je jednak účinkem průchodu, jehož původ měl své příčiny a jenž zůstavil artefakt, který s námi zůstává až do přítomnosti; a zároveň je znakem odkazujícím k tušené minulosti a myšlenému kulturnímu kódu, jenž stopu v čase jejího zůstavení obklopoval. Představuje tedy poslední konektor obou časů, konektor působící na úrovni symbolického zprostředkování, který je zároveň samotným zdrojem

47 PAUL RICOEUR, *L'Histoire commune des hommes. La question du sens de l'histoire*, Cahiers du C.P.O. 49-50, 1983, str. 11 (cyklostyl). Fonds Ricoeur, II.A.370a.

historického vyprávění; propojuje nejen čas kosmický s časem lidským, ale i minulost a přítomnost: „C'est en ce sens que l'on peut dire de la trace qu'elle conserve le passé dans le présent.“⁴⁸

Než přistoupíme k problému historické reprezentace, využijme tohoto okamžiku, abychom myšlení stopy navázali na aporetiku času, konkrétně na Heideggerův pojem *dějinnosti*, v němž podle Ricoeura kulminuje nepřevoditelnost „fenomenálního“ času starosti a času vulgárního, jenž je symbolizován sérií netečných okamžiků, a stojí tak v sousedství času přírody. Potíž *Bytí a času* podle francouzského filozofa spočívá především v tom, že *pobytu* upírá predikát „minulý“ (*vergangen*), který má náležet příručním a výskytovým jsoucům – tedy zříceninám, dokumentům, pozůstatkům –, jejichž svět již není. Charakteristikou pobytu, který již není, měl potom být predikát „bývalý“ (*da-gewesen*). „Co si představovat pod ‚pobytem‘, který tu kdysi byl? Není to právě na základě ‚pozůstatků‘ minulosti, že takto kvalifikujeme jsoucnou, kterým jsme?“ (str. 173-174).⁴⁹ Heidegger se snaží vést genezi minulého z bývalého: na výskytová a příruční jsoucná se má přenášet dějinný způsob pobytu, a zachovávat tak jejich vztah k minulosti a budoucnosti, čímž pozůstatky minulosti získávají povahu „světově dějinného“ (*weltgeschichtlich*). Ztratí-li se toto pouto ze zřetele, přichází na jeho místo sekundární, vulgární idea minulosti „o sobě“. Ovšem jak stopovat stopu, jejíž místo je takto vymezeno v režimu nitročasovosti, bez uchýlení se k času vulgárnímu, bez datace, bez extenzivního času? Vážně zde lze vystačit pouze s tím pojetím času, jaké nabízí dějinnost pobytu?

Limit Heideggerova přístupu zde podle Ricoeurova soudu spočívá v apriorním despektu k pojmu vulgárního času. Je ovšem vůbec možné myslet dějinnost pobytu (tj. dějinnost v heideggerovském smyslu) bez tiché předtuchy času nitrosvětského, bez předjímání predikátu „minulý“? Ricoeurovo řešení, ke kterému došel postupným a pracným přiznáváním autonomnosti a původnosti jak času fenomenálního, tak času astronomického, spočívá právě v přijetí, v akceptování antipodu času pobytu, jímž je čas vulgární, který napříště nemá předznamenávat ztrátu smyslu, ale naopak jeho nabývání, ovšem v kvalitativně novém duchu. Smysl, významnost stopy se totiž bez uchýlení se k vulgárnímu pojetí času vysvětlit nedá. Právě zde přichází part pro onen třetí, historický čas, který umožňuje přechod od času pobytu k času netečných okamžiků a zpátky. Stopa není ani derivací dějinnosti, ani bezesmyslným znakem času vulgárního. Náleží zcela specifickému, historickému času. „Čas stopy (...) je homogenní s kalendářovým časem“ (str. 175). Protože čas lidský a čas hvězd na sebe nejen nejsou převoditelné, ale ani ze sebe vyvoditelné: každý z nich je sám sobě měřítkem a právě až díky hybridnímu historickému času (v ricoeurovském pojetí) je umožněno

48 Ibid.

49 Ricoeur zde vede explicitní polemiku s §73 a §75 *Bytí a času*.

vepisovat jeden v druhý a vzájemně mezi nimi přecházet – jak jsme se ostatně pokusili ilustrovat celým tímto oddílem na příkladech kalendáře, generace a stopy.

Díky historickému času a práci konektorů přestávají být dějiny linií zlomu, ale stávají se švem. Ten se může manifestovat hned dvěma způsoby. V první řadě „shodou v kolizi“ obou časů: v případě kalendáře nám střet dvou velkých režimů času dává měřítko pro odvíjení všeho lidského. „Oplakávali bychom krátkost lidského života, kdyby nevystupovala na pozadí nesmírnosti času?“ (str. 176). Nicméně uhrnutí kosmologickým časem lze docela dobře převést zpátky na měřítko člověka, jak o tom svědčí vynález hodin. Připomeňme naše přemítání nad událostí, jakou bylo sestrojení gnómonu. Hodiny, jež vrhají stín díky světlu vyzařovanému naší nejbližší hvězdou, nám umožňují bezprostřední obstarávání právě prostřednictvím masy netečného a mlčenlivého astronomického času. Oba časy, byť nesouměřitelné a kolidující, se na půdorysu kalendáře, tedy konektoru historického času, jakoby zasouvají do sebe, moderují se.

Povaha dějinnosti jakožto švu se však může projevit i „řízenou kontaminací“: tak tomu bylo u stopy jakožto účinku-znaku, v níž se kosmologické a fenomenální, kauzální a rozumějící, lidské a věčné či existenciální a empirické vzájemně překrývají. Stopa v sobě bezprostředně zahrnuje odkazy k fenomenálnímu „tehdy“, „kdysi“, „ted“, ale zároveň získává svůj smysl až s kalendářovou datovatelností. Tázání po pravosti stopy, tento *raison d'être* historiografie, by bez možnosti přiřadit konkrétnímu otisku minulosti konkrétní okolnosti jeho vzniku nemělo vůbec žádnou oporu, žádný zdroj. Stejně tak měřitelnost intervalu mezi nyní a tehdy jedním pohybem odkazuje jak k fenoménu natahování času, náležejícímu lidskému vědomí, tak ke hvězdami určené míře (str. 177). Nakonec stopa nás vytrhuje z našeho vlastního zaujetí sebou a přivádí na práh veřejného času, času obstarávání, kde se naše individuální životy stávají souměřitelnými, a to i díky nutnosti jejich symbolického prostředkování (vzpomeňme proces postupné *anonymizace*, který vede od zkušenosti „já“ s „ty“ k ideálním typům v případě konektoru generace). Stopuji-li (někoho), musím se současně zříci sám sebe a svého obstarávání tváří v tvář pozůstatkům jiného. Směr tohoto pohybu lze však zároveň otočit – jakkoliv je stopa datovatelná a dohledatelná v čase a rozměrech přírody, její smysl se tím nevyčerpává. Její „významnost“ leží „v odkazu vestigia k přechodu, což je odkaz, který vyžaduje syntézu otisku *zanechaného* zde a nyní a *uplynulé* události“ (ibid.). Převáděno do jazyka epistemologie, ve stopě nalézáme „propojení kauzálního vztahu v rovině fyzické se vztahem významu v rovině sémiologické“, díky čemuž je možno ji nazvat „*účinkem-znakem*“ (str. 222).

Tento epistemologický odkaz nám konečně umožňuje navázat na historické *kvazi-vyprávění* tam, kde jsme ho na konci předchozího oddílu zanechali. Konstatovali jsme sice *epistemologický předěl*, který motivuje specifika historického modu vyprávění, zvláště pak *vzájemnou neredukovatelnost*

porozumění vyprávěním a výkladové explikace,⁵⁰ leč prameny těchto omezení jsme ponechali bez komentáře. S uvedením času do debaty nyní tento zdroj pojmenovat můžeme: je jím samotná povaha historického času, jeho schopnost vepisovat žitý čas do času světa a jejich vzájemná neredukovatelnost. V postupném sestupování extenzivními vrstvami času jsme se dostali z roviny času astronomického, moderovaného kalendářem, přes rovinu biologickou, jejíž konektor představuje pojem generace, až k samotné rovině symbolického zprostředkování, která dva velké režimy času smiřuje na půdorysu stopy.

Vydejme se tedy zpátky od stopy podél historického *kvazi*-vyprávění. Vyprávění dějin musí být právě *kvazi*, protože hybridní povaha jeho zdroje, jímž je právě stopa, má v sobě obě časovosti již pevně zakořeněny. Stopa je účinkem-znakem, zanechaným otiskem, na nějž lze uplatňovat logiku kauzální explikace, „uvažovat na základě kauzality podél celé řady výkonů, které ustavily to, že tudy něco prošlo“ (str. 172). Odtud vede linie, která vrcholí nutností historického vyprávění přičítat *kvazi*-zápletku kauzalitu, byť singulární.⁵¹ *Kvazi*-postava se potom šťastně setkává s konektorem generace:⁵² vždy můžeme sestoupit podél nitě spojující biologickou existenci lidských společenství či veřejnou sféru dějin s lidskými pospolitostmi a s jedincem. Od tohoto existenciálního minima lze zase stoupat vzhůru ke stále složitějším a anonymnějším entitám, třeba až k *životě* a *smrti* nějaké civilizace. Stejně tak každého jedince nakonec zavazuje a přemáhá tichý čas hvězd, jemuž je vposled jakožto příslušník smrtelného živočišného druhu podřízen. Ten samý čas ale také navazuje kontinuitu jeho života za hranici jeho smrti a umožňuje v tomto prodlouženém horizontu zrod dějin. Od struktur dlouhého trvání, kde *kvazi*-postava postupně splývá s *kvazi*-událostí, nakonec můžeme přejít k samotné podmínce historie, jíž je kalendářový čas, k neredukovatelné, výchozí roli datovatelnosti a měřitelnosti, jež umožňuje v čase sestoupit k jevům, událostem, věcem i konkrétním aktérům, k onomu singulárnímu *průchodu*, který zůstavil stopu jakožto smysluplný znak, znak plný lidských významů a obsahů. Historiografie se pak musí uchylovat k vyprávění čili k *mimésis* jednání a trpění, aby ho přivedla k řeči; aby ho jako lidský výtvar vůbec dokázala komunikovat.

Kalendář jako jedna extremita času tvoří samotnou podmínku existence historické vědy. Zakládá možnost její pravdivosti, a to tím, že umožňuje souměřitelnost historických událostí, neboť na horizont lidského života, všech lidských životů, vrhá stín vesmíru. Pod hvězdnou oblohou kalendáře

50 Viz str. 29-30 tohoto textu.

51 Viz str. 30n tohoto textu.

52 Ricoeur tuto souvislost nepojmenovává explicitně, ale dává ji tušit v delší poznámce, v níž uhýbá od meditace nad pojmem generace, aby se náhle vrátil k Braudelově *Středozeří* a jeho cyklům, civilizacím a klimatům plným žijících a umírajících lidí. Neboť i v entitách vyšších řádů, jakými jsou kultura, vynálezy nebo dlouhodobý výnos sklizní, nakonec nenacházíme nic jiného než jednání a trpění členů lidských společenství, jejichž horizontem je koneckonců právě lidský život. RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, pozn. 26, str. 164-165.

se nemůže stát, aby – slovy klasika – jel nějaký kočár bez koně, protože k takové fantaskní události prostě na ose kalendáře sestoupit nemůžeme. Žádný (kriticky prověřený) dokument nás k ní nevyšle. Přes dokument jsme potom opět staženi k paradoxu stopy, totiž ke skutečnosti, že nás svou přítomností odkazuje zpět v čas, který již není, a přesto ve svých ostacích je: „stopa označuje, aniž vyjevuje“ (str. 179). Nicméně fakt střetávání či mediace kosmologického a fenomenologického času sám o sobě specifickou historického vyprávění ještě nevyčerpává. Nevysvětluje totiž, proč je především *vyprávěním o minulosti*. Hybridní povaha historického času je předpokladem (hybridního) historického vyprávění, jeho zdrojem, referencí, podmínkou. Avšak roli argumentu, jenž by ho odlišil od vyprávění fikčního, plní jen částečně. Pokud jsme shledali, že u zdroje historické narace, definované především odkazem k dokumentům (což dále zakládá onen *epistemologický předěl*), dlí stopa, je třeba se také zeptat, jaké důsledky má potom pro historické vyprávění její paradoxní status účinku-znaku, její smíšená povaha „otisku *zanechaného* zde a nyní a *uplynulého* události“. Abychom tento nově otevřený problém zodpověděli, je nutné ještě před tím, než přejdeme k refigurovanému času, zamyslet se nad povahou historické reprezentace, tj. nad tím, jaký druh signifikace vlastně konfigurace stop historickým vyprávěním představuje. Jestliže rysy *kvazi-vyprávění*, tedy *kvazi-zápletky*, *kvazi-postavy* a *kvazi-události*, popisují konfiguraci historické zápletky na úrovni *mimésis II*, pak snaha o pochopení historické reprezentace je zamyšlením druhého řádu. A totiž, jak jsou zdroje stopy a historického času – zdroje veskrze nenarativní – komunikovány a tlumočeny jakožto znaky, aby mohly být přečteny a refigurovány na úrovni *mimésis III*?

Ve druhé části *Času a vyprávění*, tedy ještě než v části čtvrté otevřel fenomenologii stopy a hermeneutiku dějinnosti, si Ricoeur vypomáhal termínem *historická intencionalita*, kterým provizorně označil onu tichou motivaci, jež dlí v kořenech historiografie. Chceme-li nyní lépe porozumět povaze historické reprezentace, nebo také *záhadě historické reality*, bude prospěšné trochu se vrátit a opět se od ní odrazit. Odložme na chvíli hybridní povahu dějinnosti i stopy stranou a zkusme se nad historickou intencionalitou, bereme-li ji jako nereflektované východisko každého praktikujícího historika, nanovo zamyslet. Taková úvaha nám umožní přejít od ontologické povahy historického času k ontologii historického *znaku*.

Neexistuje historik, který by nebyl přesvědčen, že jeho dílo tím či oním způsobem odkazuje k minulosti, že jí tak či onak dává průchod. Tento historikův „spontánní“ či „mlčenlivý realismus“ se v jednom extrému opravdu může proměnit v onu naivní víru, která by v historickém psaní ráda viděla čistou korespondenci, projekci či snad jistý druh kopie reality minulosti. „Nepochybně je třeba bojovat s předsudkem, podle něhož bychom mohli učinit řeč historika zcela transparentní tak,

aby mohla mluvit fakta sama: jako by stačilo vyloučit prozaické ozdoby, a rázem bychom skoncovali i s poetickými figurami“ (str. 221). Leč zcela se od tohoto realismu oprostít také nelze – bylo by vůbec možné ještě hovořit o historii, pokud bychom od historického vyprávění neočekávali nějaké – jakkoliv pojaté – pouto s minulostí? Pokud by psané dějiny neodkazovaly k „tomu, co kdysi bylo“, pokud by historik intuitivně nepocíťoval dluh vůči minulosti, vůči mrtvým?⁵³

Jak však tento neredukovatelný vztah historie k minulosti myšlenkově kultivovat? Pro začátek se můžeme pokusit pochopit, jak jsme již předeslali, jakým druhem znamenání, signifikace, vlastně historické vyprávění je, jakou má povahu. V první řadě, lze-li říct, že historiografie není prostou kopií ani zrcadlovou reflexí minulosti (což je přesvědčení, za které filozofie i epistemologie dějin nepochybně vděčí narativistickým přístupům), musíme nově promyslet její roli jakožto *znaku*. Jestliže historii nevyhnutelně definuje jistá míra „realismu“, jisté nepopiratelné pouto s minulostí, potom Ricoeur navrhuje, abychom se oprostili od slovníku reference a (mentální) *re-representace* a nahlíželi ji právě jako refiguraci a *reprezentování*. Vskutku, historické vyprávění by mělo mít spíše „une fonction de lieutenance, dont la langue allemande rend bien compte en distinguant *Vertretung* de *Vorstellung*. La *Vorstellung* est l'image mentale qu'un sujet se donne d'une chose extérieure absente. (...) La *Vertretung* est la relation par laquelle un représentant tient lieu de celui qu'il représente en son absence.“⁵⁴ Historii historiků tedy charakterizuje *Vertretung*, ve francouzském převodu *représentance*, v českém (*zastupující*) *reprezentování*. Volba francouzských pojmů je zde ostatně velice šťastná: historické vyprávění stojí skrze zastupování na místě (*tenir lieu*) minulosti, má tak funkci jejího zástupce, „místodržícího“ (*lieu-tenance*, etymologicky z latinského *locum tenens*, „být na místě někoho“). Vyprávění dějin stojí tam, kde dějiny již nejsou. Ozvěnou se nám tak vrací nejvlastnější povaha stopy, která „označuje, aniž vyjevuje“. Funkce zastupujícího *reprezentování* u stopy „charakterizuje *nepřímou* referenci, vlastní právě poznávání skrze stopu, a odlišuje od všech ostatních referenční modus historie vztahem k minulosti“ (str. 199).⁵⁵

Zastupující *reprezentování* historického vyprávění má dále svou vlastní anatomii, svou strukturu, reflektující časovou distanci, přes kterou se klene. Ricoeur ji s odkazem na Platónův dialog *Sofistés*

53 Ukazuje se totiž, že ani ti nejmilitantnější narativisté a nejzarytější odpůrci jakékoliv možnosti *reference* v historickém vyprávění, jako Frank Ankersmit nebo Hans Kellner, se neobejdou bez ustavičného odkazování k minulosti, byť jen jako k limitní ideji, vůči níž je třeba se vymezit. Tématu jsme se již dotkli v analýze epistemologických prvků historické narace, k jednotlivým teoriím historického vyprávění či k různým *poetikám historiografie* se ještě důkladněji vrátíme ve třetí části této práce. Ricoeur se k tématu vyjadřuje mj. v PAUL RICOEUR, *Philosophies critiques de l'histoire: recherche, explication, écriture*, Philosophical Problems Today 1, 1994, str. 167-185, 190.

54 Ibid., str. 196.

55 Jinými slovy se dá říct, že stopa, „en tant qu'elle est laissée par le passé, elle exerce à son égard une fonction vicairie. Elle vaut pour lui; elle exerce à son égard une fonction de représentation-lieutenance. Cette fonction caractérise la référence indirecte propre à une connaissance par traces et *distingue de tout autre le mode référentiel de l'histoire par rapport au passé*.“ Týž, *Philosophies critiques de l'histoire*, str. 196 – zvýrazněno JŘ.

člení na tři rody, tři simultánní složky, a to Totožné, Jiné a Analogické.⁵⁶ Tyto tři rody představují způsoby, jimiž reprezentování zastupuje minulost; pojmenovávají vztah, který stopa-účinek-znak, je-li přivedena k řeči, udržuje s minulostí, se svou vlastní *minulostí*. Tyto způsoby či tento vztah se přitom odehrávají jaksi na švu mezi znakem a jeho zdrojem, jsou poutem ne nepodobným tomu, jaké nacházíme mezi formou a voskovým odlitkem (abychom se ještě jednou uchýlili k platónským obrazům), mezi úderem události a jejím svědectvím, ohněm a kouřem. Totožné a Jiné přitom tvoří samu ligaturu spojující minulost s přítomností, mají v pohybu jejich vzájemné směny privilegovanou roli. Představují sám průběh signifikace historického vyprávění. Zastavme se nejprve u nich.

Totožné a Jiné věrně kopírují paradox uvnitř pojmu stopy. Na rovině reprezentace zrcadlí časovou strukturu „již-ne“ (*le ne-plus*) zůstávajícího průchodu a „stále ještě“ (*le encore*) vestigia.⁵⁷ Totožnost Totožného potom zakládá identifikace minulého s přítomností. Stopa je koneckonců přítomná aktu stopování a postupné sestupování k jejímu zdroji v minulosti může být naopak vnímáno jako vynořování minulosti v přítomnosti, jako její zpřítomňování. „Je snad minulost srozumitelná jinak než jako to, co *přetrvává* v přítomnosti?“ (str. 201). Minulost se tak s přítomností stává v jistém slova smyslu identickou. Silnou motivací je zde ostatně sama mimetická povaha vyprávění – historické příběhy by nebyly srozumitelné, kdyby nepojednávaly o lidech, kterým rozumíme, s nimiž cítíme a do nichž se dokážeme projektovat. Tuto identitu zakládá po formální stránce už sdílení stejné kalendářové časové osy. „L'historien (...) appartient au même schéma spatio-temporel que l'objet de son étude (...) l'histoire est une des rares connaissances où le sujet et l'objet appartiennent non seulement au même champ pratique (...) mais au même champ temporel.“⁵⁸ Vedle toho historik náleží i ke stejnému *materiálnímu* poli: žije ve světě zděděném po předcích, do jeho vlastního psaní z tohoto pole pronikají různé nereflektované pojmy a ideologie. Stává se *dlužníkem* světa předků. „Nous sommes endettés à l'égard des hommes d'autrefois qui ont contribué à nous faire ce que nous sommes, avant que nous formions le projet de nous représenter le passé. Avant la représentation vient l'être affecté par le passé.“⁵⁹ Historik a jeho čtenář rozumějí dějinnému vyprávění, protože rozumějí i jeho aktérům, dokáží je pochopit, sdílí s nimi stejnou půdu

56 Této anatomii je věnována celá kapitola „Realita dějinné minulosti“, in: RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 198-223. Aby obhájil svůj úkrok k Platónovi, který může na první pohled vypadat poněkud uměle, a ukázal, že má své opodstatnění, prochází Ricoeur postupně různými dějinně-filozofickými a historicko-metodologickými systémy, jimiž ilustruje založení všech třech rodů v nitru historického myšlení. Do trilogie *Času a vyprávění* je však tato pracná obhajoba vložena spíše z heuristických potřeb, proto se dále zaměříme jen na obecné rysy všech tří rodů, aniž bychom sestupovali přímo k dotýcným myslitelům a jejich argumentům. Nicméně zadost jim snad učiníme v oddílu „Barvy dějinnosti“, kde se kategorie Totožného a Jiného pokusíme promyslet nanovo jakožto pojmy rozehrávající různé modalidy historického času.

57 Týž, *Le temps raconté*, Revue de métaphysique et de morale, octobre-décembre, 4/1984, str. 443.

58 Týž, *Philosophies critiques de l'histoire*, str. 192.

59 Týž, *Histoire et rhétorique*, Diogène 168, octobre-décembre, 1994, str. 25.

pod nohama. Nás i naše předky pojí fakt, že jsme, slovy Patočky, *pozemšťané*. Pojem dluhu a dědictví však dává tušit nějaké přetrvávání, přežívání (z minulosti), a odvádí nás od stejnosti Totožného k diferenci Jiného.

Zcizování je zakódováno už v samotné historické epistemologii. Předměty historiografie se totiž rozpínají do nevídané šířky a hloubky a pojmy, jež se je snaží uchopit, pak zbavují slova jejich uzuálních významů. Epocha se zcizuje běžnému porozumění času, určovaného délkou života či střídáním generací, událost zase ztrácí svůj primární význam a stává se znakem pomalejších pohybů a struktur. Historii tak definuje cizota časových rámců, cizota minulých světů, ale i relativismus historizace, jenž rozbíjí všechny jistoty a zvyklosti s tím, že jsou pouze poplatné době. Avšak tím nejzásadnějším rysem Jinakosti je pochopitelně samotná absence uplynulého, vzdálenost minulého. „Ce dépaysement dans le temps, joint à un dépaysement dans l'espace, fait que l'histoire, même de périodes relativement proches de nous, fait figure d'exotisme; à plus forte raison qu'elle nous transporte dans l'Antiquité grecque, romaine ou égyptienne, mésopotamienne, dont Paul Veyne se demande si elle ne nous est pas devenu aussi étrangère que celle des Polynésiens de nos livres de voyage.“⁶⁰ S figurou exotismu přestává být minulost pouhou vzdáleností. Nabývá cizosti cizinců, hledíme na ni s údivem, možná i s nepochopením a mírnou dezorientací. Ale Jiné jako by mohlo stát ještě o krok dál, až za horizontem historického vyprávění. V této souvislosti se Ricoeur obrací k myšlení stopy Emmanuela Lévinase: „Vztah mezi označovaným a označováním není ve stopě vztahem korelace, nýbrž je to *nepřímost sama*.“ „Pokud ji bereme jako znak, [stopa] je výjimečná vzhledem ke všem ostatním znakům potud, že označuje vně jakéhokoliv záměru označovat a vně jakéhokoliv rozvrhu, jež by minila.“⁶¹ Uplynulé stojí jakoby otočené zády k historikovi, až za lemem stopy, přes jejíž akutní přítomnost je svým způsobem nezbadatelné, ztracené, neumožňující svou plnou rekonstrukci. Nakonec, minulost uplynulého může stát zcela vně historie a realita historické události být, v kantovských pojmech, historikovým „o sobě“, nutným předpokladem, zakládajícím celou disciplínu, leč předpokladem nepřístupným.⁶² Jiné tak v poslední instanci zakládá minulostní ráz minulosti.⁶³

60 PAUL RICOEUR, *Le passé avait un futur*, in: Edgar Morin (dir.), *Le défi du XXIe siècle: relier les connaissances*, Paris 1999, str. 300.

61 EMMANUEL LÉVINAS, *Humanisme de l'autre homme*, Montpellier 1972, str. 59, 60. Cit. podle RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 178.

62 K pojetí historie jakožto „o sobě“ historika viz Týž, *Philosophies critiques de l'histoire*, str. 147. V jednom svém starším textu potom Ricoeur mluví o historické události jako o proběhnuvší skutečnosti (tedy o tom, co se v minulosti skutečně jako byvší realita událo, byť by nám to zůstalo nepřístupné), která zároveň hraje roli nejzazšího momentu, limitu veškeré historie. Minulostnost minulosti zde má doslova funkci kantovského noumenon: myslíme ji, i když jí nelze bezprostředně dosáhnout. Týž, *Pour une théorie du discours narratif*, str. 19-20.

63 A takto by se dalo pokračovat! Ve svých pozdních textech se Ricoeur vrací k ruptuře jako k okamžiku zakládajícímu možnost historie tak vůbec. Přední pozici zde zaujímá paměť, tento rezervoár „toho, co bylo a již není“ (l'ayant-été-qui-n'est-plus), připomínka nezhoditelné absence, zakládající zkušenost veškeré historie. „Sans la mémoire, nous ne saurions jamais que quelque chose est advenu avant que l'on en fasse récit.“ Týž, *Le passé avait*

Totožné a Jiné tvoří dohromady princip časové směny, jež leží v jádru stopy, a pořádají způsob historické signifikace. Ovšem kde nalézáme znamenání, tam musí být také symbolické prostředkování. To nás přivádí k rodu Analogického a jeho schopnosti „zobrazovat-jako“. Je přitom poměrně zábavné (a ironické), že potvrzení nutnosti znakového zprostředkování nachází Ricoeur už ve slavném diktu autora, kterému se v pozdějších dobách lálo právě jako přednímu reprezentantovi naivního realismu v historii: u Leopolda Ranka. Vyzývá-li totiž Ranke k tomu ukázat věci *takové, jaké vlastně byly* (*wie es eigentlich gewesen*), pak už užitím onoho „jak“ chtě nechtě povolává do zbraně i zprostředkující reprezentování. A i ten nejnaivnější historik musí nakonec přiznat, že jeho práce mohou být v ideálním případě pouze rekonstrukcemi minulosti, rekonstrukcemi zhotovenými skrze konstrukci historického díla, nikdy však minulostí samotnou (str. 214-215). Tvůrce historického vyprávění vždy nevyhnutelně konstruuje – konstruuje jazykem. To nás přivádí až k rétorice a tropologii. Na tomto místě Ricoeur plně docenuje přínos Haydena Whitea pro myšlení historické reprezentace, podle něhož dějiny vždy figurujeme za pomoci poetického klíče, ve Whiteově případě podle rastru čtyř velkých modů zápletky. Tropologie v jeho pojetí však nejen strukturuje výslednou podobu historického vyprávění, ale skrze metaforickou prefiguraci celého historického pole předdefinováá i jeho celkové vyznění. Poetické prvky tedy nejenže dávají formální podobu příběhu, ale stávají se i médiem historické narace. S tropologií tak získává zřetelnější obsah i Analogické: „Říká jedině: věci se musely odehrát tak, jak to líčí toto vyprávění; díky tropologické mřížce se tedy do jazyka převádí bytí-jak příslušné události“ (str. 220).

Jenže jak si poradit s tou obtíží, že chce-li historie dát průchod svému realismu a reprezentovat realitu minulosti, potom tak činí pouze za cenu uchýlení se k tropům, skrze figuraci? Vždyť ani sám Ranke neunikl metaforizujícímu obratu „tak, jak“. Dokáže rovina analogického reprezentování uspokojit požadavky vznášené epistemologickým předělem historie? Jinými slovy, nalézáme zde nějakou oporu pro to, aby se zcela nesesetřel rozdíl mezi historií a fikcí? V tento okamžik můžeme navázat na Ricoeurovy úvahy z *Živé metafor*y. Zde je metafoře přiznána schopnost redeskripce světa, jež nabízí jeho určité *vidění-jako*, které je zase korelátem *bytí-jako* metaforické reference. Avšak tato poetická redeskripce může být sedimentována i v našem uzuálním rozumnění. I naše latentní vnímání světa se tak mnohdy skládá ze zapomenutých metafor a interpretací. Připomeňme

un futur, str. 301. Někteří komentátoři připomínají, že samotnou možnost paměti u Ricoeura zakládá další, ještě strašlivější ruptura, totiž zapomnění. Bez bytí jen chvilkového zapomnění a opětovné „pravé vzpomínky“ (*la mémoire juste*) bychom zcela postrádali zkušenost anteriority, uplynulosti i pomíjení. Cézura zapomnění zakládá zkušenost minulosti: „c'est le passé qui se donne à nous dans un oubli et une mémoire qui ne sont rien d'autre que l'événement et le mode (les modes) de cette arrivé.“ HANS-CHRISTOPH ASKANI, *L'oubli fondamental comme don. A propos du livre de Paul Ricoeur: La mémoire, l'histoire, l'oubli*, in: Olivier Abel et al. (dir.), *La juste mémoire. Lectures autour de Paul Ricoeur*, Genève 2006, str. 205. Minulostní ráz minulého, jak jej lze tušit v ruptuře mezi tehdy a nyní, ležel Ricoeurovi na srdci ještě dlouho po dopsání *Času a vyprávění*, který je více hermeneutikou historického vyprávění než samotné historie. Proto se k němu vrátil ve výše zmiňované *La mémoire, l'histoire, l'oubli*.

ještě jednou Ricoeurův působivý výrok, podle nějž je svět „souhrn referencí, otevřených všemi druhy deskriptivních či básnických textů, které jsem četl, interpretoval a které se mi líbily.“⁶⁴ Metafora tedy dále refiguruje, přepisuje již prefigurované pole světa. Stává se jeho invencí, invencí ve dvojím smyslu pojmenování něčeho, co zde už bylo, a jeho objevení či vynalezení skrze poetickou invenci. Nelze však stejné rysy spatřovat i v reprezentaci historie? Totiž schopnost redeskripce svého druhu, redeskripce minulosti neustálou invencí „toho, jak“ to skutečně bylo? Rod Analogického se tak v žánru historického vyprávění stává protějškem *vidění-jako* metaforu v žánru poetickém. Ovšem aby si zachoval svůj ontologický rozměr a neupadl v pouhý ornamentalismus či panfikcionalismus (a nepostavil se tak do řady s fikčními re-prezentacemi), je třeba, aby rod Analogického zůstal úzce spojen s dialektikou Stejného a Jiného. Právě ony totiž vnášejí do struktury historické reprezentace specifický časový rozměr „stále ještě“ a „již-ne“, zůstavenosti a uplynulosti, které prohlubují jindy do sebe uzavřenou rétoriku a přivádějí ji na práh reality minulého. Nicméně tato časová směna nemůže dostat svůj průchod jinak než skrze tropologické figury Analogického – není jimi však prostě *označována*, ale poeticky refigurována. Tím se dostáváme k zásadnímu momentu, totiž opuštění slovníku reference a jeho nahrazení pojmem refigurace. Nemá smysl se dále ptát po povaze historické reference *uvnitř* historického vyprávění. *Historická reprezentace zastupuje formou poetické konfigurace a na půdorysu stopy samu absenci dějin*. Refiguruje svůj zdroj, s nímž ji pojí vztah zástupnosti (*lieutenance*). Můžeme také říci, že historiografie je vždy partikulárním provedením svých nevyčerpatelných dějinných zdrojů. Právě díky tomu, že je reprezentace historického vyprávění hrou Stejného a Jiného ukotvena v prostoru minulosti, může své dílčí refigurace stále opravovat, porovnávat a korigovat, čímž opětně otvírá prostor pro různá *bytí-jako* a *vidění-jako*, pro celý tropologický repertoár. Bohatost historické imaginace tak leží v jejím vlastním zakotvení v prostoru minulosti. Zastupující reprezentování je potom osový bod, jímž minulost prochází ke svým refigurovaným podobám.

Návratem k *Živé metafoře* tak uzavíráme kruh této kapitoly. Předtím než přejdeme k času refigurovanému, zrekapitulujme pouze krátce dosavadní pokrok. Připomeňme, že vlastní motivací této práce je snaha myslet historická díla jako specifickou rétoriku, specifický jazyk, který nám svými různými provedeními dává zakoušet různé podoby dějin. Abychom dokázali tyto podoby a jejich povahu lépe pochopit, bylo třeba se nejprve obrátit k tomu, *co* vlastně historie komunikuje, čeho je hermeneutickým kódem. Z tohoto důvodu jsme naším metodologickým východiskem učinili dílo Paula Ricoeura. Nacházíme u něj totiž velice šťastné, originální a zároveň ojedinělé propojení

64 RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, str. 125.

historie s literární teorií a s fenomenologií času – tedy jak východiska pro myšlení zdrojů historického díla, tak pro jeho provedení – jeho rétoriku – i pro jeho sdělení. Je-li naším hlavním cílem pojmenovat způsoby, jimiž formální zhotovení historických děl sugeruje svým čtenářům rozličné obrazy dějin, potom bylo nutné pokusit se pochopit, co za specifický žánr vlastně psaní historie je, proč jím je, co jej činí specifickým a co činí specifickou jeho výpověď. Právě tyto otázky nás nakonec přivedly k nesnadné cestě přes Ricoeurovo dílo. Ten historii nazírá jako poetickou odpověď na aporie času, ale i jako korelát lidské časové existence. Zvláštnost historického vyprávění potom zakládá zvláštnost jeho zdroje: historický čas. Vyprávění dějin je tedy přivedením hybridní historické temporality k řeči. Tím, co k řeči přivádí, je toto vyprávění ovšem fundamentálně poznamenáno: fakt, že je záznamem, korelátem či tlumočením historického času, a ne jen jeho deskripcí, se musí nutně projevovat i v jeho strukturním uspořádání. Díky artikulaci vnitřního řádu a specifík dějinného vyprávění začínáme konečně povaze historického žánru lépe rozumět. Skutečnost, že nyní vidíme i jeho nutné zdroje, nám nejen dává porozumět charakteristickému ustrojení historických děl, ale i jejich sdělení – refigurované zkušenosti času.

Z Času a vyprávění jsme zde tedy učinili naše teoretické východisko. Z celé trilogie ovšem, částečně proti jejímu smyslu, vyjímáme pouze vztah času a historické narace, fikční vyprávění jsme v podstatě opomíjeli, i když tu a tam se mlčenlivě hlásilo o slovo – třeba v samotném mimetickém nároku na to, aby historie, chce-li být práva svému jménu, nepřerušila svoje pouto k vyprávění. To bylo předmětem epistemologické analýzy, soustředěné na úroveň *mimésis II*. S fikcí jsme se pak setkali ještě se vstupem Analogického do struktury historické reprezentace, kdy právě symbolická figurace přivádí ontologické předpoklady historického vyprávění k řeči.

Čas a vyprávění je cenný především tím, že dává kostru námi hledanému pohybu od historického textu ke zkušenosti s ním. V obecné rovině vyprávění konfiguruje na úrovni *mimésis II* své zdroje, prefigurativní *mimésis I*, a dává jim nanovo vyvstat ve světě čtenáře prostřednictvím refigurace, *mimésis III*. V případě historického vyprávění jsme potom strukturu *mimésis II* uchopili skrze pojmy *kvazi-vyprávění*: *kvazi-zápletku*, *kvazi-postavu* a *kvazi-událost*. Pojmenování těchto prvků v procesu refigurace vyprávěním je ale pouze polovinou práce: refigurace nemá jen své formální provedení prostřednictvím vyprávění, ale je především refigurací s genitivní vazbou, refigurací *něčeho*. Touto druhou polovinou celého výkonu jsme se zabývali v tomto oddíle. Zakládajícím momentem psaní o dějinách jsme shledali hybridní historický čas, jenž se manifestuje kalendářním časem, sledem generací a konečně paradoxní strukturou stopy jakožto účinek-znak. Právě v podobě onoho třetího času pak do procesu refigurace vstupují časové aporie, aby zde našly možnost svého smíření. To zde sice zatím nalézáme pouze v jeho syrové podobě, nicméně

vynález třetího času je prvním krokem na cestě k jejich vzájemné mediaci. Aporii nesmiřitelného kosmického a fenomenálního času tak již nacházíme částečně oslabenou hned v kořenech historiografie. Konečně, pasáží o historické reprezentaci jsme *mimésis II* osahali i z ontologické, nejen formální perspektivy. Ta tak byla obohacena o temporální rovinu a získala funkci kloubu mezi aporiemi času (nyní již přetavenými v kalendář, generaci a stopu) a časem refigurovaným. Zastupující reprezentování zde přitom hraje minimálně trojí úlohu: jednak v sobě prostřednictvím dialektiky Totožného a Jiného udržuje napětí mezi přítomným a uplynulým, což je vlastnost, kterou přejímá od stopy; svou vlastní stavbou potom zachovává minulostní ráz minulého, díky čemuž historii umožňuje nárokovat si svůj realismus, tj. kontakt se zůstaviteli svých dokumentů a stop; a nakonec, Analogické toto časové schéma svým figurativním uchopením refiguruje a dává čtenáři k zakoušení. Tehdy se absence minulosti stává pocitem dluhu, uplynulé se zpřítomňuje v reprezentaci vyprávěním a čas se začíná sblížovat a skýtá naději, že by opět mohl být jednotným a smířeným. Dává zrodit se příběhům, skrze něž rozumíme sobě nebo světu. Hermeneutický kruh se konečně chýlí ke svému finále.

Čas refigurovaný

S touto kapitolou se naše úvahy konečně překlápějí z roviny prostředků a východisek do roviny své aplikace. Byť alespoň v její první části ještě zůstáváme na rovině ryzí abstrakce – protože stále osaháváme koncepty a pojmy, na něž později budeme roubovat naši vlastní četbu konkrétních historických děl –, s uvedením refigurovaného času do hry si už začínáme osvojovat teoretické schéma možných konkretizací historického vyprávění. Dozvídáme se, co je *obsahem* historiografie, jaké je její sdělení a jaká je struktura tohoto sdělení. Pokud jsme v oddíle o kruhu tří *mimésí* tvrdili, že *mimésis II* je ze všech stupňů tím nejvíce hmatatelným, neboť nám zprostředkovává přístup ke zbylým dvěma, potom refigurace představuje rovinu nejbezprostřednější. A to v tom smyslu, že je první na očích, je samotným historickým příběhem, strukturuje naše postoje a nazírání věcí, tvoří promítací plátno všeho, co ji zakládá. Uchopit ji lze samozřejmě až se zaujetím odstupu, při zpětné reflexi; nedává se nám o sobě a v hotových pojmech, je spíše našim intuitivním cítěním. Nicméně její zdroje a prostředky – strukturu historického času a prvky *mimésis II* – získáváme právě abstrahováním od ní, abstrahováním od bezprostřední roviny refigurace. Anebo to lze říct naopak: *mimésis III* je také výsledným projevem svých předpokladů, místem jejich vystoupení zpoza horizontu textu do horizontu světa. Již jsme na straně účinků. V pojmech, jimiž rámuje tuto

práci, lze říci, že zatímco s posledními dvěma oddíly předešlé kapitoly (epistemologickou a ontologickou analýzou strukturních prvků historického vyprávění) jsme načrtávali kostru a principy historického *stylu*, nyní přecházíme k *historii* samotné, totiž k pojmovému přiblížení toho, co jsme dosud opisovali obratem „obraz dějin“, nebo o čem jsme říkali, že to má historický text evokovat či sugerovat čtenáři jako specifický dojem či pocit dějin. Můžeme nyní předeslat, že jsou to fenomény *narativní identity* a *dějinného vědomí*, k nimž se celý *Čas a vyprávění*, stejně jako naše rekapitulace, napřahují. Právě v nich se manifestuje refigurovaný čas poté, co dostane formu vyprávění. A právě v napětí či pohybu mezi narativní konfigurací a jejími aspekty, jak jsme je v předešlých dvou oddílech shrnuli, a výslednou podobou času refigurovaného budeme stopovat schopnost historiografie probouzet u svých čtenářů vědomí dějin. Zároveň je třeba dodat, že *dějinné vědomí* a *narativní identita* na jedné straně a rysy *kvazi-vyprávění* s jejich zdrojem ve struktuře stopy na straně druhé nepředstavují vyčerpávající popis toho, co jsme v názvu této práce nazvali *historií a stylem*. Jsou spíše obecným schématem, pojmovým pozadím, které se teprve pokusíme přivést k praktické artikulaci. Nikoliv však ve smyslu konkretizace přílišné abstrakce a už vůbec ne ve smyslu dořečení nějakého kusého konceptu do důsledků, nikoliv. Vztah mezi nimi je spíš vztahem obecných předpokladů a konkrétní situace, filozofického systému a dílčí manifestace, události a rámce. Ricoeurovské pojmy nelze bez dalšího napřímo protáhnout až do detailní četby konkrétních historických děl. Jsou spíše, obrátíme-li se k příměrům středověkých filozofů, zdrojem světla na naší nesnadné cestě. A přestože světlo pochodně není a nemůže být pramenem cesty, kterou osvětluje, potom cestu samotnou lze vidět jenom v jejím mihotavém svitu. Zavedení pojmů *narativní identita* a *dějinné vědomí* nám tedy poskytne dobrý rámec, v němž bude možno průběh historického vyprávění stopovat.

Narativní identita

Jestliže prvotní motivací celého *Času a vyprávění* bylo myslet aporie času, potom zde, v rovině refigurace, získávají své řešení, přesněji svou *poetickou repliku*. Zatímco fenomén narativní identity se zdá lépe přiléhat k aporii nesmiřitelného objektivního a psychologického času, dějinné vědomí potom odpovídá aporii jednotného času, který se štěpí na minulost, přítomnost a budoucnost. V tomto oddílu se budeme i kvůli logické návaznosti nejprve věnovat právě aporii nesmiřitelných časů a až poté přejdeme k dějinnému vědomí. To nám následně umožní vykročit dále ke způsobům, jimiž se s oběma poetickými replikami vypořádává historiografie samotná.

První aporie vstupuje do horizontu vyprávění již částečně otupená prostřednictvím prefigurace historickými myšlenkovými nástroji. Tento vstupní předpoklad dále vede žánr historické narace k řadě posunů a pracných kroků, jimiž musí svůj vztah k říši vyprávění postupně upravovat. Ve chvíli, kdy narace vstupuje do roviny refigurace, je celé pojmenování i řešení aporie – nebo správněji *poetická odpověď* na ni – již v jejím genetickém kódu: *mimésis III* tak nepřináší rozuzlení celého paradoxu, pouze ho pojmenovává v režimu aplikace textu v mysli čtenáře. (Posloupnost tří *mimésí* ostatně není vzestupná, ale synchronní – ve třech různých rovinách procházíme identickým problémem.) A právě pro nezastupitelnost aktu čtení a role čtenáře v momentu refigurace textu jeho recipientem je třeba na tomto místě alespoň krátce zmínit roli fikčního vyprávění v *Času a vyprávění*. Narativní identita se totiž nekonstituuje na půdorysu střetu astronomického a fenomenálního času – nebo alespoň nejenom na něm –, ale především na místě střetu dvou velkých žánrů vyprávění, fikčního a historického, s jejich charakteristickými replikami na tuto časovou aporii, jak je zpracovaly v operacích, jež samotné refiguraci předcházejí. Bez fikčního vkladu refiguraci času by nebylo možné dovést linii historického vyprávění až ke své konečné artikulaci. Abychom tedy došli ke zdárnému konci, musíme projít i vyprávěním fiktivním.

Na té úrovni, kde historie nabízí jako řešení aporií *třetí, historický čas*, čas kalendáře a stopy, tam se fikce vydává směrem opačným skrze *imaginativní variace*. Opačným, protože fikční vyprávění v první řadě nemají snahu být vzájemně kompatibilními. Zatímco v nenaplnitelném ideálu historie by na sebe jednotlivé příběhy měly navazovat a zapadat do sebe jako různé zeměpisné mapy, fikce tuto ambici nemá a ani mít nemůže. Tím, co činí veškeré historické vyprávění souměřitelné, co ho převádí na společný jmenovatel, je lineární osa kalendářního času, vepisovaného do objektivního a netečného sledu astronomických jevů. Právě díky tomuto rysu mohou být jednotlivé historie nejen souměřitelné, ale mají i tu schopnost se vzájemně opravovat, korigovat, případně i vyvracet. Fikčnímu vyprávění je takový přístup cizí, protože takové jednotné měřítko postrádá. A to i když román těží z dějinných reálií. Jelikož vypravěč i jeho hrdinové jsou fiktivní, „všechny odkazy k reálným historickým událostem jsou zbaveny své funkce reprezentovat historickou minulost a mají stejně ireálný statut jako ostatní události.“⁶⁵ Ve fikčním vyprávění se skutečně může přihodit, aby jel kočár bez koně – třeba v režimu zázračna nebo grotesknosti. Historie, vázaná kalendářovou osou, takového vyprávění jednoduše není schopna. Co je zde zcela zásadní, fikční vyprávění se díky absenci tohoto tyranského měřítka může vrhnout do experimentování a prozkoumávání nejrůznějších podob a variací aporií času, nabídnout právě *imaginativní variace* vůči kalendářnímu času, tedy vůči tomu druhu vepisování fenomenologického

65 PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. III, Vyprávěný čas*, Praha 2007, str. 183. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu odkazují ke stejnému titulu.

času do času kosmického, jenž je podmínkou historie a zároveň invariantem řešení aporie nesouměřitelnosti časů. Fikce může jít v promýšlení střetu časů mnohem dál a její možnosti jsou nesčetné, jak o tom svědčí, abychom byli co nejstručnější, třeba *Kouzelný vrch* Thomase Manna, Proustovo *Hledání ztraceného času* nebo *Paní Dallowayová* Virginie Woolfové.⁶⁶

Prizváním fikčního vyprávění do dialogu se jasněji ukazují i kontury žánru historie. Zatímco fikce hýří imaginativními variacemi, potom historická odpověď se jeví poměrně rigidně. „Od epopeje přes starou i novou komedii a tragédii je v tomto smyslu čas fiktivního vyprávění osvobozen od podmínek, jež si vynucují jeho převedení do času univerza. (...) protějškem zrušení podmínek kosmologického času je nezávislost fikce při zkoumání pramenů fenomenologického času, jež historické vyprávění nevyužívá a jež potlačuje právě proto, že se vždy snaží propojit historický čas s časem kosmickým tak, že první vepíše do druhého“ (str. 181). Je tedy velká síla historie, jíž je invence onoho třetího času, zároveň i její největší slabinou? V tom smyslu, v jakém fikce dokáže rozehrát aporie času do všech rozmanitých podob, jak o tom svědčí zmíněné zeitromány, historie opravdu představuje strukturně jednostranný žánr, *invariant*. To ovšem zdaleka neznamená, že historie sama nedokáže uvnitř tohoto invariantu rozehrát své vlastní „imaginativní variace“. Jak jinak si totiž vysvětlit, kolik různých podob historického času dnes rozpoznáváme? Reinhart Koselleck rozlišuje jeho moderní provedení, variaci *historia magistra vitae* a eschatologický modus; François Hartog potom přidává ještě čas heroický a prezentismus – abychom naznačili alespoň některé. Tuto otázku nyní ponechme stranou, avšak můžeme již předeslat, že cílem této kapitoly je právě snaha rozevřít vějíř možných „imaginativních variací“ historických časů a spolu s tím i rozličných formálních provedení, tj. konfigurací vyprávěním, jež je konstituují. Zůstaňme však ještě chvíli u role fikce v refiguraci času.

Tím opravdu zásadním přínosem fikce historii je totiž samotný akt čtení, který celé refiguraci v podstatě propůjčuje jméno. Schopnost čtenáře přivést aktem četby text k životu v jeho aktuálním světě je nejsilnější vlastností fikce a protějškem zastupujícího reprezentování v historii.⁶⁷ Právě čtení umožňuje, abychom prostřednictvím fikce měnili naše nazírání světa: „vynáší na světlo skryté rysy, jež jsou však vryty již do samého jádra naší praktické zkušenosti; je přeměňující potud, že život takto zkoumaný je životem proměněným, jiným“ (str. 225). Právě toto je funkcí *mimésis III* par excellence. „Dynamika konfigurace je završena teprve v četbě. A za *hranicí* četby, totiž v

66 Těmto zeitrománům věnuje Ricoeur mnoho prostoru, aby ukázal, jaká jiná řešení než kalendářní čas, tuto invenci historického vyprávění, fikce nabízí. Mimo ohmatávání různých způsobů střetu kosmického a lidského času či různé manifestace času sjednoceného, totálního, jež mohou vzniknout překrýváním perspektiv románových postav či dokonce vyhrocováním aporií samotných, potom fikce odhaluje i *nelineární* aspekty fenomenologického času, jež historie stírá, nebo třeba mytické pozadí konstituce veškerého času. Viz PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. II, Konfigurace ve fiktivním vyprávění*, Praha 2002, str. 156-235, a dále též, *Čas a vyprávění III*, str. 180-197.

67 Teorii čtenářství se Ricoeur věnuje *ibid.*, str. 224-259.

aktuálním jednání, poučeném zažitými díly, se konfigurace textu proměňuje v refiguraci“ (str. 226). Je to právě akt četby, co dokáže „transcendenci“ světa textu, totiž esteticko-etický horizont uvnitř díla, přenést z její virtuality či potenciality do skutečného, aktuálního světa čtenáře. Pojmosloví, které teorie literatury pro tuto schopnost má, je ostatně prastaré: co jiného by byla *katarze* u tragédie, co jiného odhalení skrytého významu u *alegorie* než tímto přenosem?

Mezi aktem přenosu ze světa textu do světa čtenáře a zastupujícím reprezentováním, uchopujícím stopu, potom panuje jistá symetrie. Podobnost lze nalézt třeba ve věrnosti, kterou spisovatel-autor chová k vlastní estetické vizi svého díla; vizi, která si často bolestivě hledá cestu na světlo světa a která pohání literární invenci. „Tvrdý zákon tvoření, který požaduje, aby umělec co možná nejdokonaleji *podal* vidění světa, jímž žije, přesně odpovídá dluhu historika a čtenáře dějin vzhledem k mrtvým“ (str. 257). Tento autorův dluh vůči vizi světa, kterou je třeba tlumočit, koriguje zdánlivě anarchickou svobodu *imaginativních variací* vnitřní nutností tvorby a svůj protějšek nachází i v aktu čtení: čtenář je předpisem modelové četby (či implicitního čtenářství) vázán, ale zároveň dostává svobodu k osvojení a interpretaci textu. A dále, zatímco modelové čtení se snaží prostřednictvím rétoriky díla nebo skrze předpisy čtení čtenáře identifikovat sama se sebou, *ztotožnit ho*, čtenářova očekávání se s dílem rozcházejí, jsou *jiná*, rozpoznává tuto hru a snaží se z ní vymanit. „Toto neustálé přecházení mezi Stejným a Jiným je překonáno pouze aktem, který Gadamer a Jauss charakterizují jako splynutí horizontů, aktem, jež lze pokládat za ideální typ četby. Konvergentní pojmání psaní a četby ustavuje (...) *analogizující* vztah mezi očekáváním vytvořeným textem a očekáváním, s nimiž přichází četba; tento vztah však do značné míry připomíná vztah, jímž kulminuje vztah zastupujícího reprezentování historické minulosti“ (str. 258). Namísto identifikace s textem nebo rozpoznání jeho radikální jinakosti může čtenář dílo vnímat i jako symbolickou analogii ke své zkušenosti – a skrze ni nově rozumět svému aktuálnímu světu –, podobně jako text historický nabízí analogické porozumění minulosti. A konečně, akt četby je zároveň „zastavením“ jednání i „náprahem“ k němu. Čtenář, aby dílu porozuměl, při četbě ustává v jednání, vstupuje do jeho ireálných struktur a sám se irealizuje. (V tak krajním případě, jakým je postava Emy Bovaryové, potom podřízením svých očekávání očekáváním světa textu nahrazuje svůj vlastní aktuální svět čirou fikcí.) Anebo naopak osvojováním horizontu textu rozšiřuje čitelnost světa a svou vlastní schopnost rozlišovat jeho různé podoby, učí se ho *vidět-jako* (třeba tehdy, když pro porozumění nějakému jevu životní zkušenosti použije příměr z Flaubertova románu). V tento okamžik se intence fikčního a historického vyprávění již stávají konvergentními do té míry, že se vzájemně překřičují.

Jakými instrumenty fikční imaginace si tedy imaginace historická slouží? Narážíme na ně vlastně celou dobu, stačí jen zrekapitulovat dosavadní pokrok. Fikční či imaginární prostředky a nástroje nalézáme v samotných zdrojích historického vyprávění. Už sám princip vepisování času kalendářního do času astronomických jevů je provázen celou řadou imaginárních, symbolických zprostředkování, které nevyhnutelně vstupují do svazku s „realistickou“ intencí historie. Na úrovni kalendáře či rovnou gnómonu je dobře patrný syntetický charakter celé operace myšlení historického času – ten se stává myslitelným až díky zprostředkování skrze své vlastní médium: sluneční hodiny, kalendář. Syntetický je i sám akt čtení kalendáře, jeho *interpretace*, při níž nějakému libovolnému okamžiku na časové ose připisujeme konkrétní událost i s její tušenou kvazi-přítomností (a jejími časovými retencemi a protencemi); „data se tedy připisují potenciálním přítomnostem, *imaginovaným* přítomnostem“ (str. 263). Přejdeme-li ke konektoru generace, potom připomeňme, že imaginativní, tj. fikční povaha společenského času roste úměrně v té míře, v jaké se vzdalujeme od zkušenosti „já“ s „ty“ a postupujeme k anonymnějším celkům, a stejně tak s tím, jak sestupujeme v čase od živé paměti k paměti archivů, dokumentů a stop. Pojem generace jakožto konektoru umožňujícího myslet lidstvo coby biologický druh i coby společenskou jednotku zároveň vykazuje stejnou syntetickou povahu jako kalendář – je imaginovaným nástrojem, jenž dává průchod historickému myšlení.

V konektoru stopy jsou potom imaginární rysy nejzřetelnější, a to díky její smíšené povaze účinku-znaku. „Ona smíšená struktura vyjadřuje ve zkratce složitou syntetickou činnost, v níž se integrují závěry kauzálního typu, aplikované na stopu jakožto zanechanou značku, a interpretační výkony spjaté s významovostí stopy jakožto přítomné věci, která zastupuje věc minulou“ (str. 264). Stopa, jež tvoří princip a operátor historikovy práce s dokumenty a archivy, je zároveň sama o sobě znakem, symbolickým zprostředkováním myšlené minulosti, k jejíž rekonstrukci skrze imaginaci vybízí. Již ve svém vlastním ustrojení tak nese jistý požadavek imaginárna, manifestující se samotnou interpretací pozůstatků minulosti: ruin, monumentů, dokumentů, vykopávek... Ty svůj status stopy, tj. účinku-znaku, získávají až tehdy, „když si *obrazně* kolem (...) představíme příslušný kontext života, sociální i kulturní prostředí“ (ibid.), tedy když si kolem nich představíme jejich minulý svět, zakládající vlastní specifickou *významnost* stopy jakožto „otisku zanechaného zde a nyní a uplynulé události.“

V této vlastnosti stopy se potom vyjevuje dialektika zastupujícího reprezentování, skrze niž si zjednáваме rozumění minulosti jakožto minulé v postupných krocích pojmového přiblížení, uznání její jinakosti a syntetického tlumočení prostřednictvím specifických jazykových forem. Minulost si tak nejprve imaginujeme, abychom ji mohli v mysli reaktivovat, v duchu se do ní přenést, rozumět

jí, a to i přes její cizotu. Tento přenos mezi Totožným a Jiným se stvrzuje v rodu Analogického. Tak vstupuje do hry ten nejzřetelněji fiktivní prvek, sama tropologie, která strukturuje naše porozumění toho, „jak“ se to v minulosti opravdu stalo. Připomeňme, že postupně rostoucí role imaginárna a fikce není na úkor toho, co jsme doteď nazývali historikovým spontánním realismem či intencí anebo epistemologickým předělem. Historie stále zůstává přísně limitovaná tím, že svá vyprávění vepisuje do jediné časové osy, již má společnou s „historií“ přírody – historií v posunutém slova smyslu –, „historií“ geologie, „historií“ vesmírných těles (viz str. 262). Tato restrikce ukládá historickému vyprávění povinnost zakládat se na dokumentech a zároveň dává všem jeho podobám vlastnost souměřitelnosti. Protože se odehrávají na jediné časové ose, kterou navíc sdílejí s přírodou a jejími zákony, mohou se dílčí historická vyprávění sama mezi sebou korigovat a opravovat, stejně jako k sobě přiléhat, a to samé platí o jejich vztahu k pravidlům astronomického času, čili fyzikálním zákonům. Zde také koření onen epistemologický předěl, který historickému vyprávění ukládá, aby bylo právě *kvazi*-vyprávěním. Stejně tak sama nutnost vyrovnat se s minulostním rázem minulosti, který stopa uchovává a zastupující reprezentování tlumočí, znemožňuje jakoukoliv prostou asimilaci historického a fikčního vyprávění a na ontologické rovině dále prohlubuje jejich rozdíly, i když formálně jim přes to přese všechno umožňuje konvergovat: je to právě kvalita minulosti, která činí způsob historické reprezentace unikátní, a je to právě sám akt reprezentace, který tuto minulost přivádí k řeči prostřednictvím imaginace. Jak je tedy vidno, každý rys historického „realismu“ na úrovni myšlenkových nástrojů i historické reprezentace provází stín symbolického nebo formálního zprostředkování, ozvěna imaginace a fikce. Ani završení hermeneutického kruhu v refiguraci tedy nelze zcelit, aniž by do pole historické imaginace nevstoupil způsob imaginace ryze fikční.

Ricoeur rozlišuje celkem tři modalit imaginárna, jimiž lze uchopit myšlení refigurovaného historického času a jež samy o sobě představují okamžik vstupu fikce do historie. Tyto modalit dávají zrodit vzájemné *křížné referenci* či lépe *refiguraci* historie a fikce.

První získáme prostým překlopením rodu Analogického z roviny čisté tropologické potenciality textu do roviny porozumění světu. Nejcennějším zjištěním při promýšlení zastupujícího reprezentování byla právě skutečnost, že jakožto akt formálního reprezentování je nezastupitelné. Historické poznání s ním spadá v jedno. Nelze napsat takovou rekonstrukci minulosti, jež by zároveň nebyla konstrukcí a nenesla v hlavičce ono Rankeho *wie*, „jak“. Žádné historické podání minulosti není s touto minulostí totožné, každé je již provedením částečným, umožňujícím specifické, dílčí porozumění. Jinými slovy, každé historické vyprávění nabízí nějaké *vidění-jako*. A není třeba zde historickou výpůjčku u fikce omezovat na pouhý tropologický vklad, na pouhou

strukturaci diskurzu uvnitř textu samého, na rovině konfigurace, jako je tomu v jistých polohách u Haydena Whitea. „Výpůjčka se rovněž týká reprezentační funkce historické imaginace: učíme se vidět určitý sled událostí *jako* tragický, *jako* komický atd.“ (str. 266). Formální předpoklady na úrovni *mimésis II* tak již svým vlastním provedením zakládají samu naši schopnost rozumět minulosti, vidět ji nějakým specifickým způsobem. Pro další postup této práce se přitom jedná o naprosto zásadní moment, který nicméně připravujeme již od epistemologické analýzy strukturních prvků historického vyprávění. Provedení *stylu* nějaké historické práce totiž úzce souvisí, ba spadá v jedno s jejím imaginativním přesahem, s jejím poučením či s obrazem dějin, který sugeruje. Styl v našem pojetí je bezprostředním původcem refigurace historického času. Úzká provázanost mezi stylem a výsledným historickým obrazem nám tak v praktické části této práce umožní pevné sepětí analýzy prostředků i účinků a ještě jednou podtrhuje význam rétoriky historického textu pro genezi jeho smyslu. Sama formální analýza diskurzu toho kterého historického vyprávění již takto anticipuje vlastní afektivní rozměr textu – i s jeho etickými a existenciálními přesahy.⁶⁸ Na rozdíl od striktně tropologických (či strukturalistických) přístupů se můžeme ptát i po účincích historiografické rétoriky, po tom, jaké *vidění-jako* historické dílo nabízí, nebo naopak jakými formálními prostředky je jeho specifického vidění dosaženo.

To nás přivádí k druhé modalitě, jež nás vede dále směrem od strukturního uspořádání historiografického diskurzu k účinkům a působením na čtenáře, totiž k schopnosti historického líčení „stavět před oči“. Historické vyprávění si vypomáhá celou řadou figur a rétorických strategií, kterými čtenáře přesvědčuje nejen o pravdivosti svého vyprávění, ale především propůjčuje celému líčení sugestivnost. Touto modalitou se podtrhuje apelativní rovina historického diskurzu, jeho náprah ke čtenáři – rovina formální konfigurace zde získává rysy rétoriky. Tím se jen dále prohlubuje afektivní přesah textu na stranu účinků. Analýza historického stylu si tak může osvojit slovník „rétoriky fikce“ a klást důraz na způsob komunikace díla s jeho recipientem. Svým způsobem se tím otevírá možnost číst historické dílo jako román, tj. přistupovat k němu se stejnými čtenářskými strategiemi. Čtenář potom vstupuje do svazku čtení, polevuje ve své ostražitosti a „historikovi přiznává neslýchané právo vyznat se v duších“ lidí minulosti (str. 267). Historické vyprávění, které vždy bude v první řadě metaforickou rekonstrukcí minulosti, formálním provedením zastupujícího reprezentování, si díky smlouvě se čtenářem otvírá možnost být

68 Na tomto místě můžeme předdeslat, že takové přesahy lze nalézt už ve Whiteově *Metahistorii*. Ostatně, jak jinak číst ideologickou rovinu textu než jako apelativní strukturu, kterou historická díla devatenáctého století vybízela k jednání, nebo od něj naopak zrazovala? Kategorie konzervatismu či radikalismu textu jsou toho zářným příkladem. Stejný přesah lze ale tušit i na rovině metaforické – proč by jinak Hayden White shledával ironický modus vyprávění, jež byl typický pro období osvícenství, tak paralyzujícím pro veškerou historii? A proč by naopak přikládal Hegelově vyprávění komický či tragický status podle toho, jestli velký filozof shledává jednání historických osobností smysluplným, či naopak marným? Ponechme tento problém prozatím jako otevřenou otázku, vrátíme se k němu ve třetí části.

sdělitelné. Minulost se chce vyprávět. To je cenné zjištění, protože v krajně paranoidním přístupu, jaký zastávají z jedné strany militantní pozitivisté a z druhé militantní narativisté, totiž že historie jakožto vyprávění ztrácí své privilegované opodstatnění, se historie stává neuskutečnitelnou a němou. V románovém svedení čtenáře si minulost naopak zjednávatelnou komunikovatelnou, i když oklikou přes hermeneutiku sebe sama: musí si dát nejprve formu historiografie, aby jakožto zastupující reprezentování propůjčila hlas minulosti, a tato forma, která bude vždy svým způsobem nahodilá a artifiční, si zase musí zajistit svou čitelnost. Z toho důvodu si historické vyprávění – chce-li být právo svému poslání nabízet specifické vidění minulosti – umožňuje líčení událostí, u kterých autor nebyl, *jako by* byl jejich očitým svědkem, a nezdráhá se ani rekonstruovat myšlenkové pochody lidí, kteří kdysi skutečně žili, nebo propůjčovat živost popisům jejich zkušenosti. Historiografie takto svou románovou rétorikou „staví před oči“. Zároveň tím vykračuje za metaforické *vidět-jako* a připojuje ironické „domnívat se vidět“. Jakkoliv se tato modalita ocitá ve střetu se vši opatrností, kterou historikovi ukládá epistemologický předěl mezi historií a vyprávěním, je to právě ona, která nakonec uvádí modalitu *vidět-jako* v život a v horizont čtenáře. Od metaforického vidění o sobě jsme se tedy přesunuli k dynamice mezi konfigurovanou vizí historického díla a její komunikací čtenáři. Zároveň se tím dostáváme k modalitě třetí, již je samotné oživení refigurované minulosti a její zpřítomnění před zraky živých.

Historie je totiž nakonec především vyprávěním o skutečných lidech, událostech a jevech. Předmět jejího vyprávění bude vždy jedinečný a singulární, vždy bude vepsaný a datovatelný na ose univerzálního času. I kdyby se jednalo o série, řady a posloupnosti, jejich dějinná konkretizace zůstává individuální, se svým jedinečným počátkem a koncem, a zůstává po sobě stopy, jež vedou právě a jenom k ní. Není náhodou, že historická zápletky zůstávají *kvazi*-zápletkou: její postup spočívá v přičítání *singulární kauzality*, nikoliv v extrapolování vzorců. Věci se (pravděpodobně) musely stát právě takto a staly se těmito lidmi a v tento čas. Individuálnost a nezaměnitelnost historického námětu je důsledkem i opodstatněním historického realismu – a úzce souvisí s jednotným měřítkem kalendářního času. Důraz, který je v hierarchii historického vyprávění kladen na *pravdivost*, tak můžeme pojmut i z druhého konce. Slavný Aristotelův výrok z *Poetiky*, totiž že historik a básník se od sebe liší „tím, že jeden vypráví, co se stalo, kdežto druhý, jaké věci se stát mohly“⁶⁹, nemusíme interpretovat jenom v tradičním smyslu, že historie je objektivní, pravdivá atp. Můžeme naopak říct, že to, co se stalo, teprve pravdivost zakládá, a zároveň je především tím, co je neopakovatelné, jedinečné, zaznamenání hodné, individuální – a datovatelné na časové ose. Jinými slovy lze říct, že právě minulostnost minulosti zakládá pravdivost historiografie: to jí chce být historické vyprávění věrné, s ní historický výzkum navazuje pouto prostřednictvím stopování, skrze

69 ARISTOTELÉS, *Poetika*, 1451b.

sledování stop. Uplynulost minulosti je ontologickým předpokladem celé historické epistemologie. Historie tedy není ani tak pravdivým vyprávěním, jako spíš *vyprávěním o minulosti*. A vytrhnout tuto minulost ze tmy času, postavit ji před oči, dokáže historické vyprávění jenom díky prostředkům fikce, díky schopnosti imaginárna obsaženého v zastupujícím reprezentování „vykreslovat“ či „stavět před oči“ (str. 270).

Ricoeur při této příležitosti dává příklad psaní o Osvětimi – to je událost natolik traumatizující, že přímo volá po svém vyprávění, po tom, aby byla „postavena před oči“, aby byla jakožto individuální tragédie dějin znovu připomínána. Schopnost fikce vyvolávat v kritickém odstupu minulost, již jsme shledali jako druhou modalitu imaginárna, zde neslouží pouze románovému svádění a čtenářské hře. Naopak má na čtenáře dopadat plnou vahou. Individuace historickým vyprávěním tak získává fatální úlohu mementa, má pohnout, zhrozit – a byla by „bez kvazi-názornosti fikce jakožto cit slepá. Fikce dává zděšenému vypravěči oči. Oči k vidění i k pláči“ (ibid.). Fikce sleduje linii historického vysvětlení a zároveň mu dává hloubku pohnutí, pohoršení. A naopak, čím více nám historické vyprávění dává zakoušet hrůzu, tím více se snažíme porozumět. Díky imaginaci se k časové hloubce historického vyprávění přidává i hloubka existenciální, která jen dále stvrzuje singularitu, jedinečnost uplynulých událostí. „Úloha fikce v této paměti hrůzy odpovídá schopnosti hrůzy či obdivu vztahovat se k událostem, u nichž je důležitá právě jejich *jedinečnost*“ (str. 269). Schopnost zpřítomnění minulosti v metaforické modalitě *vidět-jako* tak nakonec míří právě k tomu, aby restituovala uplynulé v jeho plné síle singulární události. Anebo, jinými slovy, v jeho minulostnosti, která má právě tu funkci individuace, že co se jednou stalo, nelze již vzít zpátky ani zopakovat.⁷⁰ Pomíjivost či uplynutí se tak stává definujícím rysem historické individuace. Ta je pevně zakořeněna v minulosti a k řeči ji přivádí síla imaginace.

Osvětim představuje krajní příklad rysu, který je ovšem pro historické vyprávění charakteristický: svým vlastním odvíjením brání zapomnění a vepisuje se jako aktualizace minulosti do živé tkáně přítomnosti – refiguruje se v ní. Pohnutí, hrůza, uctivé rozpomínání, to vše již náleží režimu aktualizace ve světě čtenáře, tedy rovině *mimésis III*. A do tohoto řádu konečně patří všechny události, jež jsou pokládány za zakládající a které se vypráví pořád a znova, protože suplují paměť a stávají se tak součástí narativní identity – ať už čtenáře, nebo celé čtenářské obce (třeba nějakého národa).⁷¹ Narativní identita je příběhem identity. „Označovat jisté individuum nebo

70 Jako ozvěna zde zní motto, jímž je uvozena celá *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Je jím citát Vladimira Jankélévitch: „Co jednou pominulo, zůstává zde navždy jako uplynulé: záhadná a tajemná skutečnost uplynutí je vypravuje na věčnost.“

71 Historické vyprávění přitom nemusí sloužit pouze pohnutí, ať už hrůzou či obdivem. Vzpomeňme výše uvedenou zmínku o Paulu Veynovi, pro kterého jsou Římané stejně cizí jako Polynésané. I exotismus může přinést poučení a i součet historických vyprávění, která nemusí být nutně vyprávěními zakládajícími, se může stát kulturním podloží pro to, kým nebo čím jsem. Podrobněji se k tomu vrátíme s kategorií *tradice* v analýze *dějinného vědomí*.

společenství jako identické, znamená odpovědět na otázku: *kdo* vykonal toto jednání?, *kdo* je jeho původcem, autorem? (...) Odpověď může být pouze narativní“ (str. 349-350). Narativní identitou vyprávíme příběh sama sebe a spojujeme tak proměnlivou dynamiku vlastního života od narození až po smrt v jeden celek. Jak jinak než vyprávěním ostatně sepnout celé drama lidského života pod jedinou hlavičkou identity? Jsem ten, který se narodil tehdy, dělal a zažil to a skončil tak a tak.⁷² Příběh mé narativní identity je zároveň poetickým provedením času, „výhonkem“ křížné refigurace historie a fikce, jak říká Ricoeur. Vepsání mého individuálního času do času astronomického se manifestuje mým životním příběhem, jež se stává provedením i korelací mé zkušenosti času – a potažmo i mě samého. Vskutku, *samotné vyprávění příběhu představuje záznam zkušenosti času, neboť vyprávět znamená sdělovat čas*. A toto vyprávění podléhá neustálému opravování a opětovným refiguracím skrze narativní konfiguraci, jak můj život postupuje, ale také jak se mění jeho interpretace. Historická a fiktivní vyprávění, jichž je každá kultura nositelem, dokážou v kathartickém účinku život zpětně prosvětlit a projasnit. Takový proces není nepodobný neustálému opravování příběhů, jak je známe z historiografie. Tím se opět vracíme k historickému vyprávění.

Svou narativní identitu mají totiž také celá společenství a kultury. Ty samy sobě rozumí skrze vyprávění zakládajících příběhů, exempel, legend, pamětí a kronik, zkrátka svých dějin. Jako exemplární příklad může posloužit židovský národ období biblického Izraele (viz str. 351-352).⁷³ Vyprávěním o sobě si každé společenství zjednává přístup k sobě samému, pro své členy se činí čitelným a srozumitelným. Prostřednictvím příběhů o zakládajících či klíčových událostech spoluvytváří svůj stabilní mentální obraz. Ten je potom součástí toho, co bychom mohli nazvat ideologií každé společnosti. „Cette image stable et durable exprime le niveau le plus profond de phénomène idéologique.“⁷⁴ Ideologiím totiž nemusíme rozumět pouze jako onomu falešnému vědomí, jako souboru lží, které nás mají manipulovat – tedy v tom významu, v jakém o ideologiích

72 Struktura narativní identity tak věrně kopíruje princip konfigurace zápletky, když splétá dohromady nesouladný soulad mého trvalého pojmenování jakožto subjektu (idem) a kontinuity odvíjení mého života, tedy změnu mě samého (ipse). Výsledkem je právě můj životní příběh, má narativní identita. Ricoeur říká: „Selon ma thèse, le récit construit le caractère durable d'un personnage, qu'on peut appeler son identité narrative, en construisant la sorte d'identité dynamique propre à l'intrigue qui fait l'identité du personnage. C'est donc d'abord dans l'intrigue qu'il faut chercher la médiation entre permanence et changement, avant de pouvoir la reporter sur le personnage.“ A dále ještě výrok koriguje: „L'identité narrative du personnage ne saurait être que corrélatrice de la concordance discordante de l'histoire elle-même.“ PAUL RICOEUR, *L'identité narrative*, Esprit, juillet-août, 7-8/1988, str. 301.

73 Ale není vůbec třeba chodit pro příklady tak daleko. Konstituování vlastní kolektivní identity skrze narativní zdroje a prostřednictvím příběhů popisuje Benedict Anderson v *Představách společnosti*. Vedle toho existuje značné množství literatury zabývající se konkrétními provedeními těchto konstitutivních dějinných příběhů a mýtů, jen o českém národě např. *Znamení zrodu* Vladimíra Macury, *Bývali Čechové* Jiřího Raka, *Pátrání po identitě* Roberta B. Pynsenta atd. Ilustrací krajního případu zmocnění se identity osobní identitou dějinnou je potom *Jan Nepomucký, česká legenda* od Víta Vlnase. Celý proces konstrukce dějinné narativní identity zase rekapituluje Miloš Havelka ve *Sporu o smysl českých dějin*. Ve francouzském kontextu jsou exemplárním dílem Norou redigovaná *Les lieux de mémoire* a takto by se dalo ještě dlouho pokračovat. (Pro kompletní bibliografické údaje viz bibliografii.)

74 PAUL RICOEUR, *L'idéologie et l'Utopie: deux expressions de l'imaginaire social*, Cultures et foi 96, mars-avril, 1984, str. 38.

přemýšlí Marx –, nikoliv; Ricoeur v této „marxistické“ rovině ideologie vidí pouze poslední, upadlou či derivovanou rovinu ideologické struktury společnosti. Ta ale sama koření v něčem mnohem zásadnějším, totiž v zakládajících příbězích, s jejichž pomocí se každé společenství pojmenovává či nachází a jejichž součástí je pochopitelně i axiologický prvek, který má tendenci tím, jak je postupem času petrifikován a ritualizován, upadat do oné roviny falešného vědomí. Nejhlubší rovina ideologie, totiž moment zakládajících vyprávění, je pak tím, co zakládá identitu toho kterého společenství. „Encore une fois, c'est toujours à travers une idée, une image idéalisée de lui-même, qu'un groupe se représente sa propre existence, et c'est cette image qui, en retour, renforce son identité.“⁷⁵ Ideologie, jež drží nějakou společnost pohromadě, je jaksi synonymická s její celkovou *představou*; ta je zase výsledkem jejího vyprávění o sobě – její narativní identity. Ideologie je tedy „l'équivalent de ce que nous appelions (...) une identité narrative.“⁷⁶ Dějiny, jež si nějaká společenství vypráví, se bezprostředně otiskují do jejich vlastního uspořádání. A zdroje tohoto uspořádání zase můžeme hledat v žánru historického vyprávění.

Pro náš vlastní záměr je zdaleka nejdůležitější, kam až je narativní identita schopna dopad zastupujícího reprezentování protáhnout. Jestliže jsme již dříve konstatovali, že historické poznání spadá vjedno se svým symbolickým zprostředkováním, potom nyní můžeme jít ještě dále a říct, že se kryje i se samotnou narativní identitou. Ovšem pouze v jistém oslabeném významu. Ježto na sebe bere formu příběhu, narativní identita koreluje se strukturou zápletky. Jistě není nelegitimní předpokládat, že narativní identita *historických společenství* potom bude nacházet svůj protějšek v prvcích *kvazi*-vyprávění. Ty tak přestávají být prostými epistemologickými nástroji a jejich význam lze rozšířit až na pole refigurace a tvorby příběhů, které si o sobě lidé vyprávějí. Narativní identita nějakého dějinného celku – třeba národa – se se strukturou historického díla přesto nekryje: přeci jen do ní vstupuje mnohem více fikce, tedy i mýtů, než by bylo pro historické vyprávění únosné. Nelze tedy říci, že struktura příběhu dějinné narativní identity je nesena strukturou *kvazi*-trojjednosti. Ukazuje však mez, ke které je možno refigurovaný smysl historického díla dovést. Není-li totiž narativní identita s historickým vyprávěním totožná, potom naopak můžeme říct, že je vnitřním potenciálem každého historického díla. To je zásadní. Již se vstupem do režimu refigurace jsme mohli konstatovat, že strukturní prvky konfigurace historického vyprávění získávají na rovině

75 Ibid., str. 39. Ricoeur podotýká, že např. velká vyprávění (já bych spíš řekl fantazmata) Huma a Rousseaua o počátku každé společnosti v uzavření společenské smlouvy, jež završila předchozí období sváru, *jsou sama o sobě tímto uzavřením společenské smlouvy*. Historicky k žádnému uzavírání společenských smluv totiž samozřejmě nikdy nedošlo, je to právě až akt vyprávění o jejich uzavření, který je základem trvání těchto společností. Vyprávění se takto stává zdrojem identity i ideologickou pákou v jednom jediném gestu. Viz ibid., str. 38.

76 Ibid., str. 41. Zde je velice šťastně anticipován refigurativní potenciál toho, co se u Haydena Whitea nazývá ideologickou rovinou zápletky. Co představuje v *Metahistarii* nitrotextovou kvalitu rozvržení historického diskurzu, má, jak vidno, performativní sílu, dokáže tvořit čtenářovo vědomí jeho dějinné narativní identity. Konfigurace vyprávění tak znovu prokazuje svou sílu a moc působit za hranicemi samotného textu a nám dává další nástroj pro porozumění historickým dílům.

účinků a aplikací svůj eticko-existenciální přesah, když umožňují *vidět svět jako...* a že právě tento přesah do roviny *mimésis III* dovoluje sledovat samotnou rétoriku historického vyprávění, totiž způsob, jímž formuje čtenářský dojem. Nyní držíme v ruce první pojem, kterým můžeme doposud poněkud vágně používaný termín „obrazu“ nebo „pocitu dějin“ pevně zarámovat. Konfiguruje-li *kvazi-vyprávění* nějaké *vidění-jako*, potom se toto vidění otiskuje právě do způsobu provedení možné narativní identity. Žádné historické vyprávění nesděljuje pouze svoje dílčí téma, byť by bylo specializovanější. Je zároveň vždy vizí společnosti, tedy příběhu, který má svůj začátek, konec i průběh a který může nabývat třeba podoby ironie, komedie nebo tragédie. Stejně tak tato vize přetavená v příběh identity říká, jaké jsou hodnoty či normy onoho společnosti, co je ještě v horizontu jeho diskurzu, co k němu náleží, co lze artikulovat a myslet, čemu se přikládá důraz a – jakýmsi zpětným úderem – jaké je v této vizi místo i pro čtenáře samotného. Ten, kdo o sobě vypráví pouze války, bitvy, mírové dohody a zábory území zkrátka definuje svou identitu jinak než ten, kdo líčí klimatické podmínky, jež jsou předpokladem jeho života, či ten, kdo reflektuje svoji vlastní pozici uvnitř tohoto vyprávění.

Ještě jednou bych zde rád vyzdvihl toto velice šťastné přiblížení: protože na jednu stranu je narativní identita korelátem zápletky (ježto je sama o sobě příběhem) a protože dějinný příběh sám o sobě je na druhou stranu pouze součtem *kvazi-zápletky*, *kvazi-události* a *kvazi-postavy*, potom snad není přehnané tvrdit, že narativní identita se překrývá přímo s prvky *kvazi-vyprávění*, či správněji že potenciálem každého *kvazi-vyprávění* je nějaká narativní identita. Ta by ostatně svůj bezprostřední odraz našla právě v *kvazi-postavě*. „Narativní identita je stále identitou určité osoby či postavy anebo i konkrétních kolektivních entit, jež mohou být povýšeny do roviny *kvazi-postavy*“ (str. 366). Pnutí k refiguraci v narativní identitě tak nalézáme již v prvcích konfigurace historického vyprávění. To nám umožní vést interpretaci ve dvou směrech: ptát se jednak po specifických recepčních účincích historického vyprávění, po jeho schopnostech refigurace; jednak po konfigurujících zdrojích refigurace samotné. Tento vklad nám dovolí vystoupit z čistě tropologické či v omezeném slova smyslu „poetické“ analýzy historiografie a položit si naopak otázku po její schopnosti sugerovat čas – nebo přesněji dějinnost. Dějinnost jakožto narativní identitu, anebo jako dějinné vědomí.

Dějinné vědomí

Tím se dostáváme k druhé velké kategorii refigurace. *Dějinné vědomí* Ricoeur staví jako poetickou odpověď na aporii jednotného času, který se zároveň štěpí na minulost, přítomnost a budoucnost. Její řešení je svým způsobem předznamenáno už v narativní identitě, nicméně až dějinné vědomí dokáže sepnout všechny tři časové horizonty dohromady – ovšem jen za tu cenu, že opouští narativní říši a vstupuje do prostoru lidského jednání. Spojuje v sobě totiž oba významy slova *historie* – historie jakožto sledu událostí i jakožto vyprávění o něm – a stojí tak na krajní hranici celého našeho podniku. V pojmu dějinného vědomí je společně myšlena skutečnost, že dějiny zároveň tvoříme i k nim náležíme. Představuje tak limit historického vyprávění, ale vposled i jeho motivaci.

Dějinné vědomí je replikou na aporii jednoty času, která je zároveň poučena selháním specifického Hegelova intelektuálního pokusu o nastolení této jednoty – jednoty v totalitě.⁷⁷ Cesta přes Hegela zároveň umožňuje lépe myslet dějinné vědomí samotné, přesněji vytknout jeho pozici vůči tradici spekulativního myšlení druhé velké časové aporie. Vrátime-li se nejprve k Heideggerovi, pak myšlení aporie jednoty času u něj podle Ricoeura naráží na tu potíž, že celistvost času se měla manifestovat pouze v úzkém horizontu bytí ke smrti, jehož nejautentičtější projevem je předjímající odhodlanost, tedy že docházelo ke ztotožnění bytí pobytu celým s bytím ke smrti. Zkušenost všeobjímajícího jednotného času tak měla být založena ve specificky etickém, Ricoeurovými slovy *existenciálním* pojetí, u něhož lze vznášet námitky, je-li vůbec jakožto zkušenost přenositelná – a může-li tedy vůbec zakládat jednotu času, který má být v dalších derivacích i časem nitrosvětským a dějinným. Nezdálo se ani, že by tuto nedostatečnou distinkci mezi bytím pobytu celým a stoickou etikou předjímající odhodlanosti vyřešilo zavedení pojmu časení. Ten sice umožňuje významnou jednotu příštího, bývalosti a zpřítomňování, ale sám je zevnitř trhan vstupem časových ekstasí, které jako by dávají zaznívat nivelizovanému vnějšímu vulgárnímu času už zevnitř analýzy časovosti. U Heideggera se tedy aporie jednotného času projevuje nemožností přejít od zkušenosti individuální časovosti ke kolektivní dějinnosti i opětovným oživením augustinovské záhady *distentio animi*.⁷⁸

Od Hegela je potom třeba zaujmout odstup v tom smyslu, že naplnění jeho idejí by ve výsledku znamenalo anulování dějin. „Krok, který již nemůžeme učinit, je ten, který ztotožňuje věčnou přítomnost se schopností skutečné přítomnosti podržovat poznanou minulost a předjímat budoucí

⁷⁷ Srv. RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, kap. „Odmítnutí Hegela“, str. 276-294.

⁷⁸ Ricoeur touto problematikou prochází *ibid.*, str. 101-104, 359-361. Srv. §48 a §49 *Bytí a času*.

rýsující se v tendencích minulosti. Sám pojem dějin je filosofií zrušen, poté co *přítomnost, jež je ztotožněna se skutečností, ruší svou rozdílnost vzhledem k minulosti*“ (str. 291). Jestliže není možné, aby odvíjené i myšlené dějiny zněly unisono, aby byly nastalé události pouhými epifaniemi uskutečňování Rozumu (protože po 20. století by zdrojem takové teleologie nemohl být Bůh, ale jedině ďábel), neboť by se tím zrušila samotná možnost dějin, potom je třeba přistoupit na cestu *nedokonalého, neúplného zprostředkování* mezi dějinami jakožto sledem událostí na jedné straně a dějinami jakožto vyprávěním těchto událostí na straně druhé – zde skromnou ozvěnou onoho uchopení dějin Rozumem. Toto neúplné zprostředkování potom nabývá podoby dějinného vědomí, jež je zastřešujícím pojmem pro dialektiku *horizontu očekávání a prostoru zkušenosti*, resp. pro vynořování *tradičnosti* v poli *historické přítomnosti*. Tento mnohačetný vztah zároveň poskytuje protějšek k bývale-zpřítomňující budoucnosti, a nabízí tak onen kolektivní přechod od časovosti k dějinnosti, který v Heideggerově provedení vzbuzoval tolik rozpaků.⁷⁹ Navazujeme tedy nit aporetiky časovosti a současně s nabídkou poetické repliky v podobě dějinného vědomí postupujeme k finále refigurace vyprávěním.

Vraťme se k našemu prvořadému zájmu, k minulosti. Ricoeur nás přivedl k poznání, že chceme-li myslet časovou distancí mezi nyní stopy a jejím zůstavením, potom pouze prostřednictvím „lomených perspektiv“ Totožného, Jiného a Analogického. Sám přístup k minulosti je tak strukturován vnitřní dialektikou, ne nepodobnou dialektice tří časových perspektiv uvnitř heideggerovského časení. A tato dialektika minulosti může stejně tak nabýt jisté *plurální jednoty*, tj. být sama sobě jednotným souhrnem svého vnitřního pnutí a rozcházení, představovat zastřešující pojem své vnitřní rozmluvy a jejích různých provedení. Abychom mohli minulost pojmut takto jednotně, je nicméně třeba vystoupit zpoza jejích hranic, což je možné až v dialektice s budoucností a přítomností; nebo také v perspektivě dějin, jež mají být teprve stvořeny, a s přesahem k momentu jejich aktualizace v přítomnosti. Minulost pak může být pojímána jako předmět i podnět jednání, ovšem pouze v dialektickém vztahu s dalšími časy. Zastavme se proto nyní u první dialektické vazby, totiž vzájemné směny minulosti a budoucnosti, která nás přivádí k metahistorickým pojmům Reinharta Kosellecka: *horizontu očekávání a prostoru zkušenosti*.

Minulost totiž nikdy nestojí autonomně, zcela stranou ostatních časů. V tomto zůstává platný Heideggerův postřeh o iluzi minulosti o sobě jako o upadlé abstrakci z řádu vulgárního času.

79 Dějinné vědomí se svými dialektickými prvky odkazuje velice přímočaře k fenomenologické časové struktuře, která se počíná už u Augustina a jejíž je toto vědomí kolektivním provedením. „Nous retrouvons en un sens ces trois dimensions du temps phénoménologique chez Saint Augustine: l'attente, la mémoire et l'attention. Mais c'est au niveau propre à l'histoire (...) que nous appliquons maintenant ces trois dimensions. Nous voulons parler d'un futur historique, d'un passé historique, d'un présent historique.“ PAUL RICOEUR, *L'Histoire commune des hommes. La question du sens de l'histoire*, Cahiers du C.P.O. 49-50, 1983, str. 12 (cyklostyl). Fonds Ricoeur, II.A.370a.

Minulost je minulostí vždy vzhledem k přítomnosti a budoucnosti a především pod jejich zorným úhlem. V přístupu k minulosti tak zachováváme i samu dialektickou povahu čase. Minulost, resp. prostor zkušenosti, před námi vyvstává teprve až vzhledem k budoucnosti, stejně jako se teprve jejím zpětným nárazem stává čitelnou, signifikantní, otevřenou a užitečnou, anebo naopak slepou, němou a mrtvou. Až s pohledem upřeným k nadcházejícímu aktualizujeme depozitář minulosti, oprašujeme paměť, zprůchodňujeme kdysi slepé cesty a opouštíme projekty, jež pozbyly smyslu. A obráceně, teprve z prostoru zkušenosti a jeho potencialit vyvstávají projekce budoucnosti. Minulost je jejich explicitním nebo mlčenlivým zdrojem, podmínkou a východiskem.

Volba obou termínů je přitom velice promyšlená. Zkušenost odkazuje jak ke zkušenosti jednotlivce, tak ke zkušenosti předávané minulými generacemi, a zároveň zachovává význam překonané cizosti minulého, které takto přestává být nesrozumitelné a němé, ale stává se smysluplnou akvizicí. „A na druhé straně slovo prostor naznačuje možnost procházení četnými směry, a především pak shrnutí a rozvrstvení ve složené struktuře, díky níž se takto nashromážděná zkušenost vymyká jednoduché chronologii“ (str. 297). Co se horizontu týče, umíme si pod ním představit všechny modalities zaměření k budoucnosti, od očekávání a naděje přes přání nebo zvědavost až po obavy. Zároveň je touto svou povahou pevně zakořeněn v přítomnosti, odkud všechny tyto rozmachy tryskají, představuje tedy zpřítomněnou budoucnost. Nakonec to, že je řeč spíše o horizontu než o prostoru předznamenává, že se jedná o linii, již lze rozvíjet a překračovat. Oba pojmy jsou tak vzájemně nesymetrické, neboť zatímco horizont očekávání otevírá nové perspektivy, prostor zkušenosti má spíše tendenci integrovat. Z transgresivní funkce horizontu dále plyne, že není nikdy odvoditelný z pouhého prostoru zkušenosti, nicméně ani překročení všech horizontů nemůže anulovat minulost. Pojmy tedy nestojí ve vzájemném protikladu, ale vzájemně se podmiňují.

Z didaktických účelů ponechme nyní historickou genezi obou pojmů stranou, zvláště pak jejich úzkou spojitost s vynořením osvícenského, modernistického pojetí dějinnosti jakožto pokroku. Tento historický kontext dal oběma pojmům poprvé jejich viditelnost, poprvé je přivedl k řeči, ale není proto hned třeba horizont očekávání a prostor zkušenosti s ideou pokroku ztotožňovat. Plně se ztotožňují s Ricoeurovým (a potažmo Koselleckovým) přesvědčením, že se jedná o pojmy metahistorické a že je tedy možné posloužit si jimi pro popis každého lidského vztahování k dějinnosti, jaké se v průběhu dějin objevilo. „Jako takové ovládají všechny způsoby, jimiž člověk ve všech dobách myslel svou existenci ve vztahu k dějinám: ať už k dějinám uskutečňovaným anebo psaným“ (str. 305). Rozpad partikulárního osvícenského *režimu dějinnosti*, jak by onu specifickou konfiguraci horizontu očekávání a prostoru zkušenosti nazval François Hartog, nemusí nutně

znamenat, že pojmy samotné ztrácejí své oprávnění. Pouze pominula situace, v níž byly poprvé pocíťovány a pojmenovány. Zkušenost pokroku, jež obou pojmům propůjčovala obsah, tedy může patřit minulosti, leč pojmy samotné zůstávají jakožto součást filozofické antropologie času neotřeseny.⁸⁰ „Jejich meta-historický statut implikuje, že slouží jako indikátory variací, jež se týkají temporalizace dějin. Proto je i sám vztah mezi horizontem očekávání a prostorem zkušenosti vztahem proměnlivým“ (str. 306). Specificky osvícenská či moderní konfigurace tak oba pojmy nevyčerpává, i přesto z ní ale můžeme vytěžit ještě několik podstatných rysů, kterými myšlení horizontu očekávání i prostoru zkušenosti dále prohloubíme. Samotnému modernímu režimu dějinnosti se potom budeme věnovat hned v následujícím oddíle.

V první řadě, hluboké přesvědčení našich osvícených předků o *novosti* moderních časů jako by popíralo, že čas „odkouzleného“, industriálního světa může být pouze časem vulgárním, časem *homogenním a prázdným*. Jestliže čas sice ztratil hutnost, kterou ho nasycoval příběh dějin spásy, a netvoří již smysluplný celek, odehrávající se mezi epifanií a parúsií, mezi stvořením světa a Apokalypsou, potom s příchodem moderního režimu dějinnosti získává hutnost Pokroku (nebo třeba Národa, Komunismu aj.). Novost tohoto času je tak velice netriviálně jeho kvalitativním nasycením, tvoří jeho dynamismus, jeho *pneuma*. S tím úzce souvisí dobové přesvědčení o přítomnosti jakožto tranzitivním času přechodu od temné minulosti k světlé budoucnosti – a ve stejném duchu se století přestává používat jako prosté označení časového intervalu a začíná se jím označovat sled epoch. „Čas již není jen nějakou neutrální formou, ale je to síla dějin“ (str. 300). Přestože dnes již takto obsah času nevnímáme, odkrývá se v těchto snech osvícenství jedna podstatná vlastnost – schopnost *specificky temporalizovat dějinnost*. Tato povaha dialektiky horizontu očekávání a prostoru zkušenosti se stane jednou z vůdčích idejí našich vlastních analýz. Na rozličně provedených konfiguracích historického vyprávění nás budou zajímat právě způsoby, jimiž rétorika historických textů čtenáři otevírá perspektivy očekávání nebo rozšiřuje prostor minulosti a jaké formy, jaké plnosti tím sama dějinnost nabývá.

Ještě jeden rys moderního režimu dějinnosti stojí za zvláštní pozornost: je jím přesvědčení (ba imperativ) o schopnosti lidstva tvořit své vlastní dějiny, být jejich pánem. Je zjevné, proč byla tato optimistická víra opuštěna – ze všech rysů charakterizujících osvícenskou perspektivu času dokonce

80 Mnohem vážnější námitkou proti udržení pojmů se však zdá být varování, jež ve svých *Régimes d'historicité* vyslovuje výše jmenovaný François Hartog, totiž že s příchodem nihilistického prezentismu, jež dnešní dobu charakterizuje, dochází mezi horizontem očekávání a prostorem zkušenosti k tak nepřekonatelné ruptuře, že mizí sama možnost jakéhokoliv historického vyprávění. Jaký je totiž vůbec smysl historie, pokud jsou všechny projekty budoucnosti stráveny všepožírající přítomností, a jak k nám ještě může promlouvat minulost, je-li zbavena svého produktivního smyslu dávat nám nové perspektivy a je-li zároveň redukována na pouhý rezervoár instrumentálně aktualizované paměti? S touto krajní mezí, ne-li přímo koncem historie ve smyslu zrušení jakékoli možnosti jejího vyprávění, se budeme vyrovnávat v příštím oddíle, kde se pokusíme nabídnout jakýsi katalog dějinností – včetně té krajnosti, v níž by měl být jakýkoliv vztah k dějinnosti nadobro přetržen.

jako první. Jedna z nejfrapantnějších příčin spadá vjedno s motivacemi, jež stály za odmítnutím hegelianismu. Žádné myšlení dějin nelze ztotožňovat s dějinami samotnými, odvíjení historických událostí není epifanií uskutečňování velkého plánu Rozumu. Daň, kterou by lidstvo platilo svými hrůzami naplněnými dějinami, je příliš vysoká. A zároveň platí, že člověk otěže dějin nikdy nedrží dostatečně pevně. Jednání v dějinách je jednáním na půdě zděděných předpokladů a okolností, na půdě, která každému předchází a z níž se dost dobře nelze nikdy vymanit. Nadto, možnost nezamýšlených důsledků je zakódována již v samotné struktuře lidského jednání. Připomeňme, že ta spočívá v aktu izolování systému, při němž se snažíme vzít v potaz všechny myslitelné příčiny, následky, okolnosti a prostředky a v jimi rozvrženém prostoru jednat. Do takto izolovaného systému však nevyhnutelně vstupují i příčiny a okolnosti, s nimiž jsme nepočítali a které dávají vzniknout i důsledkům nečekaným a nechtěným. Pražští konšelé nemohli tušit, že defenestrací zároveň rozněcují třicetiletou válku.

Imperativ tvoření dějin se však zdá být pouhou dobovou osvícenskou varietou mnohem obecnějšího předpokladu, totiž samotného faktu, že dějiny jsou kolektivním singulárem. Sémantická dvojznačnost slova historie, které v mnoha evropských jazycích označuje jak reálně nastalé události, tak i vyprávění o nich, v sobě tento rys kondenzuje. Dějiny bez genitivu, dějiny jakožto kolektivní singulár, tj. singulární entita, která je zároveň platná pro všechny a pro všechno a která se zmnožuje ve svých tisícových provedeních – dějinách s genitivní vazbou (dějinách Ruska, dějinách žen, dějinách fyziky) –, v sobě sdružují dějiny nastalé i vyprávěné. Ovšem nastávání dějin je jen jiným názvem pro jejich tvoření, tedy pro souhrn lidského jednání a trpění, jež jim dává vznikat. Pod hlavičku kolektivního singuláru dějin spadá to, co Michel de Certeau nazývá děláním historie (*faire l'histoire*) i vyprávěním o historii (*faire de l'histoire*). Ricoeur ještě na konto osvícenské víry v moc tvořit dějiny uvádí toto: „Lidstvo se stává subjektem sebe sama tím, že o sobě vypovídá. Vyprávění a vyličené věci mohou spadat vjedno a výrazy ‚tvořit dějiny‘ a ‚vytvářet příběhy událostí‘ se překrývají. Konání a vyprávění se staly rubem a lícem jednoho a téhož procesu“ (str. 302). Pokud si z této citace odmyslíme imperativ tvoření, tento pokrokařský étos moderní doby, zůstává její jádro, tedy předpokládaná jednota vyprávění a tvoření dějin, jež je platná i nadále, a to bez nějakého rizika opětovného pádu do hegelianství. Jednání je totiž anticipováno už v pojmech horizontu očekávání a prostoru zkušenosti. Sérií voleb i okolností jsme vedeni k přikládání důrazu na jednu či druhou stranu dialektiky – horizont očekávání je potom nositelem budoucího plánu, jednání, jež má a může být uskutečněno. Tímto jednáním tvoříme dějiny i s jejich nezamýšlenými vyústěními a jimi opětovně působíme sami na sebe. Výsledkem našeho jednání zůstává prostor zkušenosti, který tak bude tvořit kontext našich dalších východisek. Oba pojmy se

tedy napojují jak na konfiguraci vyprávění, tak na sféru jednání. Koselleckovy metahistorické kategorie si tím pádem nezbytně podržují etickou a politickou implikaci a narativní rozvržení našeho historického horizontu zákonitě rozvrhuje i možnosti našeho politického jednání (a naopak). Co se tedy horizontu očekávání a prostoru zkušenosti týče, „jejich deskripce je vždy neoddělitelná od jejich preskripce. Jestliže tedy připustíme, že neexistují dějiny, jež by nebyly ustaveny zkušenostmi a očekáváními jednajících a trpících lidí, a že obě kategorie dohromady tematizují historický čas, pak tím současně implikujeme, že napětí mezi horizontem očekávání a prostorem zkušenosti musí být uchováno, mají-li dějiny existovat“ (str. 307).

Není třeba dodávat, jak dalekosáhlé důsledky toto vzájemné snoubení konfigurace historického času a eticko-politického jednání má. Dějiny si zachovávají rys kolektivního singuláru, totiž jednoty konání a vyprávění o tomto konání, ale tato jednota je daleka hegelovské totalitě uskutečňované v postupném uvědomování si Rozumu. Dějiny totiž nespádají vjedno se svou teorií, pouze se před námi vynořují v té míře, v jaké jsme schopni je artikulovat. Není to tedy vůbec tak, že by byly plně pod kontrolou našeho jednání či determinovány našimi příběhy. Horizont očekávání a prostor zkušenosti potencialitu dějin nevyčerpávají, pouze strukturují naše možnosti tváří v tvář jejich odvíjení a zároveň vytváří pevné pouto mezi jejich vyprávěním a „děláním“. Proto Ricoeur tento svazek nazývá *neúplným zprostředkováním*.

Dějinné vědomí již v této fázi nabízí účinnou repliku na aporii jednotného času – neuchyluje se k totalitě času, pouze aspiruje na jeho *totalizaci*. A u aspirování také musí zůstat, protože dialektika Koselleckových pojmů schopnost pojmenování a vykonávání dějin nevyčerpává, pouze strukturuje. Zároveň je ale víc než jen nomenklaturou. Tím, že zachovává svazek vyprávění a dělání dějin, který dokonce činí velmi pevným a úzkým, přiznává žánru historické narace zjevný existenciální přesah. Rovina refigurace zpětně obohacuje konfiguraci historického vyprávění o významnou spojnicí s prostorem jednání, o etickou a politickou dimenzi. A naší analýze historických textů propůjčuje další sféru možné interpretace. Jestliže implicitní přítomnost narativní identity v každém dějepisném textu skrývala nějakou tušenou společenskou vizi, potom s přizváním metahistorických pojmů dostává toto tušení mnohem přesnější kontury i opodstatnění. Právě přítomnost silného souručenství dějin a politického jednání umožnila Haydenu Whiteovi, aby v textech 19. století rozpoznával ideologickou rovinu zápletky. My se však nemusíme spokojit s pouhou identifikací různých ideologií, ale můžeme se rovnou ptát, k jakému jednání, k jaké politické akci či naopak paralýze sama konfigurace historického textu, jak jí horizont očekávání a prostor zkušenosti dává na rovině recepce průchod, motivuje. Historické dílo nenabízí jen různé metaforické vize světa, různá *vidět-jako*. Nabízí také celou škálu možných jednání, jež právě Hayden White uzavřel do kategorie

ideologického modu zápletky. Ta jsou samozřejmě přítomná již v dotyčných *vidět-jako*, leč nyní je nám způsob, jímž je historický text komunikuje, mnohem zřejmější.

Dialektikou Koselleckových pojmů však do kategorie dějinného vědomí teprve vstupujeme. Už nyní nám ale otevřely značný potenciál, neboť představují pojítko mezi specifickou temporalizací dějin, jejich vyprávěním i tvořením. Se zbývajícimi dvěma pojmy tento vztah jenom dále prohloubíme.

S oběma pojmy na paměti můžeme nyní obrátit svou pozornost k minulosti. Tou jsme se doposud zabývali jednak z perspektivy její materiální „přítomnosti“, v jejím přežívání a trvání prostřednictvím stopy, jednak pohledem zastupujícího reprezentování, jako na předmět historické rekonstrukce, jenž prochází trojí mřížkou Stejného, Jiného a Analogického. Ukázalo se dále, že motivací takového náročného a nepřímého postupu je myšlenka dluhu vůči minulosti, který ve spojení s intencí fikčního vyprávění dává vyvstat minulosti pocíťované jako bezprostřednost a závazek. Takové znovuoživení či opětovné přiblížení minulosti můžeme nakonec pocíťovat jako součást své vlastní narativní identity, ať už jako příslušníci národa (či nějakého jiného dějinami nadaného společenství) nebo jako prostá individua se svou vlastní pamětí. Dějinné vědomí dále umožňuje prohloubit a dialektizovat to, co Ricoeur nazval *pocitem dluhu*. Minulosti se necítíme být zavázáni jen z naší milosti či dobré vůle, minulostí jsme především sami zavázáni tím, že se do ní rodíme, že nám předchází, že jsme vystaveni jejímu působení ještě předtím, než ji sami dokážeme uchopit vlastní reflexí a takto od ní získat odstup; anebo se jí třeba i úplně zříct. Můžeme opět vzpomenout Sarterovu maximu *existence předchází esenci*.⁸¹

Jestliže dialektika horizontu očekávání a prostoru zkušenosti dialogizuje vztah budoucnosti a minulosti (vztah nejnesnadněji představitelný), potom pojem tradičnosti navazuje komunikaci mezi minulostí a přítomností a zároveň strukturuje sám prostor zkušenosti, který se ukazuje být svým vlastním dynamismem. Vůdčím pojmem se zde stává fenomén *tradičnosti*, s nímž Ricoeur přechází od Koselleckovy „filosofické antropologie dějin“ k hermeneutice Hanse-Georga Gadamera. Vztah minulosti a přítomnosti či sama dialogizace minulosti je potom rozehrána trojicí pojmů *tradičnost*, *tradice* v plurálu a *tradice* v singuláru jakožto konkrétní historické dědictví.

Pakliže směna Stejného a Jiného mohla zanechávat dojem, že mezi kdysi a nyní leží jistá nepřekonatelná ruptura, *tradičnost* představuje pohyb vzájemného navazování minulosti a přítomnosti ve splývání jejich horizontů. Především, tradičnost vyjevuje jisté napětí uvnitř prostoru

81 A stejně tak již výše zmiňovaný Ricoeurův citát: „Nous sommes endettés à l'égard des hommes d'autrefois qui ont contribué à nous faire ce que nous sommes, avant que nous formions le projet de nous représenter le passé. Avant la représentation vient l'être affecté par le passé.“ PAUL RICOEUR, *Histoire et rhétorique*, Diogenes 168, octobre-décembre, 1994, str. 25.

zakoušení samého, „napětí mezi účinností minulého, které snášíme, a recepcí minulého, kterou provádíme“ (str. 314). Máme tedy co do činění s „překlenováním časové distance“, s „pohybem napříč časem“ (ibid.). Od Gadamera si zde Ricoeur vypůjčuje pojem časové distance (*Abstand*), kterou není míněna prostá vzdálenost mezi minulostí a přítomností, ale naopak proces jejich vzájemného navazování. Minulost tak nestojí jako absolutní Cizí, na druhou stranu není ani asimilována nějakému druhu „věčné“ přítomnosti, jako jsme se s tím setkali u Hegela. Distanci, která zároveň prostředkuje, navrhuje Ricoeur uchopit pojmy *situace* a *horizont*: vždy se již nacházíme v situaci, ta zároveň otevírá svou vlastní perspektivu. Byl-li by horizont příliš úzký, nabízí se potom ke svému překračování, aniž by tím začal být součástí situace samotné – horizont se vzdaluje s tím, jak do něj pronikáme. Ta součást našeho horizontu, kterou bychom mohli nazvat okolnostmi a která má svůj korelát v historických podmínkách našeho konání, potom představuje moment působení minulosti na přítomnost, tvoří historický horizont, jenž jakoby obklopuje náš horizont aktuální a je ztělesněn předanou tradicí. Takovým přesahováním jednoho horizontu do druhého se zabráňuje úplnému přetržení kontinuity mezi minulostí a přítomností. *Splývání horizontů*, o němž je zde řeč, totiž neruší jinakost minulosti a nepodřizuje ji pohledu přítomnosti. Aktuální horizont naší situace, našeho historického vědomí, je totiž vposled konstituován horizontem uplynulé minulosti, perspektivami cizích světů, které k naší situaci ale zůstávají slepé, neboť přestože v ní přetrvávají, ona sama není jejich intencí. Konečně, k splývání horizontů dochází tehdy, když korigujeme své předsudky, „snažíme se vniknout do historického horizontu a klademe si za úkol potlačit ukvapenou asimilaci minulosti v souladu s naším očekáváním smyslu“ (str. 316).

Horizont minulosti je tak sice oddělen od horizontu přítomnosti, ale zároveň se do něj zasouvá, tvoří jeho *okolnosti*, které mohou přítomnosti nejen dávat směr, ale také ji korigovat. Díky rozvrhování horizontu minulosti v přítomnosti zakoušíme působení dějin a jsme vystavováni jejich účinkům. Vzdálenost nyní a tehdy však prostřednictvím pohybu tradičnosti přestává být hluchou rupturou: minulost vstupuje do přítomnosti nezávisle na nás a nutí nás s ní nakládat, ať chceme nebo ne. Práce historika v širokém slova smyslu pak dokáže toto překrývání přivést k řeči a učinit produktivním a tvořivým. Splývání horizontů tvoří v poslední instanci směnu mezi „interpretovanou minulostí a interpretující přítomností“ (ibid.).

Od obecného či formálního principu komunikace minulosti a přítomnosti se tak dostáváme k výkonům interpretace a předávání smyslu. Ty však nabývají specifické podoby, mají-li se obracet k uplynulému. V tomto okamžiku se k *tradičnosti* připojují *tradice* v plurálu, tradice pojaté jako obecný rys interpretační směny. V tomto slova smyslu jsme se s nimi setkali již na úrovni *mimésis*

II.⁸² Zde vstupovaly do hry inovace a sedimentace formální struktury konfigurace vyprávění, a to v podobě východisek čtenářského horizontu očekávání. Z kontextu interpretace textu lze tuto specifickou funkci tradice přenést i do oblasti dějinného vědomí, tedy do samotného prostoru komunikace s minulostí. Stejně jako čtenáři vůči literárním textům jsme i my vůči dějinám v první řadě vždy v roli dědiců, příjemců tradice a kulturních sedimentů, a právě z této pozice je teprve můžeme překračovat, inovovat, dále tvořit (anebo v nich pokračovat a prodlužovat tak moc sedimentovaného dědictví). Tradice v tomto pojetí nabývá řečové struktury a dějinné vědomí, tedy vědomí vystavené působení dějin, zde můžeme částečně identifikovat s recepcí textů. Ostatně, spojení čtení minulosti jakožto čtení minulého jednání a trpění se čtením textů pro nás není novinkou, setkali jsme se s ním hned při představení kruhu tří *mimésis*. Samo jednání musí být na úrovni *mimésis I* symbolicky prostředkováno, tedy čteno jako svého druhu text, aby mohlo vstoupit do pole *mimésis II*, v níž získává rysy konfigurace zápletky. Nakonec, kontakt s historií si zjednáváme právě přes texty, a to nejen přes psané dokumenty v úzkém slova smyslu, ale zvláště skrze fenomén stopy, jejíž podvojná povaha účinku-*znaku* už z definice vybízí k interpretaci sémiotické povahy, k rozumějícímu čtení. Tradice podtrhují nutnost zasazení všeho dějinného dědictví do řádu symbolična či do řečové a textové oblasti (str. 324). Podstatné je, že s tradicemi se ke korelaci jednání a jeho uchopení v symbolické konfiguraci přidává ještě minulostní aspekt komunikace, schopnost překlenovat časovou distanci. „Jakmile tradicí rozumíme *to, co bylo řečeno* v minulosti a tradováno až k nám řadou interpretací a reinterpretací, musíme ještě materiální dialektiku obsahů spojit s formální dialektikou časového odstupu“ (str. 318). Tím princip přenosu smyslu, samotný proces interpretace opět navazujeme s prvním významem tradice jakožto tradičnosti. A zároveň otevíráme aspekt třetí a poslední, tradici (v singuláru) jako nástroj smysluplné komunikace.

Je-li tradice vždy komunikací nějakého smyslu, potom s předáváním smyslu jde ruku v ruce *nárok na pravdu*. Bezprostředně s přejímáním tradice totiž adoptujeme i „víry, přesvědčení, názory, to jest vesměs způsoby, jak se to či ono pokládá za pravdivé“ (str. 318-319). Takový postoj ihned budí podezření – jako by se zde restituovala jakási autorita konzervativismu. Chce se jím však pouze podtrhnout naše situovanost v prostoru dějin, naše vystavení působení historie. S konkrétní tradicí dědíme nejen její nárok na pravdu, ale jsme jí svým způsobem i sami překračováni, neboť tato pravda nevychází z nás, ale dává promlouvat hlasům minulosti. A dále: protože tradice k nám nikdy nepřichází v totální formě, nezabírá celý prostor zkušenosti, ale jen jeho část, a rovněž si nese svá vlastní dramata, schismata a přerovy, je zároveň sama svou částečností zpochybňována,

82 V tomto textu na str. 20-21, původní odkaz in: PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. I, Zápletky a historické vyprávění*, Praha 2000, str. 112.

umožňuje zaujmout k sobě distanci. Navíc, tradice není pravdou, ale pouze nabídkou nároku na pravdu (str. 320). Jejím bezprostředním partnerem je tak akt zkoumání. Vskutku, nejedná se zde o nic menšího než o setření protikladu mezi odvíjením dějin a jejich věděním. Takto hermeneutika dějinnosti navazuje velice úzký vztah se samotnou historickou vědou – prosívání pravdivostního nároku minulosti prochází mřížkou epistemologie dějin, která zároveň dovoluje uchovat to, co se ukáže jako pravdivé, správné, živé anebo prostě jenom žádoucí.

Na této rovině tradičnosti je potom nejpodstatnějším rysem přiblížení celé směny mezi minulostí a přítomností procesu komunikace. Nárok na pravdu na jednu stranu nachází svůj odraz v ideálu *úspěšné* komunikace, „v níž *zakoušíme* jistou reciprocitu intence a rozpoznání intence“ (str. 324). (Ve stejnou shodu lze ostatně doufat v okamžiku splývání horizontů i ve hře vzájemné deteritorializace a reteritorializace textu a čtenáře v aktu recepcce.) Jakožto apriori struktury úspěšné komunikace má takto pojatý ideál bytostně dialogický charakter, což ho pevně zasazuje do horizontu očekávání, jež je každé komunikaci vlastní, a s horizontem očekávání nutně koření i v tradici samotné, jež každý horizont nakonec obklopuje. Ideál úspěšného přenosu smyslu či pravdy pak nabývá statutu hraniční ideje komunikace a zároveň i jeho řídicí ideje (ibid.). Rovina tradice coby nároku na pravdu se tak otiskuje hluboko do samotné dialektiky horizontu očekávání a prostoru zkušenosti. Tento nárok na pravdu, zopakujme, je vždy rázem doprovázen požadavkem zkoumání a zaujetí distance, přestože k němu náležíme ještě dříve, než ho jsme schopni zpochybnit. Akt historické kritiky je tak úzce spojen s aktem přenášení smyslu; dějiny odvíjené a děděné, tedy dějiny, kterým podléháme, zase navazují pevné pouto s dějinami tvořenými a myšlenými.

S pojmy tradice jsme naposledy vstoupili do samotného prostoru minulosti. Účelem tohoto exkurzu bylo dialektizovat kategorii prostoru zkušenosti a sám přenos mezi minulostí a přítomností, podat jeho hermeneutický klíč na rovině refigurace, tedy de facto na vnějším lemu konfigurace textem. Podstatná je pro nás hlavně vazba, která se zde ustavuje mezi tradicí pojatou jako text či prostor textů a dějinným vědomím, jež nám dává rozvrh možné budoucnosti a smysluplné či němé minulosti. Tradičnost možná představuje pouze abstraktní hermeneutické schéma, ale bez tohoto mezičlánku by byl přechod od historického vyprávění, tedy od figurální reprezentace otisků stop, k rozvrhu refigurovaného času neúplný. Při této příležitosti se ostatně můžeme ohlédnout, co celá dialektika tradičnosti našim předchozím analýzám přináší.

Dialektika přenosu minulosti do přítomnosti, jíž pojem tradičnosti nabízí, se dobře doplňuje s dialektikou Totožného, Jiného a Analogického. Všechno napětí mezi vzdáleným a blízkým, známým a cizím, odstupem a splynutím, na které jsme u pohybu tradice naráželi, poukazuje právě na nutnost jejího průchodu mřížkou reaktualizace, difference a analogického uchopení (str. 327).

Naopak každý pohled upřený do minulosti, i ten, z něhož dialektika tří rodů vychází, je již předem podřízen působení dějin a tato „přítomná minulost“, jak bychom mohli říct s Augustinem, celý proces poznávání minulosti zakládá. S přítomností minulého se rázem ocitáme u fenoménu stopy. Tradice i stopa podržují povahu minulosti jako něčeho vnějšího, byť ve výsledku bezprostředně pociťovaného, ba současného. U stopy to je exteriorita aktu jejího zůstavení, s tradičností zase vystupuje do popředí vnějškovost minulosti, kterou jsme sice nevytvořili, již jsme ale zasaženi. A navíc, postupujeme-li dále od stopy k dokumentu, potom získáváme velice přímé pouto mezi oběma fenomény: dokumenty bývají shromažďovány a uchovávány v archivech, nebo alespoň zpracovávány a interpretovány pro potřeby daného společenství: stopa se tak prostřednictvím dokumentu sama stává médiem tradice.

S tradicí dále navazujeme kontinuitu sledu současníků, předchůdců a následovníků. Jejich vzájemná směna v ní získává symbolický kód, ale i formální strukturu svého trvání v čase. Pokud nás tedy v příslušné pasáži⁸³ neuspokojovala kontinuita vznikající postupným převrstvováním osobního vzpomínání a vyprávění předků, resp. anonymního odkazu svědectví a dokumentů, potom návaznost generací snad lépe artikulují struktura působení dějin a podléhání tomuto působení, fenomén navíjení horizontů minulosti a přítomnosti či proces symbolické sedimentace a inovace. Fenomén tradičnosti totiž nepodléhá tak silně dojmu linearit, který souslednost generací sugeruje, a i přechod od individuální paměti k anonymní minulosti absorbuje mnohem lépe. Tradičností může být myšlena jednoduše jakákoliv minulost, s níž jsme s to navázat kontakt – ať už se jedná o paměť předků, o nově objevený dokument, o nereflektované a děděné struktury nebo o živou a produktivně zpracovanou historii (ale patřila by sem zajisté i minulost veskrze nemá, jako třeba minulost civilizací, jejichž písmo nejsme s to rozluštit, pakliže se k ní dokážeme vztáhnout, byť jako k mementu absence uplynulého). Minulost, ať už jakákoliv, vstupuje do našeho horizontu právě prostřednictvím dialektiky tradičnosti.⁸⁴

83 Viz str. 52 a pozn. 45 tohoto textu.

84 A tento vztah lze pak na pragmatické úrovni společenských i individuálních strategií paměti dále nuancovat a strukturovat. Jan Assmann např. sleduje linii vedoucí od osobní, krátkodobé nebo lépe bezprostředně žité „komunikativní paměti“ k neosobní „kulturní paměti“, jež má sílu minulosti na úrovni institucí organizovat, uchovávat či interpretovat. V různých stupních přechodu od jedné paměti ke druhé přitom postupně narůstá anonymita celého procesu a nutnost jeho symbolického prostředkování, čímž se celá úvaha velmi blíží Ricoeurově či Schutzově myšlení pojmu generace. JAN ASSMANN, *Kolektivní paměť a kulturní identita*, in: Alexander Kratochvíl (ed.), *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: komentovaná antologie teoretických textů*, Praha 2015, str. 50-57. Harald Welzer dále přidává hlubokou paměť, hraničící s pojmem traumatu, totiž trýznivou vzpomínku, již je obtížné vůbec verbalizovat, a mezi komunikativní a kulturní paměti rozpoznává ještě mezistupně paměti autobiografické a sociální, které se opět vyznačují tím, že individuální paměť vyvádí zpoza horizontu sebe samé a rámuje ji společenskými či kulturními kontexty. HARALD WELZER, *Co je to komunikativní paměť a z čeho se skládá*, in: ibid., str. 73-89. Pro další exemplární příklady aktivních strategií navazování vztahu s minulostí prostřednictvím paměti viz ibid., str. 240-291. Dodejme však, že tyto úvahy jsou spíše společenskou pragmatikou či mechanikou směny minulosti a přítomnosti; Ricoeurův pojem dějinného vědomí se snaží tyto pohyby postihnout v jejich principiální rovině – jeho tázání je tázáním filozofa. Tato práce má potom ambici dotýcnou směnu sledovat na švu mezi *mimésis II* a *mimésis III*, tedy v jejím textovém, nikoliv sociálním či psychologickém provedení.

To nám umožňuje ještě jednu užitečnou korekci, týkající se narativní identity. Schopnost historické reprezentace stavět před oči, zpřítomňovat, řekli jsme s Ricoeurem, umožňuje některým událostem nabýt tak významného statusu, že se mohou stát událostmi zakládajícími, schopnými konstituovat vyprávění nějakého jedince či společenství; mohou tvořit milník jeho narativní identity. Podotkli jsme k tomu, že vyprávění dějin nemusí pouze ohromovat či děsit, ale může být neseno prostě a jednoduše čirou zvědavostí.⁸⁵ Takovou perspektivu nabízí Paul Veyne, který přistupuje k Římanům jako k Polynésanům. S uvedením pojmu tradičnosti snad nyní můžeme říct, že konstituující pro naše dějinné vědomí mohou být i takovéto historické „exotismy“; že naše pozornost nemusí být nesena mementy utrpení, ale i vyprávěním čisté difference, jež budí spíš úžas než obdiv a spíš podivení než zděšení. Nicméně přítomnost takovýchto příběhů v našem prostoru zkušenosti, pokud jsou už jednou komunikovány jako smysluplné a schopné splynout s naším aktuálním horizontem *přítomnosti*, se nevyhnutelně vepíše i do našich horizontů očekávání. I shledání radikální difference může otevřít nějaké moje vlastní vědomí identity a dát tak prostor k jednání. A sama narativní identita ostatně dochází svého plného uskutečnění až v aktu aktualizace sama sebe jednáním (str. 353-354). Díky uvedení vnitřní dialektiky pojmu tradice tak můžeme rozšířit naše pojetí schopnosti historického vyprávění rozvrhnout narativní identitu nějakého dějinami nadaného společenství. Historická narace nemusí nutně vyprávět zakládající události, aby načrtla vizi takového celku – každý text již tím, že vstupuje do prostoru zkušenosti a zakládá možnost nějakého jednání a trpění, tuto vizi předesílá. Rozvržením horizontu budoucnosti, minulosti a přítomnosti zakládá historický příběh ekvivalentní možnost lidské akce. A s možnostmi jednání se zároveň čtenářovi říká, kým je nebo kým být může. Obě kategorie refigurovaného času, narativní identita i dějinné vědomí, tak v sobě skrze konfiguraci času vyprávěním nesou jasné eticko-politické a existenciální implikace. Toto vzájemné proplétání figurální reprezentace, rozvrhu času a horizontu jednání potom nejlépe vystihuje to, co jsme zpočátku nazývali „pocitem“ či „dojemem“ z dějin. V tomto pevném a silném spojení nám však chybí ještě poslední moment: přítomnost jako prostor pro jednání.

Hlavní potíž spočívá v tom, jak pojmově uchopit přechod od jednání v přítomnosti k *politickému jednání* v rozšířené *historické přítomnosti*. Ta by potom měla být vymezena dialogem prostoru zkušenosti a horizontu očekávání a s ohledem na jejich dialektiku se sama rozšiřovat či zužovat. Klíčovým se zde pro Ricoeura stává pojem *iniciativa*. S ní můžeme vystoupit z těžko uchopitelné přítomnosti, pojaté jako prostor, a představit si ji spíše jako proces zpřítomňování, proces snášení a jednání, v němž se započíná nový průběh a nové trvání. „Započínat znamená zahájit kontinuaci: co má následovat, je nějaké dílo“ (str. 329). Oporu pro takto úzké propojení přítomnosti a jednání autor

⁸⁵ Viz str. 74, pozn. 71 tohoto textu.

nachází v Merleau-Pontyho fenomenologii tělesnosti. Tělo, připomeňme, je pro autora *Viditelného a neviditelného* neuralgickým bodem, v němž se setkává prostor a myšlení, fyzické a psychické, vnější a vnitřní, viditelné a neviditelné. Hlavním rysem takového těla je jeho potence jednání, zkušenost „já mohu“: „tělo v tomto smyslu je soudržný celek mých schopností i ne-schopností; kolem tohoto systému tělesných možností se rozvíjí svět jako totalita poddajných či vzpurných prostředků, překážek a průchodů“ (ibid.). Tělo rozvrhuje svět jako časoprostor těhotný mou tělesnou potencialitou – tedy i možnostmi jednání. A zároveň lze říct, že sama má schopnost či neschopnost jednat už je sankcionována přítomností *okolností*, tj. horizontem minulosti zasunutým v horizontu přítomnosti. Možnost vykročit směrem od individuálního jednání v přítomnosti směrem k politickému jednání v přítomnosti historické je tak imanentní mému tělesnému rozvrhu světa.

Dalším krokem k rozšíření pojmu jednání a přítomnosti je sama nutnost konání být symbolicky prostředkováno. Zopakujme, co jsme poprvé zmiňovali v souvislosti s *mimésis I*.⁸⁶ aby byl nějaký základní akt rozpoznán právě jako jednání, a ne jako nahodilý fyzický pohyb, je třeba držet už nějaký interpretační kód, který by umožňoval jeho správně přečtení. Bez sítě symbolického jazyka rozprostřené nad tělem by nebylo možné žádné srozumitelné jednání ani rozlišit. Konání zároveň získává jistou virtualitu a přesah za sebe sama, protože v kulturně příznakovém jednání se mohou chovat strategicky, mohou svým jednáním vytvářet cosi víc než jen prosté fyzické pohyby a zároveň jednat s předpokladem nějakých očekávatelných důsledků. Konání jednotlivce se tak prodlužuje směrem k druhému a zároveň se už uskutečňuje díky nějaké sdílené, společenské instituci. Se zamýšlenými důsledky a strategickým jednáním se navíc dostáváme k samotnému aktu *izolování systému*, k onomu zvážení příčin, následků, okolností a prostředků, jimiž si ohraničujeme prostor pro své činy.⁸⁷ *Intervence*, pojem synonymický s iniciativou, potom představuje sám akt uzavření systému. Odtud už není daleko ke specificky politickému nebo historickému jednání, neboť s uzavřením systému přebíráme i nechtěné struktury světa a iniciujeme nezamýšlená vyústění. Izolování systému již vždy uniká samo sobě do světa a k ostatním. Akt intervence se tak stává uzlovým bodem kvazi-kauzálního výkladu, který „vzájemně artikuluje teleologické segmenty, odpovídající záměrným momentům jednání, a segmenty nomické, jež odpovídají momentům fyzickým. Reflexe historické přítomnosti získává v tomto modelu svou nejpevnější výztuž“ (str. 331).

Další rovinou splétající jednání a přítomnost je sama řeč. Ricoeur odkazuje k benvenistovskému pojetí diskurzu: podle toho je akt vypovídání přítomný s výpověďmi, jež pronáší. Stává se takto referencí přítomnosti a sám o sobě může být jednáním, ale i nositelem etiky. A to proto, že řeč je jednak už pokaždé součástí nějakého kulturního kódu norem, hodnot či symbolů – v tomto ohledu

86 Viz str. 17-19 tohoto textu.

87 Viz str. 26-27 tohoto textu.

se jako taková příliš neliší od roviny symbolického prostředkování, jež rozpoznáváme v *mimésis I* –, jednak už samy řečové akty mohou mít povahu jednání, např. komisivy, jejichž exemplárním příkladem je slib. „Když slibuji, záměrně se zavazuji konat to, co říkám, že udělám. Závazek zde má silnou hodnotu slova, jež mne zavazuje. Na tomto příkazu, jež si sám ukládám, je pozoruhodné, že závazek stanovený v přítomnosti zavazuje do budoucnosti“ (str. 332). Jednání takto přestává být pouhým bodovým teď, fyzikálním následkem, ale stává se příčinou trvání do budoucnosti, napřahuje se k ní, prodlužuje se a vystupuje samo ze sebe. S pojmem iniciativy se přítomnost a budoucnost vzájemně zaklesávají.

Zbývá ještě učinit přechod k historické přítomnosti. I zde už máme půdu připravenou. Přítomnost je v první řadě díky kalendářnímu času datovatelná: kalendář, jak víme, je konstituován zvolením nějakého osového bodu, od něhož lze měřit čas – čas našich životů i historických událostí.⁸⁸ Přítomnost svým prostým zaznamenáním na této ose získává vlastnosti třetího, historického času – napíná se jak k individuálním vzpomínkám a projektům, tak k samotné společenské instituci měřeného času, nehledě na společné milníky, jako svátky a jubilea, s nimiž se ocitá v sousedství. Prostřednictvím kalendáře historická přítomnost propojuje bodový a žitý čas. Podobný ekvivalent nacházíme i v pojmu generace. U té je prostá simultaneita času nahrazena *současností* sdíleného společenského času střídajících se generací. „Historická přítomnost je od počátku uchopena jako *společný* prostor zkušenosti“ (str. 334).

Své místo mezi kategoriemi horizontu očekávání a prostoru zkušenosti však historická přítomnost dostává opět až díky aktu slibu. Slib zavazuje mluvčího konat, čímž jednání získává etický rozměr. Již jsme zmínili, že sama možnost jednání je podmíněna existencí institucí symbolického zprostředkování. Slib rozvíjí kolektivní rysy jednání i dalšími svými charakteristickými vlastnostmi. Především je vždy dialogický, slibuje se někomu nebo před někým. V okamžiku, kdy slibuji, vepisuji své jednání do již existující normy věrnosti, která je mlčenlivým předpokladem jakékoliv možnosti slibu. Konečně vůbec sama skutečnost, že se nacházím v takovém společenském uspořádání, kde se více vyplácí uchýlovat se ke slovům než k násilí, předpokládá v poslední instanci existenci nějaké společenské smlouvy. „Existuje zde tedy kruhový vztah mezi osobní odpovědností mluvčích, kteří se zavazují slibem, dialogickým rozměrem smlouvy o věrnosti, díky níž je sliby třeba dodržovat, a kosmopolitickým rozměrem veřejného prostoru, který vzniká na základě mlčenlivé či virtuální společenské smlouvy“ (ibid.). Politickým, specificky *dějinným*, se konání stává až v kontextu veřejného prostoru, tváří v tvář druhým.

88 Viz str. 49-50 tohoto textu.

Přítomnost jednání, historická přítomnost, má tedy svůj jasný eticko-politický korelát. Nyní už není těžké vztáhnout ji k prostoru zkušenosti a horizontu očekávání. Jsou-li oba dílem, ziskem i podmínkou jednání, potom teprve na rovině historické přítomnosti získáváme jejich skutečný katalyzátor, místo jejich uskutečnění, aktualizace či rekonfigurace. Až prostřednictvím jednání napínáme či smršťujeme minulost a budoucnost, určujeme mezi nimi hierarchii, umrtvujeme je a odřezáváme nebo naopak naplňujeme smyslem a životem a připoutáváme se k nim. A naopak právě specifická temporalizace minulosti s budoucností vstupuje do konání jako jeho model, sankcionuje ho, paralyzuje, nebo k němu vyzývá.

Logickým krokem – a také abychom našim abstrakcím dodali materiální oporu – by teď bylo ukázat, jak různé časové horizonty definují různé možnosti jednání. Ricoeur sám takto postupuje, když paragraf věnovaný historické přítomnosti končí výčtem typů historií, jež nalezneme v Nietzscheho *Nečasových úvahách*, a demonstruje, jak ta která dějinnost povzbuzuje nebo zrazuje konání. Než však k tomuto kroku přistoupíme a nabídneme naší četbě historických děl alespoň výchozí katalog možných časovostí a jejich vnitřních kvalit, přehlédněme ještě jednou doposud uraženou cestu a připomeňme, kde se nachází významné styčné plochy a důležitá vodítka pro náš interpretační klíč.

Nadto jsme se nyní octli v zenitu naší ricoeurovské reflexe. Bude proto nutné ukázat i cestu *za* Ricoeura samotného, ven z jeho impozantního díla, směrem k našemu vlastnímu cíli.

V úvodu této práce jsme napsali, že naším prvořadým zájmem je postihnout směnu mezi specifickou *historickou temporalitou* a *stylem historie*. Ještě hlubší motivací pak byla vůle pochopit vlastní čtenářskou zkušenost s historickými knihami. Zdá se, že tyto podněty se konečně začínají rozplétat.

Historický styl nyní dokážeme virtuálně situovat do roviny *mimésis II*. Virtuálně, protože, budeme-li se přidržovat ricoeurovského pojmosloví, žádná ze tří rovin *mimésis* nestojí samostatně, ale postupují synchronně, a protože se také ukázalo, že historické vyprávění samo o sobě je korelátem času a jednání, tedy nikdy nezůstává autonomní. Díky Ricoeurově epistemologické analýze historického vyprávění jsme se naučili rozpoznávat základní prvky konfigurace historické narace: *kvazi-zápletku*, spojující v sobě logiku vysvětlení a porozumění vyprávěním, *kvazi-postavu*, jež udržuje pouto mezi tématy historických textů s jejich mimetickým zdrojem ve zkušenosti lidského jednání, a *kvazi-událost*, totiž předmět vyprávění, to, o čem celý příběh je. Všechny tři prvky spolu přitom úzce souvisí, neboť tam, kde se vysvětlení zápletkou rozprostírá nad celou

epochou, přechází *kvazi-zápletka* v *kvazi-postavu*, a stejně tak stává-li se námětem historické práce tak rozsáhlý celek, jakým je civilizace nebo nějaká struktura dlouhého trvání, nelze už *kvazi-postavu* odlišit od *kvazi-události*.

Tyto tři prvky představují nicméně pouze formální charakteristiku historikova diskurzu. Svůj plný význam získávají až s přizváním fenomenologie času, tedy ve chvíli, kdy jsou jakožto nitrotextové elementy transcendovány mimo sebe, a to hned dvěma směry: zpět do minulosti a vně ke čtenáři. (Zde se začíná styl historie splétat s tím, co označujeme jako historickou temporalitu, a zároveň se již napíná k oné „čtenářské zkušenosti“, obrazům či dojmům dějin.) Teprve až podepřeme-li konfiguraci dějepisné narace základem historického času a jeho koreláty, historikovými myšlenkovými nástroji kalendáře (s jeho časovou osou), generace a stopy, nabývá *kvazi-vyprávění* své plné síly a historická věda svého opodstatnění, své legitimacy (alespoň tedy v Ricoeurově sugestivním řešení). Formální momenty *kvazi-trojčinnosti* se v tento okamžik stávají specifickými znaky, způsob jejich signifikace potom nabývá struktury zastupujícího reprezentování (*représentance*). S minulostí navazují vztah postupného ztotožnění porozuměním či znovuoživením minulosti, uznáním její neredukovatelné odlišnosti a její *refigurací* skrze konstrukci historického podání minulosti. Jedním z nejdůležitějších postřehů zde přitom bylo, že poznání a figurace minulosti spadají vjedno. Tato úzká spojitost, vztah rubu a lince, nás ale nemůže překvapovat, jelikož na její ozvěny či předpoklady jsme naráželi ve všech dosavadních rovinách. *Kvazi-vyprávění* jakožto extenze *kvazi-kauzálního* vysvětlení v sobě okamžik explikace a narace bezprostředně spojuje, zdroj této epistemologické dvojdomosti potom leží mnohem hlouběji, v samotné struktuře stopy a potažmo hybridního historického času, jenž smiřuje čas fenomenální s časem astronomickým.

Pro nás má tento rys i veskrze praktické důsledky: epistemologickou i poetickou vrstvu textu můžeme snadno překlomit jednu v druhou bez toho, abychom je tím asimilovali. Specificky explikační postupy mohou nést své estetické a existenciální významy, a naopak poetické rysy mít roli vysvětlení. Docházíme k tomu, co Hayden White klasifikoval jako čtyři druhy argumentu nebo čtyři druhy zápletky, ale jaksi z druhé strany. „Vědecké“ vysvětlení i jeho figurace se pro nás taktéž stávají nitrotextovými strategiemi strukturujícími historický diskurz, které částečně přecházejí jedna v druhou, ale se dvěma podstatnými rozdíly. Jednak je v sobě nemůžeme nechat rozpustit, jak by byli v pokušení učinit krajní narativisté, protože jsou navzájem nepřevoditelné – tuto nepřevoditelnost zakládá konstituce historického času, vepisujícího lidské konání na osu netečného kosmologického času, ale i samotné ukotvení historie v minulosti, k níž lze sestoupit pouze dvojným výkonem stopování účinků-znaků. Jednak, za druhé, vysvětlení explikací i poetická

figurace své funkce aktualizují až jako *účinky*, až v mysli čtenáře – to k ní se napínají, v ní nacházejí své provedení, až vzhledem k ní jsou jakýmsi zpětným nárazem identifikovatelné, rozlišitelné, pojmenovatelné. Toto účinkování v mysli recipienta potom nabývá struktury narativní identity a dějinného vědomí, které se stávají ani ne tak výlučným dílem historie (na jejich sugesci se může stejně tak dobře podílet fikční vyprávění), jako spíš *recepčním potenciálem historických textů*. V každém dějepisném díle, jež je právo svého jména, totiž nalezneme rozvrh minulosti a budoucnosti s jejich prostorem pro jednání v přítomnosti a stejně tak i soubor implicitních hodnot a vodítek, příběhů, které se mohou stát metaforami našich vlastních životů. Korelátům recepce se tak stává jednání – to přistupuje k vysvětlení a figuraci jako jejich třetí partner, partner, který je přivádí k jejich vlastní artikulaci a vyvádí je dále zpoza textu. Již výše jsme naznačovali, že předtucha této vrstvy se u Whitea nachází v ideologické rovině zápletky. Nahradíme-li však strukturalistický slovník *argumentu*, *zápletky* a *ideologie* hermeneutickými termíny *explikace*, *figurace* a *časové implikace*, propůjčíme historickému diskurzu mnohem větší sílu, ale také nalezneme soudržnější klíč. Takový, jenž drží mezi všemi třemi zmíněnými pojmy mnohem užší pouto, ale zároveň dává prostor k mnohem větší obecnosti než Whiteova matrice čtyř rovin o čtyřech kategoriích.

S jednáním však téměř zcela vystupujeme z říše vyprávění – ta zde zůstává jaksi v ozvěně, jako horizont, jako prostor. Jednání tvoří konkretizaci, aktualizaci vyprávění. Kruh tří *mimésis* jsme tedy dovedli do konce, kde může pevně dosednout nohama na zem – a zároveň se vymanit ze sítě narace. Konající a trpící lidé nejsou aktem příběhu, leč příběhy jsou tím, co jejich situaci přivedlo k řeči a co ji nadále provází. Vyprávění představují virtuální lem události; v narážce na výše zmíněného Merleau-Pontyho bychom s nadsázkou mohli říct, že i svého druhu zdvojení, hloubku smyslového světa, jeho *neviditelné*.⁸⁹ Dostáváme-li se tedy na konci naší rekapitulace ricoeurovského myšlení k takto základnímu fundamentu, potom nejen proto, abychom ukázali nejzazší limit našeho uvažování, ale i naopak zdůraznili jeho závažnost. Pro tuto práci je vazba vyprávění na jednání podstatná právě proto, že zpětně zdůrazňuje význam samotné narace a také ji vyvádí z jejích hranic, až k samotnému životu. Jelikož v další, interpretační části tohoto textu se budeme na historická díla dívat především *zevnitř* perspektivy vyprávění, jakoby ze švu mezi *mimésis II* a *mimésis III*, je pro nás tento konečný limit a jeho závažnost o to důležitější. Historická vyprávění zde totiž nacházejí své vyústění. K jakému jednání dějepisné dílo prostřednictvím své konfigurace vybízí, k takovému

89 Kruh tří *mimésis* však žádné karteziánské rozdělení jednání a vyprávění nedovoluje. Jsou vzájemnými koreláty, a to ve smyslu ne nepodobném tomu, jaký u Merleau-Pontyho panuje mezi extenzivním světem a myšlením. „Je ovšem nezbytné odmítnout každé bezprostřední a dualistické rozlišování viditelného a neviditelného, extenze a myšlení, a to nikoli proto, že by extenze byla myšlením a myšlení extenzí, nýbrž proto, že jedno se má k druhému jako rub a líc, takže nikdy není jedno za druhým.“ MAURICE MERLEAU-PONTY, *Viditelné a neviditelné*, Praha 1998, str. 148.

potom také může docházet. Vytýčením této hranice nakonec osvobodíme historické dílo z autismu příliš textocentricky zaměřeného čtení historie.

Trilogie *Čas a vyprávění* se na svých posledních stránkách vrací zpět k aporetice času a ptá se, zdali je vyprávění její dostatečnou, adekvátní replikou.⁹⁰ V tomto bodě můžeme od Ricoeurova díla odbočit a vydat se vlastním směrem. Jestliže Ricoeur popsal možnou cestu od historického vyprávění k dojmu, kterým na čtenáře působí, tedy k samotné dějinnosti, potom nyní můžeme tázání otočit a zeptat se, jakými způsoby je dějinnost konfigurována. Držíme sice v ruce pojmy *kvazi-vyprávění*, nás teď ale budou zajímat konkrétní variace této matrice. Otázka je tím naléhavější, že nerozlišujeme pouze jednu dějinnost tak vůbec, která by se vyčerpávala v pojmech horizontu očekávání a prostoru zkušenosti. Již jsme zmiňovali některé „odstíny“ či „barvy“ dějinností, s nimiž přišli Reinhart Koselleck či François Hartog (a i dějinnosti, jež tyto autoři rozlišují, nám stále přijdou příliš obecné). Platí-li, že refigurovaný čas je dílem konfigurace vyprávěním, potom by také mělo platit, že různě refigurované časy jsou dílem různých konfigurací. Ostatně, něco takového tu a tam naznačuje i sám Ricoeur, když například volá po prozkoumání rozličných podob vepisování nesmiřitelných časů a jejich účinků na čtenáře: „Ce serait la tâche d'une empirique de la réception d'esquisser la typologie des modalités sous lesquelles l'*application* se fait du récit à la vie.“⁹¹

Pokud jsme dosud ušli cestu od prefigurace přes zaznamenání v zápletce až po novou aktualizaci v mysli recipienta a v jednání, potom nyní jsme se ocitli v klíčovém bodě, v němž můžeme začít ustupovat zase zpět k vyprávění. Naším úkolem bude pojmenovat ty prvky historické konfigurace, které jsou pro sugesci času, dějinného vědomí či prostě dějinnosti konstitutivní. Začneme tedy náčrtem katalogu dějinností, od něhož se budeme moci odpíchnout dále ke konkrétním historickým figuracím, jak je nalézáme u různých autorů historického psaní. Tuto inverzní cestu volíme hned z několika důvodů: jednak typologie dějinností či časovostí si svou vlastní povahou drží poměrně bezprostřední vztah k ricoeurovskému hermeneutickému slovníku. Vedle toho platí, že různé dějinnosti mohou stát vně historických děl, které, ač zde mají privilegovanou pozici, rozhodně nejsou jejich jediným zdrojem. Přehled dějinností nám tak poslouží spíše jako jakýsi obecný slovník, soubor potenciálních aktualizací, ke kterým se může historické vyprávění napnout. Na historická díla se pak vrhneme hned v následující, druhé části – naše práce se zde bude podobat více průzkumu neprobádaného území. Proto je dobré se na takovou cestu dobře připravit. Barvy dějinnosti nám potom mohou posloužit jako kompas.

90 RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 344-387.

91 Týž, *Le temps raconté*, Revue de métaphysique et de morale, octobre-décembre, 4/1984, str. 448.

Barvy dějinnosti

Ještě než přistoupíme k samotnému výčtu možných dějinností, je potřeba vypořádat se s jednou možnou námitkou a zmínit jedno úskalí tohoto podniku. Co se námitky týče, mohlo by nám být vytýkáno, že se v rozevírání vějíře času chceme omezit pouze na tu časovost (nebo na ty časovosti), jež jsou vymezeny kategorií dějinnosti. Proč ale pominout všechny variety, které nám nabízí románová tvorba nebo filosofická spekulace? A zvláště tehdy, hledáme-li pouze *inspiraci* pro interpretační klíč?

Připomeňme, že ty temporální refigurace, jež jsou konfigurovány *historickým* psaním, nutně nabývají podoby onoho *třetího času*, v němž se kříží čas společenský s časem kosmologickým. Jinými slovy, psaní historie se vždy roubuje na osu kalendářního času, podél níž zřetězuje fakta svého vyprávění. Diktát *třetího času* představuje zároveň největší slabost i sílu historiografie: na jednu stranu ji svazuje pevným a možná až příliš těsným rámcem, v němž se musela naučit působit; na stranu druhou ale vymezuje její identitu jakožto žánru vyprávění a dává různým historickým naracím schopnost souměřitelnosti a vzájemného korigování. Přesto, oproti bohatství *imaginativních variací*, jimiž disponuje fikce, se opravdu může jednat o svazující podmínku. Argumentovali jsme nicméně, že i uvnitř tohoto *invariantu* času lze rozehrát celou plejádu jeho variet.⁹² A právě abychom této naší tezi dodali na věrohodnosti – a také abychom předešli podezření ze svévole –, omezíme se v tomto oddíle pouze na ty koncepce času, jež vznikly při promýšlení fenoménu dějinnosti a týkají se přímo historiografie nebo dějin jako takových. Snad svědčí v náš prospěch, že často pocházejí právě z per teoretizujících či praktikujících historiků nebo filozofů dějin. Konečně, omezení na invariant *třetího času* je podstatné také z toho důvodu, že psaní a čtení textů, jež jsou jeho médiem, nabízí specifické recepční účinky, manifestující se na úrovni refigurace narativní identitou a dějinným vědomím, a předpokládá tak i specifické techniky konfigurace. A protože předmětem této práce je právě účinek dějepisného psaní, nezajímají nás refigurace času tak vůbec, ale právě refigurace času dějin a jejich textové zdroje.

To nás ovšem přivádí k jistému úskalí. Jestliže naším prvořadým zájmem je směna na švu mezi rovinami *mimésis II* a *mimésis III*, tedy specifické psaní a jeho účinek, resp. specifický čtenářský efekt a jeho textový původce, potom je jistou potíží, že korpus textů zabývajících se časem dějin spadá většinou do žánru historické antropologie času, případně do sfér etnologie nebo sociologie. Ostatně není překvapivé, že se teoretici historie začali nejprve ptát po přítomnosti, abych tak řekl, *dějin* v dějinách, po jejich rozličných provedeních, po tom, jak si skrze ně různé kultury samy sebe

92 Viz str. 67-68 tohoto textu.

představovaly, zkrátka že se nejdříve ptali po společenské existenci dějin, spíš než po tom, jakým způsobem je různá média a jejich různá provedení dávala zakoušet. To je totiž přesně ten druh tázání, který podnikneme v praktické, interpretační části této práce. Dějinnost, po níž budeme pátrat, je tak především dějinností psanou, textovou, knižní, je to dějinnost zprostředkovaná historiografií. Narážíme tak na jistý limit námi hledaných odpovědí. Tím nejpalčivějším problémem zde ovšem není ani tak medialita a její vliv na zprostředkování historie, ale spíš samotné stanovení hranic dějin – a to nikoliv vůči času astronomickému a fenomenologickému, ale spíše vůči jejich přímým konkurentům, *paměti* a *mýtu*. Protože právě v těchto dvou formách historici i teoretici historie dějiny v jejich společenské existenci často rozpoznávají.

Nejsou tedy dějiny až pozdním, povýtce kulturním výhonkem civilizačního vývoje, který teprve s nástupem písma potlačil mýtus a vytlačil paměť? A nebyl by to nakonec smrtelný argument pro celou naši ricoeurovskou argumentaci, opírající se mj. o tvrzení, že onen třetí, historický čas je existenciálem a že kategorie horizontu očekávání a prostoru zkušenosti jsou kategoriemi *metahistorickými*?

Může nám být jistou úlevou, že ve prospěch úvah, které jsme snesli v této kapitole, mluví i četní myslitelé. Nutnost vztahovat se nějakým způsobem ke své vlastní minulosti i k časům, jež sahají za horizont lidského života (a jež tedy nelze pamatovat), totiž provází lidstvo od nepaměti. Jediné, co se mění, jsou až *modality* tohoto vztahování. To platí i pro ony „chladné“ společnosti, jež Claude Lévi-Strauss postavil proti společnostem „horkým“ a jež „se snaží pomocí institucí, které si vytvářejí, anulovat skoro automaticky účinek, kterým by historické faktory mohly působit na jejich rovnováhu a kontinuitu.“⁹³ Tyto společnosti pak byly často vnímány jako de facto bezdějinné a především jako protiklad svých „horkých“ protějšků, již se naopak do dějin hluboce ponořili. Pokud bychom na takové čtení Lévi-Straussových pojmů přistoupili, byly by „chladné“ kultury od dějin jaksí osvobozeny a celý aparát refigurace historického času by ve výsledku sloužil jen k porozumění kulturám „horkým“. Jak ale četní komentátoři upozorňují, interpretovat Lévi-Strausse takovým způsobem je zavádějící i mylné. Spíš než společnostmi bez dějin jsou totiž „chladné“ kultury společnostmi se *specifickým* pojetím dějin.⁹⁴ Ono *anulování* účinku dějin se pak stává pouhou varietou dějinnosti, jednou z možných podob, kterých dialektika horizontu očekávání a prostoru zkušenosti v průběhu lidských dějin může nabývat.

93 CLAUDE LÉVI-STRAUSS, *Myšlení přírodních národů*, Praha 1996, str. 284.

94 Ve společném článku takto argumentují antropolog Gérard Lenclud a historik François Hartog, podle nichž je onen společenský „chlad“ spíše specifickým „dějinným režimem“. FRANÇOIS HARTOG, GÉRARD LENCLUD, *Régimes d'historicité*, in: Alexandru Dutu et Norbert Dodille (eds.), *L'état des lieux en sciences sociales*, Paris 1993, str. 20-26. Hartog pak připomíná i Lévi-Straussovou vlastní obhajobu a korekci termínů „chladné“ a „horké“ společnosti v FRANÇOIS HARTOG, *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*, Paris 2003, str. 34-38.

Ještě zásadnějším argumentem v náš prospěch je zjištění, že „chladnou“ se může stát i civilizace veskrze skripturální a organizovaná ve státní útvar. Impozantním příkladem je starověký Egypt, jímž egyptolog Jan Assmann argumentuje právě proti příliš reduktivnímu dělení na „chladné“ a „horké“ společnosti. „Mnohem plodnější než pouhé přejmenování primitivních a civilizovaných kultur na chladné a horké se zachováním evolučního schematu se mi tedy jeví odklon od tohoto schematu a pochopení chladu a horka jako kulturních možností, resp. strategií paměťové politiky, které nám jsou vždy dány – nezávisle na písmu, kalendáři, technologii a mocenských vztazích. Jedná se o možnost kulturní paměti.“⁹⁵ Vznik nebo potlačení dějin v podobě dějinného „chladu“ či „horka“ tak přestává být výdobytkem jakési antropologické evoluce, ale představuje jen různé způsoby existence dějin ve společnostech. Můžeme si tak oddechnout – i ty společnosti na úsvitu historie, jež se zdají být na první pohled z dějin vyvázány, jimi ve výsledku disponují. Pouze u nich hra horizontu očekávání a prostoru zkušenosti nabrala svých charakteristických forem.

Tím se hned na úvod dostáváme k nejdůležitější tezi tohoto oddílu, totiž že dějinnost může nabývat různých podob, různých barev. Nicméně je zjevné, že dějinnosti, o které se nám v této práci jedná, jsou strukturně dosti odlišné od např. „chladného“ anulování dějin, jaké nabízí třeba starověký Egypt. Moderní historiografie, která je předmětem našeho zájmu, spadá totiž rovněž do určitého provedení dějinnosti, do jistého modu nebo „režimu“ dějin. Proto bude třeba nejprve její vlastní dějinnost historicky situovat. Takový exkurs nám alespoň umožní představit další způsoby, jimiž se dá k minulosti vztahovat.

Protože se nám nyní bude jednat o popis konkrétních historických praxí, bude dobré uvést specifičtější termíny, než jakými jsou existenciál dějinného vědomí nebo metahistorické kategorie Reinharta Kosellecka. Jan Assmann pracuje s pojmem *kulturní paměti*. Ten zastřešuje celé předivo vztahů, jež nějaká kultura navazuje mezi různými záznamovými soustavami a nositelskými skupinami. V rámci kulturní paměti si společnosti organizují svůj archiv nebo oběh kulturního smyslu; a konečně si skrze ni zjednávají vztah k minulosti, tvoří své tradice a představují si samy sebe.⁹⁶ Není přitom třeba číst zde pojem paměti příliš doslovně – *kulturní paměť* označuje způsob, jímž společnosti formují minulost pro potřebu přítomnosti, přičemž v různé míře mísí mýtus, kolektivní paměť i historický záznam, a dávají tak vzniknout unikátním provedením dějinnosti.⁹⁷

95 JAN ASSMANN, *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*, Praha 2001, str. 64.

96 ASSMANN, *Kultura a paměť*, str. 26.

97 *Dějiny* v přísném slova smyslu, totiž jakožto archiv, záznam svědectví či dokument minulosti, tak můžeme najít i v roli pomocníka vědecké praxe, jako tomu bylo v Akkadské, ale i v Římské říši. Praxe byla následující: pokaždé, když věštcí (v případě Říma pontifové) potřebovali rozluštit smysl nějakého znamení, obraceli se na nashromážděný archiv, v němž se schraňovala minulé pozorování a zaznamenání hodné jevy. Odtud pak získávali vodítka či příklady pro exegezi přítomnosti – třeba nedávných katastrof, vítězství a dalších tehdy příznakových událostí. Archiv tedy pomáhal porozumět nastávající budoucnosti. I v takovéto velice exotické historické praxi se

Jako komplementární ke kulturní paměti, která se přeci jen jeví příliš spjata s institucemi své správy, svého přenosu a uchovávání, pak můžeme uvést pojem *režimu dějinnosti*.⁹⁸ „Le régime d'historicité définirait une forme culturellement délimitée, donc conventionnelle, de relation au passé; l'historiographie serait l'une de ces formes et, en tant que genre, un élément symptomatique d'un régime d'historicité englobant.“⁹⁹ Na rozdíl od kulturní paměti, svázané často s nějakou mocenskou nebo institucionální praxí, označuje režim dějinnosti širší historickou situaci, celospolečenský jev, a má tak blíže k ricoeurovskému pojetí dějinného vědomí.

Nyní se tedy snažíme porozumět tomu provedení dějinnosti, jež se rýsuje na pozadí moderní historiografie. Vydejme se nejprve *ad fontes*, k Assmannově *Kultuře a paměti*. Ponechme potom stranou ty způsoby cirkulace kulturní paměti, které byly charakteristické pro starověké Řecko a Egypt, totiž kulturu hypolépse a ritualizovaný rozvrh paměti, jenž se manifestoval v konstrukci egyptského chrámu. Pro náš vlastní postup bude velice instruktivní fenomén tzv. *teologizace* dějin, resp. vznik dějin *charismatických*, ilustrovaný na starých civilizacích Předního východu.

Teologizaci dějin líčí Assmann jako celkem trojstupňový proces. V prvním kroku je nějaká událost – ať už přírodní či lidská – shledána jako zásah vyšší vůle, jako projev prozřetelnosti. Tok času se tak začíná nasycovat sémanticky příznakovými body, totiž „dobrymi“ a „špatnými“ událostmi, za nimiž stojí bohové. Ti skrze sesílané pohromy a milosti prokazují svou přízeň nebo hněv, trestají a odměňují lidstvo za jeho provinění a dobrodíní. Takové události nicméně „nezávisejí na naprosté boží svévůli – jinak by neexistovala vina na straně člověka. Pojem viny předpokládá určité právo a zákon, které člověk porušil, a tím vzbudil boží hněv.“¹⁰⁰ Činí-li tedy člověk nějakou událost charismatickou, příznakovou, zapojuje ji tím už do nějaké širší symbolické a kulturní sítě. Většinou do všeobjímající logiky prohřešků a odplat, tedy do přirozeného řádu spravedlnosti.

Tím se dostáváme k druhému kroku, k samému vzniku charismatických dějin. Jelikož samotná boží pohroma – Assmann zde pracuje s kronikou morových ran, k nimž došlo v Chetitské říši kolem roku 1300 př. n. l. – je v logice charismatických událostí vždy až důsledkem, musela jí nutně předcházet i nějaká příčina. Tou zpravidla bývá porušení smlouvy, smlouvy uzavřené před bohem. Na starověkém Předním východě totiž bylo běžnou diplomatickou praxí, že se garantem nějakého

tak setkáváme s jistým zmocněním minulosti vůči budoucnosti a s prostorem k iniciativě, jenž se výkladem minulosti otevírá. Jinými slovy s jistým *dějinným vědomím*. Příklady Akkadu a Říma jsou z FRANÇOIS HARTOG, *Évidence de l'histoire. Ce que voient les historiens*, Paris 2007, str. 35-38.

98 Jak překládám *régime d'historicité*. Autoři pojmu zvolili slovo „režim“ pro jeho významové konotace: představuje jednak konstrukci a politický režim, ale i způsob žití, života či diety. Ve francouzštině navíc slovo *régime* označuje i chod motoru, počet otáček. Nakonec, je jistou výhodou označení, že složky různých režimů se mohou vzájemně promíchávat i ocitát v konfliktech. HARTOG, LENCLUD, *Régimes d'historicité*, str. 22.

99 Ibid., str. 26.

100 ASSMANN, *Kultura a paměť*, str. 214.

ujednání stávaly vyšší síly. „Nejstarším textem tohoto druhu je hraniční stéla mezi Lagašem a Ummu. Narušiteli území se vyhrožuje, že ho Enlil a Ningirsu zničí, a to politickým neštěstím: jeho vlastní lid mu vypoví poslušnost a připraví ho o život.“¹⁰¹ Svět se skrze takováto ujednání protkáva systémem viny a odplaty, který běh událostí nasycuje smyslem, *sémiotizuje* ho. Namísto nahodilého odvíjení událostí a absurdního násilí přírody nastupuje smysluplná síť božské spravedlnosti, s jejíž pomocí lze nastávající pohromy vysvětlit. Stačí se jen dobrat prvotní příčiny trestu. V minulosti se tak pátrá proto, aby se mohla porušená smlouva odčinit (srv. roli věštců výše). Historie ve výsledku slouží ke smíření s bohy, resp. s dějinami. Nelze při této příležitosti nevzpomenout příběh Oidipa nebo *Kroisos logos* z Hérodotových *Dějin*, v nichž ono charismatické pojmání dějin stále přežívá. Tak či tak, nějaký segment času zde náhle získává svou hutnost, vynořuje se jako soustava příčin a následků, jako, řečeno s Ricoeuem, jistá zápleтка, zápleтка času. Takovéto vnímání minulosti už se začíná vzdáleně podobat modernímu pojetí historického času, který je rovněž rozpoznáván jako sémanticky nasycený, jako směřující odněkud někam a nadaný jistou smysluplnou zápletkou. Ale k plnohodnotnému historickému času nám chybí ještě jeden, poslední element.

Tím je třetí krok teologizace dějin, totiž *scelení* času. Vděčíme za něj především starověkému židovstvu. Originalita biblického národa je hned několikerá. Jestliže praxe starověkého Předního východu byla taková, že platnost diplomatických ujednání se stvrzovala uzavřením smlouvy *před* bohy, čímž se garantoval onen přirozený řád spravedlnosti, potom starověké židovstvo se rozhodlo uzavřít smlouvu ne *před* Bohem, ale *s* Bohem. Takový krok přinesl některé zásadní posuny ve vnímání času. „Podobnou smlouvu nelze uzavírat jen na čas; je evidentní, že časový horizont, o který se zde jedná, zasahuje od doby prapočátků až do nejzazšího konce.“¹⁰² Podle Assmanna tak Židé dali vzniknout dějinnému času, jenž nově neobepíná jen vymezenou řadu událostí, jednu jedinou zápletku porušení smlouvy a následného trestu, ale rovnou *všechn lidský čas*. To má především dva důležité důsledky. V první řadě se vše stalo v čase – i stvoření. Zatímco u jiných kultur se počátek světa a další zakládající události odehrály v kvalitativně jiném čase, *in illo tempore*, po jehož završení se teprve započal běh profánního lidského času, u Židů se vše vepisuje do jediného letopočtu, datujícího se od stvoření světa.¹⁰³ Za druhé, extendování dějinného času umožňuje, aby židovský národ interpretoval *celek* svých dějin jako střídavou sérii božího hněvu a milosrdenství. Jinými slovy, sémanticky nasycenou už není jen nějaká partikulární série událostí, sémiotizovány jsou *veškeré* události, jež se takto zřetězují do smysluplného celku. Čas jako takový nabývá jisté narativní tloušťky, získává své směřování, svůj obsah, svou zápletku. Zkrátka a dobře,

101 Ibid., str. 201.

102 Ibid., str. 218.

103 Ibid., str. 250.

oddělené úseky minulosti se propojují do jediné historie, která se tím s konečnou platností teologizuje. Tím se zároveň otevírá prostor pro dějiny spásy – a to i ty křesťanské.¹⁰⁴

Právě třetí krok, teologizace dějin, tak dává vzniknout onomu pojetí dějin jakožto *kolektivního singuláru*. Všechny historické epizody – Šalamounova vláda, babylonské zajetí, druhé zboření chrámu aj. – se nyní píšou na pozadí jednoho smysluplného celku, jednoho velkolepého příběhu, který se s novozákonní tradicí ještě vyostřuje a získává velice konkrétní vyústění: Apokalypsu. Právě v tomto rámci obecné teologizace dějin vzniká Augustinovo učení o dvojí obci. Pro nás je pak podstatné, že spolu s ním vzniká i specifický styl psaní, jež Erich Auerbach nazval *figurálním výkladem*. V něm se časově vzdálené, epizodické události spojují nití jim nadřazeného příběhu – v případě křesťanství oním velkým narativem ohraničeným Stvořením a Posledním soudem.¹⁰⁵ Jinými slovy, různé, jinak nesouvisející děje se stávají souměřitelné, stávají se částmi většího celku, jeho znaky, jeho dílčími provedeními; stávají se epifaniemi jednoho velkého Narativu. Dějinnost, jež se manifestuje takovýmto způsobem psaní, nám nakonec není nepovědomá. Koneckonců, nepsala se tímto stylem i všechna ta historicistní, veskrze modernistická líčení dějin, s nimiž přišli osvícenští myslitelé a velcí filozofové a historici 19. století a dále, od Vica a Kanta přes Hegela a Marxe až po Spenglera?¹⁰⁶ Od teologizace dějin už je jen krok k různým teleologiím dějin.

Pokud tedy u starých nebo primitivních společenství převládaly kulturní paměti či režimy dějinnosti, jež dějiny suspendovaly, anulovaly nebo v různé míře mísily s kolektivní pamětí a mýtem,¹⁰⁷ potom nejpозději se starověkým židovstvem a spíše ještě s nástupem křesťanství vznikají předpoklady pro vznik toho druhu dějinnosti, který je charakteristický i pro moderní éru. Tou nejvýznamnější inovací je zde pak vynález celistvého, všeobjímajícího času, integrujícího všechny lidské skutky. Než však přistoupíme k reflexi samotného „moderního režimu dějinnosti“, je třeba zastavit se ještě u vkladu antického světa, pro psaní dějin o nic méně významného.

Řeč je o „režimu“ *historia magistra vitae*, dějinách učitelkou života, jenž má tu výhodu, že se na něm dá ilustrovat i konkrétní způsob historického psaní, neboť jakožto horizont očekávání a prostor zkušenosti byl zdrojem pro tvorbu historiografií od antiky až hluboko do novověku. Ono okřídlené rčení přitom pochází od Cicerona a v původním významu se jím mínilo, že historie je jen pouhým rétorovým repertoárem příkladů. Patristika si pak kolokaci osvojila, přičemž posunula její význam:

104 Ibid., str. 213.

105 ERICH AUERBACH, *Mimesis. Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*, Praha 1998, str. 66-68.

106 Takový tip historického myšlení představují, každý po svém a oba s dosti odlišnými motivacemi, Karl Popper v *Bídě historicismu* a Hayden White v *Metahistorii*.

107 Vedle Assmannova *operis magni* viz HARTOG, *Régimes d'historicité*, str. 33-75, kde popisuje režimy dějinnosti přírodních národů, starověkých Řeků nebo raných křesťanů.

dějiny měly být napříště zásobárnou zavržení či následováníhodných skutků. V tomto smyslu se pak rčení coby vzor pro psaní historie tradovalo nadále, až do 18. století.¹⁰⁸

Mají-li být dějiny především souborem exempel a zdrojem poučení, musí se to nutně podepsat i na jejich časovosti. Reinhart Koselleck, průkopník sémantiky historického času, svou proslulou knihu otevírá zamyšlení nad Altdorferovým obrazem, výjevem bitvy Alexandra Makedonského u Issu. Dílo sice zobrazuje starověkou událost, nicméně helénská vojska jsou v něm namalována ve výzbroji z 16. století; a jejich perští sokové se zase nápadně podobají vojskům osmanským. Dochází zde tedy k jisté anachronické zkratce. Tím, že Altdorfer vyobrazil starověké vojáky jako de facto své současníky, postavil také na roveň Alexandra Velikého a dobovou nobilitu, jež si obraz objednala a již byl určen. Sloužil jí totiž jako příklad i jako moment ztotožnění.¹⁰⁹ Dochází zde tak k jisté časové kontrakci, neboť jakkoliv vzdálená událost se může stát následováníhodným příkladem, který neztratil nic ze své aktuálnosti, ze své platnosti. A právě toto je jedním z nejcharakterističtějších znaků „režimu“ *historia magistra vitae*. Časová hloubka mezi tehdy a nyní se nivelizuje, dějiny se stávají sledem souměřitelných událostí, antiku a (v tomto případě novověkou) přítomnost neodděluje žádná kvalitativní ruptura. Čas se stává pouhým měřítkem určujícím vzdálenost, nikoli motorem proměny, indikujícím odlišnost. Dějiny se tudíž pouze opakují a nemůžou přijít s ničím substanciálně odlišným. „Knowledge of what had been and foreknowledge of what was yet to come remained connected through a quasi-natural horizon of experience, within which nothing essentially new could occur.“¹¹⁰ Jen stále *totožné* dějiny, stejně málo překvapivé jako trajektorie oběžnic, mohou sloužit jako zdroj přímého poučení. „The thesis of the iterability and hence the instructiveness of historical experience was itself a moment of experience: *historia magistra vitae*. No prediction departed from the space of previous history, and this was true in the same way for astrological and theological prophecies which remained tied to planetary laws or old promises.“¹¹¹

Modus „dějin učitelky života“ ve své podstatě potlačuje veškerou exotičnost, všechno vědomí *jinakosti* dějin. K tomuto rysu psaní historie se ještě mnohokrát vrátíme, nicméně předběžně zde podotkneme, že takovéto rezolutní usouvztažnění minulosti vůči přítomnosti (či rozpouštění přítomnosti v cyklickém kontinuu minulosti) má tendenci zahlazovat odlišnosti, čímž potlačuje jistý „etnologický“ či cestopisný potenciál historiografie. A ve stejném gestu umenšuje roli náhody, neboť každý nečekaný vzestup i pád se dá ve výsledku interpretovat jako věčný koloběh Fortuny či

108 REINHART KOSELLECK, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, New York 2004, str. 28-29.

109 Ibid., str. 9-10.

110 Ibid., str. 58.

111 Ibid., str. 59.

jako dílo prozřetelnosti.¹¹² Dějiny se stávají jen souborem veskrze zaměnitelných a opakovatelných událostí a zároveň vyčerpávajícím vodítkem pro přítomnost. „Režim“ *historia magistra vitae* asi nejlépe charakterizuje povzdechnutí *nic nového pod Sluncem*.

Na konci 18. století však dochází k zásadnímu posunu, když osvícenští myslitelé, jako Leibniz, Rousseau, Humboldt nebo Kant, přicházejí s ideou zdokonalování lidstva a s tím spjatého pokroku.¹¹³ Zpočátku teoretickým úvahám dají posléze za pravdu samy dějiny, resp. šok, jaký vyvolá Velká francouzská revoluce. S její erupcí se oťrese i sám časoprostor, nastupuje moderní režim dějinnosti. Ten je charakterizován především třemi inovacemi: čas začíná být vnímán jako *nový*; zároveň se neustále *zrychluje*; a roste přesvědčení, že sám člověk se stává *schopným tvořit svoje dějiny*. Podrobněji jsme se všem třem bodům věnovali již výše,¹¹⁴ proto jen zopakujeme několik rysů podstatných pro naše stávající úvahy.

Novost času je významná nikoliv banálním faktem, že se dějí věci, které se ještě nestaly. Novost se totiž stává kvalitou času, jeho hutností, tloušťkou. Čas přestává být pouze měřítkem vzdálenosti, jako tomu bylo u předchozího režimu dějinnosti, ale stává se indikátorem kvalitativní proměny. To se dá dobře ilustrovat na proměně vnímání pojmu *století*. „While the *saecula* at first were means of division, still marked in a chronological and additive manner and (...) deployed in the diachronic organization of a multitude of simultaneous domains, from the seventeenth century they increasingly assumed a historically independent claim of existence.“¹¹⁵ Původně neutrální jednotka časomíry se stává znakem obsahové změny. Každé století je totiž nadáno svým vlastním charakterem, svým duchem, představuje odlišnou epochu. Už osvícenci vnímali své století jako „*siècle des Lumières*“ a tato změněná perspektiva je například ve francouzské historiografii dobře patrná dodnes, neboť i století předcházející se nazývá „*l'âge classique*“, což je název nesoucí velice konkrétní význam, a na první pohled neutrální označení „*XIXe siècle*“ slouží v historickém úzu právě k vymezení souboru typických jevů a fenoménů, jakými jsou třeba industrializace, kapitalismus, imperialismus, vznik třídní společnosti apod.¹¹⁶ Nová sémantika staletí jakožto kvalitativně odlišných epoch pak podle Kosellecka předchází vzniku sousloví „*duch doby*“, *Zeitgeist*.

112 Ibid., str. 116-117.

113 Ibid., str. 265-268 *et passim*.

114 Na str. 81-82 tohoto textu.

115 KOSELLECK, *Futures Past*, str. 237.

116 S tím nakonec bezprostředně souvisí i poněkud paradoxní proměna datace staletí, kdy třeba ono zmiňované 19. století podle nejen francouzských historiků začíná už roku 1789 a končí až v roce 1914. V podobném duchu vymezuje Eric Hobsbawm 20. století léty 1914-1991. ERIC HOBSBAWM, *Věk extrémů: Krátké 20. století 1914-1991*, Praha 1998. Pierre Goubert zase ohraničuje „dlouhé 17. století“ léty 1600 a 1730. PIERRE GOUBERT, *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730: contribution à l'histoire sociale de la France du XVIIe siècle*, Paris 1960.

S tím, jak myslitelé rozpoznávali různé odlišné povahy minulých staletí, bylo nasnadě, že i budoucnost přinese své vlastní epochy, že přijde s novými podobami času. Budoucnost se tak stává zásadně odlišnou od minulosti i od přítomnosti, která se v této perspektivě stává nevyhnutelně *přechodnou* – čas běží odněkud někam a my jsme lapeni v jeho poločase. Dnešek je pouhým tranzitivním stadiem ke společenstvím zítřka, k době naplněného pokroku a smířeného lidstva. Ona tranzitivnost tvoří trend, který se s postupem technologické revoluce už jenom umocňoval. S tím souvisí i další rys moderního režimu dějinnosti, totiž zrychlování času. „Two specific temporal determinants characterize the new experience of transition: the expected otherness of the future and, associated with it, the alteration in the rhythm of temporal experience: acceleration, by means of which one's own time is distinguished from what went before.”¹¹⁷ Nezapomínejme, že všechny tyto proměny se stále dějí pod hlavičkou pokroku. Nový čas je tedy žádoucí a jeho urychlování se stává dobovým imperativem.¹¹⁸ Se zrychlováním jde ruku v ruce i opožďování, neboť různé „zaostalé“ části světa či konzervativní politické síly za pokrokem klopýtají, případně se ho snaží zbrzdit. V jediném časovém okamžiku tak dochází k napětí mezi různými dějinnými režimy, člověk se stává současníkem nesoučasného, svět je prodchnut „simultánností nesimultánního“.

To nás přivádí k poslednímu rysu moderního režimu dějinnosti, totiž schopnosti člověka tvořit své dějiny. Už výše jsme s Ricoeurem argumentovali, že tato charakteristika je v určitém oslabeném provedení platná metahistoricky, což vynikne obzvláště ve srovnání s předchozím dějinným režimem: zatímco v časech „dějin učitelky života“ člověkem cloumal jen koloběh štěstěny a zásahy prozřetelnosti, částečně navázané na lidské ctnosti a prohřešky, takže ve skutečnosti nemohlo dojít „k ničemu novému pod Sluncem“, neboť katalog lidských dějin už byl vyčerpaný a nic radikálně odlišného nemohlo nastat, potom v moderní době se z lidstva stává činitel dějin. A to i dějin nechtěných, neboť lidské jednání z definice provázejí i nezamýšlené důsledky. V 80. letech, prodchnutých postmoderní etikou a její nechutí k modernismu, musel Ricoeur ještě pracně argumentovat pro podržení této kvality moderního času jakožto jednoho z rysů dějinnosti tak vůbec.¹¹⁹ Dnes, přistoupíme-li na argumentaci teoretiků antropocénu, jsou nám naopak takové rysy dějin velice povědomé: člověk je na jednu stranu činitelem schopným přeměnit dokonce celý planetární ekosystém, zároveň ale nedokáže získat kontrolu nad svými dějinami do té míry, aby tomuto počínání učinil přítrž.¹²⁰

117 KOSELLECK, *Futures Past*, str. 241.

118 HARTOG, *Régimes d'historicité*, str. 119-121.

119 Viz RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 302n.

120 CLIVE HAMILTON, CHRISTOPHE BONNEUIL, FRANÇOIS GEMENNE (eds.), *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis: Rethinking Modernity in a New Epoch*, London and New York 2015.

Specifická dialektika horizontu očekávání a prostoru zkušenosti, jaká se objevuje s nástupem moderní éry, tak otevírá určité možnosti či pobídky k jednání. Mezi ně patří práce na pokroku, která ve svém důsledku vede ke zrychlování času. To vše je pak vedeno vírou ve schopnost směřovat své dějiny kýženým směrem. Zatímco první dva imperativy jsou charakteristické právě pro moderní režim dějinnosti, poslední z nich je vlastností metahistorickou, neboť každý rozvrh dějinnosti vposled otevírá či zavírá nějakou možnost jednání. Ricoeur nicméně dále podotýká, že celou logiku je možno otočit a že i sama existence metahistorických kategorií horizontu očekávání a prostoru zkušenosti se může stát závislá na určité povinnosti jednat. „Takto je i zřejmá *setrvalá* etická a politická implikace metahistorických kategorií očekávání a zkušenosti; úkolem je zabránit tomu, aby se napětí mezi těmito dvěma póly dějin stalo schismatem.“¹²¹ Horizont očekávání se nesmí ztratit v budoucnosti jako nedosažitelná utopie, zatímco prostor zkušenosti se musí opečovávat, aby se nezúžil a neodumřel jako pahýl, z něhož už nejde čerpat žádnou produktivní inspiraci ani poučení: „napětí mezi horizontem očekávání a prostorem zkušenosti *musí* být uchováno, mají-li dějiny existovat.“¹²² Pakliže se budoucnost stává nedosažitelnou a minulost mrtvou, ocitáme se v situaci krize a mizí i dějiny, ve kterých by bylo lze smysluplně jednat; mizí dějiny, jež by integrovaly celek času i lidstva jako kolektivní singulár.¹²³

Právě s takovouto diagnózou přišel François Hartog ve své anatomii *présentismu*, neblahého dějinného režimu, jenž se měl začít rozpínat v té míře, v jaké se začaly rozpadat projekty modernismu. Tedy vlivem zkušenosti druhé světové války, obzvláště holokaustu, a s koncem poválečného ekonomického boomu v 70. letech. Po vyblednutí utopických projektů, slibujících stále se nedostavující budoucnost, se novým obzorem měla stát logika krátkodobosti, okamžitosti, aktuálnosti. Ani ne tak programově, jako spíš z rostoucí apatie. „Co naplat, naše stárnoucí evropské společnosti jsou podlomené krizí, imunní vůči plánům do budoucnosti a tonou v *présentismu*. Zabývají se více bezprostředním okamžikem a jsou v pokušení uzavírat se do sebe, zatímco kapitalismus nedokáže počkat s dnešním ziskem na zítra, stejně jako neumí nemaximalizovat užitek z každého dne.“¹²⁴ Spíše než idea pokroku rámuje naše vyhlídky očekávání katastrofy, ať už klimatické, humanitární nebo jaderné. To ve výsledku redukuje naši budoucnost na pouhý závěrečný článek přítomnosti, na konec události, kterou jsme již dnes započali. Minulost, z druhé strany, se pak redukuje na umrtvený soubor událostí, vhodných akorát k cyklickému připomínání, ke komemoraci, k zarputilé konzervaci. Když už nedokážeme uplynulé rozmluvit, alespoň je budeme v kvazipietním gestu donekonečna oprašovat. S tím, jak oněměla historie, rozpadá se i

121 RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 307.

122 Ibid.

123 Ibid., str. 303-304, 308.

124 FRANÇOIS HARTOG, *Na cestě k nové historické situaci*, Slovo a smysl XIV, 27/2017, str. 247.

kolektivní singulár dějin; každá skupina si napříště může nárokovat své vlastní dějiny, svou vlastní paměť.¹²⁵ V konečném gestu se potom přítomnost staví do role tribunálu nad minulostí a rozšiřuje tak svůj vliv i na historii.¹²⁶

Ať už se s tímto nihilistickým výčtem ztotožňujeme, či nikoliv, ukazuje nicméně na jeden další limit dějin, totiž na samotnou možnost jejich rozpadu s rozpojením horizontu očekávání a prostoru zkušenosti. Zachování dialektického napětí mezi oběma kategoriemi se stává historikovou etickou zodpovědností. Režim prezentismu představuje krajní podobu nakládání s dějinami, krajní dějinnost. Náš historický exkurz jsme tak završili poněkud temným prospektem přítomnosti.

Jak jsme hned zkraje uvedli, doposud představené modality dějinnosti byly či jsou spíše společenskou praxí či obecnou historickou situací a s oním třetím časem, historickým časem v přísném slova smyslu, nejsou totožné, neboť jakožto kolektivní imaginace, politické identity nebo náboženské vize pokrývají mnohem širší pole lidské existence. V našich vlastních interpretacích s nimi proto můžeme pracovat jen přeneseně, jako s metaforami. Z toho důvodu jsme také v titulu této práce zvolili neutrálnější označení „historická temporalita“, protože termín *dějinnost* by nás spíše sváděl z cesty. Pro ono psaní spočívající ve vyprávění na základě stop, jež kulminuje v moderní historiografii, je potom rozhodujícím moderní režim dějinnosti. Právě v době, kdy se pod tíhou převratných událostí stala budoucnost zcela nečitelnou, se začali učenci obracet k minulosti, aby našli vodítka pro přítomnost – vodítka, která poučka *historia magistra vitae* už nebyla s to poskytnout.¹²⁷ Moderní historiografie je s moderním režimem dějinnosti tak úzce spjata, že někteří v jeho rozpadu dokonce spatřují konec psaní historie jako takové.¹²⁸ To však teď není předmětem naší debaty. Podstatné je, že až moderna – osvícenství – formulovala dějiny jako kolektivní singulár, jako jedno kontinuum sdružující veškeré lidstvo. A společně s vědomím novosti času, s opuštěním cyklických představ dějin, získalo vše uplynulé nárok na svou neredukovatelnou unikátnost, na individuálnost. Události minulosti nejsou precedenty koloběhu času, ale jedinečné zastávky na cestě pokroku.¹²⁹ A přestože už dnes myšlenku pokroku nejsme s to přijmout za svou, představa dějin jako série neopakovatelných událostí je s námi stále přítomná.

125 HARTOG, *Régimes d'historicité*, str. 127-162.

126 V tomto kontextu F. Hartog vyjadřuje svoje rozpaky nad přítomností historiků u soudních procesů, vedených ve Francii s bývalými nacisty. „Sorte d'éternel présent, anxieux de maîtriser le temps ou, tout aussi bien, de le supprimer, notre temps s'emploie à faire la démonstration de sa supériorité morale sur le passé comme à anticiper le jugement que le postérité portera sur lui. Lucidité ou aveuglement?“ Týž, *L'historien et la conjoncture historiographique*, Le débat 102, novembre-décembre, 1998, str. 10.

127 Za všechny se obraťme na Tocquevilla: „Vracím se století za stoletím až do nejvzdálenější minulosti: nenacházím nic, co by se podobalo obrazu, který mám před očima. Protože minulost už budoucnost neosvětluje, tápe duch v temnotách.“ ALEXIS DE TOCQUEVILLE, *Demokracie v Americe*, Praha 2000, str. 597. (K výroku mě přivedly Koselleckovy *Future Pasts*, srv. str. 31 a 280-281.)

128 HARTOG, *Na cestě k nové historické situaci*, str. 239-240. Srv. SERGE GRUZINSKI, *L'Histoire, pour quoi faire?*, Paris 2014.

129 KOSELLECK, *Futures Past*, str. 32-37.

Nyní jsme tedy historicky situovali „dějinnost“ moderní historiografie, tj. okolnosti vzniku toho žánru, v němž se tak čistě manifestuje onen tyranský invariant historického času, jenž nutí k oné specifické a svazující formě vyprávění na základě stop. Ve zbytku této kapitoly nás čeká ještě poslední krok, totiž rozevřít i potenciál tohoto na první pohled omezeného žánru a ukázat, jaké časové inovace dokázali na jeho půdorysu různí historici a teoretici dějin vymyslet. Takto se nám otevře prostor, v němž se můžeme sami vydat hledat jejich další provedení. A především, ve kterém můžeme ukázat, že každé historické psaní s sebou nevyhnutelně nese charakteristické časové implikace. Anebo naopak, že každá refigurace času předpokládá i nějakou specifickou konfiguraci vyprávění.

Na zbývajících stránkách tedy projdeme různými koncepcemi dějinného času z *fenomenologické perspektivy* a pokusíme se v nich rozpoznat variace velkého invariantu historického času. V metodologických úvahách, teoretických rozborech či historických příkladech tak budeme hledat společné pojítko, jež by nám umožnilo nazřít je jako koreláty dějinnosti a učinit z nich ony *užitečné metaforu*, s nimiž bychom posléze mohli lépe porozumět historickému diskurzu samotnému.

Jestliže tlumočit historický čas znamená v první řadě projektovat čas společnosti na astronomickou osu, do kalendáře, pak začneme s tím zdánlivě nejjednodušším příkladem, s periodizací. Vymezit dobu trvání nějaké lidské instituce odkazem na astronomický jev – třeba na sto oběhů Země kolem Slunce – je tím nejprůzračnějším projevem historického vyprávění. Nicméně už výše jsme narazili na to, že ani perioda sta let nemusí zůstat jen chladně neutrálním označením, ale že může nabýt jisté hutnosti, pružnosti, může doznat kontrakcí a dekontrakcí, zkrátka že i astronomickým jevem takto jasně definovaná míra může hrát mnoha odstíny.

Sama tradice periodizace má kořeny v kosmologii střídajících se epoch. Ty probíhaly buď cyklicky, anebo získávaly podobu následných věků, symbolizovaných lidským stářím, kovy, zvířaty apod. Pro nás je důležitá biblická tradice, sahající ke knize Daniel a jejímu rozdělení dějin světa na posloupnost čtyř říší. Společně s Augustinovým dělením historie na šest epoch podle šesti stadií lidského života představují východisko pro západní historickou periodizaci, jež – na rozdíl od mýtu – rytmičuje čas podle skutečně nastalých, tj. historických (tedy stopovatelných) událostí.¹³⁰ Je nasnadě, že dělení minulosti na různé věky s sebou zákonitě nese kulturní vklad. Rozlišování starověku, středověku a novověku a stanovení jejich hranic vždy obsahuje nevyhnutelnou ideologickou implikaci a spíš než o dějinách vypovídá více o těch, kdo je takto dělí.¹³¹

130 JACQUES LE GOFF, *O hranicích dějinných období: na příkladu středověku a renesance*, Praha 2014, str. 9-16.

131 Ke středověku viz ibid., str. 28-36; dále týž, *Micheletův středověk*, in: týž, *Za jiný středověk: čas, práce a kultura na středověkém Západě: 18 esejů*, Praha 2005, str. 21-46; Co se vytyčování novověku týče, srov. KOSELLECK,

Dělení na staletí se potom prosazuje až v napoleonském období, na začátku 19. století. Do té doby století zkrátka označovalo hyperbolu – jak o tom svědčí rčení „per omnia saecula saeculorum“, *na věky věků* –, případně se objevovalo sporadicky, třeba při vyhlášení jubilejního roku papežem Bonifácem VIII.¹³² Ovšem do 20. století už se na silvestra roku 1900 vstupovalo s vědomím příchodu nového věku. Periodizace na staletí našla mezi historiky velkou oblibu, protože je neutrálním, de facto autoreferenčním označením, jež se vymaňuje z datace podle věků, významných událostí nebo panování vládců. Nicméně už výše jsme v souvislosti s moderním režimem dějinnosti ukázali, že i toto je jen zdání, neboť staletí se můžou opět proměňovat v epochy, získávat svého ducha a v konečném důsledku i opouštět prostý stoletý rámec. Nadto, obracet se k minulosti a předpokládat v ní *preexistenci* našich konceptů času může být jen úskokem teorie, která své koncepty vydává za dějinnou skutečnost. Maskuje tak fakt, že navazování staletí, s jejich domnělou vnitřní logikou a vývojem, je jen chronologickým klamem a iluzí kauzality, kterou historici na dějiny uvalují, přičemž zakrývají vše to, co je přetržité, nenavazující a nespojité.¹³³ Pojem staletí tak zjevně nemusí označovat jen množství oběhů Země kolem Slunce, ale naplňuje tento interval i jistým obsahem a může naznačovat určitý pohyb času, určitou logiku dějin.

Jedním z možných způsobů, jak se stoletím naložit, jak jsme už výše zmínili, je i jejich přeměna na pouhou synekdochu procesů, trendů a struktur, které danou epochu charakterizují. Ukázali jsme, že století může trvat více i méně než sto let. Tím se dostáváme k procesům dlouhého trvání a ke skutečnosti, že dějiny mají *své vlastní tempo*. Nejklasičtější příkladem je zde samozřejmě Fernand Braudel a pojem *dlouhého trvání*.

Přestože nejproslulejší demonstrací pojmu je nepochybně dílo *Středozeří* z roku 1949, samo označení *longue durée* začíná autor používat až koncem 50. let. Do té doby se uchyluje k termínům jako *une histoire presque immobile; immobile; presque hors du temps; lente; nebo profonde*. Později dlouhé trvání opisuje slovy *penser histoire à partir de l'inertie; de ses limites*.¹³⁴ Z geneze pojmu je tedy zjevné, že postihuje jistou rychlost dějin. Anebo spíš pomalost, ne nepodobnou času geologie a posunům tektonických desek. Dlouhé trvání jako by označovalo neviditelné, neznatelné procesy, jež jsou ale zároveň těmi nejvíce fundamentálními. Tento čas se manifestuje například biologickými a geografickými rámci, myšlenkovými schématy, nezlomitelným zvykem každodennosti. „Nejvhodnější příklad nabízejí geografické stereotypy. Člověk je po staletí závislý

Futures Past, str. 222-254.

132 JEAN LEDUC, *Historici a čas. Koncepcie, otázky, díla*, Bratislava 2005, str. 104-107.

133 Jean Leduc zde odkazuje na marxistické kritiky Étiennea Balibara nebo Gérarda Maireta a pak samozřejmě na Foucaulta. Ibid., str. 50-52.

134 FERNANDO J. DEVOTO, *La „longue durée“*. *Usages et temporalités*, in: Antoine Lilti, Sabina Loriga et al. (dir.), *L'expérience historiographique*. Autour de Jacques Revel, Paris 2016, str. 120.

na klimatu, vegetaci, fauně a dostupných plodinách, čili na dlouho budované rovnováze, od níž se nemůže odpoutat bez nebezpečí, že by ohrozil celek.“¹³⁵ Horalové po staletí stěhují stáda za pastvou, přímořský život zůstává v těch samých výhodných místech na pobřeží, polohy měst a trasy cest se nemění celá milénia. „Geografický civilizační obraz je překvapivě stálý.“¹³⁶

Zároveň s tempem vyjadřuje dlouhé trvání i jistý rytmus času. Na rozdíl od pohybu tektonických desek, představujícího lineární a nezvratný proces, se dlouhé trvání kumuluje, nastává až s opakováním. Trvání předsudku, používání technologie, vytrvalost ritu, neměnnost hospodářské strategie – to vše může historik konstatovat až na základě *opakování* dotyčných jevů. Trvání je dlouhé v té míře, v jaké se jeho předmět vytrvale navrácí. Masívní pohyb struktur pomalého času se tak stopuje na základě velice profánních a prchavých činů. Je pozorován v každodennosti, v ubíjející rutině svátků, tradic, ekonomických i kulturních obyčejů.¹³⁷

Zařadíme-li vyšší rychlost, vystoupáme na úroveň „středního trvání“. To je traktováno rytmem ekonomických konjunktur, cyklů a mezicyklů, trvajících případ od případu deset, dvacet, i padesát let. Jedná se o čas ekonomů a historiků hospodářských dějin, čas růstů a poklesů cen. Nejpozději od počátku průmyslové revoluce sem bude patřit i tempo vědecko-technologického pokroku, proměna společenských institucí, změna režimů. Takovýto čas už je lze obsáhnout v horizontu lidského života; není tou neviditelnou neměnností, která našim očím běžně uniká a která nám přijde tak neznatelná a běžná, že ji ani nezpozorujeme.¹³⁸

Poslední a nejzjevnější rovinou je konečně krátké trvání, ona pěna dní novinářů a kronikářů, které zabírá celé naše zorné pole a v níž pro stromy nevidíme les. Krátký čas je ta „nejrozumnější a nejošidnější délka.“ Právě jím se tradiční historie příliš dlouho a takřka nezdravě ukájela, až téměř splynul s politickými dějinami, s diplomatikou. Do krátkého času řadíme tzv. „velké události“, životy velkých osobností, ale i naprosto podružné příhody, třeba klepy ze společenského života, železniční nehody, změny ceny obilí, zločiny, premiéry divadelních představení atp. Jejich geografickým ekvivalentem budou poryvy větru a bouře.¹³⁹ Ovšem rozpoznat tuto záplavu každodenních událostí jako symptom jisté rychlosti, jako rytmus času, je právě Braudelovou velkou *epoché*. To nejzjevnější, nejhluchnější a nejkřiklavější je zpozorováno jako pouhý znak, jako epifanie pomalejších, robustnějších struktur, které se skrze nervní výšlehy dneška dávají nezřetelně rozpoznat. Je velkou invencí historického řemesla, že dokáže od tohoto náporu okamžiku skepticky

135 FERNAND BRAUDEL, *Dlouhé trvání*, in: Antropologie, sociologie, historie: antologie francouzských společenských věd, Praha 1995, str. 154.

136 Ibid.

137 Ibid., viz též DEVOTO, *La „longue durée“*, str. 122.

138 BRAUDEL, *Dlouhé trvání*, str. 151-153.

139 Ibid., str. 149-150.

poodstoupit a nazřít jej *sub specie historiae*, synoptickým pohledem dlouhého trvání. „Budeme-li svá pozorování vést výhradně z úzkého hlediska přítomnosti, naše pozornost se soustředí jen na to, co je v *rychlém pohybu* a je právem či neprávem nápadné, na to, co se *prudce mění* nebo se dostalo do širokého povědomí, zkrátka na to, co je snadno rozpoznatelné. Sbírání faktů a událostí, které je stejně nezáživné jako dějinná faktografie, představuje léčku, v níž uvízne nejeden uspěchaný badatel.“¹⁴⁰

Jestliže geneze a kritika pojmu *staletí* ukázala, že na první pohled neutrální a hlavně inertní čas se může překvapivě smršťovat a roztahovat, zadýchávat či naopak sugerovat iluzi plynulosti a návaznosti, potom se vstupem *dlouhého trvání* do hry odhalujeme další veskrze mimetické kvality onoho tyranského astronomického času. Ten může najednou nabrat různý spád, může ubíhat odlišnými tempy, zpomalovat se až k zdánlivé nehybnosti, či naopak pádit o překot a zahušťovat se nápirem denních titulků až k nečitelnosti, znepréhledňovat se. Akcelerovaný čas se paradoxně stává neuchopitelným, jakoby nesouvislým a nesouvislejícím, protože v náhlosti a překvapivosti pěny dní nezvládáme rozeznat hlubinné struktury, jimiž jsou události nesený; stáváme se dezorientovanými. Jaký klid oproti tomu poskytuje střední a dlouhé trvání. Rozpoznáme-li své místo v těchto pomalejších tempech, získáváme tím navíc jistou perspektivu budoucnosti, možnost určité kvalifikované prognózy, čímž se nám ve zpětném úderu otevírají i jisté možnosti jednání a iniciativy.¹⁴¹

A konečně, s *longue durée* nabývají dějiny i určitého rytmu, určité pravidelnosti, která je ovšem velice vzdálená rytmu neustálého zrychlování dějin nebo poklidné cirkulaci staletí. S nevykořenitelností zvyků, rituů, institucí a tradic a s jejich konečným překonáním se dějinám dostává určité hloubky, vzdalují se nám úměrně se svým zpomalením. Skrze struktury dlouhého trvání se můžeme identifikovat s raně novověkým měšťákem, ale stejně tak udiveně hledět na latifundisty pozdního římského císařství, předky pozdějších středověkých šlechticů, jejichž svět pro nás s nástupem moderního světa nevratně pominul. S odlišným *tempem* a *rytmem* nabývá minulost i různé hloubky a vzdálenosti (nebo naopak blízkosti). S tím se dostáváme k dalším kategoriím času, totiž *totožnosti* a *jinakosti* dějin.

Na oba pojmy jsme narazili už v souvislosti s ricoeurovskou hermeneutikou minulosti,¹⁴² tvoří sám *princip* vztahování se k uplynulému, jsou způsobem, jímž si je zprostředkováváme. Na tomto

140 Ibid., str. 162-163 – zvýrazněno JŘ.

141 Je nasnadě, že dlouhé trvání má i svůj nepopíratelný eticko-politický smysl. Braudel sám přiznává, že když byl během druhé světové války v zajetí, snažil se i své druhy perspektivou *longue durée* konejšit, uniknout skrze ni „kronice těchto nelehkých let“. „Nepřijmout události, odmítnout jejich čas znamenalo uchýlit se někam na okraj, aby bylo možné z ústraní sledovat s větším nadhledem, lépe je posuzovat a přitom jim příliš nevěřit.“ Ibid., str. 178.

142 Viz výše, str. 60-62 tohoto textu.

místě ale suspendujme jejich ontologický rozměr – nebudeme je psát s velkými písmeny – a zkusme se na ně opět podívat jen jako na užitečné metafory, jako na pouhé akcidenty historického času, jak vyvstává ve čtenářském horizontu.

Při rozjímání nad fenoménem (ontologického) Totožného se Ricoeur zastavuje u díla *The Idea of History* R. G. Collingwooda. Podle něj lze historické myšlení charakterizovat třemi kroky: interpretací dokumentů; opětovným promyšlením jejich obsahu či myšlenky, jejich „reaktivací“ (*reenactment*); a porozuměním této myšlenky jakožto současné, totožné s mým myšlením.¹⁴³ Ve stručnosti je rychle projdeme. Každý dokument má podle Collingwooda svou vnější a vnitřní stránku. Tou vnější je jeho fyzická, formální podoba. Dokument se takto stává označujícím své vnitřní stránky, tedy myšlenky v širokém slova smyslu, tj. svého smyslu či významu. Historik si k této myšlenky zjednáva přístup její reaktivací, jejím opětovným promyšlením, oživením. Toho dosáhne imaginací – myšlenka je jakoby znovu stvořena v jeho mysli, stává se s ním totožná, současná, objektem v přítomnosti (či mimo čas), jenž dovoluje pochopit vznik dokumentu. Skrze ztotožnění se s myšlenkami, jež daly vzniknout minulé situaci, tak rozumíme i minulosti samotné. Jinými slovy, k porozumění uplynulého dochází až po zrušení časové distance mezi tehdy a nyní, až po určité asimilaci časového rozdílu. Abychom minulost chápali, je třeba ji nejprve jako takovou zrušit.

Totožnosti dějin tak docílíme odstraněním časové distance, zahlazením hloubky času. Minulost se stává současnou s přítomností. Právě v tomto smyslu jsou nám přítomné i stopy minulosti, stejně jako tradice včerejška, jež nás činí svými dědici, „dlužníky světa předků“. Fakt, že historik sdílí stejný svět, stejné dějiny jako jeho předchůdci, je ostatně jednou z podmínek smysluplnosti jeho práce a základem srozumitelnosti minulosti tak vůbec.¹⁴⁴ Pokud si odmyslíme ontologické implikace těchto postřehů a podržíme jen jejich temporální principy – potlačení rozdílů, ztotožnění minulosti a přítomnosti, jistý druh *přiblížení* dějin –, získáváme tak jistou kvalitu času, totiž kvalitu *totožnosti* (s malým *t*). Vedle tohoto velice bezprostředního přiblížení dějin, jež lze vyčíst z Collingwoodovy knihy i obecných hermeneutických zásad, existuje minimálně ještě jeden další způsob jejich *ztotožnění*, a totiž jejich připoutání nepřetržitou kontinuitou dění.

Takovou cestu naznačuje historik François Dosse, když rozjímá nad „obratem k paměti“ v historiografii (konkrétně pak nad odkazem Pierra Nory a Ricoeurovy *La Mémoire, l'histoire*,

143 Řeč je o R. G. COLLINGWOOD, *The Idea of History*, London – New York 1956. Cit. podle RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 201-207.

144 A jedná se o jednu z vůdčích idejí hermeneutiky a rozumějících přístupů k dějinám tak vůbec, od Schleiermachera po Diltheye a dále. Srv. PETER SZONDI, JEAN BOLLACK (ed.), *Úvod do literární hermeneutiky: studijní vydání přednášek*, Brno 2003. V historické praxi a českém kontextu pak nelze nevzpomenout Zdeňka Kalistu a jeho „vcítění se“ do baroka. ZDENĚK KALISTA, ZDENĚK BENEŠ (ed.), *Cesty historikova myšlení*, Praha 2002.

l'oubli). Studium paměti se vším jejich překrýváním, opětovným ožíváním nebo vynořováním, s jejich trváním do současnosti, získává historik nový nástroj, jímž by navázal minulost s přítomností. „Cette inflexion récente (...) ouvre la voie à une toute autre histoire, enrichie de la réflexivité nécessaire sur les traces du passé dans le présent. (...) Ce nouveau moment invite à suivre les métamorphoses du sens dans les mutations et glissements successifs de l'écriture historique entre l'événement lui-même et la position présente.“¹⁴⁵ Uplynulé tak není jen bodem v minulosti, ale i svou cestou do přítomnosti, díky které stále ještě existuje a trvá. V „paměťových dějinách“ se má historik obrátit ke studiu re-prezentací minulosti (neboli k jejímu opětovnému vynořování v paměti), jež ji zpřítomňují a činí současnou. Jako jeden z příkladů uvádí Dosse náměstí Tří kultur ve městě Mexiku (*Plaza de las Tres Culturas*), kde vedle sebe, či spíš na sobě, stojí předkolumbovská pyramida, barokní (čili koloniální) katedrála a modernistická architektura z 60. let minulého století. Náměstí nejenže svou architekturou *dochovává* tři významné historické periody Mexika, ale bylo také dějištěm podstatných událostí (střelby do studentů, zemětřesení).¹⁴⁶ Všechny tyto vzpomínky a artefakty se zde kupí na sebe, převrstvují se a skrze kumulaci retencí a retencí retencí zřetězují do ligatury dějin – nebo spíš do kontinua paměti. Kontinuálnost minulosti tak nabývá té vlastnosti, že dějiny činí srozumitelnými, pochopitelnými, ale také aktuálními, a dává nám možnost se s nimi ztotožnit či se v nich nalézt. Jedná se opět o jistou kontrakci času, neboť to, k čemu se dokážeme vztáhnout v kontinuu paměti, je nám blízké, zatímco to, co je zapomenuto (či nevzpomínáno) se nám nekonečně vzdaluje a zcizuje.

Je samozřejmě otázkou, jak moc se zde totožnost minulosti stává nástrojem rozumění a zdali také nemůže být zdrojem umlčování a kolonizace veřejška perspektivou přítomnosti, či jen násilně vynucovanou kontinuitou. S vědomím těchto rizik se někteří historici obrátili k zdůrazňování *jinakosti* dějin. Např. podle Paula Veyna zeje mezi dneškem a minulostí jasná cézura a k takovým starověkým Římanům nemáme (my, dnešní Evropané) blíže než k Tibetanům či kmenu Ňambikwarů. „Le peu qui est passé en nous de l'héritage de Rome est en nous à des doses combien diluées, et au prix de quelles réinterprétations! Entre les Romains et nous, un abîme a été creusé par le christianisme, par la philosophie allemande, par les révolutions technologique, scientifique et économique, par tout ce qui compose notre civilisation.“ Minulost se de facto stává předmětem antropologie, je dalekou krajinou, exotickou a cizí, a právě až v zrcadle její cizoty se můžeme my, současníci, nazřít jako v negativu. „Et c'est pourquoi l'histoire romaine est intéressante: elle nous fait sortir de nous-mêmes et nous oblige à expliciter les différences qui nous séparent d'elle.“¹⁴⁷

145 FRANÇOIS DOSSE, *Paul Ricoeur et Michel de Certeau: l'histoire entre le dire et le faire*, Paris 2006, str. 99.

146 Týž, *Michel de Certeau et l'écriture de l'histoire*, Vingtième Siècle. Revue d'histoire 78, 2/2003, str. 145-156.

147 PAUL VEYNE, *L'inventaire des différences. Leçon inaugurale au Collège de France*, Paris 1976, str. 8, 13.

Další odstíny jinakosti nabízí historik Michel de Certeau, ne náhodou opět při rozjímání nad etnologickými a cestopisnými spisy. *Historie o cestě vykonané do země brazilské* (z r. 1578) francouzského kalvinisty Jeana de Léryho představuje v úvahách de Certeaua účinnou „hermeneutiku jiného“. Historika na starém textu zajímá především způsob, jakým prostředkuje prostorovou odlišnost, tedy cesty, jimiž psaní překlenuje vzdálenost mezi dvěma kontinenty. Nicméně tento úkol není těžké domyslet tak, abychom v odlišnostech prostorových rozpoznali koreláty odlišností *časových*. Budeme se tedy zamýšlet, jak psaní překlenuje vzdálenost mezi tehdy a nyní, přičemž etnologie nám zde poslouží jako metafora historie.

Jinakost se v Léryho líčení vyznačuje především cézурou mezi *tady* a *tam*. „Střih – pokud jde o viditelné projevy oddělení mas, střih mezi ‚odsud‘ a ‚tam‘ vede v první řadě oceánem: Atlantik představuje zlom mezi Starým a Novým.“¹⁴⁸ Této metafoře není těžké porozumět. Už s Veynem jsme konstatovali, že jinakost charakterizuje v první řadě ruptura mezi objektem popisu a „místem“, odkud se tento popis činí (a k Římanům v důsledku máme asi tak blízko jako k jihoamerickým indiánům). Absolutní rozdílnost by ale zůstávala nesrozumitelná a němá. *Jiné* je třeba i zprostředkovat. A tak je spoutáváme jazykem, který je nám dán; *jinakost* vždy tlumočíme, vždy ji překládáme. Když Léry popisuje brazilskou zvířenu, vypomáhá si příklady k fauně evropské. Základními prostředky se zde stávají odchylka od známého anebo kombinace prvků známého, která dá vzniknout něčemu cizímu (tapír je „napůl kráva a napůl osel“).

Sám akt cesty, navíc cesty završené návratem do vlasti, představuje další podstatný moment tlumočení jinakosti. Vedle nutné cézury, založené odchodem, zde je i vidina návratu a podání zprávy. Jiné se tak tematizuje právě proto, aby bylo rozpoznáno a pochopeno, aby v něm bylo lze najít rysy totožnosti. De Certeau si zde všímá další dichotomie, *vnějšku* a *vnitřku*. Zatímco exotická příroda, tento exteriér, je zcela cizí a jiný, potom v indiánech dokáže Léry rozpoznat „pravdu o člověku“, tedy vnitřní totožnost (str. 217). Není nijak těžké domyslet tento rozdíl pro naše potřeby, ostatně na dávných civilizacích nás často láká právě jejich zásadní jinakost, které ale jakožto jinakosti rozumíme skrze naši empatii s tehdejšími lidmi. Vidíme v nich odchylku od nás, současníků: jsou stejní jako my, ale svými institucemi nám jsou nepodobní. Stejně tomu je v etnologii (či jejím předchůdci) u Léryho – nejprve je fascinován přírodou, ale posléze začne líčit společenské instituce Jihoameričanů, a to od těch nejčistších (a potažmo hříšných) po ty, v nichž vidí styčné plochy. Nepřekvapí, že u kalvinisty je tímto společným bodem pracovní etika. Cizí kraj tak podléhá jistému morálnímu výkladu. „Z etnologie se stane určitá forma exegeze, která bude

148 MICHEL DE CERTEAU, *Psaní dějin*, Brno 2011, str. 215. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu odkazují ke stejnému titulu.

modernímu Západu trvale poskytovat základ pro stahování identity k minulému či k budoucímu, k cizosti nebo k přírodě“ (str. 219).

Je-li už řeč o psaní, pak samotnou kapitolu představuje role jazyka. Ta nabývá dvou forem. V Léryho popisech dochází jednak k jeho rozměňování a až rozpadu, jednak ke kolonizaci jeho smyslu – to v případě aktu překladu. V prvním případě jsou významy jazyka kolonistů a misionářů pod nápoem všudypřítomné exotiky a cizosti (a vzdálenosti od metropole) jaksi zbavovány svých primárních významů. V důsledku konfrontace s radikální jinakostí se stávají klamavé a vyprazdňují se. Zato při popisu nových reálií, stejně jako při sestavování slovníku indiánských jazyků, se jinakost odlupuje vrstvu po vrstvě, jako cibule, dokud se nedospívá k pravdivému jádru, k substanci či referenci; zkrátka dokud není ve středu jinakosti rozpoznána totožnost. Příroda tak má na jednu stranu svou vnější, jevovou stránku: rostlinstvo a jeho plody se můžou na první pohled zdát exotické. Při bližším ohledání však lze nalézt společnou řeč. Plody totiž mohou a nemusejí být jedlé, a to navzdory svému vzezření, a jsou-li jedlé, dají se požívat buď vařené, anebo syrové. Stejně tak instituce domorodců skrývají pod vrstvou báchovek nakonec ten hodnotový systém, který zná Léry z kalvinistické Ženevy a který je tudíž pravdivý. Jazyk se stává „místem *pravdy*, protože se tam vede *diskurz, který pojmenovává svět*. Produkci, k níž slouží přírodní člověk, lze popsat tak, že od vyjadřování jistého přesvědčení vede k pozici vědoucího“ (str. 222). V etnologickém přístupu pak „*jiné představuje prostor, z něhož lze pochopením vypreparovat objekty*“ (str. 223). Jiné, dodejme, se stává výchozím bodem pro návrat k totožnému. A zároveň už svým založením tvoří říši, které se upírá pozice autonomního subjektu, pročez se má stát předmětem observace, popisu a examínace. Jiné je především předmětem, ne činitelem.

Totožnost i jinakost tedy můžou sloužit jistému typu porozumění, resp. jsou různými druhy chápání a vztahování se k minulosti, ale stejně tak ji můžou umlčet či znásilnit a zbavit ji jejích významů. Nepřekvapí, že obě pojetí nesou ve všech svých provedeních i jistou pobídku k jednání: kolonizovaná, umlčená minulost jaksi umrtvuje prostor zkušenosti, činí ho neproduktivním, dává v něm zarezonovat jenom vlastním predsudkům. A na druhou stranu minulost, ve které se rozpoznáváme nebo vůči níž se cítíme zavázáni, může být impulzem k iniciativě. Nebo mementem vybízejícím k péči o tradice. Jinakost, konečně, nese jasný katarzní a osvobozující moment – říká nám nejen kým jsme, ale také kým být nemusíme a zároveň kým být můžeme.

V našem zamyšlení nad barvami dějinnosti to není poprvé, co různě tvarovaný (různě vzdálený, pomalý, spojitý atd.) prostor zkušenosti implikuje různé typy jednání. Nyní tedy nastává vhodná chvíle k tomu přejít od pole minulosti k *historické přítomnosti*, k času iniciativy.

Zmiňovali jsme už dlouhé trvání, které obětí překotných dějin poskytuje odstup a snad i útěchu. Vrátime-li se pak k velkým režimům dějinnosti, modernismus činí z aktivního jednání a působení na dějiny přímo svůj imperativ. *Historia magistra vitae* na jednu stranu motivuje (především šlechtu) k jisté normě jednání, klade se jako vzor, ovšem na druhou stranu působí spíše jako umdlévající polední slunce, pod nímž už nemůže nastat nic nového. Prézentismus paralyzuje, vede jen k bezduché kumulaci mrtvých vestigií minulosti a horizont zamlžuje krátkozrakostí přítomného okamžiku. Nyní tento velice stručný výčet rozšíříme o další podoby *historického jednání*, tedy takového jednání, jež chce nebo má působit na sám pohyb dějin.

Navazme zde na naše résumé Ricoeurova pojetí *historické přítomnosti*¹⁴⁹ a společně s ním přečtěme Nietzscheho *Nečasové úvahy* o historii. Ty totiž nejenže spílají některým podobám dějinnosti, ale přímo i říkají, jaké jednání je jimi motivováno, nebo naopak zrazováno. Rýsují tak přímou linii mezi nějakou podobou prostoru zkušenosti a možnou iniciativou z ní plynoucí.

Nietzsche ve své *úvaze* postupně rozlišuje *monumentální*, *antikvární* a *kritický* druh historie. Monumentální historie se nejvíce blíží pojetí *historia magistra vitae*, neboť má být vodítkem a vzorem pro ty smělé duchy, kteří by chtěli kráčet ve šlépějích velikánů. Minulost se zde stává řetězcem velkolepých a následováníhodných činů. „Dějiny patří především tomu, kdo je činný a mocný, kdo bojuje velký boj a potřebuje vzory, učitele a utěšitele, jichž nemůže nalézt mezi svými současníky v přítomnosti,“ píše Nietzsche.¹⁵⁰ A Ricoeur k tomu dodává: „(...) tato historie *učí* a *varuje* důrazem na důsledně retrospektivní pohled, který přerušuje každé jednání v zadrženém dechu reflexe.“¹⁵¹ A tak zatímco prostý člověk se zoufale drží svého vyměřeného času, velcí duchové, znalí moudrosti věků, dospívají k „olympskému smíchu“ a „sestupují do hrobu s ironií“. Tento typ dějin nicméně rovněž svádí ke „klamavým analogiím“ a motivuje nepatřičné jednání, protože dokáže inspirovat i toho, komu vůbec nebyl určen. Velkolepé historické iniciativě v důsledku hrozí, že se promění v pouhou svou karikaturu. V horším případě se může monumentální historie petrifikovat v kánon a být používána jako hůl na každého, kdo by ji chtěl překonat nebo jí dostat. Ve své odvrácené podobě se tak monumentální dějiny stávají dějinami již završenými, naplněnými a vposled dusivými.

Přejdeme k dalšímu typu historie, antikvárním dějinám. Ty ve své lepší stránce motivují pietu. Jsou určeny tomu, kdo uchovává a ctí minulé. „Tím, že opatrně ošetřuje to, co tu je odedávna, chce podmínky, za kterých vznikl, uchovat pro ty, kdo mají vzniknout po něm – a tak slouží životu.“¹⁵²

149 Viz str. 89-92 tohoto textu.

150 FRIEDRICH NIETZSCHE, *Nečasové úvahy*, Praha 2005, str. 86.

151 RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 338.

152 NIETZSCHE, *Nečasové úvahy*, str. 91.

Máme zde tedy co do činění s péčí o minulost, provázenou uvědoměním si svých kořenů. Kořenů, nutno dodat, které vyživují; jedná se o tradičnost v jejím produktivním smyslu. „Mít kořeny zde není ničím nahodilým, nýbrž to znamená růst z minulosti tím, že se člověk stává jejím dědicem, květem i plodem.“¹⁵³ Ve své odvrácené straně však antikvární historie zkamení, odumírá, mumifikuje se a pro přítomnost a každou iniciativu do budoucnosti se stává tíživou, svazující a znehybňující. Proměňuje se na dogma; anebo na fetiš sběratelství, „shrabování všeho, co kdy bylo“.¹⁵⁴

Kritická historie, konečně, slouží právě osvobození se z dějin. „Přivádí minulost před soud“ a sesazuje ji z jejího piedestalu; odhaluje, jak příliš lidská je, nakolik vychází z násilí a slabosti předků; ukazuje, „jak nespravedlivá je existence např. nějaké věci, privilegia, kasty, dynastie, do jaké míry si ta věc zasluhuje zaniknout.“¹⁵⁵ Stejně jako musí „život“, aby v něm vůbec bylo možno produktivně jednat, existovat v určitém oparu zapomnění, totiž bez permanentního relativizování přítomnosti skepsí minulosti, stejně tak je potřeba se občas rozpomenout na rodokmen dneška a skácet sedimentované tradice a modly včerejška. Nicméně i sám kritický přístup se může, jako ostatně vše u Nietzscheho, obrátit ve svůj opak. Kritický obrat k historii, přílišná koncentrace na její reflexi, vede v krajním případě k vytlačení přítomnosti minulostí. Dějiny se pak stávají obsesí, „neboť my moderní lidé nemáme vůbec nic ze sebe; jen tím, že se naplňujeme a přepĺňujeme cizími dobami a mravy, cizím uměním, filosofií (...) stáváme se krácejícími encyklopediemi (...)“¹⁵⁶

Ve všech třech zmíněných typech historie, nerozpakujme se mluvit o *dějinnostech*, se potom jako červená nit táhne jeden základní rozpor či paradox. Historie se nám buďto produktivně otevírá, umožňuje nám „žít“, existovat a podnikat iniciativu, ba inspiruje nás k ní, anebo se naopak sama klade jako naplněná a završená, po níž už nelze přijít s ničím novým, s ničím smysluplným; klade se jako svá nejzazší hranice. Obrátme se ještě naposled k Ricoeurovi: „Na jedné straně je historická přítomnost v každé době nejzazším termínem hotových dějin, je to *fait accompli* a konec dějin. Na druhé straně je přítomnost – anebo může být – v každé epoše inaugurační silou dějin, jež mají být vytvořeny.“¹⁵⁷ Svět se může zdát starým a z nás se stávají opozdilci; anebo se teprve zrodil a my jsme prvními příchozími.

Tomuto obecnému rámci dává velice konkrétní podobu Bernard Lepetit ve své sociologii historického času. Ono zestárnutí světa se podle něj může projevit třeba tím, že minulost

153 RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 339.

154 NIETZSCHE, *Nečasové úvahy*, str. 94.

155 Ibid., str. 95. Nietzsche se zde uchyluje ke své genealogické metodě, jež se takto jeví jako předchůdce dekonstrukce. Srv. MICHEL FOUCAULT, *Diskurs; Autor; Genealogie: tři studie*, Praha 1994, str. 75-98.

156 NIETZSCHE, *Nečasové úvahy*, str. 98.

157 RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 342.

přestaneme vnímat jako otevřenou, v důsledku čehož se nám přítomnost začne jevit jako daná a definitivní. Takové ustrnutí je pak často provázáno jistou slepotou, neschopností nazřít zdánlivě hladký a transparentní běh světa právě jako hypertext násilných dějin, jako zatím poslední kapitolu již dlouho běžících procesů, které mohly začít klidně i zcela svévole. Zapomíná se na kontext, jenž dal zrodit se přítomnosti. Obrátíme-li se ke konkrétním historickým případům, pak třeba zrození institucí psychiatrie (tedy šílenství) či nezaměstnanosti a jejich průvodních jevů bylo provázáno celou řadou legálních, mocenských a společenských posunů. Nicméně v okamžiku zapomnění události zrodu se konvence teprve stává konvencí: přechází z režimu nahodilosti, formálnosti, příkazu či společenské „nadstavby“ do roviny nepřítomnosti, stává se průhlednou. Je-li řeč o institucích psychiatrie a nezaměstnanosti, pak „chacun d'entre eux dure plus longtemps que le contexte qui lui a donné naissance: par leur intermédiaire, en permanence, le mort saisit le vif. (...) Parce qu'elles résistent à la disparition et au renouvellement des circonstances et des personnes qui les ont instituées, elles perdent leur signification initiale et contribuent à rendre la convention opaque pour ceux qui y participent. Le poids du passé devient d'autant plus extrême qu'il tire sa force de son oubli.“¹⁵⁸

Naopak produktivní uchopení minulosti, zrod nové tradice či zkrátka aktivní tvoření dějin nemusí být jen odpovědí na imperativní volání moderního režimu dějinnosti; nemusí být vždy budovatelské. V přítomnosti se setkává množství odlišných historických časů, jež ubíhají různými tempy. Každá doba je „simultánností nesimultánního“. Je možné, že u mnoha věcí zapomínáme jejich historickou příznakovost a ztrácíme je tak ze zřetele, avšak stejně tak mnoho věcí náhle zastarává, ztrácí svůj účel a vstupuje tím do našich horizontů. Přítomnost se tak může stát prostorem společenského jednání, v němž se přehodnocují či aktualizují normy, kde se vepisují individuální projekty a tužby do společenského plánu, kde se valorizuje systém a zpochybňuje či utužuje společenská smlouva.¹⁵⁹ Takto se činí, dokud opět nezavládne nějaká míra souladu či harmonie. V ten stejný okamžik se ale opět propadáme do zapomnění.

Vztáhnout uvedené možnosti historického jednání k nějakému typu historického psaní není těžké. Oním umrtvujícím, sběratelským dojmem může působit každá historie, která čtenáři upírá roli dějinného aktéra a opticky vytlačuje jeho horizont vně textu. Jestliže předkládaná narativní identita působí příliš tíživě, pokud příliš dominuje a nenechá žádný prostor pro vlastní identifikaci,

158 BERNARD LEPETIT, *Le présent de l'histoire*, in: Bernard Lepetit (dir.), *Les formes de l'expérience. Une autre histoire sociale*, Paris 1995, str. 282.

159 Ibid., str. 278-279. Lepetit tyto procesy ilustruje proměnami Paříže. Když ztratilo nádraží d'Orsay svou dopravní funkci, bylo doslova „muzeifikováno“ a proměněno v dnes proslulou galerii. Naopak pařížské *tržnice* (les Halles) takové štěstí neměly – v dozívajícím poválečném a modernizačním étosu 70. let byly srovnány se zemí. V jediné dekádě tak postihl dvě zastaralé budovy-institute zcela opačný osud. Lidová tržnice podlehlá měnícím se spotřebním návykům, kdežto honosný a ladem ležící palác se měl stát národní památkou.

dosahuje se právě takového efektu. V jistém smyslu právě tuto roli sehrávají všechny ty historie, které vězí ve vyprávění velkých, politických dějin; nebo které neustále přemílají ustálené pojmy, epochální dělení minulosti atp. Na druhou stranu ty dějiny, jež otevírají zapomenuté potenciality, jež dokáží situovat čtenáře jako aktéra nebo alespoň jako participanta dění a které demaskují vše to, co máme už dávno na očích, jako zapomenuté, jako pramálo samozřejmé, takové dějiny mohou dozajista sehrát onu inaugurační roli, po níž volal Ricoeur.

Právě na oné iniciační funkci historie lze ukázkově ilustrovat dialektiku prostoru zkušenosti a horizontu očekávání. Historie nejenže činí viditelným to, co nám zůstávalo skryto v přítomnosti, ale s jasnými očekáváními budoucnosti můžeme zpětně nazřít i samu minulost jako novou a neznámou – pakliže ji ovšem dokážeme nově převyprávět. Právě o takové cestě uvažuje Hayden White. Podle něj by bylo chybou myslet si, že naši svobodnou vůli umíme zaměřit pouze do budoucnosti, k iniciativě. I minulost lze měnit, byť jen interpretačně. Je totiž možné změnit uspořádání tradovaného, uchopit ho v nové zápletky: „willing backwards occurs when we rearrange accounts of events in the past that have been emplotted in a given way, in order to endow them with a different meaning or to draw from the new emplotment reasons for acting differently in the future from the way we have become accustomed to acting in our present.“¹⁶⁰ Ve Whiteově pojetí si určitým způsobem vyprávění minulosti sami volíme, jakými postavami v ní chceme být, jakou roli máme sehrát a kam máme náš vlastní příběh dovést.¹⁶¹ Iniciativa tak nemusí mít jen podobu revolučního výbuchu, není jen náprahem do budoucnosti. Stejně tak se může zmocňovat uplynulého, jednat směrem do minulosti. Jednání se pak stává nejzazším svorníkem minulosti a budoucnosti a zároveň samo nese silnou pečeť času. Platí to ostatně oboustranně: různé konfigurace horizontu očekávání a prostoru zkušenosti zase vždy nějaké jednání sankcionují či znemožňují.

V tom nejkrajnějším případě potom jednání nejenže otevírá určitý časový rozvrh, ale je samou podmínkou existence času, resp. existence historie jako takové. K takto fatální úvaze přivedl

160 HAYDEN WHITE, *Getting Out of History: Jameson's Redemption of Narrative*, in: týž, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore 1987, str. 150. Whiteovy úvahy se zde sice odvíjejí nad dílem velkého marxisty Fredrica Jamesona, nicméně podobné operace známe i ze zcela odlišných kontextů – čím jiným je ostatně reinterpretační korpus židovských posvátných textů Novým zákonem?

161 Není bez zajímavosti, že silný časový rozměr mají i ony úhelné tropologické kategorie, jimiž White definuje historický diskurz. Tragická katarze, například, spočívá v „epifanii zákona řídícího lidskou existenci“. V tragédii se lidé odevzdávají „podmínkám, v nichž musí ve světě žít. Tyto podmínky jsou vyhlašovány za neproměnné a věčné, z čehož vyplývá, že je člověk nemůže změnit, ale musí pracovat v jejich područí.“ To vše v protikladu ke komedii. HAYDEN WHITE, *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno 2011, str. 24. Tragédie a satira dávají vyvstat trvalým a neměnným strukturám, a to na pozadí jinak nepřehledných dějin. Romance a komedie nás oproti tomu ujišťují, že na první pohled nehybné procesy mohou dát vzniknout „novým silám či podmínkám“ (str. 26). A dále, kontextualistická historie prozrazuje synchronní, „strukturalistické“ pojetí dějin, kdežto mechanismus a organicismus se uchylují k nadčasovým zákonům, případně k časovým teleologiím (str. 37). U ideologické implikace pak časový rozměr překvapí asi nejméně; ideologický modus vysvětlení buď usiluje o zachování statu quo, anebo čtenáře směřuje v čase tím, že klade střídavě důraz na minulost, přítomnost či budoucnost, do nichž klade domněle ideální podoby společnosti (str. 43).

filozofa a Husserlova žáka Günthera Anderse vynález atomové bomby. Ve své eseji z raných 60. let se *filozoficky* táže, co by znamenala jaderná válka pro lidstvo. Horizont konce, jež nám taková možnost předkládá, se zdá nepřekročitelným. Za ním už je jen nicota. S vynálezem zbraní hromadného ničení tak žijeme v *definitivním*, konečném čase, v čase pokud možno neukončitelném, protože po něm by už nic nenásledovalo.¹⁶² Jestliže se roku 1938 britský ministerský předseda Neville Chamberlain holedbal, že z Mnichova přivezl „mír pro naši dobu“, potom dnes by takový citát neměl opodstatnění. Jiná než „naše“ doba není, protože s koncem míru (a tím pádem nutným začátkem jaderné války, jak se to Andersovi jevilo) by skončil i svět, tedy čas.¹⁶³ Žijeme ve vypůjčeném čase, na lhůtu, v prodlevě, a je jen na naší iniciativě, na našem jednání, naší snaze zabránit nejhoršímu, bude-li trvat, nebo ne. „Voilà donc ‚notre temps‘. C'est le ‚nôtre‘ mais, bien sûr, dans un sens nouveau. Au sens où la décision de savoir s'il continuera ou non est entre nos mains; au sens où le temps qui, en tant que dimension du possible, a jusqu'à présent constitué *l'espace de jeu de notre liberté*, est maintenant devenu *un objet de notre liberté*.“¹⁶⁴ A jako se čas stal pouhým předmětem v našich rukou, tak i dějiny samotné se mohou smrsknout na epizodu své (lidské) existence; stát se jen ohraničeným úsekem na nekonečné ose astronomického času. Proto musíme „gagner toujours à nouveau le combat contre le fin du temps“.¹⁶⁵

Andersova filozofie katastrofy je nejzazší mezi toho, jaké podoby může nabýt historické jednání. To se v zlověstné metamorfóze proměňuje z tvůrčí a invenční síly na samotného garanta existence. Jestliže nyní zaváháme, ztratíme budoucnost a s ní i minulost. Koneckonců, i naše stávající přítomnost jakožto budoucí minulost může být jednoho dne anulována, dopustí-li naši potomci, aby zmizel čas. Netušená a neznámá budoucnost tak pokradmu rezonuje zpět v čase, do přítomnosti, aniž bychom to byli schopni zaslechnout.¹⁶⁶ Jedná se o dozajista krajní pohled na věc, představující jakýsi vnější lem historického jednání. Lhostejnost v konání nemusí vždy nutně vést ke konci světa, ovšem, jak jsme už výše konstatovali s Ricoeurem, může vést k rozpadnutí jakékoliv dialektiky horizontu očekávání a prostoru zkušenosti. V takové situaci taky de facto končí historie, avšak nikoli tragicky, v plamenech apokalypsy, ale spíš ironicky, v krizi, kterou rozpoznáváme právě třeba jako *prézentismus*. I proto je dobré neztrácet Andersův tíživý soud ze zřetele.

162 GÜNTHER ANDERS, *Le temps de la fin*, Paris 2007, str. 83.

163 Ibid., str. 81-82.

164 Ibid., str. 85.

165 Ibid., str. 117.

166 V takovém duchu se vedou například i úvahy Jacquese Derridy v jeho vlastní eseji o atomových bombách. JACQUES DERRIDA, *No Apocalypse, Not Now (Full Speed Ahead, Seven Missiles, Seven Missives)*, *Diacritics* 14, Nuclear Criticism, Summer 2/1984, str. 20-31. Není bez zajímavosti, že vize pochmurné „retrográdní budoucnosti“ se v postmoderní apokalyptice poměrně ujala, viz Nicka Landa a jeho metaforu terminátora cestujícího zpět v čase.

Filosofie katastrofy nám umožňuje obrátit pozornost k našemu poslednímu zastavení, totiž k možným (historickým) budoucnostem a tím i k různým podobám konců. Nutno dodat, že v dnešní době se nezřídka kdy jedná právě o konce katastrofické. Ponechme nyní stranou různé vize *dobrého* završení historie, utopické vize a dějinné teleologie, tolik charakteristické pro moderní režim dějinnosti,¹⁶⁷ a vydejme se po stopách konců dějin – konců ve smyslu skoncování nebo ukončení. Na koncích je totiž pozoruhodné to, že zároveň vypovídají cosi o celém příběhu, pointují ho. V případě konce dějin, resp. konce světa, nám pak závěrečná coda jaksi vyjevuje i povahu začátků, odhaluje nám, jak vše začalo, jaký byl zdroj těchto konců.¹⁶⁸ Průvodcem na tomto posledním zastavení nám bude katalog konců světa, který sestavili filosofka Déborah Danowski a antropolog Eduardo Viveiros de Castro.¹⁶⁹

Zcela v duchu Günthera Anderse si všimají, že svět se dnes vymyká z moderních, historických časoprostorových měřítek – naopak se vrací měřítko kosmologické, vztahující se spíše k definitivním, kataklyzmatickým přerývům. Nejzazší horizont budoucnosti tak tvoří konec dějin, neexistence. Zánik dnes přestává být vnímán jako potencialita (po vzoru biblické Apokalypsy), ale stává se diagnózou a očekáváním.¹⁷⁰ A právě v této závěrečné katastrofě a v tom, co po ní zůstane či co s ní zmizí, můžeme dešifrovat i povahu našich vlastních dějin. Autoři postupně procházejí různými mytickými, náboženskými, filosofickými a myšlenkovými systémy a rozpoznávají celkem čtyři druhy počátků a konců: člověk mohl buďto světu předcházet, anebo do světa přišel až po jeho stvoření. A s koncem světa buďto končí i člověk (a je s ním tak totožný), anebo naopak konec světa přežívá.

Nejklasičtější příklad „světa bez nás“, alespoň tedy v západní imaginaci, představuje prvních šest dní od stvoření světa, jak je líčí kniha *Genesis*. Je to také svět, který *skončí* příchodem člověka. Jedná se o mýtus odvěké, prvotní divočiny, jež musí být zkrocena v potu tváře. Pro romantismus se posléze stala vznešenou. Ten stejný mýtus vzkřísili první evropští kolonisté, když s ohromením hleděli na severoamerickou přírodu. V jejich očích také tvořila svého druhu „svět bez nás“, nezkaženou divokou arkádií, představující „poslední hranici“ před civilizovaným světem. A právě fikce přírody v původním, čistém stavu, onen mýtus neposkvrněné, panenské země nakonec

167 Za všechny příklady znovu odkážu na Poppera a jeho anatomii historicismu. POPPER, *Bída historicismu*, cit. d.

168 Vracíme se tak obloukem k aristotelskému pojetí zápletky. Je zde namístě podotknout, za jak mnoho Ricoeurovy úvahy o vyprávění, jež vtiskuje smysl času, vděčí Franku Kermodovi. FRANK KERMODE, *Smysl konců: studie k teorii fikce*, Brno 2007.

169 DÉBORAH DANOWSKI, EDUARDO VIVEIROS DE CASTRO, *L'Arrêt de monde*, in: Émilie Hache (ed.), *De l'univers clos au monde infini*, Bellevaux 2014, str. 221-339.

170 Ibid., str. 230-232, 234.

motivoval i vyhánění původního obyvatelstva z vybraných rezervací. Starověký Řek a německý filozof tak vypudili indiána z jeho vlasti.¹⁷¹

Vize „nás před světem“, druhého z možných počátků, je spíše metafyzickým cvičením. Spadaly by sem veškeré filozofie, jež se vydaly ve stopách Kantova idealismu, a také všechna fenomenologie. V této filozofické tradici má být totiž tendence spatřovat ve vědomí, v lidském bytí, *starosti* a dalších manifestacích člověka jakožto subjektu tu nejvyšší transcendenci, kvazi-oproštěnou od přírody. Subjektivita se zde postuluje jako nehistorická, to jest odvěká a světu předcházející.¹⁷² V jistém ironickém paradoxu pak totéž platí pro postmodernismus, v němž se zase vše „reálné“, tj. smysl, význam, označující i reference ukazují být jen konstrukcí, fikcí, prodlouženým působením imaginace, společenské dohody a kulturní determinace. Svět je v tomto pojetí jaksi performován subjektem, jenž mu předchází, pořádá ho a s nímž i zaniká.

Pro nás jsou ale zajímavé obzvláště druhé dva příklady, totiž „svět po nás“ a „my po světě“. První zmíněný představuje to, co si dnes standardně vybavíme pod pojmem *apokalypsy*, tedy příchod konce světa, ovšem bez jeho následné spásy. Není nakonec bez zajímavosti, že se z našich současných vyprávění téměř vytratila veškerá eschatologie a toneme právě a jen v apokalyptických vizích.¹⁷³ Dobovou představivost ovládla perspektiva špatného konce, tedy takového, který není ani vykupitelský, ani nic nezavršuje, ale je spíš přetržením řetězce času. Dějiny „světa po nás“ psát nelze, protože už zde nejsou žádné příběhy k vyprávění.¹⁷⁴ Naopak předtucha příchodu takového světa může být historicky velice palčivě pocíťována a motivovat konkrétní jednání. Právě v

171 Ibid., str. 236-237. Srv. SIMON SCHAMA, *Krajina a paměť*, Praha 2007, str. 5-8.

172 Autoři zde parafrázuji kritiku snesenou Quentinem Meillassouxem, který každé myšlení, jež postuluje jinou realitu než tu fyzickou, striktně materiální, shazuje ze stolu jako „hyperfyzické“, jako „korelacionismus“ a svého druhu intelektuální fikci. Srv. QUENTIN MEILLASSOUX, *Après la finitude. Essai sur la nécessité de la contingence*, Paris 2005. Jako lék na *korelacionismus* nabízí Meillassoux právě přitakání radikálnímu materialismu a uznání naprosté kontingence a beze-smyslnosti světa; uznání všudypřítomného „hyperchaosu“. „Selon Meillassoux, la vie en général et la noosphère en particulier sont le résultat d'une émergence *ex nihilo*, un miracle sans Dieu, elles sont l'affirmation d'une 'absurdité supérieure du Temps' qui exclut du monde non seulement le principe de la vie mais aussi le sens de tout principe, à savoir le principe de raison suffisante.“ DANOWSKI, VIVEIROS DE CASTRO, *L'Arrêt de monde*, str. 240-246, citát je na str. 246.

173 Přičemž eschatologické líčení bude takové, které popisuje spravedlivý svět, jenž má teprve přijít, kdežto apokalyptické vyprávění se zaměřuje na to, co příchodu oné země spásy bezprostředně předcházelo. V dnešní imaginaci potom po apokalypse žádný ráj nepřichází, závěrečná katastrofa svět neočišťuje, ale ukončuje. K pojmům eschatologie a apokalypsy viz JEAN-LOUIS SCHLEGEL, *L'eschatologie et l'apocalypse dans l'histoire: un bilan controversé*, Esprit, mars-avril, 3/2008, str. 88-103.

174 Příznačným je zde myšlenkový experiment, který předvedl novinář Alan Weisman v knize *Svět bez nás*. V té líčí dění na Zemi po blíže nespecifikovaném vymizení lidstva. Jedná se však pouze a jenom o líčení, neboť v okamžiku, kdy z vyprávění zmizel jakýkoliv jeho možný aktér, se nemůže odvíjet ani žádný příběh a celé líčení se rozpadá do blíže nespojitých studií. Nelze zde zkrátka zapříst zápletku. Je pak příznačné, že se kniha zabývá především osudy lidských výtvorů a sleduje jejich postupný rozpad – bez tohoto posledního záchytného bodu lidské mimésis, skrze nějž líčení získává měřítko (a dokáže bezpochyby i fascinovat), by z textu zbyla jen technická a přírodovědná prognóza. ALAN WEISMAN, *Svět bez nás*, Praha 2009.

obavách ze „špatné apokalypsy“ psal Günther Anders svou naléhavou výzvu. Nakonec, nevnímáme my sami budoucí katastrofu jako *již* přítomnou, jako nejzazší bod naší neukázněné přítomnosti?¹⁷⁵

Poslední příklad se od dokonané apokalypsy liší tím, že s ním lze udělat i bezprostřední zkušenost. Situace „nás po světě“ má své dvě dosti odlišné tváře. Tu první tvoří některé utopické vize světa. Například ty, kde člověk konečně spoutá přírodu, podřídí ji svým potřebám a učiní svým nástrojem. Nese tak nepopíratelné rysy eschatologie.¹⁷⁶ Avšak „beze světa“ se můžeme octnout i tehdy, když svět sice skončí v katastrofě, ale my se staneme jejími přeživšími. Dožíváme se tak časů *post-apokalyptických*. Post-apokalypsa však není jen intelektuální touhou nebo literární fikcí. Historicky je doložena i jako žitá realita. Situaci „nás po světě“ zažívají například potomci kultur Střední Ameriky; autoři zmiňují národ Mayů. Ti postupně zakusili několik, chtělo by se říci *doslovných*, konců světa. Jedním z nich bylo období konce prvního tisíciletí našeho letopočtu, kdy nastaly vlny chronických veder a v regionu se začaly rozpadat státy a společnosti. Dalším koncem byl samozřejmě příchod Evropanů: vedle toho, že ve svém materiálním, fyzickém provedení *de facto* reprezentuje vše, co si pod pojmem konce světa představujeme, byl jako takový i vnímán a čten.¹⁷⁷ A co je nejtragičtější, je tak čten dodnes. Kontinuita paměti tak prodlužuje stav katastrofy. Dnešní Mayové se rodí do „světa po světě“, jsou navždy vykořenění, navždy pozdě příchozí.

Takový bedný stav lze v perspektivě našich úvah číst právě jako onen stav *po dějinách*, na nějž jsme narazili výše s Nietzscheho úvahami. Nelze v oné tragédii post-apokalyptického režimu dějinnosti vidět i některé morbidní rysy monumentálních a antikvárních dějin, jež z nás činí vždy již jen dědice bez naděje na budoucnost? Není zde pak však tou největší tragédií právě ona urputná snaha o podržení kontinuity dějin či paměti, jinými slovy ona vůle zachovat tu konfiguraci horizontu očekávání a prostoru zkušenosti, jež právě činí svět onou pustinou *po světě*?¹⁷⁸

V nietzschovských pojmech lze číst i druhou fasetu „nás po světě“. Není to ostatně tak dávno, co byl vyhlášován konec dějin, jenž lze ovšem stejně dobře číst jako svolání jejich nového začátku, restartu. Koneckonců, každá velkolepá a zakládající událost se tak ráda nazírá. Není bez významu, že naše schopnost určovat a měřit kalendářní čas je podmíněna nutností stanovit nějaký *počáteční*

175 HARTOG, *Na cestě k nové historické situaci*, str. 246-247.

176 A byl by omyl myslet si, že takové vize skončily s 19. stoletím. Patřili by sem například velice současní techno-optimisté z neoliberálního *Breakthrough Institute* stejně jako post-marxistický akcelerationismus. Shodou okolností jsou obě hnutí zarytými nepřáteli environmentalismu. DANOWSKI, VIVEIROS DE CASTRO, *L'Arrêt de monde*, str. 256-261, 329-332.

177 Ibid., str. 319, 321. Mluvit v případě *dobyty Ameriky* o jednom konci světa rozhodně není intelektuálním klišé. Autoři uvádějí, že do roku 1642 se populace původních obyvatel Ameriky zmenšila až o hrozných 95%.

178 A zajisté se nemusíme uchýlovat jen k Mayům – není stav prožité apokalypsy, byť jen jako epizodická zkušenost, rysem všech tragických zápletek dějin? Na mysl se vkrádá paměť Arménů 20. století, ale můžeme nalézt i méně fatální podoby: třeba u raných nacionalismů těch národů, jež si právě vzpomněly na své někdejší slavné dějiny a rozpoznaly svou historickou přítomnost jako potupnou či úpadkovou.

bod, zpravidla v podobě oné zakládající události. Nakonec, opětovný začátek dějin není jen výsadou nových letopočtů; národy a společnosti je pociťují při revolucích, vítězných válkách, se zpečetěním nové tradice atp. Na podobný jev jsme narazili už dříve – každé anulování dějin je provázeno pocitem *prvních příchozích*, v němž se prostor zkušenosti smrskává, ba div zcela nepotlačuje ve prospěch zbytnělého očekávání budoucnosti. Ať tak či onak, různé podoby konců světa se ukazují jako časové koreláty dějinného vědomí a prokazují tím svou účinnost coby metaforu dějinnosti.

S výčtem konců světa nám však hrozí, že opět restituujeme mýtus a opustíme rámec dějin. Ty jsou vymezeny vepisováním společenského času do času kosmologického, jež nachází svoji korelaci ve vyprávění na základě stop. Jedná se o úzký manévrovací prostor. Motivací k sepsání tohoto oddílu bylo právě vědomí rizika jisté omezenosti *historického třetího času*. Oproti prakticky nespoutaným možnostem fikčních *imaginativních variací* se mohl zdát příliš restriktivním, příliš monotónním. Měl-li by jen jednu svou podobu, potom by nebyl dobrým klíčem k rozlišování různých podob historického *stylu* či *psaní*. Jak jsme se však těmito stránkami pokoušeli dokázat, i na ose zcela inertního astronomického času, na niž historický čas roubujeme, lze rozpoznat mnoho perspektiv, úhlů pohledu, mnoho odstínů a barev. Postupně se ukázalo, že dějinný čas má svou hloubku, vzdálenost, rytmus, rychlost, plynulost či nespojitost; má novost i paměť (tedy věk), má řád nebo neurčitost; své směřování; ale má i začátek a konec. Lze ohraničit, lze se na něj dívat zvnějšku a stejně tak se v něm dá zcela utopit. Historický čas tak snad ztratil něco ze své monolitičnosti – monolitičnosti, nutno dodat, jež umožňuje samu existenci historického diskurzu –, a naopak se ukázal být různorodým a barvitým.

S těmito zjištěními tak konečně můžeme přikročit k našemu prvořadému podniku, totiž k hledání *zdrojů* těchto časových variet. Připomeňme, že podle naší ústřední teze je historické vyprávění specifickým provedením historické temporality, jež je refigurována v mysli čtenáře a jež nachází svůj korelát právě v rovině textu. Nyní tedy nastal čas prokázat tento předpoklad i v samé praxi historického psaní. Právě takový úkol bude předmětem druhé části.

Část II.: Styl

Reflexe dějinnosti nám umožnila porozumět předpokladům historické vědy, jejím bytostným podmínkám, kvalitám zakládajícím existenci této disciplíny. Historie je tedy provedením dějinnosti, textovým korelátem lidské zkušenosti historického času. Dějinnost jakožto existenciál a samostatná kategorie časovosti tvoří ono objektivní jádro, pravdu historické vědy, kterou dějepisné texty rozvíjejí a ke které se odkazují. Jsou jí definovány či nesený, a přitom ji vynášejí na světlo světa, zpřítomňují ji a dávají čtenáři k zakoušení. Rozumíme-li nyní lépe povaze historiografie, onomu tichému středu, jenž ji jakožto žánr vyprávění vymezuje, jenž načrtává rozsah a způsob jejího působení i úlohu, kterou sehrává v duchu jednotlivce a v prostoru společnosti, potom je nejvyšší čas obrátit se k formě, skrze niž těmto svým závazkům dostává; k figurám, jimiž temporalitu dějinnosti účinně přetavuje v konkrétní historické vědomí; ke způsobům, jimiž masu minulosti formuje ve zkušenost dějin i s jejími etickými a estetickými přesahy. Surová matérie dějinnosti, tedy oné směsi individuálního fenomenálního času vepsaného do času objektivního či astronomického, se artikulací na prahu jazyka formuje v *dějinné vědomí*, jinými slovy v časovou matici bývale-zpřítomňující budoucnosti rozšířenou do celospolečenského horizontu. Skrze ni nám naše zkušenost s dějinami říká, jaká budoucnost je pro nás možná, a perspektiva takové budoucnosti zase jakýmsi zpětným úderem činí různé prvky minulosti užitečné či nikoliv, aktuální nebo neviditelné, což otevírá a znemožňuje jednání pro současnost. Otázka, která okamžitě vyvstává, je následující: jakými cestami se z dějinnosti tak vůbec stává velmi konkrétní artikulace našeho aktuálního časového horizontu, totiž ten či onen odstín *dějinného vědomí*? Jakým pohybem, jakými strategiemi a kroky se historické dokumenty a další stopy minulosti mění v rozličné dějinné temporality? Ricoeurovi se jednalo především o zodpovězení velkých aporií časovosti a ve svém mohutném díle si plně vystačil s vymezením *kvazi-zápletky*, *kvazi-postavy* a *kvazi-události* jakožto formálních textových prostředníků mezi zdroji *mimésis I* a refigurovaným vědomím *mimésis III*. Pro praktikující historiky a teoretiky historie je však nutno převzít štafetu tam, kde Ricoeurův zájem uhnul jiným směrem.

Ricoeur nám zanechal robustní kostru a obecný rámec. Naším úkolem nyní bude dále ho zjemnit a domyslet v jeho praxi. Je dobrou zprávou, že monolit dějinnosti se nám už podařilo rozevřít a nechat vydat některé své poklady, své specifické *barvy*. V této části budeme potenciál dějinnosti dále rozvíjet. Ovšem učiníme tak prostřednictvím jazyka, totiž pozornou četbou konkrétních historických děl. Náš úkol je tedy dvojitý: budeme jednak stopovat, jakým historickým temporalitám dávají jednotlivé jazykové prostředky vzniknout, a zároveň se budeme ptát, jaký způsob psaní stojí

v kořenech té které specifické časovosti. V závěru předchozí části jsme postupným zjemňováním velké kategorie historického vědomí dospěli k nuancovanějším odstínům dějinnosti. Symetricky k tomu budeme nyní prozkoumávat, rozvíjet či konkretizovat práci *kvazi-vyprávění*, a to za hranice trojné struktury *kvazi-zápletky*, *kvazi-postavy* a *kvazi-události*. Pokusíme se tedy rozpracovat jemnější škálu, vypořádat nenápadnější prvky, zkrátka odhalit celé bohaté tkanivo znaků historického vyprávění, tj. toho vyprávění, jež dává vyvstat specifickým podobám dějinnosti. Ve hře vzájemných korelací a vzájemného zrcadlení nám takový krok umožní, jak ještě uvidíme, dosáhnout opět o něco subtilnějšího nástroje pro rozpoznávání historických časovostí. Vykročíme tak za velká schémata Pokroku, Historismu, Prézentismu a dalších, a to směrem k veskrze *textovým*, psaním tvořeným odstínům dějinnosti. Svou subtilností se budou více podobat románovým *imaginativním variacím*, jež na poli fiktivního vyprávění tak umně rozehrávají celé spektrum časových horizontů. Ovšem z povahy žánru i svého fungování budou tyto „historické variety“ i nadále pevnou součástí kategorie dějinnosti (a budou tak i nadále podřízené všem epistemologickým a ontologickým nárokům vznášeným na historiografii).

Tato práce nese v názvu slova *styl* a *historie*: jedná se o označení dvou pólů, mezi nimiž probíhá vzájemná směna, přičemž obě strany spojuje pupeční šňůra; obě se k sobě napřahují, vyplývají ze sebe, podmiňují se; obě strany se korelují, zrcadlí, otiskují jedna v druhé. Obecnou *historii* jsme dále specifikovali jako *historickou temporalitu*, jež není totožná ani s dějinností (kulturní paměť, režimy dějinnosti), ani s historickým „třetím časem“. *Historická temporalita*, jak se ji zde snažíme pojmově uchopit, označuje onu fenomenální zkušenost času, kterou koreluje specifická práce jazyka. Se svým diskurzivním protějškem je tak v těsném objetí. *Styl*, na druhé straně, má poukazovat právě k tomuto druhu psaní, jež transcenduje samo sebe a zcela charakteristicky se aktualizuje v mysli čtenáře. *Styl*, či spíš *historický styl*, je způsob zápisu, který vychází z jistých pravidel a omezení (z epistemologického předělu a z faktu, že dává promluvit stopám, že vysvětluje vyprávěním a vypráví vysvětlováním) a zároveň působí jistými účinky. Nyní jde o to, *jak* to dělá.

Označení *styl* potom volíme spíše pro jeho obecné konotace, než že bychom chtěli následovat nějaké jeho silné literárněvědné pojetí. V nejobecnějším smyslu totiž odkazuje jak k normativnosti, tak k individuálnosti psaní – obě roviny přitom pro nás nejsou bez významu.¹⁷⁹ Začneme-li stylem pojatým jako individualizující charakteristika psaní, pak často nabývá významů ozdoby, odchylky či symptomu. Styl je čímsi navíc, ornamentem, autorskou finesou a technikou, příznakovým prvkem, nepravidelností na hypoteticky neutrálním povrchu uzuálního jazyka. Anebo také jazyka

¹⁷⁹ Pro základní orientaci viz ANTOINE COMPAGNON, *Démon teorie. Literatura a běžné myšlení*, Brno 2009, str. 172-202; ZOFIA MITOSEKOVÁ, *Teorie literatury. Historický přehled*, Brno 2010; a hesla *styl* a *stylistika* v *Lexikonu teorie literatury a kultury: koncepce – osobnosti – základní pojmy*, Ansgar Nünning, Jiří Trávníček a Jiří Holý (eds.), Brno 2006, str. 740-741; 741-745.

pragmatického, čistě informačního, referenčního. A v nějakém žánrovém kontextu může být touto *nestylizovanou* normou třeba jistý *výchozí způsob psaní*, například věcný a plynulý historický výklad, jazyk průměrných národních dějin nebo skript určených studentům historie. V tomto primárním významu by pak bylo stylem každé silnější autorské pojetí, jež by se ustálenému způsobu psaní vymykalo. Třeba *Krajina a paměť* Simona Schamy, o níž bude řeč za chvíli, by v tomto světle byla pouhou expresivní autorskou manýrou na těle historiografie.

Pojetí stylu jakožto odchylky si uchováme, ale musíme nejprve posunout jeho sémantiku. A to dost zásadně. Zcela formativní je zde pro nás post-strukturalistická kritika, podle níž nelze nikdy mluvit o nějaké dichotomii reference a označujícího, o objektivitě světa, nedejbože světa minulosti, a jeho více či méně přesné reprodukci na stránkách historických textů. Reprodukované nutně nabývá podoby reprodukujícího, obsah si nelze zpřístupnit jinak než formálně; hloubka obrazu bude vždy končit na povrchu malířského plátna.¹⁸⁰ I bezpříznakový a domněle neutrální „výchozí“ či „standardní“ styl historiografie se nakonec ukazuje být jen historickým sedimentem starších uměleckých a myšlenkových stylů. Historie přelomu 19. a 20. století, například, je tak pouhou směsí postupů romantického umění a figur pozitivistické vědy, všímá si Hayden White.¹⁸¹

Co si tedy z pojmu stylu jakožto individualizující jednotky podržet? Vnímat ho jako odchylku od normy psaní, v našem kontextu potom jako odchylku od oborového úzu, nebo v o něco závažnější perspektivě jako odchylku od pravdy pramenů, je zjevně neudržitelné. Stejně tak ale nemůžeme beze zbytku přijmout ani argumentaci post-strukturalistů, a to už jen s ohledem na práci vynaloženou v předchozí části. Pakliže jsme se po meditaci nad fenoménem historického času a nad záhadnou existencí stopy rozhodli opustit strukturalistickou dichotomii znaku a reference, resp. fregeovskou dvojici smyslu a významu (*Bedeutung* se do francouzštiny překládá nepokrytě jako *référence*) a nahradit ji pro historii přiléhavějším *zastupujícím reprezentováním*, nemůžeme přistoupit ani na rétoriku, podle níž je reprodukované čistou invencí reprodukujícího. Alespoň ne v takto silném slova smyslu. Historický diskurz své stopy nevytváří, ale naopak je jimi sám konstituován. A to i když vezmeme v potaz, že fakta třídíme, volíme a uznáváme vždy až s ohledem na vznikající historické vyprávění. Tytéž prameny mohou být zdrojem různých podání, ale to nic neubírá na skutečnosti, že dotyčná podání se od oněch pramenů odvozují. A co víc, že je lze díky

180 K post-strukturalistickým východiskům se – kriticky – vrátíme ve třetí části práce, v kapitole „Poetiky historie“. Kanonickými texty tohoto pojetí jsou nepochybně HAYDEN WHITE, *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno 2011; též, *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*, Praha 2010; F. R. ANKERSMIT, *Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Historian's Language*, The Hague 1983; HANS KELLNER, *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked*, Madison 1989; a do debaty výrazně zasáhli i PAUL VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec 2010; a MICHEL DE CERTEAU, *Psaní dějin*, Brno 2011.

181 HAYDEN WHITE, *Břemeno historie*, in: též, *Tropika diskursu*, str. 57.

ním *vzájemně porovnávat*, kritizovat a falzifikovat a že historické texty na sebe v nenaplnitelném ideálu alespoň hypoteticky můžou navazovat a přiléhat stejně jako hranice států na mapách.

Ovšem jestliže o stylu nelze přemýšlet jako o odchylce od stylistické normy, nebylo by o nic menším omylem redukovat ho na odchylku od domnělé historické reality, na variaci faktů a pramenů. Ani v logice zastupujícího reprezentování nelze pominout, že historické vyprávění je vždy aktem imaginace, určitým *viděním-jako*. Styl si pro nás nevyhnutelně musí zachovat jistou dynamičnost, označuje spíš určitý pohyb, nějaký způsob reprezentování. Fakta se rozeznávají a rozmlouvají až po dotyku psacím perem a dvěma autorům nezazní totožně, to ale nic nemění na skutečnosti, že se k nim historici mohou stále a s neustále se proměňujícími otázkami obracet. Styl je pro nás tedy touto *variací* minulosti, její specifickou imaginací, leč imaginací opřenou o stopy. Je přiváděním stop k nějakému vyznění, ale i volbou a tvorbou těchto stop (v tom smyslu, že pro historika mentalit bude stopu představovat něco jiného než pro historika hospodářství). Anebo ještě jinak, styl přivádí minulost k určitému specifickému vyznění, ke konkrétní zkušenosti, k nějakému *dějinnému vědomí*.

Individualizující aspekt stylu se vhodně doplňuje s normativní rovinou. Podobně jako u ryze naivní představy stylu jakožto odchylky, ani zde nelze prostě restituovat, natož pak požadovat dělení podle žánrů a typů. Nicméně už jen při letmém pohledu na historiografické pole se ukazuje, že historici se sdružují kolem určitých škol, kolem metodologických trendů a výrazných témat. A zároveň nelze nevnímat, že každá taková skupina nabízí velmi specifickou perspektivu a zkušenost dějinnosti. Stačí vedle sebe postavit, namátkou, historiky druhé a třetí generace školy *Annales*, historicistní psaní 19. století, materialisticky orientované marxisty, akademické pozitivisty, mikrohistoriky nebo příznivce globální historie. I kdyby se jednotlivé přístupy prakticky neprotínaly v tématech nebo pramenech (a nešly tak porovnávat podle jednotného výchozího měřítka), každá uvedená „škola“ má své jasné distinkce, nabízí podstatně odlišnou, a zároveň vždy charakteristickou vizi dějin. Můžeme snad předběžně říct, že každý z uvedených přístupů sdružuje také jistý druh psaní, jistý styl, který pak zprostředkovává specifickou zkušenost s časem. Styl jakožto norma tak v našem případě úzce souvisí i s metodologickou volbou, již historici činí.

To by nás v tuto chvíli nemělo překvapovat, neboť už z povahy stopy víme, že historie je vždy *vysvětlením* i *vyprávěním* zároveň a že obojí se rovnoměrně podílí na genezi výsledného smyslu. Obzvláště roli vysvětlení – výzkumu, metodologie, kritické práce – při tvorbě určitého historického vědomí se budeme ve zbytku této práce snažit lépe porozumět. Na rozdíl od roviny vyprávění je totiž v teoretických diskuzích často přehlížena, anebo rovnou suspendována. Nejvíce ji docenil asi

Hayden White v pojmu *vysvětlení prostřednictvím formálního argumentu*,¹⁸² v němž užití specifických argumentačních postupů, de facto určité metody, přičítá schopnost esteticky působit na smysl historického vyprávění. Pokud bychom tuto myšlenku rozvedli, pak by svou poetičnost měly mít i celé metodologické přístupy. A stejně tak by měly být charakterizovány určitým typem psaní, potažmo motivovat nějaký styl – styl myšlení i styl figurace. Taková je alespoň jedna z hlavních tezí této práce.

Styl jako norma je pro nás zároveň jistou nezbytností, protože bez předpokladu *sdílení* určité zkušenosti čtení nelze dost dobře vybudovat žádný interpretační klíč hodný toho jména. Mezi jistými typy psaní a specifickými časovými konfiguracemi zde předpokládáme úzkou souvislost, plynoucí ze schopnosti opakovaně refigurovat tutéž dějinnost na základě těžce imaginace pramenů, téhož psaní. Netečné výčty faktů v sobě vždy nesou cosi ironicky nezúčastněného, ovšem s touto ironií se dá dále účinně pracovat, třeba pro efekt odcizení. Anebo se jí dá podlehnout a uzavřít tak dějiny každému produktivnímu čtení – a učinit z nás ony „pozdě příchozí“, o nichž jsme mluvili v souvislosti s Nietzsche. Stejně tak mikrohistorické soustředění na osudy jednotlivců nevyhnutelně vede k jiné perspektivě času než synoptické řezy dějin dlouhého trvání: líčení událostí v jediné raně novověké vsi na jedné straně a anatomie vzniku globalizovaného trhu na straně druhé čtenáře nutně přivedou k odlišným pojetím narativní identity. Určité prvky historického diskurzu, jako jsou např. měřítko, ustálené nakládání s fakty, chronologie, typizované vyprávěcí postupy atd., mají na straně účinků své charakteristické významy a je snad legitimní předpokládat, že každý jeden tlumočí nějakou specifickou a reprodukovatelnou zkušenost.

Styl jako určité provedení minulosti a styl jako horizont imaginace minulosti; to je rámec, v němž se budeme ve druhé části této práce pohybovat. Rovnou předesíláme, že v této fázi našich úvah nepřivedeme ani jedno pojetí stylu ke konečným závěrům, a ani je beze zbytku nevyčerpáme. Abychom pojem stylu plně docenili, bude potřeba učinit ještě odbočku přes „poetiku“ historie (jak jsme se je v této práci rozhodli nazývat), totiž přes různá veskrze literárněvědná a literárně teoretická čtení historického psaní, jak je od 70. let minulého století nabídli teoretikové i praktikující historici, obzvláště pak výše zmínění post-strukturalisté. Tomu se budeme věnovat ve třetí části. V tomto stadiu našeho výzkumu chceme ale nabídnout určitou interpretační *pragmatiku*. Nejprve chceme vidět, jak lze ricoeurovské pojmy používat v praxi čtení, a až pak přistoupíme k teoretickému pojmenování našeho vlastního interpretačního klíče. Teorie, kterou pak chceme předložit, má být především fenomenologií čtenářské zkušenosti, kterou v této části učiníme.

182 WHITE, *Metahistorie*, str. 26-40.

Zkrátka a dobře, v první řadě chceme vidět a vědět, jak by se taková teorie mohla osvědčit v praxi, tváří v tvář textům.

Nyní tedy budeme postupovat ve třech krocích. Vyzbrojení ricoeurovským pojmoslovím a s různými barvami času na paměti nejprve uskutečníme vlastní četbu vybraných historických textů a škol. Motivace tohoto kroku je dvojí. Jednak tvořit nějakou teorii deduktivně a apriori by bylo proti smyslu našeho hermeneutického přístupu. Ptáme se především po čtenářské zkušenosti – proto ji také nejprve musíme učinit. Naši druhou motivací je pak skutečnost, že doposud vzniklé poetiky historie či interpretační klíče historického psaní jsou po našem soudu příliš odtažité a pro nějaké praktické čtení historického textu jen málo použitelné. Je to dáno částečně tím, že jejich autoři si zpravidla kladli otázky obecnějšího rázu a interpretace samotná jim tak posloužila spíše pro ilustraci tezí většího rozsahu. To by platilo jak pro takového Franka Ankersmita a jeho *Narrative Logic*, tak i pro samotného Ricoeura. Druhou námitkou je skutečnost, že korpus textů, který si autoři poetik pro své úvahy vybírají, je často neaktuální, ba anachronický, a neodpovídá tomu, jak historici o minulosti *ve skutečnosti* píšou.¹⁸³ Roland Barthes si pro analýzu diskurzu historie vybral antické a novověké autory, Hayden White pracuje v *Metahistorii* s historiky a filozofy 19. století apod. Jen výjimečně se autoři zabývali aktuální produkcí, např. Philippe Carrard ve své *Poétique de la Nouvelle Histoire*. Naše rozhodnutí opřít se o současné, aktuální podoby psaní historiografie nakonec plynou i z toho faktu, že vycházíme ze čtenářské zkušenosti. Zajímají nás účinky běžně psané historie, takové, jak se reálně píše, a nikoliv jen díla výjimečná, zastaralá, a proto průhledná, anebo excesivní. Toto rozhodnutí nakonec vedlo k volbě našeho vlastního korpusu interpretovaných textů; záhy tuto volbu ještě okomentujeme.

V tomto prvním kroku tedy budeme pracovat především s ricoeurovskými vodítky a s vlastním katalogem časů, který jsme nabídli v závěru předchozí části. Ke druhému kroku přistoupíme až v následující, třetí části této práce. Naši vlastní četbu zde vsadíme do kontextu už existujících poetik a interpretačních klíčů historiografie, abychom lépe porozuměli přednostem jednotlivých přístupů, abychom viděli, co se dá tím či oním pojetím získat, nebo naopak ztratit, a také abychom viděli, v čem se náš přístup liší. K samotnému pojmenování naší metody pak přistoupíme ve třetím kroku, v závěrech této práce, kde se s konečnou platností pokusíme zodpovědět, jaké funkce a role styl v našem pojetí vykonává. Uchopíme ho přitom jako svého druhu *rétoriku*, jako rovinu psaní a rozumění, jež vyvádí text zpoza řádek, k myslím čtenářů, v nichž pak dochází k refiguraci specifických historických časovostí. A stejně tak se na závěr pokusíme načrtnout určitou typologii historických žánrů, resp. se pokusíme pochopit, proč různé kategorie historického psaní vedou k

183 Srv. PAUL RICOEUR, *Philosophies critiques de l'histoire: recherche, explication, écriture*, Philosophical Problems Today 1, 1994, str. 174-176.

odlišným druhům porozumění. Vrátime se tak k oběma rovinám stylu – k individualizujícímu i normativnímu aspektu.

Okomentujme ještě krátce klíč, podle něhož jsme zvolili náš korpus interpretovaných textů. Nynější, druhá část je rozdělena do tří kapitol. V první, věnované *historickým hrám s časem*, se nejprve pokusíme prokázat životaschopnost našeho způsobu čtení. Zvolili jsme proto tři texty, jež se historické kultuře psaní z různých důvodů významně vymykají: *Polsko: dějiny národa ve středu Evropy* Normana Daviese, *L'Histoire des grands-parents que je n'ai pas eus* Ivana Jablonky a *Krajinu a paměť* Simona Schamy. Jedná se o texty netypické, expresivní, ba snad manýristické, ale o to snáze na nich budeme moci ilustrovat náš záměr. Ve druhé kapitole se vypořádáme s výše snesenou námitkou o neaktuálnosti textů, jež teoretici historie zpravidla interpretují, a pustíme se právě do onoho stylu psaní, jenž je charakteristický pro naprostou většinu historické produkce: výše zmiňovaný standardní, výchozí, „nestylizovaný“ styl. Můžeme mu také říkat styl pozitivistický. Zaměříme se přitom na dva významné, ba definiční rysy tohoto typu psaní, totiž na podávání *výčtu* prostřednictvím vršení fakt a na *posloupnost*, jež tato fakta spojuje, přičemž jaksi supluje roli vyprávění. Na rozdíl od první kapitoly nebudeme detailně procházet jednotlivými texty, ale spíš se tomuto stylu pokusíme porozumět v jeho celistvosti, jako určitému diskurzu. Ve třetí kapitole, konečně, se zaměříme na dvě metody (spíš než metodologie nebo školy), jež představují dva snad nejoriginálnější a zároveň trvale platné způsoby, jimiž lze minulost vypovídat. Řeč je o velkém střetu měřítek, reprezentovaném na jedné straně dlouhým trváním, seriálními dějinami, *global, big a deep history*, a na straně druhé mikrohistorií ve všech jejích podobách. Obě metody, přístup velkého i malého měřítka, jsou jednak stále platné, užívané a aktuální, a zároveň jsou výraznými styly historického psaní i myšlení.

Tento korpus snad nabízí dostatečně rozmanitý soubor způsobů psaní, dostatečně bohaté pole možných konfigurací minulosti, zápletky v nejrozličnějších podobách. Různorodost textů, jimiž projdeme, nám pak zároveň poslouží jako prubířský kámen. Pomůžou nám lépe porozumět našemu vlastnímu interpretačnímu klíči, jeho možnostem i limitům. Ve výsledku tak získáme pevnější půdu pod nohama i jasnější představu o tom, jak působí rétorika historie.

Historické hry s časem

Jakkoliv jsme deklarovali, že hodláme pracovat především s aktuálními a pokud možno rozšířenými způsoby psaní, hned v první kapitole musíme udělat výjimku. Protože naší hlavní tezí je, že každé historické psaní, každý styl dává zakoušet jistou charakteristickou zkušenost času, a protože zároveň tvrdíme, že nám tyto časové refigurace zpětně mohou posloužit jako kritický nástroj pro rozpoznávání různých stylů a jejich vnitřního řádu, rozhodli jsme se pro začátek vybrat texty, jež onen časový potenciál obzvláště zřejmě demonstrují. Jedná se o monografie *Polsko: dějiny národa ve středu Evropy* od Normana Daviese, dále o *L'Histoire des grands-parents que je n'ai pas eus* Ivana Jablonky a *Krajinu a paměť* Simona Schamy.¹⁸⁴ Všechny tyto texty vědomě a explicitně pracují buďto s časem, nebo s možnostmi stylu; anebo s obojím.

Dále je třeba ještě jednou podtrhnout, že smyslem našeho čtení není pouze rekonstrukce rozmanitých historických temporalit – nebo alespoň ne jenom ta. Čas, jenž nám zde slouží jako synekdocha pro dva velké způsoby refigurace, *dějinné vědomí* a *narativní identitu*, má spíš roli hlediska. Je jako kužel světla vrhaný kapesní svítilnou, jenž dopadá na zšeřelou krajinu. Dovoluje nám vidět, co je zde již latentně přítomné, a zároveň nutí vydávat psaní své jindy skryté poklady; asi jako když světlem vyrušíme noční faunu a ona nám náš všetečný pohled začne oplácet. Nechceme tedy text redukovat na jeho časové asociace. Chceme, aby se nám historické knihy pod novými pojmy také nově otevřely. A tak jestliže jsme pro tuto kapitolu vybrali monografie se silnou časovou implikací, neznamená to, že se náš interpretační klíč hodí jen pro texty takového druhu. Chceme si tím pouze pro začátek usnadnit přístup k rovině *stylu*, protože ta je tím, čemu v tuto chvíli rozumíme méně, zatímco historickému času jsme už dokázali vypracovat menší katalog. Na druhou stranu platí, že i standardní historický pozitivismus, stejně jako synoptické dějiny dlouhého trvání, nesou svůj jasný časový korelát – akorát je něčím, co bude teprve třeba odhalit.

V následujících třech oddílech se budeme postupně věnovat třem různým aspektům stylu: chronologii vyprávění, použité metodě výzkumu a nakonec užití slov, figur a témat. Daviesovy *dějiny Polska* ilustrují, jakou roli v historickém vyprávění hraje posloupnost a způsob řetězení fakt, neboť mají *převrácenou chronologii*. Autor *Historie prarodičů, které jsem neměl* zase kombinuje autobiografický a biografický žánr se striktně oborovými a specializovanými dějinami. Mísí egodokumenty, úřední archivy a vzpomínky na jedné straně a historické výzkumy a případové studie na straně druhé, to vše ve snaze dobrat se co nejpřesnějšího obrazu života svého dědečka a

¹⁸⁴ Ke knihám Normana Daviese a Simona Schamy nás přivedla čítanka *postmoderní historiografie* Lubomíra Doležela. LUBOMÍR DOLEŽEL, *Fikce a historie v období postmoderny*, Praha 2008.

své babičky. Schamova výpravná monografie pak představuje kombinaci obou předchozích způsobů. Těká časem sem a tam, skáče z místa na místo, mísí žánry, vyprávěcí postupy i metodologie. K tomu všemu ale přidává velice expresivní jazyk, zatížený znaky, symboly a figurami, které celou jeho vyprávěcí strategii ještě umocňují. Všechny tři knihy navíc spadají do žánru historické monografie, takže se pohybujeme v relativně homogenním poli. Každý z uvedených aspektů nám pomůže rozvinout naši vlastní hermeneutiku historického psaní. Jakmile jí o něco lépe porozumíme, vrhneme se s ní na velké žánry soudobé historiografie.

Rétorika chronologie. Norman Davies: *Polsko: dějiny národa ve středu Evropy*

Jak už jsme předeslali výše, historik Norman Davies svou knihu napsal v obráceném pořadí, tedy od nejaktuálnější přítomnosti do minulosti. Kniha, vydaná poprvé roku 1984, tak v první kapitole začíná poválečnou periodou, kdežto kapitola druhá se zabývá druhou světovou válkou; kapitola třetí meziválečným státem, čtvrtá obdobím od dělení Polska na konci 18. století po první světovou válku a pátá kapitola pravěkem a středověkým královstvím. Šestá kapitola, kterou končilo první vydání, se pak opět zamýšlí nad polskou přítomností. V reedicích přibyla ještě kapitola sedmá a osmá, jež pokračují soudobými dějinami od pádu komunistického režimu do roku 1999 a strukturu otočené chronologie tak poněkud narušují, ale to na celkový styl knihy a její vyznění už nemá takový vliv.

Rozhodnutí napsat polské dějiny *à rebours* není jen samoúčelnou manýrou, autor jím sleduje jasný cíl – ukázat přítomnost polské historie v současnosti: „důraz je jednoznačně položen na ty faktory polské minulosti, jež se nejvýrazněji promítly do polské současnosti.“¹⁸⁵ Tento záměr byl motivován dobovou poptávkou po nějakém stručném a sevřeném úvodu do dramatické polské přítomnosti raných 80. let. *Dějiny národa ve středu Evropy* tak vznikly jako pendant k jiné Daviesově knize, tradičněji pojaté dvojdílné *Historii Polska*.¹⁸⁶ Svou motivaci autor rozvíjí následovně: „Tím, že kniha nejdříve analyzuje dnešní Polsko a teprve potom se po etapách vrací do minulosti, uvádí každé z hlavních témat rané polské historie do souvislosti s pozdějším vývojem“ (ibid.). Zároveň si je vědom i toho rizika, že dotýčný přístup může minulost příliš kontaminovat současností a podlehnout tak svodům onoho božského, zpětného pohledu, jemuž je už dopředu vše jasné (str. 17).

185 NORMAN DAVIES, *Polsko: dějiny národa ve středu Evropy*, Praha 2003 [1984], str. 16. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu odkazují ke stejnému titulu.

186 Týž, *God's Playground: A History of Poland: In Two Volumes*, Oxford 1981.

Rozhodnutí napsat knihu pozpátku je tedy nesené jasným záměrem, totiž nalézt stopy minulosti v přítomnosti, rozkrýt nějaké trvalejší historické trendy a charakteristiky polského národního společenství a ukázat tak, co přetrvává, přežívá, co je dlouhodobě platné. A co z polské minulosti prosakuje do dneška. „Současnost není nikdy přesnou reprodukcí minulosti, ale ozvěny minulosti vždy prorážejí na povrch současnosti“ (str. 321), dozvídáme se v kapitole příznačně pojmenované „Ozvěny“. Nakonec, každá kapitola symbolizuje určitý odkaz polským dějinám i přítomnosti, pročež jsou všechny uvedeny jako jisté *dědictví*. Poválečná epizoda se jmenuje *dědictví poroby*, válka představuje *dědictví porážky*, kapitola věnovaná rozdělenému Polsku nese název *dědictví duchovní moci* atd.

Jak tedy Davies pojal své záměry v praxi? Každá z kapitol je rozdělena na dvě části, řekněme diachronní a synchronní. První začíná krátkou bilancí nejzazšího dosaženého bodu, shrnutím toho, *k čemu to všechno vedlo*; poté následuje chronologický výklad celé zvolené epizody polských dějin. Čtenář se jinými slovy dozvídá, *jak se to všechno odehrálo*. Ve druhé, synchronní části Davies vylíčí kontext, a to od popisu institucí přes seznámení s dobovou kulturou až po vhledy více antropologického, někdy až národně charakterologického rázu. Zatímco první část reprezentuje ono psaní pozpátku a kapitolu za kapitolou podává sestupně chronologii polských dějin, druhá má tendenci být jaksi *nečasovější* a i přes jasné zaměření na tu kterou epochu se často utíká k paralelám napříč dějinami. Nás ale bude zajímat hlavně část první.

Jak už jsme zmínili, ta zpravidla začíná shrnutím toho, co bude následovat. Je jakýmsi závěrem předsunutým na začátek. Dějiny komunistického Polska tak začínají v letech vydání knihy – „Ať už si o událostech v letech 1980-1981 myslíme cokoliv...“ (str. 25) – a až poté se vracejí k nástupu komunistů po válce. Válečná epizoda je zase uvedena podkapitolou nazvanou „Více než 2078 dní“, tedy počtem dní, jež trvala druhá světová válka. De facto se tak dopředu deklaruje, jak dlouho tato hrůzná epizoda trvala a kdy přesně skončí. „Mezi počátkem nacistického útoku za rozbřesku 1. září 1939 a konečnou kapitulací nacistické říše dne 9. května 1945 uplynulo více než dva tisíce dní plných násilí a utrpení“ (str. 79). Bohužel, poslední vystřel „nepadl v Polsku dříve než v létě 1947“, dozvídáme se opět v anticipaci událostí. V odstavci uvádějícím meziválečné období nám autor prozradí, že „do pěti let povstalo nezávislé Polsko a během následujících dvou let odrazilo sérii útoků ze strany svých nedůvěřivých sousedů a vymezilo své hranice. Za dalších dvacet pět let však bylo mrtvé“ (str. 119). Kapitola o dlouhém období neexistence samostatného polského státu se jmenuje „Sto dvacet tři let“. Atd.

S postupujícími kapitolami jsou však tyto anticipace stále méně nutné. Už z předchozího výkladu totiž víme, jak vše dopadne. Druhá světová válka skončila – alespoň v historikově interpretaci –

prohrou Polska, totiž nástupem komunismu. Předlouhé období rozděleného Polska naopak skončí triumfem, samostatným meziválečným státem. Pokud bychom čtení historických monografií přirovnali ke čtení detektivek, pak zde známe jméno vraha od první stránky. Ve zbytku knihy už si jen přečteme, jak svůj zločin spáchal a jak byl dopaden. To není nepodstatná pointa, protože přesouvá těžiště vyprávění (i historického líčení): namísto abychom dychtili po rozuzlení, soustředíme se spíše na samotný průběh celého příběhu. K tomuto závěru se ještě vrátíme.

Pokud by se celá invence obrácené chronologie vyčerpávala jen v preambulích k jednotlivým kapitolám, bylo by to málo. Alespoň málo na to, abychom to mohli považovat za charakteristický rys nějakého stylu. Tato logika se ale nevyhnutelně propisuje i dovnitř kapitol a do běžné práce jazyka. Vrátime-li se k poválečné epoše, pak nástup Solidarity se líčí asi takto: „Třicet šest milionů lidí bylo pasivním objektem politiky. V roce 1980 lid povstal s cílem stát se jedním z jejích aktivních subjektů“ (str. 39). Teprv pak následují krátké dějiny hnutí samotného, ovšem začínající už v 70. letech. Solidarita je nakonec ustanovena v srpnu roku 1980. Davies ale čtenářské naděje na vysvobození Polska ze sovětského jha okamžitě krotí: „Patnáct měsíců zákonné činnosti Solidarity bylo naplněno horečnou činností...“ (str. 40). Pouhých patnáct měsíců jim bylo dáno! Sotva se odborářské hnutí ustanoví, dozvídáme se i datum jeho úmrtí. „Když byla 13. prosince 1981 [Solidarita] napadena komunistickými tanky, děly a obušky, její členové neměli zbraně ani nezávislou komunikační síť, ba ani plán obranného postupu. Z této skutečnosti vyplynulo její trvalé morální vítězství“ (str. 41). Popis oněch krátkých patnácti měsíců následuje až po vystavení úmrtního listu. Poté, co se autor po dvou stránkách lineárního vyprávění skutečně propracuje ke konci Solidarity, dostáváme alespoň nějakou naději v podobě další anticipace, a totiž zmínky o jejím přetrvávajícím morálním odkazu.

Jedna věc jsou dějiny disentu, věc druhá paralelně probíhající dějiny komunistického establishmentu. K týmž samým událostem se Davies vrací o pár stránek dál, nicméně z jiné perspektivy. „Vývoj a časový sled prosincových událostí [1981] se staly vzhledem k nedostatku dokumentace předmětem rozsáhlých spekulací. Hlavní směry však byly zřetelné. Rozsáhlá operace zahrnující rozmístění a logistickou podporu 100 000 vojáků a koordinaci několika složek ozbrojených sil nemohla být v žádném případě naplánována během několika dnů či týdnů“ (str. 43).¹⁸⁷ Vzhledem k tomu, že dotyčná podkapitola se doposud věnovala hlavně Solidaritě, je pro čtenáře přidání dalšího činitele do zápletky novou informací i překvapením zároveň. Naznačený konspirační podtext se teprve musí vysvětlit, stejně jako nasazení excesivního počtu vojáků proti vlastnímu obyvatelstvu. Jakkoliv na tomto místě vyprávění už víme, že v Polsku byla k potlačení

¹⁸⁷ V anglickém originálu se ve skutečnosti mluví o „hundreds of thousands of troops“. Viz NORMAN DAVIES, *Heart of Europe: The Past in Poland's Present*, Oxford 2001, str. 19.

opozice nasazena armáda (a dobový čtenář prvního vydání to měl nepochybně v živé paměti), o štábním a stranickém pozadí v tuto chvíli nedisponujeme mnoha informacemi. Rozhodně ne tak zasvěcenými, jak nám je předkládá britský historik. Jsme navnaděni ponořit se do čtení a zjistit, co se vlastně stalo.

Struktura celého díla se tak promítá do jednotlivých epizod i do dílčích figur, jež jsou často formulovány jako prolepsy a anticipace. Generál Zemské armády Bór-Komorowski, například, učiní v předvečer příchodu Rudé armády do Varšavy „nejtragičtější polské válečné rozhodnutí“ (str. 90). Smrt Napoleonova vojevůdce Poniatowského v bitvě u Lipska „symbolizuje historický osud Polska“ a je zároveň předzvěstí polských romantických povstání; slouží jako „další příklad sebevražedné a nesmyslné polské odvahy“ (str. 184-185). V okamžiku posledního dělení Polska, k němuž se autor dobere na konci středověké a novověké chronologie, se rovněž dozvídáme, že „obyvatelé bývalé republiky si uchovali víru a spolu s ní i mnohé další prvky starého polského života (...) Ty se staly živoucím mostem mezi starobylou minulostí Polska a jeho nejistou budoucností“ (str. 290). Vrátime-li se na začátek, do 80. let 20. století, autor před vyličením dějin Polské lidové republiky uvažuje následovně: „Před šedesáti lety, kdy mohli polští komunisté poprvé snít o uchopení moci, nebyl připraven časový rozvrh postupného dosažení kýžených cílů. (...) tuto zemi v době mezi počátky komunistické vlády (...) a vojenským převratem v roce 1981 provedli pěti tíživými údobími od trosek válečných k troskám komunistického pořádku“ (str. 28). Příběh jako by se neustále odehrával v předstihu před sebou samým.

V Daviesových dějinách Polska lze rozlišit dva dominantní typy anticipace – jedna se prostě obrací k (již vyličené) budoucnosti, druhá má pak bilanční charakter a funguje jako svého druhu shrnutí či pointa toho, co má být teprve odvyprávěno. Není bez zajímavosti, že se autor už méně obrací k retrospekci a k analepsi – dějiny jsou v této perspektivě čímsi, co se má (teprve) naplnit. Tento způsob vyprávění, jež se neustále obrací ke své již vyzažené pointě, pak způsobuje, že se celý příběh nese v jakémsi perfektu futura, v *předbudoucím* tónu.¹⁸⁸ Konec polských dějin známe již od první stránky, završení každé jedné epochy se pak dozvíme vždy v kapitole, která předchází. Má to ten účinek, že i běžné historické líčení, zaměřené na velké osobnosti, diplomatiku a kulturu, se nese v dokonavém vidu. Zatímco si čteme o střetech Dmowského a Piłsudského, dvou velkých politických rivalech meziválečného Polska a zároveň dvou archetypech polských dějin, víme, že jejich stát bude „za dalších dvacet pět let mrtvý“. Příběh šlechtické republiky je vlastně příběhem tušené zkázy. „V průběhu 223 let od vzniku republiky *do jejího rozbití* vládlo jedenáct zvolených

188 Nikoliv však v přísně gramatickém slova smyslu. Davies se v dosud citovaných pasážích k perfektu futura ani k užití kondicionálu jakožto vyjádření minulých očekávání neuchyluje. Kniha je v tomto ohledu psána jako standardní historický text v perfektu, pluskvamperfektu, případně historickém přítomku.

králů, každý průměrně asi dvacet let“ (str. 277 – zvýrazněno JŘ). Standardní, v podstatě pozitivistický historický styl, kterým Davies píše, je v kontextu obrácené chronologie uvozen jakýmsi všudypřítomným *než nastane, mezitím, zatímco* a *až už bude*. Všechno má svou předem vyměřenou lhůtu.

I to nejklassičtěji pojaté historické vyprávění tak náhle nabývá zcela odlišného vyznění. Namísto chaotického samospádu od roku 1, jímž se vyznačuje každý text sledující lineární chronologickou posloupnost, zde máme mířený pochod k roku konce příběhu. Takový postup *poeticky* exemplifikuje samotnou strukturu historického vyprávění, jak jsme ji konstatovali už dříve.¹⁸⁹ Každé vyprávění se vždy odvíjí v teleologické perspektivě – je zřetěžením epizod, jež mají tu vlastnost, že vedou právě k vyústění, k pointě toho příběhu, jehož jsou součástí. A každé vyprávění tak hypoteticky čteme dvakrát. Poprvé, abychom se dozvěděli, jak to všechno dopadlo, a podruhé ve zpětném pohledu, kdy pochopíme roli každé jedné epizody v celku příběhu, který ve svém součtu skládají. V historickém vyprávění se k této struktuře přidává ještě logika kauzality, jež v sukcesivním řádu zřetězuje příčiny a jejich pravděpodobné a více či méně nutné následky. Vracíme se tak obratem ke kvazi-kauzálnímu výkladu G. H. von Wrighta, resp. k samotné povaze *kvazi-zápletky*.¹⁹⁰ V Daviesově monografii jsou tyto dva protichůdné pohyby vyneseny na povrch a obnaženy – čistě prostřednictvím syžetu.

Dějiny národa ve středu Evropy ale zároveň logiku historického vyprávění travestují, neboť i sám kauzální řetězec příčin a jejich následků obrací a dávají do služeb teleologické perspektivy vyprávění. *Jako kdyby se dějiny staly kvůli přítomnosti*. Jedním dechem ale musíme dodat, že při čtení Daviesovy knihy čtenáře nepřemáhá pocit bezmoci tváří v tvář determinismu „božské perspektivy“ přeživšího. Spíše více vyniká *epizodický charakter* všech autorem zvolených polských epoch. Jako by se nám neustále připomínalo, že čteme pouze segmenty *jednoho partikulárního příběhu*, a nikoliv obecné dějiny tak vůbec, do nichž bylo zahrnuto vše velkolepé a významné. Otočení chronologie a podřízení historické kauzality teleologii vyprávění má tak ten účinek, že se neustále podtrhuje jedinečnost tohoto příběhu. Totiž dějin Polska pojatých jako tragédie (nebo série tragédií); Polska, kde se po celé dějiny a ve všech svých podobách neustále střetávají idealističtí *romantici* a věcní *pozitivisté* (jak se v polském kontextu říká racionalistům a pragmatikům); Polska, kde lidé pod cizí nadvládou neustále volí mezi *loajalismem, odporem, smířením* a *emigrací*.

189 Viz str. 26-27 tohoto textu.

190 Viz str. 30n tohoto textu.

Onou druhou velkou osou *Dějin Polska*, o níž jsme dosud mnoho neřekli, je totiž přetrvávání jistých kvalit, jejich nečasovost a trvalá platnost.¹⁹¹ Právě tato rovina dává celému vyprávění pozpátku jeho identitu. Díky otočení chronologie tak snáze vidíme neustále se navracející toposy a figury, stále se opakující typy a situace. V dějinách, které se pouze naplňují, protože už víme, jak dopadnou, tak mohou vystupovat postavy na pomezí mezi archetypem a historicky doloženým jedincem, aby sehrály svou roli. Úplatná šlechta dělá v 18. století jen to, čeho se po ní už *dopustili* loajalisté 19. století a ještě později Hamleti polského komunismu. Poniatowského smrt u Lipska je jen předehrou tragédiím, *které budou ještě následovat*: vzpourám z let 1830, 1863 a pohromě Varšavského povstání roku 1944. Čím hlouběji sestupujeme, tím více se tyto nečasové vlastnosti utvrzují. Namísto odhalení *přítomnosti minulosti v polské současnosti*, jež Norman Davies na začátku monografie deklaruje, se tak spíše dozvídáme o přítomnosti věčnosti v celku polských dějin.

Na volbě britského historika napsat dějiny od přítomnosti do minulosti vyzdvihneme ještě jeden podstatný postřeh. Ukazuje, že na konfiguraci zápletky záleží. Jsou totiž teoretici, podle kterých tkví smysl historického vyprávění pouze v určité volbě faktů a interpretace nějakého fenoménu minulosti se provádí jejich součtem.¹⁹² Zřetězení jednotlivých prvků do vyprávění se pak jeví jako jakási dodatečná, de facto slohová úloha. Daviesův experiment ale ukazuje, že i pořadí, v jakém fakta zřetězujeme, je pro vyznění historického díla podstatné, protože už sama zápletky je zde sdělením. Davies nám nemusí říkat něco podstatně nového o politických nebo kulturních dějinách Polska. Nabízí nám ale velice originální pojetí toho, co Polské dějiny – a v přeneseném smyslu dějiny jako takové – vlastně znamenají. Jediná vyprávěcí finesa nás ve výsledku přivádí k objevu nové zkušenosti času. I prostá chronologie tak disponuje svou vlastní rétorikou a může před námi rozprostřít zcela jedinečný horizont historického vědomí.

191 Čtyři základní strategie vyrovnání se s cizím útlakem, totiž *loajalita*, *odpor*, *smíření* a *emigrace*, se tak objevují pod pruskou, carskou, rakouskou, říšskou i sovětskou nadvládou (str. 179 *et passim*). Koloběh pozitivistů a romantiků začíná už s posledními volenými králi a dá se protáhnout k Władysławovi Gomułkovi a Lechovi Wałęsowi (str. 205-206). Zatímco Piłsudski a jeho politický tábor dával přednost *jagelonskému* uspořádání státu, Dmowski a nacionalisté se upínali k etnicky homogennímu *piastovskému* království (str. 297). Rekurentní je též problém korupce. „Korupce ve všech formách (...) se stala veřejným problémem nejvyšší důležitosti. Kdykoliv mohl národ svobodně diskutovat o svých potížích a ‚nemocech‘, pronikala do popředí debaty korupce – nejen roku 1791, ale i roku 1830, 1863, 1923 a především v roce 1980. Targovická konfederace [z roku 1792] našla následovníky v Polském výboru národního osvobození roku 1944 a v jeho komunistických dědicích, Adam Ponińskému v Osóbkovi-Morawském, Piotrowi Jaroszewicovi a Macieji Szczepańskému“ (str. 316).

192 Řeč je o výše zmíněném ANKERSMIT, *Narrative Logic*, str. 74, 100, 120.

S monografií francouzského historika Ivana Jablonky postupujeme hlouběji do útrob historického diskurzu. Zatímco Daviesovy *Dějiny Polska* poeticky pracovaly s prostým faktem chronologické konfigurace, tedy se samotnou páteří vyprávění, *Historie prarodičů, které jsem neměl* tematizuje základní epistemologickou strukturu historického vyprávění, spočívající v potřebě zároveň *vyprávět i vysvětlovat*. Činí tak kombinováním různých historických metod, přístupů, typů výzkumu či způsobů narace, přičemž nechává zaznít jejich odlišným tónům a významům. Jablonkovo dílo pak vyniká především tím, že obrací vžitou logiku historikova pracovního postupu. Namísto toho, aby si nejprve vybral metody a pole výzkumu a teprve těm dal průchod vyprávěním, Jablonka v první řadě potřebuje vyprávět a vědeckými metodami si slouží až jako doplněním příběhu. Jinými slovy, metoda zde slouží jen potřebám narace: aby byla co nejvěrnější (neboť jde o hledání pravdy), aby správně tlumočila někdejší realitu svých hrdinů a zároveň měla patřičnou historickou vypovídací hodnotu. Autor – či vyprávění – si metodami disponují dle libosti, tak jak to *Historie prarodičů* zrovna potřebuje.

Jablonka, jinak též beletrista, způsob svého historického psaní promýšlel i teoreticky a knihu o svých prarodičích posléze doprovodil samostatnou metodologickou studií, v níž své vyprávěcí techniky reflektuje. Jakkoli by nám zde mohl být veškerý doplňkový komentář lhostejný, koneckonců stopujeme pouze konkrétní čtenářskou zkušenost, a ne oborovou teorii, na chvíli se u něj zastavme. Minimálně můžeme autorova východiska konfrontovat s jeho vlastními výsledky.

Ve vši stručnosti,¹⁹³ pro Jablonku nemá mnoho smyslu striktně oddělovat fikční a historické vyprávění, neboť oba žánry se v mnohých ohledech protínají a potkávají. Podle Jablonky – čtenáře Ricoeura – se může historie uchylovat k vyprávění stejně dobře, jako může literatura vysvětlovat. Tím, co je pro oba způsoby vyprávění určující, je jejich *intence*. Historie, popřípadě humanitní vědy jako sociologie nebo etnologie, se v první řadě snaží dobrat pravdivého vypovídání o světě, mají jistou pravdivostní pretenci. Aby jí dostály za své, aby ji naplnily, musejí se uchylovat k celé řadě postupů, de facto „vědeckých“ literárních technik. Mezi ty se řadí standardní repertoár důkazu, jeho falzifikace, kritiky atd. Jablonka pak tento soupis rozšiřuje o techniky, jež nazývá „metodickými fikcemi“.¹⁹⁴ K těm se řadí především zaujetí odstupu v textu, tj. odcizení; dále konceptualizace v synekdochách pojmů; sugesce pravděpodobného; a nakonec i samotné zřetězení ve formálně

¹⁹³ Metodologickému pendantu *Historie prarodičů* se budeme širěji věnovat ve třetí části. IVAN JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine. Manifeste pour les sciences sociales*, Paris 2014.

¹⁹⁴ Ibid., str. 197n.

literární zápletky (ve smyslu Haydena Whitea). Takovéto „fikce“, jsou-li patřičně oděny kontextem odborného textu, mohou ve výsledku posloužit věci pravdy, dát jí zřetelný průchod, exemplifikovat ji. „Replacée au sein d'un raisonnement historique, fécondée au contact d'un problème, encadrée par une enquête, la fictionnalisation du monde devient un écart productif, une prise de distance qui a pour but de comprendre.“¹⁹⁵

Tyto úvahy jdou ruku v ruce s Jablonkovým východiskem, podle něhož pravda (pravdivost, veridické) je vždy až procesem rozumění. Fakt sám o sobě ještě není pravdivým, je jen neotesaným kusem reality bez jakékoliv výpovědní hodnoty. „Le réel est la chose brute donnée dans son insignification, alors que le vrai, résultat d'une opération intellectuelle et facteur de connaissance, concourt à l'intelligibilité.“¹⁹⁶ Teprve rozvažování, dokazování, vážení a kritické rozmyšlení dělají z reality pravdu neboli odůvodněný soud. Jinými slovy, naše pravdy jsou jen tak dobré, jak pevnými argumenty jsou podepřeny. I proto získávají ony metodické fikce na důležitosti. Jsou totiž provedením pravdy, jejím jazykem, její artikulací. Ve slovníku této práce můžeme říct, že podle Jablonky jsou techniky vysvětlení (ricoeurovské *enquête*) svého druhu technikami literárními – nesou rovněž svou rozumějící funkci, určitým způsobem vyprávějí, zkrátka, mají jistou nepopíratelnou rétoriku. Podívejme se nyní, jak autor s těmito premisami pracuje ve své prozaické praxi.

L'Histoire des grands-parents que je n'ai pas eus je v první řadě anti-dějiny. Pro zdůraznění této charakteristiky ji můžeme dát do kontrastu s Daviesovou *historií Polska* – namísto synoptických dějin národa, sahajících od pravěku k současnosti a předkládajících velkolepé synchronní řezy velkých politických dějin, společenských institucí a kulturních milníků, zde máme co do činění s dvěma prostými, bezvýznamnými smrtelníky, kteří v dějinách zanechali jen minimální otisk: s historikovými prarodiči Matěsem a Idesou Jablonkovými. „Folie que de vouloir retracer la vie d'inconnus à partir de rien! Vivants, ils étaient déjà invisibles; et l'histoire les a pulvérisés.“¹⁹⁷ Střet Velkých a malých dějin leží v podloží celé knihy a bude prosvítat na povrch od první do poslední stránky. Ať už prostřednictvím přímých historických úvah, zvolenými metodami, řazením událostí nebo jemnou ironií slovních obrátů.

Ovšem tento střet, pro mikrohistorii tak typický, je v knize přítomný spíš latentně, byť ona sama je jím podstatně strukturována. Na první pohled se monografie jeví spíš jako rodinná biografie; nebo jako prosté vylíčení života dvou lidí. Převyprávějme si pro začátek v rychlosti jejich příběh.

¹⁹⁵ Ibid., str. 212.

¹⁹⁶ Ibid., str. 128.

¹⁹⁷ IVAN JABLONKA, *L'Histoire des grands-parents que je n'ai pas eus*, Paris 2013 [2012], str. 10. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu budou odkazovat ke stejnému titulu.

Matès a Idesa Jablonkovi pocházejí z polského Parczewa, zapadlé osady ležící v tehdy centrálních oblastech země a s židovskou populací čítající roku 1939 nějakých 5000 lidí, tj. asi polovinu všech obyvatel města. Matès se narodil roku 1909 a je z pěti sourozenců. Idesa je nemanželským dítětem a světlo světa spatří roku 1905. On se vyučí sedlářem, ona švadlenou. Oba jsou komunisté. Podle všeho se potkají v místní stranické buňce, jež ve městě a okolí utajeně operuje. Tisknou letáky, pořádají setkání, burcují své známé a všechny, kdo jim popřejí sluchu, občas zbytek města překvapí nápisem na zdi nebo revolučním transparentem. Oba jsou nakonec dopadeni polskou policií a musejí si odsedět několik let ve vězení: Matès je roku 1936 amnestován po dvou a půl letech žaláře, Idesa je roku 1935 odsouzena k pěti letům, ale pro neutěšený psychický stav je propuštěna už roku 1937. Jako komunisté podléhají represivnímu nátlaku státu, jako Židé navíc všudypřítomnému polskému antisemitismu. S tím, jak atmosféra ve střední Evropě houstne, jsou nakonec donuceni zemi opustit. Utíkají do Paříže; dědeček dorazí roku 1937, babička v roce 1938. Léta strávená v emigraci jsou rámována marnou snahou o získání občanství, stávají se z nich „ilegálové“ (*les sans-papiers*). Žijí v imigrantských čtvrtích Belleville a Ménilmontant, živoří jako drobní řemeslníci a protloukají se, jak se dá. Narodí se jim dvě děti, Suzanne (1939) a Marcel (1940), historikův otec. S výbuchem druhé světové války a obsazením Polska dochází ve Francii k všeobecné mobilizaci, do armády začnou být přijímáni i imigranti. Matès vstupuje do cizinecké legie a je přiřazen k 23. pochodovému pluku cizineckých dobrovolníků. Ti jsou nasazeni v červnu roku 1940 a absolvují debakl francouzské armády v hrozivé bitvě u Soissons. Po demobilizaci se náš hrdina vrací za ženou do Paříže, kde se pro Židy po nástupu nacistů stává život bojem o holé přežití. Posledním útočištěm prarodičů je Jevpatorijská pasáž, č. p. 17 (*passage d'Eupatoria*, pojmenovaná podle bitvy krymské války). 25. února 1943 je zde překvapí policejní razie a odvede je do sběrného tábora Drancy. Děti už nějakou dobu preventivně přespávají u souseda, který je ihned po zatýkání odvede k přátelům rodičů, Constantovi a Anette. Ti je na zbytek války raději ukryjí na venkov. Matès a Idesa jsou pak v konvoji č. 49 zrána 2. března 1943 deportováni do Osvětimi. Idesa umírá neznámo kdy, Matès si svůj kalich hořkosti vypije do dna, když je před smrtí ještě na chvíli naverbován do sonderkommanda.

Tolik k „fabuli“ celé historie. Když ji takto stručně vyličíme, působí jako příběh dvou nešťastných bytostí, jenž zkrátka dokresluje hrůzy 20. století a jenž by se mohl zařadit po bok všem těm otřesným svědectvím, která v různých zemích sdružují orální historici a paměťové instituce.¹⁹⁸

198 Co se Čech týče, viz například projekt *Paměť národa* organizace *Post Bellum*. Archiv či „databáze“ zpovědí je k nalezení na <https://www.pametnaroda.cz/cs/archive> (poslední náhled 3. 9. 2021). Srv. též fenomén *komisí pravdy a smíření*, Truth and Reconciliation Commissions – Commissions Vérité et Réconciliation, působících porůznu ve světě, jejichž smyslem je jak zachovat paměť obětí, tak překlenout traumata minulosti. GABRIELLE M. SPIEGEL, *L'expérience entre histoire et mémoire*, in: Antoine Lilti, Sabina Loriga et al. (dir.), *L'expérience historiographique*. Autour de Jacques Revel, Paris 2016, str. 253-267; BERBER BEVERNAGE, *History, Memory, and State-*

Takový přístup k minulosti má však spíše ilustrační povahu: dává velkým dějinám a jejich ideálně-typickým pojmům, jako jsou gulag, šoa, holokaust, ale i konkrétním událostem, jako ukrajinský *holodomor* nebo srebrenický masakr, individuální tváře. Překládá ona zastřešující označení do jednotlivých osudů. Obecné a poněkud odosobněné pojmy tak získávají lidský odstín.¹⁹⁹ Tímto způsobem podávání minulosti však velké dějiny pouze doplňujeme, dáváme jim jaksi za pravdu, potvrzujeme jejich koncepty a tím i narativ, který v sobě nesou.

Jablonkovo vyprávění je v tomto ohledu přece jen subverzivnější a mezi velkými a malými dějinami navazuje nesamozřejmý, delikátní vztah. *Historie prarodičů* totiž není jen převyprávěním, tedy reprodukcí jejich životů. Je především jejich historickou *rekonstrukcí*. Uvádí je do kontextu doby a zároveň z nich nechává tento kontext vyvstávat. Tohoto efektu, této specifické čtenářské zkušenosti, již bude ještě třeba lépe vyložit, dosahuje francouzský historik právě formálním provedením svého díla, totiž onou kombinatorickou prací s různými historickými metodami.

Jablonkův postup ve zkratce spočívá v neustálém mísení osobních dějin, tj. biografického žánru, s širším historickým výkladem, jenž individuální historii propůjčuje kontext. Tento způsob vyprávění, spočívající ve střídání hledisek, vyplývá do jisté míry z badatelské nutnosti. Detailní rekonstrukce životů Matěse a Idesy je totiž možná jen tehdy, když existují prameny, které je dokládají – ať už dokumenty osobní povahy, třeba dopisy, nebo, což je častější případ, záznamy roztroušené po polských a francouzských soudech, policejních prefekturách nebo institucích sociálních služeb. Tam, kde chybí, nezbyvá než se domýšlet a formou *retrodičky*, jak by řekl Paul Veyne, usuzovat na pravděpodobné nebo alespoň možné scénáře. Zde pak vyprávění vyztužují memoáry současníků, monografie zaměřující se na ty dobové aspekty, o nichž zrovna Jablonka pojednává, případové studie atd. Pro mikrohistoriky se jedná o celkem běžnou techniku vyprávění,²⁰⁰ nicméně autor *Historie prarodičů* ji používá způsobem, který exemplifikuje samotnou povahu historického diskurzu a zároveň tlumočí určitý horizont historického vědomí.

Ilustrujme si to alespoň na jedné kapitole knihy. Exemplární je například ta o *profesionálních revolucionářích*, „*Révolutionnaires professionnels*“, zaměřená na meziválečnou komunistickou kariéru Matěse a Idesy.

Sponsored Violence: Time and Justice, New York and London 2011.

199 Na druhou stranu, bylo by například pojmu holokaustu vůbec možno rozumět, kdybychom nikdy neotevřeli Prima Leviho, Jeana Améryho nebo alespoň Arta Spiegelmana?

200 Mikrohistorii se budeme věnovat ve třetí kapitole této části. K podobnému postupu se například uchýlil i ZDENĚK SMETÁNKA, *Legenda o Ostojovi: archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách*, Praha 1992, pozapomenutý klenot českého historického strukturalismu. Pachtýř Ostoj však, ačkoliv je historicky doloženou postavou, slouží jen jako ideální typ a nese funkci svorníku zápletky, který – spíš než rekonstrukci individuálního osudu – umožňuje antropologický, povýtce synchronní výklad v žánrech kulturních dějin a dějin každodennosti.

„Parczew, un samedi de 1914“, začíná expozice kapitoly. Na palouku za městem se schází mládež, aby se složila na vystoupení proslulého spisovatele Šoloma Alejchema, který momentálně pobývá v nedalekém Lublině. Za mistrem je vyslána malá delegace, jež má vybranou částku předat a spisovatele pozvat, ale vrátí se s nepořízenou. Avšak žížen po kultuře zůstává, a tak se za vybrané peníze alespoň pořizují knihy. Tato epizoda má ilustrovat nástup židovského kulturního jara, do něhož se ve 20. století Parczew probouzí. Lokální renesance nabírá po intermezzu první světové války na obrátkách – v obci se otevírají kulturní a sportovní kluby, vyučuje se jidiš, pořádají se tančírny (str. 55-56). Dění v obci je nicméně jen odrazem toho, co se odehrává v celé zemi, naznačuje autor nenápadnou změnou měřítka. Židé se totiž začínají horlivě organizovat po celém Polsku, především do politických stran: působí zde proletářský Bund, plejáda sionistických hnutí nebo ortodoxní Agudat Jisra'el. Ten je nejsilnější stranou i v Parczewu (kam se obratem k lokálním dějinám opět vracíme). Lidé se zde angažují a o všem se debatuje, *jako by bylo potřeba všechno opět vymyslet*. „Chacun croyait en quelque chose et, à sa manière, aspirait à un monde meilleur“, cituje Jablonka vzpomínku bundisty Faiwela Schragera, žijícího tehdy v 200 kilometrů vzdáleném Grodnu (str. 57), aby nám pomohl porozumět dění v Parczewu.

Nyní, po uvedení do kontextu polského i lokálního židovstva, může autor konečně přistoupit ke svým prarodičům. „Mes grands-parents, eux, sont communistes“ (ibid.), prohlásí Jablonka a díky všemu, co bylo dosud řečeno, se v tomto lapidárním životopisném tvrzení koncentrují jak místní dějiny, tak malá politická sociologie meziválečné židovské komunity. Jablonkovi prarodiče byli komunisté a strávili kvůli tomu léta ve vězení. Jedná se o známou rodinnou historii a teď je na Jablonkovi-badatelovi, aby tyto zkazky ověřil a opětovně zdokumentoval. A také aby porozuměl motivacím svých prarodičů.

Abychom pochopili, co to znamenalo být v meziválečném Polsku komunistou, je třeba osvěžit si politický kontext. K tomu nejlépe poslouží žánr diplomatiky, tj. politických dějin. „C'est un an après le triomphe de la révolution bolchevik en Russie que la Pologne recouvre son indépendance“ (str. 58). Až do roku 1921 pak nově obnovený stát sváděl s komunistickým SSSR boj o svou východní hranici. V očích polských komunistů přinášela bolševická vojska revoluci dále na západ, a proto je všemožně podporovali. Tento mezinárodní a národní kontext měl samozřejmě i své lokální provedení: v Parczewu se zorganizuje dělnická strana, KPP (do roku 1925 KPRP), rekrutuje členy a organizuje první stávky.

Proč ale zrovna v této zapadlé a neindustrializované obci? Takovou otázku nelze v žánru politických dějin zodpovědět, proto je třeba změnit hledisko. Vysvětlení je asi následující: komunistům se zkrátka dařilo všude tam, kde byly útlak a vykořisťování. To se Židů, obzvláště

mladých Židů, týkalo dvojnásob. V Polsku v této době totiž jakožto etnikum podléhali vyvlastňování, daňové diskriminaci, byli vylučováni z obchodování i z veřejného života. Uvedený společenský kontext se dá dokreslit dobovou citací. Prezident polské židovské komory si ještě v roce 1932 povzdechne nad „le désespoir total de la jeunesse juive, qui ne voit devant elle aucun avenir humain, puisque les Juifs sont éliminés de tous les domaines de l'activité économique“ (str. 59). Jablonka zde tedy postupuje formou sociální antropologie mladých komunistů a opět si pro kontext vypomáhá ilustrací, jež má k času a místu jeho vyprávění spíše volnou vazbu.

Základní rámec je položen, autor se tak opět může vrátit ke svým prarodičům, tedy k žánru rodinné biografie. Matès a Idesa jsou, podobně jako mnozí jejich přátelé, mladými komunisty (– tato skutečnost má ale díky dosud uvedeným politickým a sociálním digresím nové roviny, rozumíme jí v novém světle). On je aktivním a charismatickým členem, pracuje s mládeží a tiskne a šíří brožury; má pozici tzv. *technika*. S Idesou se pravděpodobně potkávají ve straně (str. 59-60).

Je potřeba ale udělat další odbočku, tentokrát k menší sociologii meziválečného polského komunismu. Být komunistou v Polsku totiž neznamená jen přijmout určitý názor a uvěřit určitým vyhlídkám – je to také obrovské riziko. Strana je ilegální a nad členy neustále visí hrozba uvěznění. Připočteme-li k tomu, že země se jen nedávno vymanila z carského područí, a nadto absolvovala krátkou válku se SSSR, členství v KPP zavání čistým zrádovstvím (str. 60). Být komunistou tak vyžaduje neustálou disciplínu. Straníci musí komunikovat v kódech, konspirovat, operovat v utajení, podzemně (rozvíví se na str. 61 organizační ekonomika partaje).

A právě v tomto kontextu vykonávají Matès a posléze Idesa funkci *techniků*. Jaké štěstí pro historika, že o dědečkovi se z doby jeho pololegální existence dochoval sedmisetstránkový soudní fascikl. V něm Jablonka objevuje i Matèsovy vlastnoruční poznámky: o sovětské ekonomice, o úspěších pětiletok, o enormním nárůstu výroby traktorů... a vedle toho všeho si sepsal i výčet stávek, jež právě po celém světě probíhají (str. 62-63). Jaké se z toho dají vyvodit závěry? Nalezené egodokumenty zde zachycují vzácný biografický moment a minimálně vypovídají o Matèsově silném osobním přesvědčení. Nebyl výjimkou, doplňuje Jablonkův komentář historický kontext, koneckonců podobnému entuziasmu v té době propadali i francouzští a italští komunisté.

Ovšem zpět k Matèsovi. Nyní známe dějinný, tj. politický i společenský kontext jeho komunismu, umíme ho tak říkajíc *vysvětlit*. Co ale víme o Matèsovi jakožto člověku, jakožto individuu? Podle autora nám poznámky zabavené soudem dávají nahlédnout do „la pensée singulière d'un autodidacte, accumulant les indices et s'en nourrissant jusqu'à devenir inexpugnable, la conscience et la confiance d'un insurgé qui prend soin du monde depuis son shtetl...“ (str. 63). Úřední záznamy, a dokonce ani dědovy zápisky, však stále nedávají uspokojivé odpovědi.

Rozumíme už kontextu a předpokladům Matèsova komunismu, ty ale stále nedávají dohromady to, co si standardně představujeme pod žánrem *biografie*.

Badatel si proto nazouvá boty orálního historika a vydává se vyzpovídat dosud žijící příbuzné a pamětníky. Ti na dědečka nedají dopustit. Byl podle nich charismatický, pevný ve svém přesvědčení, sourozenci ho velice respektovali. „Je n'ai aucune raison de douter de la sincérité de ce panégyrique; mais Matès est aussi le seul de la fratrie qui n'ait pas survécu“, neskrývá historik svou skepsi a přidává k dobru několik dopisů, v nichž starší sestry Matèse varují, ba i lehce ironizují jeho zápal (str. 64). Vkrádá se tedy otázka, jaký byl mezi dědovým charakterem a jeho osobní verzí komunismu vztah. Jednalo se zkrátka a dobře o politický názor, nebo se ten stal součástí jeho osobnosti? Byl fanatikem, který nevěděl, kdy přestat? Jablonka zpovídá potomka jedné z Matèsových sester, uprchnuvší do Argentiny. Zajímá ho, jakou roli hrálo komunistické přesvědčení v životě rodiny. Zřekla se snad sestra v emigraci komunismu? Kdepak, dozvídá se, komunismus jako takový se nikdy nezpochybňoval. Jediný rozpor byl mezi „rouges“ a „super-rouges“ (str. 65). Zatímco první se spokojili s vlastnictvím stranické průkazky a četbou Marxe, druhí se nebáli jít hlavou proti zdi, a to i za cenu věznění. Ta stejná sestra, která se dědečkovi v dopisech lehce posmívala, nakonec neschvalovala ani aktivity svého syna, komunisty, kterého v Argentině zavřeli pro odpor proti militaristickému režimu. Ukazuje se tedy, že Matès nebyl fanatikem a jeho komunismus nebyl excesem. Spadal zkrátka do kategorie „super-rudých“; byl zásadovým nehledě na rizika.

„Mon grand-père est donc à la fois la tête brûlée de la famille et le leader du microcosme juif communiste de Parzew: c'est à ce rouquin-là qu'Idesa (...) commence à s'intéresser“ (ibid.), pokračuje Jablonka v rodinné biografii. Milostný příběh Matèse a Idesy ovšem odhaluje jeden nečekaný paradox. Ačkoliv jejich city byly podle pamětníků ryzí, mnozí se o nich dozvěděli až po letech, na poslední chvíli. Proč to tajnůstkářství? Pro porozumění rodinnému příběhu je opět potřeba menší antropologická digrese. Klíčem zde může být vzpomínka jejich současníka, polského komunisty, jehož jméno historik neuvádí. „Nous ne vivions pas nos propres vies, nous vivions la vie du Parti (...) J'étais marié au Parti, ma vie personnelle devait attendre“ (str. 66). Přihlásit se ke komunismu, jak už víme, bylo v té době velkým rizikem a vyžadovalo značné odhodlání. Láska, zdá se, tehdy následovala až odvahu a mladá srdce k sobě připoutával neutuchající pocit bezprostředního ohrožení. Intimnímu životu prarodičů tak můžeme lépe porozumět až díky antropologizujícímu či etnologizujícímu vhledu do života partajníků.

Na dalších stránkách je pak tato etnologie rozvíjena. Jablonka rozjímá nad tím, proč bylo tolik komunistů Židy (nikoliv naopak). Při procházení odborářských a stranických statistik a s pomocí

vzpomínek současníků dochází k tomu, že konverze ke komunismu byla především emancipací od židovství. Rozhodnutí stát se revolucionářem neznamenal jen vstoupit do ilegality, ale také opustit rodinné hodnoty. Jablonka na dobových pamětech dokládá, že se jednalo o generační rozpor mnoha židovských domácností té doby, včetně těch parczewských. A kde mu chybějí vzpomínky a dokumenty, tam si lze průběh věcí alespoň domyslet. Například rabín Epštejn mohl nad svou dcerou, zakladatelkou místní buňky Revkomu, lamentovat podobně jako jeho fiktivní protějšek z pera spisovatele Isaaca Bashevisa Singera, rabín z povídky o Krochmalné ulici, která je zde parafrázována: „Elle se passionne pour les choses modernes, va à des meetings, lit des journaux et des livres, et cela lui met toutes sortes d'idées en tête. Elle ne veut plus aller au *mikvè*. Elle professe même que la femme est l'égale de l'homme!“ (str. 68). A jak mohla proběhnout roztržka mezi Matěsem a jeho otcem si lze zase představit podle jedné scény z filmu *Jazzový zpěvák* od Alana Croslanda, Jablonkou taktéž parafrázována (na str. 69). Nakonec, doplňuje historik postřeh na pomezí intelektuálních dějin a religionistiky, konverze od judaismu ke komunismu nemusela být v některých ohledech takovým šokem – namísto talmudické sečtěllosti se požadovala ta marxistická, stejně tak pevnost v přesvědčení; stále se usilovalo o lepší svět, o svého druhu příchod mesiáše, akorát se změnila jména proroků a svátků (str. 69-71).

Jsmo přibližně v polovině kapitoly a konečně se dostáváme k Matěsovým a Idesiným ilegálním aktivitám, které je nakonec na nějaký čas dostaly do vězení. Když jsou ale na stránkách *Historie prarodičů* dopadeni, víme či rozumíme už tomu, jak se do takové situace dostali, proč tak riskovali, co je svedlo dohromady a jaké měli motivace.

Peripetie jejich zatčení, soudů, věznění a propuštění už zde dopodrobna rozepisovat nebudeme, neboť hlavní principy Jablonkova psaní jsou snad nyní zjevné. Ve zvoleném rytmu se postupuje stejně do konce kapitoly: Matěsův proces je rekonstruován s pomocí svědectví jiných, tehdy odsouzených komunistů. Historik opět nahlas spekuluje a domýšlí si, co mohl děd při líčení říkat. „Que dit-il? Ses paroles se sont envolées. Il dit *peut-être* que c'est le crépuscule de la civilisation capitaliste; que les spéculateurs allemands et leur chef de bande Hitler préparent la guerre (...) Il ajoute *peut-être* que les camarades meurent de froid dans la forteresse de Brisk, mais que le fasciste Pilsudski ne pourra jamais empêcher la révolution“ (str. 77 – zvýrazněno JŘ). Z archivů je nicméně jasné, že při procesu zvolal „prýč s vládou“ a „sláva komunismu!“

Osudy prarodičů jsou průběžně doplňovány kontextem velkých, politických dějin (*jsou součástí celkem 17 000 politických vězňů v Polsku; Idesa jakožto technik po roce 1934 šíří nové stranické směrnice, definované Stalinem a Bucharinem; atd.*). Ze svědectví současníků se dozvídáme o útrapách v polských věznicích i o hrdosti komunistů před soudním tribunálem. Zpovídání příbuzní

pak dávají Matèsovi a Idese soudních dokumentů osobnější kontury a sami slouží jako živoucí příklad mikrokosmu židovských komunistických rodin. A opět, kde chybí dokumenty, tam pomáhá imaginace ve službách pravděpodobnosti a Jablonka si alespoň různé věci domýšlí či představuje.

Ricoeur si oblíbil diktum Paula Veyna, podle něhož „více vysvětlovat znamená lépe vyprávět a v žádném případě není možné vyprávět bez vysvětlování”.²⁰¹ *Historii prarodičů* by pak bylo možno považovat za *poetické provedení* této teze. Jablonka chce vyprávět příběh svých prarodičů. Činí tak na základě dokumentů a stop, tj. úředních záznamů a vzpomínek příbuzných. Když se ale vyprávění začíná zadrhávat, když se objevují prázdná místa, nesrozumitelné momenty, když je moc málo pramenů anebo když jim naopak chceme lépe porozumět, povolává se vysvětlování, ony Jablonkovy *metodické fikce*, ricoeurovské *enquête*. Táže se podle onoho „rozšiřujícího se rejstříku otázek“, které se historici naučili klást a jež podle Veyna představují jádro historické profese. Vysvětlení ve svých různých podobách se zde stává jakýmsi prodloužením vyprávění, jeho kontinuu, jeho specifickou technikou. De facto *literární technikou historického vyprávění*. V kapitole o *profesionálních revolucionářích* jsou těmito technikami diplomatika, sociologie, sociální antropologie nebo etnografie. Bez nich bychom věděli akorát to, že Matès s Idesou byli komunisté, jak dlouho byli ve vězení a za co. Právě vysvětlení umožňuje Jablonkovi jeho vyprávění skutečně rozvíjet a dát jeho postavám patřičnou hloubku; přivést je opět k životu.

Není přitom bez významu, že se historik uchyluje akorát k těm metodám, které pro svůj příběh zrovna potřebuje. Kapitola, již jsme právě přečetli, patří v knize k těm typičtějším. V jiných kontextech se pouze mění archiv, případové studie, témata. Zatímco zde historika z logiky věci zajímaly dějiny východoevropských Židů a komunistů, jinde se dostává do centra pozornosti meziválečný polský antisemitismus, francouzské právní ošetření imigrace, život v okupovaném městě nebo život v ústraní venkova. To vše samozřejmě mobilizuje jiné oborové znalosti, jinou literaturu, mírně odlišné metody. Nicméně rytmus Jablonkova vyprávění zůstává více méně stejný: egodokumenty a svědectví jsou rozvíjeny uvedením společenského kontextu, který nachází své limity v politické realitě doby, přičemž to vše pouze dokresluje a ilustruje konkrétní osudy dvou lidí a jejich nejbližších.

Výraznější výjimku představuje kapitola věnovaná Matèsovu angažmá v cizinecké legii, „Automne 1939: les étrangers s'engagent“. Až do nástupu na frontu postupuje kapitola podle výše uvedenéhoustru – autor nás seznamuje se situací imigrantů vstupujících do armády, s obecným opovržením, které vzbuzují, s motivacemi jejich angažmá, ale i se stavy francouzské armády, její špatnou výbavou, vojenskou strategií apod. Tím vším rozvíjí dokumenty, které má k Matèsovi už k

201 VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, str. 132.

dispozici. Podstatná změna ve stylu vyprávění přichází s líčením noci z 5. na 6. června 1940, kdy je dědečkův pluk rozmístěn na frontě, aby v příštích dnech a týdnech absolvoval bitvu u města Soissons a pak ústup armády na jih. Jedná se o téměř dvacetistránkovou pasáž, která se z titulu svého tématu uchýlila k žánru militarií. Fakticky se jedná o deskriptivní popis bitevních operací. Dozvídáme se tedy, kde byly rozmístěny jaké jednotky, odkud proti nim postupovali nacisti, jakou zvolili strategii, jak jim Francouzi odpověděli, jaké byly podle hlášení a zpráv důstojníků ztráty – lidské i územní –, jak se postupně francouzské jednotky stahovaly, které byly obklíčeny a zajaty, atp.²⁰² I přes přiloženou mapku bojiště, o jejíž komentář se v tomto žánru de facto jedná, je to poměrně dezorientující čtenářský zážitek. „Que fait Matès dans ce nouveau Waterloo?“ zvolá v jednu chvíli Jablonka. „Sachant qu'un régiment compte entre 2000 et 3000 homes répartis dans trois bataillons, une compagnie régimentaire d'engins et une compagnie hors rang, cela revient à chercher une aiguille dans une botte de foin“ (str. 196). Jedinec se v nelidsky vymknutém měřítku bojových operací proměňuje ve ztracenou jehlu, v malou, bezvýznamnou součástku válečného behemota. Je příznačné, že dalším historicky doloženým důkazem Matèsovy existence je až příkaz k demobilizaci. Do té doby se může Jablonka jen domýšlet, předpokládat, hádat (neustále se vrací příslovce *peut-être*). Jako by se prostor pro existenci běžného člověka, tuto oběť velkých dějin, otevřel až s koncem bojů; tedy až s možností změnit žánr. Militaria, jež budou vždy těžkopádným, příliš specializovaným a málo záživným čtením, jsou zde ve výsledku nečekaně pointována. Právě tyto jejich vlastnosti, jež z nich jindy činí jen zálibu pro sběratele a specialisty, jsou zde rozehrány jako specifický styl, jako určitá historická rétorika, která právě svou systematizovanou chaotičností budí onen dojem nepřehlednosti a frontového šílenství, ve kterém se jedinec ztrácí jako jehla v kupce sena. Tohoto efektu je ale dosaženo jenom díky širšímu kontextu vyprávění; totiž díky tomu, že aktérem bojových operací je velice konkrétní jedinec Matès. Jablonka zkrátka uchopuje militaria jako celek, jako možný styl vyprávění se specifickým čtenářským účinkem, a disponuje si jimi jako určitou „literární“ technikou. (Anebo ho téma války samo nutí uchýlit se k ní; na výsledné čtenářské zkušenosti to ale nic nemění.)

Dalším výrazným a velice „literárním“, *rétorickým* použitím historických metod je okamžik odjezdu prarodičů do Osvětimi a osvětimská kapitola samotná. Zde se již netematizuje jen jedna použitá metoda či historický žánr, ale rovnou sám princip vyprávění na základě pramenů.

202 Uved'me pro ilustraci alespoň jednu pasáž: „Tandis qu'à l'ouest le gros du 23e [régiment] est anéanti et que Soissons est écrasée sous les bombes, le 12e Étranger doit battre en retraite. Le III/12 commandé par le chef de bataillon André est arrosé d'obus en provenance de Chassemy, au sud, ce qui indique que l'artillerie ennemi prend le bataillon à revers. À la suite d'un violent bombardement, les cent hommes envoyés en renfort prennent la fuite. Des avions de chasse mitraillent le sol, puis des bombardiers ravagent la position en six vagues“ (str. 201). Atd.

Vypravení transportů z internačního tábora v Drancy je vyvrcholením kapitoly o zatčení. Čtenář s hrdiny příběhu v tento moment strávil už několik let v okupovaném městě a zároveň ví, že vše skončí špatně. Jejich děti jsou nyní schovány u známých a oni pouze vyčkávají den odjezdu. Jablonka v této pasáži těží z toho, že se mu do rukou dostaly dopisy na rozloučenou, které mohli odsouzení krátce před transportem ještě v kvapu napsat a odeslat. Jedná se o poslední stopy, které jeho prarodiče na tomto světě vědomě zanechali. Adresují je přátelům, ale určené jsou jejich dětem. Posílají jim polibky, loučí se s nimi. Matès pochybuje, zda se s nimi ještě kdy uvidí, Idesa „se pokusí mít naději“, ale své děti zároveň tituluje jako sirotky (str. 297). Dopisy jsou přetištěny na celou stránku, i s adresou odesílatele a příjemce, i s datací a uvedením času. Jako by nám chtěl Jablonka umožnit pohledět historii přímo do očí, dotknout se jí, zakusit její opravdovost – o stránku dříve si doslova snaží představit, co se mohlo toho rána dít a jak prarodiče vypadali. „Ils sont là“, opakuje hypnotizovaně, přičemž se může odkázat maximálně na policejní záznam se soupisem cenností: Matès s Idesou ovšem nemají *nic*; stejně jako se za chvíli ztratí poslední stopy jejich existence a jako se oni sami promění v absenci dějin.

Hned za přetištěnými dopisy následuje strohý popis běžného dění při deportacích. Odstup je umocněn tím, že se vše dozvídáme z citace pamětníka. „Les convois de déportés quittaient le camp au petit jour. Les dépotés quittaient leur chambrée vers 5 heures du matin, en pleine nuit. On les parquait entre les barbelés au milieu de la cour...“ (str. 297-298); atd. Náhlá změna tónu z velice intimního ke stroze neosobnímu, podtrženému zprostředkovaností citace, ve výsledku umocňuje hrůzu okamžiku, který tak jako by mluvil sám za sebe. A zároveň jako by Jablonka říkal, kdo jsem já, abych tu mluvil, jen očití svědci mají právo vypovídat nevypověditelné. Uvádí tedy dokument pořízený v bezprostředním okamžiku, dopisy prarodičů, a cituje pamětníka, Georgese Wellerse, který cestu z Drancy do Osvětimi absolvoval a přežil.

Jablonka nicméně netrpí onou představou, podle níž by bylo možno dějiny naivně předložit a ukázat. Efekt bezprostřednosti historie, její palčivé přítomnosti, je zkrátka jedním z možných rétorických účinků, kterých je historický styl schopen. Jablonka sám ostatně rozpracoval cosi jako stylistiku historie, stylistiku ve smyslu antické *rotae Vergilii*, rozlišující způsoby psaní podle tónu, tématu nebo přiměřenosti. Ve výše zmiňovaném *manifestu* tak postupně rozlišuje *ne-styl*, příjemný styl, styl romantický, ironický, atický a rezervovaný.²⁰³ Zatímco první tři vyhrazuje excesům pozitivismu a romantismu, poslední tři jsou podle něj pro historické psaní nejvhodnější. Zvláště o rezervovaném stylu prohlašuje: „Il est la passion confiée à la discipline de la rigueur. Il est lyrisme qui s'épanche à travers un scrupule. Incorruptible, mais vibrant d'une rage muette, d'un étonnement

203 V originálu *le non-style, le style agréable, le style romantique, le style ironique, le style attique a le style retenu*. JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine*, str. 261-263.

naïf, d'une révolte sans nom. Dire le monde avec exactitude est sa manière de pleurer (...).“²⁰⁴ Řeč je zde sice o stylu psaní, ale takové pojetí není těžké domyslet do kontextu naší práce, v níž o stylu přemýšlíme i jako o práci s metodami, o aranžování pramenů, o struktuře různých žánrů. Z Jablonkova vzletného jazyka by se mohlo zdát, že styl spočívá jen ve výřečnosti (či její absenci). Nicméně postaví-li vedle sebe bez dalšího vysvětlujícího komentáře dopis prarodičů a očitě svědectví, jedná se také o svého druhu styl, totiž o styl v našem slova smyslu, styl jako určitou konfiguraci vyprávění a vysvětlení. A té se nedosahuje jen ornamenty jazyka, ale především samotnou strukturací díla.

V neosobním, „rezervovaném“ stylu je napsána i valná část závěrečné, osvětimské kapitoly. Autor tím de facto dává za pravdu tomu pojetí, podle něhož jsou hrůzy holokaustu nevypověditelné a běžný jazyk je pro ně prostě neadekvátní. Částečně je to ale dáno i skutečností, že Jablonka už disponuje jen velmi málo prameny. Velice symbolicky zde jeho rodiče nezanechali už prakticky žádné stopy – koncentrační tábory jako by neodvolatelně rušily existenci každého jedince. Idesa umírá neznámo kdy, pravděpodobně krátce po příjezdu. Matès je ještě na nějaký čas odveden do sonderkommanda. Autor se tu může držet jen náznaků a indicií a objev každého jednoho pramene nebo svědectví samostatně komentuje. Činil tak ostatně v průběhu celé knihy; nicméně s tím, jak pramenů ubývá a jak se nyní musí dobírat pravdy velice přeneseně, přes nepřímé stopy, obnažuje se zde i jeden z ontologických principů historického diskurzu – totiž že se jedná o *vyprávění na základě stop*. Opět, zdůrazňování, přiznávání pramenů a jejich rozsáhlý komentář není strategií, která by byla historikům neznámá. U Jablonky však vyloženě vyčnívá, jak moc je celé vyprávění od stop odvislé. Postupuje po nich jako po kulech ve vodě, mimo ně nemůže existovat.

Výmluvné jsou odstavce, v nichž historik interpretuje záznamy příchozích transportů ze dne 4. března 1943, tj. ze dne, kdy do Osvětimi dorazili jeho prarodiče. Celý pramen ve formě tabulky je v knize přetisknut – zas jako bychom hleděli historii do očí. Jedná se o lapidární shrnutí nově příchozích: jejich počty a složení, odkud přijeli, kolik jich bylo okamžitě zplynováno. Jablonka se na základě těchto kusých informací pokouší dovodit, zdali byl Matès zabit hned po příjezdu, anebo jestli patřil do skupiny, kterou si nacisti vybrali pro službu v plynových komorách (a odložili tak její popravu; str. 340n). Jedná se o velice kusý pramen a zodpovězení historikových otázek zde vyžaduje i jistou míru spekulace – ale zároveň je výmluvným zhmotněním výše zmíněného principu *vyprávění na základě stop*. Stopa je zde totiž skrze historikovu interpretaci doslova narativizována, přiváděna k řeči, umožňuje posunout příběh ještě o kousek dál, a to přesto, že v tuto chvíli už není mnoho co vyprávět. Příběh, který už se trhá, který se spíš ztrácí a mizí, než že by byl triumfálně

204 JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine*, str. 263.

pointován, je díky objevené stopě ještě na chvíli resuscitován, ještě může několik stránek pokračovat, než se dočista vytratí.

Historické vyprávění, biografická rekonstrukce života prarodičů a prameny zde splývají; kráčí společným krokem. Pochopitelně, jedná se o jeden z definičních rysů historického diskurzu, ale Jablonka svou knihu poskládal takovým způsobem, že je tento pohyb vynesena na povrch a explicitně tematizován. Je zde *poeticky proveden*. Rétorika *Historie prarodičů* zkrátka obnažuje fungování historického vyprávění. To vynikne obzvláště ve srovnání s klasicky pojatými politickými dějinami, které jako by byly nesený především samotným během událostí, tak jak se staly. Jedná se samozřejmě o iluzi, kterou obzvláště post-strukturalisté s velkým úsilím demaskovali. Standardní diplomatické monografie ovšem nejenže se tváří, že nejsou vyprávěním, ale dokonce ani jako by nepotřebovaly prameny. Dění v nich běží jaksi samospádem. Jablonkův text, oproti tomu, čím více vysvětluje, tím víc je schopen vyprávět a aby mohl vyprávět, potřebuje vysvětlovat a hlavně potřebuje mít na základě čeho vyprávět.

Mimoto ale také nabízí zcela specifický časový horizont. Již zkraje tohoto oddílu jsme uvedli, že *Historie prarodičů* nastoluje delikátní vztah mezi velkými a malými dějinami. Nyní tomuto vztahu můžeme lépe porozumět.

Jablonka zde buduje jisté napětí celou dobu. Hned na první stránce se o rodičích vyjádří následovně: „Ils ne sont pas célèbres. Ils ont été emportés par les tragédies du XXe siècle: le stalinisme, la Seconde Guerre mondiale, la destruction du judaïsme européen“ (str. 9). Velice konkrétní jedinci jsou zde vykresleni jako oběti velkých Dějin, reprezentovaných ideálními typy či velkými pojmy stalinismu nebo genocidy. Na chvíli se u nich zastavme. Nelze zde nevzpomenout na Ricoeura, který v souvislosti s *kvazi*-postavou mluví o *entitách vyššího řádu*.²⁰⁵ Připomeňme, že se jedná o předměty specializovaných dějin, jež jsou odvozeny od primárního zdroje historického vyprávění – jednání lidí a společností. S tím, jak vzrůstá pojmová konceptualizace těchto entit – mluvíme-li namísto dějin Polska třeba o polských hospodářských dějinách, nebo ještě úžeji např. o industrializaci –, oslabuje se i jejich mimetická vazba na lidské konání a trpění. Jakmile jejich mimetický zdroj ztrácíme ze zřetele, začínají se tyto entity, tyto velké pojmy jakoby osamostatňovat a žít vlastním životem. Chovají se jako samostatné postavy vyprávění. Vzniká pak optický klam, v němž se dějiny odvíjejí jaksi samy od sobe. Zdá se, že sledují svoji vlastní, zcela nelidskou logiku, jíž nelze vzdorovat. Takový efekt mají alespoň tvrzení, že byl někdo *poražen tragédiemi 20. století* nebo *pohlcen stalinismem, druhou světovou válkou a destrukcí evropského židovstva*.

205 Viz str. 38-39 tohoto textu. V jiné teoretické tradici by se mluvilo o *koligačních pojmech*, které jakožto zastřešující koncepty sdružují určité sady fenoménů a partikulárních historických provedení. Koligačními pojmy jsou pak např. „imperialismus“, „kapitalismus“ apod. Viz ANKERSMIT, *Narrative Logic*, str. 99-100.

Jablonka tato silná úvodní tvrzení ale v průběhu knihy porůznu nuancuje. Když v expozici Parczewa v první kapitole shrnuje osudy městečka za první světové války, neodpustí si své líčení proložit zmínkou o rivalitě místních dětí, jejichž bitky a házení kamenů ironicky zrcadlí střety armád a pochod velkých dějin regionem (str. 22). O trochu ponuřejší ironie se mu vkrade do hlasu při popisování posledních únorových dnů roku 1943: u Stalingradu kapitulují nacistická vojska; ve Francii se nuceně nasazují vězni; generál de Gaulle má proslov v rádiu; mimoto opilý německý voják střílel v noci do vzduchu a odbojáři hodili granát na okupanty; „un autre non-événement a lieu ce jour-là: mes grands-parents sortent du monde de vivants“ (str. 269). Šťára, při níž byli zadrženi dva Židé, je v kontextu druhé světové války opravdu jen drobností – a přitom pro Jablonku se zde hrouť celý svět. Mluvíme ještě stále o pění dní? A zmiňme ještě jeden příklad: úplně poslední věta celé knihy je věnována přeživším dětem Matèse a Idesy, Marcelovi a Suzanne: „Le 9 janvier 1945, *trois semaines avant la libération d'Auschwitz*, ils firent leur entrée à l'école maternelle“ (str. 376 – zvýrazněno JŘ). Děti nastupují do školky, zatímco tisíce kilometrů na východ, tam, kde zemřeli jejich rodiče, právě pochodují velké dějiny. A zatímco potomkům je dopřána efemérnost každodennosti, rodiče zmizeli ve víru historie.

Nicméně tím nejpodstatnějším pro vztah velkých a malých dějin je nakonec sama struktura Jablonkova vyprávění. Právě ona dialektika různých metod, onen rytmus neustálého střídání biografie, lokálních a politických dějin, kombinování obecného s konkrétním, prošívání sociologie a demografie nití vzpomínky a očitého svědectví, jsou zde určující. Díky této specifické konfiguraci vyprávění se před čtenářem utkává pevná textura minulosti, v níž to nejmenší představuje důsledek větších, více odosobněných fenoménů, a ty zase v partikulárním a individuálním nacházejí svůj pramen. Matès a Idesa jsou komunisté. Jejich přesvědčení ale rozumíme až jakožto *příznaku* dějin Židů, dějin Polska, dějin revoluce atd. Jednání obou hrdinů a to, čím trpí, naopak všechny tyto dějiny a jejich velké pojmy zpětně naplňují. Jablonkovi prarodiče se do sebe mohli zamilovat, protože je k sobě přimkl pocit bezprostředního ohrožení, který byl příznačný pro všechny podzemní revolucionáře – jak se dalo ostatně ilustrovat na vzpomínkách současníků. Byli v tomto ohledu *typičtí*. Na druhou stranu, jejich zadržení a věznění, tyto osobní tragédie, jsou samy příspěvkem k dějinám perzekuce a dějinám meziválečných komunistických organizací. Trápení, kterému byli vystaveni, není ani tak příznakem dějin, jako spíš jejich dokladem a zdrojem. Jinak řečeno, teprve jejich konkrétní lidské jednání a trpění tyto dějiny samo *píše*.²⁰⁶

206 Jinde se Jablonka raduje, že dokumenty, které má o svých prarodičích k dispozici (a které zaznamenávají to, čemu byli vystaveni), jsou *nenahraditelným historickým materiálem*, prokazujícím odsouzeníhodnou institucionální kontinuitu mezi demokratickým předválečným a pozdějším okupačním francouzským režimem (str. 168-169). Konkrétní životy se tak stávají dokladem historické teze o rozkladu francouzských institucí.

V Jablonkově psaní zkrátka nemůže vzniknout onen klam velkých dějin, jež netečně krácejí historií a jakoby mimochodem drtí jednotlivce. Stejně tak ale ani nebuduje iluzi autonomních a od dějin osvobozených jedinců. Nakonec, tou nejzvláštnější věcí na knize, o níž Jablonka prohlašuje, že je rodinnou biografií (str. 11), je fakt, že biografií vůbec není. Alespoň ne v tom smyslu, jak je v literární i historické tradici žánr biografie vnímán. *Historie prarodičů* nevykresluje psychologický a ani nijak zvlášť osobní profil dvou jedinců.²⁰⁷ Ukazuje spíše dva lidi pevně zapuštěné do dějin; do dějin, které je obklopují a kterým jsou poplatní, ale jejichž jsou zároveň projevem a činitelem. Jedná se opět o velice specifický horizont historického vědomí a stejně tak i o určitou možnost narativní identity. Takovou, která mohla vzniknout jenom tímto konkrétním typem vyprávění.

Rétorika figur. Simon Schama: *Krajina a paměť*

Ze všech textů, se kterými budeme pracovat, představuje *Krajina a paměť* Simona Schamy tu nejvýraznější a nejšťastnější ukázkou toho, jakým způsobem se dá se vztahem mezi historickou temporalitou a zvoleným stylem pracovat. Způsob stylizace Schamova textu promyšleně odkazuje k velkým tezím o vztahu krajiny a lidské kultury, resp. mýtu, jež jsou leitmotivem i cílem celé knihy, a přeneseně i k povaze lidského vztahování se k minulosti, rýsujícího se jako druhý velký motiv *Krajiny a paměti*. Ba co víc, nejenže k nim odkazuje, ale jakoby po vzoru modernistických děl je svým formálním provedením bez ustání evokuje, performuje, manifestuje.

Pro teď není podstatné, jak budeme styl Schamova psaní nazývat,²⁰⁸ zaměříme se na jeho konkrétní strategie a až dalším srovnáním můžeme extrapolovat nějaké širší kategorie. Hned na úvod ale můžeme říct, že prvořadým záměrem *Krajiny a paměti* je ukázat různé obrazy a pojetí krajiny či přírody, jak se v rozličných dílech a skutečích minulosti vyskytovaly, a prokázat tak, že

207 Srv. v tomto ohledu PIERRE BOURDIEU, *Teorie jednání*, Praha 1998, str. 56-63.

208 Například Lubomír Doležel řadí Schamu k *postmoderní historiografii*, čímž má na zřeteli způsob, jakým se britský historik vyrovnává s lingvistickým obratem a tezemi post-strukturalismu vůbec, tj. se zdůrazňovanou fikčností historického diskurzu, z toho plynoucí důležitostí vyprávění pro historii atp. Postmoderní historici jsou pro Doležela ti, kteří se snaží tradiční, explikativní historický diskurz inovovat beletristickými postupy, vyprávěcími strategiemi vypůjčenými z deklarovaně fikčních textů apod. DOLEŽEL, *Fikce a historie v období postmoderny*, str. 23-34, 53-93. Při četbě *Krajiny a paměti* k Doleželovým interpretacím přihlédneme, nicméně naše hermeneutická optika bude k textu přistupovat s jiným záměrem, totiž najít znaky nesoucí strukturu dějinnosti. Ze stejného důvodu se zdráháme přistoupit na Doleželovo pojetí postmoderní historiografie.

Přesvědčení, že Schama píše sice bravurně, ale za cenu metodologické nezřetelnosti, pak vyjádřili někteří recenzenti. Viz BERNARD DEBARIEUX, *Le paysage et la mémoire (compte rendu)*, *Revue de géographie alpine* 87, 1999, str. 112; JEAN-FRANÇOIS CHANET, *Paysage et écriture de l'histoire*, *Vingtième siècle, revue d'histoire* 65, 2000, str. 156-158. Zůstává nicméně faktem, že sám Schama volal po návratu literárnosti a spisovatelského umu do lůna historie. Velice otevřeně o tom mluví v SIMON SCHAMA, *Clio Has a Problem*, *The New York Times Magazine*, 8. 9. 1991, str. 6.

přírodní mýtus hraje důležitou roli i v našem současném vnímání světa.²⁰⁹ „Krajina se nejdříve stává dílem rozumu a teprve až pak potěchou pro smysly. Její scenerie je stejně tak vystavěna z vrstev paměti jako z vrstev kamene.“²¹⁰ Vedle toho, jak Schama prochází různými tradicemi zobrazování lesů, vodstev nebo hor, říká nám zároveň něco mnohem podstatnějšího: totiž jak se jako lidské společenství vztahujeme k symbolům a mýtům a přeneseně k času naší minulosti, k dějinám. Motiv latentní přítomnosti dějin v krajině, téma jejího nasycení minulostí, se odvíjí celou knihou jako červená nit a Schama na něj upozorňuje stejně často a se stejnou fascinací jako na přežívání přírodního mýtu v lidské mysli, přičemž obě témata mnohdy splývají.

Už úvod celého díla je v tomto ohledu návodný. Namísto komplikovaného metodologického exkurzu jsme jako na zdroj inspirace ironicky odkázáni na Kiplingova *Šotkova kouzla*. Tento odkaz je ovšem třeba brát smrtelně vážně; dětská kniha vypráví o historických osobách z různých epoch, které se zjevují hrdinům a poučují je o době svého života, jinými slovy jim zpřítomňují historii, která se k místu těchto zjevení – Šotkovu kopečku – váže. „Se Šotkovou pomocí jste tak mohli cestovat v čase, aniž byste se hnuli z místa“ (str. 1). V kondenzované podobě zde nacházíme vše podstatné pro porozumění *Krajině a paměti*: téma latentní přítomnosti dějin v současnosti, hutnost historických vrstev, jež se mohou vázat k místu či události a jakoby ho skládat, být jeho geologickým podložím. A bez významu není ani fakt, že ono místo dějinné iniciace je právě *jedno*; nebudeme se totiž zabývat banální skutečností, že svět tak vůbec má své dějiny, naopak se budeme soustředit na hmatatelnou přítomnost minulosti v konkrétních jevech, tak aby byla podtržena časová vertikála, jež spojuje zdánlivě samozřejmou hmotu přítomnosti s příběhem jejího původu, s procesem jejího vzniku.²¹¹ Onou velkou událostí, *kvazi-událostí*, tím, oč tu běží celého díla je na první pohled přežívání symbolických forem a mýtů napříč historií; při podrobnějším zkoumání je jí ale *přítomnost dějin*, jejich *současnost* ve všech svých rozličných modalitách.

Celý úvod *Krajině a paměti* je v podstatě sledem příkladů ilustrujících přežívání mýtů minulosti v novějších vrstvách. Pole těchto příkladů svým záběrem a rozmanitostí předznamenává způsob vyprávění celého díla. Schama se nejprve vyznává ze svých zážitků a vzpomínek, jež jako mladík učinil s Temží a s peněžními sbírkami na sadbu stromů v Izraeli. Pod svými někdejšími dojmy

209 Metodologicky by snad bylo možné dílo zařadit do žánru *paměťové historie*, s níž přišel Pierre Nora na stránkách *Les lieux de mémoires*, a *new historicism*. Srv. k „paměťovému psaní“ už výše zmíněného FRANÇOIS DOSSE, *Paul Ricoeur et Michel de Certeau: l'histoire entre le dire et le faire*, Paris 2006 a dále *Nový historismus = New historicism*, Jonathan Bolton (ed.), Brno 2007.

210 SIMON SCHAMA, *Krajina a paměť*, Praha 2007, str. 5. Nebude-li uvedeno jinak, odkazy v textu budou odkazovat ke stejnému titulu.

211 Není bez zajímavosti, že, podobně jako *Šotkova kouzla*, je i *Krajina a paměť* svým způsobem určena dětem, neboť Schama ji věnuje vlastním potomkům: „Svým dětem, jimž je kniha věnována, bych se rád omluvil, že ode mne dostávají dárek, tloušťkou překonávající i ty nejtěžší školní učebnice“ (str. 682). Knihu tak můžeme vnímat i jako svého druhu sublimaci Kiplingova díla, jako jeho radikální domyšlení.

rozpoznává sedimenty vodních a lesních mýtů, probleskující obrazy historie. „A pokud může být zatíženo komplikujícími vzpomínkami, mýty a významy vnímání přírody pouhým dítětem, o kolik složitěji tepaným je rám, skrze který zkoumá krajinu náš dospělý zrak?“ (str. 5). O pár stránek dále se přesouvá k fenoménům ochrany přírody a přírodních rezervací, které ilustruje exkurzem do historie Yosemitekého národního parku a prokládá ilustracemi jeho slavných vyobrazení. To ho přivádí k mýtu původní, nezkalené divočiny, Arkádie. V té záhy vyzoruje tichý předobraz pro holandskou krajinomalbu a přeneseně pro celou tradici zobrazování malebných scenérií, jejíž pozdní výhonky nachází až v britském propagandistickém plakátu z druhé světové války. A za několik dalších stránek je nachází také v nedávné idyle amerických předměstských domků, jejichž trávníky bez plotů měly symbolizovat přírodní pospolitost a vzdorovat tak městskému odcizení. Když už se Schama propracuje k téměř současné Americe, vzpomene na osamělý neonový kříž kdesi v Connecticutu, pozůstatek někdejšího náboženského zábavního parku z 60. let. Ve skutečnosti, že park stál na hoře, se dá ovšem stopovat celá tradice svatých hor, míst poutníků a odříkání, jež nás ze soudobých Spojených států stahují zpět do středověké Itálie. „Vidět pod příkrovem současnosti přízračné obrysy staré krajiny znamená živě si uvědomovat trvání původních mýtů“ (str. 15). A takto by se ve výčtu historických a kunsthistorických obrazů dalo ještě chvíli pokračovat.

Množství chronologických skoků, kontrakcí a uvolnění ve vyprávění, odboček a – jak je sám Schama nazývá – meandrů, žánrová rozmanitost, to vše jsou rysy charakteristické pro styl *Krajiny a paměti*. Podle Doležela tímto eklekticismem vyprávěcích postupů „vzniká historický svět, který je pestrou směsí samostatných epizod a vinět, připomínající postmoderní koláž.“²¹² Správný a důležitý je právě postřeh o demiurgické povaze takového psaní: „Schamova meandrová metoda vytváří fragmentární svět, přeplněný fascinujícími epizodami a nástinými (...)“ Způsob, jakým britský historik vystavil svůj text, vskutku už jen svou formou evokuje jistý svět nebo horizont světa, našimi pojmy *dějinné vědomí*, nicméně Doležel se soustředí pouze na čistě formální vyprávěcí strategie současné historiografie, a proto se vesměs spokojuje s pojmenováním Schamových spisovatelských postupů. Nás ovšem zajímá schopnost historie komunikovat temporalitu dějinnosti. Musíme se tedy ptát, jaké povahy je onen svět, ony dějiny, které autor *Krajiny a paměti* tvoří. Nemůžeme proto souhlasit s další Doleželovou argumentací, podle níž se jedná o „plochý svět, protože všechny fragmenty jsou pojednávány jako stejně důležité, ať již se jedná o rekonstrukce monumentálních transformací anebo malých lokálních změn.“ Doležel se příliš soustředí na samotné odvíjení Schamova literárního diskurzu. Říká sice správně, že „*Krajina a paměť*“ je kniha masových fúzí: tradiční a nové způsoby historiografie, dynastické dějiny a dějiny každodenního života, politické revoluce a historie

212 DOLEŽEL, *Fikce a historie*, str. 77

umění i literatury (...), rozhodující bitvy a osobní biografie, historie a mytologie přírody atd.“ Ovšem tento základní postřeh je třeba dovést dále než ke konstatování, že „tyto často náhodné fúze, výsledky exkavační metody, vyznačují *Krajinu a paměť* jako Schamovo nejradikálnější postmoderní psaní.“²¹³

Vykročíme-li z formálního popisu na úrovni *mimésis II* a začneme-li se tázat po podobě čtenářova refigurovaného časového horizontu, po struktuře *mimésis III*, potom zjistíme, že sled epizod a fragmentů není zdaleka nahodilý, netvoří indiferentní masu hravé, i když poněkud frivolní postmoderní koláže, ale naopak uvidíme, že navíjené příběhy a medailonky spojuje vnitřní logika, že jejich posloupnost má svou vlastní koherenci. V první řadě už sama struktura koláže nese sama o sobě jistý význam, jistý časový rozměr. Jak jsme naznačili zběžnou rekapitulací úvodu a jak ještě lépe doložíme dále v textu, prostorové ani chronologické skoky nejsou zcela bez logiky. Schama netěká neuroticky z místa na místo, úvodní událost mu vždy slouží jako výchozí bod pro sestoupení do její minulosti, pro pochopení jejího původu, anebo pro výstup do dějů, jež následovaly a jichž je ona událost zdrojem. Autor na první pohled často náhle změní region i epochu, ale při bližším ohledání lze v každém oddíle knihy nalézt vnitřní příbuznost všech prvků právě ve způsobu, jakým se vztahují k celku kapitoly. Jakožto epizody totiž ve svém součtu fungují jako ilustrace, manifestace zamýšleného celku: totiž jako doklady trvání dějin v současnosti, jako všudypřítomnost historie, prostoupenost nynějšího byvším. Časoprostorové skoky sugerují právě onu nevyhnutelnou kontaminovanost minulostí, obmotávají a stahují přítomnost do svého pevného sevření, nasycují ji; ukazují, že každý jev má svou historii a že i mnohá z našich nejintimnějších současných hnutí myslí koření v lidském dávnověku.

Krajina a paměť je tedy vystavěna, vyprávěna formou koláže, která už sama o sobě sugeruje jistý vztah světa, tedy nás, k dějinám, evokuje jisté historické vědomí. Nejedná se ale o jeden monotónní, plochý a náhodný sled obrazů. Knihu činí zajímavou právě Schamova schopnost své koláže nuancovat, skládat z takových exempel a epizod, aby bylo lze rozlišovat rozličné časové odstíny, variety dějinnosti. Můžeme-li nyní pracovně říct, že struktura koláže evokuje výskyt minulosti v přítomnosti – v závěru oddílu tuto tezi ještě jednou prověříme –, potom v jednotlivých částech a kapitolách *Krajiny a paměti* lze rozpoznávat různé způsoby, jakými se takový vztah, taková specifická dějinnost realizují. Kniha totiž rozevírá celý vějíř možností, z nichž alespoň některé se zde nyní pokusíme rekapitulovat. Kapitoly části *Les* ilustrují rozličné způsoby, jakými se přítomnost stává hypertextem dějin, resp. jakými lze dějiny instrumentalizovat pro potřeby přítomnosti. Část *Voda* zase ukazuje prosakování minulosti do přítomnosti, vynořování jejích znaků

213 Všechny citace ibid., str. 84

a symbolů a neodbytné navracení jejího dědictví. Ve *Skále* můžeme vidět lidskou snahu vyrovnat se s nepřístupným časem přírody, časem nekonečného trvání, snahu vtisknout času svou podobu. A konečně *Dřevo, voda, kámen* odkazují k mýtům počátku, jimiž si lidská pokolení nastavovala zrcadlo pro přítomnost.

První zastávkou knihy je část zvaná *Les*. Ta se dělí na prolog a čtyři kapitoly, totiž *V království litevského zubra*, zabývající se polským národním mýtem a obrazy Bělověžského pralesa; *Der Holzweg: Lesní cesta*, soustřeďující se na mýtus lesa v německých dějinách; dále *Lesní svobody*, věnované především re-prezentacím lesů anglických; a konečně kapitolu *Zelenající se kříž*, odehrávající se převážně v Yosemiteském národním parku.

Prolog a kapitola *V království litevského zubra* tvoří tematický diptych, a můžeme je proto pojednat dohromady. Jakkoliv se to může zdát překvapivé, jedná se o jedinou kapitolu, která pojednává dějiny pouze jednoho místa, jednoho krajinného útvaru. Zatímco zbytek knihy mapuje vývoj či trvanlivost dílčích obrazů a re-prezentací, fenoménů, jejichž výskyt se neomezuje časově ani geograficky, zde se autor soustředí opravdu na jeden jediný, byť ve své době obrovský les: Bělověžský prales. Žádná jiná kapitola už nám dějiny v takto tradičním slova smyslu nepředkládá.

Nicméně i přesto, že se jedná o dějiny konkrétního místa, a nebo naopak právě proto, Schamův specifický styl zde vyvstává obzvlášť zřetelně. Kapitola samotná je rozdělena do tří menších oddílů. První z nich pojednává o emblematickém obyvateli Bělověžského lesa, zubrovi, a o jeho antických a renesančních re-prezentacích, dále podává zprávu o jednom významném královském lovu z 18. století a nakonec se věnuje počátkům lesnického hospodaření v téže době. Když se autor ve druhém oddílu dostává k období 19. století, opouští hospodářské a kulturní dějiny a namísto toho převypráví životní příběh Adama Mickiewicze, autora eposu *Pan Tadeáš*. Básni samotné je zde věnována velká pozornost, a to především kvůli obrazům Bělověžského pralesa, s nimiž pracuje. Třetí oddíl kapitoly chronologicky navazuje povstáními 19. století a ilustruje, jakým způsobem se velké tragédie polských dějin, neúspěšné vzpoury nebo sama neexistence polské státnosti odrážely v dobových re-prezentacích litevských, tj. historicky polských lesů. Od popisu zmařených revolucí pak Schama přechází k výčtu všech válečných konfliktů a režimů 20. století, jež pralesy prošly. Kapitola tak postupuje veskrze chronologicky, od nejvzdálenější minulosti do současnosti. Nicméně časová osa a jednota místa jsou na první pohled jedinými jednotícími prvky celého vyprávění. Samotný předmět těchto dějin, to, *dějiny čeho* si zde vlastně vyprávíme, nakonec tak samozřejmé není. Například druhý oddíl kapitoly, věnovaný Mickiewiczovi, se jednak skoro vůbec neodehrává v onom *království litevského zubra*, ale v básníkově exilu, a nadto pojednává jen o jeho fikčním

obrazu. Co nám to vlastně Schama předkládá, bavíme se ještě o *dějínách* jednoho pralesa? Bavíme se vůbec o *dějínách*?

Vedle přímé chronologické posloupnosti a jednoty místa, což jsou mimochodem osy, podle kterých se bude v dalších kapitolách možné orientovat stále obtížněji, pokud nebudou chybět úplně, můžeme totiž upozorovat ještě jeden prvek charakteristický pro celé vyprávění: určitý *pohyb*, procházející napříč celou kapitolou a jednotící ji na úrovni motivů, témat, figur, vyprávěcích strategií, významového dění a konečně i evokované časovosti. Tento *pohyb* přitom nelze jednoduše ztotožnit s tím kterým mýtem, o kterém kapitola pojednává, neboť i mýtus mu dává se projevit, manifestuje ho, představuje další rovinu, na které jej lze pozorovat, další moment, který ho vyjadřuje.

Krajina a paměť není dějinami několika málo mýtů; je *stopováním jejich přetrvávání*, mapuje různé podoby, jakými se tak děje. Právě rozličné způsoby přežívání mýtů, způsoby, jimiž se k nim lidé vztahují, a role, jaké hrály a hrají v historických společenstvích, nakonec nejlépe vyjevují podstatu dotyčného *pohybu*. Ten představuje jak časovou strukturu toho kterého mýtu, tak způsob jeho bytí v dějinách. V pojetí *Krajiny a paměti* je každý mýtus mýtem jiným způsobem; od sebe se odlišují právě povahou svého pohybu. V knize tak nacházíme mnohem víc než jen příklady trvání mýtů, protože Schama se neomezuje pouze na historicky doložitelné aktualizace kulturní paměti, na explicitní ukázky vzkříšení toho či onoho mýtu. Neméně podstatnou rovinou celého díla je role, jakou v různých časoprostorových kontextech mýtus sehrával, čeho byl symptomem. Tehdy přestává hrát ústřední roli, naopak se stává zajímavým jakožto projev mnohem obecnějších a rozsáhlejších struktur; velkých způsobů, jakými západní civilizace přistupuje ke krajině a k dějinám. Často tak bývá spíše pouhou ilustrací, označujícím, prostředkem, který nám pomáhá odkrýt pohyb, jímž je nesen, nikoliv výlučným tématem knihy. Ta se ostatně jmenuje *Krajina a paměť*, ne *Krajina a mýtus*. Jako by chtěl autor zdůraznit, že zde nejde o pouhý inventář krajinných mýtů, ale naopak že mezi oběma prvky probíhá intenzivní směna, určitý *pohyb*. Ten v sobě soustředí jakousi základní tendenci či trend, je vyjádřením *intenzity* vzájemné vazby mezi krajinou a kulturou, pamětí a mýtem, přítomností a minulostí. Reprezentuje konkrétní podobu proudění času, v našich termínech *varietu dějinného vědomí*. V případě *Prologu* a kapitoly *V království litevského zuba* bych ho nazval pohybem *vrstvení*.

„Co zaplňovalo mé zorné pole, formovalo se do tvaru okna či obrazu, pravoúhlé plochy, představující horizontálně vrstvenou scenerii. To byla vlast, pro niž zemřeli lidé z Giby a jejíž součástí se nyní také stali ve formě své pamětní mohyly. Jejich paměť na sebe nyní vzala tvar krajiny samé. Metafora se stala skutečností, absence přítomností“ (str. 25). Takto Schama v osobně

laděném *Prologu* popisuje svůj výhled na prales z památeční mohyly obětí stalinské NKVD. Vrstvy krajiny a paměti se v tomto obraze pevně prostupují, až téměř splývají. Přírodu nelze oddělit od historie, neboť ta nejenže je její součástí, ale dokonce jí dává svou vlastní podobu. Paměť se zde stává krajinou velmi přímočaře. Mohyla ve skutečnosti také představuje *horizontálně vrstvený* krajinný prvek, soustřeďující hned několik rovin. Svrchní, nejzjevnější vrstvou je prostá fyzická a přírodní skutečnost geografického útvaru. Kopec by ovšem nebyl navršen, kdyby stávající generace neměly vůli *zpřítomnit* si onu *historickou absenci*. Mohyla je především památníkem, její vrcholek doplňují dřevěný kříž a žulové kameny, jak nás ve svém vyčerpávajícím popisu Schama upozorňuje. Rovina památníku je rovinou přítomnosti, jež svůj pohled upírá zpět k minulosti. Památník je vzpomínkou přítomnosti na minulost, krajinnou formalizací paměti současníků, ale také zpřítomněním současnosti předků i s jejich pamětí, tj. s jejich motivacemi, vyhlídkami a historickou zkušeností, jež „na sebe vzaly tvar krajiny samé.“ Lidé, jejichž jména jsou vyrytá do žulových kamenů, a jejich osudy (byli oběťmi stalinských čistek) potom tvoří historickou událost, jež motivovala existenci celé mohyly, tvoří onu nepřítomnou, absentující vrstvu („pod kameny u Giby je ale pouze hlína“, str. 26), vrstvu dějin, uplynulé přítomnosti, již můžeme vytušit pouze ze stop, jež nám zanechala. A konečně poslední a nejstarší vrstvu, jež je stejně tak nepřítomná a přitom hmatatelná v celé hmotě travnaté vyvýšeniny, tvoří kulturní sediment pohanského funerálního ritu, totiž fakt, že postkomunistické Polsko se rozhodlo uctít památku zesnulých formou mohyly. „Takovéto travnaté vyvýšeniny – mohyly – byly prvními stopami člověka v evropské krajině. V těchto pohřebních mohylách se měla těla uctívaných mrtvých spojit se zemí, z níž vzešla, osvobodit svou duši, aby se mohla vydat na cestu k jinému příbytku“ (str. 25). Na pozadí všech vrstev se tak nenápadně rýsuje vrstva mýtu, prastarého vědomí lidského pouta se zemí.

Díky jedinému obraze tak před našima očima vystává mnohovýšňový útvar mohyly, jehož jednotlivé roviny Schama jednu po druhé odkrývá: horizont přírodního útvaru, na němž spočívá paměť přítomnosti, zatímco pod ním dlí minulost ve své absenci, přičemž to vše staví na zapomenutém historickém sedimentu, jenž sám čerpal z odvěkého mýtu, víry v úzké spojení člověka s krajinou. A z této mohyly je tak pěkný výhled na onu *horizontálně vrstvenou scenerii* litevského pralesa, která se doslova formuje do obrazu a nad kterou člověk slyší Mickiewiczovu „vznešenou krasomluvu“ (ibid.). Mohyla, místo paměti, místo dějin, se stává bodem, ze kterého náš vypravěč hledí na krajinu – tento pohled z lůna minulosti jako by bezpříznakovou přírodu cedil skrz mřížku historie a formoval ji do významově nasyceného obrazu, do horizontálně se skládajících vrstev kulturou prodchnuté krajiny, plné dějinné paměti, mýtů a Mickiewiczových veršů. Mohyla se svými rovinami pak jako by zrcadlila mnohovýšňovost krajiny, na níž je výhled „netušené krásy“.

Kapitola *V království litevského zubra* nám totiž nepředstavuje dějiny jednoho lesa, ale mnoha imaginárních lesů, pro něž byl Bělověžský prales zdrojem a východiskem. A tyto imaginární lesy původní prales i samy sebe vzájemně v různých epochách převrstvovaly. V první řadě je zde Mickiewiczův heroický prales z *Pana Tadeáše*, prales zrcadlící mýtus polské národní identity, jež se v lese samotném shlížela. Podkapitola, jež je mu věnována, zdůrazňuje každým svým aspektem imaginárnost, fiktivnost, neskutečnost této roviny lesa. Ne náhodou je časově zasazena do období neúspěšného povstání z roku 1830, které vedlo ke konci protektorátního Polského království – i Polsko jako takové se zde stává zcela imaginárním. Ale především líčí básníkův exil a jeho truchlení po vlasti, po rodných litevských lesích, jež jsou tak přítomny především ve své absenci. V době nastupující industrializace lesního hospodářství se jednalo hned o dvojí truchlení – vlastencovo po ztracené domovině a romantikovo po nenávratně mizející divočině. *Pan Tadeáš* měl zajistit alespoň symbolické přežití lesa (a s ním i Polska), jeho druhý život v duševním odkazu. Ne náhodou našel Mickiewicz svého spojence v melancholii právě v autorovi *Posledního Mohykána* J. F. Cooperovi. „I kdyby divoce rostoucí lesy byly přeměněny na pochmurně ukázněné řádky stromků rostoucích pouze za účelem jejich průmyslového zpracování pro potřeby města, i kdyby měly být všechny lesy zcela vykáceny, vzpomínky na čistotu lesa mohou přežít v jejich dílech jako skryté srdce národní identity“ (str. 59).

Obrazy v *Panu Tadeáši* jsou pro Schamu příkladem tohoto imaginárního lesa, ale báseň sama ilustruje další pointu. Epos představuje „propletenou směs vzpomínek a očekávání“, jeho hrdinové jsou „svázání historicky předurčeným osudem, dávnými vzpomínkami na vzájemné křivdy, osobní, rodinné a národní,“ čímž se *Pan Tadeáš* stává „příběhem o válce paměti“ (str. 59-60). Krajina Bělověžského pralesa, jejíž existence je zmnožována a získává hutnost rovinami minulosti a imaginace, tak získává protějšek v polském eposu, jehož postavy také nesou břímě svých minulostí, a to hned na několika úrovních: jejich minulost proniká přítomností a dále ji tvaruje, je trváním osobní i národní historie v jejich současnosti.²¹⁴ „Skutečně hrdinnými dějepisci dramatu jsou stromy.“ Ty v sobě soustředí jak fyzickou Litvu, tak její historickou identitu. Jsou staré jak polské dějiny, pamatují krále a knížata, kteří pod nimi chodili. Ale také zachovávají prostotu původní divočiny, Arkádie, neboť v temném nitru pralesa stále přežívá prvotní, civilizací nezkalená utopie, v níž ani zvířata bezdůvodně nenapadají jedno druhé. Koření v dávné minulosti a v narativní

214 Ponechme nyní stranou, nakolik jsou Schamovy závěry legitimní a zda-li by se s nimi ztotožňovali Mickiewiczovi interpreti. Pro nás je podstatné, jakým způsobem Schama s dílem nakládá, co mu přijde důležité, aby čtenář *Krajiny a paměti* věděl. Pro naše vlastní čtení je zásadní způsob, jakým text ve své formální podobě působí na čtenáře, proto můžeme správnost Schamových tvrzení i problematiku věrohodnosti faktů – jakkoli je zde nemíníme zpochybňovat – zcela opomenout. Co nás zajímá, je autorův diskurz, nic víc, nic míň. V narážce na jednu Foucaultovu ironickou poznámku můžeme směle říct, že jsme v tomto ohledu pozitivisté, protože do textu nezanášíme žádné vnější smysly, žádnou interpretační metafyziku, pouze procházíme jeho vnitřním ustrojením.

přítomnosti eposu představují svědky času, historické monumenty, kontinuitu národních dějin. Stromy a potažmo celý les mají tvořit – i vně eposu samotného – historickou paměť Polska, myšlenou vrstvu na povrchu lesa fyzického, současnost bezprostředně zpřítomňující své vlastní dějiny.

A v tento moment historického vyprávění Schama sestoupí z roviny re-prezetací zpět k fyzickému lesu a připomíná, že některé bělověžské duby mohou být skutečně až šest set let staré a že mohly být současníky králů, „jejich průvodci v prostoru i čase“ (str. 61). A o stránku dále expresivně vyličí útroby pralesa s jeho bobry, zubry a jeleny, přirozeně vznikajícími mýtkami s divokou trávou, „tu a tam rovněž ozdobené drobnými zlatými a bílými kvítky“; se spadánými stromy přes koryta potoků, u nichž vznikají černé tůně a „zapáchající rašeliniště plné žab a sekavců, pokryté šedým povlakem řas (...)“ (str. 62). To vše aby připomněl zdroj lesní imaginace, fyzický prales samotný, soustřeďující v sobě jak netečný čas astronomické přírody, tak dějiny, jež jeho stromy pamatují a jež skrze ně napínají své úponky až do přítomnosti.²¹⁵

Po této odbočce se vyprávění vrací zpět k re-prezentacím, protože „dosud žádný ze spisovatelů píšících o přírodě se neubráníl tomu, aby se tvářil v tvář prapůvodnímu lesu neuchýlil k architektonické terminologii. Skutečně, jelikož bylo těžké vizuálně či verbálně vyjádřit přírodu termíny zbavenými jakékoli kulturní asociace, bylo nitro lesa obvykle pojímáno jako životní prostor, sál s klenbou“ (ibid.). Tyto věty odráží jednu z ústředních Schamových tezí, totiž že k přírodě můžeme mít přístup pouze skrze kulturu, čímž ji formujeme v *krajinu*. O kousek dál se terminologie architektonická překlopí v pojmosloví vojenské. Rovinu přírodního lesa převrstvuje rovina jeho obraznosti, rovina kulturní imaginace. A v kontextu Mickiewiczova osobního příběhu, který měl – jako exulant žijící v pařížském bytě – k lesu přístup pouze skrze vzpomínky, se k ní přidává ještě rovina individuální paměti. Les se tak rozplývá v čiré imaginaci. „I takový les je krajinou paměti, viděnou oknem se zakouřenými tabulemi: šedé domy se mění ve změtí stromů, městské ulice pohlcuje prales, nedosažitelná Litva, jíž vládne zubr, říše dokonalé spravedlnosti a míru, neproniknutelně skrytá za palisádami rozštípaných habrů“ (str. 64).

Vedle pralesa Mickiewiczova eposu zde byly i další imaginární lesy, z nichž Poláci čerpali svou identitu a své mýty, například temný a zlověstný hvozď z pera Artura Grotgera, literární ozvěna neúspěšného polského povstání z let 1863-1864. „Litevský cyklus otevírá postava smrti letící nad černou a hroživou *puszczou*, kde zívající močály, podobné hrobům, nestráží poklidný zubr, nýbrž vrčící rys“ (str. 67). Nebo les-nositel dějin a národní paměti, jaký líčí Stefan Żeromski, les

215 Polonisté mě upozornili, že takovéto domněle realistické popisy pralesa znějí, jako kdyby čerpaly právě ze samotného Mickiewicze a polské literatury vůbec. Potom by i sám fyzický les zrcadlil fikci či z ní vycházel. Naší interpretaci ale takové zjištění neprotiřečí, pouze zintenzivňuje dynamiku vrstvení.

přírodních chrámů, „v nichž spočívají tlející ostatky středověkých rytířů, kteří se tak stávají součástí svých lovišť, zkrvavení mučedníci z roku 1863, přicházející sem za nimi, aby tu taktéž ulehli a splynuli s půdou (...)“ (str. 71); les konzervující různé dějinné vrstvy, jimž dává splynout s vrstvou samotné země.

Další ukázkou lesa jakožto místa dějin lze nalézt v díle *Polský komplex* Tadeusze Konwického, jehož vypravěč „se zmítá v časové kontinuitě a bez varování se pohybuje sem a tam mezi polskými tragédiemi, od konce druhé světové války zpět k pochybné bravuře roku 1863“ (str. 66). Všimněme si delší citace z díla, kterou Schamovi stojí za to zde uvést (a která se shodou okolností odehrává v lese). „Uviděl jsi dřevorubce, který tě udal. (...) Oči měl vlhké, v jeho hlase byla nejistota, když pohyboval němými rty, ale ty, můj bratře, jehož dělí ode mne těchto osmdesát let, češ z dřevorubcových chvějících se rtů onu otázku, která je stále s námi: „Stálo to za to?““ (ibid.). Hlas vypravěče, situovaný do období druhé světové války, rétoricky oslovuje postavu z poloviny 19. století v přítomném čase, a navíc k ní promlouvá v du-formě, tj. v osobě, která nejvíc ze všech evokuje současnost vypovídání, jako by se promluva zrovna odehrávala. Přítomnost zde přímo komunikuje s minulostí, dějiny promlouvají k současnosti. Za pozornost stojí i míra porozumění, jakou má vypravěč pro postavu z minulosti, neboť otázka dřevorubcova je *stále s nimi*. I narativní přítomnost vypravěče shledává dějiny aktuální, stále z nich lze čerpat živou zkušenost. Les, dějiště historických tragédií, tak funguje jako bezprostřední trvání kontinua polských dějin. Lze v něm cestovat jak v prostoru, tak v čase, a se stejnou snadností můžeme vyrazit na jih, na sever nebo třeba do minulosti. Les celé dějiny reprezentuje a zároveň i zpřítomňuje.

Poslední zmíněný úryvek působí v odvíjení Schamova vyprávění více než příhodně. Představuje totiž další z dobrých ilustrací *pohybu* procházejícího celou kapitolou, způsobu, jímž spolu paměť a krajina, přítomnost a dějiny obcují. Ať už se k lesu ve své době obraceli romanopisec z předminulého století nebo britský historik z konce toho dvacátého, les zde vždy byl v první řadě přítomností, která ovšem kořenila hluboko v dějinách, v dávnověku. Přítomnost je pouze nejaktuálnější vrstvou kontinua dějin, představuje vlastně pouhý hypertext historie, skládá se ze všech jednotlivých úrovní, jež jí předcházely. Dějiny se v takové perspektivě jeví v téměř hegelíánské jednotě, což nejlépe ilustrují právě samotné stromy, jež délkou svého života dalece přesahují individuální lidskou paměť, jež jako jediná může klást moment přítomnosti, ale zároveň jsou stále svou současností, a to i přestože délka jejich života se překrývá s délkou polských dějin. Tím, jak Schama evokuje další a další obrazy, podtrhuje onen obraz přítomnosti jako čehosi bytostně historického, neredukovatelně svázaného a formovaného svou minulostí. Dějiny latentně

spočívají v krajině, překrývají se v ní jako geologické vrstvy, probleskují do přítomnosti, jejímž jsou svědomím i nevědomím.

Toto vědomí historie jako čehosi všudypřítomného ostatně Schama evokuje i užíváním anticipací a retrospekci. „Dne 31. srpna [1914] byla u Tannenbergu, kde litevské vojsko roku 1410 rozdrtilo německé rytíře, zničena celá ruská Druhá armáda“ (str. 69). A naopak již raně novověké re-prezentace zubra jako by předjímaly tragičnost polských dějin. „Zubři si získali pověst záhadných, nevypočitatelných zvířat (...) Zkrátka, mají mnoho společného s ostatními tvory lesní literatury a příběhů, s psanci a partyzány, kteří měli sehrát v romantických dějinách polského odboje významnou roli“ (str. 44). Minulost a přítomnost se vzájemně navíjejí, prostupují, jedno v druhém trvá a druhé z prvního povstává. I díky těmto literárním postupům vzniká ona časová mozaika, jež k sobě váže různé epochy a z celých dějin činí mnohavrstevný a pevně spjatý celek.

Imaginární les další Konwického knihy *Němý snář*,²¹⁶ o níž Schama pouze v krátkosti uvádí, že se hrdina jejího příběhu „toulá po válce poli a lesy a nachází opuštěné příkopy pokryté ostnatým drátem, pod nímž rostou divoké jahody“, nás přivádí k dalšímu momentu vrstvení. Od vstupování roviny fyzického lesa do vrstvy imaginace národních dějin totiž postupujeme k momentu vstupování dějin do lesa samotného. „Polská republika“, pokračuje Schama v letmé zmínce o *Snáři*, „vzkříšená versailleskou konferencí jako samostatný stát, (...) čerpala svou vlasteneckou vzájemnost z hustého háje paměti národa“ (str. 70). Pod ostnatým drátem, vrstvou nedávných dějin, jež tvrdě vstoupila do krajiny, opět kvete polská příroda a s ní i polský stát.

Fyzický les živil všechny imaginární obrazy, jež ho překrývaly a v nichž Polsko mělo shlížet sebe, svoje hodnoty i svůj dějinný příběh. Imaginace dějin se ale záhy proměňovala ve skutečnost, v pochod dějin, jenž se valil zpět do lesa. Tomu se věnuje především třetí oddíl kapitoly, z něž jsme právě citovali většinu uvedených lesních re-prezentací. Podkapitola je s téměř dokonalou pravidelností rytmičována popisy imaginací lesa, které rázem střídají výjevy z jeho dějin. Vedle sentimentálních nebo přepjatých ód na les se tak dozvídáme o povstalcích, jež se do něj v několika generacích uchýlovali, o jeho strádání v první světové válce („těžké dělostřelectvo proměnilo kopce a louky v dýmající krátery, lesy na sklonku léta v ohnivě hradby“ str. 69), o vylovení jeho zvěře, devastujícím postupu dřevařských společností po válce i o slavném návratu zubra, který ve volné přírodě vyhynul, z evropských zoologických zahrad zpět do Bělověžského pralesa. Rovina imaginace polských lesů neustále vrhá stín přízemního a drsného horizontu polských dějin.

216 Kdo ví, proč Schama jako autora uvádí Stanisłase Czyże. Mimoto překladatel opomněl existující český překlad a titul *Sennik wspólny* uvádí pod názvem *Snář pro naši dobu*.

Mýtus Bělověžského pralesa – a lesní mýtus obecně, jak sugeruje celý oddíl *Les* – je především mýtem národní identity, jeho dílčí re-prezentace potom slouží jako rozličné projekce Polska. Už les *Pana Tadeáše* měl uchovávat polský historický odkaz, zajistit přežití jeho paměti. Národní imaginace čerpá z obraznosti lesa tak vydatně, až se téměř Polsko samotné, jeho historie i společnost, stávají lesem. Obrazy jeho dějin se odehrávají především v lese či v lesních scénách anebo skrze les. To samé lze říct – někdy dost překvapivě – i o historicky doložených událostech, např. o účasti polských vojsk v bitvě o Vídeň v roce 1683, jejímž nejslavnějším okamžikem byl „střemhlavý útok polských husarů, kteří se vyhrnuli z vídeňských lesů na tábor tureckého sultána a jeho velkovezíra“ (str. 45). Odkud jinud by mohl slavný moment polských dějin vystoupit než právě z lesa!

Osudová spjatost s lesem se ale může stát i zhoubnou, třeba když se v loveckých chatrčích usadí nacisti a lovnou zvěř se stanou obyvatelé pralesa. Hermann Göring pojal během druhé světové války v úmysl vytvořit z Bělověžského pralesa čistou přírodní rezervaci, v níž měly být znovu vysazeny či vyšlechtěny údajně původní germánské druhy. Za tím účelem měli být všichni obyvatelé vystěhováni či zlikvidováni. „Poté co by byl zcela zbaven své polsko-litevské identity, měl být prezentován jako velká, živá laboratoř plodící čistě německé živočišné druhy – orly, losy a vlky“ (str. 76). Přetextováním mýtu nemělo zaniknout pouze polské obyvatelstvo a s ním Polsko jako takové, s novým mýtem se měla změnit i povaha samotného lesa. Království litevského zubra by se nakonec přeměnilo v jakousi teutonskou Arkádii.

K lesům imaginárním a lesu fyzickému můžeme přidat ještě kombinaci obou, osvícenskou ideu lesa industrializovaného. Co představuje dnešní evropskou realitu, bylo na sklonku 18. století pouhou racionalistickou vizí, ale zároveň i předzvěstí tvrdých zásahů do fyzického lesa. Rovinu průmyslového pojetí lesnictví Schama ilustruje na dilematech správce Bělověžského pralesa Julia von Brinckena, jenž měl do divočiny vnést moderní řád. „Smyslem Białowieže a podobných oblastí v Litevsku (...) byl především výnos, potenciál, podnikání. (...) Stát měl dohlížet na to, aby se potaš a pryskyřice těžily a vyráběly regulovaně, pouze na k tomu určených místech, aby dřevo bylo káceno pouze podle řádných pravidel *jardinage* a v oblastech, z nichž je možné je smysluplně dopravovat po silnici či řece. (...) Chaos měl být vystřídán disciplínou“ (str. 52). Les se měl proměnit v sad stromů, roztríděných podle druhu a stáří, ve „výnosnou plantáž produkující stavební dříví“. Ovšem ten samý Brincken, který měl uvést vizi industrializovaného lesa v praxi, byl sám ohromen fyzickou mohutností pralesa – a od údivu nad přírodní scenerií už byl jen krok k oživení vrstvy mýtů. Třeba když „s ohromením napočítal na jedné staré lípě osm set patnáct letokruhů a nato mu na mysli vytanuly strašlivé obětní obřady pohanských Litevců, o nichž četl ve starých

kronikách, cáry masa rozvěšené po větvích lípy jako oběť na usmířenou bohům stromů. Když se údolíčkem prohnala bouře, slyšel von Brincken venkovany zmiňovat jméno pohanského boha hromu a blesku Perkúnase, jemuž byl zasvěcen dub“ (str. 53). Pod vrstvami letokruhů stromů vyvstává starobylá paměť předkřesťanských dějin lesa a s ní i pohanské mýty a bohové. Von Brincken, představitel racionalistické imaginace lesa, jež si chtěla přetvořit fyzický les k obrazu svému, se tváří v tvář pralesu samotnému propadá do odvěkých vrstev lesní paměti, k mýtům a k mytickým archetypům.

A opět se zde setkáváme s tím, jak jedna rovina ustupuje druhé, jak se do sebe jednotlivé vrstvy neustále promítají, zpřítomňují se, množí hutnost zdánlivě samozřejmého povrchu. Pro kapitolu *V království litevského zubra* se jedná o typický vyprávěcí postup. Literární obrazy z pera polských spisovatelů, jinými slovy rovina imaginárních lesů, se neustále vrací ke svému východisku, totiž neredukovatelné rovině lesa fyzického, skrze popisy litevských hvozdů či evokování přímé zkušenosti, již s nimi různí autoři učinili. Historické události, jež lesy prošly, byly fikčními reprezentacemi povýšeny na úroveň národní paměti. A tyto imaginace lesní paměti zase provázela ozvěna nezadržitelného pochodu dějin, do lesa se neodbytně navracejících. Osvícenská vize zase tváří v tvář lesu samotnému sestupuje až do mytického podloží, imaginace rozumu je dostižena poetičností mýtu. Rovina fyzické přírody volně přechází ve svou historickou paměť, ve svůj mýtus či imaginaci. Imaginaci neustále stahuje její zdroj, fyzická příroda, případně dějiny lesa – nebo lépe dějiny v lese. Dějiny se jednou stávají svou imaginací, podruhé lesem samotným – když se jim ho podaří vykácet a vypálit, anebo prostým navršením mohyly. Různé vrstvy lesa, ať už ty pod ním či nad ním, se vzájemně prostupují, doplňují, převládají nad sebou. Tímto významovým množováním, nemožností myslet povrch bez jeho spletného podloží, vzniká právě onen dojem přítomnosti prodechnuté minulosti, současnosti kontaminované svými dějinami. Ukazuje se, že každá, jakkoliv vzdálená událost má nějaké dějiny nebo zdroj, že je pouze jedním momentem širšího a komplexnějšího obrazu. Krajina se stává krajinou skrze archeologickou hloubku svých kulturních a historických – ať už imaginárních nebo fyzických – sedimentů. A paměť získává svou formu, svou hmotnost právě díky místě svého dějiště, díky krajině, jež je jednou její prostou historickou scenerií, podruhé předmětem její imaginace.

Prostupováním rovin krajiny a paměti – vrstev imaginace, dějin a lesa samotného – se Schamovi daří sugerovat ono takřka *historicistní* historické vědomí, vědomí přítomnosti jakožto posledního sedimentu dějin, jakožto hypertextu minulosti, zkrátka vědomí všudypřítomnosti dějin. Pokud jsme se výše s Doleželem shodli, že Schamovo psaní představuje koláž, potom nyní můžeme lépe porozumět způsobu jejího uspořádání. Je vcelku logické, že chce-li historik podat zprávu o

imaginárních obrazech lesa, musí se uchýlit k dějinám umění nebo k literárním interpretacím, zatímco pro připomenutí dějinných událostí jako takových vystačí institucionalizované historické metody – ať už z oboru hospodářských, společenských nebo politických dějin. A chce-li na scénu uvést les samotný, potom prostě Schama vyrazí do Bělověžského pralesa sám a sdělí nám své vlastní dojmy, anebo se uchýlí k biografiím jiných, ať už Mickiewiczově nebo von Brinckenově. Odtud plyne onen dojem postmoderního eklekticismu, o němž mluvil Doležel, který však není nahodilý, ale řídí se svou vlastní logikou. Střídání žánrů je vlastně jen sekundárním jevem snahy o sugesci onoho vrstvení.

Vrstvení ale nenacházíme pouze v umném kombinování a prolínání různých sémantických rovin lesa nebo v plasticitě sugerované střídáním vědeckých žánrů. Je přítomné v samotných motivech, v literární obraznosti celé kapitoly. O anticipacích a retrospekcích, evokujících hloubku času i trvání minulosti v přítomnosti, jsme se zmínili již výše. Časté jsou samotné motivy vrstev, rovin, horizontálního členění, sedimentace historických úrovní a epoch a jejich prolínání. Vzpomeňme na „ostatný drát, pod nímž rostou divoké jahody“, tedy překrývající se roviny dějin a přírody Tadeusze Konwického. Nebo citovanou pasáž z díla Stefana Żeromského, onen les, v němž najdeme „ostatky středověkých rytířů, kteří se tak stávají součástí svých lovišť, zkrvavení mučedníci z roku 1863, přicházející sem za nimi, aby tu taktéž ulehli a splynuli s půdou“. Tedy les, kde jinými slovy nalezneme prostupující se paměť středověku, 19. století a krajiny samotné. Tuto figuru nacházíme *V království litevského zubra* ještě mnohokrát. „Věděl jsem, že zdejší zeleň vyrůstá z krve a v hlubokých dubových a jedlových holinách se tu ukrývají hroby,“ zamýšlí se vypravěč-Schama. „Pole, lesy a řeky zde zažily války a hrůzy, euforie i zoufalství, smrt i zmrtvýchvstání, litevské krále a německé rytíře, partyzány a židy, nacistické gestapo a stalinistické NKVD. Je to pronásledovaná země, kde v lese mezi kapradinami nacházíte knoflíky ze zimníků šesti generací padlých vojáků“ (str. 24). Krajina se mísí s dějinami a různé historické epochy hekticky střídají jedna druhou, až tvoří souvislou vrstvu.

Vrstvení se často pojí s motivem hrobu či náhrobku v půdě, dějin uložených do krajiny. „V temnotě lesa jsem postupoval přes spadlé kmeny (...), směrem k dřevěným křížům a kamení, hrobům na turistických mapách nezaznačených, v nichž pod tlejícím listím spočívala neznámá těla“ (str. 79). „K vražedným přestřelkám docházelo nepředvídatelně a neustaly ani po ústupu Němců, neboť nacistický teror nahradil teror NKVD a v lese rozpoutal tvrdý boj mezi komunistickými jednotkami a vojáky Zemské armády, katolíky, židy, pravoslavnými a ateisty, kteří zde ulehli do dalších hrobů, jež byly vykopány pod habry a v půdě pokryté tlejícím listím, vedle kamenných pomníků a dřevěných křížů z let 1831 a 1864“ (str. 77). Historie, jejíž epizody a epochy se překotně

střídají až k téměř úplnému splynutí, se formou hrobů a pohřebišť vepisuje do samotné země, období konce druhé světové války se retrospekcí opticky prohlubuje ke sto let starým revolucím. Při té příležitosti je dobré připomenout, jak se roku 1831 revoluční jednotky „generála Sowińskiego, jenž měl jednu nohu dřevěnou, stáhly na hřbitov u Wole, kde doslova zasypaly svými těly hroby předků“ (str. 57). Jedna dějinná vrstva překrývá tu druhou, bezpečně uloženou v zemi, a na smrt ji vede vojevůdce, který je sám zčásti lesem-krajinou.

Vrstvy se nejen ukládají jedna na druhou či do sebe, ale také se zaměňují či transformují. „Před několika měsíci našli v nedalekém lese Augustowska masový hrob, údajně místo, kde NKVD popravil celou vesnici (...) U exhumovaných těl však byly nalezeny odznaky, přezky a boty, podle nichž bylo dovozeno, že se jedná o Němce – mezi kostmi se nacházely insignie se smrtihlavem. Šlo o zavražděné vrahy“ (str. 26). Půda je dějinnými sedimenty tak nasátá, až už se jednotlivé úrovně zdají nerozlišitelné, matou, splývají. Čas se stává příliš hutným. V jiných případech jsou takové záměny méně hrůzné, třeba když byly v Bělověži „orlice Romanovců nahrazeny orlicemi Hohenzollernů“ nebo když historik konstatuje, že „od tmavošedých obleků a klobouků obchodníků nebylo příliš daleko k německým šedivým uniformám a špičatým helmám“ (str. 68-69). Vrstvy mohou také ulpívat na povrchu, dramaticky se střídat. „Projížděli jsme severovýchodním cípem Polska, země, kde hranice mašírují tam a zase zpět podle rozmarných povelů dějin. Ta samá pole s pšenicí a žitem, vlnící se pomalu do rytmu vánku, patřila již střídavě Litvě, Německu, Rusku i Polsku (...)“ (str. 23). Vánek povlává a státy a říše přicházejí a odcházejí. Tyto věty jako by chtěly dát zapravdu síle krajiny a jejímu *longue durée*, epickým zvratům historických epoch, oné *pěně dnů*, jak nazval politické dějiny Fernand Braudel, navzdory. Pod vrstvou nervního času diplomatiky spočívá klidné podloží astronomického času přírody.

A vzpomeňme ještě v krátkosti již výše zmíněnou rovinu starobylých pohanských mýtů, dlících v podloží mohyly, z níž se Schamovi naskytl výhled „netušené krásy“, nebo v letokruzích prastaré lípy, na niž narazil von Brincken. Schama z mohyly pozoroval „horizontálně vrstvenou scenerii“, jež jakoby zrcadlila mnohvrstevný útvar mohyly. Zmiňuje autor snad nezáměrně, že i bělověžský zubr – jinak důležitá synekdocha pralesa a potažmo celého Polska – vztyčuje ocas do *vodorovné* polohy (str. 42)? Ať tak či tak, strom sám o sobě představuje další významný motiv vrstvení, ať už svými letokruhy, připomínajícími pohanské rity a polské krále, nebo svou povahou: kořeny, zapuštěnými v minulosti, letokruhy vrstveným kmenem a vlastní dlouhověkostí, zpřítomňující celek dějin. „Stromy mají kořeny, židé mají nohy“, cituje Schama židovského historika Isaaca Deutschera, jemuž kdosi vyčítal právě jeho *kořeny*. „A mě napadla v duchu tohoto ironického

slovičkaření ještě jedna metafora: Nu, *někteří* židé mají obojí a k tomu ještě větve a kmeny“ (str. 29).

Nakonec, důležitým momentem *Prologu* a první kapitoly je i prolínání různých časových vrstev, nejen historických epoch, ale i velkých modů času. Ricoeurovy studie temporality nás poučily o třech velkých modalitách astronomického, fenomenálního a dějinného času. Jakkoliv každé historické dílo nezbytně účinkuje na půdorysu dějinnosti, jinak zkrátka není dílem dějepisným, literární interpret může v dílčích motivech vypíchnout důraz kladený na ten či onen rozměr. Jedním z ústředních motivů *Krajiny a paměti* je pochopitelně vepisování času dějin do času přírody, či spíše naopak, a jejich vzájemné pnutí. Výše jsme takový pohyb mohli pozorovat na samotné rovině strukturování historického vyprávění, kdy velké imaginace lesa v kontrakcích sestupují zpět k jeho fyzickým popisům a kdy les sám v detenzích dává prostor svému mýtu. V rovině konkrétních figur toto prolínání vyjadřují ony obrazy hrobů a vrstev mrtvých splývající s půdou. Závěrečná scéna *Prologu* je ovšem tak názorná, že může sloužit jako manifest celého díla.

Schama v ní líčí, jak se vydal po stopách svých předků do městečka Punska na polsko-litevských hranicích a jak zde hledal místní židovský hřbitov. Ten nakonec našel; a už cesta k němu byla pozoruhodně vrstevnatá, neboť poté, co „skončil asfalt, pokračovala uježděná hlína, a nakonec vedla jen polní cesta.“ Před hřbitovem se mu „podařilo dokodrcat polem na vyštěrkovanou cestu.“ Jako by se vydával proti proudu času, kdy moderní povrch střídá ten nezpěvněný, charakteristický pro středověk, až skončí na šterku, ozvěně antických kamenných cest. Anebo se dopouštíme nadinterpretace?²¹⁷ Hřbitovní výjev nás ale nenechává na pochybách. „Půda za zdí se mírně zvedala. Byla to pohřební mohyla.“ Rázem se nám aktualizuje celý výjev z mohyly v Giby, který této scéně o několik stránek předchází. Hřbitov je zarostlý stromy, v podstatě lesem, a zem je pokrytá hustým *kobercem* pampelišek. Z podrostu trčí sotva pár náhrobních kamenů. „Až když jsem si stoupl mezi pampelišky, ucítil jsem, že se pod nimi skrývá i něco jiného než jen měkce udusaná hlína.“ Krajina-paměť mohyly, jež je tak zarostlá, že se téměř cele vrátila přírodě, dává z vrstvy vegetace konečně vyvstat dějinám. „Objevil se další kámen a další. Když jsem zaryl pár centimetrů do země, vykoul z útrob země další. Mohl jsem tu klidně strávit s lopatou a nůžkami na trávu celý den a odhalil bych tu celý svět, celý podzemní vesmír židů z Punska.“ Schamova expedice za rodinnou historií zní

²¹⁷ Napadlo mě, zda-li Schama nebyl tak zaujatý literárními obrazy vrstvení, až v autobiografických pasážích, jimž koneckonců lze přiznat jistou literární licenci, nepomáhal poetičnosti vědomě na svět. Punský židovský hřbitov jsem s pomocí Google Maps a turistických portálů našel – snad správně – na souřadnicích 54°15'04,5" severní šířky a 23°10'01,5" východní délky a podle satelitních fotek vede asfaltová cesta téměř k hřbitovu. Pokud by byl Schamův literární záměr opravdu tak silný, že z cesty na hřbitov učinil skrze rozvrstvení jejího povrchu cestu časem, zajisté by to podpořilo naše interpretace. Nicméně mezi Schamovou návštěvou Punska a pořízením satelitních fotografií je skoro čtvrt století, bude proto namístě historikovi spíše důvěřovat. (Koneckonců, možná se ke hřbitovu nepřiblížil po hlavní Sudawské, ale z boku, Nowou, která se před hřbitovem opravdu mění v polní cestu. Poslední náhled 3. 9. 2021 – odkaz na lokaci hřbitovu v bibliografii.)

jako ozvěna ricoeurovské teze, že dějiny jsou vepsáním času jednotlivce do času společnosti. A také časem jednotlivce vepsaným do astronomického času přírody. Jako by se postava Schamy marnou archeologií na zarostlém hřbitově snažila vyrvat čas dějin paralyzujícímu a nehybnému času přírody. „Hroby byly zasypány, pomalu a neodvratně splynuly s mohylou a nyní jsou již přerůstány svěží litevskou zelení. Pomníky, které byly s láskou opracovávány a tesány, dnes již ztratily veškeré rysy, jež jim vtiskla lidská ruka, a mění se v prostou geologickou vrstvu.“ Jednotlivé časové roviny se ve zřetelném napětí prostupují, propadají jedna ve druhou, čas lidské ruky pohlcuje příroda a činí ho součástí půdy. Paměť individuálních životů vzdoruje věčnému zapomnění. Dějiny s lidskými osudy přecházejí, krajina však trvá. Ostatně, „kdysi tu byla jenom Litva a žádní židé a ostatně ani žádní křesťané. Potom tu byli židé a někteří z nich žili ze dřeva a odváželi ho až k řekám a do měst, a nyní tu židé už nejsou, ale les tu stále stojí.“ Prostá autobiografická scénka ze hřbitova ukazuje ve své podstatě fatální a ochromující střet individuálního života a jeho dějin a zlověstné nesmrtnosti přírody. Ale nemusíme postupovat jen od času jednotlivce k času přírody, můžeme jít i naopak. Když Schama vzdá svou snahu odhalit celou vrstvu „podzemního židovského vesmíru“, dá vale i tíživým dějinám a hřbitov opouští sám se sebou, jako jedinec osvobozený od minulosti. „Možná, že měl Deutscher pravdu, napadlo mě. Stromy mají kořeny, židé mají nohy. A tak jsem odešel z mohyly v Punsku po svých“ (všechny citace str. 36-37).

Témata *Prologu* a kapitoly *V království litevského zubra* svým způsobem předznamenávají témata celého díla a v tomto ohledu se jejich zařazení na začátek knihy zdá nanejvýš logické. I v dalších kapitolách lze narážet na varietu historického vědomí, pro niž jsme našli název všudypřítomnost dějin. Prostupnost času, minulost zpřítomňující se v současnosti, pnutí mezi časem dějin a přírodou, s tím vším se čtenář setkává i nadále. Koláž jako vyprávěcí strategie je také charakteristická pro celou *Krajinu a paměť*, stejně tak ono tékání mezi tématy. Nicméně obrazy, kterým dá kniha ještě vyvstat, se budou od první kapitoly lišit, budou jinak odstíněny, budou klást důraz na jiné vazby. Schamovo dílo totiž, na rozdíl od Daviese nebo Jablonky, nenabízí jeden smělý a originální časový horizont; nabízí jich minimálně deset, stejně jako má kapitol, a podobně jako Joyceův *Odyseus* předkládá v každé z nich jiný styl vyprávění, jinou symboliku, jiný časový horizont.

Ačkoliv by si *Krajina a paměť* nepochybně zasloužila svou vlastní monografii, tato práce jí být nemůže. A stejně tak zde ani není prostor věnovat se podobně podrobně všem zbývajícím kapitolám. Abychom nicméně podepřeli naši hlavní tezi o pevném propojení stylu a jím sugerované dějinnosti, zmiňme alespoň telegraficky ještě pár příkladů.

Jestliže kapitola *V království litevského zubra* nám skrze sedimenty paměti a mýtů představila dějinnost jako vědomí hutnosti času a vyjevila sílu přítomné minulosti, pak hned následující kapitola, *Der Holzweg: Lesní cesta*, zase ukazuje rozdíl mezi tím na dějiny z odstupu hledět a v dějinách se ztratit. Činí tak hromaděním figur bloudění, tápání, ztracení či nenacházení. Právě toto je *pohyb*, který k sobě poutá opět jinak zdánlivě nesouvisející motivy a témata. Vůdčím motivem je zde však německý les a jeho mýtus – ten, který se zrodil už na stránkách Tacitovy *Germánie*. Starověké líčení Hercynského lesa, lesa ponurého, divokého, spleťtého, pak stojí v opozici proti mramorovým městům Říma. Tato dichotomie v průběhu času sublimuje do sporu romantismu, mysticismu a německé národní emancipace (říšské či občanské) na jedné straně a papežství a osvícenství – potomků Římanů – na straně druhé. Pod touto dvojicí ale leží ještě hlubší dichotomie, spočívající v míře odstupu, který od lesa máme, resp. v pozici, z níž k lesu zaujímáme perspektivu. Můžeme totiž buďto být v lese, anebo na les zvnějšku hledět. Emblematickým obrazem je zde Altdorferův výjev *Svatý Jiří a drak*, jenž žánrovou malbu situuje do hlubokého lesa: „obraz přesahuje pouhé naturalistické vypodobnění masy tím, že vytváří zvláštní dojem všeobjímající celistvosti lesa, jako by byl pozorovatel listím přímo pohlcován a oslňován“ (str. 107).²¹⁸ A přeneseně se nás i věci, mýty a dějiny buď bezprostředně dotýkají, anebo je reflektujeme a jen na ně zdáli hledíme. I pozorovatel ale riskuje, že bude vtažen a že ztratí odstup. Jako se to stalo mytografům Mirceovi Eliadovi nebo Josephu Campbellovi (str. 143).

Všechny tyto figury se pak více či méně explicitně promítají do vnímání dějin. Německý les je zrádnou krajinou a perspektiva se může bez přičinění hledícího kdykoliv zvrátit. Dobře to ilustruje případ starověkého germánského kmene Cherusků. Ti roku 9 po Kristu přepadli nechráněná vojska latinského vojevůdce Vara, jež putovala lesy, a zmasakrovali je (str. 95). Když se ale vojevůdce Germanicus vypravil na trestnou výpravu, aby Vara pomstil, situace se obrátila. Germány zahnal do lesů a obklíčil je. „Nakonec byl podle Germanikových plánů hustě namačkáán v lese tak obrovský počet Germánů, že ztratili možnost jakéhokoli vojenského manévrování“ (str. 97). Byli do jednoho pobiti. Les snadno dezorientuje a i jeho domnělý pán se může záhy proměnit v oběť.

Zlověstnou pointu představuje nacistická symbolika lesa. Tak dlouho se Němci shlíželi ve svých lesních dějinách, až v nich úplně zabloudili; tak dlouho obcovali s mýtem, až jim přerostl přes hlavu. Hranice, které v nacionalistickém zápalu zažehávali romantičtí mladíci, spatřující v sobě potomky lesních Germánů, se nakonec vymkly kontrole. „Zapálené hranice se měly však z lesních

218 Jedná se o podobnou zkušenost, jakou John Berger nachází v obraze lesa od tureckého malíře Sekera Ahmeta Pasy. „Přitažlivost a děs lesa spočívají v tom, že se sami vidíte v něm, jako se Jonáš ocitl v břiše velryby. Má sice své hranice, ale kolem vás se uzavřel. A tento prožitek – známý každému, kdo často chodí do lesa – se odvíjí od schopnosti vidět se dvojitým pohledem zároveň. Procházíte lesem a současně se vidíte jakoby zvenčí, jak vás les pohltil.“ JOHN BERGER, *O pohledu*, Praha 2009, str. 101-102.

táborů brzy přenést do center měst a to, co na nich mělo hořet, tentokrát neměla být březová kůra“ (str. 126). Les zde prolomil cézuru mezi krajinou a civilizací a zmocnil se i samotných měst. Ztráta odstupu a bloudění v dějinách jsou koneckonců předeslány už na úvodních stránkách *Lesní cesty*, kde si Schama představuje jednotky SS, jak koncem druhé světové války na jednom sicilském zámku urputně hledají opis Tacitovy *Germánie*. Odejdou s nepořízenou, majitelé manuskriptu spis včas schovali. Marné hledání nacistů, jejich nenalézání něčeho, na čem založili svůj mýtus a kvůli čemu rozpoutali válku, kterou už začínají pomalu, ale jistě prohrávat, je pak ironickou ozvěnou toho symbolu, jehož se cítili být pány. Spletitého a zrádného lesa, lesa-labyrintu.

Přejděme k dalšímu mýtu a s ním i k další konfiguraci času. O druhé části knihy, věnované vodě, má Lubomír Doležel asi nejnižší mínění. Při její interpretaci se spokojil s konstatováním, že má „meandrující“ syžet, neboť stránky tematicky bloudí vodstvy různých řečišť, bez zjevného řádu a systému. „Avšak v případě meandrující konstrukce je nit tvořena různými druhy asociací, často velmi povrchními.“²¹⁹ Formálně se opravdu jedná o nejtěkavější, nejvíce amorfní kapitoly knihy. Alespoň z perspektivy *mimésis II*. Pokud ale vezmeme v potaz i rovinu refigurace, tedy času dějin, který zde před námi vyvstává, můžeme objevit síť figur, jež dohromady přeci jen tvoří určitý sémantický celek. Tentokrát se jedná o *pohyb* vynořování, zjevování, náhlého vytanutí, probublávání, o cyklické i náhlé navracení zasutého, zapomenutého, odvěkého. Latentní mýty a symboly se zde vracejí z kolektivního nevědomí, z hlubin dějin a času.

Rekurentní je obzvláště motiv Nilu. Ten se v Schamově psaní symbolicky vlévá třeba do břehů Temže. Jeho sublimaci ale můžeme najít i v májkách svobody, vztyčovaných ve Spojených státech – alespoň tedy podle básníka a politika Joela Barlowa, který původ americké zvyklosti nachází právě ve vodstvech Egypta (str. 275n). Mýtus – minulost, dějiny – se tak stává rubem přítomnosti, její latencí. A stejně jako se nadaný matematik 18. století Charles Dupuis mohl proměnit v astrologa, který chtěl svět vysvětlovat nikoli s pomocí osvícenského mechanismu, ale prostřednictvím přírodní kosmologie, stejně tak se Velká francouzská revoluce mohla zvrátit ve svůj pravý opak a namísto racionální a svobodné společnosti jen nahradila jedno náboženství jiným (str. 271).

Vodní mýtus je mj. také mýtem zpřítomňování a transformace. Prvotní mýtus Nilu je mýtem Osiridovým, mýtem vzkříšení, jenž je později reinterpretován helénskými Řeky a posléze křesťany. Faraón, pán nad Nilem, zase nachází svou ironickou ozvěnu ve vodních dílech Stalina a Mao Ce-tunga, těchto novodobých orientálních despotů (str. 283). Řeka a její mýtus si vzájemně směřují

219 DOLEŽEL, *Fikce a historie*, str. 77-78.

významy a potvrzují se tak, jedno umožňuje rozumět druhému – cyklický rytmus záplav je v taktu s cyklem ritu (str. 279).

Zpřítomňování a transformace však mohou nabýt i intimnějšího, psychologického rozměru. Odtud motivy přemýšlení a míšení myšlenek, které se nám vynořují v mysli a víří zde jako katalog archetypů, jež příliv naplavuje na břeh vědomí (str. 268).²²⁰ Prvotní jednotný proud (mýtu, času, nevědomí) se přitom postupně rozlévá do mnoha řek, do mnoha podob a významů, podobně jako provaz řeky končí ve změti delty. Metafyzická jednota se rozpadá do tisíců partikulárních provedení, souvislý tok se jakoby rozstříkuje do všech světových stran.²²¹ Tak lze číst, alespoň podle Schamy, i symboliku prýšticí vody v Berniniho římské *Fontáně čtyř řek*. Její provedení je výmluvné: jeden zdroj, obelisk (čili Osiris), ze sebe v alegorických provedeních nechává vytékat čtyři světové řeky: Rio de la Platu, Dunaj, Gangu a – Nil. V jistém smyslu se tak jedná o transmutaci mýtu *fons sapientia*, podle něhož pod zjevným povrchem světa proudí jeden jediný tok moudrosti, podzemní řeka pramenící v ráji, která může vyprýštit kdekoliv a v komkoliv (srv. str. 326).

Tolik alespoň k části Schamova asociativního postupu. Možná, že zřetězení témat, jako jsou Nil, život a dílo Joela Barlowa, přehrady diktátorů, barokní fontána či víření mysli může na první pohled působit povrchně, při bližším ohledání zde ale nacházíme jednotící vodítka. Ta však nespočívají ve formálním zpracování, v motivech a ani v nějaké dané metodologii – nacházíme je až na straně čtenářských účinků, totiž v evokované časovosti, v určitém vše prostupujícím *pohybu*, v sevřené sémantické řeči figur.

Abychom Schamově monografii učinili zadost, uveďme ještě poslední mýtus, totiž mýtus skály a hory. V něm se před námi rýsuje především střet času člověka s časem přírody. Tento antagonismus nabývá opět mnoha různých podob, ale nejčastěji se projevuje snahou o opanování, o vtisknutí vlastní tváře či vlastního smyslu času; o zanechání svého otisku ve věčnosti, o vepsání se do dějin. A když se nedaří přesochat věci k obrazu svému, lidé se jich snaží zmocnit alespoň interpretačně.

Celý oddíl o skalách je uveden potyčkou, kterou vedla jistá Rose Arnold Powellová s Gutzonem Borglumem, autorem monumentu na Mount Rushmore. Ve zkratce usilovala o to, aby k mužským

220 Fenomén symbolické a kulturní asociace nám může připomenout *Atlas Mnemosyné* od Abyho Warburga. Ostatně, Schama se na něj explicitně odkazuje v kapitole *Zelenající se kříž*. Ta sice patří mezi „lesní“ kapitoly, nicméně evokuje časovost, jež vodnímu mýtu není nepodobná – je plná zarůstání, popínání, vzrůstání, pohlcování, ale i věčnosti a vzkříšení. A nalezneme v ní koneckonců i pohyb prýštění. Není mimochodem bez zajímavosti, že jistou spojitost mezi vodami (doslova říčním bohem) a vířením myšlenek či vzpomínek za zavřenými víčky postřehl i Georges Didi-Huberman. GEORGES DIDI-HUBERMAN, *Ninfa moderna: esej o spadlé drapérii*, Praha 2009, str. 151-156.

221 Tento pohyb není nepodobný gestu padání drapérie, o němž píše ve stejné knize Didi-Huberman. Drapérie, ač je jediným kusem látky a na zem klesá nezvratitelně přímočarým pohybem, se na zemi vrásní a rozbíhá do záhybů a přeneseně i do plejády významů nebo asociací. DIDI-HUBERMAN, *Ninfa moderna*, str. 17-30.

hlavám přibyla i hlava Susan B. Anthonyové, která americkým ženám vybojovala volební právo. Je jen málo výmluvnějších příkladů toho, jak se člověk snaží zmocnit krajiny a vtisknout jí svou (historickou) paměť, předělat ji podle obrazu svého. Mount Rushmore už přitom svou paměť měla, pro místní kmen Siouxů představovala vtělení Wakondy, Velkého ducha. Jenže když se daly sbíječky do práce, indiáni na svou imaginaci kapitulovali, přistoupili na doslovnost bělochů a od 30. let usilovali, podobně jako Rose Powellová, o svůj díl spravedlnosti – o vysochání podobizen svých velkých náčelníků (str. 432). Americký nacionalista Borglum, feministka a kmen původních obyvatel tak postupně sváděli zápas o podobu krajiny, o její paměť a přeneseně o své trvání v ní tím nejprůmočařejším způsobem. Chtěli jí zkrátka vnutit svou podobu.

Takovéto heroické přeformování krajiny k obrazu člověka má však (jako vše u Schamy) prastaré kořeny. Prvním, kdo takto usiloval o přemodelování celé hory, byl patrně sochař Deinokratés. Ten nabídl Alexandru Velikému, že vtiskne jeho podobu hoře Athos – a přídavkem na ní postaví město a vodní nádrž (str. 436). Opanování vrcholků hor může mít ale i méně dramatické podoby. Koneckonců, na vrcholky kopců a skal se odjakživa umísťovaly kostely, kříže a svatyně. Tato středověká tradice našla svou upadlou ozvěnu i ve „svatém zábavním parku“ Holy Land USA, který vyrostl v 50. letech v Connecticutu na vrcholku „mrňavého Pine Hill“ (str. 480).

Hor, případně času, se dá zmocnit i méně materialistickým způsobem. Stačí je pokořit aspoň symbolicky. Například jejich zlezením, o něž se pokoušelo tolik dobrodruhů a jež v *Krajině a paměti* zastupuje historie výprav na Matterhorn (str. 545n). Anebo lze horám vnutit vlastní interpretaci, jako to učinil malíř John Ruskin, vykládající je jako měňavý, proteovský materiál. Interpretačně lze samozřejmě opanovat ledasco. Když už ne hory, tak alespoň horský lid; třeba dobrý a primitivní národ Švýcarů. „Rousseau, jenž stěží chápal složitý vývoj ženevské domácí politiky a hluboké společenské změny, které se tu udály, pouze chtěl domnělou výjimečnost Ženevy uchránit před poskvrněním moderní doby – módy, divadla, kosmopolitismu. Jinými slovy chtěl Ženevu ženevštější, než jakou kdy ve skutečnosti byla“ (str. 521). Podobně idealisticky hleděl v 18. století na Švýcary i Albrecht von Haller, autor zakládajícího helvetského mýtu o soběstačném a svobodném národu. Ten se zvláště ve frankofonní části Evropy okamžitě rozšířil a zažil, a to navzdory tomu, že „každý, kdo tu měl oči dokořán, si mohl všimnout zvláštního jevu zvětšených volat a výrůstků v obličejí, jež se zdály být v horských vesničkách záhadně hojně rozšířeny, stejně jako pozoruhodně vysoký počet imbecilů“ (ibid.).

Ale jako se lidé snaží přírodě vtisknout svou tvář, stejně tak jim příroda vzdoruje. Do hor lidská imaginace umísťuje draky a dábly. Horolezci jsou považováni za smělé právě proto, že mnoho z nich umírá. Horské štíty a propasti se častěji jeví jako nezbadatelné, nelidské, drtivé – podobně jako

na kresbách Johna Roberta Cozense. A opravdu zlověstným příkladem této odvrácené strany hor je obraz Williama Turnera *Sněhová bouře*. Motivem díla je Hannibalův přechod přes Alpy, konkrétněji okamžik, kdy ho přepadla bouře, jež zdecimovala jeho armádu. Na obřím plátně, v němž nebe jakoby padá na zem, je Hannibalovi vyhrazeno jen pár tahů štětcem, podobá se černé šmouze. Obraz byl vytvořen roku 1812, pročez Schama spekuluje, že výjev s Hannibalem je vlastně alegorií Napoleona. Vojevůdce, jenž je už od dob Hegela vydáván za příklad dějinné moci jedince, se zde stává pouhým mravencem drceným přírodními silami. „Turnerův *Hannibal* je tedy vyvrcholením tradice, jež z hor vytvořila obávané soudce lidských sebeklamů o všemohoucnosti a nepřemožitelnosti. (...) Drastické ponížení jeho honosnosti je přesně opačným extrémem než Deinokratův projekt, nepatrný hrdina zcela zastíněn horou“ (str. 502). Člověk se sice snaží vtisknout krajině, času a světu svou podobu, ty mu ale vzdorují a ještě častěji ho přesahují.

Představili jsme nyní čtyři různé *pohyby*, čtyři specifické refigurace času, jež Schama svým psaním evokuje. Rozličné medailonky, obrazy, ličení, vyprávění a výjevy, jimž jsme se doposud věnovali, jsou navzdory své zdánlivé nahodilosti vždy pevně spojeny snahou o sugesci určité specifické zkušenosti. Ať už jí bylo ono převrstvování dějin a krajiny, přítomnosti a minulosti; nebo bloudění dějinami a ztracení odstupu od nich; nebo ono asociativní prýštění, tanutí na mysl, vynořování se symbolů a mýtů; anebo konečně střet nelidské přírody a lidských ambicí. Jednotlivé epizody skládají to které *historické vědomí* jako kubistické dílo – z fragmentů různých perspektiv, z událostí rozprostřených v čase, z imaginace, dějin a hmoty přírody. Podstatné je, že každá část orientuje čtenáře stejným směrem, vede ho k zakoušení určitého totožného *pohybu*. Připomeňme si také široký repertoár znaků, jež tento pohyb uvádějí do chodu. Mohou jimi být konkrétní metafory a slovní spojení; jednotlivé motivy a symboly; ale také celé situace, anekdoty a další drobnější narativní žánry – třeba životopisné medailonky. Už nějaký čas zde operujeme s pojmem *figury* – právě jím myslíme tento různorodý repertoár s prvky rozličné velikosti a různého sémantického dosahu. Figura je textový element, který čtenáře orientuje k určité zkušenosti, určité refiguraci času. Jako jednotka historického vyprávění nám přijde šťastnějším pojmem než Whiteův *tropus*, soustředěný pokud možno jen na jednu operaci metaforického, metonymického, synekdochického nebo ironického významového dění. Tropologie jako systém je zkrátka příliš reduktivní. Buďto toho cestou ztratíme příliš mnoho ze zřetele, a to jen abychom našli ten jeden vytoužený obrat, tu jednu kýženou operaci, která má celé dílo vyčerpávat;²²² anebo prostě prohlásíme, že historici jsou na

222 Takovým způsobem čte White knihu A. J. P. Taylora *The Course of German History* v HAYDEN WHITE, *Historismus, historie a figurativní imaginace*, in: týž, *Tropika diskursu*. Kulturně kritické eseje, Praha 2010, str. 137-146. Klíč k Taylorově ironické interpretaci Výmarské republiky nachází White v obratu *klam*, „sham“, a dalších výrazech vyjadřujících lest, podvod nebo padělek. To ony mají být zdrojem jeho porozumění německým dějinám. Čtenář Whitea zůstává na vážkách. Opravdu jedna metafora motivovala celou interpretaci Výmarského Německa? A nemohly naopak tyto dějiny samy volat po určité volbě slov?

takový systém moc komplikovaní a přestaneme se jím rigidně řídit – jak ostatně učinil sám White v *Metahistorii*. *Figura* je v tomto ohledu benevolentnějším termínem. Označuje znak či shluk znaků, jež nabízejí podobný čtenářský horizont, nebo se napínají k nějakému určitému provedení *dějinného vědomí* či *narativní identity* a jež mají zkrátka za efekt určitou specifickou dějinnost.

Krajina a paměť tyto figury úspěšně mobilizuje, aby nám dala zakusit hned několik různých barev dějinnosti. Šíří svojí palety zároveň dosti explicitně poukazuje ke stylu, kterým je provedena. Zajisté se jedná o svého druhu manýrismus, ale není nijak frivolní. Dokáže do konfigurační hry na úrovni *mimésis II* vtáhnout i jazykový repertoár, který jinak běžně vyhrazujeme pouze fikci a který umí zvednout ze země jen málokterý historik.²²³ Na rozdíl od Lubomíra Doležela si nemyslíme, že je taková hra s jazykem pouze projevem samoúčelného „postmoderního psaní“. Naopak, jak jsme se tímto oddílem snažili prokázat, Schamovo psaní je vedeno konkrétním záměrem a je podle nás funkční: dokáže evokovat velice originální horizont (nebo spíš horizonty) *historického vědomí*.

Pokud bychom ale měli najít nějaký společný jmenovatel časových variet, které Schamova kniha nabízí, pak je to rozhodně výrazná valorizace *prostoru zkušenosti*. *Krajina a paměť* klade minulost jako nezbytný předpoklad pro jednání, jako jeho neredukovatelnou podmínku, a představuje tak antipod jakékoliv ideji Pokroku, jež by minulost házela do koše jako přebytné haraburdí, nebo jakémukoliv prezentismu, který by dějiny instrumentalizoval pro své okamžité potřeby. Naopak, *Krajina a paměť* čtenáře vyzývá, aby svůj pohled upřel do minulosti, nebo lépe aby se podíval sám do svého nitra a rozkryl zde tiché a nenápadné vrstvy dějin. A s poznáním své minulosti, resp. minulosti v sobě, bude moci jednotlivce poučeně a také účinně jednat. Nejedná se přitom o žádný návrat k *historia magistra vitae* ani k ochromujícímu historicismu. Schamovo dílo naopak zkoumá různé modalities toho, jak s námi naše minulost zůstává a také jak se k ní ve své přítomnosti můžeme vztahovat.

Dojem nasycení přítomnosti minulostí nakonec nejsilněji evokuje sám Schama jakožto postava vyprávění. V knize se objeví hned několikrát – jako chlapec na břehu Temže, na hřbitově v Punsku, při rodinném výletě k sekvojovcům u Orr Springs (str. 260), jako syn s otcem při „sled’ové večeři“ (str. 383) a když jako dítě našel starý londýnský bunkr (str. 561). Ve všech těchto částech se nám odhaluje náš současník Schama, jak sám podléhá mýtům, jak je v sobě rozpoznává a dešifruje. Historik se tak sám klade na astronomickou osu času mezi objekty, o nichž pojednává, a tímto posledním, vysoce subjektivním gestem, stvrzuje objektivitu vyprávění – vypovídá přeci o světě,

223 Takto intenzivní, až modernistickou práci s jazykem nalézáme kromě Simona Schamy jen u několika výjimečných autorů, třeba u Johana Huizingy, JOHAN HUIZINGA, *Podzim středověku*, Jinočany 1999, anebo, můžeme-li věřit Barthesovi, u Micheleta. Srv. ROLAND BARTHES, *Michelet par lui-même*, Paris 1954.

který sám zakusil a který je reálně zde. Je to i jistá konstrukce narativní identity, takové, jež pojí jedince se společnostmi a nechá je kořenit v jejich společných dějinách.

Jak bylo v úvodu ke druhé části předesláno, pro tuto kapitolu jsme záměrně zvolili texty netypické a vymykající se. Učinili jsme tak proto, abychom dali vyniknout fungování pojmu *styl*. Než tedy přejdeme k běžnějším historickým žánrům, udělejme předběžnou bilanci toho, kam jsme došli.

Pojmem styl jsme chtěli označit určitou směnu v lůně historického diskurzu, jež probíhá mezi úrovněmi *mimésis II* a *mimésis III*. Stylem míníme jak imaginaci na základě stop (tj. historické vyprávění), tak účinky této imaginace. Představuje textový korelát refigurovaného historického času a zároveň je tím, co vidíme až v perspektivě takto refigurované dějinnosti. Podstatný je jeho dynamický, přechodný aspekt, jeho podvojnost: je vždy zároveň diskurzem *i* jeho časovostí. Tato pozorování ale nechtějí být nějakým vnějším systémem, uvaleným na jazyk – mají být jeho hermeneutickou reflexí; mají podkryvat dění v textech, jež rekonstruujeme jako spontánní čtenářskou zkušenost.

Na *Dějínách Polska* jsme chtěli ukázat, jak se prostý fakt konfigurace historického psaní a jeho chronologické zřetězení samy o sobě stávají stylovým prvkem, nesoucím svou vlastní rétoriku. Struktura *již vyzrazeného*, již završeného příběhu po našem soudu tuto funkci plní. Namísto sledování lineární chronologie, jež by s každou novou větou přinášela náhodný vývoj dalšího dne a dalšího roku, neboť taková už je povaha dějin, se zde před námi odehrává sémanticky nasycený celek. Daviesovy *Dějiny Polska* neuplývají, ale naplňují se. Poměrně jednoduchý vyprávěcí figl má dalekosáhlý časový účinek: nasycuje odvíjení dějin hutností vypointovaného příběhu, činí kolotání dnů a let smysluplným. Jak jsme na příslušném místě konstatovali, tato teleologická perspektiva je jedním z definičních rysů historického kvazi-kauzálního výkladu. Davies ji nicméně dokáže *poeticky* exemplifikovat. Prostý akt konfigurace se zde stává příznakovým a rovněž nese svůj význam, svůj časový horizont. To je podstatným zjištěním naší četby *Dějin Polska*.

Historie prarodičů zase pracuje s metodami historického vysvětlení jako se svého druhu literárními technikami. Velice zřetelně z nich činí nástroj svého vyprávění. Ačkoliv chce autor rekonstruovat, tedy vyprávět život svých prarodičů, ukazuje se, že to je mnohdy možné jen s pomocí vysvětlování. Čím více vysvětluje, tím lépe vypráví a také rozumí (a s ním i čtenář). Vzpomeňme si dále, že historický diskurz je na ontologické úrovni především rozvitím elementární struktury stopy, spočívající v její podvojně povaze *účinku-znaku*. Právě zde nacházíme hlavní

příčinu toho, proč je historie hybridním žánrem, jenž zároveň vypráví i vysvětluje. *Historie prarodičů* tento dvojí charakter historického diskurzu, který Ricoeur řeší spekulativně, opět poeticky exemplifikuje. Střídáním jednotlivých metod a procházením různých měřítek ale kniha Ivana Jablonky také buduje určitý časový horizont, určité *historické vědomí*, v němž se jedinec ukazuje být stejnou mírou dějinám poplatný, jako je sám vykonává. A opět, velice konkrétní provedení, velice určitý styl zde nesou jasnou časovou strukturu, dokonce takovou, která obnažuje tu nejvnitřnější povahu historie.

Krajina a paměť, konečně, mobilizuje robustní repertoár figur, jež dokážou evokovat celý vějíř, celou paletu dějinností. Tomuto účelu slouží už sama konfigurace díla (jeho syžet, jak říká Doležel), spočívající v chronologické neuspořádanosti, v principu koláže či montáže. Styl se zde však manifestuje i v mnohem menších celcích, v jednotlivých motivech, v metaforách a přirovnáních, ve vyznění vložených epizod. Schamovo opus magnum je ve své rétorice zdaleka nejdůslednější, neboť celek zde nechává manifestovat prakticky v každé části. Jinými slovy, znakem či označujícím různých dějinností se stává téměř vše; celkový historický horizont je zde připomínán v prakticky každém obrazu a důsledně (a hlavně explicitně) prostupuje celým textem. Zatímco v předešlých dvou knihách je horizont *historického vědomí* jaksi latentní, Schamovo psaní ho mobilizuje aktivně a bez ustání.

Každá partikulární konfigurace, každý specifický styl tak nesou nějaký charakteristický časový horizont i horizont osobní či společenské identity. Snad jsme tedy prokázali užitečnost pojmu *styl*. Nyní se s ním můžeme vrhnout na ty typy psaní, jež historiografii fakticky dominují.

Historický výchozí styl

V první řadě je třeba říct, jakou skupinu textů takto budeme označovat. Zůstává přitom jistým paradoxem, že je snazší ji vymezit „stylisticky“ než konceptuálně. Řeč bude o tom způsobu psaní, jenž byl ve 20. století vlastní velké části běžných profesionálních historiků a jenž dodnes vládne katedrám historie a studijním skriptům – o onom standardním, uměřeném akademickém stylu, který se opírá o pečlivé vršení fakt a spoléhá se na naivní realismus a mimetismus historického podání. Budeme hovořit o stylu, jehož hlavní ambicí je zkrátka říct, „jak se to opravdu stalo“.

Tento běžný styl, ke kterému se historici intuitivně uchylují, když se chystají psát, jako by byl první volbou, instinktem, téměř tikem historické obce. Nevykořenily ho ani velké revoluce dějepisectví ve 20. století, jaké přinesly marxismus nebo škola *Annales*, a nevypadá to ani, že by zmizel pod náporom globální historie. Ačkoliv při pohledu na některé historické školy či národní historiografické tradice by se mohlo zdát, že se tento způsob psaní úzce pojí s konkrétní metodologií, s nějakým typem filozofie či myšlenkové tradice, ba dokonce s určitým ideologickým postojem, jeho rekurentnost a pronikání do stále nových žánrů svědčí spíš pro to, že se jedná o specifickou *techniku*, o možnost psaní, dost možná intimně spojenou se samotnou povahou historického diskurzu.

Kořeny dotyčného typu psaní lze každopádně historicky jasně situovat. Často totiž bylo a je ztotožňováno s německou historickou školou, resp. s *historismem* a s odkazem Leopolda von Ranka. Právě Ranke vtiskl moderní (akademické) historii její tvář, vymezil její prostor a témata a položil základ tomu, co zde nazýváme výchozím historickým stylem.²²⁴ Hayden White nazval Rankeho psaní „doktrinálním realismem“ a jeho hlavní invenci spatřuje (a v tom je ve shodě s ostatními komentátory) v důrazu kladeném na individuální fakta, jež mají být kriticky zvážena a posléze syntetizována do větších celků. Se zdůrazňováním partikulárnosti konkrétních historických fakt se zároveň pojí jistý odpor k abstrakcím a velkým zastřešujícím konceptuálním pojmům. Namísto aplikace nějakého modelu má historik zkrátka pozorovat a stopovat jednotliviny dějin. Další vlastnost, kterou dal potom Ranke moderní historiografii do vínku, je důraz na politické dějiny a jejich rámování národními státy.

Historismus se sice rozlil do celého světa jako předobraz profesionální historie, nicméně pro náš *výchozí styl* má jen funkci diskurzivní formace, tvoří jen jeden jeho zdroj, byť dost podstatný. To, co rozpoznáváme u Ranka, je v historiografii 19. století tím či oním způsobem všudypřítomné. Střídmé soustředění na individuální fakta v sobě přitom schraňuje celý rejstřík dalších vyprávěcích postupů. Předpokládá například autorův naprostý odstup od tématu, potlačení vypravěčského „já“, *objektivitu*. S tím souvisí i vypravěčovo hledisko – historici vyprávějí z „božské perspektivy“, jsou všudypřítomní, orientují se v každém detailu, zaujímají ptačí perspektivu.²²⁵ Tyto techniky přitom nejsou reflektovány jako specifické literární strategie, ale jako přirozený jazyk, určený k pokud

224 K Rankeho vlivu na utváření moderní historiografie viz GEORG G. IGGERS, *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*, Middletown 2005, str. 23-30; MICHAEL BENTLEY, *Modern Historiography. An Introduction*, London and New York 1999, str. 35-41 a dále. K Rankeho způsobu psaní viz HAYDEN WHITE, *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno 2011, str. 216-251; STEPHEN BANN, *The Clothing of Clio. A Study of the Re-presentation of History in Nineteenth-Century Britain and France*, Cambridge 1984, str. 8-31.

225 IVAN JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine. Manifeste pour les sciences sociales*, Paris 2014, str. 78-81. Jedná se přitom často o invence vzniklé na půdě romanopisectví, u Balzaca, Zoly, Henryho Jamese a především u Flauberta.

možno nepřikrášlenému a bezpříznakovému podání reality. Ta je nám jakoby stavěna před oči a odehrává se sama od sebe, bez cizího přičinění. Ivan Jablonka k tomu dodává: „On assiste à la scène: le passé se rejoue devant nous, comme si le langage et la narration s'effaçaient.“²²⁶ Znaky historického vyprávění ve výsledku jako by neměly své lingvistické označované, neboť na jeho místě stojí rovnou reference, totiž minulé skutečnost.²²⁷

Tento druh historického psaní také můžeme nazvat *pozitivismem*. Avšak v jeho přeneseném významu, totiž nikoliv jako odkaz k Augustu Comtovi a těm nemnoha historikům, kteří šli přímo v jeho stopách, ale spíš jako označení určitého druhu vědecké, nebo přímo historiografické praxe.²²⁸ V přeneseném slova smyslu se používá především ve frankofonním a anglofonním úzu. Philippe Carrard takto označuje příslušníky tzv. „metodické školy“, která se ve Francii praktikovala na přelomu 19. a 20. století a do níž patří hlavně následovníci Charlese Seignobose a Charlese-Victora Langloise. Jejich psaní se má vyznačovat autorskou neutralitou a střídavým jazykem (zapovídá se užívání metafor) a potom striktním následováním chronologického řádu věcí a soustředěním se na jednotliviny a partikulární události (z domény diplomatiky). Dějiny, zní v podtextu, se nám tak mají opět předkládat samy od sebe, historik jim pouze asistuje.²²⁹ Právě tyto rysy vyčítala pozitivistům či „metodikům“ už první generace historiků školy *Annales*, když tepala „idol politiky“ a fixaci na chronologický řád a individuální fakta (obzvláště v kontrastu k synchronním a seriálním faktům hospodářských a sociálních dějin dlouhého trvání).²³⁰

Ty stejné prvky, které Carrard a další autoři shledávají určujícími pro pozitivistické psaní, potom silně kritizují i post-strukturalisté, ovšem s tím, že z nich činí vlastnosti historického vyprávění jako takového. Historikům pak zpravidla vytýkají, že usilují o efekt realističnosti a objektivnosti nebo o

226 Ibid., str. 82. A dále pokračuje: „Par-delà le technique de narration, on peut discerner un véritable habitus de l'objectivité: discrétion, assurance, maîtrise de soi, associées à la légitimité du savant et du résultat. (...) Didactisme, idéal de clarté-limpidité, lissage, narration sans couture, principe d'impassibilité, absence ubiquiste de l'énonciateur, point de vue absolu, accès direct à la réalité, ton de l'évidence, telles sont les structures indissociablement cognitives et narratives d'une histoire (...) qui se raconte toute seule.“

227 ROLAND BARTHES, *Le discours de l'histoire*, in: *Studies in Semiotics – Recherches sémiotiques* 6, 1967, str. 65-75.

228 Tuto dvojznačnost reflektují i slovníky, viz heslo *pozitivismus* v *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce – osobnosti – základní pojmy*, Ansgar Nünning, Jiří Trávníček a Jiří Holý (eds.), Brno 2006, str. 625-627. Pozitivismem se zde míní ten způsob bádání, jenž se omezuje na shromažďování faktů a nereflektuje svá metodologická východiska. Obě roviny pro nás ještě budou mít svůj význam.

229 PHILIPPE CARRARD, *Poétique de la Nouvelle Histoire. Le discours historique en France de Braudel à Chartier*, Lausanne 1998, str. 13-37. Carrard nachází tato vodítka v Langloisově a Seignobosově kanonickém úvodu do historie, *Introduction aux études historiques* z roku 1898. Jablonka pak ještě na konto pozitivistů dodává: „Écrire, mais le moins possible. Utiliser des mots, mais insonores; un plan, mais mécanique; se rendre insignifiant, couleur muraille.“ JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine*, str. 95.

230 Nejznámější kritikou je asi FRANÇOIS SIMIAND, *Méthode historique et science sociale*, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 15, 1/1960 [1903], str. 83-119. Srv. též JACQUES RANCIÈRE, *Les noms de l'histoire: essai de poétique du savoir*, Paris 1993, str. 13. Politické dějiny pak pro historiky školy *Annales* často splývaly s vyprávěním v historii jako takovým. Detailně o tom mluví Ricoeur. PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. I. Zápletka a historické vyprávění*, Praha 2000, str. 142-163.

iluzi završenosti či celistvosti historického díla (čímž se má budit zdání, že dějiny mají nějaký imanentní smysl samy o sobě). A pak samozřejmě odsuzují klam transparentnosti psaní, při němž je předstíráno, že byl v textu anulován sám jazyk a že se nám podává pouze zjevená, nezkalená pravda.²³¹ S takovou kritikou, jakkoliv cennou, nemůžeme souhlasit, je-li vztažená na celý diskurz historie – čistě z titulu našich ricoeurovských východisek. Nicméně omezíme-li její pole působnosti pouze na pozitivistické psaní, resp. na *výchozí styl*, potom se ukazuje jako velice případná. Jak jsme ukázali výše, v *Krajině a paměti* ani *Historii prarodičů* nemůžeme o žádné završenosti, natož neotřesitelné objektivitě (v přísném slova smyslu uzavřené interpretace) ani uvažovat. Zato lecjaká monografie z politických dějin přesně takovou iluzi vyvolává, jak ještě uvidíme. Konstatování tohoto faktu je však pouze prvním krokem. Nás bude především zajímat, *co to znamená*, je-li historie psána takovým způsobem. Jinými slovy se budeme ptát, jaký je časový horizont tohoto domněle objektivního a transparentního psaní.

Zrekapitulujme nyní naše dosavadní zjištění týkající se *výchozího stylu*. Prozatím se spokojme s tím, že se jedná o vyprávění opírající se o individuálnost faktu. Všechny elementy příběhu jsou neopakovatelnými, partikulárními a konkrétními jednotlivinami. Ty pocházejí pokud možno z domény politických dějin. Toto vyprávění by mělo být podáváno uměřeným stylem, takovým, v němž se autor příliš nemanifestuje a který ani není psán příliš expresivním jazykem. Zdánlivě stylistická poučka má i své metodologické konsekvence. Vyloučení metafory jde často ruku v ruce s odmítnutím všech přirovnání i abstrakcí a potažmo i modelů, figur a zastřešujících konceptů. Uměřený styl je tak doprovázen jistým metodologickým agnosticizmem. Absence vypravěče v textu, jež se projevuje přítomností vypravěče vševědoucího, pak umocňuje onu iluzi sebe-odvíjení dějin. Historický text jako by nebyl formální reprezentací nějaké skutečnosti, ale transparentním oknem, jež k ní zprostředkovává přímý přístup. Zpečetuje se tak klam realismu i objektivitu. Koneckonců, pravdivý má být i předmět historického líčení – proto se omezuje na chronologii a konkrétní fakta, tedy svého druhu znaky reálnosti, sugerující přirozený běh věcí. Kruh se tímto uzavírá.

Tyto vlastnosti, jimiž předběžně vymezujeme naše pole textů, však představují pouze jeho *formální* popis. Nejsou ale ještě jeho interpretací v tom smyslu, že nám říkají jen málo o tom, jak tyto texty působí na čtenáře. Nyní chceme jít o krok dál než většina výše uvedených autorů, neboť jejich kritické závěry jsou pro nás pouhým východiskem. Zároveň je určitým úskalím, že interpretovaný korpus textů můžeme zatím vymezit pouze takto obecně – zvláště když jsme v

231 Vyloženě dekonstruktivní linii sleduje HANS KELLNER, *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked*, Madison 1989. Za srovnání stojí i kritika, uštědřená Johannem Gustavem Droysenem Rankovi, viz HANS ROBERT JAUSS, *L'usage de la fiction en histoire*, in: *Le débat* 54, mars-avril, 1989, str. 89-113.

předchozí kapitole pracovali s konkrétními monografiemi a v kapitole následující se budeme moci řídit jasným metodologickým vodítkem. *Výchozí styl* bude oproti tomu teprve potřeba jasněji artikulovat. Spolehnout se na epistemologické definice přitom není dost dobře možné – běžný styl se nekryje ani s historismem, ani s pozitivismem.²³² Výchozí styl, jak budeme dále argumentovat, je navíc z jistého hlediska latencí historického psaní a jeho příklady najdeme dost dobře i dnes, v nově vydávaných titulech. Nemá proto cenu omezovat se na produkci starou sto a více let. Ke všemu je třeba dodat, že základní styl už dávno nenacházíme jen v doméně diplomatiky, ale prorostl do všech myslitelných oblastí historie, do hospodářských, sociálních i kulturních dějin. Stejně tak nemusí pojednávat jen o národních dějinách, neboť se zmocňuje i menších společenství. Nakonec, do jeho domény tradičně patří i žánr biografie.

Kvůli konzistentnosti materiálu a pro sevření naší vlastní interpretace jsme se však rozhodli omezit náš korpus primárních pramenů na texty, jež nejvíce odpovídají shora uvedené definici. Budeme se tak pohybovat v doméně české a československé poválečné historie z oboru politických dějin, a to v žánru přehledových a školních textů. Záměrně volíme až poválečnou historiografii – jednak tím nebudeme pojmově kolidovat s historismem a pozitivismem (striktně vzato) a zároveň chceme ukázat jistou nadčasovou platnost tohoto typu psaní. Je jistou úlevou, že stopa sovětského marxismu není pro tituly vydané před rokem 1989 zas až tak určující – alespoň co se jejich stylu týče. (To vynikne zvláště ve srovnání s knihami vydanými na Západě nebo v posledních 30 letech u nás.)

Ne všechny následující tituly dále citujeme, ale všemi jsme prošli a tvoří náš výchozí referenční rámec. V první řadě budeme pracovat se synoptickými přehledy českých a československých dějin. Sem dozajista patří *Přehled československých dějin*, vydávaný v letech 1958-1960 a předkládaný, slovy autorů, jako pouhá „maketa“ neboli koncept uvažovaných souborných dějin Československa.²³³ Vedle něj se zaměříme na *Přehled dějin Československa z 80. let*.²³⁴ Z dalších přehledů se uchýlíme k vysokoškolským skriptům *Dějiny pravěku a starověku*, jež vznikly pod

232 Označení pozitivismus se sice ve francouzském kontextu poměrně vžilo, ale v českém by bylo matoucí. V kanonickém kompendiu dějin dějepisectví od Františka Kutnara a Jaroslava Marka se jako pozitivismus označuje dílo Jaroslava Golla a jeho žáků (Josefa Pekaře, Josefa Šusty a dalších), tj. poměrně dlouhé období přelomu 19. a 20. století. FRANTIŠEK KUTNAR, JAROSLAV MAREK, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až ke sklonku třicátých let 20. století*, Praha 1997 [1973, 1978]. Označovat celé toto období jako pozitivismus přitom ze striktně metodologického hlediska není přesné, jak upozorňovaly kritiky už od 60. let. Viz ROMAN PAZDERSKÝ, *Gollův styl. Studie k historickému myšlení Jaroslava Golla*, Praha 2018, str. 15-38. Nicméně třeba samotné Gollovo psaní by, z čistě stylistické perspektivy, jak zde s ní operujeme, do kategorie pozitivismu dobře zapadalo. (Pazderský, jehož práce má jiná metodologická východiska než tato a styl pojímá jako projev autorství, by s takovým závěrem pravděpodobně nesouhlasil.) Mimochodem, Kutnarovy a Šmahelovy *Dějiny dějepisectví* by se mezi stylistické pozitivisty samy velice snadno zařadily.

233 *Přehled československých dějin*, Praha 1958-1960. 4 sv.

234 JAROSLAV PURŠ et al. (ed.), *Přehled dějin Československa*, Praha 1980-1982. Z plánovaných čtyř svazků vyšly jenom dva, přehled končí rokem 1848.

vedením Jana Pečírky.²³⁵ U světových dějin zúžíme náš zájem na jednotlivé monografie, popř. vysokoškolské texty. Číst budeme Roberta Kvačka a Vladimíra Nálevku.²³⁶ Pro její rezultativnost, notoričnost i celosvětovou proslulost k nim připojíme monografii *Vzestup a pád velmocí* Paula Kennedyho.²³⁷ Zároveň je třeba říct, že dotyčné tituly mají de facto ilustrativní povahu, na jejich místě by klidně mohla stát celá řada dalších, českých i zahraničních textů. Podle potřeby se k nim také budeme uchýlovat.²³⁸ Na uvedeném korpusu chceme především ukázat některé základní rysy výchozího stylu. Čtenářskou zkušenost s ním jsme totiž neučinili až na těchto textech – budovala se vlastně od prvního kontaktu s historickým diskurzem během vysokoškolských studií a byla stvrzována desítkami a stovkami textů, knih i článků, se kterými jsme se během těch let setkali. V našich vlastních interpretacích se tak budeme spoléhat i na čtenáře této práce, s nimiž, jak věříme, sdílíme společnou recepční zkušenost, kterou si do našich závěrů dokážou sami promítnout, byť ji třeba učinili s jinými tituly. Hlavní rysy této zkušenosti potom podle nás pramení ze dvou dominantních aspektů *výchozího stylu*: jednak z *posloupnosti*, přítomné v odvíjení předkládaných událostí, jednak z vyprávění na základě *výčtu* faktů.

Rétorika posloupnosti

Ten nejzákladnější požadavek výchozího stylu, totiž aby se psaní odvíjelo jenom na základě individuálních fakt, ke kterým by se ideálně nemělo přidávat nic navrch, je zároveň tím nejméně samozřejmým. Jak se totiž v prostém pohledu na očištěná fakta může konstituovat vyprávění? Jen pokládají-li nějakou otázku; anebo pokud už víme, čeho budou součástí – sehrávají pak roli epizod konstituujících příběh, který takto svým zřetězením skládají. Přesto, dokážou fakta sama o sobě takový příběh zapříst? A je jejich prosté poskládání za sebe synonymické s odvíjením nějakého vyprávění? Začneme příkladem, dlouhým výňatkem z dějin diplomacie. Líčí se v něm události bezprostředně předcházející japonské kapitulaci na konci 2. světové války. Císař Hirohito již namluvil a nechal nahrát kapitulací projev a zbytky jestřábů v japonské armádě se ještě pučem snaží zvrátit blížící se konec.

235 JAN PEČÍRKA a kol., *Dějiny pravěku a starověku*, Praha 1979, 2 sv.

236 ROBERT KVAČEK, *Diplomaté a ti druzí: k dějinám diplomacie za 2. světové války*, Praha 1988; též, *Nad Evropou zataženo: Československo a Evropa 1933-1937*, Praha 1966; VLADIMÍR NÁLEVKA, *Světová politika ve 20. století*, Praha 2000, 2 sv.

237 PAUL M. KENNEDY, *Vzestup a pád velmocí: ekonomické změny a vojenské konflikty v letech 1500-2000*, Praha 1996.

238 K dalšímu průzkumu *výchozího stylu* se vyloženě nabízí edice *Dějiny národů* Nakladatelství Lidové noviny nebo edice *Dějiny Evropy* nakladatelství Vyšehrad.

[Gramofonové] desky se chtěl zmocnit major Hatanaka, který chystal puč proti „mírové skupině“. Zamýšlel obsadit císařský palác, ministerstvo války a rozhlas, a zamezit tak vysílání kapitulacího aktu. Pro svůj pučistický plán získal četné příslušníky císařské gardy. Její velitel generál Móri se však ke spiklencům nepřidal.

„Sympatizuji s vámi,“ řekl jednomu z nich, „ale přísahal jsem věrnost císaři a jako velitel gardistů musím udělat všechno, aby také oni splnili svou povinnost.“

Hatanaka ho zastřelil. „Neměl jsem čas ho přesvědčovat,“ řekl po vraždě. Vzal si Móriho osobní pečeť a vtiskl ji na rozkazy pro nižší velitele gardové divize. Akce se rozjela na plné obrátky. Císařský palác byl obklíčen, několik Hirohitových spolupracovníků bylo zatčeno, ale císaře se pučisté nedokázali dotknout. I pro ně představoval posvátný symbol a záruku moci.

Hatanaka zoufale pátral po nahrávce Hirohitova projevu. Nenašel ji. Nepodařilo se mu také získat podporu generála Tanaky, velitele východní armády rozmístěné kolem Tokia. Tanaka naopak začal puč potlačovat. Hatanaka ještě stačil vniknout do budovy rozhlasu, ale ani tam neuspěl. Mikrofon pro něho zůstal němý. Vtom se ozval telefon. Major se dozvěděl, že jeho puč ztroskotal. Zanedlouho se na trávníku před císařským palácem zastřelil.

V poledne 15. srpna uslyšeli Japonci z rozhlasu poprvé císařův hlas. Oznámil jim ukončení války – slovu „kapitulace“ se však vyhnul.

I potom se ještě bojovalo – na území severovýchodní, severní a střední Číny, Koreje, jižního Sachalinu a Kuril. Sovětský tisk přinesl 16. srpna sdělení podepsané náčelníkem generálního štábu Antonovem, které konstatovalo, že prohlášení japonského císaře o kapitulaci Japonska je obecnou deklarací: „Rozkaz ozbrojeným silám o zastavení bojové činnosti ještě nebyl vydán, takže japonské ozbrojené síly i nadále pokračují v odporu. Ke skutečné kapitulaci japonských ozbrojených sil tedy ještě nedošlo. O kapitulaci japonských ozbrojených sil bude možno mluvit teprve tehdy, až japonský císař dá svým ozbrojeným silám rozkaz k zastavení bojové činnosti a ke složení zbraní a až se tento rozkaz bude prakticky plnit.“

Útok sovětských vojsk proto pokračoval. Křídla jednotlivých frontů se v jeho průběhu téměř dotkla. Velení izolované kuantungské armády muselo 17. srpna požádat o zastavení bojových akcí. Odpor některých jejích částí trval ještě několik dní. Vojska Druhého dálnovýchodního frontu završila 26. srpna boje o jižní část Sachalinu. Šest dní nato skončila úspěšně kurilská operace Sovětské armády.

Ke konečné kapitulaci Japonska došlo dopoledne 2. září 1945 na palubě americké bitevní lodi Missouri zakotvené v tokijském zálivu. Paluba byla ještě mokrá od nočního deště, když na ni přivedli

japonskou delegaci. Ministr Šigemicu kulhal, byl to následek atentátu v Číně. Tvář měl bílou a celý se chvěl. Generál Umezu hleděl nepřítomně kamsi do dálky.

O půl desáté byly na kapitulčních listinách všechny podpisy. Druhá světová válka skončila. Téměř na den po šesti letech.²³⁹

A s druhou světovou válkou končí i kniha věnovaná diplomatickému pozadí válečného konfliktu. V podobném duchu je napsáno všech jejích 400 stran. Partikulární, individuální fakt se zde projevuje v různých podobách – od stranou pronesených výroků, výňatků z novin nebo zmínek o počasí přes záměry jedinců a konkrétní akce až po informace o výsledcích bojových operací či pohybech fronty. A samozřejmě je zde i ten podstatný fakt, že druhá světová válka skončila. Mezi všemi těmito údaji však jako by chyběla jakákoliv hierarchie. Mohla by zde některá informace chybět? A které byly naopak vynechány? Je podstatnější skutečnost, že major Hatanaka nenašel nahrávky s kapitulčním projevem, fakt, že tento projev vlastně nebyl kapitulční a sovětská armáda tak kvůli chybějícímu protokolu nadále bojovala, anebo že kapitulace byla podepsána na lodi jménem Missouri, kotvící u hlavního města? Pokusme se nyní rozplést tuto velice specifickou konfiguraci a porozumět tomu, o jaký druh vyprávění se zde vlastně jedná.

Připomeňme nejprve, co Ricoeur říká o zápletce neboli *mimésis II*. Ta podle něj prostředkuje na třech úrovních: „mezi individuálními *událostmi* či příhodami a *příběhem* jako celkem“, přičemž událost „musí být více než pouze jedinečný případ. Je definována tím, čím přispívá k vývoji zápletky.“ Příběh zase „musí být víc než pouhý výčet událostí v řadě, musí je organizovat do pochopitelného celku tak, abychom se vždy mohli ptát, co je ‚tématem‘ tohoto příběhu. Stručně řečeno: *zápletky je takový výkon, jímž se z pouhé následnosti stává konfigurace*.“²⁴⁰ Mimoto zápletky „*skládá dohromady tak heterogenní faktory*, jako jsou jednající postavy, cíle, prostředky, vzájemné působení, okolnosti, nezamýšlené důsledky“ apod. Do třetice pak zápletky kombinuje dimenzi chronologickou a ne-chronologickou, tj. sukcesivní sled epizod a jejich celistvé „shrnutí“ v pointě příběhu.²⁴¹ Ricoeur vše uzavírá následujícími slovy: „Konfigurující uspořádání mění následnost událostí ve významový celek, který je korelátem shromáždění těchto událostí, a právě ona působí, že je možné příběh sledovat.“²⁴²

Opřeme-li se tedy opět o ricoeurovské pojetí zápletky, potom ve zmíněném excerptu se vskutku vychází z individuálních událostí, pročež zde nacházíme postavy, okolnosti, záměry, nezamýšlené

239 KVAČEK, *Diplomaté a ti druzí*, str. 392-393.

240 RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, str. 105-106 – zvýrazněno JŘ.

241 Ibid., str. 106, 107.

242 Str. 108. Viz též naši rekapitulaci pojmu *mimésis II*, str. 19-20 tohoto textu.

důsledky, vzájemné působení i náhodu a to všechno čteme v chronologické posloupnosti... ale ne v chronologickém zřetězení *epizod*, které by posléze tvořily nějaký záměrný korelát svého shromáždění. Není zde žádný celek, žádný příběh – máme tu pouze co do činění s *protopříběhem*, s jeho formací. Vyprávění končí prostě proto, že skončila druhá světová válka. A její konec je vymezen změtí událostí, které nakonec dospějí k 2. září roku 1945. Navzdory tomu, že tématem pasáže je ten snad nejmimetičtější předmět dějin – velice hmatatelné lidské jednání a trpění bez jakéhokoliv zprostředkování v entitách vyšších řádů –, nesledujeme zde vyprávění. Alespoň ne vyprávění v aristotelském slova smyslu.

Docházíme tak ale k jistému paradoxu – jestliže tato pasáž, ba tato kniha (a vedle ní i mnoho dalších) není vyprávěním, jak může být nadále zvána historií, pakliže vycházíme z toho, že konfigurace historického vyprávění je v první řadě korelátem dějinnosti, která ve zpětném pohybu tvoří zdroj této konfigurace? A přitom nikdo nemůže tvrdit, že dotyčná pasáž nespadá do žánru historie – je koneckonců přivedením pramenných *stop* k řeči. Tento rozpor je nyní třeba důkladněji prozkoumat.

V ukázce tedy máme množství individuálních fakt – jedná se o výsostný požadavek běžného akademického stylu –, která ale dohromady nesplétají žádný příběh, netvoří zápletku ani pointovaný celek. V čem vězí tento neúspěch, jakoby protirečící podstatě historického diskurzu? Obrátme se zde k Haydenu Whiteovi a jeho reflexi posloupnosti faktů v různých historických žánrech. S Ricoeurem se takřka beze zbytku shoduje v tom, že samotná posloupnost ještě netvoří vyprávění. „The events must be not only registered within the chronological framework of their original occurrence but narrated as well, that is to say, revealed as possessing a structure, an order of meaning, that they do not possess as mere sequence.“²⁴³ Pokud nejsou události vyprávěné, tj. nadané jistým zastřešujícím smyslem, jedná se o pouhou sekvenci. Pak ale nemáme co do činění s historií v přísném významu slova, ale s pouhými anály či kronikou, přičemž první představují „mere sequence without beginning or end“, kdežto druhá je „sequences of beginnings that only terminate and never conclude“.²⁴⁴

Taková charakteristika je pro citovaný úryvek dost přílehlavá. *Diplomaté a ti druzí* líčí, co se dělo během druhé světové války ve vládních a diplomatických kuloárech, ale tváří v tvář dění na frontách, o nichž kniha primárně není, jako by se jednalo o pouhý appendix, poznámku na okraj – druhá světová válka, rámec celého vyprávění, se zde odehrává jaksimimoběžně. Je to patrné z popisu konce konfliktu – vidíme sice hektické události posledních týdnů před protokolárním

243 HAYDEN WHITE, *The Value of Narrativity in the Representation of Reality*, in: týž, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore 1987, str. 5.

244 Ibid., str. 24.

ukončením války, ale ty mají k samotnému 2. září 1945 poněkud nepřímý, zprostředkovaný, vnější vztah. Jako by to byl zkrátka soupis náhodných příhod ve více či méně volném vztahu k hlavní události vyprávění. To pak s desátou hodinou ranní na bitevní lodi Missouri končí, bez toho aby se uzavřelo. Kronikář se zde prostě svévolně rozhodl přestat psát.

Problém výchozího stylu psaní spočívá v tom, že nedokáže přejít od prostého individuálního faktu k plnokrevnému příběhu. Jenže jak tuto transcendenci holých informací zprostředkovat? Co činí ze sekvence příběh a z události epizodu? Zastavme se nejprve u samotného fenoménu *historického faktu* jakožto jednotky vyprávění. Jakou může sehrát roli coby stavební kámen nějaké narace? Příběh je jen takový, jaká máme fakta, zní stokrát omleté diktum historiků.²⁴⁵ Nás teď ale zajímá spíše opačný pohyb, totiž ten, v němž příběh proniká do fakt. Podle Ivana Jablonky jsou fakta sama o sobě nesmyslná a nemá, rozmlouvá je až nějaký kontext, intelektuální operace. Teprve v tomto kroku se stávají smysluplnými.²⁴⁶ O něco dál jde Reinhart Koselleck, podle něhož v sobě už každý produktivní fakt – každý „zdroj“ dějin – nese jak badatelskou otázku, tak předzvěst historie, již může vyprávět. „Every source – more exactly, every remnant that we transform into a source through our questions – refers us to a history which is either more, less, or in any case something other than the remnant itself. History is never identical with the source that provides evidence for this history.“²⁴⁷ Tento postřeh pak nejdále rozvádí Ricoeur. V první řadě připomíná skutečnost, která se snadno ztrácí ze zřetele, totiž že *verbální* fakta historiků nejsou totožná s událostmi samotnými. „Le fait n'est pas l'événement lui-même mais le contenu d'un énoncé visant à le représenter.“²⁴⁸ Fakta jsou vždy konstituována až nějakou otázkou či pracovní hypotézou, s níž jde historik do archivu. Každý fakt tak už sám svou existencí svědčí o nějakém dalším postupu – o vysvětlení či porozumění, které má nabídnout, a o vyprávění, jehož má být součástí.²⁴⁹

Ricoeur si zároveň sám všímá existence toho žánru historie, jenž spočívá pouze v přehledu událostí a dat (opět v odkazu na metodisty Seignobose a Langloise, kteří se jeví jako noční můra francouzských intelektuálů). To ho vede k zavedení jakési hypotetické „detailní historie“, jež pouze shromažďuje fakta. „L'histoire des détails n'est peut-être pas encore digne d'être appelée histoire, mais elle constitue au moins une étape, celle des fiches, si l'on veut, où l'historien n'a encore qu'une

245 EDWARD HALLETT CARR, *Co je historie?: přednášky pronesené na cambridžské univ. v lednu - březnu 1961 v rámci cyklu G.M. Trevelyana Edwardem Hallettem Carrem, členem Trinity College*, Praha 1967.

246 Viz výše citovaný výrok: „Le réel est la chose brute donnée dans son in-signification, alors que le vrai, résultat d'une opération intellectuelle et facteur de connaissance, concourt à l'intelligibilité.“ JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine*, str. 128

247 REINHART KOSELLECK, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, New York 2004, str. 150.

248 PAUL RICOEUR, *Philosophies critiques de l'histoire: recherche, explication, écriture*, Philosophical Problems Today 1, 1994, str. 143. Následující argumentace je částečně přejata ještě v článku též, *Histoire et rhétorique*, Diogenè 168, octobre-décembre, 1994 a posléze v též, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris 2000, str. 292-301.

249 Takové názory zaznívají i od historiků samotných, viz ARNALDO MOMIGLIANO, *Historicism Revisited*, Amsterdam, London 1974.

hypothèse concernant la narration finale, mais dispose d'une collection de propositions énonçant des faits, au sens de ‚fait que...‘.²⁵⁰ To je vskutku silné tvrzení: v okamžiku, kdy pouze shrnujeme fakta, ještě nepíšeme historii. Nicméně každý soupis holých dat nějakou historii předpokládá, byť implicitně a latentně, protože fakt nikdy nestojí sám o sobě, ale je „faktem, že...“ – faktem, že se něco přihodilo, že se zde odehrál nějaký příběh, který má svou *kvazi-zápletku*, *kvazi-postavu* a *kvazi-událost*. Už jen tím, že je konstituován, fakt vždy transcenduje sám sebe. V Ricoeurově pojetí má tak fakt dvojí epistemologický status: na jednu stranu je součástí falzifikovatelného tvrzení (*énoncé*), na stranu druhou je součástí explikativního či narativního celku, v jehož nitru přechází z roviny verifikovatelnosti do roviny interpretovatelnosti; jinými slovy se zde stává stavebním prvkem příběhu, možnou epizodou.

Vraťme se opět k výňatku z *Diplomatů a těch druhých*. Je opravdu možné, že výchozí styl představuje onu detailní historii, protohistorii, historii ve stavu zrodu, a že ho tedy nemáme číst jako plnohodnotné vyprávění? Co si nicméně počít se skutečností, že máme pořád co do činění s vyprávěním na základě stop a že tento způsob psaní stále spadá do žánru historického diskurzu? Navíc, pokud bychom Kvačkovu monografii a jí podobné texty vyloučili z lůna historie, jedním tahem pera bychom škrtli značnou část historiografické produkce. Obloukem se tak vracíme k výše zmíněnému paradoxu, totiž že výchozí styl zároveň *je i není* historií.

Osobně si nemyslím, že bychom měli tento druh psaní považovat za jakkoliv neplnoprávný, nedej bože ho vylučovat z žánru historického vyprávění, a to ze dvou důvodů. Tím prvním jsou jeho zdroje na ontologické úrovni – stále vychází ze stop, z této kombinace účinku-znaku, a zprostředkovává nám zkušenost historického času. Tím se dostáváme ke druhému důvodu: na rovině účinků je toto psaní stále schopno refigurovat nějaké historické vědomí a nabídnout nám nějaký horizont narativní identity. Protože zde ale máme co do činění s jakýmsi anti-vyprávěním nebo anti-dějiny, obojí bude vykazovat dosti zvláštní rysy. Stejně jako historie dlouhých trvání, jež pro změnu negují mimetičnost vyprávění, nabízejí určitou specifickou časovost, tak i běžný historický styl sugeruje svůj vlastní horizont. K žánru historické narace se přitom bude mít podobně jako Beckettovy romány k tradici fikčního vyprávění – je jeho negativem, apokryfem, radikální inovací (o pozitivistech můžeme přemýšlet i jako o avantgardě mezi historiky). Namísto vyloučení nebo suspenze výchozího stylu ho nyní naopak vezmeme smrtelně vážně – a pokusíme se pochopit recepční horizont, který před nás klade.

Výchozí psaní je tedy takové, jež pouze předkládá fakta, ale nesplétá je v plnohodnotné vyprávění v aristotelském slova smyslu. O co zde v důsledku přicházíme? White naznačuje, že to,

250 RICOEUR, *Philosophies critiques de l'histoire*, str. 144.

co činí z pouhé sekvence příběh a z události epizodu, je až nějaký „společenský střed“, tedy určité hledisko, jež příběhu dodává morální a etický význam a určuje, které události jsou hodny vyprávění a které ne.²⁵¹ Ve slovníku *Metahistorie* bychom nejspíše mluvili o ideologické implikaci. S Whitem lze určitě souhlasit v tom, že vyprávíme až tehdy, když máme *co* a hlavně *proč* vyprávět – z toho ale nemusíme hned vyvodit tak dramatický závěr o nevyhnutelné axiologičnosti historie. Nicméně platí, že každé vyprávění klade jako svůj horizont na straně čtenáře dvojici historického vědomí a narativní identity, jež jsou rovněž implicitními pobídkami k jednání. Stejně tak platí, že rovina refigurace koreluje s konfigurací na úrovni *mimésis II*, tj. s prvky *kvazi*-vyprávění. Připomeňme nakonec, že prefix *kvazi* se k elementům postavy, události a zápletky připojuje právě proto, aby postihl epistemologický předěl, jenž historické a fikční vyprávění odlišuje. Onen předěl pak spočívá v tom faktu, že historik, aby mohl vyprávět, musí mobilizovat celý svůj metodologicko-teoretický aparát, své koncepty a pojmy, svůj „prodlužující se rejstřík otázek“. Historické vyprávění je zkrátka totožné s výzkumem a s možností konceptualizace. Zdá se tedy, že neschopnost výchozího stylu vyprávět velice úzce souvisí s jeho metodologickým agnosticismem, s odvrhnutím teorie. Anebo naopak – možná právě sverpá snaha vyprávět na základě individuálních fakt, bez jakéhokoliv teoretického a morálního balastu, stojí v kořenech velkolepého selhání tohoto typu historie.

Ilustrujme si teď ono anti-vyprávění, spočívající v odmítnutí nějaké jasně formulované metodologie, na následujících dvou úryvcích. První pojednává hospodářské poměry v Čechách 18. století:

V 60. letech dosáhl robotní velkostatek maxima svých možností. Pokud chtěli feudálové výnos velkostatku dále zvyšovat v souladu s rostoucí poptávkou po zemědělských výrobcích, museli hledat nové způsoby hospodaření. Někteří rozšiřovali průmyslové podnikání, účelně navazující na prvovýrobu, jiní se snažili dokonaleji využít robotního potenciálu, mj. i relucováním „přebytečné“ roboty, případně rozšířit námezdní práci. Na některých panstvích (Sloup, Kynšperk n. O., Planá, Mnichovo Hradiště, Těšín) byla panská pole zčásti nebo zcela rozparcelována mezi poddané a robota byla převedena na peníze. Již v 50. letech byla provedena částečná nebo úplná reluce roboty na 20% českých statků, zejména v průmyslových severních Čechách. V agrárních oblastech středních Čech se však reluce prosazovala velmi pomalu. Většina feudálů konzervativně lpěla na starých metodách hospodaření, typických pro tzv. druhé nevolnictví.

Na některých panstvích (komorních, harrachovských, sweert-sporckovských) dospěli k závěru, že je účelné zvýšit výnos agrotechnickými zásahy: přihnojováním, výměnou osiva, včasnou podmínkou.

Válečné ztráty urychlily poznání významu chovu dobytka, zejména pro lepší hnojení polí. Začala se

251 WHITE, *The Value of Narrativity in the Representation of Reality*, str. 11, 21-23.

věnovat intenzivní péče lukám a novým pícninám. Rozhodující úlohu při narušování úhoru na velkostatku mělo pěstování motýlokvetných pícnin, především jetele, který byl v 2. polovině 18. stol. široce propagován, dosud však byl do praxe zaváděn jen zvolna.

V rolnickém hospodářství mělo převratný význam pěstování brambor. Již od konce 60. let se šířily jako samostatná kultura v horských a podhorských oblastech, definitivně pak převládly po katastrofální neúrodě obilovin v l. 1771-1772. Brambory odstranily dosavadní obilnářskou monokulturu, staly se v méně úrodných oblastech základní potravinou lidových vrstev a zvýšily schopnost samozásobení těchto oblastí.

Stát pěstování jetele i brambor vítal, podporoval a propagoval. Usiloval i o zavádění dalších kultur, jako byly barvířské a olejnaté rostliny, tabák, kukuřice, moruše, výnosnější odrůdy lnu, a to často bez ohledu na půdní a klimatické poměry jednotlivých oblastí; propagoval i vysazování ovocných alejí. Nové kultury pozvolna rozrušovaly starý úhorový systém. Vyžadovaly intenzivnější práci, kterou nemohla zajistit robota, a bylo pro ně třeba i dokonalejšího kultivačního nářadí.²⁵²

Druhý úryvek je o českém malířství 19. století:

Z výtvarných umění na sociální a myšlenkové přeměny zpravidla nejcitlivěji reaguje malířství. Zatímco na pražské Akademii výtvarných umění pod vedením Josefa Berglera (1753-1829) stále převládala formální klasicistická kresba, přecházející v chladný a neosobní akademismus, vedla vlna preromantismu k rozšíření zájmu malířů na městský a venkovský lid, jímž se dříve zabývali jen výjimečně. Do popředí vystupoval důraz na dramatické napětí, citovost a výrazovou sílu výtvarných děl; začínaly se rovněž vyzdvihovat národní prvky, mnohdy v souvislosti s lidovým původem některých umělců. V české portrétní malbě zaujal po svém příchodu do Prahy r. 1814 vedoucí postavení Antonín Machek (1775-1844), který při zobrazení měšťanských postav přešel od klasicistní jednoduchosti k realističtějšímu a pestřejšímu *biedermeieru*; jako aktivní vlastenec vydával v l. 1822 až 1832 ve spolupráci s Václavem Hankou litograficky obrazové kompozice z českých dějin. Střízlivost racionalistického klasicismu nepostačovala ani Františku Tkadlíkovi (1786-1840), z jehož rané tvorby vynikly vídeňské portréty Dobrovského a Palackého z r. 1821. V době svého italského působení se Tkadlík sblížil s romanticky zaníceným *nazarénismem* (mezi jeho přední představitele patřil Josef Führich, rodák z Chrastavy u Liberce), ale dokázal se vyvarovat většiny jeho negativních rysů; jako ředitel pražské Akademie (od r. 1836) ovlivnil mnoho svých žáků v romantickém pojetí historických námětů. Nové vidění české krajiny, heroizující přírodu i scenérie hradů a zřícenin, se uplatnilo zejména v díle Antonína Mánesa (1787-1843), pověřeného od r. 1836 vedením krajinářské

252 JAROSLAV PURŠ, MIROSLAV KROPILÁK (eds.), *Přehled dějin Československa I/2 [1526-1848]*, Praha 1982, str. 340-341.

školy v Akademii. Romantický postoj k české minulosti i současnosti prostupoval nástěnnými malbami a žánrovými obrázky Josefa Navrátila (1785-1865), zejména nejvýznamnějšími z nich, cyklem o Vlastě a dívčí válce v liběchovském zámku Antonína Veitha. Před r. 1848 zahájil svou uměleckou dráhu také klasik českého malířství Josef Mánes (1820-1871), který se r. 1848 bezvýhradně zapojil do českého národně politického hnutí.²⁵³

V podobně kolébavém tónu se nesou oba svazky *Přehledu dějin Československa*, samozřejmě s výjimkou částí věnovaných diplomacie (jejíž dynamice se ještě budeme věnovat). Za povšimnutí stojí především práce s pojmy, obzvláště naprosto minimální užití jakýchkoliv zobecnění. V pasáži o zemědělství jsou jimi pouze *robota (robotní velkostatek)*, *feudálové*, *nevolnictví* a *úhorový systém*. Jedná se navíc o koncepty dost zevšednělé, které už stačily vstoupit do uzuálního jazyka. Ve druhé pasáži jsou jedinými abstrakcemi *klasicismus*, *akademismus*, *biedermeier* a *romantismus*, tj. označení výtvarných slohů. První i druhé pojmy veskrze představují součást běžného tezauru gymnaziálně vzdělaných lidí.

Zaměřme se na *kvazi*-událost obou úryvků. Pasáž o zemědělství je součástí kapitoly *Rozklad nevolnického zřízení v Českých zemích a období prvních pokusů o vnitřní reformy v monarchii*, podkapitoly *Ekonomická zaostalost Českých zemí a sociální poměry lidových mas*. Tyto odstavce jsou tedy částí větších narativů – marxistického o vývoji od feudalismu ke kapitalismu a obrozeneckého o národní bídě pod vládou Habsburků. Odkaz k těmto dvěma v Čechách notorickým příběhům však získáme jedním z nadpisů kapitol a podkapitol a potom z velice sporadicky se vyskytujících hodnotících soudů („většina feudálů *konzervativně* lpěla na *starých* metodách“). Čtenář, který by tyto velké narativy neznal, by se jich z textu dobíral jen velice obtížně – až pokud by v duchu shrnul jednotlivé prvky celé kapitoly a usoudil na základě tohoto součtu, že v 18. století bylo v Českých zemích oproti jiným částem Evropy zaostalé zemědělství a že tomu bylo v důsledku přetrvávající feudální struktury Habsburské monarchie. (A i pak by z obou velkých příběhů držel jenom fragment.) Jinak zde k implicitnímu marxistickému nebo národnímu metapříběhu neodkazuje prakticky žádná argumentace; nenacházíme k nim žádné aluze – nic, co by upozorňovalo na ony dvě velkolepé *kvazi*-události, tj. na proměnu struktury držby výrobních prostředků na jedné straně a přechodné kóma českého národa na straně druhé.

Druhá část je na tom obdobně. Nachází se v kapitole *Vývrcholení rozkladu feudálního výrobního způsobu. Rozvoj kapitalistických vztahů a národního hnutí v Českých zemích (1815-1848)*, podkapitole *Vznik národního hnutí* a tvoří součást oddílu *Preromantické a romantické tendence v*

253 Ibid., str. 536-537.

české literatuře, hudbě a výtvarném umění. Proces národního obrození je v této kapitole přeci jen patrnější, ale stále tvoří jen velmi obecný a de facto implicitní rámec, který se má sám vysvětlovat fakty, jež pod sebou shrnuje. Nejsilnější metodologické vodítko dostáváme právě z názvů kapitoly a podkapitol – anebo si ho můžeme dát dohromady součtem všech faktů, podobně jako u předchozí pasáže. V úryvku o českém malířství je ale přeci jen patrný nějaký zřetelnější vývojový proces – od klasicismu k romantismu, od akademické malby k realismu –, a to opět hlavně díky hodnotovým soudům („chladný a neosobní akademismus“, „realističtější a pestřejší *biedermeier*“). Mlčky se zde reprodukuje ten přístup, který na dějiny umění hledí jako na pouhý sled slohů, z nichž ten novější je vždy pokročilejší, přičemž hlavním měřítkem je estetika realismu. Odkazy k nějaké vůdčí ideji, jež by za napsáním těchto stránek stála, zde ale opět prakticky nenacházíme.

Pokud ovšem nepřistoupíme na to, že těmito odkazy má být samo vyprávění ve svém celku – ony velké narativy by tak byly až konečným součtem všech jednotlivých informací, faktů a partikulárních příběhů, jež se v každé kapitole odehrávají (a součet celé knihy by se rovnal československým dějinám). Konec feudálního hospodaření se rýsuje až jako suma nástupu reluování, pěstění brambor, chovu dobytka nebo setby motýlokvetných píceň, kteréžto faktory ve svém úhrnu *vyjadřují* limity robotnictví a *znázorňují* opouštění úhorového systému. A tyto limity a toto opouštění zase *ztělesňují* konec feudalismu. Podobný výčet bychom museli učinit i tehdy, když bychom chtěli *vysvětlit*, proč se Češi v 18. století neměli za Habsburků dobře – zjevně kvůli pomalému prosazování setby jetele, jen pozvolnému nahrazení obilí bramborami, atp. A zcela ve stejném duchu: české umění je obrozenecké hlavně tím, že vůbec existuje a postupně naplňuje slohové škatulky, jež v té době vládou západnímu umění. Sam jejich výčet je tak důkazem uměleckého pokroku. Výchozí styl se ve výsledku ukazuje jako psaní, jež neaspiruje na prakticky žádné zobecnění, žádné abstrakce – jinými slovy se brání užívání pojmů a konceptů.

Abstraktní koncept, zastřešující idea nebo silná metodologická perspektiva však můžou samy o sobě plnit funkci příběhu. Něco takového alespoň tvrdí Frank Ankersmit ve své *Narrative Logic*. Psaní historie je podle něj především nabídnutím nějaké perspektivy, nějaké interpretace minulosti. Ta se koncentruje v tzv. *narratiu*. *Narratio* přitom sestává z různých *narativních substancí*, velkých pojmů typu „středověké město“, „průmyslová revoluce“, ale i „nevolnictví“ nebo „romantismus“ (říká se jim také koligační pojmy). Každou jednu narativní substanci potom vymezuje soubor charakteristických jevů, jejichž součet představuje její korelát. Kapitalismus, například, je v této perspektivě kombinací určité etiky práce, vědeckého pokroku, jistého typu směny, schopnosti bankovních domů půjčovat na úvěr apod.²⁵⁴ Každé historické vyprávění je nabídkou nějakého

254 F. R. ANKERSMIT, *Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Historian's Language*, The Hague 1983.

narratia a různá *narratia*, tj. různé interpretace, se od sebe liší především tím, z čeho sestávají. Weberiánská interpretace vzniku kapitalismu na jedné straně a argumentace vedená z titulu globální historie na straně druhé se tak budou lišit především odlišnou volbou toho, co je ještě relevantní; budou předkládat odlišná fakta, odlišné narativní substance a ve výsledku tím dají vzniknout odlišným *narratiím*.²⁵⁵

Tato kombinatorická hra není nepodobná pojmům *kvazi-vyprávění*. Při tvorbě *kvazi-zápletky* rovněž volíme konečný soubor relevantních příčin, faktorů a důsledků; *kvazi-událost* představuje časovou rovinu celého příběhu a zároveň v sobě soustředí jeho ne-chronologický rozměr, tzn. dává vyprávění jeho vyznění, pointuje ho (např. jako *přerod feudalismu v kapitalismus*, čímž se feudalismu vystavuje úmrtní list a dodatečně se tak definuje); *kvazi-postava* má nakonec atribuční roli – je tím, komu se to všechno děje (českému národu, utlačovaným třídám aj.).²⁵⁶

Weberovské ideální typy, koligační pojmy nebo zastřešující koncepty, nazývané v *Času a vyprávění* entitami druhého a třetího řádu, tak vlastně představují implicitní příběhy: jsou pobídkou k jejich odvyprávění (podobně jako jsou fakta vždy těhotná hypotézou, kterou bude třeba vyložit).²⁵⁷ V podstatě formují osnovu narace, tvoří lešení její zápletky. To rozhodně platí pro dějiny fenoménů, jakými jsou feudalismus nebo umění: způsob, jakým si ten nebo onen pojem definujeme, ve výsledku předznamenává, jaký příběh o nich budeme psát. Pojem se tak jeví jako předběžný rozvrh vyprávění (anebo jeho shrnutí). Co je ale kostrou příběhu v případě *národa*, tedy prvořadě, neodvozené sociální entity? Jinými slovy, co si počít s pojmem, který je synekdochou živého společenství, a nikoli souboru odvozených jevů? Národ je v první řadě také možno definovat různě – třeba jako etnicko-jazykovou skupinu, anebo jako „smyšlené společenství“. A především, i národy mohou mít své osudové narativy, i když dnes už jsou velice nepopulární. Patří mezi ně například příběh vzkříšení, jako je tomu v případě českého obrození; anebo můžou získat formu věčného sváru vnitřních hodnot – třeba idealismu a pragmatismu, jak to v případě Poláků naznačuje Norman

255 Zatímco pro Webera bude stěžejní etika a teologie jednoho náboženství, příslušníci *global history* budou vyzdvihovat roli kolonialismu a otrokářství. Srv. MAX WEBER a MILOŠ HAVELKA (eds.), *Metodologie, sociologie a politika*, Praha 2009, str. 182-242 na jedné straně a na druhé KENNETH POMERANZ, *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*, Princeton 2000 nebo SVEN BECKERT, *Empire of Cotton: A New History of Global Capitalism*, London 2014.

256 Srv. oddíl „Strukturní prvky historické narace – epistemologická analýza“ v první části, zvláště str. 29n.

257 Jako by se zdálo, že historický čas ani nemůže bez nějakých zastřešujících konceptů – tj. bez implicitních příběhů – existovat. Podle Kosellecka se filosofie dějin objevují ve stejný okamžik jako sama moderní historie. „It is no accident that in the same decades in which history as a collective singular began to establish itself (between 1760 and 1780), the concept of a philosophy of history also surfaced. (...) It is linguistically one and the same event which constituted history in the sense customary today, and on this basis gave rise to a philosophy of history.” KOSELLECK, *Futures Past*, str. 36. Co jiného jsou však filozofie dějin než jakési extendované *kvazi-zápletky*, rozprostřené nad celou historií? Můžeme vzpomenout i na Jana Assmanna, podle něhož se historický čas vynořuje na úsvitu dějin jako čas *sémiotizovaný*, tj. naplněný božským řádem. Viz oddíl „Barvy dějinnosti“, str. 98-101 Ani zde si historický čas nevystačí sám se sebou, jako pouhý soubor partikulárních událostí, ale musí už mít jistý smysl, jisté směřování; jinými slovy musí být příběhem.

Davies (viz výše). Ať tak či onak, obecné pojmy a ideální typy dokážou mezi bezprostředním vyprávěním na základě individuálních fakt a mezi celkovou pointou, shrnutou *narratiem* či *kvazi-událostí*, prostředkovat.

To nás vede k dalšímu podstatnému závěru. Ona zobecnění, pojmy a koncepty, zkrátka historikův metodologický aparát, sehrávají roli, kterou z nedostatku lepších termínů nazvěme *metaleptickou* či *diegetickou*. Umožňují transcendovat aktuální líčení, aby připomněly zastřešující příběh, tvořící rámec tohoto partikulárního vyprávění. Zavádění setby brambor, pronajímání pozemků, nevykonnost zemědělství – to jsou pouze *epizody* mnohem větší *kvazi-události*, ať už marxistické nebo nacionální. Historické vyprávění totiž, jak se ukazuje, vždy vypráví hned dva příběhy naráz – v prvním plánu líčí to, co se historik dozvěděl ze svých pramenů, a mluví pak o zemědělství, umění, diplomatech a válkách, ale klidně i o životě polských uprchlíků v Paříži nebo o událostech, jež se odehrály v Bělověžském pralesu. Avšak vedle toho nám sděluje i cosi o smyslu toho všeho: pak se dozvídáme něco o osudu celého národa, o hluboké ekonomické proměně světa, o samotné povaze dějin anebo sami o sobě (třeba jak podléháme mýtům). A mezi těmito dvěma příběhy – jedním bezprostředním, „mimetickým“, a jedním přeneseným, zastřešujícím – pomáhá prostředkovat celá řada vzájemných odkazů a pojítek, které jsme se zde rozhodli nazývat *diegetickými* či *metaleptickými* (pro jejich schopnost tlumočit mezi průběžným vyprávěním a „smyslem“ tohoto epizodického vyprávění, reprezentovaným velkou strukturou *kvazi-vyprávění*, vepisující se do širších dějin, do dějin tak vůbec). *Metaleptickou* funkci můžou plnit různé elementy narace – v *Krajině a paměti* se tak činí onou hutnou řečí figur. Ve standardnějším historickém psaní však tuto roli sehrávají především pojmy a konceptualizace, jež jsou přechodem mezi individuálními fakty (jež zobecňují) a *kvazi-událostí* příběhu (kterou činí viditelnou a umožňují ji sledovat).

Na to vše ale výchozí styl grandiózně rezignuje. Představuje svého druhu experimentální psaní, jež se od sebe snaží odseknout vše, co ho činí vyprávěním: zápletku i pointu. Toto zřeknutí se je samozřejmě pouze hypotetické, neboť historický diskurz nemůže existovat mimo říši narace. Jako gesto má ale zásadní důsledky pro konečné vyznění textů.

Radikální omezení na individuální fakta způsobuje, že se mezi jednotlivými informacemi ztrácí jakákoliv hierarchie. Podstatné je vše a zároveň není nic nejpodstatnější.²⁵⁸ Jedná se o pouhý sled

258 Tato dezorientace se mi stává téměř hmatatelnou. Texty, z nichž cituji a které mám před sebou položené, se hojně užívají či užívaly jako vysokoškolská skripta, a protože jsem si je půjčoval ve veřejných knihovnách, prošly už rukama nepočítaně studentů. S tím, jak listuji stránkami, zároveň vidím, co všechno studenti uznali za vhodné si zvýraznit nebo podtrhnout, co považovali za podstatné a hodné zapamatování. Knihy bývají začmárané ob řádek, v pasážích s politickými dějinami jsou pak podtrhané úplně všechny věty, od začátku do konce. Ve výsledku se nemuselo podtrhovat nic – stačilo se nazpaměť naučit rovnou všechno.

nikdy nekončících událostí, o kronikářskou sekvenci, již nelze uzavřít. Metodologický agnosticismus anuluje i možnost zastřešující pointy, jež by ve zpětném pohledu vysvětlovala partikulární fakt jako epizodu nějakého celku. Příběh tak přichází o jeden ze svých hlavních mimetických zdrojů – o teleologičnost.²⁵⁹ Ta je samozřejmě v prvním plánu očividná – historik ví, jak dopadly bitvy a reformy, ale není už úplně zřetelné, k čemu série válek nebo hospodářských invencí nakonec vedly. Na horizontu se tak nezřetelně rýsuje vágní metanarativ pokroku – ať už národního, ekonomického, technologického nebo společenského. Blíže neurčený vývoj se stává jediným vyvrcholením dějin a potažmo vyprávění. Pointou je zkrátka přítomnost – bez dalšího vysvětlení.²⁶⁰

Ilustrujme si toto celkové anulování vyprávění ještě jedním výňatkem. Je o válce ve Vietnamu:

Letní rozhovory v Paříži, kde se hlavním Kissingerovým partnerem stal vlivný Le Duc Tho, vytvořily předpoklady pro říjnovou shodu, kdy obě strany souhlasily s návrhem devítibodové dohody o zastavení palby, stažení amerických jednotek a mírovém sjednocení země. Po přechodnou dobu, tj. do vypsání všeobecných svobodných voleb, měly v jižním Vietnamu existovat obě vlády, tj. prozatímní revoluční vláda a legitimní vláda republiky a uchovat si i nadále své vnitřní a zahraniční funkce. Po dalších politických peripetiích, včetně zcela zbytečného bombardování Hanoje, podepsali v Paříži dne 27. ledna 1973 ministři zahraničí Spojených států, Vietnamské demokratické republiky, prozatímní revoluční vlády Jihovietnamské republiky a Vietnamské republiky „smlouvy o ukončení války a obnovení míru ve Vietnamu.“ V březnu 1973 odešli z jižního Vietnamu poslední američtí vojáci, ale Vietnamci ze severu zůstali a Vietcong obnovil boje. Nixonova administrativa prakticky obětovala svého jihovietnamského spojence. Agónie saigonského režimu prezidenta Thieua trvala dva roky. Závěrečná operace severovietnamské armády s kódovým označením Ho Či Min skončila 30. dubna 1975 obsazením Saigonu. Komunisté se prosadili i v Laosu a v Kambodži se zmocnili vlády Rudí Khmerové, jejichž sociální experimenty spojené s genocidou vlastního obyvatelstva vyvolaly nový konflikt.

Válka v Indočíně stála Spojené státy 150 miliard dolarů a 57 000 životů amerických vojáků. Na poměrně dlouhou dobu rozdělila americkou společnost a tzv. vietnamský syndrom dlouhodobě paralyzoval zahraničně-politickou aktivitu Bílého domu.²⁶¹

259 Připomeňme příbuznost konfigurace zápletky a „izolování systému“, které podle G. H. von Wrighta předchází intencionálnímu jednání. RICOEUR, *Philosophies critiques de l'histoire*, str. 154. Zároveň s tím se do vyprávění dostává aspekt nitročasovosti, viz též, *La fonction narrative et l'expérience humaine du temps*, in: *Archivio di filosofia*, Roma 1980, str. 352.

260 Citujme Whitea: „podle Rankeho končila historie v přítomnosti“. WHITE, *Metahistorie*, str. 227.

261 VLADIMÍR NÁLEVKA, *Světová politika ve 20. století (II)*, Praha 2000, str. 149.

Pasáž je takřka čistou ukázkou rétoriky posloupnosti. Jedná se o poslední stranu kapitoly *Třicetiletá válka v Indočíně*, tj. jakési vypointování série konfliktů odehrávajících se na území dnešního Vietnamu. Nejsilnější interpretací je zde opět nadpis, který naznačuje, že dva vleklé konflikty vlastně tvoří jedinou událost. Jinak celá kapitola ubíhá ve sledu diplomatických faktů, událostí a dat, z nichž exemplárně vybíráme tu část, jež stojí v místě, kde bývá tradičně umístěno vyústění vyprávění – na konci.

Co jsme konstatovali dříve, platí i tentokrát. Jedná se o kronikářský sled událostí, jenž tvoří „mnoho začátků, které sice končí, ale nikdy se vlastně neuzavřou.“ Nacházíme zde zase řadu fakt nestejného rozsahu, mezi nimiž nelze zřetelně určit, která jsou nejdůležitější – nebo alespoň signifikantní pro celek vyprávění. Opět se tak vytrácí jakákoliv hierarchie mezi jevy a věcmi. Tato absence jakéhokoliv řádu je nicméně projevem hlubší bezradnosti, totiž absence *kvazi*-události. Jistě, lze namítnout, dotyčný text přeci pouze podává prostou zprávu o tom, co se stalo – *jak se to doopravdy odehrálo*. Ale i objekt popisu musí být ohraničen, nemá-li se jednat o sled nesouvislých detailů. Pakliže tedy kapitola pouze zaznamenává, jak se věci přihodily, nabízí se v první řadě otázka, *co* je předmětem tohoto líčení. Ovšem ptáme-li se po *co*, dožadujeme se vlastně *kvazi*-události či *kvazi*-postavy. Co zde však stojí na jejich místě?

Kapitola *Třicetiletá válka v Indočíně* začíná popisem francouzské kolonizace regionu a končí bilancí amerických výdajů a ztrát. Jediné pojítko mezi oběma událostmi je tak na první pohled fakt, že se v tom jednom a samém regionu vedly ve 20. století války. Název sugeruje, že se jedná o dějiny jediné války. To by šlo zajisté věcně rozporovat – zatímco Francouzi usilovali o udržení svého koloniálního panství, Američané zde vedli epizodický konflikt studené války (sám autor říká, že „druhá válka v Indočíně“ dostala s angažmá USA a SSSR „zcela nový rozměr“, str. 145). Nicméně nás teď ani tolik nezajímá striktně historická perspektiva, jako spíš rovina rétorická. Kapitola *Třicetiletá válka v Indočíně* se dělí na tři části, nazvané *První indočínská válka, 1946-1954*, *Ženevská konference o Indočíně* a *Druhá indočínská válka*. Kromě podobnosti názvů obou válek ale dotyčné události pojí jen minimum odkazů: s označením *třicetileté války* už se v textu dále nijak nepracuje, čili se jedná o pouhý stylistický ornament. Nebudují se zde ani žádné nadřazené pojmy, jež by všechny události metodologicky (a de facto i rétoricky) spínaly dohromady a plnily onu diegetickou funkci. Nakonec tomu odpovídá i slovník celé kapitoly – jakmile z bojiště odejdou Francouzi a nastoupí Američané, promění se zkrátka část aktérů, letopočty a dějiště (Dien Bien Phu nahradí Tonkinský záliv), ale stále se válčí a vyjednává, stále se hrají politické hry. První část války, angažmá Francouzů, navíc ani nefunguje jako předehra pro proslulou americkou intervenci – je k ní

zkrátka přiřazena; jedná se o neproduktivní, hluchou juxtapozici. Ve výsledku si tak čteme spíše regionální kroniku místních válek.²⁶²

To je dobře vidět ze závěrů: dozvídáme se, že americká armáda nakonec odejde a že severní Vietnam pohltní ten jižní. A hned dále se dozvíme o nástupu komunistických režimů v sousedních zemích a o tom, že v jedné z nich došlo ke genocidě, *což vyvolalo nový konflikt*. Není přitom zřetelné, v jakém vztahu jsou tyto události ke všem předchozím. Je to důsledek americké vojenské přítomnosti? Je to potvrzení tzv. dominového efektu, podle něhož nástup jedné komunistické diktatury spustí řetězovou reakci nástupu dalších? Bilance války z americké perspektivy naznačuje jistou marnost celého podniku, tedy implikuje symbolickou prohru USA, ale chybí zde měřítko (jsou tyto ztráty a výdaje nemístné? Kolik zemřelo Vietnamců?). Jedná se zkrátka o strohý výčet – opět bez hierarchie, poněkud auto-explikační a auto-referenční. Zmínka o *dlouhodobé paralýze zahraničně-politické aktivity Bílého domu* zní potom jako ozvěna onoho *nového konfliktu*, vyvolaného Rudými Khmery v Kambodži. Tradiční kronikář by takovou anticipaci udělat nemohl – jedná se o teleologickou logiku, v níž už víme, co přišlo později, takže zde mluví historik. De facto se zde naznačuje, že přestože psaní v tomto bodě končí, dějiny pokračují dál – chaoticky, z roku na rok a stále ve stejném sledu válek, mírových jednání, převratů a dalších válek. Obloukem se tak vracíme k *historia magistra vitae*. Jenže zatímco ta sloužila jako etický kompas a rezervoár exemplu, dějiny v podání výchozího stylu jsou sledem partikulárních, nepřenositelných fakt, jež jsou ve výsledku všechna zaměnitelná.²⁶³

Ve výchozím stylu, zkrátka, nelze dost dobře udělat závěr, protože zde chybí pointa. A pointa chybí, protože výchozí styl záměrně nevypráví a rezignuje na zápletku. To jde ruku v ruce s oním výše zmiňovaným metodologickým agnosticismem. Dotyčný úryvek, přestože se jedná o závěr celé kapitoly, neobsahuje žádnou sumarizaci, žádnou abstrakci ani shrnutí. Smyslem příběhu je totiž příběh ve svém neredukovatelném celku – všechny jeho části jsou v tomto souměrné a stejně podstatné. Dotyčná událost se dá vypovědět jen tak, že se zopakují *všechny* její prvky. Možná že právě kvůli tomuto rysu výchozího stylu působí běžné historické vyprávění tak zahlcujícím

262 Jediným aktérem, který vykazuje nějakou kontinuitu, jsou Vietnam a severovietnamské „postavy“ (Ho Či Min, Viet Minh atd.). O dějiny Vietnamu, resp. dějiny vítězství lokálních komunistů, se však jedná až jaksi nechtěně, v druhém plánu a ironicky. Předmětem vyprávění jsou totiž především akce Francouzů a Američanů. Je to ostatně patrné ze závěrečné části: bilancují se ztráty a náklady na straně USA, nikoli Vietnamu. Kniha, jež se jmenuje *Světová politika ve 20. století*, je tak především o politice Západu, resp. Severu. Vietnam vstupuje do dějin až obsazením Francouzi a odchází z nich společně s Američany. Jako by se tím dávalo za pravdu Whiteově tezi, že popisná historie je především ideologií statu quo. Srv. WHITE, *The Politics of Historical Interpretation: Discipline and De-Sublimation*, in: týž, *The Content of the Form*, str. 58-82; týž, *Metahistorie*, str. 39, 48.

263 Historikovo moudro je často totožné s moudrem diplomata. Všechna ta klišé o koncertu velmocí, o Anglii, hledající spojence na východ od svých nepřátel, o úloze Bosporu apod., celá tato zaprášená novověká moudrost je společná oběma dvěma profesím. Ponechme nyní stranou, kdo si víc osvojil znalosti druhého – podstatné je, že se tak mohlo stát díky specifické dějinnosti, již určitý typ historie nabízí.

dojem; a zároveň tak úmorně. Předkládá totiž nezbadatelné dějiny – takové, do nichž se dá jen těžce proniknout. Jediný smysl, jediný závěr, který tyto dějiny můžou nabídnout, bude ve výsledku nechtěný a opět přítomný jaksi ironicky: máme co do činění s dějinami tak repetitivními, až se zdají nekonečné. Ve výsledku se jen valí přes hlavy čtenářů.

Tento dojem je umocněn i naprostou absencí vypravěče; vše se děje jakoby samo. Dějiny sledují chronologickou posloupnost a líčené dění má svou vnitřní *kvazi*-kauzalitu – vyjednávání vedou k rezolucím, rezoluce ke svému plnění, jejich plnění ke koncům konfliktů, konce konfliktů k nespravedlnostem a nespravedlnosti rozněčují další konflikty s dalšími mírovými vyjednáváními – *ad nauseam*. Tuto zdánlivě autonomní kauzalitu událostí umožňuje i uměřený, strohý styl, jenž se brání silné metaforice – a přeneseně jakékoliv synekdoše, jakémukoliv zobecnění.²⁶⁴ Jako metafory zde totiž neslouží ani ideální typy, ani jakékoliv jiné zastřešující pojmy. Pointa, chceme-li nějakou hledat, není korelátem vyprávění, ale je s vyprávěním *v celém jeho rozsahu* totožná. A jakákoliv iluze metody s tím jen máloco zmůže. Takový je nakonec i úděl marxismu v českém historickém psaní. Právě proto jsme výše vyslovili domněnku, že na celkově „pozitivistickém“ vyznění standardního stylu se mnoho nepodepsal. Působí spíš jako balast, resp. jako pouhá příležitost k tomu rozšířit inventář faktů nad rámec válek a krizí i na nejnižší společenské žebříčky, na spodinu, chudinu, zemědělce apod. Samotný princip výchozího stylu tím ale příliš narušen není – marxismus je pod náporom faktů a za neustálého tahu pozvolné posloupnosti dějin prakticky neutralizován.

Zdánlivě autonomní pohyb dějin tedy plyne z jisté rádobý auto-explikativnosti, dané všudypřítomnou *kvazi*-kauzalitou, tj. kauzalitou omezenou na vnitřní zákonitosti nějaké uzavřené sekvence událostí. Vraťme se k poslednímu úryvku. Každý dílčí děj – vyjednávání v Paříži, odchod americké armády, obnovení bojů, triumf severního Vietnamu, prosazení komunistů v Laosu a Kambodži – je samovolně vysvětlen logikou posloupnosti; prostě tím, že následuje po ději předchozím. Dohromady tím vzniká závěrečná událost celku „druhé indočínské války“ (jak dotyčný oddíl Nálevka nazval). Ten navazuje na „Ženevskou konferenci“ a „první válku v Indočíně“, jež se také skládají ze svých dílčích posloupností s jejich vlastní kauzalitou. Tato vnitřní kauzalita je přitom jakoby neredukovatelná. Protože vyprávění stojí tak, jak stojí, a protože jeho konečnou identitu zakládá každý jeho dílčí prvek, vzniká zde ten zvláštní dojem, že vypuštění jediného faktu, vytáhnutí jediné cihličky ze zdiva vyprávění, by vedlo ke skácení celé budovy. Dějiny, které se skládají z individuálních a unikátních fakt, jsou ve výsledku velice křehké. Ježto se nepracuje se

264 K uměřenému stylu u pozitivistů viz CARRARD, *Poétique de la Nouvelle Histoire*, str. 18-21, k metafoře str. 19. Jablonka pak mluví o ne-stylu, „metodě bez literatury“: „On y tombe quand on oublie ou refuse de poser la question de l'écriture. Si la science s'oppose à la littérature, la 'mise en mots' de la recherche (comme on parle de 'mise en boîte') devient une corvée, un mal nécessaire.“ JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine*, str. 261-262.

zastřešujícími koncepty, jež by vycházely ze zobecnění, ani se seriálními fakty, může změna jediného faktoru zcela vykolejit mašinu dějin. „Obrněnec *Schleswigg-Holstein*, který nedávno připlul na oficiální návštěvu Gdaňska, napadl polské pásmo *Westerplatte*“,²⁶⁵ připomíná Robert Kvaček bojovou operaci, jíž tradičně začíná druhá světová válka. *Ale co kdyby Poláci Westerplatte ubránili?* Potom by druhá světová válka nezačala? Takový fatalismus příčinné provázanosti jednotlivých faktů karikuje Claudio Magris v *Dunaji*. Když s přáteli hledal pramen veletoku, našel ho v jisté promáčené stráni, do níž se, jak se ukázalo po dalším ohledání, vsakovala voda z přetékané kádě, naplňované kapajícím kohoutkem. Kdyby někdo kohoutek utáhl, zazní udivená otázka, vyschl by potom celý Dunaj?

Stejnou, poněkud groteskní logiku sleduje i kauzalita posloupnosti. Metodologický agnosticismus a bezvýhradná orientace na partikulární fakt totiž ve výsledku potlačuje jakékoliv střední či dlouhé trvání, jež by náhodný sled dvou událostí dokázalo překlenout. Zbývá jen pěna dní krátkého trvání, nepřehledný sled událostí, čas novinářů, čas bez zjevné hierarchie, v němž je podstatné vše a cokoli se tak jeví jako relevantní a určující. Cokoli také dokáže trhnout kormidlem dějin (jež se beztak bez kontroly otáčí ze strany na stranu).

Tutéž perspektivu chaosu lze ale také otočit v pravý opak. Protože každý fakt je pro příběh určující, je nakonec každý fakt příčinou něčeho. Vše tak prostupuje jakási všeobjímající kauzalita – nic se neděje náhodou. To může vést i k pocitům jisté paranoie, *pandeterminismu*, jak by řekl Tzvetan Todorov.²⁶⁶ A protože abstrakce byly vypuzeny a jedinou relevantní existencí zůstává pozitivní fakt, musejí mít i všechny temné, kusé, neúplné a obskurní kapitoly dějin své pozitivní, faktické vysvětlení. Zde se pak rychle dostáváme na půdu čisté ezoterie. Když má historik, jehož unesla logika pandeterminismu, například vyložit delfskou věštírnu, nezbývá mu než se uchýlit ke konspiračním teoriím či k nadpřirozenu: Pýthie buďto měla „své agenty a informátory“, kteří měli tak dobrý přehled o antickém světě, že jí umožnili dělat fundovanou prognostiku, anebo prostě ovládala telepatii. „Moderní parapsychologie rovněž nevylučuje, že Pýthie se mohla autosugescí skutečně dostat do takového transu, že nabývala mimořádných schopností.“²⁶⁷ Zde už jsme jen krok od blouznění lidí, jako jsou Erich von Däniken, který zničení Sodomy a Gomory vysvětluje nukleární explozí,²⁶⁸ nebo Thor Heyerdahl, podle nějž se mezoamerické kultury naučily stavět

265 KVAČEK, *Diplomaté a ti druzí*, str. 14.

266 TZVETAN TODOROV, *Úvod do fantastické literatury*, Praha 2010.

267 LADISLAV VIDMAN, *Od Olympu k Panteonu: antické náboženství a morálka*, Praha 1986, str. 66. Zmiňují se i faktory jako radioaktivní výpary aj.

268 „Předpokládejme tedy zkrátka a dobře, že by i Sodoma a Gomora byly plánovitě a úmyslně zničeny jaderným výbuchem. (...) Kdo měl uniknout – např. Lotova rodina – musel se vzdálit několik kilometrů od epicentra do hor: skály pochopitelně odstíní nebezpečné tvrdé záření. Jak je obecně známo, Lotova žena se přece jen ohlédla a zadívala přímo do atomového slunce.“ ERICH VON DÄNIKEN, *Vzpomínky na budoucnost: nerozluštěné hádanky minulosti*, Praha 1969, str. 41-42.

pyramidy od starověkých Egypťanů, plující na svých bářkách sem a tam přes Atlantik. Imaginace ezoteriků je zkrátka vždy materialistická, vždy odkázána na hledání příčinné kauzality mezi existujícími, hmotnými předměty tohoto světa, byť by byly sebevíce bizarní.²⁶⁹

Tím nechceme říct, že jsou praktikanti výchozího stylu a pozitivisté nutně ezoteriky – ovšem všudypřítomná kauzalita posloupnosti takový myšlenkový horizont poskytuje. Řadit fakta prostě za sebe zkrátka není nevinné. Posloupnost je stylovým prvkem, jenž má své specifické účinky na straně refigurace, a to i kdyby se historici nastokrát rozhodli nevyprávět, ale pouze předkládat domněle nezkalenou pravdu dějin. Přestože jejich anti-dějiny vědomě suspendují některé základní rysy vyprávění, jako vyprávění jsou nakonec čteny a vnímány – akademickým historikům se však výsledný efekt pouze vymknul z rukou, je nechtěný.

Posloupnost tedy vede k jistému zploštění dějin, ke ztrátě hierarchie, k dezorientaci, přehlčení, nemožnosti souhrnu, k fatálnosti kauzality. Posloupnost však vzniká kumulací faktů. Zaměříme se nyní na ni.

Rétorika výčtu

Výčet je vlastně rubem posloupnosti, jejím stavebním kamenem, hmotou běžného historického vyprávění. Posloupnost vyjadřuje chronologický, vývojový aspekt výchozího psaní, je formálním provedením sukcesivního řetězení fakt. Jako taková tvoří ale spíše implicitní rovinu vyprávění. To, co vytane před očima každého, kdo otevře standardní historickou knihu, je především soustavný výčet fakt, jejich nekončící enumerace.

Ve Whiteově terminologii bychom tento přístup k psaní mohli kategorizovat jako formistický, totiž takový, jenž „se pokouší o určení jedinečných vlastností předmětů nacházejících se v historickém poli.“ Dotyčný způsob psaní potlačuje všechny podobnosti ve jménu partikulárního a nezaměnitelného a spíše než kontext či okolnosti je pro něj určující „jedinečnost jednotlivých činitelů, sil a činů vytvářejících ‚události‘“.²⁷⁰ To nakonec vede k „disperzivnosti“ tohoto stylu, k jeho rozptýlu v detailech, oproti sjednocujícímu, integrativnímu charakteru organistických či mechanistických postupů, jaké nacházíme u Hegela nebo Marxe.²⁷¹

269 THEODOR ADORNO, *Minima Moralia: reflexe z porušeného života*, Praha 2009, str. 240-241.

270 Obě citace in WHITE, *Metahistorie*, str. 30.

271 White jako příklad formistů uvádí Micheleta a romantické historiky, kdežto Ranke je pro něj – překvapivě – organicistou. Whiteovi by zde ale šlo vyčíst, že se zkrátka uchyluje k intelektuálním dějinám a svou tropologickou analýzu, ke které se hlásí v úvodu do *Metahistorie*, neaplikuje důsledně. Ranka totiž nečte s lupou a jako

Whiteova definice nám může posloužit jako východisko. Onu vůli odseknout se od jakýchkoliv pout, jež by historické vyprávění integrovaly do evolučních schémat, mechanistických zákonů, ale i do zastřešujících pojmů či tendencí delšího trvání, jsme konstatovali už výše. Vyprávění toho dosahuje především nechutí k užívání zobecnění a abstrakcí. Popis individuálních fakt má být ovšem auto-explikačním do té míry, že se brání i zobecnění kontextem – historik by se totiž musel buďto uchýlit k delším časovým úsekům a jeho vyprávění by se tak stalo jen jejich epizodickým úsekem, anebo by musel vzít v potaz sociologický, neřkuli antropologický rozměr líčených událostí.²⁷² V takovém světle ale individuální fakta ztrácejí svou unikátnost, protože se stávají prostými epifaniemi – znaky zákonů, kontextů, tendencí, kultury atp. Kontext si tak mohou poskytnou opět jenom fakta – jeden jejich shluk je „kontextem“ pro jiný. Francouzská kolonizace Indočíny, její následné obsazení Japonci, opětovný nástup Francie, její debakl u Dien Bien Phu atd. jsou kontextem druhé vietnamské války v tom smyslu, že Američané vstupují na pole, které je již definované tím, že se v něm tyto události předtím odehrály. Kontextem japonské kapitulace na konci druhé světové války je puč proti císaři, sovětské vojenské operace a americká válečná loď Missouri kotvící v tokijském zálivu. Fakta plodí zase jen fakta.

Toto hromadění individuálních fakt, jež stojí v nepřímé úměře k vysvětlení zastřešujícím pojmem, má přitom svou vlastní, implicitní časovost. Fakta jsou neporovnatelná, protože jsou neopakovatelná v čase. Paul Veyne k tomu podotýká, že „quiconque rapprochera, même pour les opposer, un fait romain d'un fait chinois sera suspect de fantaisie. Pourquoi? (...) parce que, par une étrange illusion, on croit que l'histoire ne se répète pas; sous prétexte qu'un fait historique est individuel, on s' imagine qu'il est singulier.“²⁷³ Není divu, že fakta nejde shrnovat do větších celků, nedejbože vkládat do sérií, když je každé z nich neredukovatelným znakem dějin jako takových. Sdružovat historické partikularity v pojmech by se rovnalo zatemňování minulosti.

Obrátit se k plnosti historického dění, k neredukovatelnosti lidského života, to je samozřejmě jak metodologickým, tak estetickým i etickým rozhodnutím par excellence. Dále v této práci budeme

organicismu neshledává jeho styl psaní, ale až celkové vyznění jeho díla, a to protože dějiny pro něj *skončily dobře* neboli v komické zápletce, zformováním národních států. Je ovšem otázkou, jestli by šlo takový závěr učinit ze samotných Rankových historických textů a ze způsobu, jakým jsou napsány. Jinými slovy je otázkou, jestli White do Rankova díla prostě neprojektuje jeho deklarovanou filozofii dějin, která ale s praxí jeho psaní nemusela mít mnoho společného. K dvojznačným výsledkům Whiteovy interpretace se vrátíme v oddíle „Hayden White a tropologický přístup“ ve třetí části.

272 Ani tomu se nelze ve výchozím stylu vždy vyhnout. Kvaček ve výše citovaném výňatku jakoby mimochodem uvádí, že „císaře se pučisté nedokázali dotknout. I pro ně představoval posvátný symbol a záruku moci.“ Nálevka zase k počátkům Vietnamské války podotýká, že americká „snaha o prosazení demokratických principů občanské společnosti se musela střetnout s tradiční konfucíánskou politickou kulturou, tj. s důrazem na hierarchii, autoritu a příbuzenské vztahy.“ NÁLEVKA, *Světová politika ve 20. století (II)*, str. 145. Bez antropologického kontextu se tak zjevně neobejde ani striktní diplomatie. Protože se ale tyto zmínky objevují nahodile a vlastně jen aby daly prostor pro to podstatné, tj. pro samotné války a politické hry, sehrávají spíše roli kuriozit.

273 PAUL VEYNE, *L'inventaire des différences. Leçon inaugurale au Collège de France*, Tours 1976, str. 38.

argumentovat, že právě překvapivost reálného dění je jedním z nejsilnějších argumentů ve prospěch specifické rétoriky historie, která dokáže být poeticky inovativní bez toho, aby se proměnila v čistě fikční žánr, jak rádi naznačují post-strukturalisté. Tento radikální obrat k reálnému skrze individuální fakt ale ve standardním historickém stylu nabývá poněkud paradoxního naplnění.

V první řadě je zde jistá metodologická volba toho, co je ještě historickým faktem. Běžná historie totiž de facto přebírá velkolepá témata kronik, žánru *monumentů*, jež bývaly zůstavovány pro pozdější generace, dále agendu diplomatických dokumentů apod. a v případě starších dějin pak zpravidla přejímá pole vytyčené už antickými historiky a tradované do moderních dnů.²⁷⁴ Redukce zastřešujících pojmů a konceptů a obrat k mimetickému jednání běžných aktérů tak nemusí nutně znamenat větší příklon k „realnosti“ vyprávění, ať už ji myslíme cokoliv. Velké či politické dějiny sice matou tím, že zpravidla líčí skutky jednotlivců (příčemž ani synekdochy typu „Německo zaútočilo“ či „východní fronta se hnula“ netrpí nijak velkou mírou abstrakce), přesto jsou ale samy projevem určitého pojmového formalismu či jisté terminologické strnulosti.²⁷⁵

Výchozí styl totiž sugeruje, že dějiny v pravém slova smyslu mají být především dějinami událostními. Událost krátkého trvání je dispozitivem dějin, teprve skrze ni vstupuje realita do zorného pole historika. Není pak divu, že dějiny v přísném slova smyslu začínají obvykle až se sumerskými městskými státy, v případě Čech potom s Velkomoravskou říší. Teprve v těchto epochách je totiž možno zapříst nit posloupnosti panovníků a pohlcování jedné říše druhými. Do nástupu státních útvarů musí tento pohyb suplovat nejprve jednotlivé druhy a posléze kultury – jedná se o *prehistorii*. „V mezozoiku se vyvíjejí savci a dochází k odštěpení ptáků. V živočišné říši kulminují veleještěři, jejichž vyhynutím v období Křída mezozoikum končí. V kenozoiku začíná v období třetihor zemská fauna i flóra pomalu nabývat dnešní podoby. Po vyhynutí veleještěřů (dinosaurů) dochází k prudkému rozvoji savců a jejich jednotlivých řádů, tedy i řádu Primates (asi

274 Jak se konstituovala tradiční témata pozitivismu a historismu 19. století, přejatá akademickými historiky ve století 20., by bylo potřeba samostatně zhodnotit. Svou roli hrála nepochybně sama povaha dostupných pramenů i to, že moderní historie se konstituovala splynutím „archivní“ a „narativní“ historie, přičemž první zmíněný žánr se soustředil právě na péči o dokumenty politické nebo církevní povahy. Významná byla nakonec i poptávka po národním příběhu. Srv. např. IGGERS, *Historiography in the Twentieth Century*, str. 23n.; JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine*, str. 34-46. Přesto, není dodnes běžné, aby se řecko-perská válka vykládala z perspektivy Peršanů, nebo aby se pád Říma a tradiční konec starověku vyprávěl prizmatem barbarů – tj. aby se opustily narativy vytyčené už Hérododem či Gibbonem.

275 Dá se k tomu přistoupit i z opačného konce. Běžné akademické historické vyprávění je svým způsobem mimetické v tom smyslu, že se zkrátka a dobře uchyluje k, abychom tak řekli, „konvencím historické mimésis“. Nemáme zde však na mysli Ricoeurovo fenomenologické čtení pojmu *mimésis* jakožto *mimésis praxeos*, napodobování lidského jednání a trpění, ale *mimésis* jakožto zobrazení světa, reality, či spíše realismu, nebo alespoň toho, co nám přijde pravděpodobné. V takové perspektivě pak samozřejmě realitu určují i konvence reálného: „mimesis is not a matter of faithfully imitating the real (whatever that is) but is rather a set of conventions for representing what we provisionally and temporarily agree to be the real.“ JAMES PHELAN, *Narrative as Rhetoric. Technique, Audiences, Ethics, Ideology*, Columbus 1996, str. 110. Konvencí historické *mimésis* je pak diplomatika se svými válkami a mírovými smlouvami, jež ji činí žánrově „realistickou“, ale fenomenologicky naopak zcela odtrženou od smrtelného lidského života.

před 60 milióny let).“²⁷⁶ Tímto evolučním exkurzem začínají rozsáhle *Dějiny pravěku a starověku*. O několik desítek stran dále budou namísto veleještěřů a primátů vystupovat olduvajská kultura a kultura šňůrové keramiky a namísto mezozoika a kenozoika chalkolit s eneolitem. A o pár set stran dál už to budou sumerské městské státy a Sargon, kdežto periodizaci bude určovat staroakkadské či starobabylonské období. Nehledě na různé aktéry ale výchozí struktura zůstává neměnná. Událostmi dějin jsou změna, nahrazení, vystřídání, jejichž sukcesivní zřetězení vytváří všeobjímající vývoj, jakýsi korelát dějin. Chronologie monotónně postupuje do přítomnosti, mění se pouze její aktéři.

Je nicméně pravda, že alespoň v případě *Dějin pravěku a starověku* zabírají velkou část knihy i popisy ekologických, hospodářských a kulturních poměrů. To se týká především kapitol věnovaných nejstarším kulturám, asi do 1. tisíciletí př. n. l. O egejské oblasti se tak například dozvíme, že jednotlivé oblasti pevninského Řecka se dramaticky lišily, což je poznamenávalo i v dalším historickém vývoji. Otevřená krajina na severovýchodě, dočítáme se, lákala lovce a později zemědělce, kdežto severní a severozápadní část byla orientována spíše na Ionské moře, oddělené od toho Egejského horami, v důsledku čehož tyto oblasti později zaostávaly.²⁷⁷ V těchto pasážích nejsme tak daleko od dlouhého trvání Braudelova *La Méditerrané*, v němž už i nehybný čas přírody anticipuje dějiny, které se v něm odehrají, a stává se tak především tušeným dějištěm lidských osudů.²⁷⁸ Nicméně v Pečírkově *Dějinách pravěku a starověku* už se tyto údaje dále nerozvíjí, nejsou v průběhu např. peloponéské války doplňovány a připomínány, zkrátka nečteme si zde příběh nějakého prostoru, jenž byl dán lidem k aktualizacím svého potenciálu. Jedná se o údaj encyklopedický, a ne epizodický, tedy takový, který by nějak rozvíjel celek příběhu (tj. dějiny starověkého světa, dějiny egejské oblasti, dějiny starověkého Řecka). A totéž se dá říct i o kapitolách věnovaných hospodářství a kultuře: jaký má smysl znát rozměry uruckých chrámů, příklady staroegyptské literatury nebo sociální rozvrstvení jednotlivých říší, když se s nimi dále nijak produktivně nepracuje a maximálně sehraji roli kuriozity ve vyprávění politickém? (Třeba že Lagaš a Umma se střetávaly kvůli *zásobování vodou z kanálů*?) Fakta zde sehrávají pouze roli informací, jsou řazena vedle sebe, jako slovníková hesla, ale nedochází mezi nimi k další komunikaci, nejsou zřetězována do smysluplných celků.

Jak vidno, vystoupí-li výchozí styl z hájemství diplomatiky, proměňuje se na pouhou encyklopedii, tedy na inventář hesel bez nějakého zastřešujícího pojítka. Takového, jež by mohla poskytnout třeba zápletku vyprávění. Stejně jako jsme to konstatovali u posloupnosti, ani logika

276 PEČÍRKA a kol., *Dějiny pravěku a starověku*. 1. svazek, str. 7.

277 Ibid., str. 335.

278 PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění*. I. *Zápletky a historické vyprávění*, Praha 2000, str. 291.

slovníkových hesel (zvaných *hospodářské poměry, ekologie, kultura*) není nevinná, naopak nese opět svou výraznou časovost. Mohli jsme si toho všimnout už v souvislosti s prehistorickou pasáží. Dějiny se zdají být prostoupeny jediným pohybem, pohybem změny a nezřetelného vývoje. Od mezozoika až po dobytí Saigonu Vietcongem jako by se v nich dělo pořád to samé – jedny elementy střídají a nahrazují druhé a vše se ubírá vpřed. Jedná se vlastně stále o onen modernistický čas pokroku, o němž byla řeč výše v souvislosti s Reinhartem Koselleckem, ovšem v jeho travestované, upadlé podobě. Dějiny stále ubíhají (dopředu), ale jediné, co v nich opravdu dozrává změny, jsou akcidenty, nikoliv základní kategorie dění. *Čas se kvalitativně nemění*. Válčit tak může Sargon stejně dobře jako Hirohito, ale pořád se jedná o válku. A ve stejném duchu se mohou střídat paleolitické kultury, starověké dynastie, středověká království, moderní státy nebo armády účastníci se války v Indočíně, nicméně na struktuře času ani povaze lidských dějin jako by se to příliš neprojevovalo. Stačí porovnat následující pasáže:

Když Sargon upevnil své pozice na severu, obrátil se proti jižním městům. V řadě bitev porazil Lugalzagesiho a stal se tak jediným vládcem Sumeru a Akkadu, jak se od této doby nazývaly dolní a horní část jižní Mezopotámie. Sargon vedl úspěšné války v Sýrii a pronikl až na středomořské pobřeží. Pozdější epická báseň „Král bitvy“, která se našla v egyptské el-Amarně, přičítá Sargonovi i dobytí části Malé Asie. Žádné z území dobytých za hranicemi Mezopotámie se však nestalo trvalou součástí říše.²⁷⁹

Roku 331 se vydal Alexandros do nitra perské říše, kde v severní Mezopotámii u Gaugamél Dáreia znovu porazil. Dáreios byl po bitvě na útěku, zrazen a zabit vlastními satrapy a Alexandros přijal titul „krále králů“, který příslušel vládci perské říše. Poté v letech 331-330 dobyl perské rezidence – Súsy, Pasagardy a konečně Persopolí, kterou vypálil a vyplnil v odvetu za vypálení Athén Xerxem. Tím byla i symbolicky ukončena odvetná všerecká výprava proti Persii: na znamení toho propustil Alexandros oficiálně oddíly korintské ligy a další výpravu vedl už svým jménem.²⁸⁰

Rozhodující úlohu hrály tři státy, z nichž východní Čchi bylo sice nejmenší, avšak hospodářsky silné. Na západě byl rozsáhlý stát Čchinů, který zesílil získáním bohaté západní provincie S'-čchuan, a jižní Čínu začalo ovládat Čchu nejprve 446 př. n. l., definitivně pak 334 př. n. l. po zničení Jüe. Obě „velmoci“ byly stále ještě polobarbarské, zejména Čchin, kdežto Čchu pronikalo úspěšně na sever do

279 PEČÍRKA a kol., *Dějiny pravěku a starověku. 1. svazek*, str. 212.

280 Ibid., str. 593.

kulturně a ideově nejvýznačnějších oblastí. Formálně rozhodujícím se stal rok 256, kdy Čchu obsadilo malý stát Lu, domovinu Konfuciovu, a Čchinové sesadili posledního císaře Čouů.²⁸¹

Nehledě na čas a prostor jsou moc, panství, války a říše de facto totožnými kategoriemi. Opět se mění jen kulisy a aktéři, občas okořeněné nějakou kuriozitou z kulturních dějin, avšak diplomatika sleduje svou vlastní, neúprosnou logiku. Jako kdyby mezi sumerskými městskými státy, helénským Řeckem a starověkou Čínou nebyl žádný kvalitativní rozdíl; liší se jen jména říší a podoba kulturních artefaktů, případně hospodářské artikly. Na totožnosti politiky, hospodářství a kultury jako takových to však nic nemění, ty zůstávají stejné.²⁸²

Je to dílem způsobeno i slepotou vůči koligačním pojmům. S těmi se pracuje pouze nereflektovaně, neboť jsou v prvním plánu, na úrovni slovníku, odmítány. Např. náboženství tak může být reprezentováno různými bůžky a panteony, může být nejprve polyteistické a pak monoteistické, dokonce může nabýt podoby filozofického systému, jako konfucianismus, ale stále se jedná o náboženství. Pojem jako takový nepodléhá v podstatě žádné změně, stejně jako kultura, hospodářství či válečnictví, protože výchozí styl odmítá vzít dlouhé trvání jejich proměny v potaz. Jediným zprostředkovatelem změny jsou tak ve výsledku politické dějiny. Překotný sled říší a panovníků je to jediné, co do dějin vnáší diachronní aspekt. Dějiny samotné se ale zároveň kvůli nehybnosti hospodářství a kultury *kvalitativně nijak neproměňují*. Jediné, co tak času dějin zbývá, je zcela netečný, spíše ale průzračný, transparentní a obsahově vyprázdněný čas astronomický – lineární šipka chronologie, jež spěje kupředu (do přítomnosti).

Protože před dlouhým trváním se zavírají oči a protože jediným nositelem změny je trvání krátké, politické dějiny se propadají do mimořádného pojmového stereotypu. Čína nebo Řím, vše se jeví podobné, vše je jaksi indiferentní. Toho si všiml už Paul Veyne, když historikům vyčítal, že se uchylují k „pozitivním“ faktům a střídmemu jazyku, ale zároveň tím zamlčují, že slova jako imperialismus nebo právo označují v různých dobách a na různých místech zcela nesrovnatelné fenomény. Historikův jazyk svým psaním produkuje pocit naprostého anachronismu a totožnosti různých jevů, a to přestože mezi nimi zeje hluboká propast: „Cet abîme (...), le lecteur de notre

281 PEČÍRKA a kol., *Dějiny pravěku a starověku*. 2. svazek, str. 994.

282 Zcela excesivní je v tomto ohledu proslulý *Vzestup a pád velmocí* Paula Kennedyho, jenž tuto indiferentnost dějin povyšuje na metodu. Ať už se jedná o renesanční říše, imperiální mocnosti 19. století nebo válčící státy ve století 20., světová politika je během posledního pětistiletí pouhou výslednicí hrubých národních produktů jednotlivých zemí a jejich schopnosti uživit dostatečně velkou armádu. Kulturní rozdíly mezi habsburským Rakouskem nebo tokugawovským Japonskem jsou irrelevantní, pokud se nějak nepodepíší na schopnosti vystrojit vojsko a vést patřičně dlouho konflikt. Tato kvazi-objektivní perspektiva, jež bere v potaz pouze vojenský a hospodářský výkon, je samozřejmě hluboce ideologická, protože jako vítězové zde vycházejí – vítězové dějin: nejprve Španělsko, posléze Francie, Británie nebo USA. „Třetí svět“ – Indie, Čína, Afrika – je v roli poražených, je zaostalý a de facto bez dějin, protože jsou mu upřeny vojenská převaha a hospodářská síla, tak jak je má autor latentně definovány.

historien narrateur le sentait obscurément; et l'historien, qui le sent aussi, comptait bien que le lecteur le sentirait: car seul ce pressentiment peut éviter au lecteur de tomber dans cet abîme que l'historien ne sait pas expliciter en paroles; seul ce pressentiment lui évitera ces anachronismes d'atmosphère, ces erreurs sur les nuances, qui sont autant de pièges tendus au débutant.“ „Ce que dit l'histoire narrative est entouré d'une large zone d'inexprimé, où seule une familiarisation sans concepts permet d'éviter les faux pas.“²⁸³ Co zde Veyne líčí, je vlastně recepční zkušenost. Unylý a vždy totožný jazyk pozitivismu sám sebou sugeruje nečasovost, anachronismus – kdyby byl brán doslova, čtenář by se v něm utopil. (Podle Veyna ho od toho chrání pouze ona předtucha *propastného* časového rozdílu.) Ve výchozím stylu se ve výsledku ztrácí distinkce, celé dějiny se zplošťují, nivelizují, stávají samy sobě *totožnými*.

Tím se dostáváme k jedné z hlavních charakteristik *dějinného vědomí*, jemuž dává běžný styl vzniknout. Přidržíme-li se ještě na chvíli Paula Veyna, potom v „pozitivistické“ historii nám uniká veškerá *originalita* minulosti. Jediné, čím se dají nakonec různé partikulární fakty odlišit, je jejich umístění v čase skrze periodizaci. „L'impuissance est de ne cerner l'individuel qu'au moyen d'une notion trop floue et d'un indicateur temporel: ‚C'est un impérialisme, celui de Rome.‘ A ce degré de généralité, cet impérialisme ressemble à tous les autres; il ne reste donc plus, pour sérier les faits individuels, que l'indicateur temporel: on rangera et étudiera les événements selon l'ordre des temps, on mettra ce qui est romain avec ce qui est romain.“²⁸⁴ Ve sledu individuálních faktů, jež jsou koneckonců všechny zaměnitelné, zbývá jako jediné měřítko časové zařazení. Periodizace se jeví jako poslední obrana před úplnou nivelizací celého prostoru dějin. Ty by se jinak paradoxně staly, slovy Veyna, buďto sociologií, tedy rejstříkem, anebo chaosem, čili nekonečnou sbírkou partikularit. Bez jakékoliv konceptualizace či bez metody je jediným způsobem, jak od sebe věci odlišit, jejich časové zařazení.

To lze ještě doplnit zařazením prostorovým, tedy teritoriálně-civilizační nálepkou. Cokoliv je římské, je prostě římské.²⁸⁵ Jedná se ale o stejnou bezradnost, stejnou faleš: k čemu je dobré říct, že něco je z té a té epochy anebo náleží té nebo té civilizaci, když ani potom nejsme schopni pojmově vymezit, čím je ta civilizace či doba specifická; když nejsme schopni ji konceptualizovat?²⁸⁶ Jediné, co mohou v tomto ohledu *Dějiny pravěku a starověku* nabídnout, je osvědčený recept definice kompletním výčtem. Stejně jako je české zemědělství 18. století součtem všech pěstovaných plodin,

283 VEYNE, *L'inventaire des différences*, str. 40–41. Veyne zde laje *vyprávějícím historikům a narativním dějinám*, čímž jsou ve slovníku historiků školy *Annales* míněni pozitivisté, historici omezující se na politické události, chronologii a individuální fakta. Srv. výše, pozn. 234 tohoto textu.

284 VEYNE, *L'inventaire des différences*, str. 47.

285 Veyne si zde explicitně ulevuje nad Arnoldem Toynbeem.

286 Ibid., str. 48.

technik a robotních opatření, tak i civilizaci sumerských městských států definuje až souhrn kulturních artefaktů, hospodářských technik a panovnických dynastií v jejich vyčerpávajícím výčtu. Tím ovšem k žádnému zastřešujícímu konceptu, k žádné *kvazi*-postavě ani *kvazi*-události nedospějeme. Ve výsledku je jediné, co může takového Sargona *kvalitativně* odlišit od Ašóky nebo Caesara, především to, že žil v Mezopotámii a ve staroakkadském období. Periodizace a civilizační určení jsou jen zrádné konceptuální náhražky, které zakrývají ironickou nečasovost výchozího stylu psaní; ba možná jí naopak dávají průchod, a to jakožto vágní znaky „historičnosti“ v jinak indiferentním soupisu nekonečných partikularit.

Přitom nelze pominout ten paradox, že faktů je pro jejich neredukovatelnou individualitu sice nepočítaně, zároveň jsou ale všechny jaksi totožné – jinak by nemusely mít místní a časové určení. Tato přemíra vede k zahlcenosti a dezorientaci, ke ztrátě srozumitelnosti. Výchozí styl předkládá soupisy hluchých juxtapozic, jež sugerují celkovou atemporalitu. Dějiny se tak stávají vnitřně nediferencovaným, až ironickým sledem. Čas se zplošťuje, mizí jinakost minulosti, ruší se všechna její exotická poučnost a zůstává jen indiferentní totožnost. Sargon nebo Nixon, jedná se pořád o ty stejné panovníky a jejich války. Nejsme už tak daleko od režimu *historia magistra vitae*, nicméně ve výchozím stylu mizí i onen etický rozměr, který *historii učitelce* dovoľoval ve stejnosti času nacházet vzory pro přítomnost.

Minulost výchozího stylu se totiž neopakuje, naopak se stále vyvíjí, stále postupuje kupředu. Jedná se o sled neopakovatelných událostí. Ty se na první pohled jeví familiárně a srozumitelně, protože veskrze mimetické jednání, jemuž politické dějiny dávají průchod, jim propůjčuje iluzi reálnosti; a také protože diplomatika odpovídá konvencím historické reprezentace, jež se takto vydává za realismus dějin. Ovšem skutečnost, že jsou skutky minulosti neopakovatelné, zároveň brání tomu je zobecňovat. Individuální fakt tak nejenže se vzpírá zastřešujícím konceptům, ale s odmítnutím *kvazi*-zápetky se zároveň vzdává i toho být exemplum. Etický rozměr výchozího stylu je tedy opět nechtěný a v důsledku ironický. Akademické psaní nám nabízí velkolepé dějiny, jež se zdají díky zdánlivé mimetičnosti blízké, ale pro svou odtažitost a uzavřenost zároveň nekonečně vzdálené. Protože už se staly, nedá se k nim zkrátka vztahovat. Slovy Ricoeura jsme „pozdě příchozími“, dějiny už se staly bez nás.

Pocit *totožnosti* dějin, jejich nerozlišitelnosti, má ještě jeden podstatný zdroj, úzce související s rolí faktu. Jde totiž o samotnou klasifikaci toho, co je ještě fakt, co patří do dějin. V případě historického stylu pak dominuje jistý nereflektovaný materialismus, jak je vidno z obvyklého výběru témat, omezeného na politiku a hospodářství. Kultura s náboženstvím jsou redukovány na muzeální exponáty, zatímco antropologie, mentality, hodnotové žebříčky, symbolická řeč forem,

ideologie a mýtus, to vše je vyloučeno jako nedostatečně „pozitivní“. (Akademického historika to může vést až k tomu, že i delfské věštby bude interpretovat ryze materialisticky, jako spiknutí nebo jako telepatii – viz výše). Hayden White se potom v odkazu na antickou rétoriku nerozpakuje kýženou „vědeckou objektivitu“ historie klasifikovat jako specifický střední styl. Ten má samozřejmě svá pravidla, přičemž něco akceptuje, zatímco něco jiného vylučuje. „Excluded are the kinds of events traditionally conceived to be the stuff of religious belief and ritual (miracles, magical events, godly events), on the one side, and the kinds of ‚grotesque‘ events that are the stuff of farce.“²⁸⁷ White potom dále rozvíjí tezi, že i historické psaní má svou vlastní „estetiku“, přičemž se v něm střetávají dvě velké kategorie, *krásna* a *vznešenosti*. Krása, tedy snaha podat úhledný a koncizní obraz toho, jak se věci přihodily, má být tradičním cílem historiografie, kdežto vznešené, tj. vše, co provokuje imaginaci, co se nevejde do sdílených vizí světa, je záměrně opomíjeno. Historie, objektivní, akademická historie, nemá jítřit emoce nebo burcovat. Čtenář by měl být k minulosti ve výsledku vlastně zdravě lhostejný a zajímat se o ni pro ni samu, jako o autochtonní, izolovaný element, který je vůči přítomnosti veskrze němý. „And precisely insofar as historical reflection is disciplined to understand history in such a way that it can forgive everything or at best to practice a kind of ‚disinterested interest‘ (...), it is removed from any connection with a visionary politics and consigned to a service that will always be antiutopian in nature.“²⁸⁸ White dále argumentuje, že takto psaná historie bude vždy obhajovat status quo, pokud už nebude rovnou reakční, protože vlastně stvrzuje výsledek dějin a odmítá, že by věci bývaly mohly být jinak.

Ať už se s touto argumentací ztotožňujeme, nebo ne, nelze popřít, že hledat v dějinách psaných výchozím stylem legitimitu přítomnosti je velice zrádný podnik. Protože dějiny jsou vždy to, co se stalo, a protože výsledky se vysvětlují jen sekvencemi fakt, jež jim předcházely, je každá věc ztvrzena a potvrzena už svou existencí. Přítomnost je v tomto ohledu vždy vítězem a vyvrcholením, čistě s poukazem na řadu událostí, jež k ní vedla a jež je jediným relevantním předmětem dějin. Ze zorného pole se ztrácí všechno to, co mohlo být, co zaniklo, co bylo umlčeno, anebo naopak co přesahuje délkou svého trvání tékavost jedné sekvence politických dějin. Dějiny jsou jen dějinami svých pozitivních aktualizací, nikoli dějinami všech potencialit, jež se v odvíjení událostí otvíraly

287 WHITE, *The Politics of Historical Interpretation: Discipline and De-Sublimation*, in: týž, *The Content of the Form*, str. 66.

288 Ibid., str. 73. Dvojice *vznešenosti* a *krásna* se dá navíc opět propojit s onou „mimésis historické reprezentace“, tj. s konvenčností reálného. Politické dějiny spadají nepochybně do onoho „krásného“ stylu, jsou tím, co od dějin očekáváme (nebo co si výchozí styl přeje, abychom od nich očekávali).

a třeba nenaplnily.²⁸⁹ Jedná se tak vlastně o triumf teleologické perspektivy, ovšem v jejím nedobrému významu, totiž jakožto „božské perspektivy“ dějin vítězů.

Metodologická volba, jež usiluje o psaní pokud možno neutrální historie, tak má nakonec svou silnou ideologickou implikaci. Ta je však bezděčná a nechtěná. Je výchozímu stylu pouze implicitní, není jeho vědomým produktem.

Zrekapitulujme nyní naše hlavní závěry. Historiografický výchozí styl je definován především urputnou snahou podávat pouze individuální fakta, a to v chronologickém řádu a strohým jazykem. Jedná se o metodologickou volbu, která má svůj poetický důsledek, svůj odraz na straně refigurace. Dějiny se stávají ironickou masou zaměnitelných jevů, v níž recipient ztrácí orientaci a jež se ukazuje jako nezbadatelná. Vůči čtenáři navíc zůstává v jistém slova smyslu uzavřená, děje se mimoběžně k jakékoliv aktuální perspektivě budoucnosti nebo přítomnosti. Tu dokáže leda konstatovat, přičemž už sama artikulace se rovná legitimizaci. Chybí jí jakákoliv *exemplárnost*, což je opět důsledkem metodologické volby, totiž odvržení teorie. Jedná se přitom o jistý paradox, protože princip *totožnosti* by měl naopak umožňovat identifikaci a povzbuzovat k jednání. Totožnost je ale v tomto případě synonymická se zaměnitelností, takže její vyznění je ironické.

Pro náš další postup je ale nejdůležitějším zjištěním fakt, že výchozí styl vypráví v odvržení zobecňujících pojmů, abstrakcí nebo ideálních typů, jež by mu zprostředkovávaly kontakt s nějakou *kvazi-událostí* či *kvazi-postavou*. Je tak vlastně deklarovanou negací historického vyprávění. Samozřejmě že historici píšící ve výchozím stylu i nadále *kvazi-vyprávějí*, to bylo naší výchozí tezí, jinak by se nepodíleli na historickém diskurzu a jejich texty bychom ani nemohli interpretovat tak, jak jsme to na předchozích stránkách udělali – jako specifické, až avantgardní konfigurace, jež dávají vzniknout velice charakteristickému *dějinnému vědomí*. Totiž takovému, v němž celé dějiny splývají do jediné masy, k níž nelze najít žádný produktivní vztah, snad kromě zjištění, že přítomnost máme takovou, jakou máme, protože se tak zkrátka přihodila.

289 Paul Kennedy se ve *Vzestupu a pádu velmocí* pozastavuje nad rigidností a omezeností šógunátu Tokugawa, který v 16. a 17. století zavrhl mezinárodní obchod a otevřenost světu, pro Kennedyho jednoznačně pozitivní hodnoty geopolitiky, a vydal se na cestu izolacionismu a zaostávání. KENNEDY, *Vzestup a pád velmocí*, str. 34-35. Někteří historici ale uvádějí, že raně novověké Japonsko se zavřelo především Západu, protože znalo osud Aztéků a nechtělo dopadnout podobně, viz SERGE GRUZINSKI, *L'Histoire, pour quoi faire?*, Paris 2014, str. 175. Kennedy má pro 500 let dějin jedno měřítko, jež vynáší volný trh, mezinárodní obchod, vědecko-technologický pokrok a schopnost zbrojit, shodou okolností velice eurocentrické kvality, a jeho pozornosti úplně uniká, že ekonomicky výhodnými nebo politicky rozumnými můžou být i hodnoty zcela protichůdné. Strnulá, kvazi-objektivní terminologie ale historikovi světových dějin nedovoluje vidět dějiny i jinak než perspektivou jejich domnělých vítězů.

Toto konkrétní *dějinné vědomí* však jako kdyby bylo nevyhnutelným výsledkem každého psaní, jež rezignuje na to vyprávět. Je daní za nechut' k sepnutí oblouku *kvazi-zápletky* nad příběhem. Ukazuje se tak, jak podstatný aspekt historického diskurzu Ricoeur (a částečně i Ankersmit) pojmenoval. Pokud historiografie nesleduje nějakou velkou událost, pokud si neklade otázky po tom, *co* vypráví a *odkud* a *kam* chce svůj příběh dovést, selhává ve svém výsostném poslání, totiž tlumočit dějiny. Velká trojná struktura *kvazi-vyprávění* jako kdyby byla tím, co umožňuje transcendovat hrubý fakt a učinit ho smysluplným. Je-li fakt ponechán sám sobě, ve výčtech a v posloupnostech, potom může nabídnout maximálně tu ironickou a nezáměrnou refiguraci, o níž doted' byla řeč. V této kapitole jsme de facto provedli hermeneutiku faktografie *čtené jako historie*. Jedná se o jakýsi výchozí stupeň psaní historiografie, o její protopodobu, kterou musí historik teprve povznést k příběhu, chce-li o dějinách sdělit něco produktivního.

Jedním dechem je třeba dodat, že faktografie, posloupnost i výčet tvoří základní arzenál každého historického psaní – dokonce tomu tak být musí. Fakta jsou epistemologickým korelátem historických *stop*, kdežto posloupnost formálním provedením chronologického aspektu vyprávění. Jedná se nicméně o první, teprve přípravný krok, který je teprve třeba rozepsat do plnohodnotného *kvazi-vyprávění*. O výčty a posloupnosti se opírá naprostá většina historiků a historických prací. Jsou charakteristické pro Daviesovy *Dějiny Polska* a v jejich záměrně excesivní podobě jsme se s nimi setkali i v Jablonkově *Historii prarodičů*, totiž v popisu vojenských operací u Soissons. Ovšem Davies tento výchozí, předběžný materiál dokázal transcendovat v příběh otočením chronologie, čímž veškerou svou shromážděnou faktografii i její výčty jaksi sémiotizoval, nasýtil smyslem svého partikulárního vyprávění polských dějin.²⁹⁰ Jablonka potom zcela dezorientující posloupnost bojových operací použil ironicky, právě pro její literární či recepční efekt, aby vzbudil onen závratný dojem válečné mašinerie, drtící každého jedince.

Fakt, fakta, jejich výčet a posloupnost, pokud nejsou dále opracovány, budou mít vyznění výchozího stylu. To, co je povyšuje na vyprávění, jsme nazvali metaleptickými či diegetickými prvky. Jsou znaky velké struktury *kvazi-vyprávění*. Jejich roli může sehrát pojem, koncept, ideální typ, koligační pojem, metodologické hledisko, zkrátka cokoli, co upomíná nějakou *kvazi-událost* či *kvazi-postavu*. Stejně tak jimi mohou být i figury nebo nápaditá práce s proměnou hledisek, jak jsme je shledali u Schamy a Jablonky. Historie dokáže být i v rámci svého úzce vymezeného prostoru, v němž se vepisuje čas lidský na osu času přírodního, velice kreativní. Výchozí styl je krajním provedením tohoto vepisování, snahou o jeho popření.

²⁹⁰ V dotyčném oddíle k tomu nebyl prostor, protože nás zajímal především onen antichronologický způsob vyprávění, ale Davies také velice kreativně pracuje s pojmy a neustále zpochybňuje pro západního čtenáře běžné termíny – namísto „zákona“ nebo „práva“ tak v souvislosti s komunistickým Polskem mluví o „pavučinách“ a „ganzích“, atp.

Kumulace fakt může dát zrodit *kvazi*-vyprávění jen nechtěně, ale jsou i žánry, které se naopak plně soustředí právě na tento velký příběh a fakty si vypomáhají až jako legitimizací své historičnosti. Jedná se o vyprávění ve velkých měřítkách – obraťme se nyní k nim.

Střet měřítek

V poslední interpretačně orientované kapitole se zaměříme na jednu z nejoriginálnějších invencí historiografie 20. století, totiž na historii psanou ve velkých měřítkách. Ona sama se přitom od svého ustanovení roku 1929, nejpozději pak roku 1949, vnímala jako novátorská.²⁹¹ Ještě cennější než samotný objev dlouhého trvání a seriálních dějin je možná ale samotný vynález *měřítka* jako takového, totiž reflexe skutečnosti, že na dějiny se díváme z různé vzdálenosti a s proměnlivým odstupem; že dějiny mají hloubku a ozvěnu, rezonují, rozpínají se, proudí v podzemních řekách, na první pohled neviditelných, avšak s o to větším vlivem na dění na povrchu. Vynález měřítka nám ale stejně tak dobře ukazuje, jak se dějiny smršťují, jak se vymykají jakýmkoliv dlouhodobým trendům a redukují na byvší tady a teď, na otevřenost a nevyzpytatelnost situací, jak je jedinci prožívali. Ve chvíli, kdy začneme vnímat fenomén *měřítka*, tj. když si začneme uvědomovat sám fakt našeho pohledu na dějiny, přestává být podstatné, jestli se díváme z velké vzdálenosti, jakoby dalekohledem, anebo dějinám čelíme zblízka (s lupou nebo s mikroskopem). Jakmile totiž rozpoznáme měřítko jako jakousi čočku, skrze niž se díváme na minulost, zjistíme náhle, že je nejen metodologickým nástrojem, ale i poetickým přístupem a časovou dimenzí. Má zkrátka svou rétoriku. Objev velkého měřítka tak ve zpětném nárazu umožnil i objev měřítka malého – proto je zde pojednáme v diptychu.

Je svým způsobem příznakové, že tendence psát v jednom či v druhém měřítku se v posledních sto letech střídala, jako by se jednalo o konkurenční způsoby psaní a přemýšlení. Ve Francii nastupují seriální dějiny v avantgardním vzdoru k do té doby dominujícím politickým dějinám, haněným jako „událostní“.²⁹² Od 70. a 80. let 20. století se zase v odporu vůči dlouhému trvání a mohutným historickým agregacím, jak je praktikovala škola *Annales*, etabluje italská

291 Roku 1929 byla založena revue *Annales*, v roce 1949 pak Fernand Braudel vydal své *Středozeří*, považované za inaugurační dílo *longue durée*. K historii Análů viz PETER BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví: škola Annales (1929-1989)*, Praha 2004.

292 Iniciačním textem zde byl v této práci již několikrát zmiňovaný článek Françoise Simianda vydaný roku 1903. FRANÇOIS SIMIAND, *Méthode historique et science sociale*, *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations* 15, 1/1960 [1903], str. 83-119.

mikrohistorie.²⁹³ A konečně s nástupem 21. století se začala obrozená historie dlouhých měřítek vracet na výsluní, přičemž někteří historici v ní spatřují především vzdor vůči do té doby převládající orientaci na krátké trvání.²⁹⁴ Každá další metodologická inovace se zároveň vyhlašuje jako obrat, jako revoluce, která má přinést nový typ rozumění a díky níž bude možno vidět nové, do té doby skryté nebo zanedbávané perspektivy. A tak přestože se střet měřítek odehrával především formou epistemologických debat, nelze přehlížet silný etický rozměr celé debaty. Zatímco mikrohistorie měla ambici restituovat perspektivu jedince, a to velkým dějinným zákonům a kategoriím navzdory, nedávný návrat dlouhých měřítek se zase snaží nabídnout adekvátní odpovědi na velké hrozby globalizovaného světa, které se pro svou masovou povahu malým měřítkům zcela vymykají. Od pouhé změny perspektivy, což by mohl být jen málo významný metodologický úkon, tak měly generace historiků mimořádná očekávání. Je zjevné, že zde máme co do činění s více než jen striktně oborovou, ryze technickou operací.

O čem je tedy řeč, když mluvíme o *měřítku*? Pojem samotný se na první pohled může jevit jako bezproblémový – alespoň ve srovnání s *výchozím stylem*, jehož povahu jsme na počátku pouze nejasně tušili a museli ji teprve pracně odhalovat, tváří v tvář konkrétním textům. Jak velká, tak malá měřítka jsou oproti tomu teoreticky i prakticky velice dobře rozpracována. Měřítka nejsou jen metodickým problémem; jsou i praxí, uvedenou v život celými knihovnami historických monografií. Oba přístupy si navíc konkurují, jsou svými antipody, což situaci ještě dále zpřehledňuje. Nicméně při bližším pohledu se ukazuje, že krajina obou velkých pojmů je dosti členitá.

U velkých měřítek se jako první vkrádá otázka, *co* se zde vlastně měří? Co zde má být *velké* – časová rozmezí, nebo prostorové celky? Mají být velké soubory shromážděných (seriálních) dat? Anebo všechno dohromady? Braudel ve svém *Středozeří* pracuje s každou z těchto rovin, nicméně u jeho následovníků se jednota času, prostoru a kvantitativních dat už rozpadá. Příslušníci pozdějších generací školy *Annales* střídavě kladli důraz na dlouhá trvání, avšak ve velice regionálním provedení, méně častěji pak na velká prostorová rozpětí; pojítkem jim přitom byly především mohutné agregace fakt.²⁹⁵ Paralelně k *Annales* se ale nikdy nepřestaly psát ani „univerzální“ či světové dějiny, tj. dějiny mapující celou historii lidstva, od Sumerů až po 20. století. V jejich případě nemůže být o žádném seriálním pojetí dat ani řeč, zatímco časoprostorově by do žánru velkých měřítek nepochybně spadaly.

293 JACQUES REVEL, *L'Histoire au ras du sol*, in: Giovanni Levi, *Le Pouvoir au village: histoire d'un exorciste dans le Piémont du XVIIe siècle*; [préf.] par Jacques Revel, Paris 1989, str. I-XXXIII.

294 JO GULDI, DAVID ARMITAGE, *The History Manifesto*, Cambridge 2014.

295 Srv. BURKE, *Francouzská revoluce*; PHILIPPE CARRARD, *Poétique de la Nouvelle Histoire. Le discours historique en France de Braudel à Chartier*, Lausanne 1998.

Jak škola *Annales*, tak synoptické univerzální dějiny patří ke zdrojům pozdější *globální historie*, která se začala etablovat s nástupem 21. století.²⁹⁶ Přestože označení „globální“ by mělo být jasným indikátorem prostorové rozlehlosti, jedná se o název, který unese ledasco. Pod hlavičkou globální historie se samozřejmě píšou monografie, jež tematicky obepínají kontinenty i dlouhá časová trvání. Stejně tak sem ale patří i texty, které, přestože dokážou v jediném svazku sepnout prostorově velice vzdálené oblasti, setrvávají v relativně skrovném časovém měřítku. A nakonec, pod prostorovou rozlehlost se může schovat i fakt, že se mezi dvěma místy, o sobě prostorově lokálními, navazuje globální kontakt.²⁹⁷ S tím souvisí další potíž, totiž že adjektivem „globální“ se spíše než geografická nesmírnost často míní změna hlediska. Na dějiny nějakého fenoménu se tak přestáváme dívat z perspektivy určitého centra (třeba na průmyslovou revoluci optikou triumfující Evropy), ale pokud možno bez jakékoliv teleologie nebo hodnotové hierarchie, zcela v duchu dekonstrukce a jejího odkazu v postkolonialismu.²⁹⁸ A začneme-li klást důraz spíše na mechanismy směny nebo na tranzitivní procesy, objevují se další metodologické přístupy, které se vůči globální historii jako takové stavějí kriticky, ačkoliv samy zůstávají rozkročené nad velkými prostorovými celky: *shared history*, *connected history*, *histoire croisée*.²⁹⁹

K množství již zmíněných historických škol připojme ještě *deep* a *big history*, což jsou směry orientující se na dlouhá, mimořádně dlouhá trvání. Zatímco *hluboká* historie má ambici odstranit dichotomii mezi prehistorií a historií, a namísto toho pojímat minulost jako jedny spojitě dějiny lidí jakožto lidského druhu, *velká* historie se potom rozhodla obsáhnout *úplně všechnen čas*, už od velkého třesku.³⁰⁰ S velkými časovými horizonty se nakonec pojí i environmentální historie a historie, která přijala perspektivu antropocénu, a postavila tak naroveň čas lidských dějin a čas geologický.³⁰¹

296 Základní přehled o vzniku a zdrojích globální historie lze nalézt v GEORG G. IGGERS, Q. EDWARD WANG, SUPRIYA MUKHERJEE, *A Global History of Modern Historiography*, London and New York 2013, str. 387-394; DANIEL WOOLF, *A Concise History of History. Global Historiography from Antiquity to the Present*, Cambridge 2019, str. 290-300; FRANÇOIS HARTOG, *Croire en l'histoire*, Paris 2013, str. 271-285.

297 Globální nakonec může být i mikrohistorie. Viz TONIO ANDRADE, *A Chinese Farmer, Two African Boys, and a Warlord: Toward a Global Microhistory*, *Journal of World History* 21, 4/2011, str. 573-591; FRANCESCA TRIVELLATO, *Is There a Future for Italian Mirohistory in the Age of Global History?*, *Californian Italian Studies* 2 [Online], 1/2011, text je dostupný z <http://escholarship.org/uc/item/0z94n9hq> [poslední náhled 3. 9. 2021].

298 Určujícím textem je zde pak DIPESH CHAKRABARTY, *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*, Princeton 2000.

299 JÜRGEN KOCKA, *Comparison and Beyond*, *History and Theory* 42, 1/2003, str. 39-44; MICHAEL WERNER, BÉNÉDICTE ZIMMERMANN, *Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity*, *History and Theory* 45, 1/2006, str. 30-50; ke kritice globální historie obecně pak např. SANJAY SUBRAHMANYAM, *Aux origines de l'histoire globale. Leçon inaugurale prononcée le jeudi 28 novembre 2013*, dostupné z <https://books.openedition.org/cdf/3606?lang=fr> [poslední náhled 3. 9. 2021].

300 Srv. WOOLF, *A Concise History of History*, str. 299-300. Nejvýraznější postavou konceptu hluboké historie je nepochybně Daniel Lord Smail, viz ANDREWS SHRYOCK, DANIEL LORD SMAIL, *History and the Pre*, *The American Historical Review* 118, 3/2013, str. 709-737. Průkopníkem velké historie je pak David Christian, kterému se budeme podrobněji věnovat dále v textu.

301 DIPESH CHAKRABARTY, *The Climate of History: Four Theses*, *Critical Inquiry* 35, Winter, 2009, str. 197-222.

Jestliže jsme si tedy ve srovnání s *výchozím stylem* dělali naděje, že průvodcem po historii psané ve velkých měřítkách nám bude nějaká jednoznačná metodologie, potom se tato očekávání ukazují jako lichá. Velké měřítko může cílit na rozdílné kategorie (čas, prostor, agregaci fakt), jednak může označovat rozpětí nějakého procesu, který však probíhá mezi situacemi, jež bychom samy o sobě za nijak „velké“ nepovažovali. Velkým měřítkem, alespoň v pojetí globálních dějin, se občas míní i změna perspektivy, vychýlení těžiště, rozpuštění domněle dominantních prvků v moři jejich kontextu (stačí jen nazvat Evropu nejzápadnějším poloostrovem Asie). A u časových měřítek se doba trvání nejen prodlužuje, ale začíná se stávat totožnou s časem jako takovým, přičemž se stírá rozdíl mezi časem přírody a časem lidským.

Protože žádné jednotné metodologické východisko zkrátka neexistuje, zvolíme podobný postup jako v minulé kapitole: budeme zkoumat diskurz navíjený kolem ústředního rétorického prvku. Nicméně i proto, že velká měřítká chceme v této kapitole klást proti mikrohistorii, omezíme jejich sémantiku na časoprostorový ukazatel – proto dáme přednost textům pokrývajícím velice dlouhá období anebo rozlehlé prostory. Zkombinujeme přitom metody obou předchozích kapitol – čtení v souborech i individuální interpretaci. Korpus vybraných textů budeme brát jednak jako diskurz, u nějž rozkrýváme jemu vlastní *styl*. Zároveň se ale ukazuje, jak záhy uvidíme, že významové dění žánru velkých vyprávění se často odvíjí až od celku příběhu, který chtějí vyprávět – a že je tedy třeba číst je od začátku do konce. Až se završením celku nám totiž všechny epizody vyprávění odhalí, jakou roli v něm vlastně sehrávaly. Pro porozumění rétorice velkých měřítek je tedy potřeba jak čtení mnoha textů vedle sebe (či přes sebe), tak interpretace konkrétních knih jako samostatných jednotek.

Do našeho souboru jsme pak volili obzvláště texty anglosaské provenience, a to předchůdce globálních dějin (především dílo Williama H. McNeilla) a poté jejich pionýry (do změti výše zmíněných přístupů tak můžeme přičíst ještě tzv. *kalifornskou školu*, která dala vzniknout některým dnes již klasickým textům globální historie). Toto pole doplníme ještě dvěma zástupci environmentální historie a *big history*, Jaredem Diamondem a Davidem Christianem. Každý z nich tím či oním způsobem rozvíjí některé významné prvky rétoriky velkých měřítek, což oba autory ve výsledku vede k dosti neortodoxnímu přístupu k psaní historie. Nakonec je třeba dodat, že nedoufáme, že by nám tento soubor umožnil beze zbytku vyčerpat všechny možné polohy rétoriky velkých měřítek. Avšak dovolí nám snad alespoň pojmenovat některé jejich nejvýraznější, strukturní rysy.

Jestliže historie psaná ve velkých měřítkách se rozpadá do množství metodologických škol a přístupů, potom historie malých měřítek – alespoň jak se praktikovala od 70. let minulého století – se v tomto naopak vyznačuje jistým agnosticismem. Zajisté, máme označení jako *mikrohistorie*, vedle které anglosaská literatura klade ještě *kulturální historii*, ale to jsou pouze velice obecné a zastřešující pojmy pro volná uskupení autorů, kteří se sice soustředili kolem určitých edic nebo jistých teoretických a praktických východisek, kteří ale sami o sobě žádnou pevně stanovenou školu nezformovali.³⁰² A přestože průkopníci mikrohistorie o své práci přemýšleli i teoreticky, ta má ve výsledku tolik metodologií, kolik má praktikujících historiků.³⁰³ Posledním kamenem úrazu pak je, že *mikrohistorie se v malém měřítku vlastně nepíše*. Mikrohistorici nejsou pozitivisty a ani nevyznávají poetiku *nového románu*: jejich texty se neomezují na souhrny partikularit a individuálních jevů, nejsou vyčerpávajícími dějinami jediné události. Právě naopak, velice zručně kombinují různá měřítká a různé perspektivy. Na rozdíl od historiků velkých měřítek v tomto ohledu prokazují značnou invenci a svým psáním přímo tematizují fakt, že zauímají určité hledisko.

I přes všechno výše řečené se mezi texty historiků malých měřítek dá najít jistá červená nit. Možná že pro náš hermeneutický přístup bude její nahmatání naopak snazší než pro striktně metodologicky orientovanou debatu, protože *rétorika* malých měřítek nám umožní postavit se k problému přes odlišné kategorie: čas, kvazi-vyprávění a refiguraci. Ačkoliv jejich společné rétorice se budeme věnovat až na příslušném místě, je už na tomto místě třeba předeslat, že jedním z výrazných prvků malých měřítek je stažení vyprávění k jeho nejmimetičtější podobě – výsostným předmětem historie se tak opět stává lidské jednání, jehož limitem je lidský život (resp. jeho střední délka dožití). *Mikro*-historie jsou často velice konkrétními lidskými příběhy, a proto se jednotkou vyprávění stává až jeho celek – podobně jako to známe z biografí. Interpretovat proto budeme opět jednotlivé knihy, podobně jako ve 4. kapitole. Vybrali jsme pak autory a tituly významné jak pro mikrohistorii, tak pro kulturální dějiny: *Sýr a červy* Carlo Ginzburga, *Pouvoir au village* Giovanniho Leviho a dále *The Return of Martin Guerre* Natalie Zemon Davisové a *Velký masakr koček* Roberta Darntona.

302 Upozorňuje na to již zmíněný REVEL, *L'Histoire au ras du sol*, cit d.

303 Vůdčí postavou celé debaty je nesporně Carlo Ginzburg. Viz např. CARLO GINZBURG, *Threads and Traces. True False Fictive*, Berkeley 2012. Viz též GIOVANNI LEVI, *On Microhistory*, in: Peter Burke (ed.), *New Perspectives on Historical Writing*, University Park 2001 [2.ed], str. 97-119. O jisté metodologické neuchopitelnosti mikrohistorie píše ZOLTÁN BOLDIZSÁR SIMON, *Method and Perspective*, *Journal of Microhistory*, 2009 (text dostupný z: https://www.researchgate.net/publication/315643196_Method_and_Perspective; [poslední náhled 3. 9. 2021]). Italskou mikrohistorii a anglosaskými autory psané kulturální dějiny pak vedle sebe kladou především kritici historie malých měřítek. GULDI, ARMITAGE, *The History Manifesto*, str. 38-60; LYNN HUNT, *Writing History in the Global Era*, New York 2014, kap. „The Rise and Fall of Cultural Theories“.

I v této kapitole je třeba mít na paměti, že nepíšeme nějakou závaznou poetiku pro celé žánry nebo metodologické školy. Soustředíme se pouze na jisté rysy psaní a na efekt, který má toto psaní v momentě refigurace. Korpus textů, který jsme vybrali, je nutně omezený, ale čtenářská zkušenost, již tyto knihy dávají zakoušet, je snad univerzální a čtenáři historie ji mohou učinit i nad jinými texty, jsou-li napsané v obdobném duchu. Tedy v rétorice velkých nebo malých měřítek.

Rétorika velkých měřítek

Při čtení *výchozího stylu* byla prvořadým problémem otázka, co je to vlastně fakt a jak z něj konstituovat příběh. Nyní se musíme v první řadě zeptat, co to je měřítko a jak se jeho přítomnost manifestuje v textech. Začneme opět příkladem, líčením vzniku první velké říše na území Mezopotámie z klasické syntézy Williama McNeilla.

In any case, imperial conquest began to give a new scope to Mesopotamian politics in the second half of the third millennium B.C. Lugalzaggisi of Umma is the first ruler known to have united most of the cities of Summer under his lordship (*ca.* 2375 B.C.); but a more enduring unification came a generation later with the conquest of Sargon of Akkad. The land of Akkad lay up-river, and its inhabitants spoke a Semitic tongue unrelated to Sumerian. According to an ancient tradition, Sargon began his career as cup-bearer to the king of Kish, on the northernmost edge of Summer. When he began an independent career of conquest, he probably drew his strength from soldiery recruited among his fellow Akkadians. At that time, Akkad constituted a zone of transition between the high civilization of the south and the barbarism of outlying regions. Thus the Akkadians were in a favorable position to unite barbarian prowess with civilized technique to form a powerful military force; and in fact, Sargon was only one of the earliest of a long line of lords marcher who created empires by successfully exploiting a similarly strategic position on the frontier between civilization and barbarism.³⁰⁴

V jakých měřítkách se zde vypráví? Uvedenému odstavci předchází ještě popis dobové situace v sumerských městských státech, které budou nástupem silných panovníků navždy proměněny. Vychází se tedy z nějaké širší perspektivy, do které jsou teprve zasazena jména Lugalzagesiho a

304 WILLIAM H. McNEILL, *The Rise of the West. A History of the Human Community*, Chicago and London 1964, str. 46-47.

Sargona – a jediný uvedený letopočet. Vyprávění se dále fokalizuje, zaostřuje na detail, a to podrobnějším líčením reálií Akkadu a Sargonova původu. Pak se ale vládce i jeho původní království začínají rychle oddalovat, neboť Akkad je situován na mapě s větším měřítkem. Z té plyne, že se nachází na hranici mezi „vyspělými jižními civilizacemi“ a „odlehými barbarskými územími“. V tuto chvíli je řeč o místech, která lze stále ještě geograficky situovat – jihem jsou nepochybně míněny, jak z předchozího textu vyplývá, sumerské městské státy, jako Lagaš nebo Umma, odlehlými zeměmi pak prameny Eufratu a Tigridu. V dalším kroku se ale z místně určitelných oblastí stávají obecné pojmy, proměňují se ve své atributy. Akkad'ané totiž mobilizují *kvality* obou území, čímž z nich činí pouhé metonymie – civilizovaný jih se stává nositelem „civilizovaných technik“ a odlehlé země budou nadále zdrojem „barbarské zdatnosti“. Ve třetím kroku se pak obojí povyšuje na synekdochy. Namísto jižních států a odlehlých zemí je už řeč o civilizovanosti a barbarství tak vůbec, tj. o kategoriích, jež procházejí napříč celými dějinami. A sám Sargon se též proměňuje v synekdochu, nebo lépe řečeno v ikonu – reprezentuje „dlouhou linii“ vládců z periferií, kteří dokázali vytěžit kvality centra a zbudovat tak vlastní říše.

Univerzálnost těchto obecnin je stvrzena i tím, že se vyskytují napříč celou knihou. V podobné semiperiferní pozici se mezi lety 1000-1500 n. l. nacházely i mongolské a turkické kmeny, které daly vzniknout obrovským stepním říším, resp. říši Osmanské. A na ne nepodobném místě se svého času nacházel i „dálný Západ“, barbary a temným středověkem zkoušená latinská civilizace, z níž se postupem času stane světový hegemon.³⁰⁵ Nakonec je třeba zmínit, že sumerské městské státy – ona předehra k nástupu Akkadu – jsou McNeillem dávány do přímé souvislosti s antickými poleis a s raně novověkými italskými městskými státy. Nástup a vláda Sargona se tak propojují napříč prostorem a časem s dalšími zeměmi a historickými obdobími jako jejich prefigurace.

Jediná událost zde předznamenává pozdější dějiny a stává se jejich předobrazem. Sama tato událost – panství Sargona – je přitom veskrze upozaděna, mnohem více prostoru se dává jejímu širšímu historickému a kulturnímu kontextu. Z pozitivistické perspektivy je zde vlastně jen velice málo faktů v přísném slova smyslu: jména Lugalzagesi, Sargon a Akkad, letopočet 2375 př. n. l. a několik detailů o prvním velkém mezopotámském vládcovi. A z politických dějin už se toho ani o moc více nedozvíme, protože na dalších stránkách se vyprávění věnuje tomu, jak Akkad'ané adoptovali sumerské instituce nebo jakými proměnami prošly panství, náboženské kultury či hospodářská správa. Dalším zmíněným vládcem je o pár stránek dále až Sargonův vnuk Narám-Sín, ale spíše jako jméno reprezentující labutí píseň Akkadské říše, která se již hroutí. Zkrátka a dobře, fakta v tradičním slova smyslu zde hrají poměrně okrajovou roli.

305 O Osmanské říši a Mongolech je v tomto kontextu řeč *ibid.*, str. 484-486n., o Západě na str. 538n. Totéž by se ale dalo říct i o starověkém Římu, str. 313n., a dalších.

V jakých měřítkách se zde tedy vypráví? A nebo lépe, co zde reprezentuje měřítko? V čem přesně je čteme? A co je činí velkými?

Můžeme se zkusmo opřít o jednu hravou definici, podle níž makroskopická perspektiva začíná od měřítka 1:250 000.³⁰⁶ V takovém měřítku má mapa České republiky 2 metry na šířku. Svou fyzickou topografii si na ní zachovávají pouze ta největší města. Vesnice a menší obce jsou na mapě sice umístěny všechny, ale zůstávají znázorněny jen symbolicky, podle sjednocené legendy. Stejně tak cesty a tahy, jež se naopak vinou krajinou v nepřirozené šířce, která je však pro schematickou přehlednost celku nezbytná. V měřítku 1:250 000 se na mapu nicméně stále vejde celá menší země, a to při zachování relativně rozumných (tj. člověku podobných) rozměrů. Mapa Polska nebo Evropy by ale ve stejném měřítku byla už neprakticky obrovská. Abychom je vměstnali alespoň do oněch 2 metrů, detailnost zobrazovaného by musela podstoupit mnohem drastičtější redukci – v případě standardní geografické mapy Evropy se měřítko zvětší na 1:5 000 000. Na takové mapě uvidíme jen hlavní vodstva, horské masivy a možná ještě symboly hlavních měst. Posuneme-li významově tuto metaforu, pak v měřítku 1:250 000 se ještě dají vyprávět národní dějiny menší země. Avšak pro větší celky – chceme-li je znázornit právě jakožto celky – je to samé měřítko zbytečně detailní. Začali bychom se ztrácet v mase podrobností.

Měřítka samo o sobě tak ještě nečiní perspektivu nějak specificky *velkou*. Velká může být až vůči konkrétnímu zobrazovanému. Avšak ani jediná malá země nebo město se při redukci způsobené velkým měřítkem ještě nestávají zdrojem velkých dějin. V tomto kroku jsou pouze schematizovány. A naopak, chceme-li opravdu velké celky – Středozeří, Evropu, Eurasii – zobrazit v lidsky zbadatelné reprezentaci (třeba jako mapu nebo vyprávění), pak jako by si samy vynucovaly příslušnou redukci. Jakožto objekty určitého typu jsou zkrátka pozorovatelné až z jistého odstupu; samy si určují metodu, které se poddají. Mikrohistorii celé Asie prostě napsat nelze. Nebo alespoň ne tak, aby byla mimeticky jakkoliv produktivní. Akt redukce se tak stává aktem mimetizace.³⁰⁷

A právě toto zkreslení, zkratka, schematičnost a zástupnost jsou pro velké měřítko stejně, ne-li více určující než samotný zobrazovaný objekt. Vraťme se zpátky k McNeillově textu. Dokud je řeč o Sumeru a jeho městech, Lagaši, Ummě, Kiši, Uru, Isinu a dalších, nacházíme se stále v žánru regionálních dějin. Jakmile jsou ale tato města i se svou kulturou redukována, schematizována do celku „vyspělých jižních civilizací“, stává se historik svého druhu kartografem a jeho perspektiva začíná nabývat větších měřítek. Skutečné povýšení do velkého měřítka ale přijde až v druhém

306 MAURIZIO GRIBAUDI, *Échelle, pertinence, configuration*, in: Jacques Revel (ed.), *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*, Paris 1996, str. 113.

307 Připomeňme si Ricoeurovu rekapitulaci Aristotela, podle něhož „zápletka musí mít nějaký srozumitelný řád, ale také určitý rozsah, a ne příliš velký, protože pak by ji pohled (...) nedokázal obsáhnout.“ PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. I, Zápletka a historické vyprávění*, Praha 2000, str. 300.

kroku, totiž s metonymickou redukcí „vyspělých jižních civilizací“ na „civilizované techniky“. Zde se ze souboru faktů indukuje *pojmem* či *konceptem*. A tento koncept může posloužit ještě jedné rovině zobecnění, totiž když se začlení do nadřazeného souboru *civilizovanosti* tak vůbec. Ta se pak jako taková napřahuje napříč prostorem a časem a dokáže sepnout jak starověk se středověkem a novověkem, tak i oba konce Eurasie. Koncept schematizuje jednotlivá fakta či soubory fakt, díky čemuž se mohou stát iterovatelnými. Tím do aktu schematizace vstupuje časový rozměr – iterovatelnost zakládá jak ideu dějinných zákonů a pravidelností, tak kontinuitu dlouhého trvání. Sargon jakožto vládce spojující um centra a sílu periferie nakonec dává vzniknout instituci, jež podle McNeilla prokázala velmi, velmi dlouhou dějinnou existenci.

Naším prvním významným závěrem tak může být, že velká měřítká se realizují prostřednictvím pojmů a konceptů. Vzpomeňme si, že u výchozího stylu jsme konstatovali promptní ignorování *konceptů*, resp. toho, co Max Weber nazývá ideálními typy, Paul Ricoeur entitami vyšších řádů a Frank Ankersmit narativními substancemi. Tato metodologická volba pak měla závažné důsledky v rovině rétoriky, z nichž ta nejvýraznější byla neschopnost navázat jakoukoliv cílenou *metaleptickou* či *diegetickou* komunikaci mezi průběžným, epizodickým řazením faktů a jím nadřazenému vyprávění či celku příběhu.³⁰⁸ *Kvazi-vyprávění* se tak v důsledku stávalo spíše implicitním produktem pozitivismu, což ve výsledku vedlo k oné ironické a poněkud paralyzující rétorice, kterou se výchozí styl vyznačuje. Rétorika velkých měřítek už na první pohled volí opačnou cestu – vypráví především prostřednictvím pojmů, tedy agregací faktů, a ještě spíše jejich synekdochou. Na dalších stránkách tedy bude naším úkolem pochopit vztah mezi synekdochou ve formě konceptu a celkem *kvazi-vyprávění*.

Začněme ale tím nejmenším prvkem. Jakou roli vyhrazuje vyprávění ve velkých měřítkách faktu? Jak už jsme mohli pozorovat, individuální, partikulární fakt je ve vyprávění upozaděn. Sehrává menší, méně významnou roli a vyprávění si jím rovněž zdaleka tolik nevypomáhá. Jedná se přitom o vědomou metodologickou volbu. Vrátime-li se opět k McNeillovi, pak hned v úvodu k *The Rise of the West* deklaruje, že po známých faktech bude často jen v rychlosti přebíhat a že jeho kniha má nedostatečný poznámkový aparát a je tedy v tomto ohledu děravá. Způsob, jakým je text napsán, pak této deklaraci dává za pravdu, neboť spíš než jména a data jsou pro McNeilla podstatné procesy dlouhého trvání, kulturní směna, dlouhodobé trendy nebo navracející se fenomény. Už úvodem se tak čtenáři dává na srozuměnou, že v knize se jedná v první řadě o teze, nikoliv o jednotlivá fakta.³⁰⁹ V podobném duchu pak mluví i ve svých *Plagues and Peoples*, kde říká doslova: „Many of my suggestions and inferences remain tentative. Careful examination of ancient texts by

308 Viz výše, str. 192.

309 McNEILL, *The Rise of the West*, str. vii.

experts in many different and difficult languages will be needed to confirm and correct what I have to say. Such scholarly work requires a thesis to test, a target to shoot down.“³¹⁰ Takových slov bychom se od tradičnějších, rankovských historiků jen tak nenadáli.

Jak se takový záměr otiskuje v samotném historikově psaní? Podívejme se na menší McNeillovy spisy, kde se jeho *styl* manifestuje v přeci jen koncentrovanější podobě. Útlý soubor přednášek *The Shape of European History* představuje synoptický pohled na evropské dějiny od pravěku po současnost. Celý text přitom jakoby pulzuje, od velkých měřítek a dlouhých trvání se vždy stahuje k trendům středního trvání a posléze se koncentruje v události, aby se odtud opět roztáhl do větších rozměrů. Začíná se tak geografickým rozvrhem celého prostoru: Evropa byla většinu svých dějin určována především vodou, břehy, které ji omývaly, středomořským pobřežím, kolem kterého se odehrávalo prvních 4000 let jejích dějin, obřími toky na východě. Ale je zde i zelené stepní moře („sea of grass“), po němž směna probíhala pomaleji a náročněji a odkud přicházeli nájezdníci.³¹¹

Po geografické expozici Evropy následují úvahy antropologického a hospodářského rázu, třeba když se autor zamýšlí nad vznikem kulturních center nebo nad formováním obchodu. V nejobecnější tezi směnu iniciovali vladaři, kteří si z přebytků z vybraných daní pořizovali luxusní zboží. Vzbudili tak zájem obchodníků. Ti byli na rozdíl od nájezdníků v malých počtech a nedokázali tudíž uchvátit celou početnou cizí zemi. Proto jim nezbylo, než kultivovat obchodní vztahy – a posléze na nich zbohatnout a získat moc. Podstatnou roli v obchodu obecně pak hrály víno a olivy, které určovaly podobu státních ekonomik, protože platidlem za ně bylo obilí a jeho pěstování zase vyžadovalo kontrolu nad rolníky.³¹²

Doposud tyto obecné úvahy probíhaly bez jakéhokoliv místního určení. Když se ale konečně načrtl geografický a hospodářsko-kulturní rámec, může zaznít první jméno: Kréta. Ta byla první metropolí, jež na takovém půdorysu dokázala fungovat. Po ní pak následovaly Mykény a další. Dějiny starověkého Řecka coby obchodníka s olivovým olejem a vínem tak nemohou začít dříve než po vytyčení širšího kontextu. (Tím samým gestem se zároveň začínají i dějiny Evropy.) A spolu s Řeckem začínají konečně i dějiny Skytů, Thráků, Makedónanů, Ilyrců a Italů, a to jakožto barbarů, kteří jsou do této směny vtaženi ze svých periferií. Stejně tak první historická data – a historická jména, třeba Athény – přicházejí na scénu teprve nyní, dlouho po začátku výkladu, až když je načrtnuta geografická a ekonomická struktura Evropy.³¹³

310 WILLIAM H. McNEILL, *Plagues and Peoples*, Garden City 1976, str. 4-5.

311 Týž, *The Shape of European History*, New York 1974, str. 44-49, zmínka o stepním moři na str. 49.

312 Ibid., str. 50-52.

313 „It was never afterwards possible to exercise such an easy economic preponderance as Athens enjoyed from 470 to 431 B.C. without resort to rents, taxes, and tributes on a far larger scale than anything Pericles or even Cleon conceived of.“ Ibid., str. 52-53.

V podobném duchu se pokračuje i dále. Od zmínky o Athénách se vyprávění opět odráží k obecnějším tezím – tentokrát o otroctví a posléze o pěstování vína a oliv, které je poměrně nenáročné a dává starověkým Athéňanům dostatek času na společenskou organizaci. Odtud se dá plynule přejít k úvahám o povaze tamější demokracie a rovnosti, jež daly ve výsledku vzniknout klasické řecké kultuře: Herodotovi, Thukydidovi, Platónovi a dalším. Po expozici kulturních a hospodářských předpokladů se tak mohou objevit další jména, další partikulární historická fakta (jako jsou například osobnosti klasických autorů).³¹⁴

Jak už jsme předesílali, text nabývá stabilního rytmu: přechází se nejprve od přírody k hospodářským nebo třeba technologickým limitům a od nich dále ke konkrétním místům, událostem a jménům. Vyprávění jinými slovy meandruje od předpokladů dějin k dějinám samotným, k dějinným událostem. Tento postup zároveň implikuje jistou nahodilost a zároveň stabilitu historie: skutečnost, že se kultura či dějiny *vyřinuly* v podobě jména a data na tom nebo onom místě je poměrně náhodný a v jádru nepodstatný a arbitrární. Zajisté, byly to Atény a před nimi Kréta, ale mohlo to být také kterékoliv jiné řecké město, kterýkoliv ostrov, který by měl dostatek štěstí a vhodných podmínek. Na druhou stranu, ohromnost struktury (tj. přírody nebo hospodářských předpokladů) a její stabilní, klidné trvání jsou garantem toho, že k takovému výronu dějin dříve nebo později muselo někde dojít, a je už vcelku jedno kde. Mohlo se tak stát kdekoliv, kde se nadřazená struktura rozprostírala. Středomoří je zde potom favorizováno před severovýchodní Evropou a její nehostinností, Řecko zase zvýhodňuje snadno zdatelné Egejské moře a skutečnost, že si osvojilo pěstování vína a oliv dříve než jeho okolí.

Dějiny se tak stávají polem, v němž příslušná kombinace nutných a postačujících podmínek umožňuje výskyt událostí. Obecné antropologické a geografické předpoklady dávají zrodit ekonomickým konjunkturám států, válečným úspěchům vojevůdců, kulturní dominanci center. A ty zase plodí jména jako Kréta, Alexandr či Aristoteles, jež se tak stávají až tím posledním výhonkem rozsáhlého kořenového systému hlubších historických struktur. (V jiném McNeillově textu se zase v podobném duchu uvádí, že přenos spalniček a neštovic ze zvířat na lidskou populaci ve 2. stol. n. l. způsobil úmrtí až třetiny římské populace, z toho plynoucí nedostatek zdrojů pro byrokratický a vojenský aparát a následný kolaps celé říše.)³¹⁵

Takovým převrácením hierarchie se však nutně od základu mění *rétorický* status faktu. Ten nabývá ilustrativní povahy; stává se pouhou epifanií hlubších procesů, symptomem struktur, znakem svého kontextu.

314 Ibid., str. 54-56.

315 WILLIAM H. McNEILL, *The Human Condition. An Ecological and Historical View*, Princeton 1979, str. 31-32.

To je koneckonců reflektováno i metodologicky. Mikrohistorik Maurizio Gribaudi říká, že v seriálních dějinách, jak je praktikovali historici školy *Annales*, jsou pojednávány jevy vždy pouhými symptomy nějaké hlubší, pomalu se měnící struktury. Individuální prvky pak mají nanejvýš ilustrovat obecnou tezi, doslova dodávají „efekt reálného“.³¹⁶ Netvoří však důkaz o sobě; ten konstituují až kvantitativní data. Argumentace či rétorika makro-přístupu tak operuje uvnitř kategoriálních rámců, jimž je hlavním argumentem a důkazem právě onen zastřešující rámec. Prvky samy o sobě tíhu důkazu neunesou, protože jsou degradovány na pouhé ilustrace. Model, jenž ilustrují, je už vždy založen nějakým racionálním apriori, nějakým ekonomickým nebo sociálním pravidlem, a proto se na faktech nezakládá; alespoň opticky ne. Individuální prvky tak v modelech buďto sehrávají roli ilustrace (ve větách jako „na příkladu montmartreských obchodníků s hedvábím lze ukázat bohatství nižší buržoazie“), anebo tvoří synekdochickou referenci, jež zastupuje celek. Jinými slovy se stávají abstraktní veličinou, která jako ideální typ reprezentuje celou kategorii (viz větu typu „většina majitelů obchůdků potom měla jednu služku, zestárlý obchodník disponoval zpravidla tím a tím majetkem“, která ilustruje situaci celého stavu nižší buržoazie).³¹⁷

Metodologické postřehy se dají v tomto případě překlomit do rétorické roviny velice přímočaře. Pomozme si protikladem. Výchozí styl pouze předkládal výčty faktů v posloupnostech a zastřešující pojmy se zde vyskytovaly zřídka, jako důsledek kumulace, anebo jako velice vágní rámec, jenž v podstatě nebylo možno jakkoliv schematizovat (bylo pouze možno udělat kompletní výčet jeho prvků). Oproti tomu fakt v rétorice velkých měřítek beze zbytku dokládá tezi předloženou v minulé kapitole, totiž že svou strukturou už vždy transcenduje sám sebe; vždy je náprahem k metodě a dále k nějakému vyprávění, neboť právě ony ho artikulují a zviditelňují, byť třeba implicitně. Fakta do našeho zorného pole vstupují až skrze filtr obecnější teze. Vyprávění ve velkých měřítkách tento postřeh exemplifikuje – fakta jako by byla až dedukována, objevují se až z nějakého předem určeného kontextu, raší z předem připravené půdy jako její logický důsledek nebo jako naplnění příznivé pravděpodobnosti. V takové perspektivě je Kréta jen plodem na větvích hospodářských dějin (reprezentovaných obchodními říšemi a pěstěním oliv a vína). Tyto větve zase rostou ze stromu mořské geografie Evropy. Peripetie posledních staletí Říma, plné převratů a císařů z řad legionářů, jsou zase jen opadávajícím listím uhnílé větve kolabujících institucí, která trčí z odumírajícího kmenu vylidňujícího se starověkého světa; kořeny tohoto stromu totiž napadly spalničky s neštovicemi.³¹⁸

316 GRIBAUDI, *Échelle, pertinence, configuration*, str. 116.

317 Ibid., str. 118-120.

318 Jinou větví toho samého stromu je potom úpadek říše dynastie Chan, která se ze stejných příčin vylidní a podlehně barbarům ve 3. stol. n. l. – alespoň tedy podle McNeilla. McNEILL, *The Human Condition*, str. 31-32.

Zkrátka a dobře, fakt přestává být zdrojem dějin, ale stává se spíš jejich důsledkem, jejich aktualizací. Je pouhým dokladem, symptomem, v nejslabší verzi pak pouhou ilustrací. Namísto toho, aby se v moři faktů občas vynořovaly znaky *metalepse*, jež by plynutí epizodického vyprávění spojovaly s celkem *kvazi*-vyprávění, vyprávějí velká měřítka právě prostřednictvím těchto znaků. U makro-historií metalepsi zprostředkovávají zastřešující pojmy či velké koncepty: geografické předpoklady (vodstva Evropy); antropologický řád věcí (pravidla směny); biologické podmínky (možnost pěstování vína a oliv, parazitismus mikroorganismů); vhodná institucionální konstelace (na pomezí barbarství a civilizovanosti). Postřeh Maurizia Gribaudiho, podle něhož dodávají individuální fakta až jakýsi efekt reálného, je možná příliš příkrý, ale má pravdivé jádro v tom smyslu, že partikulární data ukotvují velkolepou konstrukci pojmů v realitě dějin, nebo lépe ve zdroji stop a archivu. Fakta činí vyprávění ve velkých měřítkách, na faktech jinak zvláštním způsobem nezávislá, v pravém slova smyslu *historickými*.

Psaní Williama McNeilla jsme vybrali jako vstup do vyprávění ve velkých měřítkách, protože se na něm dá dobře ilustrovat právě tato konkrétní práce s faktem. Nicméně žánr synoptických dějin světa (či světových dějin) je přeci jen dost specifický a ani pro historie velkých měřítek není vyloženě typickým. Historička Lynn Huntová, která se zamýšlí nad psaním globálních dějin, by jej pravděpodobně zařadila do textů psaných „odshora dolů“ (*top-down*), tj. mezi takové, jež jsou psány s nějakým silným apriori, jako silné teze, jež se opírají spíše o kompilování, tedy o interpretace interpretací. Psaní „odshora dolů“ pak klade proti psaní „odspoda nahoru“ (*bottom-up*), které je mezi historiky přeci jen běžnější. To vychází z primárního výzkumu v archivech, ze shromažďování faktů, „seeking new evidence from which to build new generalizations rather than to test overarching theoretical models.“³¹⁹

Prolistujme tedy nyní jedním z vyprávění ve velkých měřítkách psaných „odspoda nahoru“. Pro ilustraci jsme vybrali *The Great Divergence* Kennetha Pomeranze, dnes už klasickou práci globálních dějin.³²⁰ Ta pátrá po příčinách průmyslové revoluce a v první řadě se ptá, *proč* se

319 HUNT, *Writing History*, str. 59-63.

320 KENNETH POMERANZ, *The Great Divergence. China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*, Princeton and Oxford 2000. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu odkazují ke stejnému titulu. Pomeranz je zároveň výrazným představitelem tzv. kalifornské školy, která razí neeurocentrické pojetí světových dějin. Toho je *The Great Divergence* ukázkovým příkladem, neboť relativizuje domnělou evropskou novověkou dominanci nad zbytkem světa. Nástup průmyslové revoluce a hospodářský rozmach Evropy přitom klade do úzké souvislosti s kolonialismem, a to namísto tradičního vysvětlení skrze kulturní či technologické předpoklady. *The Great Divergence* rovněž docenuje roli Asie, obzvláště Číny, v předmoderním světě. Za myšlenkové zdroje knihy bývají považovány tituly RAY BIN WONG, *China Transformed: Historical Change and the Limits of European Experience*, Ithaca 1997 a ANDRE GUNDER FRANK, *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*, Berkeley 1998. Kriticky se na Pomeranzovy závěry dívá např. PEER VRIES, *The California School and Beyond: How to Study the Great Divergence?*, *Journal für Entwicklungspolitik* 24, 4/2008, str. 6-49 (doi: [10.20446/JEP-2414-3197-24-4-6](https://doi.org/10.20446/JEP-2414-3197-24-4-6)), který autorovi vytýká, že ve jménu připodobňování Evropy Asii přehlíží některé podstatné institucionální rozdíly mezi nimi.

odehrála na Západě a obzvláště v Anglii. Takto položená otázka už je sama o sobě příznaková. Namísto další rekonstrukce toho, *jak* se průmyslová revoluce jakožto partikulární, jedinečný moment dějin odehrála, se hledají strukturální příčiny, ono předivo kontextu, jehož je *událost* vzestupu západní Evropy v 19. století plodem. Sama otázka přitom naznačuje řešení. Nejde o nic menšího než o to, odebrat vzestupu Západu mimořádnost singulární, unikátní události. *Velká divergence* chce – svému názvu navzdory – onen rozkol mezi Evropou a Asií, který je tradičně vnímán jako přelomový a nezvratný, otupit, obrousit, zjemnit. „[The book] acknowledges the vital role of internally driven European growth but emphasizes *how similar those processes were to processes at work elsewhere, especially in east Asia*, until almost 1800“ (str. 3-4 – zvýrazněno JŘ).

Hlavním argumentem knihy je, že hospodářské, technologické i mentální předpoklady byly v 18. století na obou koncích Eurasie více méně podobné. V mnoha ekonomických faktorech dokonce Čína s Japonskem západní Evropu předčily. Průmyslová revoluce tak alespoň teoreticky mohla nastat v kterékoliv z nejrozvinutějších zemí novověkého světa (anebo naopak nemusela nastat vůbec nikde, protože společnosti všude čelily obdobným problémům). Nakonec k tomu však došlo v Anglii díky její šťastné geografické poloze – a mimoto díky kolonialismu. Kdyby se na britských ostrovech nenacházelo takové množství uhlí v tak příznivě položených oblastech, nikdy by nedošlo k rozvoji parního stroje a posléze k mechanizaci práce a explozi vědecko-technologické revoluce (str. 59-66). Dalším geografickým štěstím britského impéria bylo objevení Ameriky, resp. její podmanění a osídlení otroky. Díky tomu mohla západní Evropa dovážet množství mimořádně levných surovin, speciálně bavlny. To zase vedlo k uvolnění jejích vlastních pracovních sil, které mohly odejít pracovat do továren. Průmyslová revoluce se tak akcelerovala a v koloniích navíc našla svá odbytiště (str. 247-278). Uhlí a „rezervní“ kontinent, tyto dvě „odchytky od normy“, tak Evropě umožnily nastoupit cestu oné *velké divergence* a stát se minimálně na jedno století světovým hegemonem.

Tolik k hlavní tezi knihy. Jaké je přesné znění tohoto argumentu? Text vychází z kritiky už ustálených vyprávění a konceptů, které jeden po druhém konfrontuje se seriálními daty – s výkony ekonomik, hospodářskými čísly, tabulkami spotřeby atd. – a postupně je všechny odmítá. Velké koncepty jsou tak dekonstruovány, aby mohly být nahrazeny jinými a adekvátnějšími. Provedení teze má de facto chiasmatickou strukturu, podobnou přesýpacím hodinám (postupuje se od konceptů k faktům a zpět ke konceptům). Vzhledem k vůdčí otázce knihy – proč došlo k průmyslové revoluci? – přitom nejde o nic menšího než o reinterpetaci celých moderních dějin.

Obraťme se ke konkrétním příkladům. Tradiční argument zní, že Evropa měla oproti Asii lepší hospodářské, demografické i kulturní předpoklady: například rozvinutější a liberálnější trhy, lidé

mohli volněji nakládat s pozemky, dokázali lépe akumulovat kapitál; Evropané měli delší životy a nerodilo se jich tolik (tj. populace se spíše držela v limitech malthuziánské křivky); atd.³²¹ Vybereme-li si jeden z těchto argumentů, pak např. schopnost akumulovat kapitál a strádat jmění měla být v Evropě větší, a to díky regulované populační hladině (oproti přelidněné Asii). Shromažďování kapitálu zase umožňovalo vyšší spotřebu. Nakonec, Evropa měla méně trpět živelnými pohromami, díky čemuž nemusela nastrádané jmění pravidelně vydávat na obnovu obydlí. „Thus, less of Europe’s annual surplus above subsistence was needed to offset depreciation, and its advantage in capital stock grew steadily with time, even before the Industrial Revolution“ (str. 31). Evropa tak podle tradiční teze měla všechny předpoklady pro to, aby k průmyslové revoluci došlo právě na jejím území. Anebo, ještě lépe, série evropských úspěchů skládá příběh, jenž je nevyhnutelně korunován průmyslovou revolucí. Ta tak představuje mimořádné vyvrcholení beztak jedinečné evropské trajektorie.

Pomeranz chce právě tento příběh narušit – a ve *Velké divergenci* ho zpochybňuje tím nejradikálnějším možným způsobem: *upírá mu status samostatného příběhu*. Všechny jeho epizody totiž rozmělnuje v poli historických předpokladů, v mase kontextu, ve hře pravděpodobností a šťastných okolností.

Toho dosahuje především efektem *ztotožňování*, o němž byla řeč výše, v oddíle „Barvy času“. Nepokrytým cílem knihy je převést Evropu i Asii na společný jmenovatel, ukázat, abychom parafrázovali Pomeranze, *how similar [European] processes were to processes at work elsewhere*. To ostatně předznamenávají i názvy kapitol, viz „A World of Surprising Resemblances“.³²² V rovině formálního argumentu pak historikův výzkum zkrátka poukazuje na skutečnost, že k jevům pozorovaným v Evropě docházelo i v Asii. K výše zmíněné tezi o neúnosně vysoké populaci a neschopnosti její regulace na Dálném východě *Velká divergence* uvádí, že „Chinese families [...] employed a variety of strategies to limit their family size, space their children, and select their genders. The most widely used strategies appear to have been delaying pregnancy in marriage and then preventing pregnancy after establishing a family; recent research suggests that this made the reproductive careers of Chinese women significantly shorter, on average, than their European peers, despite virtually universal early marriage“ (str. 41). Co se akumulace kapitálu týče, pak evropské

321 Těmito tradičním perspektivám, zastávaným historickými demografy i historiky hospodářských dějin, jako byli např. Max Weber, Fernand Braudel nebo Immanuel Wallerstein, se věnuje první část knihy, „A World of Surprising Resemblances“, shrnutá v POMERANZ, *The Great Divergence*, str. 107.

322 O hledání nového poměru mezi *totožným* a *jiným* pak Pomeranz říká: „[...] it is China, more than any other place, that has served as the ‘other’ for the modern West’s stories about itself, from Smith and Malthus to Marx and Weber. Thus, two crucial aims of this book are to see how different Chinese development looks once we free it from its role as the presumed opposite of Europe and to see how different European history looks once we see the *similarities* between its economy and one with which it has most often been contrasted.“ Ibid., str. 25-26.

pohromy jako epidemie, války a neúrody na rozdíl od asijských zemětřesení sice namísto kapitálu ničily pouze práci, to ale podle Pomeranze nemuselo být pro Čínu nijak zásadním hendikepem. Pokud katastrofa nezničila základní předivo společnosti, pak se hmotná infrastruktura dokázala obnovit relativně rychle. „For instance, the water-control systems throughout China’s Yangzi Valley were rebuilt fairly quickly once stability returned after years of warfare, plague, depression, and depopulation in the seventeenth century and within just a few years after comparable absolute (though not proportional) levels of destruction in the mid-nineteenth century“ (str. 42).

Institut evropského raného manželství je tak srovnatelný s kontrolou porodů v čínské novověké rodině, neboť jejich výsledek je týž – regulace celkové populace. A zkáza kapitálu ve výsledku nepoškozuje státy o mnoho víc než ničení plodů práce, alespoň co se obnovy bohatství týče. Klíčem k *ztotožnění* Evropy a Asie – a potažmo k relativizaci *jedinečnosti* fenoménu průmyslové revoluce – je tedy *vzájemná převoditelnost* a souměrnost jevů. Na nejobecnější rovině se oba kontinenty připodobňují skrze vzájemnou převoditelnost půdy a práce. „[...] western Europe had by the eighteenth century moved ahead of the rest of the world in the use of various labor-saving technologies. However, because it continued to lag behind in various land-saving technologies, rapid population growth and resource demands might, in the absence of overseas resources, have forced it back onto a path of much more labor-intensive growth. In that case it would have diverged far less from China and Japan.“³²³ Nicméně *vzájemná souměrnost*, *totožnění* institucí, hospodářských výkonů, výrobních technik, demografických poměrů aj. vychází z ještě fundamentálnější rovnice, totiž ze samotné převoditelnosti základních faktů.

V kořenech této celkové převoditelnosti stojí ekonomická reinterpretace *malthuziánských nezbytností* (*Malthusian necessities*), jimiž jsou jídlo, látky (na odívání), palivo a stavební materiály. Všechny tyto čtyři prvky jsou pro existenci každé předmoderní společnosti absolutně nezbytné, všechny čtyři ale v různé míře potřebují půdu (stavební materiál jako dřevo se rovněž pěstuje) a vyžadují určité množství práce.³²⁴ Od jistého množství populace se však půda stává nedostatkovou a tyto *nezbytnosti* o ni začínají soupeřit. Nadto, jakmile je půda využívána k získávání základních zdrojů, nelze na ní už pěstovat výdělečné plodiny (třeba bavlnu), a to zase brání akumulaci kapitálu. Zároveň se obhospodařování půdy stává stále více náročnějším na pracovní sílu, která tak nemůže být odvedena do továren. Čím intenzivněji se obhospodařuje nedostatková půda pro uspokojení základních potřeb populace, tím spíše se neuvolní kapacity pro nástup průmyslové revoluce. Přesto se to na západě Eurasie povedlo, neboť „western Europe was able to escape the proto-industrial cul

323 Ibid., str. 4. Asie zase dokázala lépe hospodařit s půdou než s prací, výsledek byl však týž: napjatá rovnováha mezi dostupnou pracovní silou a volnou zemí, na níž bylo lze hospodařit

324 Ibid., str. 19, 211-225.

de sac and transfer handicraft workers into modern industries as the technology became available. It could do this, in large part, because the exploitation of the New World made it unnecessary to mobilize the huge numbers of additional workers who would have been needed to use Europe's own land in much more intensive and ecologically sustainable ways [...]“ (str. 264).

Čím to, že Nový svět a nové technologie osvobodí Západ ze začarovaného kruhu nedostatku půdy a práce pro získávání jídla, látek, paliv a stavebního materiálu? Jsou totiž jejich substitucemi; substitucemi ohromnými, nutno dodat. *Velká divergence* to ilustruje přepočtem celkového britského kalorického příjmu z cukru vypěstovaného v zámoří na půdu, kterou Británie ušetřila tím, že cukr sama nemusela pěstovat. „The calories from the sugar consumed in the United Kingdom circa 1800 [...] would have required at least 1 300 000 acres of average-yielding English farms and conceivably over 1 900 000; in 1831, 1 900 000 to 2 600 000 acres would have been needed. [...] Given that the total arable land of Britain was roughly 17 000 000 acres, the 3 000 000–4 000 000 ‘ghost acres’ found so far are a non-trivial addition to Britain's land base [...]“ (str. 275). Podobný přepočet lze udělat pro bavlnu, konopí i dřevo. Ale i pro cenu otrocké práce na americkém Jihu, který se stal pro Evropu levnou zásobárnou surovin a zároveň odbytištěm jejích vlastních výrobků.³²⁵ Vzájemně převést se dá rovněž energie získaná z uhlí a z dřeva, ale také půda, kterou nástup parního stroje ušetřil: „it would have taken 15 000 000 acres of woodland [...] to match England's annual energy yield from coal by 1815“. Později v 19. století pak půdu dále nahradí (či substituuje) nástup používání zemědělské chemie a hnojiv.³²⁶ A takto bychom mohli ještě chvíli pokračovat.

Vůdčím principem *Velké divergence* je tedy akt *ztotožňování*: půdy, práce a zdrojů; technologických, kulturních a obchodních institucí; hospodářských výkonů a demografických podmínek; práce a kapitálu. Svět 18. století má podle knihy obdobné výchozí podmínky a je si velice podobný. Jedná se o relativně homogenní historické pole, jež bez rozdílů podléhá limitům malthuziánských nezbytností. Evropa nejen že zde nepředstavuje výjimku, ale v mnoha ohledech se jí v daném poli daří snad i hůř než Číně s Japonskem. Jak už bylo řečeno, z tohoto pole však unikne díky rezervám, které získá příznivým výskytem uhlí a jedním kontinentem nazbyt. Západ se tak od Východu nijak strukturálně neliší, pouze mu dvojí kontingence – uhlí a Amerika – umožní výchozí strukturu uniknout.

Styl *Velké divergence* je stylem ztotožňování, kde zde však hledat nějakou specifickou rétoriku velkých měřítek? Už zkraje jsme postřehli, že text má průběh přesýpacích hodin: skrze uzel faktů

325 Ibid., str. 264-269, obzvláště 267.

326 Ibid., str. 61, citace na str. 59.

postupuje od konceptů ke konceptům. Původní koncepty, velké, zastřešující koncepty dlouhého trvání, jako jsou instituce kapitalismu, rodiny, volného trhu, populačních trendů aj., vycházely z principu *jinakosti*. *Velká divergence* jakožto historické dílo hodné toho jména se je jalo zpochybnit „odspoda“, pečlivým vršením faktů a konfrontací pojmů s jejich zdroji ve stopách a archivech. Nicméně nelze nevidět, že všechna tato fakta už jsou prefiguracemi konceptů, jež kniha nabízí jako alternativu – oněmi koncepty pak máme na mysli *stejnost* malthuziánských omezení, *totožnost* obou konců Eurasie nebo nahodilost průmyslové revoluce jakožto pouhého plodu půdní a energetické rezervy, zprostředkované šťastně situovaným uhlím a „objevením“ Ameriky.

Fakta, která vyprávění *Velké divergence* přinášejí, jsou fakty seriálními, jsou už schematizovány, na rétorické rovině již transcendují samy sebe tezí, jejímž mají být důkazem. Dovolíme-li si to srovnání, pak kontrast s fakty výchozího stylu nemůže být větší – u pozitivistů se veškerá data jeví jako původní, zcela autonomní a nezávislá a historik na ně pouze hledí a nesměle z nich usuzuje na nějaké obecniny. V rétorice Pomeranzovy knihy na fakta nehledíme čelem, jako na samostatné jednotky; už od samého začátku k nám stojí jaksi *bokem*, upřené k tezi, již ilustrují, seřazené za sebou jako zřetelné epizody, podobné korálkům, navlečeným v řadě na šňůře osnovy. Ve výsledku tak narážíme na podobnou práci s faktem jako v McNeillově psaní. Jeho *top-down* přístup je samozřejmě okázalejší a fakta nepokrytě upozaduje, nicméně i Pomeranzovo psaní *bottom-up*, psaní pro historiky spíše typické, nakonec působí podobným účinkem. Nejenže velké pojmy konfrontuje, ale nadto je i ověřuje; nicméně čtenář ani tak neztrácí ze zřetele, že se pohybuje na poli dlouhých, trvalých procesů, jež jsou pro svou geografickou rozprostřenost v podstatě univerzálními.³²⁷ Vše, o čem si čte, je ve výsledku pouhým znakem, přiznaným znakem *kvazi*-události celkového vyprávění. A jakkoliv je tato vlastnost historickému vyprávění jako takovému imanentní, pak velká měřítká z ní činí svůj výsostný nástroj. Exemplifikují ji.

Velká divergence je v hledání podobností důsledná a princip ztotožňování jí prostupuje takřka bezezbytku. Vzájemné převody kvalit, institucí a zdrojů nejsou jen dílem zvolené komparatistické metody, ale propisují se i do lexika a jednotlivých obrazů, a to do té míry, že zde můžeme – podobně jako u Schamy – mluvit o jisté rétorice figur. Nicméně rétoriku velkých měřítek v té podobě, v jaké na ni narážíme v Pomeranzově knize, nalezneme i v dalších titulech *globálních* dějin.

327 Zmínka je i o východní Evropě (Polsku, Čechách, Maďarsku, Prusku), která západní Evropě sloužila coby periferie (tedy jako ekvivalent čínského vnitrozemí, chudého příbuzného bohatého pobřeží, nebo jako obdoba ostrova Hokkaidó, nerozvinutého přívěšku metropolitního Honšú). A podobně jako periferie na východě Eurasie, ani východoevropské regiony na jejím západě pro svou slabou exportní produkci, neschopnost významnějšího importu a pro nevolnictví, což byl de facto ekvivalent otrokářství, neumožnily vybědnout ze začarovaného kruhu malthuziánských nezbytností. Ibid., str. 253-263.

Podobnou otázku jako *Velká divergence* si klade i spis Roberta C. Allena *The British Industrial Revolution in Global Perspective*. Uveden je lapidární otázkou: „This book is about a historical problem: why did the Industrial Revolution happen in Britain, in the eighteenth century?“³²⁸ Odpověď na ni se však hledá v dějinách technického vývoje a v historické struktuře britského hospodářství, nikoliv ve velkolepém srovnání novověké západní Evropy s Čínou. Hlavními postavami tak jsou parní stroj, textilní průmysl a vysoké pece na tavbu oceli. Kniha se potom vymezuje především proti té interpretaci, jež by průmyslovou revoluci viděla jako sebe-pořadající proces, jehož výlučným pohonem byla technická invence – konkrétně pak vynález parního stroje.

Zaměříme-li se pouze na styl diskurzu, nikoliv na závěry a celkové vyznění knihy, pak například kapitola o vynálezu a nasazení parního stroje do praxe je napsána vesměs tradičním způsobem, ne nepodobným výchozímu stylu. Jedná se o detailní popis mechanismu parního stroje, o stopování jeho vývoje od Newcomenova těžkopádného zařízení z počátku 18. století přes Wattovu invenci až po efektivnější modely, které bylo v druhé půli 19. století možné použít v lodích a mašinách.³²⁹ Zatímco pozitivista akceptující historickou realitu tak, jak nastala, a neschopný vystoupit z rejstříku dané specializace, by zde zkrátka viděl nezadržitelnou lineární posloupnost technického pokroku, Allenova kniha domněle autonomní příběh vědeckého vývoje přesazuje do odlišných kontextů: institucionálního a hospodářského. Parní stroj, zní argument, byl tak těžkopádným a palivově neefektivním zařízením, že bylo možné ho provozovat pouze v blízkosti (britských) uhelných dolů. Protože na rozdíl od Belgie, Německa nebo Číny byla ve Velké Británii práce drahá a uhlí levné, investice do vývoje a zdokonalování parního stroje se vyplácely.³³⁰ Jedná se však, podobně jako u Pomeranze, o historickou nahodilost, nikoliv o doklad nějaké hluboké struktury, svědčící o kapitalistické vynalézavosti a soutěživosti (Britů), které se ostatní země nedokázaly zhostit, a parní stroj si tak neosvojily. „Non-adoption was not due to ignorance: the Newcomen engine was well known as the wonder technology of its day. [...] Despite that, it was little used. [...] Newcomen had to know about the weight of the atmosphere in order to design his engine, but he also needed a market for the invention in order to make its development a paying proposition. The condition was realized only in Britain, and that is why the steam engine was developed there rather than in France, Germany or even Belgium.“³³¹

328 ROBERT C. ALLEN, *The British Industrial Revolution in Global Perspective*, Cambridge 2009, str. 1.

329 Popisy pak vypadají nějak takto: „Newcomen's design was suggested by von Guericke's apparatus. First, replace the weights with a pump. Secondly, construct the 'balance beam' so it is slightly out of balance and rests naturally with the pump-side down...“ Atd. Úryvek je popisem přiloženého výkresu. Ibid., str. 159.

330 Ibid., str. 161-163 et passim.

331 Ibid., str. 163.

Ačkoliv na úrovni slovníku je *The British Industrial Revolution in Global Perspective* vcelku tradičním historickým dílem, metodologická perspektiva a práce s pojmy ho povyšuje mezi vyprávění ve velkých měřítkách. Invence knihy (a její specificky *globální* perspektiva) spočívá právě v přesazování již známých faktů do nových kontextů, do odlišných konceptuálních rejstříků. Toto nové zarámování ve výsledku mění vyznění *kvazi*-události jménem „průmyslová revoluce“. Ta se tak přestává jevit jako do sebe zavнутý, takřka autochtonní proces, klíčící v příznivých predispozicích Západu, ale stává se pouhou výslednicí několika v zásadě nahodilých okolností a šťastných podmínek. I díky tomu může v závěru knihy zaznít následující tvrzení: „It is important that the British inventions of the eighteenth century – cheap iron and the steam engine, in particular – were so transformative, because the technologies invented in France – in paper production, glass and knitting – were not. [...] The British were not more rational or prescient than the French in developing coal-based technologies: The British were simply luckier in their geology.“³³² Přesazení známých faktů do nových kontextů – zarámování starých dat odlišným konceptem – tak dosahuje podobného estetického efektu jako „zestejšňování“ *Velké divergence*: odkouzluje lineární příběh pokroku a na jeho místo dosazuje kontingentní historické pole, v němž některé země zkrátka disponovaly více a lépe situovanými uhelnými ložisky než jiné. Fakta zůstávají fakty, akorát se viditelně a explicitně mění jejich orientace.

Jinou cestu volí historik Roy Bin Wong v již zmiňované *China Transformed*.³³³ Kniha by rovněž patřila spíše mezi práce psané „odspoda nahoru“ a jejím cílem opět není nic menšího než rozrušení ustálené hierarchie mezi Východem a Západem. Podstatnou roli zde taktéž hraje nastolení nového poměru mezi *jinakostí* a *totožností*, avšak namísto rozrušování velkých narativů průmyslové revoluce a pokroku volí Wong cestu zpochybňování analytických pojmů jako takových. „This book [...] aims to dislodge European state making and capitalism from their privileged positions as universalizing themes in world history, but it offers a new approach: comparison with the dynamics of economic and political change in a major non-Western civilization.“³³⁴ Jinými slovy, Čína a západní Evropa jsou světy samy pro sebe, a přes jejich historicky narůstající propojení jim nelze měřit stejným metrem. Ekonomické teorie klasického liberalismu, pojmy jako růst nebo industrializace, cenová politika, formování (národního) státu či politická revoluce, to všechno jsou koncepty s evropským rodokmenem a šité na míru evropským dějinám. Ne-evropský svět pak v

332 Ibid., str. 275.

333 Text je vedle *The Great Divergence* často uváděn jako další klasická práce *kalifornské školy*. WONG, *China Transformed*, cit. d.

334 Ibid., str. 1-2.

jejich světle nutně vždy vychází jako neúplný, hybridní, opožděný nebo předbíhající se, nicméně nikdy jako autonomní.³³⁵

Pro ilustraci se obraťme k Wongovu srovnání Velké francouzské revoluce a čínské revoluce z roku 1911. Obě události by také mohly být zarámovány jako kolapsy vládnoucích dynastií – bourbonské na západě a Čching na východě. Francouzská revoluce, tvrdí Wong, je západními historiky v jistém paradoxu sice vnímána jako událost, ale hodnocena spíše jako struktura dlouhého trvání. U revoluce čínské však převládá pouze druhá zmiňovaná perspektiva. Období teroru a násilnosti z let 1792-1793 ve Francii jsou tak vykoupeny pozdějším nástupem demokracie a ekonomickým vzestupem země v 19. století. Čína se však po roce 1911 jako centralizovaný stát de facto rozpadá a ze soupeření různých frakcí nakonec vychází roku 1949 vítězně komunisté – ti sami komunisté, za jejichž vlády se roku 1966 rozpoutá teror kulturní revoluce. V hodnocení západních historiků se však revoluce z roku 1911 stává prefigurací revoluce kulturní a její výsledek je proto vnímán jako katastrofální. „The ‚Revolution‘ leading to the establishment of the People’s Republic in 1949 is made responsible for the future excesses and lunacies of people acting seventeen to twenty years later. This logic of blame takes a long-run view of revolution and sees a tragedy of needless suffering that obstructed social change and economic development. With such a perspective it becomes difficult to see much that is positive in the Revolution, despite its reduction of inequality and exploitation.“³³⁶

Čínská revoluce (ať už roku 1911 nebo 1949) je zkrátka považována za selhání – ovšem pouze evropskou optikou, v níž mají revoluce přinášet ekonomický liberalismus a demokracii. „Lurking behind this denial is a reaffirmation of a liberal myth of political and economic change in Western Europe that is used as a standard for evaluating changes in China.“³³⁷ Čínská revoluce (tentokrát roku 1949) měla svůj vzor v sovětské centralizaci, tj. vládě rolnictva a modernizaci těžkým průmyslem, a v tomto ohledu byla vesměs úspěšná. Především ale, postupuje dále argument, by se ani tak neměly srovnávat obě revoluce navzájem, ale spíše jejich východiska. Francouzská revoluce hledala nový vztah mezi monarchií a vládou lidu a Francie ve výsledku beztak politicky konvergovala se zbytkem Evropy. Čínská revoluce je však dědičkou císařské minulosti země a její ambicí bylo spíše zjednat si vládu nad třísticí se zemí a odstředivými silami nižších stavů. Namísto klasifikace revolucí podle jejich průběhů a výsledku, uzavírá se kapitola, je spíše třeba rozšířit „the

335 Takový předpoklad potom vede k množství zavádějících a provizorních závěrů. Wong si například všimá, že někteří pováleční historici vysvětlovali neschopnost Japonska stát se moderní industrializovanou zemí rigiditou konfucianismu. O pár dekad později však nová generace historiků vysvětlovala japonský ekonomický boom společenskou poslušností, již inspiruje... opět konfucianismus. Ibid., str. 2.

336 Ibid., str. 271.

337 Ibid., str. 273.

temporal depth of evaluation to construct alternative frameworks from which to view revolutionary change. Such an approach should move us from a ‚praise and blame‘ approach to revolution and back to the more basic and difficult task of explaining long-term dynamic of historical change.“³³⁸

Ray Bin Wong tak namísto přesazování faktů do nových pojmových rámců rovnou kácí pojmy samotné. Dějiny novověkého a moderního světa z jeho psaní vycházejí jako místo exotických, sobě nepodobných končin, kde nás falešné podobnosti mohou pouze svést na scestí. Proto je potřeba vynalézt nový, adekvátnější slovník. Fakta, jak jsou nám předkládána, nepasují do starých rámců a vždy si drží svou cizost, jinakost. Stejně jako u předchozích dvou titulů se obracejí k vyšším pojmům, akorát s tím rozdílem, že tyto pojmy nejsou hned viditelné; musejí se teprve vytvořit. Tím nejvyšším zastřešujícím rámcem je zde však fundamentální *neadekvátnost* či *nesrovnatelnost* Východu se Západem.

Jako poslední příklad rétoriky velkých měřítek psané „odspoda nahoru“ uvedme *The Eagle and the Dragon* francouzského historika Serge Gruzinského.³³⁹ Dějištěm knihy je rané 16. století a zámořské cesty, nebo lépe zámořská expanze Portugalska a Španělska. Zatímco v každé učebnici dějepisu se dnes dozvíme, že Španělé, resp. Fernando Cortéz, v letech 1519-1521 rozvrátili středoamerickou říši Aztéků, obdobná portugalská ambice týchž let – dobytí Číny – dnes upadla v zapomnění. *Orel a drak* se k oběma událostem vrací a vypráví je simultánně, jako jeden grandiózní evropský podnik. (Tento dojem je posílen i tím, že jak Španělé, tak Portugalci jsou shodně označováni coby „Pyrenejci“.) Kniha spadá spíše do žánru historické antropologie, kulturních dějin a snad i dějin politických a vychází z perspektivy aktérů – španělských conquistadorů, portugalské mise do Číny, vedené diplomatem Tomé Piresem, ale i Aztéků a Číňanů. Avšak zatímco v Americe Cortéz triumfoval, Pires byl v Číně uvězněn a roku 1524 pravděpodobně popraven.

Orel a drak však oba podniky klade jako více méně rovnocenné: Portugalci opravdu měli reálnou šanci podmanit si alespoň Kanton a okolí, zatímco Španělé měli velice reálnou šanci Mexiko vůbec nedobýt. Obě události jsou však souměřitelné, protože vycházejí ze stejného dobového základu. „The Iberian expeditions to the coast of Mexico and China may not have been part of a concerted operation, but neither was their temporal coincidence pure chance. The two events derived from a common dynamic.“³⁴⁰ Počátkem 16. století, zní hlavní teze knihy, se

338 Ibid., str. 275.

339 SERGE GRUZINSKI, *The Eagle and the Dragon: Globalization and European Dreams of Conquest in China and America in the Sixteenth Century*, Cambridge 2014; z francouzského originálu *L'aigle et le dragon* [2012], který jsme neměli příležitost držet v ruce. Do souboru anglosaských (či v anglosaských zemích působících) autorů tak vkládáme alespoň jeden hlas odjinud. Gruzinski navíc metodologicky spadá spíše do „histoire croisée“ a ke globální historii jako takové se staví poměrně kriticky. Srv. jeho SERGE GRUZINSKI, *L'Histoire, pour quoi faire?*, Paris 2014.

340 GRUZINSKI, *The Eagle and the Dragon*, str. 31.

pokládají základy moderního, globalizovaného světa a tato událost velice dlouhého trvání se rodí právě s renesanční evropskou expanzí. Oba „pyrenejské“ podniky jsou tak znaky či příznaky téže velké tendence – a samy o sobě tím pádem ztrácejí cosi ze své fatálnosti (fatálnosti nabyté až zpětným pohledem). Naopak se jeví spíš jako dvě možnosti jednoho pravděpodobnostního pole. Španělům vrh kostkami vyšel (ne už tak Aztékům), Portugalcům v Číně nikoliv.

Dojem souměřitelnosti obou událostí posiluje i osnova díla. Kniha totiž oba podniky líčí souběžně. Nerozděluje je prostorově, jako autonomní události, ale tematicky, čímž je de facto převádí na řadu společných jmenovatelů. Postupně se tak soustředí na popis obou velkých neevropských říší, na líčení jejich hlavních měst, porovnává jejich otevřenost světu, vojenské možnosti atd. Proto se mohou Čína i Mexiko (a perspektiva Španělů a Portugalců) střídat prakticky ob odstavce, čímž se jen dále umocňuje celkový pocit jednoho jediného historického pole. „The ordinary [Chinese] people had no weapons, no swords, no arrows; all they could do if they were threatened was bury their meagre possessions. In case of war, they barricaded themselves in their houses and eventually surrendered to the victor, whoever that might be. The Portuguese had learned to distinguish between the army and the Chinese people. In Mexico, by contrast, all the natives were ready for war. They proved formidable adversaries in hand-to-hand fighting.“³⁴¹ Zkrátka a dobře, dobytí Mexika a nedobytí Číny byly ve své době dvěma více méně pravděpodobnými možnostmi; v *Orlu a drakovi* pak představují dvě stejně reálné a „pozitivní“ události 16. století.

Jak jsem konstatovali v předchozí kapitole, pro pozitivistu se počítá jen to, co se nakonec stalo (viz výše, pozn. 293) a dějiny se smršťují na sled nutné následnosti, kde vítězná (či pravdivá) je ta událost, která se ve výsledku zhmotnila. Historie jako by ospravedlňovala samu sebe; už jen její konstatování jí jaksí dává za pravdu. Syžet *Orla a draka* tak vlastně nabízí dosti drzý pohled na věc: pokoření mocné mezoamerické říše jediným dobyvatelem – tato trest' diplomaticky pojatých dějin – je kladena na roveň události, která se nestala. Událost i její antiteze se však v perspektivě pětisetleté kvazi-události nástupu globalizovaného světa stávají pouhými epizodami, možnostmi, aktualizacemi trendu, který mentálně započal už Magalhãesovým obeplutím planety a trvá dodnes.³⁴² Velká, vpravdě planetární událost spoutání Země do jediného globálního celku zde tak plní podobnou funkci jako zastřešující koncepty u předchozích textů – reorientuje fakta, činí je pouhými znaky, symptomy, epifaniemi. Historickým faktem se nadto stává už sama *možnost* nějaké události, lhotejno, zdali k jejímu uskutečnění došlo, anebo ne. Gruzinského psaní tak nabízí pojetí originální i radikální zároveň – restituuje dějiny v jejich otevřenosti a stejným gestem stvrzuje sílu jejich dlouhodobých procesů. Teze o událostech jakožto *výhoncích* dějin je zde *poeticky* provedena.

341 Ibid., str. 163.

342 Ibid., str. 30n, 241-244.

Když přehlédneme čtyři monografie, kterými jsme právě prošli, může se vkrádat otázka, jestli je ještě stále řeč o nějaké specifické rétorice velkých měřítek, nebo jestli zkrátka nepozorujeme rys, který je vlastní každému historickému psaní, jež je vedeno nějakou silnou tezí. A nakonec, je namístě ještě stále mluvit o rétorice? Není možné, že jen domýšlíme, v horším případě nadinterpretujeme metodologická východiska daných historických textů a že významy, které v nich spatřujeme, nemají s literaritou jazyka už nic společného? U *Velké divergence* se silné pojetí kvazi-události propisovalo jak do komparatistické metody, tak do rejstříku faktů a ve výsledku i do vzájemného zrcadlení pojmů a metonymické převoditelnosti různých jevů, což dávalo vzniknout specifické rétorice figur. To je účinek spíše z řádu imaginárního, z domény fikce, a nelze ho prostě a jednoduše postavit na stranu formálního argumentu, jak by to nazval Hayden White. Nicméně u *Britské průmyslové revoluce* Roberta Allena, ale i u *Transformované Číny* Roy Bin Wonga jsme jimi evokované *dějinné vědomí* dokázali identifikovat až z pojmové roviny, z charakteristické práce s metodou, která na fakta (a slovník) obou knih dopadala jaksi zpětným úderem. Pokud ale práci refigurace odvozujeme až z interpretace metodologického záměru, bavíme se stále ještě o *rétorice*, tj. o společném postupu vyprávění a metody, které dávají vzniknout určité časové perspektivě? Nedopouštíme se prostě a jednoduše prosté intelektuální spekulace, která nemá s vyprávěním mnoho společného?

Ale přitom nelze popřít, že všechny uvedené tituly mají silnou časovou implikaci, která skrze předefinování (byť metodologické) velkých pojmů modernity, průmyslové revoluce nebo globalizace mění i náš pohled na to, jak vyprávět dějiny posledních staletí. A spolu s tím i náhled na identitu západního (a nepochybně i východního) čtenáře. Dějiny ztrácejí nevyhnutelnost pokroku, nadto pokroku Západu, přestávají být triumfálním pochodem k přítomnosti (západní dominance), ale rozpadají se do nahodilého a nevyzpytatelného pole, kde recipient jen trne úžasem, jak málo chybělo k tomu, aby historie nabrala úplně jiný směr. Není tohle snad estetická a časová vize par excellence? Navíc i výchozí styl, který element vyprávění zcela záměrně popíral, jak mohl, nakonec nevyhnutelně vyprávěl, byť nechtěně a s nezamýšlenými důsledky. V našem dosavadním čtení historií psaných ve velkých měřítkách tak možná klademe větší důraz na domýšlení metodologických postulátů, avšak ty koneckonců prefigurují pole faktů, a to nejen jejich vyznění, ale i sám jejich výběr.

Je-li Allenova *Britská průmyslová revoluce* navzdory tradičním žánrovým očekáváním především hospodářskou a institucionální interpretací parního stroje, pak i volba metodologického klíče zde má svůj zřetelný rétorický účinek – podobně jako tomu bylo s volbou metody v Jablonkově *Historii prarodičů*, byť u Allena se nejedná o dialektiku velkých a malých vyprávění,

ale o mimetizaci či polidštění jinak nelidského stroje.³⁴³ Stejně tak Gruzinského metodologické rozhodnutí přemýšlet o Aztécích a Číňanech jako o aktérech téže struktury vede k nečekanému syžetu, v němž se dějiny Dálného východu i Střední Ameriky proplétají odstavce po odstavci a někdy i v jediné větě. Výsledkem je ono ironické čtení „dobyty Ameriky“ jako symptomu doby. *Transformovaná Čína*, konečně, vzájemně převrstvuje perspektivy Východu a Západu a v důsledku působí spíše jako jedna velká antiteze – jako doklad o nemožnosti vyprávění tradičních historických příběhů, neboť *kvazi*-postava Číny a *kvazi*-událost jejích moderních dějin jsou zjevně uzurpovány *nepatřičnými vyprávěními*, jsou vykořeněny z jiného příběhu, takového, který bude teprve třeba odvyprávět.

Zachovejme si tedy v paměti jedno podstatné zjištění, totiž že i metoda sehrává roli *kvazi*-zápletky a má tu vlastnost pořádat fakta do epizod, stejně jako schopnost *vyprávět* určitý specifický příběh. Metoda, výzkum či historikova spekulace mají v celku historického vyprávění zjevný časový nebo estetický horizont. Detailněji se k tomu vrátíme ve třetí části této práce.

Ovšem co odpovědět na námitku, že fakta jsou orientována a přeorientována v každé historické práci se silnou tezí a že se tedy nejedná o žádný specifický rys velkých měřítek? Do jisté míry takové výtce musíme dát za pravdu. Jak jsme konstatovali v předchozí kapitole, je nakonec v povaze faktu, že transcenduje sám sebe a že už tím, že ho pojmenujeme jakožto fakt, zároveň anticipujeme metodu, která ho učinila viditelným, a vyprávění, jež ho přivede k řeči. Avšak jestliže například volím epizody z polských dějin, abych vypověděl cosi o jejich povaze a rekurentních tématech, potom jsou to pořád tato fakta, co je pro vyprávění určující a co je potřeba pouze jinak interpretovat. Zkrátka a dobře, polské dějiny bychom bez Władysława Gomułky, bez dělení v 18. století a vzpour ve století 19. dost dobře odvyprávět nemohli. Oproti tomu soubory seriálních dat, s nimiž pracují historici velkých měřítek, a stejně tak události ilustrující struktury, jež je mají jinak údajně zakládat, mohou být také úplně jiné. V nejvyhrocenějším případě se pak nějaká událost může, ale klidně nemusí stát, protože struktura dlouhého trvání, která ji nese, by se zkrátka aktualizovala jindy a jinde. Vyprávění ve velkých měřítkách fakta oproti tradiční historii viditelně upozadují. Náš prvotní postřeh, podle něhož mají pouze roli ilustrace, dokladu, ale sama o sobě jsou zaměnitelná a nahraditelná, jsme si zatím potvrdili na všech interpretovaných titulech.

Doposud jsme stahovali smyčku kolem faktu a procházeli psaním „odspoda nahoru“, které detail spíše fokalizuje. Některé podstatné aspekty rétoriky velkých měřítek ale vyniknou až tehdy, když

343 Jindy autochtonní a vznešené dějiny technického pokroku se náhle ukazují být umazány lidským pachtěním, jak o tom svědčí třeba pasáže věnované hamižnosti Jamese Watta, který seděl na patentových právech jak žába na prameni. „There were no further improvements in pumping engines due to James Watt. In this field, he became an impediment to progress.“ ALLEN, *The British Industrial Revolution*, str. 167.

nabereme patřičný odstup a dalekohled kartografa vyměníme za teleskop astronoma. Ve zbytku tohoto oddílu proto budeme zkoumat psaní „odshora dolů“, *top-down*. Připomeňme, že je řeč o takovém vyprávění, jež vychází z nějakého silného apriori či teze, o jejíž doložení se zde jedná především.

Vedle prací už zmíněného Williama McNeilla sem bude nepochybně patřit monografie *Empires in World History* historiků Jane Burbankové a Fredericka Coopera. Ta se vrací k diplomatickému konceptu *říší* (*empires*) a reviduje jejich roli v dějinách. Podobně jako výše zmíněné tituly se pak v první řadě vymezuje proti již existujícímu a dominantnímu narativu, který chce převyprávět jinak. Tím je jistá utkvělá představa o teleologické povaze národních států, kterými má vrcholit tisíciletý politický vývoj světa. Podíváme-li se ovšem na posledních dva tisíce let dějin, vidíme jen sérii říší, které se tak ukazují jako prvořadá politická entita lidské historie. „Empires – self-consciously maintaining the diversity of people they conquered and incorporated – have played a long and critical part in human history. For much of the last two millennia, empires and their rivalries, in regions or around the world, created contexts in which people formed connections [...] By comparison, the nation-state appears as a blip on the historical horizon, a state form that emerged recently from under imperial skies and whose hold on the world’s political imagination may well prove partial or transitory.“³⁴⁴ Skutečným invariantem lidské politické historie není stát, ale říše. Jeho postupné transformace od Říma přes mongolskou stepní říši a britské impérium až po dnešní Čínu nebo Evropskou unii pak představují *kvazi*-událost knihy.³⁴⁵ Na jejích stránkách tak sledujeme variace výchozího pojmu, jeho různá provedení a historické aktualizace.

Invariant *říše* autoři dále člení podle pěti možných proměnných („imperial repertoires“). Tou první je schopnost pracovat s vnitřními rozdíly. Říše během svých expanzí pohlcují další a další etnika a kultury, a proto musejí vůči vlastním vnitřním diferencím nutně zaujmout nějaký postoj. Mohou jako Řím latinizovat svou populaci a ponechat stranou vše, co nezapadá – barbary a otroky. Nebo mohou jako říše spojené s monoteistickými náboženstvími usilovat o vnitřní homogenitu. Anebo mohou jako Mongolové vše absorbovat a ponechat ve více či méně fungující koexistenci. Druhou proměnnou je distribuce vnitřní správy – říše bývají geograficky rozlehlé, a proto se nutně potýkají s problémem uplatňování svého panství. Opět mohou vybírat z několika scénářů: moderní evropská impéria obsazené regiony kolonizovaly; jiné říše nově zabraná území kooptovaly a ovládaly prostřednictvím prostředníků, místodržících apod. Třetí proměnnou je vztah ke svému

344 JANE BURBANK, FREDERICK COOPER, *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*, Princeton and Oxford 2010, str. 2-3.

345 V této souvislosti nelze nezpomenout Paula Veyna a jeho srovnání starověké Číny a Říma, na němž dokládá svou tezi o invariantech dějin a radikální jinakosti minulosti. PAUL VEYNE, *L'inventaire des différences. Leçon inaugurale au Collège de France*, Tours 1976. Srv výše, str. 204-205.

vnějšku – k sousedním říším či k barbarům. Starověká Čína a Řím mohly mít pocit, že vládnu celému známému světu. Když Řím vyklidil pole dějin, o jeho imaginární místo postupně usilovala celá řada nástupnických říší – od karolinské dynastie přes Karla V. Až po Napoleona – nebo Hitlera. Většina 20. století pak byla určována právě anihilačním zápasem nesmířitelných říší. Čtvrtou proměnnou je „imperiální imaginace“, tj. horizont politického myšlení. Katolicismus například zároveň legitimizoval expanzi španělské říše do Ameriky jako misijní činnost, ale stejně tak ji podrýval, protože její brutální provedení odporovalo křesťanskému učení, jak jen mohlo. Nově etablovaná porevoluční Francouzská republika zase řešila dilemma, zda rovná občanská práva rozšířit i na obyvatele kolonií, jmenovitě na černé otroky. A konečně, poslední proměnnou jsou nabízející se „repertoáry vládnutí“, tj. typy správy, po kterých mohou říše sáhnout. Carevna Kateřina Veliká například vládla jako jedna z nejautoritativnějších absolutistek celého novověku; Napoleon naopak po Evropě rozesel množství spřátelených princátek, místokráľů a republik; a Holandsko nebo Británie zase vládly svým vzdáleným državám prostřednictvím obchodních společností.³⁴⁶

Už jen tento úvodní výčet je průřezem posledních dvou tisíc let. Každá historicky doložená říše tak pouze aktualizuje a variuje výchozí schéma. Zdržíme-li se například u příkladu Říma, pak mezi jeho největší invence a nástroje správy patřilo udílení občanství. „The closest towns in Italy were simply annexed; free males became Roman citizens, and elites could become Roman nobles. The extension of citizenship beyond Rome was an innovation of enormous consequence [...].“³⁴⁷ Skrze instituci občanství Řím zpracovával své *vnitřní difference* (první proměnná). Posléze se naučil diferencovat i svou moc neboli *vnitřní správu* (druhá proměnná): některé poddané asimiloval skrze občanství, jiným ponechal omezenou míru samosprávy a na svých hranicích udržoval kolonie. „Later empires would use these strategies to expand and govern, but of particular import for Rome’s future was that its citizenship came to be desired by non-Romans, and was preferable to substantive autonomy in allied cities or colonies.“³⁴⁸ Ponechme teď stranou další transformace, které Řím prodělal s koncem republiky a nástupem principátu. Podstatná je rekurence nadčasového invariantu *říše* a permanentní vztahování všech historických reálií právě k tomuto vůdčímu pojmu a jeho proměnným.

Srovnáme-li pak Řím s jeho současníkem, starověkou Čínou, potom jedním (jedním z mnoha) významných rozdílů byla idea územní kontinuity. (Mluvíme tedy o proměnné *imperiální imaginace*.) Zatímco vládci dynastií Čchin a Chan „built upon ideas of rule articulated across a large space as far back as the second millennium BCE [...] Rome’s militant republicanism had no

346 BURBANK, COOPER, *Empires in World History*, str. 11-17.

347 Ibid., str. 28.

348 Ibid.

direct political ancestor. Romans drew inspiration from distant powers in the eastern Mediterranean – Greece, Persia, and Egypt – but they were dealt a freer hand when it came to creating imperial institutions.³⁴⁹

Obrátíme-li se ještě do přítomnosti, k posledním proměnám odvěkého invariantu, potom u Evropské unie autoři konstatují následující kombinaci repertoárů vládnutí a správy vlastní rozmanitosti: „The declaration of the European Union in 1993, the elimination of border formalities in part of the Union, the increasing role of Union institutions in regulating commercial and social affairs as well as a common currency after 2000, all pointed in the direction of confederation: each state retained its national identification and sovereignty but ceded some prerogatives to a common body.“³⁵⁰ Tento vývoj pak kladou do přímé souvislosti s Vídeňským kongresem roku 1815. Kdo by se tehdy na Dunaji nadál, že tradiční evropské říše nakonec srostou dohromady? A kdo tehdy mohl tušit, kolik „milionů mrtvých“ bude muset padnout, aby se evropské mocnosti k takovému podniku odhodlaly?

Ať tak či onak, říše s námi zůstávají jako trvalý repertoár politické imaginace; prostupují dějinami, zhmotňují se ve svých epigonech, zanechávají dědictví, šťastné i zhoubné precedenty, rozevírají vějíř svých možností. Jedná se zkrátka o instituci velmi dlouhého trvání, která se během posledních dvou tisíc let dokázala aktualizovat v těch nejrozmanitějších kontextech. V knize *Empires in World History* tak dějiny – aktuální, fyzické dějiny – určuje především postupně se zhmotňující vůdčí pojem. Fakta, navíc fakta diplomatická, tradiční hájemství historismu a pozitivismu, zde ustupují do pozadí a jsou povolávána jen jako pouhé ilustrace; jako symptomy stabilní politické struktury, jež tiše spočívá v podloží dějin a dává průchod svým rozličným provedením.

Text historiků Burbankové a Coopera se nicméně stále ještě drží nohama na zemi, resp. stále zřetelně zpřítomňuje svou bezprostřední vazbu na archiv a stopy. Vyprávění „odshora dolů“ ale může postoupit ještě o řád výše a namísto pouhých dějin posledních dvou tisíc let si klást otázky ještě delšího trvání, obepínající nejen celou Zemi, ale prakticky i všechnen lidský čas. Stačí jen zaujmout dostatečně univerzální perspektivu, vybrat patřičně obecný koncept.

349 Ibid., str. 56. Čína se nadto oproti Římu opírala o rigidnější a robustnější systém byrokracie, byla centralizovanější, císař od jisté doby nesídlil v sídelním městě, ale všudypřítomně se rozprostíral a pohyboval po celém čínském území; atd. Ibid., str. 50-54. Když tuto komparatistiku, činěnou na půdorysu invariantu *říše*, srovnáme s poněkud bezradným vrstvením názvů a dat, jak jsme se s nimi setkali v Pečírkově *Dějínách pravěku a starověku*, rozdíl vyložené bije do očí. Namísto dezorientujícího výčtu, který působí dojmem, že vyjma kulturních kuriozit je panství homogenní kategorií dějin, zde máme pevně strukturované schéma, jež nám dějiny ukazuje v působivé rozmanitosti – a to přestože se opírá o *invariant*.

350 Ibid., str. 439.

Tím může být třeba fakt *kolapsu* společností, fenomén, jenž má tak trvalou platnost, že se může řadit mezi kulturní konstanty lidských společenství. Právě tuto linii sleduje polyhistor Jared Diamond ve svém titulu *Kolaps*.³⁵¹ Invariantem (protože v měřítkách sahajících přes většinu dějin už nelze mluvit prostě a jednoduše o *institucích*), kterým se kniha zabývá, je adaptace společností na jejich životní prostředí. Nutnost přizpůsobení se přitom netýká jen nově přichozích migrantů, ale i starousedlíků, kteří zažijí onen zlom dlouhého trvání, jakým je např. změna klimatu nebo vyčerpání zdrojů. *Kolaps* stopuje různé podoby této adaptace (či její absence) napříč časem a prostorem. Začíná v pro amerického čtenáře důvěrném prostředí státu Montana, který z Diamondova líčení vychází jako region v předvečer naprostého ekologického zhroucení. Druhá část knihy čtenáře provádí kolapsem historických celků, nejprve různých tichomořských společenství, především pak Velikonočních ostrovů. Z amerických civilizací se ještě jedna kapitola věnuje Anasaziům, kdysi obývajícím pomezí dnešního Mexika a USA, a Mayům. Hned tři kapitoly – největší díl knihy – líčí vzestup a pád vikinské kolonie v Grónsku. V rychlosti jsou zmíněny i některé úspěšné adaptace: novověké Japonsko, jež na poslední chvíli zabránilo kompletnímu odlesnění země, a pak tichomořské populace ostrovů Tikopia a Novoguinejské vysočiny, které dokázaly nastolit dlouhodobě udržitelný způsob života. Třetí část se zabývá moderními kolapsy, tedy demografickými a ekologickými příčinami genocidy ve Rwandě, osudy států na ostrově Haiti, environmentální krizí Austrálie a Číny. Závěrečná část má pak bilanční a prospektivní charakter.

Jak takto různorodému souboru vtisknout nějaký řád? Diamond přichází hned zkraje s pětibodovým souborem faktorů, jež stojí za pády civilizací. „První faktor zahrnuje zmíněné škody, jež lidé neúmyslně způsobují svému životnímu prostředí“ (str. 28). Tedy přímou devastaci životního prostředí. Druhým faktorem je změna klimatu, kterou autor pro potřeby knihy vnímá jako exogenní událost, nezávislou na lidském přičinění. Nemyslí jí tedy jen soudobé antropogenní globální oteplování, ale i události jako prudké novověké ochlazení Grónska, na kterém islandští osadníci zkrátka nemohli mít žádný podíl. „Třetím faktorem jsou nepřátelští sousedé“ (str. 30). Diamond uvádí příklad starověkého Říma, který dokázal mnoho staletí odolávat náporu barbarů, dokud

351 JARED DIAMOND, *Kolaps: proč společnosti zanikají a přežívají*, Praha 2008. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu odkazují ke stejnému titulu. Diamond je formací přírodní vědec s přesahy do ekologie a antropologie a na poli historických věd je v lepším případě považován za vnímavého laika, v horším za diletanta. Část kritiky míří na fakt, že coby „eko-centrista“ staví do středu svého zájmu především přírodu, která pro něj v lidských dějinách představuje určující faktor. Kritizován je i pro fakt, že nejmenší historickou jednotkou pro něj není nic menšího než civilizace. Proto bývá řazen mezi dědice Toynbeeho a kladen vedle Samuela Huntingtona nebo Francise Fukuyamy. HERVÉ INGLEBERT, *Le monde, l'histoire: essai sur les histoires universelles*, Paris 2014, str. 931-933. Přímou knihu *Kolaps* ale jiní docenují pro její schopnost sledovat linie dlouhého trvání nebo pro umné kombinování žánrů přírodních i humanitních věd. GULDI, ARMITAGE, *The History Manifesto*, str. 57. Je potom pravda, že historici čtou spíše JARED DIAMOND, *Osudy lidských společností: střelné zbraně, choroboplodné zárodky a ocel v historii*, Praha 2000, nicméně já *Kolaps* vybral právě proto, že je jeho historická linie méně zřetelná a do popředí tak vystupuje obecný způsob argumentace – anebo vedení zápletky – ve velkých měřítkách.

nakonec nepodlehli. Nepřátelští sousedé se zde jeví spíš jako nutná než postačující podmínka. Barbaři dokázali po stovkách let pokusů uspět až poté, co byl Řím sám vnitřně oslaben. Přišli pouze zasadit smrtelnou ránu. Čtvrtý faktor s předchozím úzce souvisí, jedná se o ztrátu spojenců. Jak z dalšího textu vyplývá, například přerušování styků s obchodním partnerem může mít pro izolovanou společnost smrtelné následky – jako se to stalo osadníkům v Grónsku nebo původním obyvatelům na ostrovech Pitcairn a Henderson. Posledním faktorem kolapsu je nakonec dovednost adaptace, tedy míra, do jaké jsou civilizace schopné improvizovat, anebo naopak rigidně ulpívat na zvycích.

Jak se tedy tento nadřazený rastr otiskuje do vyprávění? Nás bude zajímat hlavně provedení „historických kapitol“, obzvláště těch nejrozsáhlejších: o Velikonočním ostrově a Grónsku.

Líčení tragédie Velikonočního ostrova se začíná v přítomnosti, přiletem autora-vypravěče na místo činu. Podtrhuje se tím nadčasové sdělení jeho neslavného osudu. Nejprve je čtenáři předložena obecná geografie místa, ale vyprávění dlouho neotálí a zaměřuje se na to hlavní – na *moai*, ony velkolepé sochy. Ty jsou jak synekdochou ostrova a jeho historie, tak i metaforou a poselstvím pro nás, současníky. Diamondovo líčení přitom využívá detektivních, ne-li rovnou mysteriózních či hororových vyprávěcích postupů. Napětí buduje už od první epizody, již je první návštěva ostrova Evropany. „Mnoho záhad Velikonočního ostrova si při jeho objevu uvědomil už nizozemský mořeplavec a průzkumník Jacob Roggeveen“, například skutečnost, že obyvatelé nejodlehlejšího ostrova v Pacifiku mají k plavbě jen „malé a děravé kánoe“. Ale stejně jako dnešní turisty i nizozemské návštěvníky ohromily právě *moai*. „Roggeveen si uvědomil, že nehledě na konkrétní metodu, jak ostrované sochy vztyčovali, na to potřebovali silné trámy z velkých stromů a pevná lana; ale Velikonoční ostrov, který viděl před sebou, představoval pouštinu“ (str. 113-114).

Vyprávění tak čtenáře staví rovnou před místo dokonané zkázy, do nečitelného prostoru, jenž volá po rozklíčování. Nad ostrovem navíc visí zlověstný duch tušené tragédie. Teprve po této neblahé expozici se vypravěč vydává pátrat po jeho dějinách. Dozvídáme se tak postupně o objevení a osídlení ostrova Polynésany kolem roku 900 n. l.; o jejich dietě, zemědělství, demografii, sociální struktuře; o pravděpodobném kmenovém rozdělení ostrova. Ale především se dozvídáme více o samotných *moai*, tedy jaký mohl být jejich společenský a rituální význam, z jakého jsou materiálu, kolik měří a váží, kde byly zhotovovány, kde se nacházejí, v jakých bývají pozicích a na co se z toho všeho dá usuzovat. Ani tak ale ostrov nevydává všechna svá tajemství. „V kamenolomu Rano Raraku se nacházejí dokonce ještě větší nedokončené sochy, jedna dlouhá 21,35 metru a těžká přibližně 270 tun. Díky našim poznatkům o technologii Velikonočního ostrova se jeví jako nemožné, že by sochu ostrované někdy mohli přepravit a vztyčit, proto je otázkou, jaká

megalomanie posedla její tvůrce“ (str. 135). Podobně jako u Daviesových *Dějiny Polska* už víme, jak příběh dopadne, a tak se vše halí do tíživého hávu blížící se katastrofy.

Klíč k Velikonočnímu ostrovu však nespočívá v samotném tesání soch, ale v jejich neuvěřitelně nákladné logistice. Až osmdesátitunové skulptury posouvaly desítky a stovky paží po povalených palmových kmenech či dřevěných soustavách zvaných *žebříky*, navíc za pomoci provazů, jež bylo možno zhotovit opět pouze z palmových vláken. Samotná operace pak musela být nákladná nejen na dřevo, ale i na proviant pracovní síly. To dále zatěžovalo už beztak choulostivé obstarávání obživy na návětrném a poměrně chladném ostrově, obklopeném hlubokými vodami, které znesnadňovaly rybolov. Zkrátka a dobře, na osazování rituálních plošin (tzv. *ahu*) sochami bylo potřeba ohromné množství dřeva i zemědělské půdy. Jak ale víme již od expozice kapitoly, ostrov je odlesněný. Dát si dohromady příčinu a následek už teď není těžké.³⁵²

Vypravěč na důkaz svých závěrů zmiňuje minuciózní práci palynologů a zoologů, kteří z archeologických nálezů pylu a kůstek rekonstruovali bohatou ostrovní flóru a faunu. Stěží uvěřit, že na Velikonočním ostrově kdysi rostly pravděpodobně nejvyšší palmy světa a že polynéští rybáři harpunovali v hlubokých vodách i delfíny. Jenže s tím, jak si kvůli neudržitelné rituální architektuře ničili křehký ostrovní ekosystém, proměňovala se i skladba nalezených kůstek a analyzovaných pylových sloupců, v nichž přibývá kovových iontů z erodující odlesněné půdy. Ubývalo vegetace a potrava se zhoršovala. Společnost kolabovala – staří bohové byli káceni, kmeny upadaly do vzájemných válek, sídla ve vnitrozemí byla opouštěna ve prospěch bezpečnějšího a odlehlejšího pobřeží; dostavil se i démon kanibalismu. „Na Velikonočním ostrově se od té doby lidské kosti běžně vyskytovaly nejen v obvyklých hrobech, ale (rozbité kvůli vytěžení morku) i v pozdních hromadách odpadků.“ Následuje popis opevněných jeskyní, které začaly být osidlovány až v posledním století před příchodem Evropanů a kde se zbídačené obyvatelstvo schovávalo před svými sousedy (str. 152, 153).

Jsou to právě tyto ponuré detaily, tyto v pravém slova smyslu historické stopy, které vyprávění dodávají na dramatickosti, činí ho děsivým a dovolují čtenáři projektovat se do něj. Líčení samo o sobě je jinak postavené na rozmáchlých tvrzeních a ubíhá mílovými kroky přes různé vědecké disciplíny, od archeologie po biologii. Pointa, která se dá z celé kapitoly o Velikonočním ostrově vyvodit, je přitom stejně závažná, jako vlastně banální. „Často jsem se sám sebe ptal: ‚Co si říkal obyvatel Velikonočního ostrova, když porážel poslední palmu?‘ Vykřikoval při tom stejně jako

352 DIAMOND, *Kolaps*, str. 133-143. Je na místě dodat, že pozdější výzkum tuto tezi vnímá jako poněkud zjednodušující, ne-li vyloženě karikující. Na kolapsu ostrovního ekosystému měla vliv souhra celé řady faktorů, přičemž do popředí se dostává zavlečení polynéských krys, jež se zde přemnožily, ničily rašící palmy a bránily tak obnově lesů. TERRY L. HUNT, *Rethinking Easter Island's Ecological Catastrophe*, *Journal of Archaeological Science* 34, 2007, str. 485-502.

moderní dřevaři: „Pracovní místa, ne stromy!“? [...] Polynéský Velikonoční ostrov byl izolován v Tichém oceánu, stejně jako Země v kosmickém prostoru. [...] Proto lidé považují kolaps společnosti Velikonočního ostrova za metaforu, scénář nejhoršího případu, který nás možná čeká v naší vlastní budoucnosti“ (str. 160, 166). Tichomořský ostrov je metaforou pošetilé sebestrukce.³⁵³ Skutečnému rozměru této osudné bláhovosti ale dokážeme porozumět nikoliv skrze palynologická pozorování, ani skrze úvahy o faktorech kolapsu a odlesňování, ale právě zásluhou oněch *historických* detailů, jako jsou zmínky o vydlabaných lidských kostech, o opevněných jeskynních příbytcích nebo o nedokončených gigantických *moai*, ponechaných napospas v kamenolomu. Právě tyto porůznu rozeseté a zdánlivě marginální *stopy* ukotvují rozmáchlé vyprávění v mimésis lidského jednání a činí ho opravdu hrozivým. A to přestože jsou tato fakta zatlačena do role pouhých ilustrací, snad až kuriozit.

Kapitola o Velikonočním ostrově je případovou studií, do velkých měřítek ji však povyšuje fakt, že sousedí s mnoha dalšími studii o odlehlých končinách a rozličných epochách, což její poselství činí univerzálním. Mimo metaforu zaslepené sebestrukce ale Diamond nabízí i vlastní devítibodovou taxonomii toho, proč byly tichomořské ostrovy odlesňovány.³⁵⁴ Velikonoční ostrov pak spadá hned do osmi z těchto devíti kategorií, statisticky se tak ke kolapsu vyloženě nabízel. S taxonomií autor pracuje i v dalších případových studiích týkajících se Tichomoří. Studie o Velikonočním ostrově tak svým způsobem funguje jako grandiózní ilustrace „tichomořského typu“ kolapsu. Tragédie ostrova, jak se ukazuje, je aktualizací environmentální a historické pravděpodobnosti, téměř naplněním určité dějinně-přírodní zákonitosti.

Přejdeme k druhé studii historického kolapsu. Osudy grónské vikinské kolonie stojí podobně jako Velikonoční ostrov na průsečíku několika trajektorií a zákonitostí, a opět tak představují variaci jistého invariantu. V první řadě je Grónsko jedním jediným případem z celé série vikinských kolonií v severním Atlantiku. Další norská osídlení vznikla na Orknejích, Shetlandech, Faerských

353 Klíčová pasáž, odhalující antropologické motivace vztyčování *moai*, je potom podána anekdoticky takto: „Nemohu se ubránit myšlence, že je to ukázka úsilí vzájemně se trumfnout, protože jakoby říkají: „Dobře, takže *ty* umíš vztyčit sochu, která je vysoká devět metrů. Podívej ale na mě, já dokážu položit dvanáctitunové pukao na hlavu *mé* sochy; zkus mě předčit, bříďile!““ DIAMOND, *Kolaps*, str. 137.

354 Mluví o ní, snad v nadsázce, jako o „fyzikálních zákonech“. Pro proměnlivou závažnost jednotlivých kategorií ale nechtěně upomíná spíš Borgésovu zoologii. „Odlesňování je vážnější spíš na:

suchých ostrovech než na vlhkých ostrovech;
chladných ostrovech ve vyšších zeměpisných šířkách než na teplých rovníkových ostrovech;
starých sopečných ostrovech než na nedávno vzniklých sopečných ostrovech;
ostrovech bez spadu popela než na ostrovech s ním;
ostrovech ležících dál od středoasijského prachového sloupce než na ostrovech blíž k němu;
ostrovech bez makatey [řezavý nerost znemožňující lidskou chůzi - JR] než na ostrovech s ní;
nízkých ostrovech než na vysokých ostrovech;
odlehlých ostrovech než na ostrovech s blízkými sousedy;
na malých ostrovech než na velkých ostrovech.“ Ibid., str. 161-162.

ostrovech, Islandu a v Americe neboli Vinlandu. Jejich udržitelnost přitom měla sestupnou tendenci. Ostrovy u Evropy jsou příklady zdařilé kolonizace, Island čelí odlesnění a erozi, Vinland byl opuštěn už po několika sezónách.³⁵⁵ Grónsko zde tedy tvoří druhý nejkrajnější případ, stojící mezi Islandem a Vinlandem. Každopádně představuje jen jedno možné provedení daných historických možností, jednu variaci či aktualizaci definovaného historického pole.

Styl grónských kapitol je veskrze podobný studii o Velikonočním ostrově, a proto je zrekapitulujeme jen v krátkosti: *Kolaps* dlouze shrnuje dostupné informace o historickém podnebí „Zelené země“, o drastické změně klimatu, ke které zde došlo, líčí její faunu a flóru, zemědělský a lovecký potenciál. Neméně podstatná je i lidská reakce na klimatická východiska, tedy struktura norské grónské společnosti, její zvyky, na čem stavěla svou identitu, proč lpěla na určitých tradicích a jiným se bránila; jak v průběhu ročních období hospodařila, jak udržovala kontakt s metropolí a co pro ni znamenal; a konečně jak se vyrovnávala s nově přichozími inuitskými populacemi.

Ze shora uvedených pěti faktorů kolapsu grónská kolonie naplňovala všech pět. Lidé si v první řadě sami zničili své životní prostředí, neboť nadměrná pastva a neprozřetelné vykácení tamějších lesů způsobily erozi půdy a poškození ekosystému. (Grónsko bylo ze všech vikinských kolonií „nejzranitelnější následkem ztráty vegetace, která pokrývá půdu, následkem nadměrného spásání, pošlapávání, půdní eroze a vyřezávání trávniku.“ Str. 340.) Přírodní podmínky se ale beztak proměnily nezávisle na lidech, a to už v 15. století („Podnebí severního Atlantiku se mezi lety 1400 a 1420 ochladilo, častěji se vyskytovaly bouřky. Zmínky o lodní dopravě do Grónska přestaly.“ Str. 362.). Vikingy časem přestaly navštěvovat lodě z metropolí, zapomnělo se na ně („Poslední grónská plavba královské obchodní lodi slíbené norským králem proběhla v roce 1368; následujícího roku se tato loď potopila. Poté už máme záznamy o pouhých čtyřech dalších plavbách do Grónska.“ Str. 361.). Osadníci tak nemohli obnovovat v Grónsku nedostupné suroviny – třeba železo („Z vykopávek provedených v údolí Qorlortoq na mne například přímo jímavě zapůsobil nůž s čepelí opotřebovanou téměř do nicoty; stále však byla připevněna k rukojeti, jejíž délka naprosto neodpovídala takovému pahýlu.“ Str. 337.). Dalším faktorem byli nepřátelští sousedé. Diamond cituje z dobových kronik: „Skraelingové [Inuité] přepadli Grónany, zabili osmnáct mužů a zajali dva chlapce a jednu nevolnici, z nichž učinili otroky“ (str. 350). V přibližně čtyřtisícové populaci kolonie potom ztráta osmnácti mužů nebyla marginální.³⁵⁶ A konečně, vikinští osadníci nebyli schopni adaptace. Z historických a rituálních důvodů lpěli na neudržitelném způsobu obživy i na

355 Posloupnosti se věnuje první „grónská“ kapitola, „Předehra a fugy Vikingů“.

356 Diamondovo přirovnání je pak pro vyprávění ve velkých měřítkách příznačné – kdyby prý USA, které měly roku 2000 populaci 280 milionů lidí, postihla stejná ztráta, znamenalo by to smrt 1 260 000 mužů. Kronikářskému záznamu anekdotického charakteru tak vypravěč k velkým měřítkům vyloženě pomáhá a osmnáct mrtvých se snaží povýšit z tragédie na tragickou statistiku. I malé měřítko tak má svou velkou ozvěnu.

nepráteleství vůči inuitským sousedům. Na jednu stranu je to pochopitelné, koneckonců importované zvyky umožnily kolonii přežít po 450 let. Jenže v momentě, kdy se staly neudržitelnými, je Vikingové už nedokázali opustit – jak pastevecký způsob života, tak zaryté odmítání inuitského způsobu rybolovu či bydlení. „Nory zničilo stejné společenské pojivo, které jim dlouho umožňovalo zvládat potíže v Grónsku“ (str. 368).

Neschopnost adaptace se u různých civilizací v různých dobách objevuje rekurentně, což Diamonda vede k extrapolaci dalšího souboru pravidel. Ten stanovuje, proč společnosti nedokážou reagovat na nastávající kolaps. V první řadě ho vůbec nemusejí předvídat; když už nastane, nemusejí ho postřehnout; když ho postřehnou, nemusejí se ho pokusit vyřešit; když se ho rozhodnou řešit, nemusejí při tom ještě uspět.³⁵⁷ V každém z těchto bodů pak zpětně rozpoznáváme dávné Polynésany nebo Vikingy, ale i současné Australany či obyvatele Montany, s jejich špatnými rozhodnutími, rigiditou, zbabělostí nebo prostě smůlou. Fenomén kolapsu se tak ukazuje jako mechanismus, který se dává do pohybu po splnění příslušného počtu (postačujících a nutných) podmínek, resp. v okamžiku zintenzivnění některých latentních předpokladů. Společnost Velikonočního ostrova naplňuje jak faktory toho, proč dochází ke kolapsům, tak faktory, které určují neúspěšnou adaptaci, ale ve výsledku je i učebnicovým příkladem ostrova náchylného k odlesnění. To není málo pravidel a zákonů, kterým lidské civilizace podléhají!

Tím se dostáváme k dalšímu podstatnému rysu rétoriky velkých měřítek, který má navíc svůj přímý metodologický ekvivalent. Psaní o dlouhodobých trendech s rozsáhlou geografickou platností totiž nutně pracuje se zákonitostmi, předpokládá pravidelnosti, určitou homogennost historického pole, vnitřní kauzalitu dějů a jevů. Naráželi jsme na to, když byla řeč o strategické poloze na hranici barbarské periferie a civilizovaného centra; nebo při zmínkách o novověkém světě, který beze zbytku podléhá omezením malthuziánských nezbytností. Podobný předpoklad leží v základech přesvědčení o spíše pozvolném technickém pokroku, který se může vychýlit a akcelarovat až šťastným umístěním surovin. Tatáž logika stojí za tezemi o kontinuálním nástupu globalizovaného světa, ale i za stanovením podmínek a pravidel kolapsu či společenské adaptace. Všechny tyto případy předpokládají pravidelný, předvídatelný rytmus dějin, logickou spojitost mezi příčinou a následkem, historickou kauzalitu. Není zde samozřejmě řeč o dějinných zákonech v silném slova smyslu, jak bychom se s nimi mohli setkat u comtovského pozitivismu nebo u tvrdých zastánců nomologického modelu. Nicméně velká měřítko nastolují situace, v nichž se najednou dá mluvit o *výjimkách*, o *štěstí* nebo *náhodě*, a to právě díky tomu, že se vše děje na pozadí mohutných, pravidelných struktur.

357 Ibid., str. 559n., 581.

Z toho plyne další charakteristika, totiž že tyto struktury, ono historické pole, pravidelný rytmus dlouhého trvání, jež jaksi tvoří kontext, pozadí, situaci epizodických fakt, představují historickou realitu samy o sobě. Alespoň rétorika velkých měřítek budí to zdání. „En ne postulant pas de distance entre catégorie et phénomène, entre forme et contenu, les processus historiques sont conçus par les approches ‚macro‘ en termes de lois immanents au plan de l'évolution formelle.“³⁵⁸ A tak přestože mají koncepty a pojmy odlišný metodologický status než fakta, velká vyprávění s nimi nakládají jako se svého druhu *primárními* fakty; s pojmem *říše*, *malthuziánské nezbytnosti* nebo *kolapsu* se dá pracovat stejně dobře jako s konkrétními panovníky a státy.

Měřítka status faktu bezpochyby proměňuje. Mění to, co v minulosti vůbec vidíme. Můžeme se ostatně opět uchýlit k metafoře mapy: „Ou, pour recourir à un autre système de références, jouer sur les échelles de représentation en cartographie ne revient pas à représenter une réalité constante en plus grand ou en plus petit, mais à transformer le contenu de la représentation (c'est-à-dire le choix de ce qui est représentable).“³⁵⁹ Ve větším měřítku nevidíme stromy a hory, ale lesy a pohoří. Vidíme jiný druh faktů, jejich agregáty (anebo se nám podoba partikulárních fakt mění před očima, jak se stávají znaky vyšších struktur a nabývají tím odlišných vlastností). Pomiňme teď debatu, nakolik se jedná o intelektuální konstrukce, jestli jsou pojmy *nominalistické* nebo *realistické*; rétorice velkých měřítek však latentně hrozí, že ideální typy (narativní substance či specializované entity vyšších řádů) zatuhnou, petrifikují se a začnou budit dojem, že jsou nekomplikovaně reálné. Odtud už je jen krok k fatalismu historického determinismu, k víře ve velké, nadlidské struktury, které řídí životy jednotlivců; k jisté historické odevzdanosti, voluntarismu a v posledku rezignaci.

Nicméně to je spíše krajní poloha, riziko na horizontu, se kterým musí psaní ve velkých měřítkách počítat. Naopak vůdčí ideou výše zmíněných textů byla spíše snaha narušit nějaký dominantní výklad minulosti (čili pojem) a nabídnout jeho kritickou alternativu. Zatímco profesní historici ale postupovali v chiasmatickém rytmu (od velkých koncepcí přes úzké hrdlo fakt zpět k velkým koncepcím, tentokrát revidovaným) a jejich vyprávění mělo strukturu přesýpacích hodin (nebo písmene X), potom u Jareda Diamonda fakta působí více jako ilustrace konceptů, jejichž mají být údajnými symptomy. Jeho psaní tak má spíše strukturu písmene V – postupuje se od silného apriori, které se skrze odbočku k faktům jen dále potvrzuje. Zde by pak opravdu mohlo být namísto mluvit o faktech jako o jistém „efektu reálného“, který silným konceptuálním tezím pouze dodává

358 GRIBAUDI, *Échelle, pertinence, configuration*, str. 114.

359 JACQUES REVEL, *Micro-analyse et construction du social*, in: Týž (ed.), *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*, Paris 1996, str. 19. Citátu předchází exaktnější formulace, podle níž mikrohistorie „(...) pose en principe que le choix d'une échelle particulière d'observation produit des effets de connaissance et qu'il peut être mis au service de stratégies de connaissance. Faire varier la focale de l'objectif, ce n'est pas seulement faire grandir (ou diminuer) la taille de l'objet dans le viseur, c'est en modifier la forme et la trame.“ Ibid.

legitimitu. Diamondovi nicméně nelze upřít poctivost ve snaze najít mezi fakty a pojmy viditelnou spojitost, *Kolaps* rozhodně nepůsobí jako arogantně deterministický text.³⁶⁰

To je spíš úskalím onoho typu psaní, které známe od ekonomů, politologů a samozvaných expertů všeho druhu, kteří se zmocnili velkých měřítek obecně a dlouhého trvání konkrétně a na základě několika obecných pravidel vstupují do veřejného prostoru, aby nabízeli instantní odpovědi na všechno. Potom je řeč o *dirty longue durée*, „špatném dlouhém trvání“. „The classical *longue durée* of social historians [...] was being appropriated into what might be called a ‚dirty *longue durée*‘ in the hands of think-tanks and NGOs. In this dirty *longue durée*, non-historians dealt with an impoverished array of historical evidence to draw broad-gauge conclusions about the tendency of progress.“³⁶¹ Jedna ekonomická poučka, jeden historický postřeh tak najednou dokážou vysvětlit milénia. Navzdory své všeobjímající povaze toho ale více zamlčují, více neříkají, než říkají, a jeden bombastický klíč k vysvětlení světa tak ve výsledku vytlouká druhý, protože každý se může opřít o pár postřehů a tendenčně vybraných faktů, které mohou pro svou fragmentárnost a kusost doložit prakticky libovolné apriori.³⁶²

Mezi výroky v duchu *špatného dlouhého trvání* by se nepochybně zařadila tvrzení jako „Jaký potenciál rozvinula Evropa v raném novověku, že jí umožnil ovládnout svět pozdního novověku? Především to byla věda a kapitalismus. Evropané si zvykli přemýšlet jako vědci a kapitalisté dávno předtím, než získali technologický náskok před světem.“³⁶³ Anebo „Pohlédneme-li na Evropu jako celek, vidíme hory, řeky a údolí, které objasňují, proč je tady tolik národních států. Ve Spojených státech se jedna dominantní řeč a kultura tlačila rychle a úporně dál a dál na západ, až se zrodila jediná obrovitá země. Evropa se naproti tomu vyvíjela organicky po celá tisíciletí a zůstává vnitřně

360 Fakta zde zajisté plní onu funkci „efektu reálného“, ale vzhledem k závažnosti tématu i mimetizují vyprávění a jinak netečné a univerzální koncepty činí lidsky srozumitelnými. Po vzoru tragédií v nás budí soucit a děs. Viz zmínku o opizňaném nožíku nalezeném v Grónsku, nebo třeba následující popis archeologických nálezů ze zaniklého Západního osídlení tamtéž: „Tyto nejvrchnější vrstvy obsahují zvířecí kosti, které vyprávějí chmurný příběh. Patří mezi ně: kosti nohou malých divokých ptáků a králíků, jež by Norové normálně považovali za příliš malé, než aby jim stály [sic] za lov, a upotřebitelné jen jako jídlo poslední záchrany za hladomoru; kosti novorozeného telete a jehněte, jež se musely narodit za pozdního jara; kosti prstů na nohou z počtu krav, který se přibližně rovnal počtu míst v kravím chlévě na příslušném statku, což naznačuje, že lidé všechny tyto krávy porazili a snědli až do kopyta; a neúplné kostry velkých loveckých psů se zářezy po nožích na kostech. [...] Zachované larvy much souvisejících s lidskými fekáliemi, které se našly v spodních vrstvách trosek domů, patří k teplomilným muším druhům, ale v nejvrchnější vrstvě patří pouze k druhům much snášejících chlad, což naznačuje, že obyvatelům došlo palivo stejně jako jídlo.“ DIAMOND, *Kolaps*, str. 360. K čemu by nám byl pojem kolapsu, kdybychom v něm neuměli spatřovat velice konkrétní hrůzu hladomoru a pomalého umírání? A co by si velké pojmy počaly bez mimésis *stop* (zde velice zřetelně *stop* archeologických)? Zbyly by jen bezkrevné a nabubřelé koncepty, šustící papírem.

361 GULDI, ARMITAGE, *The History Manifesto*, str. 28.

362 Na toto téma proběhla velká diskuze v žurnálu *Annales HSS*, a to v tematicky orientovaném čísle věnovaném vydání *The History Manifesto*. Viz *Annales HSS* 70, avril-juin, 2/2015, str. 289-378. V podobném duchu se neslo i předchozí číslo, věnované knize *Kapitál ve 21. století* ekonoma Thomase Pikettyho, kterou francouzští historici oceňují právě pro schopnost snést ekonomii z její slonovinové věže matematických modelů zpátky na zem historie a případových studií. Srv. oddíl „Lire Le capital de Thomas Piketty“ in *Annales HSS* 70, janvier-mars, 1/2015.

363 YUVAL N. HARARI, *Sapiens: úchvatný i úděsný příběh lidstva*, Voznice 2014, str. 343.

rozčleněna podle geografických a jazykových oblastí.“³⁶⁴ Bez dostatečné výztuže fakty, tj. historickými epizodami nižších řádů, bez odkazování ke stopám se zde na základě jedné nekomplikované poučky črtají staletá a tisíciletá trvání, jež mají závazně *vysvětlit* celé dějiny nějaké epochy nebo světadílu. Pokud bychom tyto texty stále ještě řadili mezi historické práce, pak se jedná o krajní, mezní případy, které docházejí k opačnému extrému než výchozí styl. V podstatě se vzdávají historických stop ve prospěch velkých tezí, roli vysvětlování ve vyprávění u nich pak přebírá pouhopouhá spekulace. Zajisté, v tomto případě mluvíme o více méně popularizačním žánru, nicméně je dobré vidět, že ten je nesen právě stylem či rétorikou velkých měřítek; resp. jejím excesem – je jejím krajním provedením.

V závěru tohoto oddílu se obraťme ještě k jedné krajnosti velkých měřítek. Ta však neplyne z takřka úplného osamostatnění konceptů od faktů, ale naopak z maximální extenze pojmu měřítka jako takového. Řeč je o žánru *big history*, který usiluje o postihnutí dějin celé planety a *kompletně* celého času, a to už od velkého třesku. „Big History‘ explores the past at very large temporal and spatial scales. It takes familiar arguments for the importance of the *longue durée* and pushes them to their limits by surveying the past as a whole.“³⁶⁵ Touto poslední etapou projdeme s knihou *Maps of Time* historika a průkopníka žánru Davida Christiana.³⁶⁶

Dílo je rozděleno do šesti částí, které postupně procházejí vším, co se ve vesmíru stalo, a to od velkého třesku doteď. Aby byla iluze *všeobjímajícího času* kompletní, poslední část nabízí i výhledy do budoucnosti. Vzhledem k proměňujícím se měřítkům a rozsahu jevů, o nichž je řeč, se nutně proměňuje i jazyk či metodologie, která se jimi zabývá. První část tak popisuje epochu (nebo spíš eón) od vzniku vesmíru po formování planet, konkrétně zformování Země. Její kapitoly se tak obracejí především na astrofyziku, kosmologii a posléze geologii. Druhá část už zůstává na Zemi a představuje jakousi „historii“ života na ní, od objevení organických sloučenin přes prokaryoty a dinosaury až po dominanci savců; její metodou je potom evoluční biologie. Třetí část se s pomocí antropologie, archeologie a psychologie zabývá tím, co bývá jindy nazýváno pravěkem, tedy vývojem člověka, evolucí hominidů a nástupem *hominum sapientium*, přičemž končí před branami

364 TIM MARSHALL, *V zajetí geografie: jak lze pomocí deseti map pochopit světovou politiku*, Praha 2018, str. 103-104.

365 DAVID CHRISTIAN, *Big History: The Longest „Durée“*, Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften 20, 2009, str. 91.

366 Týž, *Maps of Time: An Introduction to Big History*, Berkeley 2005. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu odkazují ke stejnému titulu. Ideál celé *big history* se zrodil na sydneyjské Macquarieho univerzitě už na konci osmdesátých let. Tehdejší záměr či sylabus kurzu byl shrnut v textu týž, *The Longest Durée: A History of the Last 15 Billion Years*, Australian Historical Association Bulletin 59-60, 1989, str. 27-36. Za první manifest *big history*, který Christian napsal pro mezinárodní publikum, lze považovat týž, *The Case for „Big History“*, Journal of World History 2, Fall, 2/1991, str. 223-238. Jako další průkopníci žánru „velké historie“ jsou uváděni Fred Spier a Cynthia Stokes Brown, viz bibliografii uvedenou v GULDI, ARMITAGE, *The History Manifesto*, pozn. 13, str. 127 a pozn. 77, str. 150.

neolitické revoluce. Se čtvrtou částí se konečně dostáváme k období, jež je běžně považováno za lidskou historii, a to od zrodu zemědělství až po úsvit novověku. Prvních téměř dvanáct tisíc let lidské historie je nazíráno výlučně perspektivou velmi dlouhých trvání. Pátá část se směřuje na dějiny posledních pěti set let. Propojení světa v moderní globalizovanou společnost i s jejími ekologickými dopady vnímá jako jedinou charakteristickou epochu. Poslední, šestá část pak ve stručnosti nabízí některé vyhlídky do budoucnosti. Zde se metoda přizpůsobuje časovému horizontu takřka odstavec od odstavce: zatímco o bezprostřední budoucnosti se dá ještě přemýšlet jazykem demografie nebo sociologie a jedná se de facto o obezřetnou prognostiku, vzdálenější lidská budoucnost už se opírá o spekulativní fikci (sci-fi). Ta nejvzdálenější budoucnost je oproti tomu opět poměrně objektivní, neboť kosmologie i částicová fyzika mají celkem přesnou představu o osudu Sluneční soustavy, galaxií i samotných elementárních částic.³⁶⁷

Mapy času pokrývají zkrátka *veškerý* čas. Jak ale takhle nesmírný komplex jevů a událostí z mnoha různých, až nespojitých oborů vědění sepnout do jediného příběhu? Pokud vycházíme z toho, že vyprávění historie je *vynalézáním* třetího času, který splétá čas přírody a čas lidí, proč se obrací rovným dílem k vysvětlení i vyprávění, a pokud jsme přistoupili na to, že vyprávění je vždy nutně mimetické, nápodobou lidského jednání a trpění, jinak přestává být vyprávěním, pak je otázkou, jak do dějin integrovat i obory jako kosmologii, geologii nebo biologii. Když se Ricoeur zamýšlí nad Braudelovým *Středozemím*, všimá si, že už v pasážích, kde se francouzský historik zabýval nehybným časem geografických struktur, se to jen hemží předzvěstí lidských skutků. „Středozemní moře, to je nehybnost. Ale každý řádek se přitom týká už jeho dějin. [...] Všude je přítomen člověk a s ním množství příznačného dění: hory tu figurují jako útočiště a skryš svobodných lidí, pobřežní pláně jako místa osidlování, odvodňování, obdělávání půdy, rozsevu populací, přesunů všeho druhu – stěhování, stád, kočování, vpádů.“³⁶⁸ Příroda, jinými slovy astronomický čas, je takto mimetizována právě tím, že prefiguruje dějiště lidských dějin. Vymezuje prostor lidského jednání, jeho limity i potenciál, je jeho předzvěstí.

367 Platí pravidlo, že se vzdalujícím se časovým horizontem – jak do minulosti, tak i do budoucnosti – klesá mimetičnost – lidskost – líčeného. U nejvzdálenějších horizontů budoucnosti, kam kosmologie a částicová fyzika projektují možný konec vesmíru, se dostáváme k číslům a rozměrům tak nemožným, že jejich ekvivalent v lidské kultuře nacházíme snad jen v barokních popisech věčnosti nebo v líčení buddhistického pekla. Ve srovnání s čísly jako 10^{1500} (doba, za kterou se všechna hmota promění na atomy železa) nebo $10^{10^{76}}$ (doba, za níž se vyzáří poslední černé díry) se náhle jeví mimetickými i oněch třináct miliard let dosavadní historie vesmíru.

368 PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. I, Zápletky a historické vyprávění*, Praha 2000, str. 291. Postavme tuto pasáž vedle Heideggerovy meditace nad dějinným způsobem bytí přírody: „Ale i příroda je dějinná. Sice *nikoli* právě v tom smyslu, jak se mluví o „dějinách přírody“; spíš jakožto kraj, sídliště, těžební území, bojiště a kultovní místo.“ MARTIN HEIDEGGER, *Bytí a čas*, Praha 2008, str. 430 [513/388-389]. Heidegger v dotyčné pasáži ukazuje, jak jsou skrze dějinnost i výskytová a příruční jsoucna vtažena do orbity *časovosti*, čili jak se z netečných objektů přírodních věd stávají předmětem lidské starosti. Pozadí Ricoeurovy četby je jiné než Heideggerovo, ale jisté jádro zůstává, totiž ona „fenomenologizace“ lhostejných objektů světa. Tato heideggerovská ozvěna v Ricoeurovi nasvětluje i naše vlastní čtení, stvrzuje jeho hermeneutickou povahu.

K podobné strategii se uchylují i *Mapy času*, i když na mnohem větší škále. Nebýt prvotní nerovnováhy v rozložení hmoty a energie ve vesmíru, nikdy by nedošlo k zformování vesmírných těles a na nich by se zase nikdy nemohli objevit lidé.³⁶⁹ Exploze těch největších hvězd, jejich supernovy, zase daly vzniknout těžším prvkům periodické soustavy, jimiž jsou naše dějiny posety a bez kterých by se nejspíš ani nevyvinul život. Protože ve vesmíru se původně nacházely jen velice lehké prvky, vodík a helium, a bez těch nejtěžších by se ani nezformovaly planety, jak je známe, představují miliardy let zážehů a explozí hvězd, v jejichž výhni vznikaly těžké prvky, nutný prolog dějinám života na Zemi.³⁷⁰ Dějiny, jak je známe, by nemohly být ani bez magnetického pole Země nebo bez toho, aby se rostliny (či některé nejmenší organismy) naučily fotosyntetizovat.³⁷¹ Kosmologická, geologická a biologická část knihy jsou takovými šťastnými souvislostmi posety a úkazy z „historie“ vesmíru, Země i života na ní se tak ukazují jako epizody zřetězující se ve velkolepém příběhu lidských dějin. Nelidský, astronomický čas (v doslovném slova smyslu) se zde polidšťuje vyhlídkou toho, že dá zrodit času lidí.

Ovšem stejně tak často v knize narážíme na limity této mimetizace. Někdy je obtížné integrovat přírodní jevy do přediva lidských dějin, a namísto produktivních souvislostí tak čteme pouhá hluchá přirovnání. „Stars, like people, have biographies. They are born, they live, they change, and they die“ (str. 48). Přirovnat k životu a smrti onu okolnost, kdy kumulace hmoty ve vesmíru dosáhne kritické hodnoty, při níž se započne termonukleární reakce, jež potom několik miliard let pálí vodík, dokud se tato reakce nevyčerpá a nezačne být poháněna těžšími prvky, až skončí supernovou, kolapsem do černé díry či jinak, je možná trefným přirovnáním, ale zůstává pouhým ornamentem. Takovým, který lhostejný a cyklický proces formování a zhroucení hvězd jakožto důsledek kumulace a disperze hmoty možná více zatemňuje, než osvětluje. A pak je zde také mnoho přirovnání, která spíš nechtěně poukazují na nemožnost jakékoliv produktivní mimetizace, např. „Black holes are so dense that to form one from our earth, we would have to crush it into a ball with a diameter of about 0,7 inches“ (str. 46). Je jaksi příznakové, že jako nejbližší srovnatelný bod, pro

369 „The universe would have remained homogenous; and complex, lumpy objects such as stars, planets, and... *human beings* could never have formed.“ CHRISTIAN, *Maps of Time*, str. 43.

370 K supernovám Christian uvádí: „Because large stars have short lives, supernovae have been fertilizing interstellar space with new chemicals since the formation of the earliest galaxies. The gold or silver ring you may be wearing was made in a supernova. Without supernovae, we could not exist. [...] The story of star deaths is a vital part of the story of life on earth, for stars created both the raw materials from which our world is created and the energy that fuels the biosphere.“ Ibid., str. 51.

371 K magnetickému poli: „This metallic core gives the earth its characteristic magnetic field. The earth's magnetic field has played an extremely important role in the history of our planet: by deflecting the many high-energy particles streaming through space, it shielded the delicate chemical processes that eventually generated life here.“ Ibid., str. 62. K fotosyntéze: „Using the complex chemical reactions of photosynthesis, living organisms began to harvest the colossal bounty of sunlight. [...] Much of the rest of the history of life on Earth is governed by the different ways in which sunlight was captured, distributed, and divided among the different species that shared the planet. Human history is part of this history, for humans have found increasingly powerful ways of harvesting sunlight, through foraging, farming, and the use of fossil fuels.“ Ibid., str. 111.

člověka ještě jakž takž uchopitelný, se zde bere planeta Země – nicméně kdo si ji dokáže představit v celé její nesmírnosti, natož hmotnosti, a udělat onu myšlenkovou operaci jejího smrštění? Sdělení je zřetelné – černé díry mají extrémní hmotnost a hustotu. Nicméně jejich pravá povaha se zcela vymyká byť i jakékoliv produktivní metafoře. Takováto přirovnání vypovídají spíše o nemožnosti mimése, pokud už nejsou jejím vyloženým pervertováním.

Stejně tak se v prvních třech částech knihy (o přírodní historii vesmíru, Země a člověka) element lidských dějin mnohdy úplně ztrácí ze zřetele, a to klidně na desítky stran. Skutečnost, že se např. prokaryoty dokázaly vyvinout v eukaryoty, zůstává součástí lidského vyprávění jen v jakési hluché juxtapozici. Epizodou mimetického vyprávění ji pak činí prostě jen to, že je na časové ose vedoucí od vzniku hvězd ke vzniku zemědělství. Pak se ale narace redukuje na pouhou posloupnost a z napínavého předznamenávání zrodu člověka z nitra hvězd zbývá jen banální šipka vývoje; jen vyprázdněný a neurčitý pohyb pokroku. Kniha samozřejmě do pozitivismu neupadá, ale podobné svízele jsou ukázkou toho, jak čas přírody času lidskému odolává a jak v mnohém zůstává nekompatibilní, indiferentní a mimoběžný, a to i navzdory mnoha styčným bodům. Minulost pojatá coby *big history* se v Christianově psaní nejeví ani tak jako kýžené „uchopení celku“, ale spíš jako zápas či dialektika, jako spor, který odhaluje nemožnost redukovat jeden rozměr na druhý. Čas přírody se v příznivých chvílích stává časem lidským, třeba když se ukáže, že sluneční záře, jež na Zemi dopadala před stovkami milionů let, byla jen předehtou ke spotřebě fosilních paliv a vzestupu moderního světa. Stejně tak se ale čas přírody symetricky zmocňuje času lidského; třeba když se člověk ukazuje jen jako ta nejchytřejší opice: „The rest of this book will focus on the history of just one of these many species, our own“ (str. 133), předesílá vyprávění historii nejúspěšnějšího hominida. *Big history* tak možná dokáže pojmout všechn čas, ale jako součást jedné *dějin* ho zvládne udržet jen s krajním úsilím a za cenu občasného selhávání.

Přejdeme od časovosti vyprávění k jeho formálnímu uspořádání. Nacházíme zde vše, co jsme pozorovali doposud, a to v snad nejkoncentrovanější podobě. Do popředí vstupuje akt schematizace, který se vzhledem k šíři tématu a omezenému rozsahu jediné monografie stává nezbytným východiskem.

Jakýmsi svorníkem celé knihy, pravidlem, které je vlastní jak přírodní, tak lidské historii, má být poučka, že vše neustále nabývá větší complexity: při překonání jistého kritického prahu se uvolňuje energie a zároveň roste složitost systémů. Částice zažehávají hvězdy, hvězdy zase dávají vzniknout paletě periodické soustavy prvků, z té se formují planety, na těch život... čím složitější je systém, tím křehčí soustavy vznikají, „which is why stars live so much longer than humans.“ „Thus in dealing with life we are dealing with a new level of order and complexity, a new capacity to control

and organize free energy that is achieved at the price of greater fragility.“³⁷² Taková poučka je ale příliš obecná, hraničící s truismem a – jakkoliv snad může být metodologicky relevantní – do stylu knihy se příliš nepropisuje.³⁷³

Schematizace je nicméně s každou další částí o něco zřetelnější a konkrétnější. „Historie“ Země je tak představena skrze velké evoluční modely, u otázky vzniku života potom nezbyvá než se zastavit u nejznámějších hypotéz, přičemž klíčovými jsou transformace organických látek v RNA a její přerod v DNA. Další velkou otázkou, jejíž zodpovězení vysvětluje skoro dvě miliardy let vývoje, je záhada, jak se z prokaryotických buněk staly buňky eukaryotické. S objevením hominidů se pak nastoluje pro nás ještě závažnější otázka, totiž kdy vlastně začínají lidské dějiny. Zde je každá odpověď závislá na tom, jak se zeptáme. Pro zrod lidského společenství jsou podle Christiana klíčové především dvě události: osvojení jazyka a schopnost kolektivního učení. Několik milionů let je tak vyloženo pouze v perspektivě těchto dvou konceptů, přičemž schematizace zde určuje, co ještě jsou dějiny, a co už ne, resp. co je nebo není hodno vyprávění.

Volba metody se tak jeví jako fatální krok, stává se svého druhu „kvazi-zápletkou“ celých geologických epoch. Miliony až miliardy let se dají v zásadě shrnout jedinou poučkou, jedinou rovnicí. „Historie“ první miliardy let je tak určena tou geologickou teorií, k níž se vypravěč přiklonil, resp. teorií vzniku života, kterou uznal za nejvíce plauzibilní. O „historii“ vývoje druhů nebo vzniku člověka platí totéž – stovky milionů let mají v důsledku jediný svorník: evoluci, resp. osvojení jazyka a schopnost kolektivního učení. A protože příroda je repetitivní a není v ní moc co líčit, potom povaha změny, již vyprávění v dané době identifikuje, představuje i shrnutí celé dotyčné epochy. Metoda jakožto rastr, který zviditelňuje určitá fakta, zde nechtěně nabývá až stvořitelského rozměru. Eón hadaika se zkrátka rovná zformování Země; eón archaika (prahor) transformaci organických sloučenin v DNA; eón proterozoika (starohor) formaci eukaryot z prokaryot; atd. Pojmenování každé epochy je tak synonymické s jejím obsahem či s metodou, která ji vysvětluje, a podobně jako postavy Ovidiových *Proměn* (třeba Écho nebo Arachné) se stává sebe-explikační a až autoreferenční referencí.³⁷⁴

372 Ibid., str. 45, 80.

373 Autor v úvodu nabízí ještě jedno možné zastřešující pojetí, totiž že *Mapy času* jsou moderním *mýtem o stvoření*, resp. jeho pokud možno racionálním převtělením, neboť jako antropologická konstanta s námi zůstává dodnes. Ibid., str. 1-11. Ambice obsáhnout čas jakožto všeobjímající strukturu jako by této mytografické touze vycházela v ústrety. Nám ovšem nepřísluší soudit zde psychologickou rovinu recepce knihy, a tak se nadále držíme té hermeneutické.

374 Svým způsobem je ale ve volbě vysvětlujících metodologií, resp. „kvazi-zápletek“ epoch patrný jistý mimetický akcent, byť velice zastřeně a implicitně, neboť vše pomalu směřuje ke vzniku života a jeho postupnému vývoji v člověka. V tomto ohledu jsou *Mapy času* opravdu stvořitelským mýtem, neboť geologickou „historii“ země pořádají tak, aby byla vypointována příchodem člověka. (V podobném duchu se v *Genesi* dozvídáme, že vše, co Bůh stvořil, vytvořil pro člověka, Gn 1,29-30.) V celku knihy tak můžeme brát jako mimetický i velký třesk. Nicméně v diskurzu konkrétního stylu už tato linie tolik patrná není, jak jsme snad ukázali.

Vraťme se ale zpět na časovou osu, tam, kde jsme přestali, tedy ke zrodu člověka, který Christian ztotožňuje s osvojením kolektivního učení. Tato schopnost je jakožto schéma zároveň prefigurací pozdějších lidských dějin. „In subsequent chapters, we will attempt to track the changing synergy of processes of collective learning by examining the size and variety of information networks in different parts of the world, as well as the varying efficiency with which information was pooled within those networks“ (str. 184). Odtud pak názvy kapitol o lidských dějinách: pravěk je dobou „mnoha světů“ (*many worlds*, jak zní titul třetí části) právě pro velkou disperzi vzájemně izolovaných lidských komunit; starověk se středověkem se stává časem „několika světů“ (*few worlds*), protože svět už se začíná propojovat do několika celků mezikontinentálního rozsahu; a konečně, moderní svět je jen „jedním“ propojeným systémem (*one world*).

Jak nakonec vypadají ty pasáže, které se věnují vyloženě historii lidí? Není žádným překvapením, že historická fakta jsou v nich instrumentalizována jako čisté symptomy. Zrod civilizací v Úrodném půlměsíci je jen výsledkem pozvolného růstu populace, zdokonalování se v technikách obstarávání potravy a důsledkem celé série pokusů a omylů. Jako takový se stává zřetelným až ve velmi dlouhých měřítkách (až rozkročíme-li se nad léty 10 000 až 5 000 př. n. l.). „On the larger scale, the trend of accumulation is clear. But it is important to remember that on the scale of decades or centuries, accumulation was a chaotic and erratic process“ (str. 259). A dále, první monumentální stavby jsou jen příznakem dělby práce a vzniku hierarchií ve společnostech. Přímo pyramidy pak představují především důkaz proměny náboženské senzitivity.

Hromadění zdrojů a lidí na jedné straně a distribuce moci a práce na straně druhé posléze umožní vznik měst a jejich velkých infrastrukturních projektů. Existence měst si zase vynutí příslušnou podobu správy, ta pro změnu umožní nástup států a říší. Vše roste organicky, pozvolna, přirozeně. Nejedná se o dějiny událostí a revolucí; pěna dní byla odplavena, zbývají jen mohutné *kvazi*-události trendů a konceptů. Obří Alexandrova říše vyrostle na půdě připravené všemi státy, které pohltila, a sama o sobě je předznamenána strukturou sítě euro-asijské komunikace a směny, jež Alexandrovi dalece předcházela a která bude existovat ještě skoro dva tisíce let po něm.³⁷⁵

Vznik civilizací, písma, monumentálních staveb, to vše je podáno jako veskrze logické a téměř nutné výhonky evolučního procesu kultury a civilizací. V tomto ohledu je psaní *Map času* nejdůslednějším provedením rétoriky velkých měřítek.³⁷⁶ Vskutku mohutné jsou zde i *kvazi*-

375 CHRISTIAN, *Maps of Time*, str. 298. Sargon si do této knihy cestu bohužel nenašel.

376 Z dalších rysů rétoriky velkých měřítek zde lze najít i onu převoditelnost jednotek, se kterou jsme se setkali ve *Velké divergenci*, i když v tomto případě přeci jen není tak významná. Za to ovšem nabývá až kvalit taoistického mystéria. První zažehnuté hvězdy jsou vlastně jen kvalitativním převodem nerovnovážných shluků hmoty. Jejich další transmutací je vznik těžkých prvků a zformování planet. Celý příběh života je potom především příběhem dobývání energie ze slunce. Organismy se naučí žít slunečním teplem díky chlorofylu; jiné organismy pak získávají energii uloženou v těchto organismech jejich požíváním (jedná se o býložravce); u masožravců se tento

postavy. Pomineme-li celek lidstva, který se právě jakožto celek formuje až v novověku, pak po většinu dějin představuje nejvýznamnějšího aktéra moloch jménem Afro-Eurasie.³⁷⁷ Nezávisle na něm pak existuje Amerika, Sahul (Austrálie a přilehlé oblasti jihovýchodní Asie) a nejmladší a nejmenší Oceánie. Jeden prostor od druhého pak oddělují právě ony komunikační sítě, takže jako *kvazi*-postavy je zakládá právě jejich historická autonomie. Stejně tak dějiny (dějiny v tradičním slova smyslu) lze dělit do v podstatě tří období: klasického, raně moderního a moderního malthuziánského cyklu, což jsou jen zastřešující pojmy pro schopnost lidské populace získat si obživu a demograficky expandovat.

Není divu, že v takových dějinách je i Alexandr Veliký pouhým výčnělkem na těle evoluce. *Big history* jsou dějinami kauzality, zákonů a na horizontu hrozícího determinismu. Jedná se o návrat k nomologickému modelu, který se nicméně posunul od nečasových pravidel k logice *kvazi*-kauzality. Ta je nicméně tak rozsáhlá, že pojímá prakticky celé lidské dějiny a hrozí restituovat comtovský pozitivismus. A jakkoliv autora nelze z ničeho takového podezírat, potom recepčně takto psaní *Map času* působit může, a to právě pro redukci krátkých dějin, dějin lidského horizontu, na symptomy hlubinných struktur předlouhých trvání.

Christian se de facto dobral mytického rozměru *všeobjímajícího času*, neřkuli dějin jakožto hegelianského kolektivního singuláru, avšak jaksí nechtěně, skrze prostou extenzi „vulgárního“ či „homogenního prázdného“ času. *Mapy času* opásají veškerý čas, integrují po vzoru stvořitelských mýtů čas přírody a čas člověka, ale jedná se o sémanticky prázdný čas, čas mimeticky nepřevoditelných jevů, v němž, pokud bychom posledních třináct miliard let převedli na třináct let, zabírají lidské dějiny asi šest minut (str. 502-503). Tento mytický čas nachází svůj protějšek v restituci božského pohledu, jenž nám zprostředkovávají komunikační satelity kroužící kolem Země a díky kterým si umíme představit svět jakožto *globální*; jakožto jeden. Lidstvo tak poprvé od odkouzlení světa opět dosáhlo *totální perspektivy*. Ovšem v její upadlé podobě, jako svého druhu simulakrum.³⁷⁸

řetězec ještě prodlouží. Pálení fosilních paliv v parních strojích je svého druhu reteritorializací tohoto procesu (ibid., str. 111). Energie se tak nemusí dobývat jen konzumací, ale může být z organismů i „vykořisťována“. „These men and women were treated by their masters as stores of energy, as living batteries, as human cattle.“ Ibid., str. 263. Tímtež je domestikace tažných zvířat.

Posledním případem převoditelnosti jevů je (pomineme-li celkový přerod jedné komplexnosti v další a vyšší) replikace procesu osvojování nových informací lidskou kulturou, tedy jazykem a písmem. Svůj předobraz nachází ve způsobu, jakým prokaryoty a jednoduché eukaryoty varíují svou genetickou informaci, DNA: „...symbolic language may have returned, at least to our species, some of the adaptive flexibility that bacteria enjoy through their ability to freely swap genetic material...“ Ibid., str. 112.

377 Je svým způsobem osvěžující, že samostatná Evropa vstupuje do lidských dějin až na str. 394, poté, co už se notnou chvíli mluví o Číně, jihozápadní nebo jihovýchodní Asii. Už jen samy proporce textu ji tak patřičně *provincializují*.

378 FRANÇOIS HARTOG, *De l'histoire universelle à l'histoire globale?*, Le Débat 154, 2/2009, str. 64.

To vše má ještě jeden účinek, totiž zrod jakési statistické narativní identity, jež aktéra dějin redukuje na faktor, číslo, část masy. Zvlášť v pasáži věnované nejnovějším dějinám je lidské jednání už vždy jednáním masy. Jedna tabulka ukazuje, jak od roku 1500 do roku 1999 roste počet mrtvých ve válkách i počet mrtvých na tisíc obyvatel. Další zase ukazuje míru neudržitelnosti, s jakou lidstvo plundruje přírodní zdroje, a jak toto tempo neustále roste.³⁷⁹ Jedná se o hrozná čísla a nepochybně hodná znepokojené pozornosti, avšak jejich efekt je i ten, že lidé ve výsledku vystupují pouze jako masový aktér, jako živel. Mizí individuální život, zůstává střední doba dožití – člověk se proměňuje v *datum*. Aktéři dějin tak podléhají jakési historické biopolitice, zůstávají relevantní jen v té míře, v jaké jsou kolektivními činiteli a v jaké lze jejich kolektivní akci regulovat, směřovat, cílit. Namísto narativní identity zůstává jen jistá *bioidentita*, lidství jako projev masovosti; namísto iniciativy zůstává průsečík trendů. V době postupující klimatické krize je právě taková podoba historie pro mnohé stále svůdnější a svou relevancí nepochybně má.³⁸⁰ Přesto je dobré nezapomínat, o jaké perspektivy v takovém synoptickém pojetí přicházíme, co se ve velkých měřítkách ztrácí. Právě to je předmětem následujícího oddílu, který je k nyní končícímu komplementární. S některými závěry o rétorice měřítek tak počkejme, než vyslechneme i druhou stranu.

Rétorika malých měřítek

Jak již bylo předesláno výše, v závěrečném oddíle projdeme čtyřmi klasickými texty mikrohistorie či kulturních dějin. Těmto knihám se pokusíme učinit zadost a přečíst je jako autonomní díla, podobně jako monografie v kapitole „Historické hry s časem“. Ovšem to, že je stavíme jako komplementární, nebo i protikladné k velkým měřítkům, nás zároveň nutí brát je jako svého druhu diskurz – diskurz malých měřítek.

Musíme je číst od začátku do konce, protože na rozdíl od velkých textů ve velkých měřítkách předkládají vždy jeden konkrétní příběh, který nám umožňuje rozumět sobě samému jakožto celku až po svém dočtení; až tehdy nabývají jednotlivé epizody svého plného smyslu a můžeme se pokusit o pochopení jejich rétoriky. *Velká divergence*, *Kolaps*, *Mapy času* ani další texty velkých měřítek takto pevnou, v tradičním slova smyslu narativní strukturu nemají, nelpí na tom, aby byly

379 CHRISTIAN, *Maps of Time*, str. 458, 462.

380 Samozřejmě vycházíme z Foucaultových přednášek. MICHEL FOUCAULT, *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975-1976*, Praha 2005. Historii dlouhých a velkých měřítek obhajují ve svém manifestu Jo Guldiová a David Armitage jako lék na moderní neduhy klimatické krize, nerovnosti a deficitu veřejné správy. Odpovědi na velké problémy podle nich nabízí jen velká historie. GULDI, ARMITAGE, *The History Manifesto*, kap. „Climate Change, Governance, and Inequality“.

přečteny od začátku do konce, spíše mnohými způsoby ilustrují tutéž tezi, týž koncept. Tím samozřejmě netvrdíme, že před čtenáře nekladou nějaký počátek a závěr, resp. že nespínají *kvazi*-událost. Nakonec i sám fakt zpětného čtení, teleologický pohled historika, který už ví, jak věci dopadly, patří k definičním rysům historického vyprávění. Nicméně vyprávění mikrohistoriků tím, jak jsou postavena, tuto vlastnost exemplifikují a staví na ní jistý čtenářský účinek, jak ještě uvidíme. Možná se jedná o banální tvrzení, ale stejně tak je banální říct, že se detektivky musejí číst lineárně, a to od začátku do konce, jinak jako hypostáze iniciačního textu nefungují.³⁸¹ Je to prostý postřeh, ale má pravdivé jádro.

A zároveň musíme knihy v tomto oddíle vnímat jako diskurz, protože přes svou rozdílnou poetiku a odlišné záměry se nakonec ukazuje, že sdílejí mnohé podobné vlastnosti, jimiž jsou zároveň pevně strukturovány. Zkrátka a dobře, po přečtení libovolných dvou odstavců každé z nich je zřetelné, jak moc se například odlišují od psaní ve velkých měřítkách a jak jiný je horizont, jenž evokují. Přes metodologické rozdíly, které mezi nimi panují, mají zkrátka společné jádro. Jejich pojítko je přitom spíše existenciálního anebo estetického rázu – materiál jako stvořený pro rétoriku historického stylu.

Jaké mají tedy společné rysy? Přes měňavou povahu mikrohistorie³⁸² se v mnoha metodologických textech opakuje důraz na některé podobné vlastnosti psaní v malých měřítkách. Jsou jimi vědomí otevřenosti historické reality, důraz kladený na „žitou přítomnost“ nebo na perspektivy aktérů, a konečně jistý *experimentální* přístup k psaní.³⁸³ Nyní se pokusíme nabídnout jejich rétorické ekvivalenty a ukázat, že spolu všechny úzce souvisí.

Co se otevřenosti historické reality týče, jedná se o pojem blízký těm částem *Času a vyprávění*, kde Ricoeur volá po co nejotevřenější minulosti a co nejzaměřenější budoucnosti. „Je třeba znovu

381 Takto o detektivkách smýšlí TZVETAN TODOROV, *Úvod do fantastické literatury*, Praha 2010. Podle historika Jacquese Revela nabízejí mikrohistorická vyprávění ve svém úhrnu cosi, co lze nazvat „biografickou zkušeností“, jež koreluje s otevřeností lidské perspektivy. Celek završeného mikrohistorického příběhu je pak nutným dialektickým partnerem jednotlivých epizod, jež se v okamžiku svého odvíjení vyznačují právě svou nevyzpytatelností. JACQUES REVEL, *Micro-analyse et construction du social*, cit. d., str. 35-36. Dále v textu se k *otevřenosti* mikrohistorického psaní vrátíme.

382 Mezi mikrohistorická díla jsme se rozhodli řadit i texty z žánru kulturní historie. To je juxtapozice, ke které se sice začali uchýlovat historici velkých měřítek (viz výše, pozn. 307), nadto ve jménu diskreditace „short-termismu“, ale podle nás je jejich instinkt správný. Nesdílíme s nimi však jejich odmítavý pohled na malá měřítka.

383 V různých obměnách a pod mírně odlišnými pojmy se o nich dočteme např. v JACQUES REVEL (ed.), *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*, Paris 1996. V tomto smyslu se k mikrohistorii v dotyčném sborníku ve svých příspěvcích vyjadřují historici Jacques Revel, týž, *Micro-analyse et construction du social*, str. 15-36, ALBAN BENSA, *De la micro-histoire vers une anthropologie critique*, str. 37-70, BERNARD LEPETIT, *De l'échelle en histoire*, str. 71-94, výše citovaný Maurizio Gribaudi nebo GIOVANNI LEVI, *Comportements, ressources, procès: avant la „révolution“ de la consommation*, str. 187-207. Dále viz REVEL, *L'Histoire au ras du sol*, cit. d.; BOLDIZSÁR SIMON, *Method and Perspective*, cit. d.; SIMONA CERUTTI, *Histoire pragmatique, ou de la rencontre entre histoire sociale et histoire culturelle*, Tracés. Revue de Sciences humaines 15 [Online], 2008, str. 147-168, text je dostupný z <https://doi.org/10.4000/traces.733> [poslední náhled 10. 4. 2021].

otevírat minulé, oživovat v něm nezavršené, zbržděné, či dokonce zcela zlikvidované potenciality.“³⁸⁴ S takovým gestem jsme se setkali už u historií velkých měřítek a usiluje o ně každá historiografie hodná toho jména. Ovšem zatímco u *Orla a draka* nebo *Transformované Číny* se jednalo o obecné rozrušení konceptů a nastolení nových kontextů, v nichž by se fakta ukazovala jinak a svěže, s malými měřítky k tomuto otevírání dochází odlišně. Velká měřítka nahrazují petrifikované pojmy otevřenými kontexty, nicméně stále strukturou kontextu. *Mikro*-historie oproti tomu kontexty rozrušují právě proto, aby dokázaly nezávislost aktérů na nich. Nenabízejí rekonfiguraci pole, ale jeho opuštění; svého druhu anarchii (White by mluvil o disperzi a o *formismu*).

Zatímco psaní ve velkých měřítkách může zděděné pojmy kácet, ale také nemusí (syntetická díla, psaná „odshora dolů“, k tomu budou inklinovat méně), potom pro psaní v měřítkách malých je akt vymezení se skoro výchozím bodem. Někdy je takový stylistický krok nazýván *metahistorickým*,³⁸⁵ pro nás je ale podstatná jeho trajektorie – směrem od velkých měřítek k malým, od agregací faktů a dat, od ideálních typů a narativních substancí k individuální akci a intenci. *Sýr a červi* Carlo Ginzburga, vyprávějící o heretickém mlynáři *Menocchiovi*, se takto už od úvodu vymezuje proti paternalistickému i romantickému pojetí lidových vrstev. Jednou z velkých point knihy je potom navrátit těmto lidem jejich autentický hlas.³⁸⁶ *Velký masakr koček* Roberta Darntona, jenž je souborem studií o novověké Francii, pak průběžně odmítá ty teze, které autorovi přijdou příliš rigidní či svazující.³⁸⁷ Giovanni Levi se v *Moci na vsi* staví proti dominujícím konceptům snad nejsystematičtější. Zavrhuje například převládající představu, že lékařská věda a exorcismus byly antagonistické přístupy ke zdraví, a velkou energii věnuje i odmítnutí klasického pojetí trhu, nabídky a poptávky nebo maximalizace užitku.³⁸⁸ Do důsledku nejvíce dovedeným vymezením je

384 PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. III. Vyprávěný čas*, Praha 2007, str. 309.

385 „Par ‚*métahistoires*‘, j'entends ici les études qui ne s'emploient ni à explorer un nouveau sujet, ni à revisiter sur la base de nouvelles données un sujet déjà traité, mais à discuter certaines études antérieures.“ PHILIPPE CARRARD, *Le passé mis en texte. Poétique de l'historiographie française contemporaine*, Paris 2013, str. 92.

386 CARLO GINZBURG, *Sýr a červi: svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000, str. 11-22. K závěrům viz str. 160: „Avšak evangelizace venkova jezuitů a přejemná organizace církve na rodinném základě, již uplatňují protestantské církve, mohou být chápány jako jedna a tatáž tendence. Na poli represe jim odpovídalo zintenzivnění procesů s čarodějnicemi a přísná kontrola marginálních skupin, jako byli tuláci a cikáni. Právě na tomto pozadí represe a vymazání lidové kultury se rysuje případ Menocchiův.“

387 „Tato kniha [...] není ani souborem typických případových studií, neboť nevěřím, že někdy existoval nějaký typický rolník či typický měšťan.“ ROBERT DARNTON, *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie*, Praha 2013, str. 18. Při interpretaci pohádek se vymezuje proti jungiánům a strukturalistům, str. 29n., když se snaží pochopit složení knihovny jistého francouzského kupce, staví jeho perspektivu proti již etablovaným dějinám četby, str. 214-217.

388 K exorcistům naopak lékaři pacienti posílali, když už si s nimi sami nevěděli rady. GIOVANNI LEVI, *Le Pouvoir au village: histoire d'un exorciste dans le Piémont du XVIIe siècle*, Paris 1989, str. 46. Klasické tržní pojetí a aplikaci dalších ekonomických pojmů odmítá v kap. „Réciprocité et marché de la terre“. Proti velkým měřítkům a konceptům obecně pak píše: „Les modèles construits par les historiens et les anthropologues ont utilisé [...] des définitions qui cherchaient à rassembler les comportements sous une seule loi explicative: ce qui les a fait osciller souvent entre, d'une part, une caractérisation riche et bien définie, mais immobile, de la culture des classes

nepochybně *Návrat Martina Guerra* Natalie Zemon Davisové, která zkrátka nabízí nové převyprávění tradované kauzy, reinterpretaci celého příběhu.³⁸⁹

Akt vymezení je často namířen právě proti nějaké dominující koncepci, příliš ustálenému konceptu, pojmu, který zapomněl, že je konstrukcí, a nikoliv zjevenou realitou. To nicméně neznamená, že by *mikro*-historie s velkými měřítky vůbec nepracovala. Podle Maurizia Gribaudiho vlastně každé psaní v malém měřítku začíná prvotní volbou velkého pojmu – možná jedinou, ale o to zásadnější –, např. když se historici rozhodnou psát o „novověké třídě řemeslníků“, o „středověkém venkově“, o „herezích“ atp. Tuto velkou kategorii ale pak svým psaním dále rozrušují, resp ukazují, jak se aktualizuje v praxi každodenního života a v nevyzpytatelném horizontu ubíhajících lidských životů. Nicméně při pohledu do konkrétních textů se situace stává méně černobílou. Jak už jsme předesílali výše, *mikro*-historie se vlastně v malých měřítkách *nepíše*. (Ostatně *makro*-historie se ve velkých měřítkách nepíše o nic více, jak už jsme viděli. Leč i když se opírají o případové studie, ve výsledku proměňují status faktu.) Psaní mikrohistoriků mezi měřítky kolísá a k velkým měřítkům se často odkazuje nebo uchyluje, byť jen jako ke svému negativu.³⁹⁰

Sýr a červi tak postupně pro lepší pochopení svého aktéra evokuje socioekonomickou situaci Benátska 16. století, v mnoha oddílech pak velice detailně představuje literaturu, kterou mohl hříšný mlynář Menocchio znát nebo citovat a která tvořila horizont jeho jednání a myšlení. Zároveň s tím autor přemýšlí i nad možným recepčním horizontem novověkého venkovana a nabízí vlastní teorii čtení, tj. svého druhu zastřešující antropologickou kategorii.³⁹¹

Moc na vsi je potom explicitní polemikou s velkými měřítky, takže text se neustále vlní mezi silnými tezemi antropologů, sociologů a ekonomů na jedné straně a specifickou, netypickou praxí, jak o ní vypovídají archivy, na straně druhé. Námětem knihy je italská vesnice Santena a bezprostřední okolí Piemontu, které vypravěč loupe jako cibuli, slupku po slupce. Začíná případem místního exorcisty a jeho církví neposvěceného léčitelství. Aby této výchozí situaci lépe porozuměl,

populaires et, de l'autre, un cadre désagrége, incapable de se défendre cause de la nature fruste des principes économiques et sociaux dont ces classes sont empreintes.“ Str. 9-10.

Na vysvětlenou jen dodám, že o knize v textu mluvím jako o *Moci na vsi*, což je překlad francouzského titulu, s nímž zde pracuji. Italský originál, který jsem neměl příležitost držet v ruce, se jmenuje *L'eredità immateriale*, tedy *nehmotné dědictví*. Do angličtiny byla kniha přeložena jako *Inheriting Power*.

389 NATALIE ZEMON DAVIS, *The Return of Martin Guerre*, Cambridge and London 1983.

390 Setkali jsme se s tím velice exemplárně v *Historii prarodičů* Ivana Jablonky, která má svůj jasný metodologický rodokmen právě v mikrohistorii. Srv. IVAN JABLONKA, *Écrire l'histoire de ses proches*, in: Claire Zac et al. (ed.), *Pour une microhistoire de la Shoah*, Paris 2012, str. 35-59. Knížku jsme ale přečetli samostatně pro způsob, jakým mikrohistorií vyvinutý rytmus psaní dále posouvá.

391 Benátsko je popsáno v oddíle 7, GINZBURG, *Sýr a červi*, str. 45-47. Mezi literaturou, která mohla mít na Menocchia formativní vliv, pak Ginzburg uvádí dobovou teologickou taškařici *Sen Caraviùv*, odd. 10, str. 53-60, Mandevillův cestopis, odd. 20, str. 74-77, ale uvažuje i nad *védami*, odd. 27, str. 89-91, mimo mnoho dalšího. K teorii čtení viz zvláště str. 66, 69, 84 *et passim*.

noří se postupně do regionálních společenských vrstev a snaží se rozklíčovat, jak fungovaly. Činí mikrohistorii tří místních sedláckých rodin, prochází trhem s pozemky, rekapituluje život otce dotyčného exorcisty, místního notáře Giulia Cesara Chiesy, a s vyššími společenskými třídami pak do celkového obrazu vtahuje stále větší měřítko; se šlechtou nakonec do hry vstupuje i kontext italské politiky a modernizačních snah raně novověkých absolutistů. Každé ze zmíněných témat přitom mobilizuje jiný kontext: kapitola o exorcismu (domnělý) rozpor mezi zázračnem a lékařskou vědou; rozjímání nad sedláky odmítá moderní ekonomická apriori o fungování nabídky a poptávky; příběh šlechty pak zpřítomňuje nástup absolutismu a moderního světa.³⁹²

Velké struktury se ale v Leviho psaní přesto jaksi zvláštně zhmotňují – jsou horizontem životů novověkých Piemont'anů, ať už šlechticů nebo sedláků, představují kontext jejich životů, jednu potencialitu, jednu volbu v rejstříku jejich možností.³⁹³ Nástup absolutismu a potažmo modernity tak působí skoro jako nevyhnutelný pochod moderního režimu dějinnosti, o němž mluví Koselleck, a provinční nobilita se mu ve výsledku jen brání právními a politickými kličkami. Přitom jako by právě tato nepřehledná a zmatečná praxe jejich pletichaření a jejich životů tak vůbec byla tou nejúčinnější obranou proti diktátu a hegemonii Pojmu. Jako by lidské hemžení, které Levi nachází v archivech, samou svou existencí nástup Pojmu potlačovalo. Dokud šlechtici (venkované, měšťané, notáři) jednají a vzdorují Dějinám, ty se nedostavují. V Leviho psaní tak individuální akce, jež

392 V případě exorcismu se pak zmiňují dva historicky rekurentní přístupy k léčení, tj. „osobní“ a „naturalistický“, přičemž první hledá příčinu v klatbách, zlých duších atp., kdežto druhý v neosobních příčinách. Oba přístupy přitom mohou být (a v 16. století byly) komplementární. LEVI, *Le Pouvoir au village*, str. 42–46. Zákon nabídky a poptávky, kde soudobá poučka tvrdí, že větší konkurence přináší spravedlivější a nižší ceny, potom podle Leviho pro Piemont 16. století zkrátka a dobře neplatí. „La tendance que j'ai trouvée à Santena confirme bien l'importance, dans la détermination des prix, de la relation sociale qui existe entre les contractants. Mais elle a cependant montré – contrairement à toute attente – un *trend* inversé: les prix baissent au fur et à mesure que la transaction se fait entre des personnes de plus en plus étrangères les unes aux autres.“ Str. 125. „Le rapport entre l'offre et la demande est fortuit et tout échange trouve son sens non dans la concurrence entre vendeurs mais dans le rapport personnel existant entre vendeur et acheteur.“ Str. 128. Na šlechtě nakonec Levi dokládá, jak je každé redukcionistické vidění třídy krátkozraké, když namísto ideálně-typického šlechtice nechává vystoupit piemontskou nobilitu s celou její paletou obranných mechanismů a aliancí, jíž se snaží zabránit centralizačním tendencím Viktora Amadea II. „Pour nous, la signification de nombre d'événements, dépouillés de l'émotivité avec laquelle ils étaient vécus par les protagonistes, reste plus facile à ordonner sur la base d'objectifs précis, définis par des rôles et des fonctions, par des hiérarchies et des positions; mais les motifs, les modalités et les conséquences des actions ont dans les faits une complexité qui transcende la cohésion fonctionnelle des motivations qu'il nous semble maintenant lire entre les lignes des documents notariaux.“ Str. 210. Z *Moci na vsi* zde citujeme spíše velké závěrečné sentence, které nenarativně, spekulativně shrnují celé kapitoly, ale proporce textu mají jasnou rétoriku: na pár odstavců závěrů připadají desítky stran minuciózní rekapitulace archivů, kde jedna partikularita za druhou usvědčují příliš rozmáchlá tvrzení ekonomů aj. z teozovitosti a zneplatňují je.

393 Levi sám v úvodu píše, že chce rekonstruovat jistý druh *venkovské rationality*, kterou nelze charakterizovat pouze latentním odporem ke všemu novému, ale naopak ji charakterizuje i schopností aktivně vstoupit do hry a výchozí podmínky transformovat či je adaptovat. Totéž by se dalo říct i o šlechtě a dalších: „Dans l'histoire racontée ici, les catégories interprétatives sont autres: l'ambiguïté des règles, la nécessité de prendre consciemment des décisions dans des conditions d'incertitude, la quantité limitée d'informations qui permet toutefois d'agir, la tendance psychologique à simplifier les mécanismes de causalité que l'on juge importants pour la détermination des comportements et [...] l'utilisation consciente des incohérences entre systèmes de règles et de sanctions.“ Ibid., str. 13.

zanechává otisk v archivní stopě, představuje hráz, díky níž život odolává svému spoutání racionálními konceptualizacemi, reprezentovanými velkými pojmy, ale i těžkými mračny velkých dějin, jež se sbírají na obzoru. Odpovědí na tyranii pojmu je přemíra života.

Velký masakr koček tvoří rozmanitý soubor studií a proto, podobně jako u Leviho, každá kapitola mobilizuje jiný pojmový aparát. Darntonovo psaní je přitom přímočaře antropologické (či historicky antropologické), takže k velkým pojmům a zastřešujícím tezím má přeci jen větší důvěru než třeba zmíněný Levi.³⁹⁴ Zdržíme-li se pro stručnost u studie, která dala knize název, pak případ dělníků, kteří *zmasakrovali kočky v Rue Saint-Séverin*, postupně evokuje folkloristiku, antropologickou symboliku koček, etnografii typografických dělníků, ekonomické vztahy mezi učni a mistry, ale i genderový podtext celé události (zvláště moment čarodějnictví, nevěry, sémantiky slova *kočka* ve francouzštině i fakt, že manželka vykořisťovatele-majitele dílny měla kočky v oblíbě). Text tak podobně jako u Leviho meandruje od velice konkrétního líčení masakru koček, který ve svých pamětech zůstavil jeden z účastníků, k širším kontextům, jež jednotlivé epizody osvětlují. „Byl to symbolický útok [...] Tím, že zabili oblíbeného mazlíčka své paní, ji dělníci symbolicky zneuctili. Zároveň zaútočili i na svého pána. Manželka byla jeho nejcennějším majetkem, stejně jako kočka byla vlastnictvím mistrové.“³⁹⁵

Zatímco u Leviho představují velké pojmy jen jednu možnou volbu v repertoáru jednání, Darnton se zdá být o něco více deterministickým. Aktéři u něho jednají z titulu více či méně nereflektovaných hlubinných kulturních struktur a vrstev. Nicméně dějiny jsou pro něj právě tímto jednáním, aktualizací či zhmotněním oněch vrstev, často nevědomých a netušených. Antropologické psaní tak strukturně nemusí být příliš vzdálené psaní ve velkých měřítkách. Nicméně zatímco u *makro*-historií by se individuální epizoda rozpustila jako symptom a exemplum, zde se jedná především o akci jednotlivce a její lepší porozumění. Předmětem dějin jsou lidé, jejich pohnutky a netušené motivace, nikoliv dějiny těchto motivací. *Velký masakr koček* tak spíše dosvědčuje existencialistickou maximu „existence předchází esenci“ či Gadamerovo pojetí *tradičnosti*, jež nás obepíná a spojuje s minulostí, která nám předchází.

V *Návratu Martina Guerra* je vztah k velkým měřítkům či k nadřazeným pojmům o něco delikátnější. Kniha je rekonstrukcí anekdotického příběhu s reálným historickým základem. V Okcitánii 16. století žil jistý Martin Guerre, který jednoho dne opustil svou ženu a děti a odebral se neznámo kam. Po několika letech se však vrátil a život pokračoval jako dříve. Uteklo ale pouhých

394 Někteří historici by se proto zdráhali zařadit ho mezi mikrohistoriky, protože namísto rozrušování velkých pojmů se o ně relativně opírá. LEPETIT, *De l'échelle en histoire*, str. 79-80. Nicméně i Ginzburg v *Sýru a červech* potřeboval evokovat kulturní horizont svého mlynáře a sám se nezdráhal nabídnout vlastní „antropologii venkova“, dá-li se to tak nazvat. Pro náš rétorický postup je nicméně Darntonovo psaní jasně z rodu malých měřítek, viz dále.

395 DARNTON, *Velký masakr koček*, str. 90.

pár let a manželka navrátilšího se muže obžalovala, že není jejím manželem, ale podvodníkem. Celá věc musela k soudu. Ten se nařčeným mužem nechal téměř přesvědčit, avšak v poslední chvíli se objevil původní Martin Guerre, který se vrátil ze svých peripetií ve Španělsku a jinde po Evropě. Muž, jenž se za něj vydával, se ve skutečnosti jmenoval Arnaud du Tilh. Po svém usvědčení byl popraven. Tolik k fabuli původní události.

Zemon Davisová se však tento příběh rozhodla převyprávět *mikrohistoricky*, takže vedle vyprávění i hojně vysvětluje. Zmiňuje poměry novověké Okcitánie a Baskicka, vztahy na vsích, popisuje dobovou rodinnou ekonomii, možné náboženské pozadí celé aféry, plynoucí ze sporů mezi protestanty a katolíky, fungování soudů atp., to vše aby si nakonec položila tu nejzávažnější otázku, totiž po formování lidské identity. Její vyprávění je však zajímavé právě ostentativní volbou žánru – totiž rozhodnutím podat o celé události *historický výčet*. „The story of Martin Guerre has been recounted many times“, uvádí autorka. Sama dokonce radila filmovému štábu, který v té době celý příběh zdramatizoval. Výsledek ji však jakožto historičku neuspokojoval. „Where was there room in this beautiful and compelling cinematographic recreation of a village for the uncertainties, the ‚perhapses‘, the ‚may-have-beens‘, to which the historian has recourse when the evidence is inadequate or perplexing? Our film was an exciting suspense story [...] But where was there room to reflect upon the significance of identity in the sixteenth century?“³⁹⁶ *Návrat Martina Guerra*, ač je z dnešního pohledu vlastně standardním mikrohistorickým či historicky antropologickým dílem, nabízí snad nejradikálnější gesto – představuje žánr historického psaní *jakožto žánr*. Všechny kontextové digrese a odbočky, metodologická rozjímání a esejistické pasáže se tak stávají přiznanou stylovou či literární technikou. Kniha představuje historiografii jako určitý typ psaní.

Jak vidno, *mikro*-historie se neomezují na malé měřítko, pouze s tím velkým navazují specifický vztah: korigují ho, vymezují se proti němu, doplňují ho, vytyčují mu specifickou a přesně určenou roli (staví ho do pozice potenciality, latentní přítomnosti, nikdy však kauzální příčiny jednání svých aktérů). Jako červená nit s zde pak táhne figura *jinakosti*, o níž jsme hovořili v oddíle „Barvy času“.

Partikulární fakta, stopy nalezené v archivech, příběhy jednotlivců, to vše představuje *jiné* velkých struktur a pojmů, které by tak rády organizovaly minulost do homogenních celků. Právě z tohoto postoje plyne ona strategie vymezování se, ale i instrumentalizace pojmů a konceptů. Není potom vůbec náhoda, že si (minimálně rané texty) *mikro*-historie vybírají za předmět svého zájmu věci okrajové, exotické, bizarní a překvapující. Jak předesílá Darnton už na úvod své knihy: „jiní lidé jsou odlišní. Nemyslí tak jako my. [...] Stále potřebujeme zažít studené sprchy dalších a dalších

396 ZEMON DAVIS, *The Return of Martin Guerre*, str. vii-viii. Řeč je o filmu *Le retour de Martin Guerre*, režie DANIEL VIGNE, Francie 1982.

kulturních šoků, abychom se zbavili falešného pocitu důvěrné obeznámenosti s minulostí.“³⁹⁷ Obcování s jinakostí, snaha o porozumění cizosti minulého je pak vůdčí linií *Velkého masakru koček*. Antropologická metoda přitom ke zcizování, k hledání odlišností vyloženě svádí.³⁹⁸

Zemon Davisová se zase ve svém jinak mimořádném a až bizarním příběhu snaží odhalit cosi obecně platného, sdíleného širšími vrstvami lidí 16. století. Excesivní kauza je tak pro ni spíše epifanií nějaké pro nás neviditelné a rozšířené normálnosti, vůči níž jsme oslepli, protože bychom ji jako takovou nikdy neakceptovali. „That it is an unusual case serves me well, for a remarkable dispute can sometimes uncover motivations and values that are lost in the welter of the everyday. My hope is to show that the adventures of three young villagers are not too many steps beyond the more common experience of their neighbors, that an impostor's fabrication has links with more ordinary ways of creating personal identity.“³⁹⁹ To už není daleko od termínu *výjimečného normálního*, který je považován za jakousi mantru mikrohistorie. Termínem se chce říct, že výjimečný pramen, pramen excesivní, může otevřít průzor k odhalení dimenzí, jež by nám jinak pod nápoem našich líných a anachronních očekávání zůstaly skryté.⁴⁰⁰ Odlišnou figuru jinakosti pak nabízí Levi, jehož *Moc na vsi* se sama předkládá jako svého druhu „antihistorie“, historie o událostech tak bezvýznamných, až se v nich zrcadlí celý tehdejší svět. „C'est pourquoi j'ai choisi un lieu banal et une histoire commune.“ Jeho záměrem je ukázat, kolik se toho děje, „quand, en apparence, il ne se passe rien.“⁴⁰¹

Nejpříznakovější je nakonec sama volba témat mezi *mikro*-historiky: kacíři, podvodníci, exorcisté, podivíni, masakry koček – vše jiné, podivuhodné, exotické, cizí, vzdálené, nevysvětlitelné, nepochopitelné.⁴⁰² *Sýr a červi* je v tomto ohledu snad nejradikálnějším psaním, neboť nejenže rekonstruuje myšlenkový svět novověkého kacíře, ale celá kniha má navíc provedení soudního vyšetřování, které se pokouší proniknout do zmatené mysli souzeného mlynáře. Je

397 DARNTON, *Velký masakr koček*, str. 17.

398 Kniha je figurami exotismu vyloženě prošpikována, *zcizování* je výsostným principem Darntonovy metody. Citovaná pasáž pokračuje takto: „Sotva by se našel jediný dopis z doby starého režimu, který by neobsahoval zajímavá překvapení – od všudypřítomné a soustavné hrůzy z bolavých zubů k obsedantnímu aranžování chlévské mrvy na hnojištích, což bylo chování objevující se pouze v některých vesnicích. [...] Pokud se soustředíme na ta místa pramenů, která nám budou nejméně srozumitelná, možná se nám podaří odkrýt odlišný systém významů.“ Ibid. K historce o dělnickém masakru koček dodává: „Modernímu čtenáři nejenže nepřipadá směšná; přímo ho odpuzuje. [...] To, že tento vtíp nedokážeme pochopit, ukazuje, jak velká vzdálenost nás dělí od dělníků předindustriální Evropy.“ Str. 75. O čtenářích Rousseaua píše: „Rousseauovští čtenáři předrevoluční Francie se vrhali do textů s vášní dnes stěží představitelnou, která je nám stejně cizí jako vikinská vášeň pro loupeživé výpravy nebo balijský strach před démony.“ Str. 216. Novověcí Francouzi se zde stávají exotickými jako Balijsci nebo Vikingové – už nejsme tak daleko od Paula Veyna, který Římany přirovnával k Tibetanům a Nambikwarům.

399 ZEMON DAVIS, *The Return of Martin Guerre*, str. 4.

400 V italštině „eccezionale-normale“, spojení, jež se proslavilo článkem EDOARDO GRENDI, *Micro-analisi e storia sociale*, Quaderni storici 35, 1977, str. 506-520.

401 LEVI, *Le Pouvoir au village*, str. 14.

402 Letný pohled na další tituly všech zde zmíněných autorů, hemžící se čarodějnými procesy, policejními šetřeními, dějinami žen nebo dětí či intelektuálními spolky pak tento dojem nadále prohlubuje.

rekonstrukcí jeho diskurzu. Jinakost zde tak není jen čímsi, čemu je potřeba s antropologickým a historickým aparátem porozumět, ale rovnou se zde skrze soudní protokoly performuje. Čtenář se pak nechtěně ocitá spíše na straně inkvizitorů, kterým rozumí (neboť jsou vítěznou stranou dějin), zatímco Menocchiový úvahy vycházejí z temného substrátu špatně čitelné venkovské zbožnosti: „Inkvizitor: Ty anděly, kteří pro tebe jsou Božími vyslanci na staveništi světa, stvořil okamžitě Bůh, nebo kdo? Menocchio: Příroda je vytvořila z nejdokonalejší substance světa, podobně jako když se v síru rodí červi; když ale z ní vystoupili, Bůh jim požehnal a dal jim vůli a rozum a paměť.“⁴⁰³ *Sýr a červy* nejsou antropologickou výpravou, která by proklešťovala a projasňovala džungli 16. století; čtenář naopak čelí naprosté cizotě, která se zmocňuje jeho vlastního, „normálního“ diskurzu.

Figuru jinakosti však můžeme domyslet ještě dále. Již v kapitole věnované *výchovnému stylu* jsme zmiňovali distinkci zavedenou Haydenem Whitem, podle níž se historický styl může klonit buďto ke *kráse*, nebo k *vznešenosti*, tj. buď nabízet zdánlivě bezešvý, hladký a homogenní obraz minulosti, nebo naopak provokovat imaginaci, jítřit emoce, burcovat, vynášet na světlo, co se nevešlo do sdíleného obrazu světa.⁴⁰⁴ *Mikro-historie* jako by se druhého zmíněného přístupu chopily s až existenciální naléhavostí.

Vedle zneklidňující cizosti *Sýru a červů* a *Velkého masakru koček* nabízí své znepokojující pojetí jinakosti i *Návrat Martina Guerra*. Na příběhu podle nás není ani tak zajímavá jeho anekdotická skandálnost nebo neuvěřitelné peripetie aktérů; alespoň z našeho pohledu je na něm nejjišší právě pasáž věnovaná onomu asi tříletému období, kdy soužití Bertrande a „Martina Guerra“ (ve skutečnosti Arnauda du Tilha) relativně poklidně fungovalo. „What Bertrande had with the new Martin was her dream come true, a man she could live with in peace and friendship [...] and in passion. It was an invented marriage, not arranged like her own of eighteen years earlier [...] It started off with a lie but, as Bertrande described it later, they passed their time ,like true married people, eating, drinking, and sleeping together.“⁴⁰⁵ *Návrat Martina Guerra* je zde zásadně přerámován. Namísto zkazky o venkovském skandálu si tak čteme příběh o sebe-designaci lidské identity, o performanci vlastního života, o fikcionalizaci manželství. O jeho *parodizaci*, jak by řekla Judith Butlerová,⁴⁰⁶ nicméně se jedná o parodii, která svým aktérům dokáže zprostředkovat volnost, štěstí a svobodu (čemuž „reálná“ fikce dominantní ideologie nebyla s to dostat). *Návrat Martina Guerra* Zemon Davisové je *jiny* také v tom, že namísto ustálené perspektivy, jež se soustředila na

403 GINZBURG, *Sýr a červi*, str. 88.

404 HAYDEN WHITE, *The Politics of Historical Interpretation: Discipline and De-Sublimation*, in: týž, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore 1987, str. 58-82. Viz výše, str. 205-206.

405 ZEMON DAVIS, *The Return of Martin Guerre*, str. 44, srv. též str. 46-47.

406 JUDITH BUTLER, *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*, New York and London 1999, str. 181-190.

moment nasazení parohů (*cuckoldry*) původnímu Martinu Guerrovi, restituuje pohled Bertrande. V takovém pojetí se pak nejedná o taškařici mezi podvodníkem a podvedeným, ale o příběh ženy, která se rozhodla vzít svůj osud do vlastních rukou, a to tradiční a rigidní společnosti navzdory.⁴⁰⁷

Oba závěry jsou nadčasové a mohou rezonovat dodnes. Historka, jež byla excesivní už v 16. století, je stejně excesivní dnes; nadto v ní ale můžeme najít i novou rovinu subverze. Její jinakost tak kácí zažité normy napříč posledním půltisíciletím a může mít jasně katarzní účinek. Jinými slovy, *historická* refigurace takového příběhu může čtenáře dovést k přehodnocení vlastní identity; k nazření, že způsob, jakým organizujeme vlastní emocionální a vztahový život, sice podléhá dějinám, ale stejně tak z nich může být osvobozen. Jinakost *Návratu Martina Guerra* je jinakostí emancipující.

V Leviho případě vyplývá ona „existenciálnost“ refigurace ze subtilní práce s prameny. Jinakost je v *Moci na vsi* latentně všudypřítomná, neboť celé tělo textu svým rozsahem a archivním záběrem usvědčuje velké pojmy a měřítka z přílišné omezenosti. Už sám fakt, že historik vynesl všechny reálie novověkého Piemontu na světlo, je tedy jistým způsobem důkazem o nevyzpytatelnosti dějin, o *přemíře* historie tváří v tvář spekulaci konceptů. Vyprávění má však jeden explicitní leitmotiv, jímž je *nejistota*. Nejistota prostupuje všemi aktéry, od sedláků a venkovanů, kteří hledají útěchu u exorcisty, až po šlechtice, kteří s místním notářem (exorcistovým otcem) pletichaří, aby si zajistili dědičnost svých lén. „Cette société, comme toutes les autres sociétés, est composée d'individus conscients de la zone d'imprévisibilité à l'intérieur de laquelle doit s'organiser tout comportement; et l'incertitude ne provient pas seulement de la difficulté de prévoir le futur mais aussi de la conscience permanente de disposer d'informations limitées sur les forces à l'œuvre dans le milieu social où l'on doit agir.“⁴⁰⁸

Nejistota je však také jiným názvem pro otevřenost konce i neuzavřenost dějin. Leviho psaní tak ukazuje historické aktéry vprostřed jejich nejistot, v okamžicích tápání, hledání opory, nervozity, v horizontu jejich dnů, jež ještě neznají večera. Právě zde se ukázkově manifestuje ona „otevřenost historické reality“, o níž mluví metodologické texty. Jacques Revel ji považuje za jeden z úhelných momentů mikrohistorie, již podle něj definuje právě boj proti zkosnatělým pojmům a kategoriím a přiznaná konstruovanost historické reality. Mikrohistorici, říká, jsou „attentifs à la construction du réel et au rôle qu'y jouent l'observateur et ses instruments. [...] La réduction d'échelle, la prise en compte de destins singuliers, de choix confrontés à des contraintes, invitent à ne point se soumettre

407 ZEMON DAVIS, *The Return of Martin Guerre*, str. 118.

408 LEVI, *Le Pouvoir au village*, str. 71. Těžká doba konce 17. století v lidech budí úzkosti z nejistoty, proto hledají útěchu a snadné odpovědi u exorcisty, str. 45. Rodiny sedláků v obchodování a směně pozemků se svými příbuznými a lenními pány zase hledají stabilitu, ochranu proti nejistotě, str. 65. Nejistotu jako leitmotiv knihy zdůrazňuje v předmluvě i REVEL, *L'Histoire au ras du sol*, str. XXII-XXIII.

à la tyrannie du fait accompli – ,ce qui a effectivement eu lieu‘ – et à analyser les conduites individuelles et collectives, en termes de possibles, que l'historien peut tenter de décrire et de comprendre.“⁴⁰⁹ Teleologický pohled je potlačen ve prospěch neuzavřenosti odvíjejících se událostí a epizodické posloupnosti. Ta se ovšem nestává pozitivismem, ale afirmací individuálního jednání a trpění. Téhož efektu dosahují *Sýr a červi* nebo *Návrat Martina Guerra* otevřeností své zápletky, která ubíhá jako soudní přelíčení či vyšetřování a (ačkoliv historici znají výsledek od začátku) čtenáře nechává tápat, váhat, bloudit, setrvávat v nerozhodnosti.⁴¹⁰

Otevřenost situací, restituce historické přítomnosti aktérů v horizontu jejich individuální perspektivy, to je nakonec tím nejradikálnějším gestem *mikro*-historií. Zde už jsme na hony vzdálení tisíciletým trendům *big history* a redukci jedinců na položky *bioidentity*. Namísto božského pohledu satelitů, jež umožňují vidět planetu *globálně*, máme oči a uši tápajících individuí. Odpor k velkým měřítkům, kterému dávají *mikro*-historie průchod zintenzivněním práce s archivy, se tak postupně propisuje jednak do korekce velkých pojmů, ale manifestuje se i v odhalování netušeného bohatství minulosti a jejích potencialit. Ty se nám dávají na odiv právě skrze figury exotismu a skrze aktualizaci historické přítomnosti i s jejím vzdorem proti teleologickému pohledu. Proti determinismu přeživších kladou *mikro*-historie perspektivu zůstávajících.

Nakonec, není právě tato nevyzpytatelnost archivů, jejich překvapivost, jejich schopnost šokovat nás a otevírat nám ztracené, opuštěné, zapomenuté a neznáme možnosti minulosti, tím nejpodstatnějším příspěvkem *mikro*-historií k refiguraci času? V následující kapitole budeme s Ricoeurem argumentovat, že právě „přemíra reálného“, ona *nečekanost* archivů, je jedním z nejoriginálnějších zdrojů invence historického psaní. Historici možná musejí svá vyprávění podřizovat pravidlům vepisování času lidského na čas přírody, tj. omezením kladeným *epistemologickým předělem*, což se tváří v tvář bohatství *imaginativních variací fikce* jeví jako svazující podmínka – avšak nejsou masakry koček, nepraví manželé, kacírští mlynáři a neurotičtí Piemoťané svým způsobem podobně ohromující jako zápletky a postavy románů? Copak jim můžeme upřít schopnost rozevřít hranice naší imagince, rekonfigurovat naše světonázory a třeba i přivést nás ke katarzi osobní emancipace? Tím nejfundamentálnějším gestem *mikro*-historie je tak samo zdůraznění toho, k čemu nám je historie: dovoluje nám opustit přítomnost a vidět svět *jinak*.

409 Ibid., str. XV.

410 Když později Zemon Davisová bilancovala psaní *Návratu Martina Guerra*, zmínila, že evokovat zmatenost tehdejších svědků a vesničanů bylo její autorskou intencí. Aby toho dosáhla, rozhodla se dávat čtenářovi indicie jen postupně, podobně jako v detektivce, i když už od začátku psaní věděla, jak se věci mají – to aby lépe zprostředkovala horizont aktérů, který si tak může prožít i sám čtenář. NATALIE ZEMON DAVIS, *Du conte et de l'histoire*, Le débat 54, mars-avril, 1989, str. 139-143.

Psaní ve velkých i malých měřítkách nám tedy vydalo svá bohatství. *Makro*-historie mají tendenci upozadřovat individuální fakt, jaksi ho zprůhledňovat, činí ho pouhým symptomem, znakem nadřazených struktur. Fakt sám o sobě je tak na jednu stranu degradován, na stranu druhou je ale vidět jako součást nějaké série. Agregace faktů se ve výsledku stává novým faktem, novým objektem, který rozšiřuje sémantiku partikulárních dat a umožňuje onen pohled z odstupu, jenž dovoluje vystoupit ze situace a docenit dlouhodobý trend. Dějiny – každodenní, zvláště politické dějiny ztrácejí mnoho ze své dramatické fatálnosti, jak se jeví kronikářům a novinářům; zároveň se ale dějiny stávají pohybem velmi pomalého trvání, dlouhodobých trendů, stávají se kauzálními a hrozí jim, že jejich čtenáři upadnou do pastí determinismu. V krajním případě se pak z historických aktérů stávají jen akcidenty, nástroje, takže se ocitáme v nebezpečné blízkosti sebe-realizujícího se ducha dějin, který pro větší obraz rád a rychle zapomene na omezený horizont lidského života.

Mikro-historie vznikly v opozici k jedné historické podobě psaní ve velkých měřítkách, ale jejich prvotní gesto je stále platné a univerzální. Připomínají, že fakt a minulou skutečnost, již zastupuje, zkrátka nelze redukovat, neboť ta je vpravdě *neredukovatelná*. Fakt tak svědčí o přílišné rozlehlosti historie, o jejím nevyčerpatelném bohatství, které v ideálním případě není paralyzující, ale osvobozující. Nástrojem emancipace jsou pak právě fakt, stopa, archiv a jejich vždy nečekaná a překvapivá povaha.

Cílem této kapitoly nebylo ukázat, že je jeden přístup rozumnější než druhý; jsou nepochybně komplementární a nabízejí jiný horizont *dějinného vědomí* i jiné podoby *narativní identity*, obě platné a použitelné v jiných kontextech, obě nesoucí svá vlastní rizika.⁴¹¹ Bylo by krátkozraké odmítat velká měřítka pro jejich latentní determinismus, neboť tím bychom se připravili o poznání, že dějiny nám předcházejí a že i naše jednání má dějinné konsekvence. Stejně tak není o nic moudřejší lámat hůl nad krátkým trváním s tím, že pro řešení velkých výzev současnosti je jen hromadou starého haraburdí. Skrze mikrohistorické příběhy si možná nezodpovíme na otázky po počátku antropocénu nebo rostoucí nerovnosti ve světě, ale jejich osvobozující potenciál je lidsky univerzální a jako esteticko-etická zkušenost přenositelný jak mezi lidskými společenstvími, tak mezi minulostí a přítomností.⁴¹²

Mezi měřítka stále trvá metodologický spor s etickými implikacemi, ale sám fakt měřítka podle nás není zdrojem těchto rozporů. Tím je právě onen esteticko-etický horizont, kterému jedno a

411 Jacques Revel se už v 80. letech zamýšlel, jak moc je vlastně volba malého měřítka pro mikrohistorii podstatná, a došel k závěru že se zkrátka jedná o další strategii čtenářského zcižování, neboť tehdy byla *mikro*-perspektiva prostě novátorská, jako půl století předtím ta makroskopická. REVEL, *L'Histoire au ras du sol*, str. XVII. A naopak, když se David Christian pokoušel obhájit svůj projekt, nestavil ho proti malým měřítkům, spíš ho nabízel jako chybějící, komplementární hlas. CHRISTIAN, *The Case for „Big History“*, cit. d.

412 Snad je to odpovědí na ty kritiky, podle nichž je jedinou pravou historií až ta velká a dlouhá. Tvrdí to např. GULDI, ARMITAGE, *The History Manifesto*, str. 8, 53-54 aj.

druhé psaní dává vzniknout – a sám fakt měřítka je zde ve výsledku možná až druhořadý, protože těmi hlavními rétorickými prvky konfigurace jsou spíše práce s jednotlivými fakty a práce s pojmy. Vyprávění ve velkých měřítkách se drží v jakési permanentní metalepsi: podobně jako Šeherezáda vypráví skrze jiná vyprávění – agreguje, kompiluje. Nedělá ve výsledku totéž i William McNeill a další, kteří postupně vyprávějí o zrodu impérií na Předním východě, o Římě, o Číně, o středověku, o novověké expanzi Evropy a o průmyslové revoluci, aby tím vším vyprávěli jeden ještě větší příběh, totiž ten o lidských dějinách jakožto kolektivním singuláru? Možná že právě tato ambice je tak protivná *mikro*-historikům, a proto restituovali fakt, ale nikoliv v tupém výčtu, ale jako estetický nástroj sám o sobě. Ať tak či tak, dekády běžící spor možná nemusí mít své řešení na úrovni metodologie, ale na úrovni rétoriky. Tu jsme se v této kapitole pokusili nabídnout.

Završili jsme tedy druhou část této práce. Jejím cílem bylo předložit jistou ricoeurovskou interpretační praxi, aplikovat pojmy a postřehy, s nimiž jsme přišli v části první. Nicméně je známou poučkou, že každá praxe je jen aplikací třeba i nenapsané teorie a že každá teorie předpokládá nějakou svou praxi. V poslední, třetí části této práce chceme právě takovou teorii artikulovat. Nicméně od prvního rozvrhu této práce jsme si byli vědomi, že se jedná o relativně zpracované pole – přistupovat k historii jako k dílu narativního žánru není žádnou novinkou. Chtěli jsme proto nejdříve nabídnout vlastní praxi, vlastní klíč ke čtení, vlastní „pragmatiku“. Nyní máme představu, jak může námi popsaná *rétorika historického psaní* tvářit v tvář konkrétním textům fungovat. Zbývá tedy domyslet, jakou má teorii a v jakém vztahu je k myšlení autorů, kteří již na podobné pole vstoupili. To bude úkolem třetí části.

Část III.: Rétorika historie

Dostáváme se ke třetí, závěrečné části této práce, na jejímž konci bychom měli být schopni zformulovat naše vlastní pojetí tvorby smyslu v historickém psaní, jak k němu v oscilaci mezi stopou, textem a čtenářem dochází.

První část jsme věnovali celkovému zarámování problému dějin v ricoeurovských pojmech. Historie, ukazuje se, je diskurzivním provedením specifické temporality dějinnosti; je jejím textovým korelátém. Píšeme-li dějiny, potom vždy nutně zprostředkováváme: mezi historickým časem, oním *třetím časem*, a dějinným horizontem čtenáře; mezi stopou zůstavenou v minulosti a její současnou recepcí; mezi lhostejným časem přírody a časem lidským, plným péče a zájmu. Pojítkem, tlumočníkem mezi oběma póly je vždy vyprávění, totiž historické vyprávění, tedy takové, které, aby dokázalo obcovat se složeným časem dějin, na sebe dobrovolně uvaluje celou řadu omezení. Musí se potýkat s prameny a jejich kritikou; je limitováno svými archivy; vstupuje do intertextového vesmíru dalších historických narácí, které mají tu podivuhodnou vlastnost korigovat ho, opravovat, zpochybňovat, měřit se s ním; a konečně se dobrovolně vzdává svobody prozkoumávat rozličné *imaginativní variace času*, aby se podrobilo tyranii historické temporality, jež dává času lidskému vepisovat se do času kosmického. Historické vyprávění, zkrátka, je takové, které koreluje *dějinnost*. Dá se to říci i jinak: protože zprostředkovává (zdráháme se zde použít sloveso „referuje“) specifickou časovost dějinnosti, uchyluje se narace k množství úkoků a strategií, které právě ve výsledku formují její charakteristickou povahu – činí ji *historickou*.

Historické vyprávění, argumentovali jsme s Ricoeurem, v sobě takto nutně spojuje řadu pravidel, technik a postupů. Protože psát historický text znamená vyprávět na základě stop, tj. opírat se o fenomény kalendáře, generace a dokumentu, historický diskurz se podřizuje specifickým epistemologickým hranicím. Ty ho unášejí od prostého vyprávění a nutí ho k jisté míře zprostředkovanosti, ke *kvazi-vyprávění*. Historická zápleтка tak není pouze smysluplnou konfigurací epizod do celku, ale i kauzálním zřetěžením těchto epizod samých. Historická postava nabývá podoby celých skupin, říší a kultur a její pouto s vyprávěním v původním slova smyslu ve výsledku spočívá prostě jen v tom, že je mimetické, *mimesis praxeos*, totiž že stále vypovídá o lidském jednání a trpění. Konečně, historická událost může narůst do rozsahu dalece přesahujícího hranice lidského života; stává se čistým faktorem změny (růstu, ústupu, života a smrti struktur).

Historické vyprávění má ale především své charakteristické účinky. Na vnějším lemu historického diskurzu, na švu mezi *mimésis II* a *mimésis III*, dává vzniknout mentální klenbě *dějinného vědomí*, totiž rozvrhuje před svými čtenáři horizonty minulosti, přítomnosti a budoucnosti *jejich historické existence*, a to v těch nejrozmanitějších vztazích, s dominancí jednoho rozměru nad druhým, s proměnlivým tempem, hloubkou a vzdáleností času, s různými možnostmi iniciativy, s určitým vědomím začátků a vyhlídkou více či méně jistých konců. Dějinné vědomí, představující takto časový horizont lidské existence, se může propsat i do podoby konkrétní narativní identity nějakého společenství – ať už jako jeho zakládající příběh, tedy jako svého druhu ideologické vyprávění, nebo jako možné měřítko jedince či lidské skupiny tváří v tvář běhu dějin.

V druhé části práce jsme se pokusili toto značně abstraktní schéma promyslet v jeho konkrétních provedeních, tedy na historických textech samotných. Šlo nám především o to, poskytnout našemu pojetí ricoeurovské metodologie jeho vlastní pragmatiku, a vyhnout se tak úskalí příliš katedrově zaměřených teorií; zkrátka zbavit se rizika, že nás odvíjení spekulativního diskurzu jaksi samovolně odvede pryč od předmětu našeho zájmu – historického psaní samotného – a utopí nás ve svých vlastních pojmech. Z toho důvodu jsme ostatně zvolili i příslušnou organizaci celé práce: nejprve jsme vytyčili myšlenkový rámec, tedy vyznačili horizont dějinnosti a ohraničili prostor historického žánru, abychom následně takto vymezeným polem mohli procházet a zjišťovat, co nám nabízí, které cesty jsou zde schůdné, kde se nám otvírají pohledy a kde naopak každý hlas utichá bez ozvěny. Teprve s takto prozkoumaným polem historického diskurzu se můžeme ptát po konkrétní poetice žánru – anebo, jak ještě ukážeme, spíše po jeho *rétorice*.

Postavit ricoeurovské pojmy tváří v tvář konkrétnímu historickému psaní bylo užitečné minimálně i v tom ohledu, že se ukázalo, jak dalece jsou schopny toto psaní odemknout a nakolik je dokáží vyvést zpoza jeho čistě textové formy – směrem ke čtenáři, směrem od *mimésis II* k *mimésis III*. A právě tato transcendence historického psaní samotného nám v jakémsi zpětném úderu umožňuje nově přehlédnout pole historického diskurzu a vidět v něm do té doby netušené možnosti; objevit potenciál, který by v čistě poetickém, tropologickém, naratologickém, zkrátka textocentrickém čtení jen stěží vydalo. Ukázalo se ale především, že historie se nám jako specifický žánr otvírá právě až s touto změnou perspektivy, totiž v momentě, kdy přestaneme lupou poetiky pozorovat její vnitřní textové ustrojení – *mimésis II* – a zaměříme se i na její účinky, na *mimésis III*. Není to překvapivé, ostatně v okamžiku, kdy historický žánr definujeme jako korelát dějinnosti a přisoudíme mu schopnost tlumočit zkušenost dějin, je zjevné, že i funkce psaní samotného tím doznají proměny a že si s pouhým formálním porozuměním textu již nevystačíme.

Právě tomuto přechodu, od poetiky k rétorice, se pokusíme dát v závěrečné části naší práce smysl a artikulovat na jeho pozadí naše vlastní metodologické stanovisko.

Poetiky historie

Než zformulujeme vlastní způsob čtení historie, tedy než sepne naše ricoeurovská východiska s interpretační praxí, jak jsme ji ozkoušeli v předchozí části, bude třeba projít dosavadními „poetikami historie“ a zamyslet se, za co všechno jim vdčíme, jaké styčné body s nimi máme, ale také v jaký moment je třeba se od nich odpoutat, tedy v čem spatřujeme jejich limity. Mluvíme-li o „poetikách“ – termín, jenž si vypůjčujeme od Philippa Carrarda, z jeho *Poetiky Nové historie* –, pak máme na mysli především díla, která se jala prozkoumat diskurz historie z hlediska jeho literárnosti, jeho lexika, syntaxe, figur, čistě narativních struktur, tedy jaksi v horizontálním řezu. Ve slovníku *Času a vyprávění* se jedná o interpretace zaměřené ryze na úroveň *mimésis II*. Taková práce je samozřejmě nezbytná a nutná a v neposlední řadě umožnila, aby se diskuze o diskurzu historie obrátila na literárnost celého žánru, na jeho poplatnost jazyku. Je ovšem ošemetné čistě z této „poetické“ roviny usuzovat na celkovou povahu historického psaní, jak se nyní pokusíme ukázat. Zkrátka, co představuje nejsilnější zbraň a nejsvěžejší přínos „poetik“ historie, je zároveň i jejich nejvýraznějším limitem⁴¹³ – snaha zarámovat historii jako především narativní či jako takřka výlučně literární žánr naráží na zřetelné meze právě tam, kde je třeba docenit roli vysvětlení, explikace, zkrátka toho, co Ricoeur shrnuje pod pojmem *výzkum – enquête*.⁴¹⁴ A v soustředění se na formální stránku věci stejně tak zanikají možné refigurace historických textů, tj. rovina aktualizace v mysli čtenáře, a s nimi i rozměr dějinného vědomí a časových horizontů, které před nás spisy historiků kladou.

Nicméně postřeh, že historická díla jsou úzce a intimně spjata s formou svého zaznamenání a že tedy podléhají specifickým diskurzivně-jazykovým pravidlům, nejen těm epistemologickým, je jednoznačným a dnes snad už i nezpochybnitelným přínosem historických „poetik“.⁴¹⁵ Kanonickým,

413 Ricoeur na tento fakt naráží už v PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. I, Zápletka a historické vyprávění*, Praha 2000, str. 252, byť v poněkud posunutém kontextu, kdy srovnává zastánce narativismu a nomologického modelu.

414 Ve snaze vymezit specifickou historického vyprávění vůči vyprávění fikčnímu pak z *výzkumu* činí jeden z definičních rysů žánru: „L'histoire est enquête, inquiry, Forschung. C'est son intentionalité spécifique.“ PAUL RICOEUR, *Récit fictif – récit historique*, in: Paul Ricoeur, Dorian Tiffeneau (dir.), *La Narrativité. Phénoménologie et herméneutique*, Paris 1980, str. 267.

415 A přitom! Přitom fakt, že literárnost dějepisných děl se musela pracně hlásit o slovo je spíš překvapivou historickou nahodilostí, danou rupturou – povýtce rétorickou –, již ustanovila institucionalizující se historická věda na přelomu 19. a 20. století. Skutečnost, že dějiny jsou i literárním žánrem, úzce souvisejícím či spadajícím pod rétoriku, byla velice jasně uvědomována už v antickém světě, viz FRANÇOIS HARTOG, *Le „territoire“ de l'historien antique*,

de facto zakládajícím autorem je zde pochopitelně Hayden White, nicméně on i další vycházeli z debaty, která se již vedla (a paralelně měla vést i nadále) na poli literární teorie.

V té se přitom s historií nakládalo dvojím způsobem. V první řadě sloužila jako jakýsi referenční rámec, který měl literaturu vymezovat negativně, resp. nechával vyvstat některé její typické rysy. V tomto ohledu se k historii přistupovalo zcela v duchu oné věčné aristotelské definice, podle níž si historici vybírají za námět to, co se opravdu stalo, tj. jako ke svého druhu objektivnímu realismu. „The historian imitates action directly: he makes specific statements about what happened, and is judged by the truth of what he says. What really happened is the external model of his pattern of words, and he is judged by the adequacy with which his words reproduce that model.“⁴¹⁶ Historikův styl či užitý jazyk je zde tak až čímsi sekundárním, ornamentálním.⁴¹⁷ Takovýmto pevným bodem referenčního realismu zůstávala historie i poté, co už začaly být historické kořeny jejího způsobu psaní silně pocíťovány, a to ať už se jednalo o hledisko vypravěče⁴¹⁸ či o tematické volby a jejich specifický modus reprezentace.⁴¹⁹ A dokonce i tehdy, když se nefikčnímu diskurzu začaly přiznávat poetické kvality.⁴²⁰ Nicméně s tím, jak se historiografie stále více ukazovala jako specifický žánr psaní, žánr se svými vlastními dějinami, zaměřila se nakonec pozornost literární teorie i na statut samotného historického vyprávění. V étosu lingvistického obratu se pak takový přesun zájmu nezřídka kdy rovnal popření jakéhokoli nároku historie na pravdivé vypovídání o minulosti.

Pro diskuzi druhé poloviny 20. století, která je i pro nás východiskem, pak sehrály iniciační roli dva proslulé články Rolanda Barthesa, *Efekt reálného* a *Diskurz historie*. Zatímco v prvním článku (o rozsahu matematického důkazu) Barthes zpochybňuje referenční pretenci realistických popisů – uvádí zde přesně dva jejich příklady, a to romanopisce Flauberta a historika Micheleta –, neboť

in: Antoine Lilti, Sabina Loriga et al. (dir.), *L'expérience historiographique. Autour de Jacques Revel*, Paris 2016, str. 269-280. Stejně tak byla historie v novověku běžně vnímána spíše jako krásné psaní, tzv. *belles-lettres* (alespoň podle francouzské Akademie). IVAN JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine. Manifeste pour les sciences sociales*, Paris 2014, str. 23-46. A například přílišnou literárnost takového historika, jakým byl Ranke, tepal už Johann Gustav Droysen. Viz HANS ROBERT JAUSS, *L'usage de la fiction en histoire*, in: *Le débat* 54, mars-avril, 1989, str. 89-113. Počínaje 19. stoletím jsou ostatně literární zdroje historie již dobře popsány, několika z těchto textů se budeme v následujících oddílech věnovat.

416 NORTHROP FRYE, *New Directions from Old*, in: *týž, Fables of Identity: Studies in Poetic Mythology*, San Diego 1984 [1963], str. 53.

417 Ibid., str. 55.

418 S románem se tak historiografie střetává v pojmu *histora*, „vypravěče ve funkci vyšetřovatele“. ROBERT SCHOLES, ROBERT KELLOG, *Povaha vyprávění*, Brno 2002 [1966], str. 259-260.

419 Podle Ericha Auerbacha skutečné, historické zdroje literárních námětů bezpečně poznáme podle toho, jak málo hladce se odvíjejí. Báje, v tomto kontextu protiklad dějin, totiž „stírá vše, co by přerůstalo, co by kladlo odpor, vše odlehlé, druhotné, co by vnikalo do hlavních událostí a motivů, vše nejasné, lomené a rozkolísané, co by málo jednoznačný průběh děje a jednoduché zaměření jednajících postav.“ ERICH AUERBACH, *Mimesis. Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*, Praha 1998 [1946], str. 22. Dalším způsobem dějinné reprezentace je podle Auerbacha Augustinův figurální výklad, ve kterém se v čase odloučené události spínají a vzájemně vysvětlují s pomocí jim nadřazeného příběhu, klenoucího se přes dějiny (ibid., str. 66-68). A konečně i historismu je přiznána svébytná schopnost reprezentace skutečnosti (ibid., str. 374-375).

420 Za všechny příklady viz kapitola věnovaná „neliterární próze“ in: NORTHROP FRYE, *Anatomie kritiky. Čtyři eseje*, Brno 2003 [1957], str. 380-393.

domněle transparentní signifikace realismu je pouze *znakem* skutečnosti, klamem reálnosti, ve druhém textu s tímto argumentem konfrontuje přímo historický žánr. „Comme tout discours à prétention ‚réaliste‘, celui de l'histoire ne croit ainsi connaître qu'un schéma sémantique à deux termes, le référent et le signifiant (...) dans l'histoire, ‚objective‘, le ‚réel‘ n'est jamais qu'un signifié informulé, abrité derrière la toute-puissance apparente du référent.“⁴²¹ Barthes se nespokojuje jen s teoretickými proklamacemi, ale, aby podpořil svá tvrzení, všímá si (a právem) i mnoha žánrových podobností mezi oběma režimy vyprávění – ať už v autorské autostylizaci či ve způsobu distribuce figur a znaků. Takto se hned zkraje suspendovala jakákoliv snaha historiků o pravdivé vypovídání reálné minulosti; dveře pro příchod „poetických“ čtení historie byly nejen vypáčeny, ale rovnou vykopnuty. Je přitom třeba uvést, že ne všichni literární teoretici využili podobnosti mezi literárním a historickým vyprávěním k jejich asimilaci (či k anulování pravdivostní pretence historie). Gérard Genette, například, byť jeden z mála distinktivních rysů mezi oběma žánry spatřuje až v užití narativního hlasu, z tohoto stavu vzájemné propustnosti nevyvozuje dominanci jednoho modu nad druhým.⁴²²

Tak či tak, historiografie ve výsledku ztratila svou žánrovou výlučnost či izolovanost a byla nazřena jako to, čím opravdu je – jako jazykový výtvar. Tento prvotní dojem nebo šok pak měl po další dekády rezonovat obzvláště mezi anglofonními mysliteli, kteří se nadále soustředili především na literární a lingvistické zdroje diskurzu historie. A dokonce i mezi těmi několika odpůrci striktně jazykocentrického vnímání z řad teoretiků (neboť mezi historiky se zvedl odpor v podstatě okamžitě)⁴²³ se i nadále udržovalo ono paradoxní dědictví, do kterého narativistická strana debaty spadla hned zkraje, totiž že se k historickému psaní přistupovalo *pouze* jako k diskurzivní jednotce, jako k čistě textovému elementu, a ztratil se tak ze zřetele fakt, že historie má své specifické předpoklady, které ji vyvádějí daleko zpoza textového horizontu. K docenění této skutečnosti bude právě potřeba udělat onen úrok od poetiky k rétorice.

Poetiky, kterými projdeme v této kapitole, jsme potom vybrali podle dvojího klíče: jednak bylo třeba vyrovnat se s kanonickými texty narativistické diskuze, s jejich přínosy i ztrátami; jednak nás zajímala hlavně díla nabízející své vlastní interpretační klíče, tedy taková, která svá teoretická

421 ROLAND BARTHES, *L'effet de réel*, in: Communications 11, 1968, str. 84-89; Týž, *Le discours de l'histoire*, in: Studies in Semiotics – Recherches sémiotiques 6, 1967, str. 74. Je mimochodem pozoruhodné, že jeho *Michelet* takovou odezvu mezi pozdějšími narativisty nezaznamenal, a to přestože se jedná o první (nakolik je mi známo) takto rozsáhlý esej, v němž se někdo pokusil přechíst rozměrné historické dílo v explicitně literárních pojmech. Možná je to dáno i tím, že studie se příliš zaměřuje na syntax a gramatiku znaků, a to navíc v dosti bachelardovském (či alespoň psychoanalytickém) duchu. Narativisté od 70. let dále se zaměřovali spíše na žánrové limity historie než na čistou „řeč symbolů“. Týž, *Michelet par lui-même*, Paris 1954.

422 GÉRARD GENETTE, *Fikce a vyprávění*, Brno – Praha 2007.

423 Z těch teoreticky zdatnějších viz např. CARLO GINZBURG, *Mocenské vztahy. Historie, rétorika, důkaz*, Praha 2013. Více moderující hlas hledal třeba ROGER CHARTIER, *Na okraji útesu*, Červený Kostelec 2010.

východiska uvádějí v praxi – často se pochopitelně jedná o tytéž texty. Ony způsoby interpretace jsou pro nás potom zdaleka nejzajímavější, protože právě na nich se často odhalují možnosti či limity toho kterého teoretického pojetí; a protože ve srovnání s námi zvoleným přístupem ukazují, co se dá tím nebo oním způsobem čtení získat.

Hayden White a tropologický přístup

Na dílo Haydena Whitea jsme tu a tam naráželi v průběhu celé naší práce, nyní tedy nastala příležitost vypořádat se s jeho odkazem systematicky. Je přitom důležité předem říct, z jakého hlediska k němu hodláme přistupovat. S Whiteovým široce rozkročeným myšlením se totiž vedly polemiky na mnoha frontách a z četných pozic. Tu nejvýznamnější linii pak nepochybně představuje diskuze o limitech historické reprezentace, o možnostech vypovídání a epistemologických hranicích historiografie.⁴²⁴ Kritiky se dočkala i některá jeho vlastní filozofická východiska, stejně jako způsob, jakým nakládá s určitými pojmy.⁴²⁵ Aniž bychom chtěli tyto spory ztrácet ze zřetele, zvolíme poněkud odlišný přístup. Haydenovi Whiteovi totiž chceme dát plný průchod právě jakožto autorovi *poetiky historie*, jako svého druhu hermeneutovi žánru na pomezí figurálního a diskurzivního (ve smyslu kritického) psaní. Rizika, která z jeho myšlení mohou plynout pro možnost reprezentace v historiografii, tak nyní z heuristických důvodů na chvíli vědomě suspendujeme, a naopak vezmeme zcela vážně jeho tropologické pojetí a domyslíme ho do důsledků jako jednu možnou poetiku historie – a stejně tak jako jeden možný interpretační klíč.

Kudy do díla amerického teoretika vstoupit? White je spíše esejistou a na budování teoretických systémů si nepotrpěl. Nejsevrěnější myšlenkovou konstrukcí tak v jeho případě zůstává úvodní kapitola *Metahistorie*, „Poetika historie“. Jeho pozdější texty pak zde navržený koncept rozvádějí,

424 Tato debata se dá zároveň považovat za jakýsi zenit celé narativistické diskuze. Klíčovými texty zde jsou výměna Whitea a Carla Ginzburga v SAUL FRIEDLÄNDER (ed.), *Probing the Limits of Representation: Nazism and the Final Solution*. Cambridge 1992. Pro shrnutí této epizody viz MICHAEL DINTENFASS, *Truth's Other: Ethics, the History of the Holocaust, and Historiographical Theory after the Linguistic Turn*, *History and Theory* 39, 2000, str. 1-20; JAMES E. YOUNG, *Toward a Received History of the Holocaust*, *History and Theory* 36, 1997, str. 21-43. Výměnu mezi Whitem a Rogerem Chartierem lze nalézt v textech ROGER CHARTIER, *Figures rhétoriques et représentation historiques. Quatre questions à Hayden White*, *Storia della Storiografia* 24, 1993, str. 133-142; a HAYDEN WHITE, *A Rejoinder. A Response to Professor Chartier's Four Questions*, *Storia della Storiografia* 27, 1995, str. 63-70. Za tento přehled vděčím článku Sabiny Lorigy, v němž lze k narativistické debatě nalézt další bibliografii. SABINA LORIGA, *Au-delà du langage. Politique et récit*, in: Antoine Lilti, Sabina Loriga et al. (dir.), *L'expérience historiographique. Autour de Jacques Revel*, Paris 2016, str. 238-240.

425 Viz doslov Martina Procházky k *Tropice diskursu* a uvedenou bibliografii. MARTIN PROCHÁZKA, *Mezioborovost jako inspirace a past. Tropika diskursu v kontextu díla Haydena Whitea*, in: Hayden White, *Tropika diskursu*. Kulturně kritické eseje, Praha 2010, str. 343-359. Vyčerpávajícím průvodcem je zde pak JURAJ ŠUCH, *Narativny konstruktivismus Haydena Whitea a Franka Ankersmita*, Ostrava 2010, obzvláště str. 53-77

doplňují, posouvají, případně uvádějí na pravou míru. S tím souvisí druhá potíž, totiž že Whiteova stanoviska se v průběhu času měnila, a to v závislosti na době, místu a adresátech. Právě z těchto důvodů přistoupíme na následujících stránkách k Whiteovu dílu jaksi synchronně, v podélném řezu, a namísto polemiky či domýšlení jednotlivých textů pojmem jeho práce jako jeden teoretický blok; jako svébytný diskurz. Naším výchozím bodem pak bude onen zmíněný model, představený na prvních stránkách *Metahistorie*. A k *Metahistorii* se nakonec opět vrátíme jakožto k nejsouvislejšímu Whiteovu pokusu o nabídnutí jisté pragmatiky čtení, jako ke snaze dát jeho teorii oporu v konkrétní interpretační praxi.

Jestliže si Barthes všiml, že každý realismus je jen iluzí realističnosti, a to včetně realismu historického, potom White dal tomuto prvotnímu postřehu konkrétní strukturaci. Mezi *nezpracovaným historickým polem*, jak masu dějinných pramenů nazývá, a výsledným historikovým textem tak stojí celá řada kroků, filtrů a rastrů, které stopy minulosti zpracovávají a překládají do výsledného tvaru. Na prvním místě stojí kronika a příběh. Kronika je prosté seřazení faktů do chronologické posloupnosti. Příběh tuto sérii povyšuje na smysluplný celek s rozpoznatelným počátkem, prostředkem a koncem. Zároveň s uspořádáním událostí do příběhu se do tkaniva historického vyprávění vlétají i vysvětlení prostřednictvím konstrukce zápletky, argumentu a ideologické implikace. Každé z těchto vysvětlení se dále větví do čtverných skupin: zápletky nabývá podoby komedie, tragédie, romance a satyry; argument může být organistický, formistický, mechanistický a kontextualistický; a ideologická implikace liberální, konzervativní, anarchická či radikální. Výsledné provedení se dá potom považovat za specifický historikův *styl*. Whiteova invence ve své době spočívala právě v tom, že tento styl nevnímá jako něco vnějšího či ornamentálního, ale jako integrální součást historického diskurzu, rovnající se jeho vysvětlení. „Přisoudí-li historik příběhu v průběhu jeho vyprávění strukturu tragédie, jistým způsobem jej ‚vysvětlil‘; když jej strukturuje jako komedii, ‚vysvětlil‘ jej způsobem jiným. Konstrukce zápletky je postup, jímž se řada událostí zformovaných jako příběh postupně odhaluje jako příběh konkrétní.“⁴²⁶

Jedním velkým zdrojem historického diskurzu je tedy pramenná masa zpracovaná do kroniky a příběhu. Dalším, o nic méně podstatným pramenem je předporozumění skrze *tropy*, tj. strukturace historického pole figurami metafor, metonymie, synekdochy nebo ironie. Právě tato rovina umožňuje uspořádání historického psaní do příslušného stylu. Ten je možné „popsat na základě jazykového zápisu, kterého používá při prefiguraci historického pole před tím, než na něj uplatní rozmanité ‚vysvětlovací‘ postupy, kterých využívá pro vytvoření ‚příběhu‘ z ‚kroniky‘ událostí

426 HAYDEN WHITE, *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno 2011, str. 21.

obsažených v historických záznamech. Tyto jazykové zápisy (...) je možné dále popsat pomocí čtyř základních modů poetického jazyka.⁴²⁷ Otázkou zůstává, v jaký moment vstupuje toto předporozumění do tvorby historického díla. Předchází uspořádání událostí do kroniky? Jaká by však potom byla role kritického výzkumu, podílel by se ještě nějak na celkovém smyslu díla, nebo by mu byla vyhrazena jen servisní funkce? Anebo tropy figurují až zpracovanou kroniku? Nakolik by se pak ale ještě dalo mluvit o prefiguraci tropy, nebyla by tím „literární“ stránka věci opět degradována do pouhého ornamentu?

V těch pasážích, kde je White k tradičnímu pojetí historie shovívavější, přiznává výzkumu (onomu ricoeurovskému *enquête*) jeho roli na úrovni kritiky pramenů a uspořádání událostí do kroniky. Právě v této rovině je historický diskurz „assessed in terms of truth value of its factual (singular existential) statements taken individually and the logical conjunction of the whole set of such statements taken distributively. For unless a historical discourse acceded to assessment in these terms, it would lose all justification for its claim to represent and provide explanations of specifically real events.”⁴²⁸ Jakmile prošlo historické pole pramennou kritikou a bylo uspořádáno do kroniky, lze je provést čtvernou mřížkou modů vysvětlení. Historikova práce tak sestává ze dvou kroků: výzkumu a psaní. „In the research phase of their work, historians are concerned to discover the truth about the past and to recover information either forgotten, suppressed, or obscured, and, of course, to make of it whatever sense they can.”⁴²⁹ Výzkum se však nikdy neemancipuje z čistě pomocné role a funguje tak přinejlepším jako zprostředkovatel již opracovaného materiálu, připraveného pro to, aby mohl být uchopen tropologickou mřížkou. Takový pohled ovšem kritickou práci historie podstatně zužuje, a to pouze na její vulgární, pozitivistickou re-prezentaci, redukovatelnou na postupy pomocných věd historických, jakými jsou diplomatika, epigrafika, sgrafistika atd. Jako kdyby součástí výzkumu nebyla i konceptualizace pojmů, reflexe na svá možná ideologická východiska, zkrátka zapojení celého metodologického aparátu s jeho „prodlužujícím se rejstříkem otázek“, tedy s katalogem všech obohacujících perspektiv, modelů a myšlenkových figur, jak je historici za uplynulá století vytříbili.⁴³⁰ Tento rozměr výzkumu ale White rezervuje pro rovinu vysvětlení formálním argumentem. Ještě se k ní vrátíme.

Skutečný smysl historického díla se tedy rodí až se vstupem tetradického rastru; posledně uvedená Whiteova citace pokračuje následujícími slovy: „But between this research phase, which is

427 Ibid., str. 547.

428 HAYDEN WHITE, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore 1987, str. 45.

429 Týž, *Figural Realism: Studies in the Mimesis Effect*, Baltimore 2000, str. 7-8.

430 Odkazují zde na argumenty představené v PAUL VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, Červený Kostelec 2010, kap. „Prodlužování dotazníku“.

really quite indistinguishable from that of a journalist or a detective, and the completion of a written history, a number of important transformative operations must be performed in which the figurative aspect of the historian's thought is intensified rather than diminished."⁴³¹ Tímto se v podstatě navazuje na model představený v úvodu k *Metahistorii*. Co se však postupem času mění, je jeho radikálnost. Jestliže v uvedené citaci se ve vztahu výzkumu a tropů ještě může uvažovat o nějaké formě partnerství, potom v jiných Whiteových textech se z druhých jmenovaných stává všeobjímající kontext, univerzální vzorec předporozumění. V takovém pojetí je už sám popis reality podřízen tropologickým operacím. „The description is a product of processes of linguistic condensation, displacement, symbolization, and secondary revision of the kind that inform the production of texts.“⁴³² Tyto *diskurzivní techniky* pak „correspond to the *linguistic* techniques of characterizing relations among and within entities in the different modes of figuration traditionally identified as metaphor, metonymy, synecdoche, and irony.“⁴³³ Jednou z hlavních funkcí – či důsledkem – těchto operací je zprostředkování světa našim myslím ve schématech, která nám ho dovolují obývat. Nesrozumitelný chaos vjemů tak překládají do již předpřipravených kulturních vzorců. V tomto ohledu si historie podává ruku s fikcí do té míry, až se od ní, alespoň v rovině figurace, stává jen málo odlišitelnou. „Mám za to, že zakoušíme ‚fiktionalizaci‘ historie jako ‚vysvětlení‘ ze stejných důvodů, z jakých zakoušíme vynikající beletrii jakožto osvětlení světa, v němž přebýváme společně s autorem. *V obou těchto případech rozpoznáváme formy, jimiž vědomí konstituuje i kolonizuje svět, v němž se chce pohodlně zabydlet.*“⁴³⁴ Svět je tedy inteligibilní do té míry, do jaké se poddává apriorním figurám jazyka. Rozhodnutí, zdali tento hotový katalog znaků potom uspořádáme do románu nebo do historie, je až jaksi druhotné.⁴³⁵

Uznání nezastupitelné role výzkumu na straně jedné a sklony k panfiktionalismu na straně druhé, to jsou dvě polohy, ke kterým se White ve svých pracích střídavě kloní. (Není proto k podivu, že své komentátory mate a zatímco některým se jeví jako postmoderní relativista, jiní ho v tomto ohledu hájí.⁴³⁶ Tato otázka je ale podle nás u Whitea nerozhodnutelná.) Podívejme se nyní,

431 WHITE, *Figural Realism*, str. 8.

432 Ibid., str. 59.

433 Ibid., str. 52.

434 Týž, *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*, Praha 2010, str. 127 – zvýrazněno JŘ.

435 Lze jistě namítnout, že i u Whitea historii od literatury stále odlišují operace výzkumu, jež je nutno na úrovni kroniky podniknout. Nicméně v situaci, kdy tropologická prefigurace etapě výzkumu již předchází a kdy výsledné sdělení historického díla de facto splývá se sdělením děl fikčních (ve smyslu jejich *emplotment*, vysvětlení konstrukcí zápletky), zde dochází k jasnému vychýlení směrem k dominanci čistě jazykové složky. Ačkoliv Ricoeur ve figuraci (*mimésis II*) také vidí podstatný rys historiografie, její zdroje ukotvuje ve fenoménu stopy a její sdělení pak spatřuje ve specifické temporalitě třetího času, která právě vytváří distinktivní rys mezi fikcí a historií na ontologické úrovni.

436 Jak si ve své recenzi povšiml EUGEN ZELENÁK, *O českém vydání knihy Haydena Whitea Metahistória*, Filozofia 67, 2012, str. 414-415.

jak se obecná teoretická východiska propisují do jednotlivých modů vysvětlení, tj. co znamenají pro vznik smyslu historického díla.

Právě rovina vysvětlení prostřednictvím konstrukce zápletky, argumentu a ideologické implikace je ve Whiteově pojetí stěžejní – zde leží jádro historického textu. Všechny tři polohy mají své jasně vymezené funkce a pole působnosti a navzájem by si měly být rovnocenné. Při pozorném čtení se ale záhy ukazuje, že hranice mezi nimi jsou mnohem prostupnější, než by se mohlo zdát, a zároveň se nelze zbavit dojmu, že návrh získává především modus vysvětlení prostřednictvím konstrukce zápletky. Ten se ve své definici z úvodu do *Metahistorie* člení na komedii neboli příběh usmíření člověka se světem; tragédii, jež naopak konflikt lidí a jim nadřazených sil vyhrocuje a nabízí pouze trpké poznání a hořké konce; romanci, tedy „drama sebeidentifikace symbolizované hrdinovou transcendencí světa zkušenosti“;⁴³⁷ a satiru, ironizující všechny předchozí zápletky a zvěstující chronickou skepsi a vědomí *neadekvátnosti* každého vyprávění vůči světu.⁴³⁸

Vysvětlení argumentem a ideologickou implikací mají mít s modelem zápletky srovnatelnou sílu, ale přesto, první jako by se omezovalo pouze na dílčí ustrojení historického diskurzu a druhé zase pouze na jeho vyznění; získávají spíše roli akcidentů.⁴³⁹ Zápletky naopak celý text strukturuje, pointuje, stává se jaksi jeho syntagmatickým řádem, konfiguračním vodítkem – a ve svém užití vlastně často splývá s narativitou žánru jako takovou. Anebo prostě s onou „uměleckostí“ historického psaní, která společně s její „vědeckostí“ dělá historií tím, čím je (alespoň dle tradičního mínění). Vskutku, v těchto dvou polohách přemýšlí ve svém raném teoretickém textu „Břemeno historie“ i Hayden White, kde historikům celkem oprávněně spílá za to, že ze všeho jejich proklamovaného umění zbyl tak maximálně estetický horizont románu raného 19. století, a vědu nabízejí leda podle vyčpělých receptů pozitivismu téže epochy.⁴⁴⁰ Mody zápletky a formálního argumentu přejímají právě tento odvěký dualismus a tlumočí ho do slovníku tropologické metody. A ten samý dualismus, ostatně, zůstává i v podloží *Času a vyprávění*, pod pojmy *vysvětlení* a *vyprávění*, a prosvítá na pozadí celého střetu zastánců narativismu a nomologického modelu, stejně

437 WHITE, *Metahistorie*, str. 23.

438 White se v užití pojmů odkazuje na Fryovu *Anatomii kritiky*, nicméně jejich náčrt jakožto kritérií historického narativu lze nalézt spíše v kapitole z *Fables of Identity*. „There are romantic historical myths based on a quest or pilgrimage to a City of God or a classless society; there are comic historical myths of progress through evolution or revolution; there are tragic myths of decline and fall, like the works of Gibbon and Spengler; there are ironic myths of recurrence or casual catastrophe.“ FRYE, *New Directions from Old*, str. 54. V tomto zajisté schematizujícím nárysu lze již dobře rozpoznat způsob, jakým s kategoriemi zápletky pracuje White v *Metahistorii*.

439 Odlišný důraz je patrný i ve způsobu, jakým White konkrétní historická díla čte. Čtenář *Metahistorie* si tak spíše odnese, že Michelet psal romanci, než že jeho ideologie byla anarchická, stejně jako že Burckhardt je autorem dějinné satiry, spíše než kontextualistickým historikem. Koneckonců, už jen názvy kapitol naznačují, kde leží váha interpretace: „Michelet: historický realismus jako *romance*“, „Ranke: historický realismus jako *komedie*“, atd.

440 WHITE, *Tropika diskursu*, str. 57.

jako je patrný v debatě postmoderních narativistů po Whiteovi a jejich „neopozitivistických“ odpůrců z řad historiků.

Přiberme nyní modus vysvětlení formálním argumentem. Podle definice lze rozlišit v podobách formismu, kladoucího důraz na individualizaci historického pole a jeho entit; organicismu, sugerujícího obraz pozvolného růstu a integrace prvků; mechanicismu s jeho zákony a pravidly; a konečně kontextualismu, soustředěného na funkční vztahy mezi jednotlivinami a jejich situací. Jestliže jsme v předchozím odstavci naznačili, že modus vyprávění kultivuje rovinu „uměleckosti“ historie a modus argumentu zase její „vědeckost“, pak je třeba dodat, že pro Whitea zůstává druhý jmenovaný součástí figurativního rozměru díla, tedy prvkem tropologické konfigurace, který se s kritickou či výzkumnou prací historiků nemá směřovat.⁴⁴¹

Takové rozvržení má ovšem pro epistemologický status historického vysvětlení dalekosáhlé důsledky. Jako motto zde může posloužit následující úryvek: „Ostatně klasické historické dílo nelze vyvrátit nebo překonat objevením nějakého nového faktu, které by mohlo zpochybnit konkrétní vysvětlení jistého prvku celého příběhu, nebo vytvořením nových metod analýzy, které by nám umožnily vypořádat se s otázkami, jež dřívější historikové patrně nevzali v potaz.“⁴⁴² Zde se koncentruje celá Whiteova filosofie. Protože smysl historického díla se tvoří výhradně v lůně tropologické figurace a protože jazyk, pokud už nestrukturuje celé pole reality, alespoň vykazuje práci *vysvětlení* (ve smyslu *enquête, inquiry*) pouze do hájemství kroniky, vyznění historického psaní zůstává ve stavu jakési neredukovatelné nerozhodnosti, de facto v režimu fikční tvorby, kdy *historikovo sdělení spočívá především v nabídnutí estetické vize minulosti*, ve vykreslení obrazu dějin, který se jako takový nicméně vymyká další kritické práci.⁴⁴³ Dá se to říci také tak, že výsledná konceptualizace dějin bude vždy figurálního rázu, a nikoliv záležitostí kritických pojmů. Odtud plynou i další výroky na adresu formálního (argumentačního, metodologického) vysvětlení v historii. Ta nedisponuje „žádnou obecně uznávanou technickou terminologií“, historik „ke kódování, komunikaci a výměně používá jazyk obecně vzdělaného člověka“ a „jedinými nástroji, které má k dispozici pro to, aby událostem mohl dodat významu (...) jsou techniky *figurativního* jazyka.“⁴⁴⁴ A dále, i použití metod dalších disciplín, jako třeba ekonometrie nebo psychoanalýzy, „ještě nevymaňuje historika z lingvistického determinismu, jehož otrokem zůstává konvenční

441 Nemá tedy průnik s tím druhem intelektuální činnosti, která se aplikuje na rovině kroniky. Týž, *Metahistorie*, str. 29.

442 Týž, *Tropika diskursu*, str. 125.

443 Dotyčnými estetickými vizemi, pro připomenutí, pak máme na mysli třeba Marxův pochod dějin nebo Burckardtovo pojetí renesance.

444 WHITE, *Tropika diskursu*, str. 121.

narativní historik.“ Všechny tyto oborové výpůjčky a techniky jsou „*stejně relativistické*, stejně omezené zvoleným jazykem, jímž ohraničují to, co je možné říci o studovaném předmětu.“⁴⁴⁵ Atp.

Zápletky (ruku v ruce se čtyřmi základními tropy) tedy výslednému historickému příběhu vtiskuje jeho identitu, kdežto vysvětlení ve smyslu explikace buď zůstává před branami historického vyprávění, jako pouhý dodavatel opracovaného kronikářského materiálu, anebo vystupuje v roli formálního argumentu, souřadného modu zápletky a s ontologickým statutem bližším fikční tvorbě než historické vědě. Narace, jinými slovy, disponuje privilegovaným přístupem do lůna historického psaní, zatímco vysvětlení je s ním rozpojeno. Nanejvýš v něm nachází svou fikcionalizovanou sublimaci ve formě modu vysvětlení argumentem.

Podle nás ale vysvětlení nelze takto beztestně utnout od vyprávění, a pokud ano, může se tak stát jen za cenu přílišné redukce našeho porozumění tomu, *co vlastně vysvětlení znamená*. Už výše jsme naznačili, že White redukuje metodologickou činnost historiků jen na její pozitivistickou reprezentaci. Při té příležitosti zazněl i postřeh Paula Veyna o prodlužování rejstříku otázek, jež je podle dotyčného historika jedinou opravdovou metodologickou invencí historické profese: historik vskutku vidí v dějinách to samé, co každý laik, a primárně disponuje, jak říká White, „jazykem obecně vzdělaného člověka“. Na rozdíl od něj si ale umí klást *jiné* otázky a nadto ovládá pojmy, byť vyvozené z běžné zkušenosti, jimiž selský rozum nevládne – ať už se jedná o ideální typy (středověké město, mezolit, imperiální politika), koncepce času (*longue durée*, trauma, antropocén), měřítka (život a smrt struktur, mikrohistorie) nebo procesy (nástup modernity, sekularizace, neolitická revoluce). A všechny tyto termíny, pojmy a koncepce, snažili jsme se prokázat celou druhou částí této práce, jsou také svého druhu estetickými vizemi světa, nesou svou ideologickou implikaci a podílejí se na odvíjení vyprávění ve stejné míře jako sama konfigurace zápletkou. Jak praví Ricoeurem tolik oblíbené Veynovo diktum: „více vysvětlovat znamená lépe vyprávět a v žádném případě není možné vyprávět bez vysvětlování“.⁴⁴⁶ Pro Ricoeura ani Veyna ostatně vyprávění od vysvětlení nelze dost dobře oddělit: postupují v taktu, synchronně, konfigurace historické zápletky na úrovni *mimésis II* není ničím menším než spletením vysvětlujících a vyprávěcích postupů do jediného celku, manifestovaného zkonstruováním *kvazi*-vyprávění.

Ostatně, vzít si Marxův (nebo třeba Comtův) mechanicismus a prohlásit ho za klasickou vizi, již nelze z epistemologického hlediska zpochybnit, ani neodpovídá tomu, o čem nás spravují intelektuální dějiny. Kolik myšlenkové práce bylo vynaloženo na polemiku s dialektickým materialismem, se všemi možnými druhy historického determinismu, se spenglerovskými

445 Ibid., str. 149-150.

446 VEYNE, *Jak se píšou dějiny*, str. 132.

eschatologiemi, s konci dějin, střety civilizací a dalšími „metahistoriemi“! Není vlastně spor o smysl českých dějin jen další kapitolou střetu různě konfigurovaných zápletek – Palackého, Masarykovy –, korigovaných rovinou vysvětlení (historiky Gollem, Pekařem a dalšími)? Nakonec i rozepře mezi zastánci různých měřítek, představená v předchozí kapitole, je rozepří v první řadě metodologickou, nesoucí však silný esteticko-etický přesah. Nelze tedy oddělovat vyprávění od vysvětlení, natož vyvazovat jedno z dosahu druhého.

Ve prospěch vzájemné zapletenosti narace a explikace jsme dlouze argumentovali v oddílech věnovaných epistemologickým a ontologickým kritériím historického diskurzu (viz první část). K této pracné obhajobě lze nyní připojit ještě jeden pohled: na rovinu vysvětlení (explikace) se totiž lze dívat i jako na svého druhu *poetický* prvek, ovšem bez toho, aby musela být tímto označením podřízena imperativům lingvistického obratu a připravena o svou kritickou funkci. Takovou perspektivu nabízí Ricoeur ve svých textech stojících v základech *Času a vyprávění*.

Základem tohoto postoje je postřeh, že i historické vyprávění obohacuje naši imaginativní kapacitu, překračuje běžná schémata myšlení a staví nás tváří v tvář nečekanému. Výchozí bod zde představuje polemika s katalogem elementárních druhů jednání, jak je nabízí uzuální logika běžného jazyka se svým základním rejstříkem aktantů či rolí.⁴⁴⁷ Tento tezaurus, poskytovaný běžným selským rozuměním, tvrdí Ricoeur, je však příliš těsný a možnosti lidské komunikace zdaleka nevyčerpává, neboť je neustále rozrušován, překonáván, obohacován a prolamován, a to invencí ze strany fikce a historie. Fikce obohacuje uzuální vyjadřovací repertoár tvorbou nových druhů zápletek, posuny mezi časem příběhu a časem vyprávění, rozličnými podobami hlasu vypravěče.⁴⁴⁸ U historie potom invence plyne ze skutečnosti, že se historické vyprávění opírá o archiv, že postupuje, vypráví skrze *výzkum*. „J'aimerais dire que l'histoire excède la compréhension moyenne de la logique de récit, précisément en tant qu'histoire, c'est-à-dire récit prétendant au vrai. Elle excède cette compréhension moyenne, non plus par écart de fiction, mais, si j'ose dire, par écart d'enquête. (...) L'histoire est enquête, inquiry, Forschung. C'est son intentionalité spécifique.“⁴⁴⁹ Historiografie takto vlastně tvoří samostatný narativní žánr, kterému jsou „techniky“ archivu a výzkumu čímsi jako poetikou. Navíc, minulé události jsou občas tak překvapivé, tak šokující a vymykající se našemu dobovému *common sense*, zkrátka tak *jiné*, že už jen podáním zprávy o nich dochází k transgresi našich běžných očekávání. Zdrojem invence se pak může stát prosté sledování minulých dějů, jak nám je archivy zůstavily. „L'enquête est le mouvement même de soumission à

447 Odrazovým můstkem je zde Ricoeurovi kniha CLAUDE BREMOND, *Logique du récit*, Paris 1973, cit. dle RICOEUR, *Récit fictif – récit historique*, str. 251-271. Konkrétněji ke kritice Brémonda potom též, *Čas a vyprávění. II, Konfigurace ve fiktivním vyprávění*, Praha 2002, str. 65-73.

448 Podobnou argumentaci Ricoeur zopakuje i v druhém svazku *Času a vyprávění*.

449 Těž, *Récit fictif – récit historique*, str. 267.

l'événement à travers sa trace d'archive. Or la contrainte de l'archive s'exprime au niveau du lexique des rôles⁴⁵⁰ dans la conception de rôles inouïs, inédits, non parce qu'ils sont fictifs, mais précisément parce qu'ils furent réels. (...) Le réel met en défaut la compréhension moyenne, autant que le fait le rêve. Écart d'enquête, contrainte d'archive, excès du réel, trois façons différentes de dire que l'histoire, en tant qu'enquête, impose de comprendre des rôles qui, par leur infinie complexité *réelle*, excèdent la complexité finie des rôles logiquement reconstruits dans les limites de la compréhension moyenne du sens commun.“⁴⁵¹ Zkrátka a dobře, historie, čistě vahou své existence, překračuje zažité představy a re-prezentace, rozšiřuje horizonty a usvědčuje selský rozum z nedostatku fantazie.

Vskutku, dějiny jako by se stávaly zdrojem imaginace a otevíraly netušené potenciality naší přítomnosti. Opravdu lidé minulosti takto jednali? Skutečně se tohle někdy mohlo dít? – to jsou otázky, kterými historie prokazuje svou nevyčerpatelnou invenci a které zároveň převracejí pradávný Aristotelův verdikt o historii jakožto žánru předvádějícím pouze to, co se opravdu stalo. Historie je totiž *i* žánrem ukazujícím na to, co se dít *může*.⁴⁵²

Navažme opět nit na Haydena Whitea. Vraťme se k silnému tvrzení, podle kterého „klasické historické dílo nelze vyvrátit nebo překonat objevením nějakého nového faktu“ ani „vytvořením nových metod analýzy, které by nám umožnily vypořádat se s otázkami, jež dřívější historikové patrně nevzali v potaz.“ Pokud by byl výsledný obraz historických textů, jejich estetická vize, poplatný pouze figurální rovině, potom by výrok nejspíš platil a porovnávat či vyvracet velké historiky mezi sebou by mělo asi stejný smysl, jako dělat totéž s romanopisci. O čem je však řeč, když mluvíme, společně s Whitem, o estetických vizích, o dějinných obrazech, o umělecké a vědecké rovině historického psaní? Nevracíme se zde obloukem k pojmům *dějinného vědomí* a *narativní identity*, tedy k velkým časovým horizontům korelovaným historickým vyprávěním? Jestliže je totiž „závěrem“ jednoho historického díla např. romaneskní vize francouzských dějin, jako u Micheleta, nebo tragický pocit z nástupu demokracií, jako u Tocquevilla, a jestliže je „závěrem“ filozofií historie třeba hegelíánská komedie sebeuvědomění ducha nebo naopak nietzscheánská skepse, pak máme opět co do činění se silnými ideologickými (ve smyslu

450 „Lexique des rôles“ – doslova „slovní zásoba rolí“, jinými slovy katalog možných jednání aktantů, jak se vyskytují v logice uzuálního jazyka.

451 Ibid., str. 268.

452 A navíc, nedospívá k témuž i sám White, postaven tváří v tvář holokaustu? Americký teoretik dochází k závěru, že realistické způsoby reprezentace, typické pro historiografii 19. století, jsou pro vypovídání hrůz století 20. zcela nedostatečné. Jistou adekvátnost vyprávěcí formy vůči neuchopitelnému obsahu spatřuje až v modernistickém způsobu reprezentace. „What all this suggests is that modernist modes of representation may offer possibilities of representing the reality of both the Holocaust and the experience of it that no other version of realism could do.“ WHITE, *Figural Realism*, str. 41. Co jiného je holokaust než ona „přemíra skutečnosti“, o níž mluví Ricoeur, která prolamuje naše měřítko normality a zanechává nás oněmělé?

zakládajícími) příběhy, s perspektivami začátků a konců, nabízejícími větší či menší možnosti iniciativy a identifikace. A takové příběhy se rodí jen tlumočením historického třetího času, jak se nám dává ve stopách a v archivech, konfigurovaného do *kvazi*-vyprávění, na němž se rovným dílem podílejí jak narace, tak explikace, a kde i vysvětlení ve svém vzmachu k refiguraci sehrává roli poetického prvku, resp. skladebního kamene výsledné vize, výsledné časové perspektivy. Takové příběhy, chceme tím říct, *jsou falzifikovatelné, vzájemně porovnatelné a vyvratitelné*.

Tím snad nechceme tvrdit, že si aristokrat nemohl zoufat nad nástupem demokracií, stejně jako liberál nad „konzervativní“ restaurací Bourbonů na francouzský trůn. Součástí historického vysvětlení, zakládajícího onen epistemologický předěl mezi historickým a fikčním psaním,⁴⁵³ je však i reflexe vlastních ideologických pozic. A ta nám jako taková umožňuje určit i „místo promluvy“, z níž je dotyčný příběh vyslovován. Dějiny jedné třídy či jednoho politického světonázoru díky tomu nemohou být vydávány za dějiny tak vůbec a „nevyvratitelné klasické historické dílo“ může být alespoň vykázano do svých mezí. Koneckonců, právě takovou kritiku hojně podniká i sám Hayden White ve svých reflexích domněle objektivního pozitivistického psaní, aniž by se přitom rozpakoval konfrontovat ideologie skryté za klasickými díly třeba takového Ranka.⁴⁵⁴

V okamžiku, kdy rovině formálního argumentu přiznáváme silnější roli než jen čistě rétorické výztuže, totiž když uznáme, že i konceptuální pojmová práce historiků se podílí na tvorbě výsledného smyslu historického díla, a to v silném slova smyslu, ukazuje se snaha vykázat rovinu výzkumu před brány vyprávění jako neudržitelná. Abychom však do tohoto bodu dospěli, bylo potřeba udělat dvě věci: v první řadě rozšířit repertoár výzkumu z jeho příliš pozitivistické reprezentace a ve stejném gestu obohatit význam formálního argumentu tak, aby oba pokrývaly celé spektrum historické konceptualizace, jak s ní historici ve své praxi skutečně operují; za druhé zbavit to stejné pole výzkumu jeho scientistního hávu a uznat, že má *i* figurativní, poetickou funkci, a to nikoli navzdory, ale díky svému kritickému založení, díky svému východisku v archivech a v jinakosti minulých událostí; a rovněž díky neotřelosti a překvapivosti svých konceptů, přesahujících limity běžné logiky.

Rovněž je třeba říct, že modus vysvětlení zápletkou je v tomto ohledu k vysvětlení argumentem symetrický. Konfigurace příběhu jakožto tragédie, komedie, satiry nebo romance nese svou vlastní epistemologii, formalizuje rovinu výzkumu, exemplifikuje její sdělení. Budeme-li v aplikaci ricoeurovských východisek důslední, pak můžeme říct, že právě vyprávění a zápletky, jež nabízí,

453 RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, str. 248-250.

454 V tomto ohledu vyniká obzvláště WHITE, *The Content of the Form*, kapitoly „The Politics of Historical Interpretation: Discipline and De-Sublimation“ a „Droysen's *Historik*: Historical Writing as a Bourgeois Science“.

jsou oním hlavním činitelem, jenž zprostředkovává porozumění lidskému jednání a trpění. To ony zajišťují mimetičnost, tj. srozumitelnost historiografie. Nakonec, každý historický koncept a pojem je, jakožto entita vyššího řádu, derivován od *kvazi*-postavy, a díky tomu spjatý pupeční šňůrou s vyprávěním a jeho mimetickým zdrojem v lidském jednání.

Jaká zde bude role třetího vysvětlovacího modu, totiž ideologickou implikací? „Ideologické rozměry historického líčení“, říká White, „odrážejí etický prvek v historikově osvojení si určitého postoje v otázce povahy historického poznání a důsledků, *které je možné ze studia minulých událostí odvodit pro pochopení událostí současných*.“⁴⁵⁵ Ideologické implikace představují „rozdílné koncepce toho, nakolik je vhodné udržet, nebo změnit společenský status quo; rozdílné koncepce směru, jímž by se změny ve statu quo měly ubírat, a názory na jejich provedení; a nakonec odlišné orientace v čase (zaměření na minulost, současnost nebo budoucnost jako zdroj ‚ideální‘ podoby společnosti).“⁴⁵⁶ Ideologický modus, jak vidno, nese především silný časový horizont a zároveň skýtá jistou možnost jednání. Naráželi jsme na něj vlastně už v souvislosti s estetickými vizemi klasiků historie, v nichž jsme nakonec rozpoznali rozvrh dějinného vědomí a potenciální narativní identity. Ideologické implikace se tak dotýkáme pokaždé, když přecházíme do roviny refigurace. Ostatně, narativní identita nějakého dějinného společenství (národa, etnika, třídy aj.), přistoupíme-li na tento argument, bývá ustanovena právě zakládajícími příběhy, jež se takto stávají ideologií dotčených skupin.⁴⁵⁷ A možnosti iniciativy jednání se zase rodí na průsečíku budoucích perspektiv, které se před námi rýsují, a tradicí otevřeného potenciálu, jenž dědíme. Ovšem ideologická rovina se k celku nepřidává zvnějšku, ale organicky roste už z předchozích dvou modů vysvětlení. Historické zákony, zvěstované mechanisty, či obecné vývojové principy, hlásané idealistickými filozofy, nesou zřetelnou politickou implikaci a svým odpůrcům se jeví „obecně jako etické a konkrétně ideologické.“⁴⁵⁸ Příklon k tomu či onomu způsobu formálního argumentu tedy automaticky sugeruje jisté pojetí toho, jakým svět je nebo by měl být. Co se modu konstrukce zápletky týče, časový rozvrh a z toho plynoucí možnosti iniciativy jsou zde explicitní. Komedie, například, bývají pointovány vizí společnosti, která je „čistší, normálnější a zdravější v důsledku konfliktu mezi zdánlivě trvale protichůdnými součástmi světa; tyto součásti se nakonec ukážou jako navzájem harmonizovatelné, sjednotitelné, zajedno mezi sebou i ve spojení se součástmi jinými.“ Tragédie naproti tomu ukazují, „jak se lidé odevzdávají podmínkám, v nichž

455 WHITE, *Metahistorie*, str. 40 – zvýrazněno JŘ.

456 Ibid., str. 43.

457 PAUL RICOEUR, *L'idéologie et l'Utopie: deux expressions de l'imaginaire social*, Cultures et foi 96, mars-avril, 1984, str. 35-41. Srv též str. 74-77 tohoto textu.

458 WHITE, *Metahistorie*, str. 39

musí ve světě žít. Tyto podmínky jsou vyhlašovány za neproměnné a věčné, z čehož vyplývá, že je člověk nemůže změnit, ale musí pracovat v jejich podruží.“⁴⁵⁹

Ve chvíli, kdy i způsoby formální argumentace a výsledná konstrukce zápletky nabízejí své vlastní obzory jednání, svá vlastní dějinná vědomí, jeví se Whiteovo čtverné dělení ideologické implikace na radikální, liberální, konzervativní a anarchickou přeci jen příliš těsné. Copak Schamova všudypřítomnost historie, pozitivistická ironie zaměnitelnosti či stoicismus velkých měřítek nenabízejí vlastní temporální rozvrhy a přeneseně i rozvrhy jednání? A nemusíme pochybovat o tom, že styly historického psaní, pro které v této práci již nezbyl prostor, by jistě vydaly své vlastní, zcela specifické refigurace. Zkrátka, možná v tomto případě nakonec bude rozumnější odložit čtvernou mřížku stranou a smířit se s tím, že každá časová refigurace je svého druhu ideologickou implikací, a že tedy nabízí svůj vlastní, zcela unikátní rozvrh.

Posuňme se dál. Se třemi mody vysvětlení na jedné straně a s proměnlivou hierarchií tropů a explikace na straně druhé jsme prošli podmínkami vnitřního ustrojení historického diskurzu, jak ho v díle Haydena Whitea nacházíme. Zastavme se nyní na chvíli ještě u *identity* historických příběhů a jejich strukturování, tedy u toho, co je jako takové v jejich žánrové podobě zakládá.

Zatímco u Ricoeura je vyprávění identické s rozsahem *kvazi*-trojjednosti, tj. zahrnuje pouze to, co konfiguruje *kvazi*-zápletku, a je akorát tak rozsáhlé, jako jsou jeho *kvazi*-postava a *kvazi*-událost rozpražené, potom u Whitea nacházíme strukturální prvek narácí pouze v konstrukci zápletky – alespoň na první pohled. Historické vyprávění tak může nabývat podoby tragédie, komedie, satiry či romance, čímž by bylo jako takové ustanovené. Argument (třeba formismus nebo organicismus) sám o sobě nějaký příběh se smysluplným začátkem, průběhem a koncem zakládat dost dobře nemůže – leda strukturovat navazování jedné epizody na druhou – a osamostatnění ideologické implikace si lze také představit jen stěží, neboť je spíš časovým významem celku vyprávění. K tomu se přidává ta potíž, že všechny kategorie čtverné mřížky jsou, jak sám White opakovaně přiznává, pouhým dobovým repertoárem a mohou být tedy proměnlivé.⁴⁶⁰ Jak tedy strukturně vymezit ono textové pole, které dává vzniknout historickému smyslu?

White se problému nejúžeji dotýká v první kapitole *The Content of the Form*, kde se ptá po různých způsobech zaznamenávání historie a jejich završení. Srovnává zde anály, kroniku a konečně plnokrevné dějiny. Zatímco anály představují „[a] mere sequence without beginning or

⁴⁵⁹ Ibid., str. 24.

⁴⁶⁰ Ibid., str. 52, 551 aj. a potom viz obzvláště rozsáhlé poznámky pod čarou v úvodní studii, v níž obhajuje volbu svých kategorií a zároveň přiznává jistou jejich arbitrárnost a neuzavřenost (str. 22, pozn. 6.; str. 29, pozn. 7; str. 40-41, pozn. 11).

end“, kronika nabízí „sequences of beginnings that only terminate and never conclude“. ⁴⁶¹ Proč tomu tak však je, čeho se kronikáři a analistovi oproti dějepiscovi nedostává? Podle Whitea je to především absence jistého „společenského centra“, jež by běhu událostí propůjčovalo morální a etický význam a umožnilo tak nespojitou minulost zcelit, spojit, učinit koherentní, vyplnit její prázdná místa. ⁴⁶² Teprve nějaká morální, tedy ideologická poptávka umožňuje vyprávět příběh, dát mu jeho identitu, vystavit ho od smysluplného začátku až do konce. „The demand for closure in the historical story is a demand, I suggest, for moral meaning, a demand that sequences of real events be assessed as to their significance as elements of a moral drama.“ A White pokračuje: „Has any historical narrative ever been written that was not informed not only by moral awareness but specifically by the moral authority of the narrator? It is difficult to think of any historical work produced during the nineteenth century, the classic age of historical narrative, that was not given the force of a moral judgment on the events it related.“ ⁴⁶³ Celek vyprávění, konfigurace jeho zápletky, jsou tedy vždy otiskem tyranského pohledu jejich autora, resp. autorovy ideologie, v jejímž světle se teprve stávají zřetelné, viditelné. Diskurzivním horizontem dějinné narace by tak byla morálka.

White z toho usuzuje na nevyhnutelnou političnost každého uchopení reality v podobě vyprávění. Narace jako taková se zde stává svého druhu ideologií, historie se proměňuje ve fikci celistvosti, instruovanou morálkou. Autor se zde zkrátka nechal příliš strhnout dobovým přístupem k lingvistickému obratu a jeho jednou vyhrocenou, dekonstruktivní polohou. Pojem ideologie, jak se ho zde snažíme opakovaně nabídnout, není třeba číst pouze v onom pejorativním významu falešného vědomí. Ideologie ve své nejobecnější rovině, argumentuje Ricoeur (a opírá se v tom o Maxe Webera nebo Clifforda Geertze), také koreluje fenomén narativní identity a s ní horizont dějinného vědomí. ⁴⁶⁴ Zkrátka, ideologie může být také určitým provedením našeho časového rozvrhu jakožto členů lidských společností. To, co instruuje zapsání, konstrukci nějaké zápletky, nějakého vyprávění, potom není jen autoritativním uvalováním koherence z titulu příliš doktrinálně pojaté morálky, ale také strukturací našich časových perspektiv, poetickým provedením našeho chápání času dějin. A nesmí se zapomínat, že historické vyprávění nikdy nevzniká jednostranně, prostým rozhodnutím autora (či schémat, jež vedou jeho ruku), ale dialekticky, tváří v tvář archivu, s jeho „přemírou skutečnosti“, s jeho nevyzpytatelností a jinakostí, a že je tedy vždy korigováno něčím, co ho přesahuje. V opačném případě by se jednalo jen o ideologický pamflet.

S celistvostí vyprávění se pojí náš poslední postřeh k Whiteovi. A totiž že k jím nabídnutému interpretačnímu klíči se nejlépe nabízí jen jeden jistý *žánr* uvnitř historického psaní, a to

461 Týž, *The Content of the Form*, str. 24.

462 Ibid., str. 11.

463 Ibid., str. 21-22.

464 PAUL RICOEUR, *L'Idéologie et l'utopie*, Paris 1997. Detailněji se k tomuto bodu vrátíme ještě v závěrech.

syntetizující a přehledové Dějiny, tedy ten nejnarativnější typ celého historiografického pole. Vskutku, White si pro svá čtení vybírá jen „metahistorie“ filozofů dějin či synoptická vyprávění, navíc s rejstříkem omezeným na velké dějiny – diplomatiku, události, osobnosti. Kromě korpusu textů představeného v *Metahistorii* se jedná už jen o pár dalších titulů, ale prakticky vždy se vejdou do těch samých kritérií.⁴⁶⁵ Sílí v nás tak podezření, že interpretační čtverná mřížka se hodí spíše pro čtení a klasifikaci *již završených dějů a celků příběhů* než pro pozorování vnitřního ustrojení diskurzu v jeho odvíjení. Jako kdyby hlavní jednotkou interpretace byl až narativ, a nikoliv už lexikum, syntax motivů, řetězení citací, stylové variace atd. Je totiž možná legitimní označit vyústění nějakého příběhu za tragické, ale je pro to nutně specificky tragická i motivika daného příběhu? A totiž ve smyslu onoho katalogu symbolů a figur, odpovídajících tragédii jakožto „mythu podzimu“, jak o něm mluví Frye? Zajisté, díla jako Huizingův *Podzim středověku* takovým nárokům nepochybně dostojí, ale texty tohoto druhu jsou spíš výjimečné.

„Poetiku“ *jazyka* historických děl asi nejlépe zprostředkovává rovina tropů. Vraťme se tedy na závěr k oné „aplikované“ části *Metahistorie* a podívejme se, jakým způsobem ji zde White nechává pracovat.

Nejzdařilejší ilustraci činnosti tropologické funkce podle nás představuje Whiteovo čtení Marxe. Metaforickou strukturaci jevového pole rozpoznává už v jeho pojetí hodnoty. „Metafora poskytuje klíč pro pochopení toho, jak mohou být čisté hmotné nebo kvantitativní entity nadány duchovními nebo kvalitativními vlastnostmi. Porozumění metafoře poskytlo Marxovi metodu, jak rozkrýt falešnou duchovnost veškerého zboží, zvláště pak zlata.“⁴⁶⁶ Metaforický je zároveň i prvotní vztah člověka k přírodě, jenž se s ní zároveň identifikuje i se od ní odlišuje. Tato prvobytně pospolitá idyla však eroduje s nástupem dělby práce, která mezi jedince vnáší společenskou hierarchii: lidé se k sobě navzájem začínají vztahovat metonymicky. Navíc, myšlenková činnost, s dělbou práce osvobozená od svého bezprostředního vztahu k materiálnímu světu, dává zrodit iluzi, že předměty myšlení jsou cosi skutečného, cosi hmotného, a nacházejí svoje vyjádření v rovině *nadstavby*. Ta je nicméně, jak známo, vždy poplatná procesům v základně – jsme tak svědky toho, jak se z metaforického a postupně metonymického uchopení reality rodí mechanistní struktura dějin, projevující se třením základny a nadstavby.⁴⁶⁷ Tento pohyb nakonec nechává dějiny eskalovat do stádia kapitalismu, v němž má proletariát sehrát svou vítěznou – komickou – roli sebeuvědomění a

465 Nejméně typickou je v tomto ohledu četba analů, nabídnutá v *ibid.*, kap. „The Value of Narrativity in the Representation of Reality“, ale třeba četba *The Course of German History* A. J. P. Taylora uvedeným rysům plně odpovídá. In: *týž, Tropika diskursu*, kap. „Historismus, historie a figurativní imaginace“.

466 *Týž, Metahistorie*, str. 378-379.

467 *Ibid.*, str. 393, 402-403.

zřízení nového společenského uspořádání.⁴⁶⁸ Vzhledem k dramatickosti ustanovení beztržního světa je pak na místě mluvit o radikální ideologické implikaci.

Zatímco poslední zmiňovaná část, revoluce vedoucí v komunistickou utopii, bývá tím nejviditelnějším rysem (Marxova) marxismu, White ve své sugestivní interpretaci celou perspektivu obrací. Rozhodujícím zde má být už fakt, že Marx rozvrhne jevové pole v metaforickém a posléze metonymickém uspořádání. To v sobě následný mechanistní pohyb již prefiguruje; a logika mechanismu a jeho vnitřních konfliktů přivádí dějiny ke svému rozuzlení zcela spontánně. Závěrečný střet buržoazie s proletariátem se tak jeví jako pouhé dovedení výchozí struktury do svých nutných důsledků. Ve Whiteově čtení se tedy tropus stojící v kořenech narace stává zdrojem celého vyprávění velice bezprostředně.

Podobně šťastnou a úzkou souvislost mezi výchozím tropem a konečným uspořádáním textů lze sledovat i v několika pasážích věnovaných Tocquevillovi či Burckhardtovi. Jenže co se zbytku *Metahistorie* týče, je až zarážející, jak často do volby konkrétního vysvětlovacího modu vstupují faktory, které nejenže neodpovídají čtyřem základním tropům ani výchozí tetradické mřížce, ale navíc leží zcela mimo texty samotné – např. v dobovém intelektuálním klimatu, osobních preferencích autorů, v tlaku vnějších okolností atd. Takto se třeba dozvídáme, že Burckhardtova ironie (a posléze satiričnost) je spíše symptomem jeho přichylnosti k Schopenhauerově myšlení; to právě zde máme hledat původ historikova smyslu pro marnost všeho jednání, to odtud pramení onen pocit, že dějinám jsme spíše vystaveni, než že bychom je kontrolovali.⁴⁶⁹ Stejně tak zjišťujeme, že Tocquevillův přechod od tragického pojetí k ironickému plyne především z jeho osobního rozčarování, melancholie stárí a příslušnosti k určité společenské vrstvě. Leč do ironie neměl upadnout jen díky svému odstupu a nadějím, které choval v nižší třídy.⁴⁷⁰ Na konci knihy je nám řečeno, že Crocheho liberalismus byl spíše výsledkem jeho pohnutého života, dítětem optimismu, kterého nabyl po překonání smrtelné choroby, a svůj zdroj nachází i v mnoha dalších, čistě biografických a psychologických motivech.⁴⁷¹ A tak dále. Podobnými příklady se to v *Metahistorii* zkrátka jenom hemží a představují spíše pravidlo než výjimku.

Jako by bylo nemožné provést takovou interpretaci velkých historiků a filozofů dějin, která by se opírala výlučně o tropologický rastr. Do volby jednoho nebo druhého modu vysvětlení se často, skoro pravidelně, vkrádají jevy, které ve figurální rovině jazyka nepramení – třeba historikův intelektuální, spekulativní aparát (jeho filozofické vyznání). A jak jinak vnímat všechny ty hojné

468 Ibid., str. 405n.

469 Ibid., str. 312.

470 Ibid., str. 295-296.

471 Ibid., str. 544, 545.

odkazy na životopisy autorů, na biografické faktory, než jako snahu samotných dějin přihlásit se o slovo, snahu prolomit domnělou soběstačnost jazykových vzorců onou „přemírou reálného“? Zajisté, dopouštíme se tu poněkud čtení proti srsti, ale pokud úsilí o převedení celé debaty pouze na *figury* permanentně selhává, neprokazuje to nechtěně, že historické psaní nachází své zdroje nevyhnutelně i mimo tropologickou prefiguraci? Whiteův návrh čtverné mřížky jako by připomínal pokusy (hlavně francouzských) strukturalistů o sestrojení onoho dokonale autonomního jazykového mechanismu, takového, který by po zadání vstupních kritérií a dodání pramenného materiálu zcela samovolně generoval konkrétní jazykové konfigurace, historická díla. Takové pokusy, takový sen však nejspíš navždy zůstanou iluzí, protože jazyk není algebrou, ale má svůj velice mimetický vzor v lidském životě.⁴⁷²

Fakt, že tetradická mřížka jakožto interpretační klíč jaksi *nepřiléhá* na rozebíraná historická díla, totiž skutečnost, že si musí vypomáhat prvky ze zcela jiného pojmového režimu, ale také poukazuje na určité její limity. Ukazuje se, že s pomocí čtverného rastru se dá sice dobře klasifikovat *již scelený, završený* děj či příběh, hůře se ale propůjčuje k porozumění práci jazyka na úrovni nižších jednotek. U některých autorů (např. Marxe) sice bylo lze vést přímou linii od figurace až po celek narativu, ale to se jednalo, troufám si říct, víc o šťastnou náhodou než o pravidlo historického diskurzu. A navíc, jak si s whiteovskou poetikou v ruce poradit s tou masou historických textů, které nabírají formu případové studie, specializované historie, dějin institucí, učebnic a skript, tematických přehledů atd.? Tedy textů, které žádné celistvé vyprávění nenabízejí, resp. udržují s ním jen *oslabený* vztah? A přitom nelze říct, že by tyto způsoby psaní nebyly historickými – z logiky věci jimi musejí být, neboť povahou svého zdroje ve stopách a v onom třetím, historickém času, tvoří korelát dějinnosti. A ta se, jak se snažíme tvrdit, vždy propisuje i do konkrétní práce jazyka. Whiteovy kategorie jsou zkrátka příliš synoptické, příliš orientované na *závěr*, na vyznění zápletky, na pointu, než aby se s nimi dalo pracovat na úrovni motivů, témat, sémantiky, lexika, ale třeba i stylu – a to i *stylu metodologického*. *Metahistorie* má v tomto ohledu blíž standardním intelektuálním dějinám, s jejich klasifikací na myšlenkové školy, autory a epochy, než k diskurzivní analýze v přísném slova smyslu.⁴⁷³ K tomu, jak pracovat s historickým jazykem napříč různými žánry historického psaní, se však vrátíme až v závěrech této práce.

472 Proti strukturalismu v tomto duchu Ricoeur argumentuje už v *Živé metafoře* a pak ve druhém svazku *Času a vyprávění*, kde se vyrovnává s odkazem ruských formalistů či s Greimasovým sémiotickým čtvercem. Viz RICOEUR, *Čas a vyprávění II*, str. 50-95.

473 Faktu, že se *Metahistorie* jaksi zpronevěřuje svému úvodnímu narativistickému manifestu, si všimli i další autoři. Srv. HERMAN PAUL, *Hayden White: The Historical Imagination*, Cambridge 2011, podle nějž White v knize sleduje i morální a humanistické záměry. Paul v tomto ohledu *Metahistorii* hájí právě jako svého druhu intelektuální dějiny.

Prozatím podržme důležité zjištění, a totiž že historiografie existuje vždy na půdorysu synchronního postupu vysvětlení (*modus argumentu*) i vyprávění (*modus vysvětlení zápletkou*) a že tento celek nese své časové důsledky (*modus ideologické implikace*). Protějšek těchto kategorií snadno nalézáme i v Ricoeurově myšlení, a to ve dvojici vyprávění-vysvětlení jakožto korelátu časového rozměru dějinnosti. Trojici vysvětlení-vyprávění-časovou refiguraci, ať už se nachází pod jakýmikoliv pojmy, tak můžeme považovat za zakládající prvky pro každou historickou poetiku – a právě ona časová dimenze celý podnik přivádí až k hranicím rétoriky, jak se dále pokusíme ukázat. Historické psaní pak bude ten druh diskurzu, který vyvstává na průmětu dotyčné trojice; je jejím vzájemným propletením.

Poetiky historie ve střetu vyprávění a vysvětlení

Whiteovo *chef d'oeuvre* bylo ve své době iniciační a dalo narativistické debatě o povaze historie zcela nový impulz. Hlavní Whiteovou invencí, připomeňme, je přesunutí pozornosti z domnělé reference historického psaní na toto psaní samotné, na jeho tloušťku, netransparentnost, příznakovost; na fakt, že je samo znakem. Po *Metahistorii* zkrátka už není možné ignorovat historikův styl a tvářit se, že akt zapsání je pouze stylistickým cvičením, zbytným ornamentem, až čímsi sekundárním. V tomto ohledu je Whiteovým dědicem a velkým dlužníkem nepochybně i tato práce. Nicméně postmoderní klima, v němž *Metahistorie* zarezonovala, zvláště pak kontext dekonstrukce, způsobil jistý optický zkrat, určité zkreslení, které vedlo k tomu, že rovina psaní – diskurzu, poetiky, narace – časem zbytněla a zastínila celou historii; jako kdyby se o dějinách psalo kvůli tomuto psaní samému a bez zřetele na to, co se chce říct (a na základě čeho).

To je však jen jedna, krajní poloha „poetického“ rozvažování nad historií. Mnoho autorů, často praktikujících historiků, naopak vynaložilo značné úsilí, aby figuraci jazykem a historický výzkum usmířili. Nicméně i oni zůstávali Whiteovými dědici v tom smyslu, že přejali mnoho pojmů v té podobě, v jaké byly vytyčeny hned zkraje. Výzkum je tak prakticky beze zbytku vnímán ve své pozitivistické re-prezentaci, jako exaktní činnost v lůně historie, zatímco na jazyk se zpravidla pohlíží coby na agenta literatury, fikce, fikčnosti.

Abychom dostáli narativistické debatě, projdeme nyní dvojicí jejích klíčových textů, spisy *Narrative Logic* Franka Ankersmita a *Language and Historical Representation* Hanse Kellnera. Učiníme tak podobným způsobem jako u Haydena Whitea: pokusíme se porozumět tomu, jak

vnímají identitu historického diskurzu, co jsou pro ně jeho skladební prvky a jaké podoby zde nabývají pro nás podstatné pojmy vyprávění, výzkumu a času. A v neposlední řadě i co si z nich můžeme vzít pro formulaci našeho vlastního interpretačního klíče. Stejně tak se zaměříme i na dvojici „poetik“ napsaných profesními historiky, *Poétique de la Nouvelle Histoire* Philippa Carrarda a *L'Histoire est une littérature contemporaine* Ivana Jablonky. Obě knihy jednak usilují o to, docenit (či neanulovat) roli historického řemesla, jednak se s odkazem narativismu snaží tím či oním způsobem vyrovnat, aniž by však jeho hlavní výdobytky zcela zavrhnly.

Narativní logika svého času zarezonovala s podobnou razancí jako *Metahistorie*.⁴⁷⁴ Franklin Ankersmit však na rozdíl od post-strukturalismem inspirovaného Whitea zvolil minuciózní postup v duchu analytické filozofie. A ačkoliv závěry obou autorů mohou být v lecčems podobné, oba například v historickém psaní spatřují metaforickou figuraci jinak neuchopitelné minulosti, není na místě dávat Ankersmitovo dílo do přímé souvislosti s *Metahistorií*, jak se občas činí,⁴⁷⁵ protože *Narativní logika* pojímá naraci především jako logicky soudržný pojem a Whiteova ne vždy důsledná práce s mody vysvětlení, opírajícími se navíc o časově a kulturně determinované kategorie, ve srovnání s ní působí spíše jako případová studie vedle obecné teorie.

Stejně jako u Whitea, i u Ankersmita nachází historický diskurz svůj zdroj ve faktech, resp. v pravdivých výrocích o světě, jeho slovy „constative statements“, které korespondují s aktuálním, reálným stavem věcí a mohou být posuzovány v kategoriích pravdivosti a nepravdivosti.⁴⁷⁶ Právě v této skromné rovině se koncentrují výsledky historického výzkumu, plody metodologických rozvažování a ideologické kritiky, částečně i zjištění plynoucí ze specifického užití konceptů a pojmů atd. Veškerý podnik historie, ošetřený oborovou epistemologií, vede k tomu, že historik drží dostatečně velký soubor pravdivých výroků (tj. nacházejících svůj protějšek v aktuálním světě). To je však pouze přípravná práce, jaksi na lemu hlavní historické činnosti, jíž je uspořádání *pravdivých výroků o minulosti* do historického vyprávění, do „historiographical, narrative representation of the past“, jež Ankersmit označuje termínem *narratio* (str. 19).

474 Ke kontextu vzniku a recepce díla viz ŠUCH, *Narativny konstruktivismus*, str. 133, 150-153; KAREL ŠIMA, *Velké vyprávění o lingvistickém obratu v teorii dějin a malý příběh české historiografie*, in: Lucie Storchová, Jan Horský (eds.), *Paralely, průsečíky, mimoběžky: teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*, Ústí nad Labem 2009, str. 67-94. Ankersmit časem své názory zjemňoval a odkláněl se od striktně dekonstruktivních poloh, viz obzvláště titul Juraje Šucha.

475 Takový vztah naznačuje PETER P. ICKE, *Frank Ankersmit's Lost Historical Cause. A Journey from Language to Experience*, New York – London 2012.

476 F. R. ANKERSMIT, *Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Historian's Language*, The Hague 1983, str. 69. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu odkazují ke stejnému titulu. Rovinu výzkumu Ankersmit krátce zmiňuje na str. 7-9, kde ho charakterizuje jako detektivní práci a zmiňuje i pomocné vědy historické, takže se opět setkáváme s jeho scientistní, exaktní re-prezentací.

Narratio představuje poměrně široký a obecný zastřešující pojem. *Narativní historická reprezentace minulosti* tak sestává jednak z historického výzkumu a diskuze z ostatními historiky, dále obsahuje teoretické úvahy o zvolené metodologii, metodické poučky či dokonce poučení čtenářské obci. Tyto složky, vystupující z narativní struktury historického díla, jsou však až jaksí druhotné. Tím hlavním předmětem jsou právě *pravdivé výroky o minulosti*, které lze buďto považovat za výroky referující minulost, anebo, „when seen narratively, are used by historians to indicate their view of the past to their readers“ (str. 102-103). V druhém případě jsou pak dotyčné výroky sdružovány do takzvaných *narativních substancí*, v Ankersmitově strohém slovníku logika označovaných jako *Nss* (v singuláru *Ns*).

Narativní substance je pro celou knihu klíčovým pojmem, stojícím mezi prostými výroky o minulosti na jedné straně a celkem *narratia* na straně druhé. Pod *Nss* (pracujme dále s autorovou nomenklaturou) si lze představit koncepty jako „renesance“, „středověké právo“, „studená válka“ apod. Identitu každého pojmu vždy zakládá rozdílný soubor „constative statements on the past“ – v případě *renesance* se tak bude jednat například o výroky týkající se umění, zámořských objevů, technického pokroku, italských městských států atd., zatímco *Ns studené války* bude konstituována výroky o jaderném zbrojení, politických režimech, železné oponě aj. Dotyčné pojmy jsou tedy de facto souhrnem příslušných pravdivých výroků o minulosti, jejichž součet představuje výslednou *Ns*. A dále, v okamžiku, kdy např. *Ns* běžně označovanou jako *renesance* naplňují různí autoři různými soubory pravdivých výroků, máme co do činění s odlišnými interpretacemi jednoho a téhož pojmu (resp. s různými autorskými pojetími, třeba renesancí podle Burckhardta nebo renesancí podle Syphera). Vzniká zde tedy totožnost konceptuálního rozsahu pojmu se souborem výroků, jež ho tvoří. Jinými slovy, pojem se rozléhá akorát tak hluboko a široko, kam až sahají výroky, které sdružuje.⁴⁷⁷ *Nss* však nejenže mají různá provedení, ale samy jsou svého druhu interpretací, provedením obecnějšího tvrzení o minulosti, fungují jako „embodiment of the content or cognitive core of historical narrations“ (str. 100). V Ankersmitově pojetí jsou to právě *Nss*, co definuje historický žánr a sdělení historického psaní, to v nich spočívá „pointa“, smysl i argument historiografie. (Pro srovnání, než autor *Nss* definuje, vypomáhá si obraty jako „obraz“ či „představa“, ostatně podobně jako jsme tak činili i v této práci před uvedením pojmů refigurace.) V tomto ohledu jsou *Nss* prostým výrokům o minulosti nadřazený. „Apparently, the cognitive force of (...) *Nss* outweighs by far that of statements on actions and characteristics of individual persons.

⁴⁷⁷ „*Nss* belong to that curious kind of thing which ‘as a thing’ is identical with its linguistic manifestations.“ Ibid., str. 120. Termín *Ns* je, jak sám Ankersmit přiznává, rozvedením konceptu tzv. *koligačních pojmů*, sloužících právě k jednotnému označení širokého spektra jevů. Viz *ibid.*, str. 99-100.

Those statements are merely the *material for real historical knowledge* and *not historical knowledge itself*“ (str. 168 – zvýrazněno JŘ).

Nss se tedy připisuje neuralgická úloha. Zde je namístě korigovat naše tvrzení, že Ns je jen součtem výroků, jež obsahuje. Tvoří jazykové, svého druhu „obrazné“ či „metaforické“ uchopení minulosti, její jazykový – a pouze jazykový – protějšek. Vskutku, Nss „do not refer to identifiable ,things‘, or aspects of them in historical reality. They have purely ,expository‘ function; they are linguistic devices, auxiliary constructions by means of which historians try to convey a maximally clear and consistent representation of the past. (...) Nss function only at the level of words“ (str. 112). Nss představují analogii, exemplifikaci minulosti, její jazykovou formalizaci. Historii vidíme pouze v kuželu světla, který vrhají Nss; přebírá jejich barvu i zrnitost.

Co platí pro Nss, platí, mutatis mutandis, i pro *narratio*: „The narratio is not the projection of a historical landscape or of some historical machinery, the past is only *constituted* in the narratio. The structure of narratio is a structure *lent* to or *pressed* on the past and not the reflection of a kindred structure objectively present in the past itself“ (str. 86). Specifický soubor výroků o minulosti tedy dává vzniknout určité Ns, jejíž unikátní konfigurace nabízí jeden možný pohled, jednu perspektivu historie. Díky tomu získává celek *narratia* své měřítko, svůj záběr a nabízí příslušné hledisko, úhel pohledu na dějiny. Tato perspektiva se potom rovná svébytné interpretaci minulosti, její analogii, doslova *metafoře*.⁴⁷⁸ Tímto způsobem tedy konfigurace pravdivých výroků figurují pojmy či představy (Nss), v nichž rozumíme historii.

Není vůbec těžké představit si namísto Ns *kvazi*-zápletku nebo *kvazi*-postavu. Akt konfigurování Nss, zdá se, není ricoeurovským pojmům nepodobný. Stejně tak pojetí historického psaní jako metafory minulosti (či jejího narativního korelátu) je oběma autorům společný. Nicméně je otázka, jestli Ankersmitova volba metody, totiž striktně logická analýza a snaha o sestrojení svrchovaného pojmu, nezpůsobuje, že se po cestě ztrácí příliš mnoho. Výzkum v přísném slova smyslu je, podobně jako u Whitea, vykázán před brány vyprávění, a navíc v něm ani nenachází svou reinkarnaci v nějakém ekvivalentu whiteovského modu argumentu. Veškerá metodologická práce je ke všemu zploštěna do produkce pravdivých výroků o minulosti. Ankersmit pomíjí, že způsob, jakým historici k těmto výrokům docházejí, může zásadně předznamenat jejich výběr a zřetězení do výsledné Ns.⁴⁷⁹ Libovolný „constative statement“ se totiž nemůže objevit v libovolném *narratiu*: psychologická drobnokresba mikrohistorika se stěží octne vedle velkorysých tahů štětcem, které

478 Ibid., str. 216-217, 221-222.

479 Viz např.: „Isolated individual statements of a narratio may indicate all conceivable directions – only a narrative ,point of view‘ can give them a ,narrative direction‘, yet this ,point of view‘ only comes into being thanks to those helpless, descriptive statements.“ Ibid., str. 218-219.

črtají výzkumníci dlouhých trvání. Deskriptivní konstativy z diplomatiky, jejichž řazením se skládá zápletka pozitivistického psaní, zase nikdy nepostaví takovou Ns, která by do sebe zahrnula i čtenáře a učinila ho součástí svých dějin, jak jsme to viděli u Schamy. Zkrátka a dobře, Ankersmitovo schéma je příliš abstraktní, než aby reflektovalo, že i výzkum, že i fakt má svou vlastní poetičnost – anticipuje výsledné vyprávění, jehož tušená podoba zase strukturuje konstituování faktu. Nicméně Ankersmitův model nevylučuje, aby byl tímto směrem domyšlen. Ns nemusí být považována jen za jednotku konfigurovaného vyprávění, ale, jakožto *koncept*, jakožto kriticky zvážený *pojmem*, i za jednotku výzkumu, za argument.⁴⁸⁰ Historické vyprávění by pak bylo právě tímto průsečíkem narace a explanace.

Čím je ovšem výsledná historická interpretace, ona *historická znalost*, již si čtením historiografie osvojujeme? Co specificky odlišuje historii třeba od sociologie nebo etnologie? Zde se dá vznést další námitka proti *Narativní logice*, a totiž že zcela eliminuje čas. Celá struktura Nss se jeví velice staticky a zcela pomíjí, že pravdivé výroky o minulosti nemusí být pouze shromážděny pod zastřešující pojem, ale také zřetězeny v narativní posloupnosti, v níž následuje „jedno, protože druhé“. Vracíme se stále k oné aristotelské definici vyprávění.⁴⁸¹ Navíc, výsledný pojem, narativní substance sama o sobě, se jeví také velice staticky, jako kdyby byla více deskripcí než procesem, zápletkou, událostí a změnou. Renesanci ostatně nerozumíme jen jako souboru příslušných atributů, vyskytujících se přibližně v 16. století, ale také jako řešení nebo vyvrcholení problémů, s nimiž se potýkal pozdní středověk, a zároveň jako procesu, který zahájil raně moderní věk, v němž se dílčí možnosti renesance dále artikulovaly.

Abychom byli spravedliví, Ankersmit koncept Nss nepochybně zamýšlel právě takto, jako svého druhu *kvazi-zápletku*. Jenže skutečnost, že identitu různých Nss zakládá právě jejich *obsah*, tj. konečný počet výroků o minulosti, a nikoliv specifická *konfigurace* těchto výroků, ubírá celému modelu na dynamičnosti. A především se tím ztrácí časová rovina historického psaní. Historiografie jako by umožňovala pouze osvojování znalostí, nikoliv však nabývání vědomí, že i já, čtenář, jsem součástí tohoto předejví. Je to paradoxní, protože Ankersmit sám předpokládá, že pravdivost, smysluplnost či produktivnost jednotlivých *narratií* se zvažuje až porovnáváním s dalšími *naratii*, v intertextové komunikaci s jinými historickými díly; tedy až v perspektivě kriticky rozvažujícího *čtenáře* a jeho horizontů očekávání. Tato absence času má svůj odraz i v úvahách o „constative statements on the past“ – vskutku, minulost se zde zmiňuje přímo v jejich názvu, nicméně jejich struktura jako by se nijak nelišila od pravdivých výroků o světě, k nimž mohou dospět třeba

480 Autor si koneckonců spřízněnosti narratia a argumentace, jejich překrývání se, totožnosti či spojitosti, sám všímá.

„In historiography a historical thesis [míněno narratio] and the arguments in favour of it are inseparable. Conclusions cannot be detached from their narrative support.“ Ibid., str. 239.

481 Viz odd. „Matrice trojí *mimésis*“.

sociologové. Co zakládá *minulostnost* těchto výroků? To už Ankersmit na stránkách *Narativní logiky* neřeší.⁴⁸²

U Ankersmita, stejně jako u Whitea, potom s absencí času mizí některé poetické rysy historického diskurzu: akt konfigurování přichází o svou dynamičnost a výzkum zase pozbývá vlastní schopnosti specifické metaforické figurace. A hlavně se vytrácí celá rétorická rovina, totiž apelativní rysy textu, které čtenáři umožňují refiguraci historického času. Právě kvůli absenci tohoto rysu pak vzniká potíž s určením identity historického textu. A právě tato absence pak vede k ochuzení „poetiky“ historického textu o jeho časové znaky. *Narativní logika* však potvrzuje náš předpoklad, podle něhož se historický diskurz konstituuje právě spletením vyprávění a vysvětlení. A navíc umožňuje rozumět *kvazi*-postavám či entitám vyšších řádů (jako je třeba renesance nebo kolonialismus) jako svého druhu narativům, tedy posiluje jejich mimetickou vazbu, která se se vzdalováním od prosté formy vyprávění podle Ricoeura oslabuje.

Přejdeme ke druhému narativistickému dílu, *Language and Historical Representation* z pera Hanse Kellnera.⁴⁸³ Jestliže Ankersmit (i White) ještě uznávali autonomii výzkumu, resp. explikace (i když ji vykazali za práh vyprávění či produkce významu), Hans Kellner dovedl dekonstruktivní přístup až na samu jeho mez – historie v jeho pojetí nabývá smyslu pouze jakožto narace a jako taková je vždy podřízena logice rétoriky jazyka. Argument ve smyslu vysvětlení představuje jen další její figuru a je tedy asimilován vyprávění.

Kellner explicitně vychází z post-strukturalistických pozic. Historický diskurz je všechno, jen ne nevinným a průzračným médiem, skrze než bychom pozorovali fakta; takovým se může jevit pouze v „přímočarém čtení“. Naopak, zvolíme-li čtení proti srsti, doslova „pokřivené čtení“⁴⁸⁴, historickým psaním začnou prosvítat jeho vnitřní pravidla, literární postupy, zkrátka celá hmotnost jazyka. „To examine the historical text, we must see it ‚crooked‘ (...) To see the text straight is to

482 Tyto argumenty částečně přejímám z Ricoeurovy kritiky Ankersmita. PAUL RICOEUR, *Philosophies critiques de l'histoire: recherche, explication, écriture*, Philosophical Problems Today 1, 1994, str. 181-184. Když se v úvodních pasážích své knihy Ankersmit snaží definovat identitu *narratia*, spontánně ho srovnává s historickým románem jakožto s jeho nejbližším narativním příbuzným. ANKERSMIT, *Narrative Logic*, str. 19n. Proč se ovšem toto sousedství tak snadno nabízí? Rozdíl v obou žánrech posléze autor nachází ve faktu, že román vychází z nějakého úhlu pohledu, kterým svá „fakta“ uspořádává, zatímco historie se tohoto úhlu pohledu teprve na základě fakt dobírá. S tím se dá zajisté souhlasit, ale naproti historickému románu by zde – opět – mohla klidně stát etnografie nebo sociologie. Tím hlavním společným jmenovatelem je pochopitelně čas, totiž to, že se oba narativní žánry vyrovnávají s minulostí. Ankersmit je však plně zaujat specifickou strukturací *narratií* a Nss a neřeší už, nakolik je jejich povaha určena právě tlumočením uplynulého.

483 HANS KELLNER, *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked*, Madison 1989. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu odkazují ke stejnému titulu. K recepci díla opět viz ŠIMA, *Velké vyprávění o lingvistickém obratu*, str. 67-94; JOHN H. ZAMMITO, *Review: Are We Being Theoretical Yet? The New Historicism, the New Philosophy of History, and „Practicing Historians“*, The Journal of Modern History 65, 1993, str. 783-814.

484 Odtud podtitul knihy, *getting the story crooked*. Jde o hříčku, kterou další teoretik historie, Stephen Bann, odpověděl na jisté konferenci svému protějšku, podle něhož historie musí především „get the story straight“.

see *through* it – that is, not to see it at all except as a device to facilitate knowledge of reality“ (str. 4). Ovšem *rétorickými* zdroji historie Kellner nemyslí pouze stylistické postupy či žánrové výpůjčky, ale rovnou tak fundamentální rysy, jako jsou rétorika realističnosti, iluze celistvosti či soudržnosti textu a do třetice násilí, jež historik působí na chaotické hmotě skutečnosti, když jí vtiskuje nějaký smysluplný začátek a konec; zkrátka když ji roubuje do struktury vyprávění.

Co se rétoriky realističnosti týče, autor v ní rozpoznává jen jednu ze strategií autoritativních (ne-li autoritářských) diskurzů. Zdání, že by byly skutečnější než všechny ostatní jazyky, je však klamem, který realismus vzbuzuje, aby jim získal jejich privilegia.⁴⁸⁵ Kontinuita, pokud jde o ni, představuje další iluzi, k níž si historické psaní vypomáhá vyloženě fikčními prostředky. Pramenné zdroje, sama skutečnost, jsou totiž vždy nevyhnutelně fragmentární, neúplné, obklopuje je příliš mnoho prázdných a tmavých míst. (Paul Veyne by řekl, že jsou pouhými mýtinami, které historici ve hvozdu minulosti vyklučili.) Historik proto musí vyvinout všechn svůj um, aby dal výsledný příběh dohromady. „In the fashioning, other sources take over, sources derived, not from the evidence, but from the language that purportedly represents the evidence. In fact, it does not represent the evidence at all, scattered, fragmented, contradictory. (...) If consciousness is discontinuous, and the historical record is equally discontinuous, we nevertheless use our narrative abilities to make that record appear seamless“ (str. 54). A konečně, minulost či svět nám nenabízejí žádné hotové a prefigurované celky skutečnosti, jež by se samy dávaly jako hotové narativy. Historik jim tedy toto zdání musí sám vtisknout. Vytyčení začátku a konce, ohraničení události (třeba v podobě „Říma za časů Oktaviána“, „krize starého režimu“ atp.), to vše jsou, tvrdí Kellner, rétorické, čistě jazykové operace. V konkrétním psaní historiků pak nabývají třeba podoby citace, jež jako by nechávala text volně navazovat na jeho „vně“, na prameny; anebo se mohou otisknout v dovolávání se kontextu, jehož mají být historikovy zdroje součástí, a tedy prodlouženou rukou, zástupcem. Kontext či „zasazení“ tak v optickém klamu splývají s přirozeným řádem věcí, vydávají se za transparentní a ahistorické (dobově nepříznakové), aby posloužily jako svého druhu výchozí bod vyprávění. Leč všechny tyto „pasáže“, průchozí cesty, umožňující plynutí dějin skrze historiografické texty, mají svůj zdroj opět mimo kategorie výzkumu, mimo primární prameny: v oněch „pokřivených“, rétorických vodách (str. 73).

485 KELLNER, *Language and Historical Representation*, str. 4, 21-22, 24-25. Kellner tedy zaujímá stejné stanovisko jako Barthes v „Efektu reálného“. Reálnost, pravdivost, pravda jako pouhá rétorika reálnosti nebo pravdivosti je ostatně oblíbeným post-strukturalistickým toposem. Nelze zde nezpomenout ono Foucaultovo diktum, dle něhož „pravda je onen druh omylu, jenž má tu výhodu, že nemůže být vyvrácen“. MICHEL FOUCAULT, *Diskurs; Autor; Genealogie: tři studie*, Praha 1994, str. 78. Srv. též TOMÁŠ HORVÁTH, *Rétorika histórie*, Bratislava 2002, jež je napsána v podobné linii.

Další rovinou psaní dějin, v níž se fikční či rétorické strategie manifestují, je nutková potřeba vtisknout minulosti koherenci, celistvost. Ta nabývá důležitosti obzvláště v Kellnerových vlastních interpretacích historických děl. Až se zdá, že je to právě ona, co zakládá identitu dějinného vyprávění. K celistvosti či scelování jakožto konstitutivnímu prvku narace se autor nejširěji vyjadřuje ve svých čteních Micheleta a Braudela. Zastavme se tedy na chvíli u nich.

V případě Micheleta vede Kellner rozpravu nad jeho *Tableau de la France, Obrazech z dějin Francie* (jinak III. svazkem *Dějiny Francie*). Psaní knihy, dozvídáme se, bylo vedeno Micheletovou snahou o vyobrazení Francie jako svého druhu literární postavy či osobnosti, tedy určitou snahou o personifikaci dějin. Zároveň se jedná o dílo silně zeměpisné, orientované na geografii, takže má blíž spíš k cestopisům či etnografii než ke klasicky pojaté historii (jako bychom měli co do činění s postupy historiků školy *Annales*, avšak *avant la lettre*). Tato kombinace je ale, soudí Kellner, předem odsouzena k nezdaru, neboť vede k tomu, že se text sám svým odvíjením bez ustání dekonstruuje. Každé vyprávění hodné toho jména by totiž mělo být neseno sjednocujícím subjektem, o němž se vypráví. Tím zde má být entita Francie. Nicméně geografický žánr, kterým chtěl Michelet svou postavu „vyprávět“, se takovým pokusům brání. Jednak pro svou deskriptivní synchronnost znemožňuje jakékoliv diachronní odvíjení příběhu. Soubory popisů totiž „constitute neither history, nor chronicle, nor annals, because they lack a temporal component that implicates them with one another in a process of change“ (str. 114). A navíc, snaha ustanovit Francii jako zastřešující hledisko vyprávění, jako scelující subjekt, který by mluvil jedním hlasem (francouzštinou), naráží na fakt, že svůj hlas zde postupně získává každá francouzská provincie, každá oblast a s ní i její zvyklosti, tradice, podivuhodnosti apod. Namísto jednoho velkého vyprávění tak nastupuje změť obrazů a subjekt narace se ve výsledku nedaří konstituovat – a bez něj ani vyprávění samotné. *Tableau* „could not bring anything to a real conclusion because (...) it had no inner coherence.“ „The unified France, which Michelet so desperately needed to produce his narrative, disappears at her first appearance, and with it the subject for his *Histoire*“ (str. 113, 118). Micheletovy *Obrazy* jsou tedy příběhem nenaplněné ambice, pokusu konstituovat vyprávění, které však jeho vlastní jazyk neumožňuje završit.

Braudelovo *Méditerranée* potom představuje další provedení téhož problému. Rétorika celistvosti se zde ovšem nemanifestuje v rozporu narativního subjektu – státu či země – a jeho částí, ale v protikladu zastřešující teze a změti detailů, jež ji leptají. „Braudel has written a book that is built upon its own contradiction at every level. The claims of structuralism to be a science of rules are swamped by a flood of anatomical details that serve to parody the structuralist activity itself, as though a linguist were to give an enormous catalogue of examples in place of a linguistic rule – an

absurd situation“ (str. 178). Čím víc Braudel píše, tím víc popírá svou výchozí tezi či touhu napsat vskutku globální dějiny, řízené logikou velkých struktur. Projevuje se to i na konkrétním psaní, a to poněkud paradoxním způsobem. Třeba už jen při pojmenovávání věcí a jevů. Přestože francouzský historik předkládá dlouhé trvání geografie jako tu nejjistější, nejpravidelnější rovinu historie, záhy množství ustálených zeměpisných názvů odhazuje jako nepřesných, nereflektujících vnitřní strukturu věcí samých, aby posléze známá jména nahradil vlastními pojmenováními, takovými, které by lépe odpovídaly pravé povaze skutečnosti. Dozvídáme se tak, že Sahara představuje „druhou tvář Středozemí“, zatímco Středozemí samotné je „vodní Saharou“; Severní a Baltské moře mají být zase Středozemím severu a iberská královstvíčka pro změnu šňůrou ostrovů připojených k Pyrenejím; atd. (str 165-167). A dokonce ani samo označení *Středozemí* (ve smyslu ekonomického a civilizačního okruhu), jež je celou Braudelovou dizertací naplňováno, nebylo lidmi 16. století vůbec rozpoznáváno. K opačné situaci dochází u obvyklých označení, jako jsou jména králů či bitev. Ta jsou sice v běžné řeči snadno identifikovatelná, avšak v Braudelově psaní, připomíná Kellner, mají tyto entity krátkého trvání pouze efemérní roli pěny dní. Francouzský historik tímto zneplatňováním jedněch jmen a relativizováním druhých sám podrývá vlastní ambici vytvořit pokud možno objektivní a homogenní celek – subjekt vyprávění. A to k jeho ustanovení vyvíjí nemalé úsilí. Rétorika tabulek, map a statistik, kterými si hojně vypomáhá, je jen dalším znakem tohoto nelidského, nadživotního subjektu historického vyprávění, který jako kdyby skrze ně vypovídal sám sebe, bez jakéhokoliv moderování historikem.⁴⁸⁶

Ještě než k těmto interpretacím přidáme vlastní komentář, bude dobré zmínit metodologii či epistemologii, k níž Kellner v průběhu své knihy dospívá. Primát rétorických operací, jichž má být každý historický styl dokladem, totiž vychází ze specifického autorova přesvědčení o fundamentální roli tropů – ať už pro jazyk nebo pro lidské myšlení. Vychází přitom z Whiteova čtverného dělení základních tropů na metaforu, metonymii, synekdochu a ironii. Ty pak rozpoznává jako hlubinnou strukturu, stojící v kořenech značného množství intelektuálních operací. Například Marxova teleologie dějin, postupující od komunismu přes otrokářství a feudalismus ke kapitalismu, ve svém uspořádání reflektuje posloupnost tropů od metafory přes metonymii a synekdochu k ironii. Totéž lze nalézt v klasifikaci věků, již nabízí Giambattista Vico, a to ve stejném pořadí tropů: rozlišuje tak věk bohů, hrdinů a člověka (to celé nazřeno v ironickém odstupu filozofa Vica). Stejnou posloupnost nachází Kellner i v Kantově myšlení, kupodivu i v zápletky Mannova *Kouzelného vrchu*. Čím to, že se tropy všude tak často aktualizují? Jsou totiž strukturou, jež sama sebe pořádá i vykládá, a leží přímo v kořenech jazyka, v jeho lingvistické organizaci: tvorba slov (resp. atribuce)

486 Rétoriku tabulek jakožto „novou prózu“, tedy psaní zřikající se svého jazykového, vnitřně poetického původu, popisuje Kellner v KELLNER, *Language and Historical Representation.*, str. 172-174.

je metaforická, gramatická organizace metonymická, syntax synekdochická a sémantika ironická. A v posledním kroku je tropologie sama sobě tropologií: tropy jako takové mají metaforickou funkci, figury metonymickou, symboly synekdochickou a alegorie ironickou – totiž tropologie sama je ironií, říkáním něčeho jiného, než co se říká.⁴⁸⁷

Kellner nechává záměrně nerozhodnuto, zdali tropologie představuje hlubinnou strukturu myšlení, nebo je prostě formálním řádem jazyka, jenž jaksi sám vyhřezává a manifestuje se ve svých dílčích aktualizacích. Nicméně prefigurativní rovina tropů má ten efekt, že všechny výtvořky jazyka překrývá jakási nezřetelná, tenká vrstva artifičnosti, vrozené a neredukovatelné formálnosti, a každý lingvistický projev tak může být vždy suspendován na figuru. V této perspektivě není s podivem, že se historiografie cele proměňuje v pouhou rétoriku. Způsob historikova psaní, tedy „the processes of rhetorical judgements, choices of tone, categorizations, decorum, definition of events, selection of textual boundaries“, tak představují jen žánrové volby, “entirely answerable to rules and constraints that have been conventionally studied through literary texts“ (str. 329-330).

Stručně řečeno, Kellnerovo radikální pojetí lingvistického obratu zjevně koření v jeho *pantropismu*. Jestliže je možné každý jazykový projev redukovat na jeho zdrojovou tropologickou prefiguraci, stává se všechno psaní a mluvení jen formalismem, fikcí. A jestliže je každý zápis fikcí, pak je všechno fikcí. Ricoeur takový přístup nazval „pervertovanou tropologií“.⁴⁸⁸ V tomto světle lze lépe porozumět tomu, proč Kellner považuje realističnost, spojitost, kontinuitu a celistvost textu za formalismy, tedy za produkty rétoriky. Je však nasnadě, že se zde dopustil určité záměny měřítek, jistého zkreslení. Dotyčné kategorie totiž nejsou ani tak rysy charakteristické pro *historické* vyprávění, jako spíš pro *vyprávění tak vůbec*; ale ještě spíše v nich lze rozpoznat rysy *úplně každého* psaného textu, který chce něco sdělitelně komunikovat: Kellner totiž provádí obecnou textologickou reflexi, kterou ale zaměňuje za analýzu historického diskurzu. Jistě lze připustit, že uvalení nějakého začátku a konce na realitu je svého druhu násilím; ale to z takové operace ještě nedělá rétorickou fikci – to by pak byl fikcí i návod na smontování skříně, který ze

487 Viz zvláště *ibid.*, str. 240-242.

488 A to přímo nad stránkami *Language and Historical Representation*. RICOEUR, *Philosophies critiques de l'histoire*, cit. d. Při té příležitosti je třeba říct, že Kellnerův postup trpí všemi neduhy alegorického čtení, a to v nijak vznešeném, tropologickém slova smyslu, ale právě jakožto onen druh paranoidního přístupu k textům, který všude rozpoznává už předem připravené pojmy. Ve výsledku se ukazuje, že tropologicky lze přečíst dokonce i Whiteovu tetradickou tropologickou mřížku: modus zápletky je metaforický, argument metonymický, ideologie synekdochická a základní tropus ironický (jaká šťastná náhoda, že White módy vysvětlení popsal přesně v tomto pořadí). KELLNER, *Language and Historical Representation*, str. 223. Zároveň příliš nerozumím, proč má být u Whitea tropologická rovina ironická, když v tropologickém čtení tropologie nabývají tropy funkce metaforické.

Dodejme ještě, že k podobnému pantropismu projevil jisté sklony i sám Hayden White, např. v textu *Tropologie, diskurs a způsoby lidského vědomí*, in: Hayden White, *Tropika diskursu*, str. 9-37, kde dotyčná čtyři stádia nachází v myšlení Jeana Piageta, Sigmunda Freuda nebo v díle historika dělnické třídy E. P. Thompsona.

všech možných situací a scénářů také vybírá jen jeden, ten úspěšný. Kdo se tomuto násilí nepodvolí, může pak volat na reklamace.

A přitom nelze popřít, že realismus, kontinuita i celistvost se v *jistém oslabeném významu* mohou stát určitým příznakovým stylem, určitou ideologií – ostatně právě k takovému závěru jsme došli při naší interpretaci výchozího stylu psaní, s jeho iluzí plynulého a až nevyhnutelného postupu dějin, s jeho výčty vytvářejícími zdání objektivitu i *totálního* uchopení minulosti. Abychom však dotyčné rysy ocenili jako strategie specifického historického stylu, nesmíme je ztotožňovat s pravidly celého žánru – to by byl optický klam a záměna jen na základě podobnosti slov.⁴⁸⁹

Aporie, do kterých zabředávají teorie i interpretace, považují-li textovou (textuální) strukturu jazykového zápisu za literární formalismus, lze však elegantně obejít. Obloukem se zde vracíme k Ricoeurově trojjedinosti *kvazi-zápletky*, *kvazi-postavy* a *kvazi-události*. Celek *kvazi-vyprávění* se, jak vidno, explicitně hlásí k žánru narace, tedy nezakrývá jistý stupeň své formálnosti. Ale tímto doznáním se hned nečiní zneplatněným nebo rovnou neuskutečnitelným. Čtení Hanse Kellnera, v jehož světle se Michelet i Braudel dekonstruují pokaždé, když se nad svým heterogenním psaním snaží ustanovit zastřešující subjekt, právě takovou logiku sugeruje. V jeho interpretaci existuje buďto naplněné vyprávění, anebo historický popis či vysvětlení. Protože historik nemůže zřetězit svá fakta jinak než ve vyprávění a protože fakta (ve smyslu výzkumu) si s vyprávěním protirečí, každý takový pokus musí nutně skončit selháním, nebo přinejlepším paradoxem, „ztroskotáním“, řekl by Kellner. Ve světle Ricoeurových pojmů by však Středozemí i Francie jakožto *kvazi-zápletky* (nebo *kvazi-události*) byly ustanoveny úspěšně. Mnohost geografických enumerací či přemíra historických detailů je neanulují, ale naopak naplňují – právě jako specifické, historické *kvazi-zápletky*. Vystávají před námi až díky spojení obojího, explikace i narace. „Čím více vysvětlujeme, tím lépe vyprávíme,“ abychom opět parafrázovali Paula Veyna. Historický aparát – enumerace, detaily, „próza vědy“ – nepracují proti vyprávění, ale naopak, svou specifickou stavbou mu dodávají jeho charakteristický, historický *styl*.

489 Pojetí celistvosti jako násilí či ideologie lze nalézt i ve WHITE, *The Value of Narrativity in the Representation of Reality*, in: Hayden White, *The Content of the Form*, str. 1-25. Zajímavou a odlišnou perspektivu naopak nabízí v již výše zmiňovaném článku Hans Robert Jauss, *JAUSS, L'usage de la fiction en histoire*, str. 89-113. Ten přejímá kritiku, kterou snesl J. G. Droysen na účet Ranka, totiž že si slavný historik vypomáhá *iluzí úplnosti, iluzí jedinečného počátku a definitivního konce a iluzí objektivitu*. Jako ozvěna zde zní klam realismu, kontinuity a celistvosti. I pro Jausse se jedná o fikční rysy historie, nicméně ty mají čtenářovi zprostředkovat určitou perspektivu minulosti, umožňují porozumění, dávají dějinám jejich inteligibilitu. „Comprendre un fait historique comme un événement ne consiste donc pas en un simple schéma d'assimilation, car la signification – en tant que signification de quelque chose pour quelqu'un – doit procéder à un degré égal de l'événement objectif, clos, et de sa pertinence subjective pour l'observateur lié à un point de vue“ (ibid., str. 104). Historie uzavírá a ohraničuje událost, aby nabídla jisté porozumění. Zde už se nacházíme v těsném sousedství Ricoeurovy *kvazi-zápletky*.

Kellnerovo čtení můžeme brát ovšem i jako potvrzení toho, že historické psaní dekonstruuje vyprávění v jeho primitivním, původním slova smyslu. Epistemologický předěl, jenž zakládá onu cézuru mezi historickou vědou a fikční narací, je zde právě tím momentem, který historiografii odvádí od jejího zdroje ke stále odvozenějším podobám vyprávění. Abychom ale docenili specifický „poetický“ efekt takového psaní, totiž výslednou časovou refiguraci různých historických psaní, nesmíme brát jeho „vědeckou rovinu“ – výzkum, vysvětlení – jako vadu na kráse neredukovatelné fikčnosti, ani jako pouhý umně maskovaný literární trik. V takovém světle bude totiž většina historických textů vždy v rozporu sama se sebou. Naopak s doceněním obou složek historiografie, vyprávění i vysvětlení, lze teprve přiznat historickému diskurzu poetickou sílu, která mu náleží.

Právě tímto směrem se vydal ve své *Poétique de la Nouvelle Histoire* Philippe Carrard, první z teoretizujících historiků stávících se skepticky k lingvistickému obratu, jimž se zde chceme věnovat. Už jeho výchozí pozice se od narativismu významně odchyluje. Svou knihou se sice snaží prokázat, nakolik i ta nejméně narativní historiografie vypráví, nicméně ani na okamžik z toho nevyvozuje, že by tím měla utrpět její aspirace na pravdivost. Nepokouší se tedy potvrdit dominanci vyprávění nad výzkumem ani převést celé historické psaní na společný jmenovatel fikce. Naopak se ptá po specificky literárních projevech tohoto psaní, tak jak je praktikováno – tedy včetně jeho vysvětlovacích postupů. Carrardovým cílem zkrátka není dekonstrukce celé historie, ale formální popis jejích „vnitřních diskurzivních praktik“; tj. ustanovení poetiky historie.⁴⁹⁰ V tomto ohledu se autorovy záměry podobají těm našim, neboť ho v první řadě zajímá, jak se různé metody, různá pojetí historického výzkumu propisují do konkrétní poetiky díla, jinými slovy „dans quelle mesure les ‚nouveaux problèmes‘, ‚nouvelles approches‘ et ‚nouveaux objets‘ dont l'historiographie française affirme s'être occupée correspondent à des nouveaux modes de mise en texte (...)“ (str. 9). Svoje zkoumání pak podniká na korpusu tzv. Nové historie, u nás známe spíše jako *škola Annales*.

Svou metodologii a kategorie analýzy autor čerpá především v naratologii, z čehož plyne síla i slabiny celé knihy. „Poetiku Nové historie“ pak staví proti tradičně pojaté „poetice pozitivistické historiografie“.⁴⁹¹ Tou jsme se, inspirováni i Carrardem, zabývali v příslušné kapitole, nicméně na

490 PHILIPPE CARRARD, *Poétique de la Nouvelle Histoire. Le discours historique en France de Braudel à Chartier*, Lausanne 1998, str. 7. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu odkazují ke stejnému titulu. Dílo bylo mezi americkými teoretiky historie přijato poměrně vřele, soudě podle recenzí. Viz ALLAN MEGILL, *Review*, The American Historical Review 98, 1993, str. 1556-1557; DOMINICK LACAPRA, *Review*, The Journal of Modern History 66, 1994, str. 354-359. Zde pracujeme až s druhou, francouzskou edicí. Ani ve Francii kniha nezapadla, viz např. odkazy v JEAN LEDUC, *Historici a čas. Koncepcie, otázky, diela*, Bratislava 2005 [1999], str. 7, 303-306, 312-314 aj.

491 V tomto případě jsou pozitivismem míněni „metodičtí“ francouzští historici z přelomu 19. a 20. století, reprezentováni jmény jako Charles Seignobos, Charles-Victor Langlois či později Ernest Lavisse a sdružení nejprve kolem *Revue historique*, založené roku 1876.

jiném vzorku textů a v poněkud posunutém kontextu, totiž když jsme se zamýšleli nad *výchovým stylem*. Proto jen stručně zmiňme, jak se ve své *Poetice* na pozitivismus v kontextu francouzských „metodiků“ dívá Carrard. Myslí jím především ono lineární, sukcesivní vyprávění, jež postupuje podél chronologické osy, která je takto zaměnitelná s kauzalitou i logikou vyprávění samého. Jakákoliv odchylka od přímočarého postupu času (a vyprávění) by zaváděla literarizaci a stylizaci, přílišnou dramatizaci a dalšími efekty, které by výsledné sdělení pouze nevyhnutelně zatemňovaly. Tento historický styl má navíc specifický přístup k vypravěčskému hledisku: autor se má pokud možno co nejvíce umenšit, eliminovat z textu, aby prameny promlouvaly samy za sebe. Historikovi se dokonce doporučuje odpustit si vlastní, příliš subjektivní vývody; jako kdyby byla logika celého vyprávění (či celé „události“, ať už to znamená cokoli) realitě imanentní. Odsuzována je pochopitelně i přílišná barvitost líčení, užití metafor. To má potom zajímavé epistemologické následky: nejvíce odsuzovaná je metafora organického růstu, kdy se pojmům a slovům jakoby přiznává vlastní život: „Seignobos s'oppose aussi à la manière dont les sociologues traitent les groupes, les institutions et les systèmes comme ayant une vie propre, et même à la manière dont ils parlent de „structure sociale““ (str. 19). Slovo struktura totiž náleží slovníku zoologie a anatomie. Takto se ovšem neodsuzuje pouze metafora, ale především každé synekdochické uchopení minulosti pod zastřešující pojem. Uvažování v epistemologických konceptech je tak zavrženo už jen volbou či odmítnutím určitých figur. Historické vyprávění se ve výsledku redukuje pouze na elementární naraci jakožto lineární posloupnost.⁴⁹²

Potíž se školou *Annales* je ten, že její stoupenci v mnoha ohledech ztotožnili vyprávění právě s jeho pozitivistickou definicí, a měli tudíž tendenci zaměňovat ho s diplomatikou. Než Carrard přistoupí k vlastnímu čtení Nové historie, musí tedy v první řadě prokázat, že i ona vypráví.⁴⁹³ V této snaze se pak opírá právě o naratologii.⁴⁹⁴ Podle minimální definice sestává vyprávění ze dvou fikčních nebo reálných událostí či situací umístěných v časové sekvenci; nebo alespoň v přechodu z jednoho (iniciačního) stavu do stavu druhého, výsledného (str. 45). Zůstává otázkou, jak do takové minimální definice vměstnat žánr dobového popisu, tedy deskripci postupující čistě po synchronní, nikoliv diachronní ose. Carrard na to konto namítá, že každý historický popis nějaké epochy je možné podat jen s vědomím nějakého „před“ a „po“ popisované reality; ostatně chceme-li popsat například středověké město či renesanční životní styl, pak i náš předmět zájmu zaujímá určité

492 A možná ještě méně než na naraci, protože základní struktura vyprávění má, alespoň podle Aristotela, logiku „jedno, protože druhé“. Také se nabízí otázka, jak v takovémto režimu psát dějiny institucí – problém, který pozitivisty s jejich obsesí na politické dějiny příliš trápit nemusel. Nakonec, je otázka, jestli se uvedenými poučkami, vzatými do důsledku, dá vůbec řídit. Asi by to nebylo moc záživné čtení. Na mysl se vkrádají slova klasika, podle nichž „pozitivismus, to je katolicismus mínus křesťanství“.

493 K antinarativismu školy *Annales* a francouzských historiků viz i RICOEUR, *Čas a vyprávění I.*, str. 142-163.

494 Konkrétně o GERALD PRINCE, *Narratology: The Form and Functioning of Narrative*, New York 1982 nebo GÉRARD GENETTE, *Nouveau discours du récit*, Paris 1983.

přesně vymezené místo na časové ose, má z obou stran ohraničenou existenci, kdy město ještě nebylo středověké a kdy jím naopak už být přestalo a kde už se tedy náš hypotetický popis nemůže odehrávat. Tato ohraničenost se projevuje častým srovnáváním, k němuž se historici uchylují, ať už s odlišnými regiony, nebo epochami (často s jejich vlastní přítomností). „Si la spécificité d'un objet ne peut être mesurée qu'en termes de différence, il est significatif que les Nouveaux Historiens donnent à cette différence une nature temporelle, c'est-à-dire qu'ils la situent dans un ‚ne plus‘ ou un ‚pas encore‘“ (str. 54).

Carrard má tak v ruce minimální definici narativu, se kterou může školu *Annales* konfrontovat jakožto vyprávění. Už jen nesnadnost jejího nalezení vypovídá o francouzské Nové historii mnohé. Jestliže se historici velkých měřítek vyhýbají lineárním, sukcesivním posloupnostem, pak je charakterizuje spíše *vyprávění ve vrstvách*, „récit par strates“. To má často strukturu sekvence několika stádií vývoje určitého fenoménu (dějin slz, dějin mateřství, věku katedrál atd.). Tato stadia bývají zřetelně datována (a tedy diferencována) a navzájem se kvalitativně liší. Vyprávěním se pak stává právě ona *změna*, k níž při přechodu z jedné vrstvy do druhé dochází. Jedním jejím příkladem je i masivní příčný řez předvedený v Braudelově *Středozeří*, jehož dějiny se odvíjejí ve třech souběžných časových tempech. Vyprávění se zde neodehrává v přechodu od jedné vrstvy ke druhé, ale opět v celkové změně, k níž dochází mezi výchozím a konečným stavem. Ať tak či onak, Nová historie tím mění status události: ta se proměňuje v pouhou epifanii dotyčného stadia, dotyčné vrstvy, je redukována na příklad, na projev normy, stává se svého druhu reprodukovatelnou.⁴⁹⁵ Vyprávění nabývá *nulové rychlosti* a společně s ním se zpomalují i dějiny (str. 47). Popisná forma ve výsledku dává vzniknout dlouhému trvání. *Poetika Nové historie* zde tak úspěšně demonstruje, jak se konkrétní metodologická volba velice explicitně promítá i do výstavby vyprávění.

Carrard se pak ve své meditaci opírá i o Ricoeurovo čtení Braudela, jejich pojetí vyprávění se však přeci jen v několika důležitých bodech liší. Jednak Carrard vnímá vyprávění především jako posloupnost, což plyne už z jeho definice, vypůjčené od naratologů.⁴⁹⁶ Ovšem konstatování pouhého faktu změny – taková je lekce, kterou si Carrard bere z naratologie – je možná až příliš slabá, příliš mnohomluvná definice narativity. Posun z bodu A do bodu B či změna stavů z předchozího do výsledného přeci vyprávění nijak necharakterizují, to by byl vyprávěním i zápis chemické reakce nebo kosmologický popis *prvních tří minut* dějin vesmíru (jak zní titul proslulé knížky). Připomeňme, že u Ricoeura se posloupnost stává vyprávěním až tehdy, je-li *mimetickou*, to

495 CARRARD, *Poétique de la Nouvelle Histoire*, str. 75, 77. Autor tak dochází ke stejnému závěru jako my v oddíle „Rétorika velkých měřítek“.

496 Carrardova minimální definice vyprávění je následující: „un texte, pour être considéré comme un récit, doit inclure au moins deux unités disposées sur un axe temporel, mais (...) la première de ces unités peut rester implicite.“ Ibid., str. 45, podobně mluví na str. 60-61.

jest záznamem lidského jednání a trpění. Jinými slovy, jednání jakožto konfigurace cílů, prostředků, činitelů, motivací a okolností nachází svůj korelát, svého tlumočníka právě v konfiguraci vyprávění, tedy ve vydělení takových částí a segmentů reality, jež se v příslušném zřetězení stávají epizodami smysluplného příběhu. Dá se to také říct tak, že bez horizontu záměru nějakého jednání (někoho obdarovat, někomu se pomstít – ale také být obdarován, být někým, na kom je vykonána pomsta), bez záměru, jenž je korelován pointou či smyslem zápletky a jenž jednání i vyprávění propůjčuje jejich teleologickou perspektivu, nedochází k onomu produktivnímu zřetězení bodů posloupnosti do epizod smysluplného vyprávění. Změnou stavu může být i posloupnost vyjádřená slovy „jedno po druhém“, zatímco konfigurace vždy předpokládá „jedno, protože druhé“.⁴⁹⁷

Tuto odbočku k ricoeurovským východiskům činíme jen proto, abychom zdůraznili, proč je tak důležité pracovat s pojmem vyprávění jakožto s konfigurací zápletky, s *mythos*. Díváme-li se na příběh jako na pouhou následnost, mizí ze zřetele akt konfigurování. Vrátime-li se tedy zpátky ke čtení Nových historiků, potom z ricoeurovského hlediska není ani tak důležité, že konstatují změnu (minimální rys vyprávění pro Carrarda), jako spíš *jakým* způsobem ji provádějí, tj. jaké podoby nabývá konfigurace jejich vyprávění o dotyčné změně. Konfigurace, na rozdíl od posloupnosti, totiž vyprávění propůjčuje nejen jistý *řád*, ale také zcela specifickou *sémantiku* – sémantiku jednání. Té by ovšem narace nebyla schopna, kdyby ji konfigurace nečinila od prvního okamžiku mimetickou. A velká vyprávění historiků školy *Annales* zůstávají mimetická jen v té míře, v jaké lze vést mezi časem jedince a časem struktur „analogii vzrůstu a poklesu, tvorby a smrti, analogii osudu“.⁴⁹⁸ Právě tato analogie nám ve výsledku dovoluje přemýšlet o *osudu* nějaké civilizace jako o tragickém či komickém. Anebo o reprodukovatelné, iterovatelné události coby epifanii struktury jakožto o znaku určité narativní identity – takové, kde je role jedince spíše upozaděna.

Skutečnost, že vyprávění je více konfigurací než pouhou posloupností, není jen pojmovou ekvilibristikou. Zopakujme ještě jednou naši úvahu: akt konfigurování, korelující s aktem jednání, spočívá ve vytknutí jistého segmentu dějin a jeho uspořádání do smysluplného celku vyprávění, tedy do určitého hlediska, které pak nabývá – můžeme se zde vrátit k Whiteovým pojmům – tragického či komického odstínu, které postupuje třeba mechanickým či organickým tempem a jež otevírá prostor pro radikální nebo naopak konzervativní jednání. Ono hledisko je pak totožné se samotným uspořádáním příběhu, s jeho zápletkou a tedy i s entitou vyprávění zvanou *kvazi-postava*,

497 Nejzřetelněji je to formulováno v RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, str. 105-109. Připomeňme v tomto ohledu i Ricoeurovu debatu s Heideggerovým pojmem vulgárního času, kde se ohrazuje proti tomu, aby byl třeba příběh přírodní evoluce nazýván vyprávěním, neb není mimetickým, není o lidském jednání. Týž, *Čas a vyprávění. III, Vyprávěný čas*, Praha 2007, str. 133-134.

498 Týž, *Čas a vyprávění I*, str. 312.

kteřá tak – analogicky s lidským jednáním – nabývá svého vlastního osudu. Je viděna určitým způsobem, *viděna-jako*. Řečeno do třetice ještě jinak, osudu nějaké struktury – civilizace, zbožnosti, kultury slz – rozumíme jako vzrůstajícímu či upadajícímu, jako rodícímu se či umírajícímu právě díky konfiguraci vyprávěním, tedy díky vztažení této struktury k mimésis lidského jednání. Jedná se o určité sémantické bohatství konfigurace, o které je kvůli absenci teleologické perspektivy čistá posloupnost připravena.

Jak se to projevuje v interpretacích *Poetiky Nové historie*? Definice minimální narace coby posloupnosti pochopitelně Philippu Carrardovi nezabránila povšimnout si oněch strukturních rysů *vyprávění ve vrstvách*, jakými jsou třeba naprosté zastavení vyprávění v synchronních popisech či redukce události na symptom. Když ale mluví o nulové rychlosti vyprávění či reprodukovatelných událostech, má na mysli stále nitrotextové dění, narativní jednotky, spíš než časovou nebo významovou sémantiku příběhu, které by dávalo historické dílo vyvstat. Aby nedošlo k omylu, postřehy o iterovatelnosti historického dění či o nečasovosti „strukturalistického“ vyprávění považujeme za nejsilnější teze celé Carrardovy knihy a jejich domyšlení do našeho pojmosloví se v podstatě bezpracně nabízí (a nakonec inspirovaly i naše vlastní čtení velkých měřítek). U ostatních příkladů však přeci jen vnímáme jistá omezení, spojená se zvoleným interpretačním klíčem.

Třeba když autor popisuje tři po sobě jdoucí vrstvy vyprávění, které nachází ve studii zabývající se dějinami slz.⁴⁹⁹ Těmito třemi fázemi jsou společenská akceptovatelnost slz u mužů i žen v 18. století, dále jejich vytlačení do privátní sféry zkraje 19. století a nakonec jejich současná neakceptovatelnost u mužů. Dotyčným příkladem si Carrard poslouží jen proto, aby ilustroval fakt, že *vyprávění ve vrstvách* přisuzuje určité sekvenci ve vyprávění (jedné epoše dějin slz) její charakteristické znaky (pláč na veřejnosti), které jsou s následující sekvencí vystřídány za jiné (pláč v soukromí). Toto přeskupování znaků v sekvencích pak má být projevem strukturalistického vyprávění, jež dokáže narativizovat a tím zviditelnit i „ženská“ témata v dějinách, do té doby neviditelná (str. 57). Při listování dotyčnou knihou je ale možná zajímavější fakt, že se jedná v první řadě o dějiny lidské senzitivity, a týká se obou pohlaví rovným dílem. Dějinami žen se stanou až kvůli svému specifickému historickému vyústění. Dějiny slz jsou tak vlastně, řečeno s Fryem, ironickou tragédií, jež vyvrcholí odsouzením emocí a jejich uzavřením v ženském těle. Poražení jsou zde dva: slzy i ženy. Konfigurace díla, střídající „mužské“ i „ženské“ slzy, tak výsledný stav usvědčuje z neproporčnosti či neadekvátnosti. A dále, slzy jsou zde stopovány skrze své literární reprezentace, morální komentáře, ale i osobní korespondenci. Dokumenty o různé závažnosti tak proti své vůli (proti intenci svého zhotovení) svědčí o dějinách lidské senzitivity. Z individuálních slz se

499 Řeč je o ANNE VINCENT-BUFFAULT, *Histoire des larmes. XVIIIe-XIXe siècle*, Paris 1986.

stává série slzení, napnutá přes tři století. Seriální dějiny si tak přivlastňují lidské emoce a činí z nich znaky svých struktur. Takový postřeh udělal de facto i Carrard (ne přímo o této knize, ale o strukturalismu obecně), avšak fakt kvantifikace slz je teprve prvním, formálním krokem, jenž má v dané knížce i svou velice mimetickou sémantiku: totiž že společně s jedincem pláče i instituce pláče, že naše osobní prožitky s námi prožívá i konvence prožívání. Kapičky, jež se mužům a ženám sbírají v koutcích očí, jsou v této synoptické perspektivě roněny nejen situací pláče, ale i silou společenské instituce. Jaká to působivá perspektiva naší narativní identity! Abychom se jí však dobrali, je potřeba jít dál než jen za konstatování, že slzy se stávají seriálním faktem dějin. Že si Carrard tyto otázky neklade, je zkrátka důsledkem jím zvoleného modelu čtení (a zvolené definice minimální narace).⁵⁰⁰

Mimořádně zajímavé pro náš vlastní interpretační klíč jsou části *Poetiky Nové historie* zabývající se hlediskem vypravěče či rolí čtenáře. Vyprávění v první osobě plurálu, ono rétorické užití „my“ (*nous*), má z logiky věci tendenci vtáhnout čtenáře do líčeného dění, zatímco neosobní „ono“ či „se“ (ať už ve francouzštině nabývá podoby zájmena *on, il – il suffit, il faut* – nebo zvrátného *se*) zase vnáší distanc a budí dojem, jako kdyby se vyprávění odehrávalo samo od sebe, bez jakéhokoliv prostředníka (str. 96-97). „Noví historici“ také často osobně vystupují ve vyprávění, bilancují, líčí, jak se dostali k různým pramenům, nebo rovnou celou historii podávají jako detektivku, kdy se výzkum odehrává souběžně s vyprávěním. Podle Carrarda se tak historické psaní bezprostředně vztahuje k historikově přítomnosti a vysvětluje (nebo aspoň osvětluje) tím nejen minulost, ale i současnost (str. 109).

Ukazuje se dále, že i fokalizace má svou vlastní „ideologii“, lze-li to tak říct. Někteří historici školy *Annales* se totiž pokoušeli vyprávět dějiny z perspektivy jejich aktérů, většinou utlačovaných a marginalizovaných skupin: jihoamerických indiánů, francouzských venkovanů apod. Dějiny pak líčili z jejich hlediska, s pomocí jejich pojmů i jejich slovníku – třeba polopřímou řečí. Nicméně i tento postup měl mít nakonec své limity. „D'un côté, les Nouveaux Historiens ont effectué des efforts considérables pour reconstruire la vie quotidienne des gens ordinaires et même celle des marginaux. De l'autre, leur usage des focalisations zéro et externe a le plus souvent maintenu les représentants de ces groupes dans la situation d'observés“ (str. 118). Jindy zase zaujali věcný, deskriptivní, zcela odtažitý popis, a to aby naopak dali vyniknout otřesnosti praktik, jež bývaly jinak ve své době běžnými (například v případě novověkého porodnictví). Vznikla zde tak ironická distanc mezi technickým popisem a čtenářovým horizontem toho, co je ještě snesitelné.

500 Při našem vlastním čtení jsme se opírali o anglický překlad, francouzský originál jsme neměli příležitost držet v ruce. ANNE VINCENT-BUFFAULT, *The History of Tears. Sensibility and Sentimentality in France*, Basingstoke, Hampshire, 1991.

Bezpříznaková, *nulová* fokalizace takto ve výsledku zasahuje čtenáře mnohem osobněji, než by to dokázalo sebevíce expresivní líčení.

Obzvláště relevantní pro naše vlastní úvahy jsou části věnované čtenářům. Čtenářskou obec, píše Carrard, lze rozdělit do dvou velkých skupin: na poučené čtenáře – tedy recipienty vzdělané, již jsou součástí intelektuální či profesní obce – a na „velké publikum“, tedy laickou obec. Přítomnost čtenářů se do textů otiskuje především jejich předpokládanou znalostní encyklopedií, jejich tezaurem, tedy mírou, v níž mají autoři tendenci dovysvětlovat své pojmy, historické reálie atp. Obdobně, nároky laické obce měly vliv i na strukturaci textů, které tak bývaly rozdělovány do více kapitol, a někdy dokonce i do vícero svazků.⁵⁰¹ Promítá se zde tedy schopnost implicitního čtenáře souvisle sledovat větší textové celky. Konečně, i jeden z nejcharakterističtějších rysů seriálních dějin, kvantifikace a práce s velkými soubory dat, má svůj poetický či – slovy Carrarda – rétorický efekt. Tím je stvrzení vědeckého statusu Nové historie. Jinak řečeno, „la présence d'un appareil quantitatif confère aux textes de la Nouvelle Histoire le *look* du texte scientifique, comme leurs citations et leurs notes leur confèrent le *look* du texte savant“ (str. 166). Pro historiografii se jedná o svého druhu „symbolický zisk“ odbornosti.

Tolik k některým základním tezím *Poetiky Nové historie*. Uvedené závěry, učiněné na konto hlediska, fokalizace, „vepsaného“ čtenáře či rétoriky tabulek, však působí poněkud... řídce. Omezují se více méně na pouhou identifikaci dotyčných jevů v historickém psaní, na jejich konstatování, a jen málokdy je skutečně *interpretují*. Zdá se, že se jedná právě o důsledek zvolené naratologické metodologie, která sice umožňuje rozpoznat mnoho literárních rysů, nacházejících se v psaní školy *Annales*, nicméně už tolik nemotivuje vztáhnout je k sémantice tohoto psaní, tedy k účinkům, kterých takové psaní nabývá. Zkrátka a dobře, Carrardovo čtení se omezuje více méně na hypotetickou rovinu *mimésis II*.⁵⁰² Jak se ale snažíme v celé této kapitole tvrdit, materiál historického textu vydává svůj významový poklad především až v perspektivě své refigurace, totiž pod zorným úhlem časových horizontů, kterým dává vyvstat – zkrátka až pod světlem *mimésis III*.

Z tohoto úhlu pohledu není těžké Carrardova zjištění dále domyslet. Na neosobní, jaksi automatizované vyprávění bez tlumočníka narážíme v onom ironickém, donekonečna iterovatelném „přiházení se“ dějin, v onom zmrtnění, jež je tak charakteristické pro výchozí styl. Přítomnost

501 Vzhledem k tomu, že mnoho kanonických titulů školy *Annales* bylo původně napsáno jako dizertace, které měly nezdávka kdy přes tisíc stran, nelze se takovému kroku divit (rekordmanem je zde Pierre Chaunu se svou *Séville et l'Atlantique* a úctyhodnými 7343 stranami). Ke čtenářům jinak viz CARRARD, *Poétique de la Nouvelle Histoire*, str. 138-143.

502 A podobným neduhem trpí i další poetiky historiografie, např. LEDUC, *Historici a čas*, cit. d., který sice bedlivě počítá příslovečná určení času a další temporální indikátory, ale o moc dál se nedostává. Stejně tak i MILAN ŘEPA, *Poetika českého dějepisce*, Brno 2006 rozpoznává v knihách českých pozitivistů časté užívání jistých rétorických figur, nicméně více s tímto pozorováním už nijak nepracuje.

historika v textu se naopak může stát znakem mnohem větším objektivitu než seberobustnější pramenný aparát, jak jsme si všimli nad stránkami Schamovy *Krajiny a paměti*, protože autor se takto i se čtenářem kladou na tu samou chronologickou osu, osu kosmického času, která je jako pupeční šňůra spojuje s minulostí a stvrzuje tak realismus dějin. Propůjčování hlasu dějinným aktérům v nás může zanechávat vědomí oné neredukovatelné distance, jinakosti, exotičnosti dějin a jakožto kontrast vyostřuje naši vlastní dějinnou narativní identitu. Přítomnost čtenáře se samozřejmě manifestuje i v deklarované vstřícnosti psaní, ale mnohem fundamentálněji v celém aktu refigurace, v přítomnosti horizontu očekávání, prostoru zkušenosti a možnosti iniciativy, jak je text implicitně nabízí. Rétorika tabulek, mimo svůj společensko-symbolický smysl, opět sugeruje jistou „filozofii dějin“, roli individua, samospád času, tempo událostí (stačí si vybavit *Mapy času*). A konečně, zpřítomňování pramenů citacemi ovšemže stvrzuje vědeckost historiografie, ale také zakládá onen epistemologický předěl, který čtenáře odvádí za hranice textu a zvedá jejich pohledy od stránek historie, k *tomuto* světu a jeho skutečným dějinám, v nichž se stále nacházíme, i během aktu čtení.

Jak pozornému čtenáři asi neuniklo, k mnoha z těchto závěrů jsme dospěli v našich vlastních interpretacích historického psaní. Čtení, jež jsme podnikli, se však od doposud představených „poetik“ lišilo právě v zohlednění nabízených časových horizontů, jinými slovy v zohlednění čtenářovy schopnosti refigurace. Nesledovali jsme tedy ani tolik *poetiku* historických děl, tedy jejich „vnitřní diskurzivní ustrojení“, jako spíš jejich *rétoriku*, to jest účinky, kterým dávají vzniknout. Jedním z nemnoha autorů, který rovinu čtenářských očekávání a působení historických textů na recipienta zohledňuje, je Ivan Jablonka, druhý „skeptický“ historik, jemuž se v této kapitole budeme věnovat.

Jablonkův *manifest*, jak své dílo sám častuje, byl původně sepsán jako svého druhu metodologický pendant jeho *Historie prarodičů, které jsem neměl*.⁵⁰³ Jablonka je jak profesním historikem, tak i beletristou, nicméně autor sám přiznává, že nutnost volit mezi domněle fikčním psaním na jedné straně a psaním „realistickým“, rigorózním, na straně druhé, pro něj byla vždy matoucí. Oba žánry se nakonec rozhodl prakticky propojit v oné *Historii prarodičů, Manifestem společenských věd* si pak dal prostor pro osvětlení svých vědeckých i poetických východisek.⁵⁰⁴

Podle Jablonky je chyba přemýšlet o (fikční či krásné) literatuře a o historiografii jako o dvou oddělených vesmírech. Bylo by ale omylem proto hned usuzovat, že obě domény splývají.

503 IVAN JABLONKA, *L'Histoire des grands-parents que je n'ai pas eus*, Paris 2013. Knize jsme věnovali samostatný oddíl v druhé, interpretační části této práce.

504 JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine*, str. 17-18. Není-li uvedeno jinak, poznámky v textu odkazují ke stejnému titulu.

Autorovou hlavní tezí je, že se nejedná ani tolik o dva různé žánry, jako spíš o dva specifické *režimy* psaní, se svými příslušnými postupy, očekáváními, efekty nebo sdělením: „l'écriture de l'histoire n'est pas simplement une technique (annonce de plan, citations, notes en bas de page), mais un choix. Le chercheur est placé devant une *possibilité d'écriture*. Réciproquement, une *possibilité de connaissance* s'offre à l'écrivain: la littérature est douée d'une aptitude historique, sociologique, anthropologique“ (str. 7). Historie se tedy v nějaké míře může odehrávat i uvnitř beletrie, a samo psaní dějin je naopak určitým druhem literatury.

Nakonec, dnešní označení a rozdělení obou žánrů není starého data, v dějinách oba vystupovaly pod různými jmény a s různými funkcemi, jeden mohl ten druhý často substituovat. Co je podstatné, formální invence učiněné v jedné doméně mohou být přejaty v té druhé, a to bez obav z jejich vzájemné asimilace, ale naopak, aby lépe posloužily jejich rozdílným intencím. Jablonka si takto všímá, za jak mnoho vděčí „národní historie“ raného 19. století historickému románu, od něhož přejímaly koncepty (jako třídní střet nebo specifické pojetí pojmu národ) i vyprávěcí postupy (např. princip exemplifikace, kdy se jedna postava stane symbolem celé skupiny) (str. 53-56). Stejně tak nacházel objektivizující pozitivismus přelomu minulého a předminulého století své zdroje v dobovém realismu – Flaubertovo neutrální líčení je předchůdcem onoho nemediovaného vyprávění samospádem, vyprávění bez autora; božská perspektiva neviditelného a všudypřítomného vypravěče má své kořeny rovněž v dobovém románu. Sen o objektivním, transparentním a čistě informativním textu, tedy jistý ideologický a metodologický postulát, si takto v literárním realismu našel svou nejvhodnější formu provedení.⁵⁰⁵ Konečně, Zolovy romány, se svou vášní pro každodennost a společenský rozměr života, předcházejí (alespoň tematicky) historiografii 20. století, jak ji praktikuje třeba škola *Annales*.

Co je tedy podle Jablonky onou intencí historie, co zakládá její specifický režim? Především jistá touha po pravdě, žízeň po znalostech. Vůle vědět, jak se věci staly, touha nabýt rozumění světa a tím si ho i přivlastnit. Autor v tomto ohledu nabízí dosti obecné teze, nicméně onu intenci lze implicitně tušit v postupech, jež si dotýčný režim psaní osvojuje. V první řadě, historie není jen reprezentací referentů – reprodukcí faktických stavů, imitací. Je mnohem víc určitým typem rozvažování nad nimi. Při psaní historie pouze nekonstatujeme realitu, ale snažíme se dobrat pravdy. „Le réel est la chose brute donnée dans son in-signification, alors que le vrai, résultat d'une opération intellectuelle et facteur de connaissance, concourt à l'intelligibilité“ (str. 128). Namísto úmorného rozepisování se o historické metodologii či popisování specifických formálních postupů je tedy celá debata převedena na rovinu záměrů a účinků. A k těm si historie může vypomocť

505 Ibid., str. 78-84.

různými způsoby. Podstatným je, že zůstává oním *procesem* hledání pravdy – a ve výsledku už tolik nezáleží na tom, jaké téma se stane předmětem tohoto hledání. „L’histoire est une activité intellectuelle définie par une démarche“ – hlavními jsou určitý postup, určitý styl uvažování (*raisonnement*), to ony dělají historii tím, čím je (str. 132 – zvýrazněno JŘ).

Historie jakožto proces poznávání či hledání pravdy si pochopitelně nutně vypomáhá množstvím technik a dílčích postupů, které jí umožňují lépe naplnit její pravdivostní pretenci. Jablonka mluví přímo o *veridikčních operacích*. Mezi ty patří třeba zaujetí odstupem, distance. Dalším postupem je sám výzkum, spočívající v nalézání stop či konfrontaci aktérů a svědků a v následném „vcitřování se“ do nich, v zaujetí jejich perspektivy. Historie také nutně srovnává – jednotky téže třídy mezi sebou, výskyt nějaké kategorie napříč časem i prostorem, vztahuje partikulární k obecnému. Mezi veridikční operace řadí autor ještě dokazování, zpochybňování či vypovídání pravdy. Důležitá je pro něj skutečnost, že se jedná o procesy, o metody, tedy o nějaký pohyb, v němž se pravda konstituuje. Pravdu totiž nestačí jen konstatovat, holý fakt není nikdy pravdou – tu zakládá až argumentace, jež ji ustanovila.⁵⁰⁶

Vrátíme-li se k poetickým rysům historie, tedy k technikám, jež z ní činí jistý styl psaní, potom pro nás nejprínosnější částí knihy je ta, kde se mluví o „metodických fikcích“ (*fictions de méthode*). Jedná se o postupy vlastní historickému režimu psaní, jež rozvíjejí onu pravdivostní intenci historiografie (či *faktuálního* psaní obecně). To je obzvláště důležitý bod a velká Jablonkova invence, protože řeč je o – svého druhu – literárních technikách, které prohlubují nikoli literární, ale veridikční efekt psaní dějin. Máme tedy co do činění s literárními účinky neliterárního, či ještě přesněji s *neliterární* funkcí faktuelní prózy, s poetikou nepoetického. *Metodické fikce* jsou prostředky rozvíjející historickou imaginaci.

V první řadě mezi ně patří efekt odcizení, učinění *epoché*, jistá deautomatizace faktů, jejich opětovné zvážení a uchopení v novém kontextu. Jinými slovy, schopnost představit si tytéž věci jinak. Paralelu k tomuto nacházíme v aktu konceptualizace (zakládajícím u Ricoeura *epistemologický předěl* historie), který vychází z běžné mluvy a zkušenosti, ale odvádí je od jejich prvotních významů, aby nám dovolil lépe a více vidět. Koncepty si de facto sloužíme jako svého druhu metaforami, umožňují nám *vidět dějiny jako...*, zaujmout jisté stanovisko, získat hledisko.⁵⁰⁷ Další metodickou fikcí je schopnost sugesce pravděpodobného, o kterou se historici opírají mnohem víc, než se obecně připouští. Historiografie může být často vnímána spíše jako série více či méně pravděpodobných tvrzení a situací, než prosté konstatování nezvratných pravd. Ostatně,

506 Ibid., str. 181-183.

507 To jde dobře dohromady s *narrativními substancemi* Franka Ankersmita, které nám, jakožto pojmy, také nabízejí určitou analogii k minulosti. Viz výše.

zakládá-li režim historie až rozvažování nad fakty, potom je zde práce s pravděpodobným výsostnou aktivitou – neboť když pouze shrnujeme známé skutečnosti, ještě pořád nepíšeme dějiny. Mezi techniky historické imaginace samozřejmě patří i užití explicitně literárních postupů (Jablonka přímo odkazuje na Whiteův modus vysvětlení prostřednictvím konfigurace zápletky), ať už se jedná o volbu různých hledisek nebo i zcela imaginární postupy kontrafaktuální historie.⁵⁰⁸

Metodické fikce jsou zajímavé hlavně svým zcela specifickým kognitivním potenciálem, umožňujícím rozvíjet historický režim uvažování, prohlubovat poznání skutečnosti a *pravdivé* rozumění světu. A není už podstatné, že se v mnohých ohledech protínají s literární fikcí. „Il n'y a pas une fiction ‚pour la littérature‘ et des fictions ‚pour les sciences sociales‘: il y a des fictions plus ou moins captées par le raisonnement historique, plus ou moins employées à rechercher le vrai“ (str. 210-211). Historické psaní jakožto soubor specifických postupů, jež jsou motivovány zcela určitou intencí, určitým očekáváním, se tak stává *literaturou svého druhu*. A nemusí se pro to ani uchýlovat k technikám známým z fikční prózy, samo totiž zakládá svůj vlastní žánr. „L'histoire ne va pas ‚vers la littérature‘ en adoptant un style élégant. L'histoire est immédiatement littérature quand elle est recherche, cheminement, enquête, dévoilement. L'histoire est littérature quand elle n'est rien d'autre qu'elle-même; elle cesse d'être littérature quand elle se laisse envahir par des effets de manche, effets de réel, effets de présence, effets d'Histoire, effets de vécu“ (str. 249).

Jablonkova největší invence zde spočívá v tom, že minimalizuje potřebu přítomnosti „literární“ literárnosti v historii, protože *výzkum* sám o sobě je už literaturou, tedy specificky poetickým nástrojem se svými estetickými účinky. A ani tolik nevadí, že se autor více nepouští do jasnější definice tohoto působení na čtenáře, oné intence historického režimu, a nechává ji pouze v rovině truismů – jeho kniha má být koneckonců *manifestem*. Důležitý je hlavně postřeh, že rovina vysvětlení představuje imaginativní prvek historie. Nicméně v Jablonkově pojetí se jedná o imaginaci bez fikce, totiž zcela svéráznou imaginaci historického režimu.⁵⁰⁹ Ve výsledku tak poetizuje historické vysvětlení, a to bez toho, aby ho jakkoliv podřídil či připodobnil fikci. Dál už jsme se od narativismu dostat nemohli: historie si nejenže zachovává svou estetickou rovinu, ale vyprávění ve smyslu fikce už k tomu potřebuje pouze v úzce vymezených hranicích: sám výzkum se stává poetickým, vyprávění se překlápí na stranu explikace.

508 K metodickým fikcím viz *ibid.*, str. 187-209.

509 O specifické imaginaci historie mluví i Ricoeur, v souvislosti s její schopností nabídnout určité *vidění-jako* dějin, které dokáže stavět minulost před oči a přivést nás třeba k pohnutí. Viz str. 71-74 tohoto textu, resp. RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 261-271.

Nastal čas shrnout, co jsme tímto resumé narativistické debaty získali a v čem se od jejích klíčových autorů lišíme. Všechna díla, kterými jsme právě prošli, si bez výjimky uvědomují jistou dvojdomost historického diskurzu, totiž skutečnost, že se v historii nějakým způsobem snoubí vyprávěcí postupy, jak je rozpoznáváme v literatuře nebo ve fikci, a postupy vysvětlovací, nabývající podoby kauzální explikace, kritiky pramenů, konceptuální tvorby či ideologické sebereflexe. Mezi narativisty v přísném slova smyslu zavládlo přesvědčení, že druhý jmenovaný zdroj historického psaní tvoří pouze servisní prvek vyprávění, pokud už není jenom jednou z jeho rétorických figur. Je třeba zde zdůraznit, že narativisti nikdy netvrdili, že výzkum nebo vysvětlení nemají v historii své místo, jak se jim často mezi profesními historiky podsouvá. Pouze jim upřeli jakoukoliv roli při tvorbě jejího výsledného smyslu. To ovšem není nevinný krok – jestliže je výsledná interpretace poplatná pouze literárním, vyprávěcím zdrojům historického psaní, dochází se potom k oněm problematickým závěrům, podle nichž jsou si všechny výklady dějin rovnocenné, protože těžko polemizovat mezi tím, jestli je pravdivější komická či tragická perspektiva. Ve výsledku se tak maximálně můžeme shodnout na tom, že se neshodneme, „agree to disagree“, což je relativistický postoj, a právě zde nepochybně pramení ona nedůvěra historiků k narativismu, jenž se tak jeví jako pouhým útokem na pravdivostní pretenci historiografie.

Narativismus přišel v době, kdy debatám o teorii dějin vládly spíše výklady podtrhující vědeckou rovinu historického psaní, a to v tom nejpřísnějším slova smyslu, tedy kdy se přemýšlelo spíš o kauzalitě dějinných procesů a zvažovala se možnost uvést do rozvažování historiků nějakou oslabenou verzi přírodních zákonů, jež by minulost strukturovala do pravidelného rytmu univerzálních vzorců.⁵¹⁰ Odstup narativistů vůči rovině výzkumu je historicky pochopitelný a stejně tak i motivace, jež je vedly k tomu, aby ve vysvětlení viděli maximálně jeden z poetických, figurálních rysů vyprávění – ať už ho spatřovali v argumentačním modu narace či v metaforické funkci narativních substancí. Jinými slovy, měla-li mít rovina explikace ještě nějaký vliv na výsledné sdělení historického psaní, potom pouze jako součást „literárního režimu“ historiografie. Tento směr rozvažování pak došel nejdále u Hanse Kellnera, jenž vysvětlení prohlásil za pouhou literární figuru.

Někteří autoři – zde jsme pracovali s Philippem Carrardem a Ivanem Jablonkou – si ovšem začali všimnout toho, že i výzkum sám o sobě nese svůj vlastní, vrozený poetický či estetický přesah. Nepochybně to bylo dáno i tím, že začali brát v potaz moderní podoby historického psaní, jak byly ve 20. století pilovány různými metodologickými „avantgardami“. Těmto autorům neuniklo, že s odlišnými výchozími pojmy a koncepty, s proměněnými strategiemi vysvětlování i s novým

510 RICOEUR, *Čas a vyprávění I.*, str. 164-176.

vědomím toho, co ještě může sloužit jako historický pramen nebo dokument, přichází i nová, zcela odlišná podoba historického vyprávění samotného. Neuniklo jim, že zdrojem „literární“ invence může být i striktně metodologická rovina. Tedy že i vysvětlení má svou vlastní poetiku.

Abychom však onomu poetickému přesahu učinili zadost, bude potřeba zohlednit třetí faktor historického psaní a ke dvojici vyprávění-vysvětlení přizvat i faktor *času*. Čas ve své refigurované podobě, tedy čas vyvstávající před očima čtenáře, je, tvrdíme, tím chybějícím článkem, jenž umožní vyprávění a vysvětlení pokojně koexistovat a zároveň stvrdit zcela specifický charakter historického diskurzu jakožto hermeneutiky minulosti. Právě čas, historický čas, *třetí čas*, dovoluje vytknout z masy lidského mluvení onu charakteristickou promluvu, jež konfiguruje čas stop a nechává ho refigurovat v našem dějinném vědomí. A právě až v takto zvolené perspektivě, teprve když učiníme akt přečtení naším výchozím pozorovacím bodem, vyvstane před námi pole historického diskurzu v novém světle a vydá bohatství, která předtím zůstávala ladem. Autoři, kterým jsme věnovali tuto kapitolu, se temporální roviny historického vyprávění čas od času dotýkali, občas se v jejich úvahách připomněla, ale nikdy se nestala předmětem systematického zájmu. Jak jinak než jako připomínku refigurovaného času totiž číst třeba Whiteovo vysvětlení ideologickou implikací, jež pobízí k jednání, nebo od něj naopak zrazuje? Jak jinak rozumět tragickému nebo ironickému *pocitu* z dějin, který se nás nad stránkami velkých historiků 19. století může zmocňovat? Co jiného by byly perspektivy, které nabízejí různě uspořádané narativní substance, než určitým horizontem *vidění-jako*, tedy rozuměním dějinám? Proč jinak by se z dějin, kterým dominují hluboké a rozsáhle struktury dlouhého trvání, stal pouhý soubor iterovatelných a *symptomatických* událostí? A konečně, proč jinak by čtenáři vyhledávali „pravdivé psaní“, onu zprávu o svém aktuálním světě? Co by zde hledali jiného, než co jim může nabídnout fikce, proč by je k tomu cokoliv pudilo?

Odpovědí na všechny tyto otázky je právě čas, historický, refigurovaný čas. Až v jeho světle nabývají vyprávění a vysvětlení svých odlišných funkcí a efektů, byť na formální rovině – na rovině *mimésis II* – si zachovávají množství podobností, což je postřeh, který narativistům nelze v žádném případě upřít. Ale abychom čas historického psaní docenili, bylo právě třeba se od striktně poetického čtení, soustředěného pouze na formální stránku věci, emancipovat a vzít v potaz i roli účinků, jež toto psaní má. Tedy, jak už jsme vícekrát zmínili, bylo potřeba přejít od poetiky k rétorice. A tak, zatímco druhou částí této práce jsme chtěli rozmanité podoby, jichž mohou tyto účinky nabýt, ilustrovat, nyní nastala konečně chvíle, kdy se jim můžeme pokusit porozumět i teoreticky; kdy můžeme přejít od pozorování k metodologické reflexi. Právě takovou *rétoriku historického psaní* se pokusíme na zbývajících stránkách této práce uchopit.

Rétorika historie

V této závěrečné kapitole sepneme naše dosavadní zjištění, posbíráme postřehy roztroušené porůznu v celém textu a pokusíme se je sevřít v nějakém pevnějším, uceleném rámci. Jedná se tedy nejen o kapitolu závěrečnou, ale i bilanční. Jedním dechem je třeba dodat, že nenabídneme žádný přímočarý klíč ke čtení, žádnou hotovou a definitivní metodu, která by se dala přenášet z textu na text a zaručeně produkovala významy. Jak muselo být zjevné už po přečtení druhé části této práce, tj. po nabytí naší vlastní čtenářské zkušenosti s historiografií, různé texty vyžadují různé přístupy, protože nabízejí rozmanitá řešení dějinnosti a s pomocí rozličných prostředků. Na druhou stranu, i mezi tak odlišnými četbami, jaké nabídly třeba *výchozí styl* na jedné straně nebo Schamova *Krajina a paměť* na straně druhé, se dá nalézt jistá červená nit. Naším posledním úkolem je tedy navinout ji; dát naší vlastní interpretační praxi sjednocující slovník, nabídnout jí obecný rámec, načrtnout prostor, v němž se ukazuje být produktivní a ve kterém nese své plody. Obrazně řečeno, zatímco v první části práce jsme si navrhli nové boty a v části druhé se v nich zkoušeli procházet po stránkách historie, nyní už jen zbývá chytit oba konce tkaniček, utáhnout je a boty pevně zavázat. (Plyne z logiky věci, že opětovnou chůzí se budou opět povolovat a rozvazovat.)

Než ale přistoupíme k těmto závěrečným úkonům, je potřeba pochopit (a potažmo obhájit), proč jsme se v průběhu práce nakonec přiklonili k tomu, označovat náš způsob čtení za rétorický, resp. proč onu směnu, která probíhá na švu mezi rovinami *mimésis II* a *mimésis III*, nazýváme rétorickou a tu textovou vrstvu, která se napřahuje k refiguraci, za rétoriku.

Jednak to byly ryze praktické důvody: označení „poetika“ už si osvojila díla, které se cele soustředí na rovinu konfigurace historického psaní, tj. na vnitřní uspořádání historiografického diskurzu. Přidrželi jsme se tak už existujícího úzu.⁵¹¹ Ovšem tento na první pohled možná až neúnosný pragmatismus nakonec vydal své plody, a i proto jsme se u původní volby slov rozhodli zůstat. Dosavadní *poetiky historie* totiž často vycházely ze strukturalistických či post-strukturalistických přístupů, a tudíž záměrně suspendovaly vnětextovou rovinu historiografie – její zdroj a její sdělení – do druhořadých, servisních rolí. Dobrovolně se tak zapouzdřily na úrovni *mimésis II*. A paradoxně i ty poetiky historie, které už se k odkazu lingvistického obratu stavěly kritičtěji, dokázaly jen zřídka opustit pole, které po post-strukturalismu podědily – jsou proto stejně textocentrické, stejně hypnotizované rovinou diskurzu. Nakonec, u takto úzkého užití pojmu

511 Připomeňme, že Hayden White nazval svou proslulou úvodní kapitolu *Metahistorie* právě „Poetikou historie“, Philippe Carrard pojmenoval hned celé své dílo *Poetikou nové historie* a *poetika* je i v titulu eseje Milana Řepy, jinak zaměřené na používání rétorických figur u českých historiků začátku minulého století. Viz předchozí kapitola.

poetiky jsme setrvali i pro jeho aristotelské konotace, i když si jsme vědomi redukce, ke které zde nutně dochází.⁵¹²

Zároveň nemáme v úmyslu závěry rozličných historických *poetik* zneplatnit, ba naopak. Jsou duševními i intelektuálními předchůdci našeho vlastního podniku a i díky množství jimi snesených postřehů a pozorování jsme dokázali mobilizovat naši vlastní, specificky pojatou *rétoriku*. Jejich odkaz tak nechceme překonávat nebo opravovat, spíše bychom ho rádi integrovali do našeho vlastního myšlení, přiřadili mu určitou pozici v hierarchii ricoeurovské systematiky. Do značné míry jsme tak činili už v předchozí kapitole. Při rekapitulování dědictví historických *poetik* budeme chtít zachovat cenné analýzy vnitřního ustrojení historiografického diskurzu, které nabídky, ale stejně tak cítíme nutnost otupit jejich „ontologické nároky“, abychom tak řekli. Jinými slovy například Whiteovo rozlišování rovin zápletky, argumentu a ideologické implikace se jeví jako veskrze kompatibilní s námi nabídnutým ricoeurovským rastrem čtení, ovšem pouze potud, pokud se rezignuje na onu velkolepou tezi, podle níž je historický diskurz cele řízen tropy, což by ho kladlo nebezpečně blízko fikčnímu vyprávění, nebo ho rovnou fikci podržovalo. Více se k tomu dostaneme na dalších stránkách.

Rétoriku potom vnímáme jako de facto *aktualizaci* poetické roviny díla ve světě čtenáře, tj. na úrovni *mimésis III*.⁵¹³ Pojem rétoriky se ukazuje být šťastným hned z několika důvodů:⁵¹⁴ jednak si zachovává svou bezprostřední vazbu na médium, jež ho nese, ale které zároveň transcenduje. Je tak rozkročen mezi textem a recipientem. Dále se jedná o pojem dynamický, jenž koreluje pohyb kruhu tří *mimésis*. Odkazuje jak k rezervoáru významů, jímž je nějaké dílo, tak ke konkrétnímu provedení jeho smyslu na straně příjemce. Zároveň tím mezi nimi zapřádá dialektický vztah. Pojem rétoriky jsme nakonec vybrali se zvláštním zřetelem k významu, který mu vtiskla ta linie literárních

512 *Poetiku* lze číst i jako žánrový popis tragédie – v tomto smyslu zůstává Aristotelův spis orientován nitrotextově. Nicméně hned se vkrádá námitka, že tragédie má obsahovat svých šest složek právě proto, aby u diváka vyvolávala bázeň a soucit... a i žánrová struktura se tak v tomto ohledu nevyhnutelně stává rétorickou. Nehledě na její celkově mimetickou pretenci... Ještě jednou proto zdůrazňujeme, že pojem *poetiky* jsme zavedli především z heuristických důvodů, ale i s ohledem na narativistický úzus, který se s mimotextovými přesahy *Poetiky* rovněž příliš netrápí.

513 Poetickou rovinu lze v toto smyslu vnímat jako *virtuální* vrstvu textu, která teprve čeká na přečtení. Ricoeur sám rozpoznává něco podobného ve fikčním vyprávění, a to když mluví o *transcendenci imanentní textu*. PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. II, Konfigurace ve fiktivním vyprávění*, Praha 2002, str. 157. *Poetika historie*, jak zde o ní hovoříme, by pak k *transcendenci imanentní textu* byla symetrická.

514 Stojí za připomenutí, že z v kontextu historických věd je pojem ještě relativně nedotčen. O rétorice mluví ve svém titulu Hans Kellner, existuje *Rétorika historie* Tomáše Horvátha, napsaná v post-strukturalistickém duchu, a poněkud mnohoznačněji se o rétorice jakožto o jazykové rovině historického díla tak vůbec mluví v ALAN MEGILL, DONALD McCLOSKEY, *The Rhetoric of History*, in: J. S. Nelson, A. Megill, D. N. McCloskey (eds.), *The Rhetoric of the Human Sciences*, Madison 1987, str. 221–238, termín byl ale jinak zatím relativně ušetřen. Zcela jiné pojetí historiografie jakožto rétoriky pak nabízí Carlo Ginzburg v CARLO GINZBURG, *Mocenské vztahy. Historie, rétorika, důkaz*, Praha 2013. Pro něj je historický diskurz rétorický právě ve své schopnosti mobilizovat na svou podporu argumenty a důkazní břemeno. Takový přístup ovšem rétoriku překlápí do *epistemické* roviny. Je to užitečná korekce, protože tím aspoň vyniká, že naše vlastní pojetí rétoriky je veskrze *estetické* – ovšem v tom širokém slova smyslu, v němž si estetika podržuje schopnost rozšiřovat náš horizont světa. K *aisthesis* a čtenářství srv. PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. III, Vyprávěný čas*, Praha 2007, str. 254.

myslitelů, která začíná Waynem Boothem a jeho *Rétorikou fikce*. V jejich pojetí je totiž *smysl díla komunikován celým tělem textu*, jeho plnou vahou, jeho celkovou hmotou. Takový přístup je pro rétoriku či hermeneutiku *nefikčních* textů mimořádně cenný; budeme se mu věnovat v prvním ze závěrečných oddílů.

Kapitolu jsme se dále rozhodli strukturovat podle tří podstatných okruhů, jak před námi vyvstaly během našeho čtení historiků, ale i při meditacích nad dílem Paula Ricoeura a nad poetikami historie. Nejviditelnějším, nejvíce bezprostředním z nich je samo formální ustrojení textu, jež se otevírá pohledu čtenáře, aby mu vydalo své plody. Jak u narativistů, tak u dílčích interpretací jsme se opakovaně setkávali s proměnlivou rolí, kterou při genezi smyslu historického psaní – tj. při tvorbě jeho časové refigurace – sehrávají vysvětlení a vyprávění. Zatímco obzvláště podle teoretiků rovina vyprávění zastává či přímo zastupuje roli vysvětlení, v praktické části jsme mnohokrát viděli, že historici dokážou mimořádně zručně vyprávět i prostřednictvím vysvětlení. Zároveň se obě roviny stávají souměřitelné právě díky výslednému časovému horizontu – narativní identitě či dějinnému vědomí –, kterému dávají vzniknout. Dochází zde tedy k vzájemné hře či pohybu mezi explikací, poetickou figurací a časovou refigurací, které tak tvoří tři póly rétorické směny.

Časová refigurace, jež se manifestuje i prostřednictvím narativní identity, nás pak přivádí k tématu čtenářství. Jaký vztah se nastoluje mezi modelovým či implicitním čtenářem na jedné straně a naší dějinnou narativní identitou, již před námi nechávají historická díla vyvstat, na straně druhé? Jaký je vztah narativní identity a *kvazi*-postavy? Jinými slovy o kom si čteme, když čteme historii? A jaké vlastnosti jsou po nás požadovány, abychom se role čtenáře historie dokázali správně zhostit? Nebo ještě lépe, co to obnáší číst historii, jaké jsou podmínky její četby? Odpovědi na tyto otázky budeme hledat ve třetím oddíle.

Nakonec, opakovaně jsme naráželi na problém *žánru*, a to ve specifickém slova smyslu různých historických žánrů. Zatímco dějiny jakožto hypotetický kolektivní singulár jsou jedny, klenoucí se od nepamětných časů po náš horizont budoucnosti, potom historické psaní se rozpadá do dílčích dějin, národních či komunitních, a ty se zase rozptylují do dějin specializovaných, do případových studií, analýz konkrétních problémů, životopisů atp. Jaká je však vazba těchto menších útvarů k oněm velkým dějinám na pozadí? Nakolik jsou ještě historické, *nota bene* ještě vyprávěním? Zůstávají historií jen v nějakém oslabeném vztahu? Koneckonců, i sám Ricoeur byl v pokušení specializovanou „historií detailů“ zcela vyloučit z těla historie. My bychom se ale takovému drastickému kroku rádi vyhnuli, mimo jiné i proto, abychom neoslabovali sílu *vyprávění na základě stop* vypovídat minulost. V posledním oddíle se proto pokusíme pochopit vztah různých dílčích historických žánrů k jejich architektuře v podobě celistvého dějinného vyprávění.

Dotyčné tři okruhy se na zbývajících stránkách této práce sice pokusíme prozkoumat a ohmatat, ale už teď vidíme, že nenabídneme žádné definitivní řešení či konečné slovo. Jednak by takový krok vyžadoval mnoho další práce, pro kterou zde už není prostor, jednak bychom tím vykročili za hranice, které jsme tomuto textu určili. A tak ačkoliv má tato kapitola naše dosavadní přemýšlení uzavřít, zároveň ho přivádí k jeho nejzazšímu prahu – a tím i vybízí k jeho překročení. Vztah *stylu a historie* či *rétoriky a historické temporality*, jak jsme naše pojmy postupně posunuli, jsme zkoumali především na švu mezi *mimésis II* a *mimésis III*. Následující závěry jsou nezbytným krokem pro stabilizaci onoho vztahu, pro jeho náležité zarámování, ale zároveň je zde ponecháme jenom v rámcové úvaze. Na důslednější promyšlení si budou muset počkat na stránky jiného textu.

Než však přistoupíme k tomuto závěrečnému bilancování, zamysleme se nejprve obecněji nad naší metodou čtení a vztáhneme ji k ricoeurovským východiskům této práce.

Rétorika fikce – rétorika historie

Výše jsme vyzdvihli *rétoriku fikce* Waynea Bootha pro její schopnost rozmluvit celek díla, vzít vážně každou jeho součást, a ne jen ty, u kterých konvence velí, že jsou adekvátně „literární“ nebo prostě jen povedené (zatímco ostatní je balast). Nicméně s „rétorickým“ čtením literatury, jak ho nacházíme u Bootha a dalších, budeme moci navázat jen nesnadný a nepřímý vztah. Spojuje nás s ním spíše celkový záměr, avšak musíme se mít na pozoru před přímočarým přejímáním inspirací. Pořád se jedná o teorii literární recepce či literárního čtení a příkop mezi naším a dosavadním literárněvědným přemýšlením bývá spíš širší než naopak. Bližšího partnera pro diskuzi však nemáme; naše zbývajcí cesta bude tápavá a osamělá.

Booth se při psaní *Rétoriky fikce* nacházel v historické situaci, v níž se musel v první řadě vypořádávat s různými dobovými pojetími „pravého“ umění. Mělo by být realistické? Klásl důraz na nezúčastněnost autora? Má být umění psáno jen pro umění? Anebo jít pokud možno vstříc čtenářskému zážitku? Všechny tyto postoje jsou tím či oním způsobem exkluzivní, a tak zatímco dokážou vyzdvihnout některé rysy literárního díla, jiné nutně potlačují, nebo rovnou odmítají; zůstávají k nim zkrátka hluché. Booth postupně vyčítá ztráty a zisky různých přístupů, a to hlavně aby ukázal, že vhodnost toho kterého literárního prostředku je třeba měřit především celkovým záměrem díla. Anebo lépe aby doložil, že každý prostředek má své vlastní sdělení, svou vlastní rétoriku. „If an author wants to earn the reader's confusion, then unreliable narration may help him.

On the other hand, if a work requires an effect like intense dramatic irony, whether comic or tragic, the author may find new uses for direct reliable narration. Let each work do what it ‚wants‘ to do; let its author discover its inherent powers and gauge his techniques to the realization of those powers.“⁵¹⁵

Obzvláště vytrvalým Boothovým protivníkem se napříč knihou ukazuje být mínění, že literárně hodnotnější je „předvádění“ (*showing*) příběhu než jeho explicitní „sdělování“ (*telling*).⁵¹⁶ Zatímco v prvním případě autor ustupuje do pozadí, stává se průsvitným (čemuž napomáhají prostředky jako interní fokalizace či homodiegetický vypravěč) a nechává příběh odvíjet jakoby sám od sebe, potom sdělování se vyznačuje otevřenými autorskými intervencemi, komentářem, sdělováním svých názorů, ale i realistickou estetikou s jejím vševědoucím vypravěčem. Podle dobového mínění byl takový typ psaní úpadkový a nemá v těle literatury co dělat. Proti tomu Booth postavil jako výmluvný příklad *Život a názory blahorodého pana Tristrama Shandyho* Laurence Sterna. Tedy knihu, která se celá odvíjí a posouvá skrze komentář, odbočky a vypravěčovy nekonečné digrese. *Tristram Shandy* tím ale nepřestává být románem, a tím méně literaturou, pouze nabízí jiný typ vyprávění, jiný estetický horizont než třeba novely Henryho Jamese. Pro některé kritiky je zbytnělý Shandyho komentář, který se neustále snaží zmocnit vyprávění, odrazem obecného lidského zápasu (*battle*) s časem. Tomu Booth přitakává: „Obviously to talk of eliminating commentary from the narrator’s arsenal as he conducts this battle would be absurd. The battle is shown *in* the commentary; telling has become showing.“⁵¹⁷

Pro nás jsou tyto postřehy cenné hlavně tím, že docenují text, *psaní*, v jeho úplnosti a neoponechávají nic stranou. I ne-literární má své literární významy, dílo ve své výsledné podobě je vždy samo sobě adekvátní a je jen na čtenáři, aby ho do důsledku docenil a všechny jeho části patřičně *přečetl*. Své vlastní rétoriky tak nabývají i fenomény jako třeba délka textu nebo otevřeně deklarovaná rétoričnost díla ve smyslu přímého komentáře děje (*overt rhetoric*). Zkrátka a dobře, psaní jako by mluvilo samo o sobě – smysl se vypovídá samotnou hmotou a tíhou textu, a není jen korelátem deklarativního cíle vyprávění či vyústění fabule.⁵¹⁸

Svorníkem tohoto „vypovídání textu o sobě“ je samozřejmě *implicitní autor*. To on stojí na pozadí textu jako jakýsi jeho garant, organizátor formy, držitel morálních významů a původce stylu. Implicitním autorem se samozřejmě nemíní historický autor z masa a kostí, jedná se o synekdochu

515 WAYNE BOOTH, *The Rhetoric of Fiction*, Chicago and London 1968 [1961], str. 378.

516 Srv. zvlášť první kapitolu, *ibid.*, str. 3-20. Tento názor byl zjevně plodem poetiky ražené Henry Jamesem.

517 *Ibid.*, str. 234.

518 O rétorice délky mluví Booth v souvislosti s Fieldingem: „Why is the scene so long and so vivid? It is difficult to answer without talking of the novel’s ‚need‘ to communicate itself.“ *Ibid.*, str. 108. Autorský (či vypravěčův) komentář děje zase ilustruje několikastránkovou vypravěčovou apologetikou Aljoši v *Bratřích Karamazových*. *Ibid.*, str. 185-186.

pro hypotetickou strukturu přečteného díla. Stojí za pozornost, že Booth pojem postupně buduje z termínů jako *styl*, *tón* či *technika*. Označuje se jím zkrátka etický a estetický význam, jenž je korelátem celku díla. „Our sense of the implied author includes [...] the moral and emotional content of each bit of action and suffering of all of the characters. It includes, in short, the intuitive apprehension of a completed artistic whole; the chief value to which *this* implied author is committed, regardless of what party his creator belongs to in real life, is that which is expressed by the total form.“ Implicitní autor, jinými slovy, je souhrnem díla a jeho literárních významů a účinků. „The ‚implied author‘ chooses, consciously or unconsciously, what we read; we infer him as an ideal, literary, created version of the real man; he is the sum of his own choices.“⁵¹⁹

Přestože Booth operuje spíše s pojmem autora než se čtenářskou zkušeností, není těžké domyslet *rétoriku fikce* pro potřeby *rétoriky historie*. Implicitní autor je pro nás přínosný hned dvojím způsobem: jednak obrací pozornost k rovině účinků a jednak plně docení dílo v jeho totalitě. Co se oné afektivní roviny týče, potom nám nezbyvá než podržet si jen její nejobecnější rysy: se specifickou *rétoriku* postav, vypravěčského hlasu, různě variovaného syžetu a dalších literárních technik se v historickém diskurzu setkáváme jen velmi výjimečně a pro nějakou specifickou „recepční teorii“ historiografie je tak prakticky bezpředmětná. Nicméně si můžeme uchovat velice drahocenný postřeh, a totiž že jisté typy psaní produkují jisté významy a mají specifické čtenářské účinky.

Hypotetická struktura implicitního autora nadto představuje schéma, jež rozeznává různé roviny psaní, a přitom dovoluje vzít je všechny doslova a smrtelně vážně, neboť už byly napsány a v textu se (alespoň jako označující) objektivně nacházejí; působí zde už svým samotným výskytem. Od „willing suspension of disbelief“ se tak dostáváme k jakémusi „pozitivismu čtení“, který v ideálním případě neupozaduje či nevyzdvihuje žádná témata podle jejich domnělé důležitosti či úpadkovosti, ale naopak je v rovině diskurzu všechny vnímá jako souměřitelné, jako adekvátní, smysluplné, z vůle implicitního autora na svém pravém místě. Je už potom jen na nás jejich význam a umístění patřičně docenit. Jakožto ideální čtenáři se zde zbavujeme svých apriori a necháváme se vést textem (či jeho latentním významem, jak se manifestuje v „záměru“ implicitního autora). Booth na závěr *Rétoriky fikce* píše následující věty: „And nothing the writer does can be finally understood in isolation from his effort to make it all accessible to someone else – his peers, himself as imagined reader, his audience. The novel comes into existence as something communicable [...] *The author makes his readers.*“⁵²⁰ A tak přestože důraz je tu stále kladen na autora, otevírá se zde i cesta

519 Ibid., str. 73-75.

520 Ibid., str. 397 – zvýrazněno JŘ.

opačná, totiž od čtenáře k textu a jeho působení, jinými slovy k významům produkováným samotným tělem psaní, jeho rétorikou.

Záměrně jsme zde vyhrotili náš slovník, vkládající snad až nemístnou důvěru ve výsledné uspořádání textu implicitním autorem.⁵²¹ Nechceme tím říct ale nic jiného, než že se mají díla číst ve své úplnosti tak, jak byla napsána. Jedná se spíš o interpretační memento a metodickou pobídku než o striktní teoretický postoj. Vedla nás k tomu i zkušenost s praxí „literárního“ (poetického) čtení historiografie, které se neustálým suspendováním či vylučováním těch nebo oněch rovin diskurzu přímo vyznačuje, jak za chvíli ukážeme. Ostatně, co jiného byla naše četba pozitivismu než čtením proti srsti, které se ale zároveň snažilo být napsanému pokud možno co nejvěrnější? Nicméně zní-li pojem implicitního autora příliš autoritativně, jako restituující autorskou intenci, potom o něco subtilnější modely nalezneme u Boothových myšlenkových pokračovatelů.

Jedním z nich je James Phelan, který zdroj rétorického smyslu díla přesouvá z koherence garantované implicitním autorem k subtilnější hře vnitřních vlastností samotného vyprávění. To se tak stává komunikačním nástrojem, který dává zrodit významu díla „řeči“ svých funkcí a prostředků. „I am more specifically interested in the elements of narrative (e.g., character, event, setting, narrative discourse) and in techniques, forms, structures, genres, and conventions of narrative for the ways in which they enable, enrich, interfere with, or otherwise complicate narrative as rhetoric.“ Na účet Boothů pak dodává: „The approach I am advocating shifts emphasis from author as controller to the recursive relationships among authorial agency, textual phenomena, and reader response, to the way in which our attention to each of these elements both influences and can be influenced by the other two.“⁵²²

Naším dalším průvodcem pak bude Didier Coste se svou analýzou *Narrative as Communication*. Ta sice opouští slovník rétoriky, avšak k vyprávění nebo narativitě přistupuje z naratologických pozic jako ke komunikačnímu aktu, jenž má svůj formální korelát v podobě symbolického (většinou textového) uspořádání a který je produkován či aktualizován až v konkrétních situacích: „one should never be misled to think that there is a body of *texts* that share enough special features to be called ‚narrative in general‘, or that narrativity exists independently from an act of communication that actualizes a message as bearing narrative meaning [...]“⁵²³ Jeho studie má pak dvojí cíl, totiž

521 Právě přílišnou kontrolu implicitního autora nad smyslem textu, jak se s ní setkáváme v *Rétorice fikce*, kritizoval i Ricoeur. Boothovo pojetí podle něj nedává dostatečný prostor čtenáři a zamlčuje, že význam díla není žádným apriori textu, ale tvoří se až v dialektice čteného a aktu čtení. RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 228-235.

522 JAMES PHELAN, *Narrative as Rhetoric. Technique, Audiences, Ethics, Ideology*, Columbus 1996, obě citace na str. 19.

523 DIDER COSTE, *Narrative as Communication*, Minneapolis 1989, str. 4.

jednak ukázat, jakými prostředky se v těle textu konstituuje narativní sdělení, jednak jaké funkce pak v různých komunikačních situacích tato sdělení plní.

Oba autoři zjemňují panovačnost implicitního autora, ale zároveň z něj ponechávají to nejpodstatnější, tj. důraz na schopnost textu být sám svým sdělením, být plnohodnotným zdrojem významu už jen svým formálním uspořádáním (svou hmotou, jak zde rádi opakujeme). Stejně tak ale zachovávají i důraz na čtenářskou zkušenost, na moment komunikace a nutnost aktualizace textu ve světě čtenáře. Tato otevřenost textů k vnětextovému je pro nás stěžejní, neboť ponechává volnou cestu od konfigurace směrem k refiguraci, v našem případě k tvorbě narativní identity a dějinného vědomí. Ovšem stále platí, že *rétorikami fikce* či *narativu* se můžeme inspirovat jen volně. Jsou spíš naším teoretickým provizoriem; modelem, který dokládá, že určitý pohyb mezi textem a čtenářem je alespoň na poli fikčního vyprávění možný. Je nyní na nás formulovat ho i pro vyprávění historické.

Vyjděme z postřehu, že rétorika nechává promlouvat texty v jejich úplnosti – nechává je působit celou jejich vahou. V této práci jsme se totiž rovněž snažili docenit historický diskurz v jeho celistvosti, tedy jak jeho „poetickou“, literární, narativní či „fikční“ část, tak jeho část vysvětlující, „exaktní“, nenarativní. Oběma fasetám historiografie jsme přisuzovali rovnocennou úlohu, v našich očích byly stejně konstitutivní pro celkové vyznění historického psaní, pro jeho výsledný smysl. Snažili jsme se tak vyhnout oné mylné zkratce, podle níž jen to poetické, jen to jazykové, narativní či literární generuje estetický či existenciální význam historického díla. Sémantiku slova *literární* jsme proto nahnuli až na její mez a nechali ji rozprostřít nad celým historickým diskurzem. Literárnost – literárnost jakožto produkce estetického smyslu – pro nás nekončila před hradbami explikace, jako tomu bylo u narativistů, kteří měli tendenci upírat jí podíl na tvorbě významu díla. Naopak jsme se rovinu vysvětlení pokoušeli opětovně *literarizovat*, ptát se po způsobech, jakými dává zrodit historické temporalitě, i když bylo zjevné, že tak bude činit jinak než formálně narativní či očividně literární rovina textu.

I proto jsme se nakonec přiklonili ke slovu *rétorika*, protože je méně kompromitované. *Literární* či poetický význam díla, jeho fikční, fikcí inspirovaná vrstva, se v očích narativistů často proměňovala v jakousi nevědomou ideologii historického textu. Historici píšou tragické a komické zápletky a uchylují se k tropům, naznačuje se, aniž by jim to docházelo. A přitom jako kdyby měl být tento rozměr psaní pro celý historiografický diskurz konstitutivní, jako kdyby jenom on komunikoval s obcí čtenářů a podsouval jí své interpretace minulosti. Skutečnost, že schopnost produkovat esteticko-existenciální smysl díla byla rezervována narativnímu a poetickému, měla přitom až paradoxní následky. Protože narativisté ve výsledku dokázali rozmluvit historický diskurz

jen tehdy, pokud vládl řeči fikce, fikcionalizovali i onen explikativní rozměr historiografie, který by jinak v jejich očích zůstal němý. Tento dobyvačný pochod fikce řší historického vysvětlení nacházíme u Barthesa, když suspenduje historický realismus na pouhý efekt reálného; u Whitea, který historickou metodologii buďto nechává před branami smyslu díla, anebo ji v podobě argumentačních tropů klade na roveň fikce; u Hanse Kellnera, který prohlásí za ideologii i snahu podat o minulosti nějakou ucelenou narativní výpověď. A zároveň se neodbytně vkrádá otázka, zdali se dotyční autoři nedopustili podobného omylu jako ti literární kritici, kteří postavili „showing“ proti „telling“, neboť suspendováním roviny explikace zároveň umlčeli podstatnou část historického psaní a připravili se tak o bohatý zdroj možných významů.

Když teď zpětně přehlížíme náš dosavadní postup, pak největší rozdíl mezi zde budovanou *rétorikou* a narativistickými *poetikami* leží právě v přístupu k vrstvě vysvětlení; tedy tomu, co Ricoeur nazývá *enquête*. Ve striktně „poetické“ perspektivě bychom jen stěží docenili rétoriku metody, jako jsme to učinili při čtení *Historie prarodičů* nebo mikrohistoriků. Stejně tak bychom nejspíš mlčky přešli rétoriku posloupnosti a výčtu, jež jsme rozkrývali nad výchozím stylem, a spolu s nimi i rétoriku historických měřítek. Všechny tyto nástroje mají totiž svůj původ v rovině vysvětlení, koření v historické metodologii, v technikách historikovy práce, a v prvním plánu nejsou nijak poetické či imaginativní. A přestože se ve výsledku s imaginací proplétají a vděčí fikčním postupům za svou reprezentovatelnost, je potřeba k nim přistupovat s odlišným metrem, neboť stejně jako v jiných vědách i zde platí, že pozorované se nakonec přizpůsobuje pozorovateli. Nasadíme-li si brýle strukturalismu či post-strukturalismu, uvidíme fikci. Bylo to právě hledisko času, co nám dovolilo rozpoznat explikaci jako dimenzi se svým vlastním estetickým horizontem, se svými vlastními pravidly, funkcemi a kvalitami.

A přesto. Přesto se vrstva vysvětlení vždy bude muset formalizovat či *figurovat* přes onu „poetickou“, fikční vrstvu historického diskurzu. Jako ozvěna se nám opět vrací poučka, podle níž čím více vysvětlujeme, tím více a lépe vyprávíme a abychom mohli vyprávět, musíme především vysvětlovat. Jak tedy explikaci učinit zadost, aniž bychom ji asimilovali onomu literárnímu? Nejedná se o snadný úkol, ale jistou práci jsme zde snad již vykonali. V jádru našeho teoretického východiska stojí poznání, podle něhož přítomnost vysvětlení ve vyprávění vyplývá z nutnosti epistemologického předělu mezi fikční a historickou narací. Ten běžné vyprávění ohýbá v *kvazi*-vyprávění; totiž takové, které se odvíjí na základě stop a vepisuje se na osu astronomického času, což posléze vede i ke zcela charakteristickým podobám jeho refigurace. A možná je to právě až akt refigurace, co dává zpětně rozpoznat to *historické* ve vyprávění, takže rovinu vysvětlení jsme schopni docenit až pod tíhou časové perspektivy, podle specifických horizontů očekávání, prostorů

zkušeností a možností jednání, jež před námi při četbě vyvstávají. Neboť jakožto recipienti jsme nejprve konfrontováni s časovostí historického psaní, byť třeba nereflektovaně, a až poté nastupujeme cestu tázání *à rebours*, která nás přivede k docenění těch nástrojů explikace, v nichž leží zdroje konkrétní refigurace. Zkrátka a dobře, nejdřív jsme pohlceni dějinami Polska, příběhem ztracených prarodičů nebo kaleidoskopem lesních mýtů, než knížce, kterou držíme v ruce, přiznáme status historiografie. Nejdříve poznáváme, že si čteme *o dějinách* (tedy činíme bezprostřední zkušenost s dějinností) než text rozpoznáme jako historiografii. Historická časová zkušenost by přitom měla být tak specifická, že nás neomylně přivede ke svým zdrojům, ke *kvazi*-vyprávění. Právě díky jedinečné povaze refigurovaného dějinného času ve výsledku rozpoznáváme, že si čteme historii, a nikoliv fikci. Nicméně za tuto zkušenost vděčíme opět prostředkům, jimiž historický diskurz disponuje...

Náš argument se tak do jisté míry stává kruhovým, ale to jen podtrhuje skutečnost, že vztah mezi refigurací a konfigurací je dialektický. Specifickou *historičnost* nějakého textu nelze docenit bez časového hlediska. Avšak stejně tak se nemůžeme cele spolehnout ani na čistý akt refigurace dějinného vědomí, jenž nikdy nemůže být jediným zdrojem historičnosti textu. Samo dějinné vědomí se totiž může snadno překlomit v obecně pocíťovaný *režim dějinnosti*, jak říká François Hartog, a ten vedle historie pramení i v paměti nebo mýtu, tedy konkurentech historického vědění. Nehledě na toto riziko, po historických knihách často saháme, protože už jsme předem fascinováni nějakým reziduem minulosti, protože jsme minulostí obklopeni, naše přítomnost se do ní zavíjí, je v ní zahrnuta. Je vystavena, slovy Gadamera, *tradičnosti*. Jako zaujatí návštěvníci cizího města anebo tváří v tvář zlověstnému památníku chceme vědět víc, a tak bereme do ruky jejich historii a necháme si vyprávět, abychom věděli. Neurčitý pocit historičnosti (uplynulosti, minulostnosti minulého) je přitom naším apriori, zatímco konkrétní refigurace dějinnosti před námi vystává až na základě čtení. Obloukem se tak vracíme k pojmu rétoriky, bez ustání oscilujícímu mezi konfigurací a refigurací. A potažmo i k volbě titulu a podtitulu této práce, jež onu podvojnost záměrně reflektují: styl *a* historie, *vliv* literarity jazyka *na* podobu historické temporality.

Zápis a jeho časové působení, konfigurace a refigurace, historické psaní a historická temporalita. Obě ohniska jsou zřetelná; rétorika historického diskurzu je pak směnou, jež mezi nimi probíhá. Rozvineme-li dále tuto abstrakci, pak zjistíme, že se ve skutečnosti jedná o trojúhelník, neboť pól psaní je právě *konfigurací* – a totiž vysvětlení čili explikace na jedné straně a vyprávění čili figurace na straně druhé. Dvojdmost historického diskurzu jsme tím či oním způsobem dokládali prakticky celou touto prací, nicméně využijme nyní příležitosti shrnout naše postřehy na jednom místě a dejme je do vzájemného vztahu.

Dvojitá povaha historiografie má svůj původ už v ontologických zdrojích historie, totiž v *historickém třetím času*, jenž charakterizuje vepisování času lidského do času přírody. Tento třetí čas se postupně manifestuje v různých *myšlenkových nástrojích*, které působí coby konektory mezi oběma časy. Jsou jimi kalendář, propojující čas astronomický a čas společenský; koncept generace, jež prostředkuje mezi lidstvem vystaveným své biologické danosti a kulturní kontinuitou společnosti; a archivy a dokumenty, které vposledku odkazují ke svému zdroji ve stopách. V těch se charakteristické vlastnosti třetího času projevují snad nejčistěji. Stopa má totiž strukturu účinku-znaku: je jak důsledkem nějakého kauzálního řetězce událostí, který lze vysvětlit, tak odkazem k jednání či trpění, které ji zůstavilo, tedy k lidskému, kulturnímu kontextu jejího vzniku, jemuž je třeba teprve porozumět.⁵²⁴

Historie – věda i vyprávění – potom představuje hermeneutiku stop. Ty ji skrze svou dvojnou strukturu vzdalují od prostého vyprávění a zakládají v ní epistemologický předěl. Ten spočívá, připomeňme, v nutnosti konceptualizovat pojmy, čímž jsou demimetizovány uzuální významy našich slov, dále v nároku na objektivitu, čili schopnosti historických narací vzájemně se korigovat a opravovat, a nakonec v kritické reflexivitě, tedy ve schopnosti historicky situovat svůj vlastní diskurz.⁵²⁵ Historikové zkrátka vyprávějí jen přeneseně, oslabeně – *kvazi-vyprávějí*. Proto je třeba posunout i význam skladebních prvků této *kvazi-narace*: zápletky, postavy a události. *Kvazi-zápletky* plní funkci zápletky v tom smyslu, že pořádá rozptýlené motivace, postavy, okolnosti, prostředky, ale i náhodu do smysluplného celku, a tvoří tak nesouladný soulad. Zároveň v každé konkrétní sekvenci nachází i jistou vnitřní logiku, zákonitost, pravděpodobnost, která je ovšem platná jen pro tu danou konfiguraci událostí; přičítá jevům singulární kauzalitu. Stojí tak rozkročena mezi vysvětlením a vyprávěním. *Kvazi-postava* pak zprostředkovává mezi lidským společenstvím, kterému se dotýčné dějiny „dějí“, a entitami vyšších řádů či předměty specializovaných dějin, jež v lidském trpění a jednání nacházejí svůj mimetický zdroj a figurují tak stále jako svého druhu postavy. Při dostatečné extenzi těchto entit, například je-li řeč o životě a smrti říší, civilizací nebo kultur, *kvazi-postava* přechází v *kvazi-událost*. I ty nejméně událostní dějiny totiž nakonec podávají zprávu o vzniku, trvání a zániku – civilizací, institucí nebo celých struktur. Událost zůstává událostí, dokonce i když se rozprostírá přes staletí. Změna, kterou reprezentuje, je *tím, oč tu běží* – *enjeux* – vyprávění. A průběh této změny opět sleduje jistou logiku pravděpodobnosti či vnitřní nutnosti, jíž jsme s to porozumět právě jako zápletce.⁵²⁶

524 Srv. oddíl „Strukturní prvky historické narace – ontologická analýza“.

525 V intelektuálních dějinách se tato neredukovatelnost stopy projevila například nemožností převést historii buďto cele na nomologický model, na kauzální zákony, jak se o to pokoušel Carl G. Hempel, anebo naopak na čistou naraci, což byla cesta, kterou zvolil třeba W. B. Gallie. Résumé debaty v PAUL RICOEUR, *Čas a vyprávění. I. Zápletky a historické vyprávění*, Praha 2000, str. 164-247.

526 Srv. oddíl „Strukturní prvky historické narace – epistemologická analýza“.

Tyto ontologické a epistemologické zdroje historického psaní se posléze manifestují i ve specifickém způsobu, jímž se historie a fikce proplétají. Fikce totiž historii postupně propůjčuje schopnost figurovat uplynulé, poskytuje minulosti její jazykový korelát, *analogon*, umožňuje ji *vidět-jako* prostřednictvím zastupujícího reprezentování (*représentance*). V druhém kroku pak fikce historickým textům dovoluje napřáhnout se ke čtenáři, apelovat na něj a různými prostředky *stavit minulost před oči*. Historie působí, promlouvá, nějak se sugeruje – je rétorická. A konečně, fikce zpřítomňuje, umožňuje oživit realitu minulosti či alespoň propůjčit její iluzi, vytváří onen produktivní klam, v němž se s dějinami i přes jejich uplynulost dokážeme ztotožnit, vzít je smrtelně vážně a učinit je součástí našeho prostoru zkušenosti, potažmo naší schopnosti a vůle jednat.⁵²⁷

Tolik k ricoeurovským východiskům. Dvojice vyprávění-vysvětlení, jež má svůj odraz v imaginaci fikce a v realismu výzkumu – *enquête, inquiry* –, pak nachází své zdroje i svůj *telos* ve fenoménu historického času, resp. v pramenu stopy *před textem* a v refiguraci dějinného vědomí *za textem*. Historické psaní je časem zkrátka obklopeno. Celý postup tak koreluje kruh tří *mimésis*. Od obecného zamyšlení nad rétorikou historie můžeme nyní přistoupit k meditaci nad jejím konkrétním provedením.

Figurace, explikace, časová implikace

K poznání, že historický diskurz je asambláží vyprávění a vysvětlení, došli svými cestami i mnozí další autoři. Začneme-li rovinou vyprávění, pak zřetelné analogie lze nalézt v myšlení Haydena Whitea. *Modus zápletky* jako by odrážel schopnost vyprávění figurovat minulost do příslušných *vidět-jako*. Nabízí estetický horizont, jenž se dokáže aktualizovat v příslušných zápletkách a nabídnout tak i určitou dějinnost. Zopakujeme-li naše pozorování z oddílu „Barvy času“, pak například tragický modus vysvětlení odkrývá recipientům podmínky, v nichž jsou odsouzeni žít; jejich *conditio humana*. „Tyto podmínky jsou vyhlášovány za neproměnné a věčné, z čehož vyplývá, že je člověk nemůže změnit, ale musí pracovat v jejich područí.“⁵²⁸ Tragédie nabízí určitou reprezentaci minulosti, jednu z možných figurací toho, *jak* se věci opravdu staly, zcela v souladu s Rankovým diktem *wie es eigentlich gewesen*.

Ne nepodobným způsobem fungují i narativní substance (Nss), resp. *narratia* Franklina Ankersmita, jež sehrávají roli jakési obrazné či metaforické reprezentace minulosti. Obrátíme-li se

⁵²⁷ Viz RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 266-271.

⁵²⁸ HAYDEN WHITE, *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*, Brno 2011, str. 24.

ještě jednou k již dříve uvedenému citátu, pak narativní substance „have purely ‚expository‘ function; they are linguistic devices, auxiliary constructions by means of which historians try to convey a maximally clear and consistent representation of the past. (...) Nss function only at the level of words.“⁵²⁹ Totéž platí, mutatis mutandis, pro *narratia*. Ač v jiném teoretickém rámci, opět se zde setkáváme se schopností jazykových nástrojů – vyprávění, figurace – reprezentovat dějiny. Shromáždit výroky o minulosti do narativních substancí se rovná tomu tuto minulost interpretovat, podat její líčení; říct, *jak* se věci pravděpodobně staly. Důležitost fikčního vkladu historii doceneuje i Ivan Jablonka, podle něhož si raná profesionální historie vypomáhala technikami vyvinutými na poli scottovského historického románu, realismu nebo naturalismu – tedy v hájemství fikce. Těm potom vděčí za schopnost vyprávět z pozice nezúčastněného, vševědoucího vypravěče, za neutrální jazyk, vzbuzující zdání transparentního vyprávění, anebo třeba za vynález typizujících postav, skrze něž jsou re-prezentovány celé skupiny a společenské třídy.⁵³⁰

O rovině vyprávění v historii píše celá řada autorů, kteří se vydali na cestu literární analýzy historického diskurzu či nefikčních diskurzů obecně. Dosvědčují tak sílu a zároveň nenahraditelnost imaginativní figurace. Historie má podle nich například specifický narativní hlas, neboť využívá heterodiegetického vypravěče s nulovou fokalizací v roli *histora*, tj. nezaujatého pozorovatele či vyšetřovatele;⁵³¹ je typická kupením anafor a užíváním širokého repertoáru rétorických figur;⁵³² uchyluje se k celé řadě tropů, zcela specificky užívá metaforu nebo synekdochu;⁵³³ vyprávění posouvá skrze parataxi, své epizody řadí tak, že se stávají znakem celku předkládaného příběhu, jakýmsi zbytnělým *mise en abyme*;⁵³⁴ pracuje s technikami, jež jí propůjčují zdání celistvosti, úplnosti a autoritativnosti, a to i díky iluzi bezešvé progresy příběhu.⁵³⁵ A tak bychom mohli ještě drahnou chvíli pokračovat.

Samotné konstatování určitých narativních technik, tropů nebo rétorických figur je ale jen holou deskripcí a nedělá ještě historii nějak specificky literární nebo rétorickou. Tou se stává teprve s

529 F. R. ANKERSMIT, *Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Historian's Language*, The Hague 1983, str. 112.

530 IVAN JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine. Manifeste pour les sciences sociales*, Paris 2014, str. 53-56, 78-84.

531 Viz GÉRARD GENETTE, *Fikce a vyprávění*, Brno – Praha 2007 a ROBERT SCHOLÉS, ROBERT KELLOG, *Povaha vyprávění*, Brno 2002.

532 To jsou pozorování NORTHROP FRYE, *Anatomie kritiky. Čtyři eseje*, Brno 2003; MEGILL, McCLOSKEY, *The Rhetoric of History*, cit. d.; MILAN ŘEPA, *Poetika českého dějepísectví*, Brno 2006.

533 Jak o tom svědčí celé dílo Hydena Whitea, ale třeba i KAMIL ČINÁTL, *Dějiny a vyprávění: Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*, Praha 2011 nebo KRZYŻSTOF POMIAN, *Histoire et fiction*, in: *Le débat* 54, mars-avril, 1989, str. 114-137.

534 Tímto způsobem argumentuje celá řada autorů, např. ERICH AUERBACH, *Mimesis. Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*, Praha 1998, str. 66-68. Stejný argument předkládá i COSTE, *Narrative as Communication*, str. 59-63, 70. Níže se k němu ještě vrátíme.

535 V této rovině nelze odmítnout postřehy snesené alespoň v první části HANS KELLNER, *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked*, Madison 1989; o tomtéž hovoří i HANS ROBERT JAUSS, *L'usage de la fiction en histoire*, in: *Le débat* 54, mars-avril, 1989, str. 89-113.

přizváním onoho třetího partnera, jímž je čas. V jeho perspektivě se třeba parataktický narativ najednou začíná jevit jako autoritativní, sugerující jistou nevyhnutelnost dění, nemožnost změny.⁵³⁶ Určité literární zápletky zase nesou zřetelné časové implikace: tragédie vrženost, ironie neměnnost, komedie naději na změnu, s vidinou završení nějakého vývojového oblouku.⁵³⁷ Neosobní, heterodiegetický vypravěč, transparentní vyprávění a iluze objektivity mají ten účinek, že se dějiny jeví dočista odtržené od jakékoliv perspektivy přítomnosti, jako by se odehrávaly samy o sobě, byly zcela inertní.⁵³⁸

A nakonec zmiňme i naše vlastní pozorování. Vršení sémanticky nebo obsahově spřízněných symbolů, motivů či témat jakožto *figur* nadaných určitým významem se samo může proměnit v rétoriku, v jazyk, který obrací pozornost čtenáře ke svému vlastnímu časovému smyslu. Psaní pak může začít vzbuzovat třeba dojem vrstevní, tápání, popínání, tanutí aj. Taková byla výsostná strategie Simona Schamy v *Krajině a paměti*. Podobně tékání mezi různými žánry, alespoň jak je v téže knize provedeno, má svou vlastní rétoriku, sugerující pohyby převrstvování a zhutňování. Juxtapozice Velkých a malých dějin – jež můžeme v duchu vergiliovské stylistiky brát prostě jako motivy o různé vznešenosti, různé závažnosti – zase ironizuje onen heroický dějepis, který Nietzsche nazývá *monumentálními dějinami*. Přesně takového efektu docílil Ivan Jablonka na stránkách *Historie prarodičů*. Metonymická redukce jevů, pojmů a událostí na jeden společný jmenovatel má zase nivelizační účinek, dává zdání *totožnosti* všeho se vším, propůjčuje líčenému světu dojem homogenity. S něčím podobným jsme se mohli setkat ve *Velké divergenci* Kennetha Pomeranze nebo v *The Eagle and the Dragon* Serge Gruzinského. Vyprávění s odsouvanou pointou (po vzoru detektivek), ponechávající otevřenou perspektivu aktérů i čtenáře, nabízí specifickou „biografickou zkušenost“, o níž mluví Jacques Revel. Není vůbec náhodou, že jsme se s touto vyprávěcí strategií setkali právě v knihách líčících soudní tribunály: *Návratu Martina Guerra a Sýru a červech*. A nakonec, o pozitivismu a jeho strohém, objektivním a nezúčastněném vyprávění zde již bylo řečeno dost.

Pro naše vlastní pojetí rétoriky historie je tak podstatné navázání dialogu mezi fikčními zdroji diskurzu a jejich časovou implikací, jíž však může dát smysl teprve čtenář. Tuto rovinu jsme se rozhodli nazývat *figurální*, a to i pro etymologický původ slova v latinském *figurare*, tedy utvářet,

536 Didier Coste parataktický narativ nazývá „kvantitativním“. Jeho hlavní charakteristikou je iterace témat, jež utvrzuje neměnný, přirozený stav věcí, a udržuje tak status quo toho, o čem vypovídá. „Quantitative narrative, whatever its thematic input, is a means of generalizing a nonnarrative significance. It can be that ‘strange things do happen quite often’ (but ‘if strange things happen so often, nothing is strange anymore’), so that defamiliarization is turned into its opposite, or a meek assent to the given.“ COSTE, *Narrative as Communication*, str. 62. Při čtení těchto řádků nelze nezpomenout rétoriku výčtu a posloupnosti.

537 Srv. oddíl „Barvy času“, pozn. 161 (str. 118).

538 JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine*, str. 261-262.

vytvářet, ale také napodobit nebo reprezentovat. Pojem svou sémantikou šťastně podržuje jak význam onoho *jak*, jímž historie v zastupujícím reprezentování dává tvář minulosti, tak i onu kreativní, imaginativní povahu fikce, která vynalézá, přichází s invencí ve smyslu objevu i nalezení toho, co zde již bylo (původ slova v latinském *invenio* je zde opět výmluvný). Nakonec, psaní *figuruje*, formuje do nějaké viditelné podoby, aby mohlo stavit před oči, zpřítomnit nějakou absenci, přičemž tato výsledná figurace může být vždy jen analogií.

Avšak historický diskurz se stává historickým teprve s rozdělením narace na vyprávění a vysvětlení. Rétorické provedení vysvětlení jsme se pak rozhodli nazývat *explicací*. Jestliže médiem figurace jsou narativní techniky a poetické prostředky vypůjčené od fikce, potom explicace se odehrává na poli metody, pojmů, argumentace a fakt. Jejich zdrojem je historická epistemologie či metodologie, jež představuje diskurzivní provedení historického výzkumu – *enquête, inquiry*.

Právě optický klam, v němž výzkum ve smyslu *enquête* postrádá svůj vlastní jazyk, vedl narativisty jako Whitea nebo Ankersmita k tomu, aby rovinu vysvětlení buďto vykazali za brány vyprávění, anebo ji fikcionalizovali. Ale výzkum je pouze prefigurací, která teprve musí být přivedena k řeči. Tu nachází právě v pojmech nebo verbalizovaných faktech, ale též v onom *prodlužujícím se rejstříku otázek*, který podle Paula Veyna charakterizuje historikovu metodu, přičemž ji odvádí od uzuálních významů slov a od selského rozumu laiků. U Whitea tedy rovina explicace ustupuje do modu vysvětlení formálním argumentem, jehož míra objektivit se v různých fázích autorovy tvorby proměňovala.⁵³⁹ V předchozí kapitole jsme dlouze polemizovali s Whiteovým tvrzením, že „klasické historické dílo nelze vyvrátit nebo překonat objevením nějakého nového faktu, které by mohlo zpochybnit konkrétní vysvětlení jistého prvku celého příběhu, nebo vytvořením nových metod analýzy, které by nám umožnily vypořádat se s otázkami, jež dřívější historikové patrně nevzali v potaz.“⁵⁴⁰ Říká se tím, že estetické vize, které velcí historici předminulého století nabízeli, jsou přes zastaralost svých metod nenapadnutelné, neboť jako takové je nelze racionálně rozporovat. Tragická vize nějaké dílčí historie může najít konkurenta ve vizi komické, ale rozhodovat o pravdivosti jedné nebo druhé interpretace je podle Whitea bláhové.

Na prvním místě je třeba říct, že nechceme zpochybnit postřeh, podle něhož mají formální argumenty a koneckonců celá rovina explicace svůj zjevný esteticko-existenciální přesah. Naopak to je podle nás jedno z nejoriginálnějších Whiteových zjištění. Ale právě proto, že tyto estetické

539Třeba v období *Tropiky diskurzu* byl argument jednoznačně podřízen fikci, neboť historik „ke kódování, komunikaci a výměně používá jazyk obecně vzdělaného člověka“ a „jedinými nástroji, které má k dispozici pro to, aby událostem mohl dodat významu (...) jsou techniky *figurativního* jazyka.“ HAYDEN WHITE, *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*, Praha 2010, str. 121.

540 Ibid., str. 125.

vize pramení ve vrstvě vysvětlení, otevírá se možnost je korigovat, vykázat do svých mezí, ale i vyvrátit. Pakliže se Tocquevilla zmocnil tragický pocit z nástupu demokracií, potom nastupující buržoazie ho nepochybně musela vnímat komicky. Pointou zde není, že buržoazie jakožto vítěz dějin dostala za pravdu – takový argument by byl více než lichý – ale že obě promluvy vycházejí z nějakého specifického místa a reprezentují určitou jasně situovanou historickou perspektivu. Dějiny demokracie jsou *pro aristokracii* tragické, kdežto *pro buržoazii* komické. Dnešní historik, metodologicky vybavený ideologickou kritikou, by si už jen stěží dovolil napsat takto jednostranně zaměřené dějiny a spíš by měl tendenci zmínit obě hlediska. Takto vydobytá neutralita bude samozřejmě zase etickým postojem – pravděpodobně by odpovídala demokratické ideologii, podle níž mají na agoře všichni právo na koexistenci, buržoazie i aristokracie –, avšak „nevyvratitelné a nepřekonatelné“ dílo Tocquevilla v ní alespoň bude korigováno: nástup demokracií, když už nic jiného, prokazatelně není *jenom* tragický, protože celé jedné společenské třídě dopřál politické zastoupení, po němž toužila. Podobně se dá přemýšlet o pádu Římské říše nebo třeba čínské revoluci z roku 1911.⁵⁴¹

Reflexe hlediska je však ještě tím nejkrotším nástrojem, jímž může fakt epistemologického předělu korigovat vyprávění *v jeho estetické dimenzi*. Staví-li ale klasická vyprávění na překonaných pojmech, ztrácejí jejich příběhy svou legitimitu mnohem fundamentálnějším způsobem. Nejpozději od dob Andersonových *Představ společenství* zkrátka nejde psát národní dějiny, s jakými jsme se setkali třeba ještě v *Přehledu dějin Československa* od Purše a Kropiláka, kteří ve stopách toho nejhoršího z německé klasické filozofie předpokládají jakési sebeuvědomující se bytí Národa, jež se uskutečňuje v postupujícím běhu dějin. Stejně tak bylo třeba smést se stolu všechny ty heroické mýty o vzestupu Západu, které přestaly být po etablování *kalifornské školy* a prosazení dekonstrukce v historii (třeba v podobě postkoloniálních studií) jakkoliv udržitelné. Rankovské fantasma o *národním státu* coby vyústění dějin se ukazuje jako spíše kratší a poměrně výjimečná epizoda ve světě, jemuž už tisíce let dominují *říše*.⁵⁴² A konečně zde máme všechny ty eschatology, od Spenglera až po dnešní profesory egyptologie, jejichž výsostným argumentem jsou leda tak kulturně sedimentované narativy a kteří dokážou vyprávět svůj příběh jen za vysokou cenu zamlčení všeho toho, co by mu odporovalo. Tím se však ocitají v přímém rozporu s *realismem archivů*, v roli mytografů.⁵⁴³

541 Srv. výše zmíněnou *China Transformed* R. Bin Wonga, str. 228-230. K Římu viz např. GLEN W. BOWERSOCK, *The Vanishing Paradigm of the Fall of Rome*, Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences 49, 8/1996, str. 29-43.

542 Srv. výše *Empires in World History* od Burbankové a Coopera, str. 234-236.

543 K fantasmatu zániků a úpadků viz třeba ONDŘEJ HUDEČEK, Miroslav Bárta, Martin Kovář (edd.), *Kolapsy a regenerace*; Miroslav Bárta, Martin Kovář (edd.), *Civilizace a dějiny [Recenze]*, in: Dějiny – teorie – kritika 11, 1/2014, str. 147-153.

Explicace zkrátka není podmnožinou fikce – ale ani vůči ní nestojí ve vnějším vztahu. Spolupodílí se na celkovém vyznění příběhu. Význam takového vyprávění však zjevně nemůže cele ležet v říši imaginárního, nemůže být *pouze* fiktivní, poetický, literární. Dlouhou cestu od stopy až k refiguraci v narativní identitě a dějinném vědomí jsme absolvovali právě proto, abychom onu zkušenost, kterou s historickým psaním činíme, vyňali z režimu čisté fikce (nebo hůř čisté ideologie). Tvrdit, že přítomnost fikce v nějakém diskurzu z něj automaticky činí fikci, představuje klamavou argumentaci a vyznačuje se podobnou slepotou, jako ona literární kritika, která nenarativnímu či ne-literárnímu upírala jakýkoliv literární status. Jednou z vůdčích idejí této práce byla snaha vyvést explicaci z tohoto slepého bodu teorie a ukázat, že i ona je schopna jistého druhu „estetického“ vypovídání, jisté produkce smyslu, a to aniž by se tím sama fikcionalizovala. Ovšem význam, na jehož tvorbě se podílí, je zkrátka jiného druhu než estetický účinek imaginace a narativisté ho veskrze nebyli schopni docenit. A tak jsme si nejdříve museli obstarat jiné pozorovací nástroje, takové, které by nám dovolily vidět i to, co jiným unikalo. Takové, které dokázaly rozeznít a rozmluvit refiguraci na základě figurace-explicace.

Než přistoupíme k bilanci oné specifické refigurace, již dává zakoušet historické psaní, setrvejme ještě chvíli u roviny vysvětlení. Co jsou tedy její nástroje na úrovni *mimésis II*? Jakou repliku nabízí explicace těm literárním postupům a technikám, které v historickém diskurzu rozpoznali literární vědci? Omezíme se zde na tři velké okruhy, a to dialektiku Totožného s Jiným, přítomnost *faktu* a nástroj *pojmu*.

Směna mezi tehdy a nyní, jiným a stejným, stojí v ontologických předpokladech historie a pro historiky, zdá se, představuje neustálé dilema. Narazili jsme na ni s Haydenem Whitem, který mluvil o zcizující *vznešenosti* a familiarizující (nebo reteritorializující) *kráse* v dějinách.⁵⁴⁴ Ivan Jablonka považuje zcizování, odstup, dezautomatizaci a na druhé straně pak schopnost empatie či vcítění se do aktérů za jedny z *veridických operací* či *metodických fikcí*, jež v jeho pojetí definují faktuální diskurzy.⁵⁴⁵ Ricoeur zmiňuje, že historie zcizuje už jen svým konceptuálním aparátem, a to hned na několika úrovních. Například *událost*, jež je v běžném vnímání mimeticky srozumitelnou jednotkou, v rukách historiků mění svou sémantiku a protahuje se do sérií, řad, epoch nebo struktur. Dochází zde tak k dezautomatizaci časových rámců. Cizí jsou ale i minulé světy, jež nám historické psaní předkládá: „Ce dépaysement dans le temps, joint à un dépaysement dans l'espace, fait que l'histoire, même de périodes relativement proches de nous, fait figure d'exotisme; à plus forte raison

544 HAYDEN WHITE, *The Politics of Historical Interpretation: Discipline and De-Sublimation*, str. 58-82, in: týž, *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*, Baltimore 1987.

545 Srv. výše, str. 306-307.

qu'elle nous transporte dans l'Antiquité grecque, romaine ou égyptienne [...]“⁵⁴⁶ S Ricoeurem si v tomto notuje i Philippe Carrard, neboť ve stejném duchu zcizování a demimetizace podle něj operuje i poetika Nové historie, která čte fakta proti srsti (proti jejich individualizujícímu smyslu), redukuje je do sérií a řad, činí je reprodukovatelnými, pouhými projevy normy, a posléze je roztahuje přes mimořádná časová měřítka.⁵⁴⁷ Konečným aktem zcizení je sám akt historizace. Pakliže o institucích našich životů prohlašujeme, že jsou dobově poplatné a relativní, odnímáme jim status přirozenosti a spolu s tím problematizujeme i jejich legitimitu.⁵⁴⁸

Historici mohou jít této cizotě naproti, pakliže si libují v obskurním, podivuhodném, nevysvětlitelném či cizím. Na příkladu mikrohistoriků jsme viděli, že jinakost tvoří podstatný princip jejich metodologické vzpoury, spočívající v odporu vůči autoritativnosti velkých měřítek, proti jejich totalizujícím sklonům. Proto vyprávějí zdánlivě marginální příběhy lidí na okraji, inkvizitorů, šejdířů, kacírů nebo tiskařských učňů. Zaměření na veskrze lidská, mimetická měřítka, na perspektivy jednotlivých aktérů, se propisuje i do výsledné refigurace času. Jinakost partikulárního se stává obranou proti valícím se vodám velkých dějin a dlouhých trvání.

Figuru *totožnosti* jsme naopak mohli pozorovat v mimořádně různorodých polohách. Dovolával se jí Simon Schama, který napříč epochami i světadíly nacházel kontinuitu symbolů a mýtů. Efektu provázanosti mezi minulostí a přítomností samozřejmě dosáhl využíváním poetických prostředků. K výsledné refiguraci ale přispěla i jeho schopnost kombinovat různé metody, různé žánry faktuálních či veridikčních diskurzů. V *Krajině a paměti* se tak vedle sebe střídají historický a archivní výzkum, zpovědi současníků, osobní pozorování nebo „nadčasové“ interpretace uměleckých děl. Díky výpůjčkám z antropologie nebo kunsthistorie dílo mobilizuje celý okcidentální kulturní tezaurus, jinými slovy kulturní paměť. A právě paměť může být jedním z prostředků, jak rupturu mezi tehdy a nyní scelit. Schama ji však vyvolává prostřednictvím diskurzů s pravdivostní pretencí, čímž ji šikovně neutralizuje. Poradil si s ní jako Odysseus se zpěvem sirén – kýžený odstup mu propůjčuje právě žánr historického vyprávění.

Ztotožňování bylo určující figurou *Velké divergence*. Realie novověkého světa však bylo lze převést na společný jmenovatel jen díky tomu, že byly vztaženy vůči společnému kontextu, společnému konceptu. Toto univerzální měřítko našel Pomeranz v *malthuziánských nezbytnostech*, tedy v dostupnosti prostředků pro získávání obživy, látek, paliva a stavebního materiálu. To mu posléze umožnilo ustanovit mezi Východem a Západem množství paralel a ve výsledku oba konce

546 PAUL RICOEUR, *Le passé avait un futur*, in: Edgar Morin (dir.), *Le défi du XXe siècle: relier les connaissances*, Paris 1999, str. 300.

547 PHILIPPE CARRARD, *Poétique de la Nouvelle Histoire. Le discours historique en France de Braudel à Chartier*, Lausanne 1998, str. 75, 77.

548 RICOEUR, *Le passé avait un futur*, str. 297-300.

Eurasie jeden druhému připodobnit. Hospodářský výkon i kulturní instituce totiž našly společný jazyk v ekologických limitech půdy, které byly v novověkém světě všude podobné. Strategie velkého ztotožnění nakonec odhalila i podstatné rozdíly. Ovšem na rozdíl od tradičních narativů, jež zdroje evropské dominance rozpoznávaly v síle západních institucí, je Pomeranz nachází právě v získání velké půdní a energetické rezervy, jejichž zdrojem byly britské uhlí a americké kolonie. *Velká divergence* tak vyvstává až z vychýlení rovnovážného stavu, jenž novověký svět původně charakterizoval.

K nivelizaci ztotožněním dochází jednak se zapojením nadřazených pojmů a jednak v perspektivě velkých měřítek. Tento postřeh učinil Philippe Carrard nad texty historiků školy *Annales* a ke stejnému zjištění jsme došli i při pročítání globálních historií. Ve stručnosti připomeňme, že velké pojmy mají schopnost obírat fakta o jejich partikulárnost a individuálnost a činit z nich pouhé epifanie, ilustrace, projevy nějakých trendů, sérií, kauzálních řetězců nebo opakujících se vzorců. Je to jeden ze způsobů, jak se vyrovnat s cizostí minulého – a je teď lhostejno, zdali to může vést k excesům prezentismu a nivelizaci minulosti, anebo k radikální historizaci přítomnosti a otupení jejích dramát (neboť ta se přeci opakují, co svět světem stojí). Stále se jedná o tutéž dialektiku Jiného a Totožného.

S nivelizací dějin se nám jako ozvěna vrací předmoderní režim dějinnosti, *historia magistra vitae*. Ten mohou v menší míře resuscitovat i velká měřítka, nicméně v naprostém excessu jsme se s ním setkávali ve výchozím stylu psaní. Jako časovost byl produktem zřetelných metodologických voleb. Ironické bezčasí pozitivismu plyne v první řadě z dobrovolné redukce témat, díky níž se dějiny jeví jako totožné, jako nekonečný koloběh téhož. Neurotický sled politických dějin potom nedovoluje vybědnout z krátkého trvání, stejně jako tomu brání absence zastřešujících pojmů a konceptů, jež by dokázaly sepnout události v nějakém širším rámci. Tyto metodologické volby jsou přiváděny k řeči neutrálním a objektivním výčtem faktů, řetězcím události v posloupnostech, které dávají implicitní zdání pozvolného dějinného vývoje (vývoje *o sobě*, nikoliv vývoje *k něčemu*).

Tím se dostáváme k dalšímu rysu explikace, totiž *faktu*. Fakta tvoří přímé pojítko historiografie se stopami, přičemž fungují jako jejich verbalizace. Představují *conditio sine qua non* historického diskurzu, to jejich zásluhou lze díla historiků vzájemně porovnávat a korigovat – což je ve fikci neslýchaná vlastnost.⁵⁴⁹ Právě proto, že již vždy tvoří verbalizovanou stopu, jsou napřažena k vyprávění, jehož mají být součástí. V tomto ohledu fakta transcendují samy sebe, jak jsme se

549 Pouze pojem kánonu – například biblického, nebo nějakého fikčního vesmíru – se této sebe-korigující schopnosti historie dokáže přiblížit. Jedná se ale spíš o historizaci fikce než naopak. Už jen sám fakt tohoto vypůjčování však svědčí o síle, ale i autonomnosti historické zkušenosti a jejích zdrojů. Nemožnost úplného přenosu vlastností historie do říše fikce pak dosvědčuje existence apokryfní literatury, kterou historiografie nezná a která jen dokládá, jak je imaginace vždy na úniku před čímkoliv, co se chce nazývat realitou.

vyjádřili na příslušném místě; jsou prefigurací příběhu, který budou říkat; představují minimální epizodu. Za fakta tak mohou být prohlášeny bitvy, války a data, ale třeba také zápis inkvizičního tribunálu nebo majetkový cenzus piemontských rolníků. Fakta mohou nabývat povahy pouhých exemplů, typů či ilustrací, jak jsme několikrát konstatovali, faktem může být existence artefaktu, verbální projev, událost nebo i příběh. Neredukovatelný a neoddiskutovatelný realismus fakt lze postavit proti náporu velkých dějin, s jejich dlouhodobými trendy, zákonem pravděpodobnosti a kauzální nevyhnutelností, jako v *Moci na vsi* Giovanni Leviho. Partikulární fakta, alespoň jak s nimi Levi v zápletky své knihy pracuje, odolávají velkým měřítkům a zastřešujícím konceptům a už jen vahou své existence jako by se stávaly plnohodnotným sdělením.

Levi se zde dotýká něčeho velice fundamentálního. Fakta, mimo to, že jsou konektorem se stopami a minimální jednotkou historického vyprávění, „protoepizodou“, jsou i zdrojem jisté estetické zkušenosti v širokém slova smyslu. Narazili jsme na to v oddíle věnovaném Haydenu Whiteovi, když jsme proti jeho panfikcionalistickým sklonům kladli „poetiku“ či „imaginaci“ výzkumu – *enquête*. Při té příležitosti jsme citovali Ricoeurovu polemiku s Claudem Bremondem a jeho katalogem možného jednání aktantů, jak se vyskytuje v logice uzuálního jazyka. „J'aimerais dire que l'histoire excède la compréhension moyenne de la logique de récit, précisément en tant qu'histoire, c'est-à-dire récit prétendant au vrai. Elle excède cette compréhension moyenne, non plus par écart de fiction, mais, si j'ose dire, par écart d'*enquête*. (...) L'histoire est *enquête*, inquiry, Forschung. C'est son intentionalité spécifique.“⁵⁵⁰ Historický výzkum tedy zprostředkovává zkušenost vymykající se běžnému rozumění, stejně jako to dokáže fikce. Ovšem historie má úplně jiný repertoár prostředků, jak toho docílit: „Écart d'*enquête*, contrainte d'archive, excès du réel, trois façons différentes de dire que l'histoire, en tant qu'*enquête*, impose de comprendre des rôles qui, par leur infinie complexité *réelle*, excèdent la complexité finie des rôles logiquement reconstruits dans les limites de la compréhension moyenne du sens commun.“⁵⁵¹ Tyto řádky vznikly ještě před napsáním *Času a vyprávění*, ale je v nich už jasně vidět zárodek toho, co bude Ricoeur později nazývat *epistemologickým předělem*, *historickou intencionalitou* a vposled *dějinným vědomím*. V čistotě svých formulací jsou výmluvné. Historický výzkum vnáší do běžného rozumění světa, tak jak ho uzuální jazyk zprostředkovává elementárním rejstříkem jednání a rolí, jistou invenci, jinakost, novost, *posun*, a v tomto ohledu zrcadlí funkci imaginace. Nicméně imaginace historická je imaginací reálného, je netušeným, neslýchaným, nemyslitelným, které nám zprostředkovávají archivy – třeba v podobě myšlenek kacířského mlynáře nebo příběhem zfalšovaného manželství.

550 PAUL RICOEUR, *Récit fictif – récit historique*, in: Paul Ricoeur, Dorian Tiffeneau (dir.), *La Narrativité. Phénoménologie et herméneutique*, Paris 1980, str. 267. Viz též výše, str. 277-278.

551 RICOEUR, *Récit fictif – récit historique*, str. 268.

Anebo, kdo to kdy slyšel, vyprávěním o masakru koček! Historický archiv takto překonává naše běžná očekávání, a to podobně jako fikce; anebo jako sen.⁵⁵²

Fakt se stává pivotem, místem přechodu. Na jednu stranu si v logice zastupujícího reprezentování drží bezprostřední vazbu na stopu, na straně druhé je zárodkem příběhu, který bude teprve třeba odvyprávět. Jedná se o „poetickou“ invenci roviny explikace.

Skutečnost, že fakt implikuje nějaké vyprávění, nebo že může být naopak stlačen do pouhého příznaku či ilustrace, předznamenává nástroj *pojmu*. Na *pojmy* či *koncepty* narážíme neustále. Nacházíme je pod různými názvy – u Ricoeura jako entity vyšších řádů, figurující coby *derivate kvazi-postavy*; u Veyna jako *koncepty*, jež překonávají selský rozum a které motivují onen *prodlužující se rejstřík otázek*; u Ankersmita jako *narativní substance*; a nakonec třeba u Maxe Webera jako *ideální typy*. Ponechme nyní stranou jejich odlišný epistemologický status a zaměřme se na roli, kterou sehrávají jakožto formální prvky historické rétoriky.

Jeden způsob, jak o nich přemýšlet, je pojmut je jako svého druhu postavy či aktanty. V tomto ohledu nám jde naproti Didier Coste se svými úvahami o rozdílech mezi lidskými *charaktery* na jedné straně a neosobními *silami* na straně druhé. Neshledává v nich přitom žádné strukturní rozdíly – obě kategorie podle něj ve vyprávění plní funkce postavy, pouze se liší způsobem, jakým se podílejí na výsledné rétorice narativu. Coste rozlišuje tři základní role, jež může postava sehrát: dynamickou, panoramatickou a fokální. Postavy s dynamickou funkcí se podílejí na rozvíjení vyprávění, a to ať už aktivně, nebo trpně – jsou jeho bezprostředním subjektem, těmi, jimž se vyprávění děje. Funkce panoramatická je vyhrazena vedlejším postavám, skrze jejichž perspektivu jsou vykreslovány podstatné rysy postav dynamických. Doplnují tak kontext vyprávění. Fokální funkci zastávají postavy tehdy, když se stávají předmětem pozornosti, když vybízejí k tomu, aby byly viděny, pozorovány, popisovány jinými (fokální funkce je tak částečně komplementární s tou panoramatickou). Dále se dělí na *inquisitive* a *assertive*: první jmenovaná se vztahuje na ten druh postav, jež působí v pozadí a zachovávají si jistou latenci, tajemnost, skrytost; druhá zmíněná označuje otevřeně vystupující postavy, přitahující obdivné nebo odsuzující komentáře.⁵⁵³

Charaktery, ať už jsou antropomorfní či nikoliv, mohou mezi různými rolemi libovolně přecházet. *Síly* však budou mít sklon plnit spíš dynamickou a fokální funkci, a to s důrazem na

552 Imaginární invence historického realismu nás nakonec nemusí tolik překvapovat. Ostatně, sama „realita“ je plná svého vlastního imaginárna a čistou fikcí se ukazuje být spíš předpoklad objektivního, „pozitivního“ světa. Nejsou koneckonců imaginární i můj odraz v zrcadle, iluze Slunce, zapadajícího za horizontem, nebo optický klam ponořené tyče, jež se v bodu styku s vodní hladinou jakoby láme? Viz PIERRE OUELLET, *Vnímání fikčních světů*, Aluze 6, 2/2003, str. 140-148.

553 COSTE, *Narrative as Communication*, str. 140-147.

„zvídavostní“ (*inquisitive*) aspekt.⁵⁵⁴ V této definici lze rozpoznat mnoho pojmů velkého trvání. Ty často fungují jako označující i označované zároveň: jednak k sobě nechávají odkazovat všechny signifikantní momenty, epizody, události a fakta vyprávění, která tak proměňují ve své znaky, epifanie – a zároveň velké pojmy coby nadosobní síly vystupují jako aktéři a příčiny, jako vysvětlení. Setkali jsme se s tím třeba v případě malthuziánských nezbytností ve *Velké divergenci*, velice zřetelně pak v Diamondově *Kolapsu* nebo Christianově *Mapách času*, ale rovněž i v pojednáních o světových dějinách Williama McNeilla. *Síly* jsou svým způsobem i organizační jednotkou na pozadí jednotlivých kapitol *Krajiny a paměti*. Nakonec, Daviesovy *dějiny Polska* ukazují velice tradiční pojetí takové vůdčí idey, totiž entitu národa. Ve výchozím stylu se tato funkce stává nezřetelnou, implicitní, až se de facto ztrácí; a mikrohistorici pak se *silami* vedou naprosto otevřenou válku, a to nejen epistemicky, ale i narativně. Způsob, jakým jsou jejich díla napsána, tak vlastně narativní funkci *síly* účinně eliminuje.

Nicméně pojem se nemusí vždy manifestovat jako postava (ona narativní *síla*). Jestliže Ankersmit vede přímou linku od narativních substancí k celkové interpretaci v *narratiu*, pak to je více než šťastná volba slov. Zastřešující pojmy a koncepty se totiž často chovají jako příběhy v malém, jako své vlastní zápletky, a prefigurují celek vyprávění, pokud už jím samy nejsou. Ankersmitův slovník se zde dobře doplňuje s tím Ricoeurovým. Narativní substance tím, jak jsou vystavěny, už samy podávají jistou interpretaci, vyprávějí jistý příběh sama sebe. Kapitalismus tak buďto může být dítětem nějaké náboženské etiky a s ní spojené antropologie chování, což je pojetí Maxe Webera, anebo produktem imperiálních a koloniálních politik, jak by měli tendenci argumentovat globální historici.⁵⁵⁵ Nicméně už jen samo shromáždění faktů, sám poukaz na to, co má či nemá být součástí tohoto příběhu, předznamenává výslednou interpretaci – včetně její časové refigurace.

Ricoeurovy termíny nám nakonec přišly přeci jen vhodnější, neboť pojmy *kvazi*-postavy a *kvazi*-události mají jistou dynamičnost a zachovávají i akt konfigurace (ostatně se překrývají s *kvazi*-zápletkou). Ankersmitovo pojetí sice bere v potaz, že narativní substance sestávají z odlišných výroků o minulosti a obsahově se tak liší, nicméně ztrácí ze zřetele například *tón*, jímž můžou být tyto výroky pronášeny. Autoři jako Jared Diamond či David Christian dokážou své dějiny pronášet ve velice autoritativním duchu a jejich velké pojmy závazně panují nad celými milénii a eóny. Nad vyprávěním Serge Gruzinského se zase vznáší étos možného, potenciálního, pravděpodobného: nedobytí Ameriky Evropany bylo stejně možné jako dobytí Číny. Narativní substance pojmu *globalizace*, již svou knihou buduje, tak zahrnuje i události, které se nestaly, čisté možnosti. A pak

554 Ibid., str. 149.

555 Srv. výše str. 190-191, pozn. 255.

zde je *Vzestup a pád velmocí* Paula Kennedyho, který svou neúprosnou logiku, spočívající v hospodářských výkonech a schopnosti uživit armádu, podává málem jako zákon dějin.

Tato vnitřní, konfigurující dynamika fenomén *pojmu* vnitřně narativizuje; je vyjádřením onoho *jak* historie; jejího *vidět-jako*. Spolu s tím ale dává průchod i konkrétní podobě refigurace. Vyvádí tak pojmy i vyprávění zpoza sama sebe – k časovým horizontům, jež klade před čtenáře. Tím se dostáváme k poslednímu prvku naší triády.

Abychom onu transcendenci vyprávění-vysvětlení, jíž je časový horizont, oddělili od refigurace, dějinnosti v heideggerovském slova smyslu či různých *barev*, jež by šlo vnímat i jako antropologické kvality, rozhodli jsme se ji nazývat *časovou implikací*. Tím chceme podtrhnout, že je úzce svázána s textem, s psaním a se čtenářskou zkušeností. Je budována rovinou diskurzu, vzniká v interakci recipienta a čteného díla, představuje možnost, potenciál nějakého textu. Odtud i volba slova *implikace*. Zároveň se jedná o nejkrajnější moment historického zápisu. Vyvádí slova zpoza stránek tím, jak mobilizuje čtenářské horizonty. Aktualizace času přiléhá více k vnětextovému světu, avšak do jeho nitra se stále zatíná nehty; je komunikačním, rétorickým vyústěním historického psaní.

O úzké spojitosti mezi vyprávěním-vysvětlením a časem vypovídá především to, že abychom vůbec dokázali hovořit o specificky historické zkušenosti, kterou lze získat čtením historiografie, museli jsme se časové implikace bez ustání dovolávat. Právě ona je jazykem onoho „estetického“ přesahu historie, její temporální refigurace, a vkrádala se nám do úst pokaždé, když jsme je chtěli artikulovat. Její přítomnost dokládají všechny ty zmínky o *totožnosti* nebo *exotičnosti* času, o jeho *pomalosti* nebo *tempu* obecně, o jeho *rozkročenosti*, *rozsáhlosti*, *odvěkosti*, *održenosti*, *netečnosti*, *síle* nebo *efemérnosti*, o jeho *plnosti*, *drtivosti*, *všudypřítomnosti*, *popínavosti*, o jeho *vynořování*, *umdlévající stálosti*, *nehybnosti*, o *schopnosti nivelizovat* nebo být *otevřený*. Kdybychom mezi naše interpretace ve druhé části zahrnuli další díla, další metodologické školy a žánry, nepochybně bychom tento repertoár mohli ještě rozšiřovat.

Čas se stává slovníkem refigurace, dává formu oněm „obrazům“ nebo „pocitům“ z dějin, o nichž jsme zpočátku hovořili. Představuje společnou půdu pro vyprávění a vysvětlení, místo jejich produktivního setkání. Skrze časovou implikaci může figurace nést explikaci, aniž by ji asimilovala fikci, a explikace se může stávat poetickou, a přestat tak být pouhou výzkumnou zprávou. Jakožto zkušenost se stává sdělitelnou. V historickém čase nachází žánr historického vyprávění svůj kloub; tvoří bod, v němž spolu figurace a explikace mohou vzájemně komunikovat.

Spojení „časová implikace“ jsme ale nakonec zvolili i v odkazu na *ideologickou implikaci*, již Hayden White rozpoznává jako třetí velký modus vysvětlení historického diskurzu. A to protože časová refigurace dává, podobně jako ideologie na stránkách *Metahistorie*, pokyn k nějakému jednání; anebo od něj naopak zrazuje. White říká explicitně: „Terminem ‚ideologie‘ mám na mysli soubor předpisů, na jejich základě zaujímá člověk postoj v současném světě společenské praxe a jedná podle nich (buď za účelem změny světa, nebo uchování jeho aktuálního stavu)[.]“⁵⁵⁶ Ricoeur v této souvislosti potom mluví o *historické přítomnosti*, v níž se nám naskytuje možnost *iniciativy*.⁵⁵⁷

V našich vlastních interpretacích jsme mnohokrát naráželi na jistou latentní *etiku* historického psaní. Ve výchozím stylu s jeho nivelizací času, která za realitu uznávala jen to, co se (nakonec) opravdu přihodilo, jsme společně s Whitem identifikovali ideologii statusu quo. Neboť vyvrcholením historie, jež uznává pouze nastalé, je přítomnost – a to čistě protože nastala. Silnou motivací mikrohistoriků zase byla snaha postavit se velkým dějinám. Tento záměr realizovali nejen obsahově či tematicky, ale i formou svého psaní. Jejich knihy proto otevíraly horizonty *historické přítomnosti* svých aktérů a ukazovaly je v jejich bohatství, v jejich potenciálu.

Možnost jednání zde ale nesmíme vnímat v příliš striktním slova smyslu. Samozřejmě, mnohé dějepisy dokázaly vyvolat silnou společenskou reakci, ať už je řeč o zakladatelských dílech národních Dějin – od Micheleta po Palackého –, nebo z nedávnější doby třeba o *historikerstreit* v Německu. Nakonec, není stále doutnající spor o interpretaci československého komunismu především sporem o povahu onoho *času*, kterým měly naše poválečné dějiny být? Zdali homogenním časem naprosté kontroly a vlády jednoho Pojmu (jakoby *totalita* po vzoru velkých pojmů totalizovala čas svého panství), anebo časem nastávání, otevřeným společenským kompromisům i kompromisům se svým svědomím – jinými slovy časem neustálého a bolestného licitování? Ať tak či tak, tyto otevřeně *politické* dopady čtení historie jsou až výsledkem *aktualizované* refigurace ve světě. Časová implikace může být pouze jedním z jejich zdrojů, jejich, abychom tak řekli, fenomenologií.

Iniciativa, jak zde o ní přemýšlíme, je pouze latencí časové roviny vyprávění. Stáváme-li se tváří v tvář dějinám statistickým údajem v enormním výčtu „biopolitiky dějin“, jak jsme to výše s nadsázkou nazvali, anebo aktérem nadaným iniciativou, může se to podepsat i na našich schopnostech podniknout účinnou akci (či se jí zříct). Indiferentní uplývání dějin je samozřejmě také pobídkou k jednání. Může demotivovat, ale může vést i k oslavě přítomnosti a stát se

⁵⁵⁶ WHITE, *Metahistorie*, str. 40.

⁵⁵⁷ Viz výše, str. 89-92.

argumentem těch, kdo aktuálně drží moc. V jistém fundamentálnějším smyslu formuje časová rovina iniciativu čtenářů zkrátka tím, že implikuje jejich narativní identitu, tedy kým jsou v dějinách a jaká je jejich role. Zde se však ocitáme na samém prahu vyprávění a refigurovaného světa. A nastolujeme tak problém následujícího oddílu.

Postava, čtenář, identita

Zatímco v předchozím oddíle jsme převážně bilancovali, rekapitulovali a reflektovali dosavadní průběh této práce, pak v posledních dvou oddílech vykročíme za její hranice, a to jak obsahově, tak koncepčně. Úvahy, jimiž se na zbývajících stránkách budeme zabývat, se jednak vzdalují od předmětu rétoriky a historického psaní v úzkém slova smyslu, jednak k rétorice samé přistupují *zvnějšku*, ptají se po jejích podmínkách, po poli, v němž je jako interpretační výkon možná. Byť by si předkládané závěry zasloužily samostatné a důkladnější promyšlení, nemůžeme zde předložit více než hypotézy. Je nicméně nutné je alespoň prozatímně načrtnout, a to abychom mohli oblouk našeho postupu účinně scelit. Jak už bylo řečeno výše, následující rozvaha se bude týkat jakéhosi *tušeného* pozadí našeho interpretačního postupu, jeho předpokládaného kontextu.

Roviny figurace, explikace a časové implikace, tvrdíme, před našimi zraky vyvstávají až díky perspektivě refigurace, díky vztažení historických textů ke skutečnosti čtenářovy historické situovanosti. Ricoeur postupně rozlišuje dvojí provedení refigurace, a to narativní identitu a dějinné vědomí. První z nich odpovídá na aporii rozporu času lidského a času přírody, druhá zase na aporii nedělitelného, všeobjímajícího času, jenž se rozpadá na minulost, přítomnost a budoucnost.⁵⁵⁸ Nás zde ale nezajímala ani tak aporetika časovosti, jako spíš síla historického zápisu evokovat konkrétní refigurace, resp. schopnost roviny *mimésis II* vmanévrovat čtenáře do určité *rekonfigurace* času na úrovni *mimésis III*. V tomto oddíle se pak budeme konkrétně ptát, jak tento pohyb probíhá mezi historickým zápisem a narativní identitou; resp. které znaky, které významy se podílejí na jejím budování, na její evokaci. Zároveň s tím se budeme ptát, jaké povahy je ona *dějinná* narativní identita, jež má být dílem historického psaní.

Narativní identita, připomeňme, je dynamickou strukturou, jež na půdorysu vyprávění, které neustále samo sebe reinterpretuje, spíná jedinečnost nějaké osoby nebo společenství v čase. Ricoeur se k pojmu propracovává v závěru *Času a vyprávění*. „Označovat jisté individuum nebo

558 RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 347-369.

společensví jako identické, znamená odpovědět na otázku: *kdo* vykonal toto jednání?, *kdo* je jeho původcem, autorem? (...) Vyprávěná historie vyslovuje, *kdo* k jednání náleží. *Identita onoho kdo tedy sama není ničím jiným než narativní identitou.*⁵⁵⁹ Psáním a čtením historie se konstituuje příběh, který lze o někom vyprávět a s nímž se lze posléze ztotožnit. Anebo jinak, když se někdo začne vnímat skrze optiku tohoto vyprávění – když je toto vyprávění příběhem, který o sobě vypráví –, stává se dotyčná historie jeho narativní identitou. Nicméně zatímco v případě individuální identity je vypovídání své narativní identity spontánním procesem a snad i předpokladem vzájemného dorozumění, potom se společenskou identitou dochází k podstatným významovým posunům.⁵⁶⁰

Držme se však roviny rétoriky a její schopnost refigurovat narativní identitu – ať už v jakémkoliv provedení. Jakým způsobem si lze tedy tento pohyb mezi *mimésis II* a *mimésis III* představit? V žánru historického vyprávění v první řadě figurují různé zakladatelské texty, fungující jako svého druhu ideologie příslušných společensví, jež se v nich rozpoznávají – tak se dá nepochybně přemýšlet třeba o Micheletových nebo Palackého dějinách. Takové texty jsou ale přeci jen spíše výjimečné a jako příklad mohou navíc budít mylný dojem, že narativní identitu vytváří pouze historiografie psaná v imperativu či hortativu, se zřetelně vyslovenou pobídkou, kým má člověk být: například platným příslušníkem svého národa. Na příslušném místě jsme pak konstatovali, že historické texty konstituují narativní identitu i jakožto součást kulturního tezauru.⁵⁶¹ Svou funkci zakladatelské ideologie si tak částečně zachovávají i nadále, ale v oslabené podobě.

559 Ibid., str. 349-350.

560 Individuum v první řadě existuje i před vyprávěním, byť by svou identitu neartikulovalo, zatímco společnosti coby kulturní instituce se vyprávěním teprve konstituují. Na jedince lze hledět prizmatem etiky, neboť je původcem a garantem slibu, kdežto pro společnost jako celek je tato kategorie přeci jen hůře uplatnitelná; atd. Ricoeur koncept narativní identity samozřejmě dále rozvíjí ve studii *Soi-même comme un autre*, nicméně předmět jejího zájmu leží především v identitě individuálního jedince. *Společenská* narativní identita jako taková zůstává načrtnuta, nakolik je mi známo, pouze na posledních stránkách *Času a vyprávění*. Přesto, jistý náznak její teorie můžeme najít v souboru Ricoeurových amerických přednášek *Lectures on Ideology and Utopia* z roku 1986. Zde předkládá tezi, podle níž trvání společenské identity v čase zajišťují ideologie, resp. jejich *integrativní* rysy: „la fonction essentielle d'une idéologie est de poser une identité, qu'il s'agisse de l'identité d'un groupe ou de celle d'un individu.“ PAUL RICOEUR, *L'Idéologie et l'utopie*, Paris 1997, str. 333. Následující úryvek ideologii a identitu ještě více vzájemně přibližuje: „Ce que suggère mon hypothèse, selon laquelle toute forme de domination implique au moins un élément lié à la tradition, c'est qu'un corps politique est régi non seulement par des règles d'efficacité technique mais aussi par la manière dont il s'identifie parmi les autres groupes. (...) ce peut être la première fonction d'un système idéologique que de préserver l'identité du groupe à travers le temps. Une communauté politique est un phénomène historique. C'est un processus cumulatif qui retient quelque chose de son passé et qui anticipe quelque chose de son futur. Un corps politique n'existe pas seulement dans le présent mais dans le passé et dans l'avenir et sa fonction est de relier le passé, le présent et l'avenir.“ Ibid., str. 278.

Nicméně i v *Soi-même comme un autre* můžeme hledat oporu pro naše další přemýšlení, například v pasážích, kde se struktura narativní identity připodobňuje struktuře zápletky vyprávění. „Est personnage celui qui fait l'action dans le récit. La catégorie du personnage est donc elle aussi une catégorie narrative et son rôle dans le récit relève de la même intelligence narrative que l'intrigue elle-même. (...) l'identité du personnage se comprend par transfert sur lui de l'opération de mise en intrigue d'abord appliqué à l'action racontée; le personnage (...) est lui-même mis en intrigue.“ PAUL RICOEUR, *Soi-même comme un autre*, Paris 2015 [1990], str. 170. To je důležitý postřeh pro způsob, jakým budeme rekonstruovat narativní identitu ze samotné konfigurace historického psaní, viz dále.

561 Srv. výše, str. 89.

Namísto jasného pokynu tvoří spíš soubor možností, dávají tvář prostoru zkušenosti, čímž nasměrovávají budoucnost skrze pole možného jednání v *historické přítomnosti*. Zkrátka a dobře, situují čtenáře v dějinách. Stejným dechem mu ale i říkají, *jak* se tyto dějiny dějí a *čím* jsou.

S tím, jak historie ve svých projevech postupuje od zakládajících příběhů ke kulturnímu tezauru, dochází ke dvěma posunům: jednak přesouvá svou evokativní sílu směrem od společenské identity k té individuální, jednak přestává přímočaře *sdělovat* příběh narativní identity, a namísto toho se uchyluje spíše k vytyčování jejího pole.

Zakládající příběhy národních dějiny, jaké se psaly v 19. století, dějinnou zápletku historických společenství formulovaly explicitně; a společně s tím i jejich identitu. Podobný účinek mají dodnes dost možná každé striktně *národní* dějiny, je-li jejich recepčním horizontem *moderní režim dějinnosti*, aspirující na kontinuální a lineární pokrok nesený ideou Národa. (Na Západě je dnes tato role přenechána snad už jen středoškolským učebnicím dějepisu.) Zápletky takových příběhů lze s jistou mírou shovívavosti ztotožnit se zápletkami narativní identity dotyčných společenství; jejich dějiny jsou zároveň i vyprávěním o jejich jedinečnosti. Jedná se však o velice tvrdé, doslovné provedení refigurace. Naopak dějiny, které se rozestoupí do velkého množství *historií*, tedy do specializovaných dějin, případových studií, biografii, dějin určitých epoch, stylů nebo institucí, se na tvorbě narativní identity podílejí méně přímočaře, subtilněji.

V první řadě poskytují onu velkou zápletku dějinného společenství pouze přeneseně, implicitně, odkazují k němu jako k jakémusi tušenému označovanému. Narativní identita je spíš latencí a potenciálem takových textů, než jejich explicitním sdělením. Zároveň s tím si dotyčné texty nemůžou tak otevřeně nárokovat jakoukoliv závaznost pro společenskou identitu. Nedokážou totiž převyprávět její dějiny v celku, sepnout její zápletku od začátku do konce. Nabízejí pouze dílčí epizody takového velkého vyprávění. Avšak i epizoda v sobě alespoň hypoteticky předznamenává celek příběhu, protože minimálně naznačuje, v jakých typech vyprávění se může octnout, případně jaké povahy tato vyprávění budou. (Mikrohistorická epizoda tak například předznamenává, že celek konfigurace nebude z žánru velkých měřítek.) V okamžiku absence velkého vyprávění však mizí i jistá vyčerpávající autoritativnost završené zápletky a otevírá se prostor pro hledání osobnějšího vztahu k dějinám. Modelový čtenář národních dějin se vždy v první řadě dozví, že jeho život a jeho doba jsou epizodou jednoho mohutného příběhu a jedné velké *kvazi*-postavy. V její absenci (či latenci) ale nezbyvá než se ptát, jaké časové horizonty klade vyprávění před recipienta nebo jaký prostor ponechává iniciativě. Mezi zakládajícími příběhy a specializovanými historiemi samozřejmě nelze hledat žádnou ostrou dichotomii. I velké národní dějiny si nesou svou bezprostřední časovou stopu: moderní režim dějinnosti může zavazovat k budoucí emancipaci stejně dobře jako hluše

konstatovat přítomnost – záleží na provedení a na recepční situaci. A každá dílčí historie, zopakujme, implicitně odkazuje k nějaké společenské narativní identitě, přičemž osobní identitě poskytuje vodítka pro identifikaci.

Nevyhnuli jsme se použití pojmu *kvazi*-postava a i naše vlastní úvahy ho už chvíli obkreslují. V jakém vztahu tedy stojí k narativní identitě? Připomeňme v první řadě, čím *kvazi*-postava je a čím není. Bývá totiž častým omylem komentátorů považovat každou synekdochu historického vyprávění za *kvazi*-postavu, a to jen protože představuje téma či subjekt dotyčných dějin. Tato unáhlená záměna se pak zpravidla týká předmětů specializovaných dějin, jako jsou instituce, vynálezy, epochy atp. Vývojový oblouk těchto fenoménů tvoří ale spíš *kvazi*-událost.⁵⁶² Jakkoliv jsou *kvazi*-postava s *kvazi*-událostí úzce propojené a v mnoha ohledech se překrývají, je důležité podržet i jejich distinkce. Prohlásit každou generalizaci, každý pojem či každou synekdochu historického vyprávění za *kvazi*-postavu se rovná tomu zaměnit ji za postavu vyprávění tak vůbec. Výše jsme s Didierem Costem konstatovali, že jako postava se dokážou chovat jak jedinci, tak nadosobní síly, záleží pouze na konkrétní funkci dotyčné postavy v syntaxi vyprávění. *Kvazi*-postava k postavám vyprávění odkazuje, ale není s nimi totožná (neboť pak by neměl prefix *kvazi* žádné opodstatnění). Pro Ricoeura, který v tomto vychází z Maurice Mandelbauma, se *kvazi*-postava překrývá s pojmem *společnosti*, resp. s *entitami participativní příslušnosti* (či prvořadými historickými entitami). Tím jsou na mysli konkrétní lidské kolektivy jako třída, etnikum nebo národ.⁵⁶³ Teprve od těchto společenství jsou odvozovány entity vyšších řádů (jako třeba umění, imperialismus, globalizace); *kvazi*-postavy tvoří jejich mimetický zdroj. Jinými slovy, druho- a třetířadým entitám specializovaných dějin rozumíme jenom skrze jejich zakotvení ve společenském bytí, které zase zprostředkovaně odkazuje ke konkrétnímu jednání a trpění jednotlivců.

Kvazi-postava se tedy nepodobá ani tak fenoménu *pojmu*, s nímž bývá zaměňována, jako spíš narativní identitě. Jednak je synonymická s určitým společenstvím, jednak se rozkládá na půdorysu zápletky.⁵⁶⁴ Na rétorické rovině pak vůči sobě identita i postava zaujímají proměnlivý vztah.

Vrátíme-li se k příkladu národních dějin, potom zde se oba rozměry *de facto* překrývají. Entita národa představuje označující i označované nacionální historie; je předmětem popisu i vůdčí ideou zápletky. Tvoří referenční pole textu, ale i etický pokyn; je příběhem i jeho pointou. Příběh nesoucí *kvazi*-postavu a narativní identita jakožto jeho sdělení se zde nacházejí v *zákrytu*. K tomu

562 Ricoeur mezi *kvazi*-události řadí třeba *zápas* mezi různými pojetími času (tj. zápas času obchodníků s časem církve), dále *proměny* středověkého učení o třech stavech a konečně *střet* ideologických fantazmat během Velké francouzské revoluce. Událost označuje vývojový oblouk v čase. RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, str. 304-312.

563 Ricoeurovy argumenty *ibid.*, str. 270-279. Naše shrnutí viz výše, str. 22-27.

564 Sám Ricoeur si této podobnosti všiml, když napsal: „Narativní identita je stále identitou určité osoby či postavy anebo i konkrétních kolektivních entit, jež mohou být povýšeny do roviny *kvazi*-postavy.“ RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, str. 366. Dále tento postřeh ale nerozvedl.

nepochybně přispívá i ta skutečnost, že klasické národní dějiny 19. století předkládaly minulost jako scelený, sevřený narativ. Po formální stránce byly konfigurovány jakožto „metanarace“, jak je nazval Jean-François Lyotard.⁵⁶⁵ Míra uzavřenosti a scelenosti, jakou se vyznačují *metanarace*, se však v pozdější historiografii objevuje už jen málokdy: buďto kapitulovala před neredukovatelností archivu a synoptické národní dějiny rozdrobila do desítek svazků, zatížených mnoha dílčími, specializovanými perspektivami; anebo prostě projekt velkého národního vyprávění prohlásila za nežádoucí – ať už eticky, nebo epistemologicky. Ať tak či onak, uzavření dějinného vyprávění do *totální* zápletky rovněž vytváří časovost svého druhu, neboť nabízí představu zbadatelného, sémanticky vypointovaného času. Není těžké v něm pak situovat i čtenáře. Sevřenost *metanarací* budí dojem, jako by příběh *kvazi*-postavy těsně přiléhal k zápletky narativní identity. To ve výsledku umožňuje relativně přímočarou identifikaci čtenáře s vyprávěním.

Ovšem tím se časový potenciál klasických historických děl zdaleka nevyčerpává. Co když totiž vyprávěním národních dějin listuje čtenář, který se s daným společenstvím neidentifikuje? Pak mu zajisté přinese potěšení a poučení plynoucí z figury exotismu. Nicméně i toto veskrze mimoběžné čtení může formovat recipientovu narativní identitu. Pokud se čtenář neztotožní s konkrétním národem, pořád se může ztotožnit se samotnou ideou národa. Nebo může přijmout za své ono teleologické a totalizující nazírání času, jež bylo pro předminulé století typické. Může si nakonec odnést jen ideu pokroku v čase či vědomí vlastní schopnosti intervenovat v dějinách – tedy moderní vnímání času.⁵⁶⁶ Zkrátka a dobře, když se čtenář neidentifikuje s obsahem příběhu, s jeho *kvazi*-postavou, stále se může inspirovat tím, *jak* je příběh vystaven. Narativní identita není jen dílem předem připravených příběhů o dějinných společenstvích, s nimiž by se dalo přímočaře ztotožnit. Nacházíme ji implicitně přítomnou v každém historickém psaní, a to ve způsobu, jímž vyprávění strukturuje svůj čas a potažmo dává prostor k jednání. Narativní identita je totiž, jak říká Ricoeur, oním *kdo* nějakého jednání, jeho subjektem, a tudíž je synonymická s iniciativou či její nemožností.

Právě proto jsme mohli při čtení *výchozího stylu* napsat, že rétorika posloupnosti a výčtu paralyzuje čtenářovu schopnost dějinné sebeprojekce. Absence metody, pojmů či jiného než krátkého trvání totiž vedla k oné všeprostupující atemporálnosti dějin, k jejich nivelizaci, k rušení vzdáleností a k ironické repetitivnosti událostí.⁵⁶⁷ Co si z toho má vzít recipient pro svou narativní

565 JEAN-FRANÇOIS LYOTARD, *O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem: postmoderní situace*, Praha 1993. Právě tímto zcela specifickým a historicky unikátním stylem psaní se zabývá Hayden White na stránkách *Metahistorie*. *Metanarace* jsou však dobově jedinečné texty a pro žánr historiografie jako takový nereprezentativní. I proto jsme druhou část této práce věnovali textům historicky relativně nedávným nebo současným a s větším stylovým rozpětím.

566 Viz REINHART KOSELLECK, *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*, New York 2004; KARL R. POPPER, *Bída historicismu*, Praha 2000.

567 Viz kap. „Výchozí styl“, str. 205 *et passim*.

identitu? Snad jen sdělení, že dějiny se dějí v politických kuloárech a na bitevních polích a že lidé jsou a vždycky byli stejní, protože instituce jejich životů se nemění. Jsou to dějiny, ze kterých nelze získat produktivní poučení, protože žádná fakta se v nich neopakují dvakrát, a tak je ani není možné zobecnit. Jsou to dějiny, v nichž je čtenář vždy „pozdě příchozím“ – odehrály se před ním, bez jeho přičinění, za něj. Nazvali jsme to falešnou mimetickou blízkostí, jež maskuje faktické odcizení minulosti.

Na identitu lze ale apelovat i volbou narativního hlasu. Třeba když namísto heterodiegetického vypravěče začne vystupovat vypravěč homodiegetický – tedy když se sami historici situují do svého vyprávění. Viděli jsme to u Simona Schamy nebo Ivana Jablonky. *Krajina a paměť* pojednává o přežívání, přetrvávání mýtů, o jejich neustále rekurenci, jejich dlouhém životě. Tím, že Schama vstupuje do vyprávění a manifestuje sílu mýtů i na sobě, prodlužuje trvání *kvazi*-události své knihy až do narativní přítomnosti vypravěčova vypovídání – a jakožto historický autor a náš současník až do naší dějinné přítomnosti. Homodiegetičnost vypravěče tak pointuje jednu z hlavních tezí *Krajiny a paměti*, jíž je přesvědčení o setrvalé současnosti mýtů. Navíc, vstupuje-li historik do žánru historického vyprávění jakožto jeho vypravěč (a de facto i postava), sám se tím situuje na astronomickou osu času. Takovým krokem je čtenář ještě více vtahován do textu. S historikem totiž obývá stejný svět a naznačuje se mu tak, že není o nic méně poplatný dějinám než sám autor. A stejně jako on žije v éře, kterou sice může považovat za současnou, ale která přitom není ničím víc než hypertextem sedimentovaných dějin. Narativní identita nabízená *Krajinou a pamětí* je pevně zakořeněna ve vrstevnaté půdě minulosti. Nadto má tu zvláštnost, že představuje identitu kolektivní, a to aniž by se explicitně dovolávala nějakého konkrétního dějinného společenství (či *kvazi*-postavy). Tím je zde totiž lidstvo tak vůbec (nebo alespoň obyvatelstvo Západu), díky čemuž Schamova kniha hraničí s antropologickou studií.

Jablonkovo vyprávění volí jinou cestu, spočívající ve splétání velkých a malých dějin do jednoho jediného tkaniva. V *Historii prarodičů* tak na jednu stranu vystupují Dějiny s velkým D, jež se manifestují jako velké pojmy a nadosobní síly či jako kolektivní, sociologická zkušenost. Jejich nejdramatičtější projevem je pak drtivý postup „mašiny dějin“ a jejich hrůz. Na stranu druhou se zde setkáváme s biografií dvou bezvýznamných, málem anonymních osob a jejich nešťastným osudem. V průběhu vyprávění se pak malé postavy s velkými Dějinami prostupují; jsou jejich zdrojem i obětí, objektem i subjektem, vzdorují jim, přechájejí před nimi a podléhají jim. Homodiegetický vypravěč Jablonka podniká svůj výzkum z titulu potomka, který chce prarodiče vyrvat spárům zapomnění. Jejich příběh je i jeho příběhem, čímž kniha získává nepopíratelný autobiografický akcent. Neštěstí dvou malých lidí, ne nepodobné tomu, jaké za války potkalo

nesčetně dalších, se díky osobnímu vkladu autora stává intimní tragédií, jejíž význam pro mikrokosmos jedné rodiny převyšuje obecnou a anonymizující hrůzu velkých dějin. Osud Jablonkových prarodičů je jak zhmotněním a projevem pochodu Dějin, tak i autonomní zkušeností konkrétních lidí, jimž mohou být nějaké velké dějiny lhostejné. Intimní perspektiva jedné rodiny nám „propůjčuje oči k vidění a k pláči“, jak by řekl Ricoeur. Mimetizuje hrůzy Dějin, jež lze tak vnímat a chápat skrze individuální utrpení. Této perspektivy by se přitom bez homodiegetického vypravěče-historika, pro něhož se jedná o osobní hledání, dosáhlo jen stěží. Přítomnost vypravěče v příběhu čtenáři zprostředkovává bolest dějin. Ta se tak může stát i jeho svědomím, součástí jeho narativní identity. Takové, která dějiny drží v patrnosti jako memento.

Doposud uvedené příklady se vyznačovaly spíše tendencí čtenáře v dějinách *situovat*. Národní dějiny, dějiny prodchnuté mýty i dějiny plné bolesti poskytují historickému času jeho sémantickou plnost a narativní identitu vymezují jaksí zvnějšku, svým kontextem – tím, že ji kladou do prostoru, jenž vytyčuje její možnosti. Historie psané ve velkém a malém měřítku pak ukazují ještě jeden způsob, jak narativní identitu evokovat, neboť svým stylem rozvrhují možnosti individuální *iniciativy*. Na straně velkých dějin tedy ve svém maximalistickém provedení stojí dějinná *bioidentita*, jež člověka pojímá jen jako masového aktéra, jako živel, který působí ve své kvantitě a kvantitativně se též projevuje. Takovému pojetí pak pomyslně vzdorovali mikrohistorici, ukazující jedince v jejich otevřené (historické) přítomnosti, schopné individuálního a účinného jednání, jež „masovým“ dějinám vzdoruje.

Kolaps Jareda Diamonda a *Maps of Time* Davida Christiana se svým antropologizujícím přístupem, masivními demografickými statistikami, kvazi-nomologickými zákony a environmentálním determinismem vnímají lidstvo především jako kolektivního aktéra. Individuální bytí pro ně zkrátka není předmětem historie (jakkoliv pro Diamonda se může stát příkladem krutého dopadu těchto dějin). Nejmenší jednotku lidského konání tvoří civilizace. Ta sice může být klidně tak malá jako nějaké ostrovní společenství, nicméně stále platí, že rozhodujícím hybatelem jejího jednání nebude individuální akce, ale soubor institucí, jež ji formují. V žánru *big history* se pak jedná o jednání, čili o to, co posouvá zápletku kupředu, stávají trendy a struktury velmi dlouhého trvání, jako například pozvolný technický, komunikační nebo hospodářský vývoj. Není divu, že aktéry se zde stávají obři jako Afro-Eurasie či Amerika, anebo rovnou celý lidský druh, *homo sapiens*. Lidské jednání představuje jen epifanii struktur – přírodní prostředí nedevastujeme individuálně, ale jako živel; zabýváme se nikoliv v jednotlivých potyčkách, bitvách a válkách, ale skrze stále brutálněji se projevující instituci války.⁵⁶⁸ V perspektivě *big history* zkrátka zapálená cigareta nikdy není

⁵⁶⁸ Je jaksí příznačné, že projekt *big history* obecně a Davida Christiana konkrétně si oblíbil například Bill Gates, tedy člověk, který se skrze své nemimetické bohatství sám stává spíš dějinnou silou než jen jedním z multimiliardářů. Je

projevem individuální tělesné vášně nebo zlozvyku, ale participací na statistikách výskytu karcinogenních onemocnění či ukazatelem profitu tabákového průmyslu.

Narativní identita nabízená mikrohistorií takovému pojetí svými mnohými rétorickými prostředky vzdoruje. Její příběhy se odvíjejí v otevřené perspektivě, čímž evokují dezorientovaný pohled jedince vprostřed situace. Vybírají si okrajová, marginální, upozaděná a vyčnívající témata, čímž jen stvrzují neredukovatelnost partikulárního faktu, *realismus dějin* i *přemíru archivu*. Vyprávějí o malých, běžných lidech, zajímají se o každodennost, o jedince a jejich individuální životy, a bezděčně tak rozrušují homogenost či totálnost velkých pojmů. Neustálým tékáním mezi měřítky relativizují samovolný, jakoby nezastavitelný pochod velkých dějin, které tím stavějí zpět na nohy, zapouštějí je do „půdy historie“. *Kvazi*-postavou mikrohistorických vyprávění však nejsou národy, etnika ani třídy. Jako by mikrohistorie adresovaly lidství tak vůbec, avšak ne skrze nadčasové antropologické kategorie, ale v jakési historizující humanistické etice. To je dobře vidět na *Návratu Martina Guerra*. Příběh Arnauda du Tilha a jeho ženy Bertrande totiž vzdoroval společenským očekáváním (a potažmo Dějinám) své doby, stejně jako to činí dnes. Nabízí tak univerzální poselství o možnosti vymanit se z dobových konvencí a najít si svůj osobní prostor svobody. Je to podobně nadčasová lekce jako ty, které dodnes čerpáme z dalších, skoro pět set let starých příběhů, ať už *Dona Quijota*, *Gargantuy a Pantagruela*, nebo třeba *Hamleta*. Podobná poučení nám můžou dát i mlynář Menocchio, jenž úměrně tomu, jak se snažil porozumět světu, mu vtiskl svou vlastní tvář; nebo Leviho Piemontě, kteří zase odolávali nepřízní osudu i velkým dějinným pohybům, jež slyšeli přicházet zpoza horizontu. *Kvazi*-postava se v těchto případech přes svou univerzálnost paradoxně stává velmi osobní a intimní, snadno přenositelnou do individuální zkušenosti čtenáře. Apeluje jak na společenskou narativní identitu, tak tu individuální, již může emancipovat (a jež je podobná univerzálnímu „člověku“, na něhož se obrací román). Anebo ji skrze figuru exotismu dokáže alespoň negativně vymezit a skrze to, čím není, nově pojmenovat to, čím je; zcela v duchu Sarterovy maximy *člověk je tím, kým není*.

Zastavme se na závěr tohoto oddílu ještě u rolí, které ve struktuře vyprávění postupně sehrávají *kvazi*-postava, čtenář a narativní identita.⁵⁶⁹ Jak plyne z logiky věci, *kvazi*-postava je z řádu *mimésis*

to patrně i z planetárního záběru jeho charitativních činností, které se nezaměřují na nic menšího než na celé kontinenty (Afriku) a cílí především na masové jevy a na statisticky signifikantní ukazatele (AIDS, tuberkulózu, malárii; ale třeba i na vynález nového typu latriny, jež by zužitkovávala lidský odpad, a mitigovala tak lidskou stopu na planetě). Kdo jiný se má nakonec potýkat s nadindividuálními, masovými jevy než nadlidská osoba? K pojítku mezi Gatesem a Christianem viz např. *The Big History Project*, který spolu založili: www.bighistoryproject.com, poslední náhled 3. 9. 2021.

569 Co se pojmu čtenáře týče, pro následující úvahu si vypůjčíme nomenklaturu používanou Jamesem Phelanem. Ten kombinuje přístupy Geralda Prince a Petera Rabinowitze a na straně recipienta postupně rozlišuje fyzického čtenáře (readers, receivers), implicitního čtenáře (addressee) a adresáta oslovovaného vypravěčem (narratees, enunciates); ty mají své protějšky v „autorském publiku“ (authorial audience), „vypravěčově publiku“ (narrative audience) a modelovém „ideálním narativním publiku“. PHELAN, *Narrative as Rhetoric*, kap. 7, zvláště str. 139-140.

II, zatímco narativní identita náleží k *mimésis* III. Jaké místo zde má čtenář? Záleží na tom, jak moc ho budeme fixovat na konfiguraci psaním. V textocentričtějším, boothovském pojetí je implicitní čtenář spíše souborem pokynů vydávaných textem. Pak by byla narativní identita „zapsána“ už v *kvazi*-postavě, která by čtenáře vedla k jejímu dešifrování, potažmo k rozpoznání těch rysů zápletky, které ji nesou a jako takovou dávají zakoušet. Vzhledem k mimetickému zdroji *kvazi*-postavy i k refigurované povaze narativní identity zde však hrozí nebezpečí, že příliš textocentricky pojatá teorie recepce nebude dostačovat. *Kvazi*-postava by se totiž rychle mohla překloupat v postavu tak vůbec – ačkoliv, jak jsme výše uvedli, v syntaxi vyprávění jí často ani být nemusí. Narativní identita by se pak snadno mohla smrsknout na pouhou funkci zápletky a paradoxně se stát nerozeznatelnou od *kvazi*-postavy. Ta ale neplní ani tak funkci postavy nebo pointy, jako spíše roli mimetického svorníku vyprávění. Narativní identita se pak sice na jednu stranu rekonstruuje převážně ze znaků časové implikace, jak jim figurace s explikací dávají vyvstat, ale právě proto, aby byla od časové implikace rozlišitelná, je potřeba ji vyvést zpoza textu. Upřeme tedy zrak spíše k Phelanovi s Costem, pro něž je akt čtení aktem dialogickým či aktem komunikace.

Má-li být konfrontace recipienta s historiografií hrou očekávání a jejich zklamávání či naplňování, pak se zdá, že konstruování narativní identity *patří při recepci historického diskurzu už k čtenářským očekáváním*. Zde lze jistě namítnout, že zatímco (implicitní) čtenářství textu v jistém slova smyslu předchází (byť i jako čtenářská zkušenost), narativní identita je přece nesena až příběhem, strukturou zápletky. Lapidárněji řečeno, jedno je *před* textem, druhé *za* textem. Jak se tedy narativní identita jakožto výsledek čtení může klást *zároveň* jako jeho očekávání? Odpověď by mohla být následující: skutečnost, že se nacházíme na poli historického diskurzu, mění i pravidla čtenářství, jejichž součástí se nevyhnutelně stávají i prvky refigurace.⁵⁷⁰ Narativní identita a dějinné vědomí, zkrátka, *tvorí* součást recepčního očekávání historiografického textu. Historické psaní tím, že je nesené zastupujícím reprezentováním na základě stopy, vydává čtenáři pokyn ke změně perspektivy. Nastoluje zcela specifickou recepční situaci.⁵⁷¹ V jejím rámci se pak na jedné straně

570 *Historické* refigurace, nutno dodat, protože refigurace jako taková je vlastní oběma dvěma velkým žánrům vyprávění. Připomeňme však, že ta historická je vázána elementem stopy a nutností vepisovat se na osu astronomického času. Dějinné vědomí, rekonstruované na základě historického psaní, je jinými slovy časovým horizontem *tohoto* světa, po němž jako čtenáři kráčíme. (Což neznamená, že vjem dějinnosti nelze dalším čtením opravovat nebo že není zprostředkován nástroji imaginace.)

571 Už Ivan Jablonka si všiml specifického typu čtenářských očekávání, jež se pojí se společenskými vědami a zvláště pak historiografií. Jedná se o vůli k *pravdivému* porozumění světu. „Il n'y a pas une fiction ‚pour la littérature‘ et des fictions ‚pour les sciences sociales‘: il y a des fictions plus ou moins captées par le raisonnement historique, plus ou moins employées à rechercher le vrai.“ JABLONKA, *L'histoire est une littérature contemporaine*, str. 210-211. Ve stejném duchu hovoří Ricoeur, když píše: „À la différence du pacte entre un auteur et un lecteur de fiction qui repose sur la double convention de suspendre l'attente de toute description d'un réel extralinguistique et, en contrepartie, de retenir l'intérêt du lecteur, l'auteur et le lecteur d'un texte historique conviennent qu'il sera traité de situations, d'événements, d'enchaînements, de personnages qui ont réellement existé auparavant, c'est-à-dire avant que récit en soit fait, l'intérêt ou le plaisir de lecture venant comme par surcroît.“ RICOEUR, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, Paris 2000, str. 359.

spínají nástroje *kvazi-vyprávění*, na straně druhé vznikají očekávání, jež ústí v refiguraci nějaké narativní identity a dějinného vědomí. *Historie je tedy nejen vyprávěním svého druhu, ale předpokládá i specifický režim čtení.*

Jakmile fyzický čtenář (*reader, authorial audience*) rozpozná, že drží v ruce historický text, mění i svou recepční strategii. K tomuto poznání samozřejmě dojde skrze pokyny textu (jež dostává jako implicitní čtenář, *addressee* či *narrative audience*). Mezi ty patří i sama struktura *kvazi-vyprávění*, tedy takového vyprávění, jež se opírá o stopy, pročez zároveň vypráví i vysvětluje. Je to zároveň odkaz ke *kvazi*-postavě, tedy lidským společenstvím, co dává pokyn k rekonstrukci nějaké *dějinné* narativní identity. V případě té mimořádné konjunkce, kdy si příslušník určité společnosti čte dějiny své vlastní skupiny, se postava, čtenářství i identita jaksi vzájemně zasouvají a překrývají. *Autorské* či *vypravěčovo publikum* se stávají modelovými čtenáři (*naratees, ideal narrative audience*). Pro historii je ale přeci jen typičtější zaujetí distance – ať už geografické (když si čteme o cizích společnostech) nebo časové (čteme-li si třeba o středověku nebo antice). Výskyt *kvazi*-postavy pak není ani tak vodítkem pro identifikaci s nějakou narativní identitou, jako spíš pokynem k zaujetí specifické recepční situace. Takové, při níž čtenář bezděky refiguruje narativní identitu a dějinné vědomí a zaměřuje svou čtenářskou orientaci na ten typ znaků, jež vystupují v podobě figurace, explikace a časové implikace.

Nabízíme tedy tezi, podle níž je čtení historie zatíženo specifickým žánrovým apriori. To potom tvoří jakýsi kontext čtení historiografie, bání, která se nad ním klene. Zkusme se na závěr ve světle této hypotézy ještě jednou zamyslet nad tím, co to znamená pro samotné historické psaní.

Žánry historie

Ve druhé, interpretační části této práce mohlo budit jisté rozpaky, že jsme vedle sebe kladli mnohdy nesourodé texty jako vzájemně ekvivalentní. Vysokoškolskou učebnici, texty určené širší veřejnosti nebo soubory přednášek jsme četli společně s monografiemi, národní dějiny s dějinami obecnými či univerzálními, specializované dějiny s dějinami společností. Nyní nastal čas tento postup obhájit.

Historické psaní je definováno svými ontologickými zdroji v historickém *třetím čase*, což se otiskuje do jeho specifické konfigurace. Ta dává čtenáři signály, podle kterých má zaujmout jistou recepční strategii, jisté čtenářské apriori. To předpokládá, že konečnou referencí historie je dějinný

čas, tj. události zapsané na astronomické ose času a jejich sémanticky nasycené zřetězení. Fenomenálně se tato reference propisuje do dějinného vědomí a společenské narativní identity, jak je recipient refiguruje. Historické vyprávění se tedy vždy v první řadě vztahuje k faktu svého zapuštění v historické temporalitě; vždy se odehrává pod hvězdnou oblohou astronomického času. Na epistemologické rovině to vede k onomu mnohokrát připomínanému *předělu*: historiografie je zakořeněna ve stopách, a proto jsou její jednotlivá vyprávění vzájemně porovnatelná; má pravdivostní pretenci, aspiruje na realismus archivu, je vedena snem objektivity. Jakožto zastupující reprezentování se napřahuje k dokumentům, potažmo ke křížení času lidského a času přírody. Tento náprah lze reprezentovat pouze prostřednictvím konfigurace, jež se pro nás stává čitelnou až skrze svou specifickou refiguraci. Významu historického díla tak vždy rozumíme *vzhledem k* této refiguraci, jež je apriori jeho přečtení. Historiografie se píše v prostoru vytyčeném historickým časem, měřítkem jejího smyslu se pak nevyhnutelně stávají narativní identita a dějinné vědomí. Anebo ještě jinak: zatímco referencí historického textu musí být historická temporalita, čteme ho na pozadí *dějin*, prismaticem dějin a skrze dějiny.

Tím nejzazším sdělením každého historického psaní je nakonec všeobjímající časovost dějinnosti, resp. dějinnost jakožto *kolektivní singulár*. Tím či oním způsobem na ni aspirují všechny historické texty, tím či oním způsobem ji všechny sdělují, vepisují se do ní, a to čistě z té logiky, že jsou vyprávěním na základě stop. Dějinnost je jejich společným měřítkem. Zkusme se proto nyní zamyslet nad historickými žánry nikoliv prismaticem jejich tematického záběru, publika, jemuž jsou určeny, nebo, abychom tak řekli, optikou „literárněhistorických“ kritérií, ale podle vztahu, který navazují s touto velkou všeobjímající dějinností tak vůbec. Rozdíl mezi synopticky pojatými univerzálními dějinami, národními dějinami, dějinami nějaké epochy, specializovanými dějinami a historickou případovou studií totiž nespočívá ani tak v míře jejich záběru, v jejich rozsahu a rozpětí, ale v jejich *vzdálenosti* od onoho kolektivního singuláru. Uvedené žánry se pak budou lišit především tím, jak silně se dovolávají dějinného vědomí, jak moc explicitně nebo latentně je v nich formulováno; jinými slovy tím, jak zřetelně jsou *historické*.

Pro vyjádření proměnlivé vzdálenosti historických textů od dějinnosti jakožto kolektivního singuláru si můžeme vypůjčit distinkci, kterou Ricoeur zavádí ve svých pozdních úvahách o epistemologii historie.⁵⁷² Když se s desetiletým odstupem od napsání *Času a vyprávění* začal vracet k problémům historických věd, pojal je nově jako třífázový proces, rozvíjející se v krocích *výzkumu*, *vysvětlení* nebo *porozumění* a *zápisu*. První krok se soustředí na sběr a kritické

572 PAUL RICOEUR, *Philosophies critiques de l'histoire: recherche, explication, écriture*, Philosophical Problems Today 1, 1994, str. 139-201; též, *Histoire et rhétorique*, Diogène 168, octobre-décembre, 1994. str. 9-26; a pak samozřejmě druhá část též, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, str. 167-369.

zhodnocení pramenů, stop a svědectví, na práci s dokumenty, zkrátka na konstituci faktů. Ve druhém kroku se mezi fakty vytvářejí logické vazby, přičítá se jim singulární kauzalita (tedy vnitřní pravděpodobnost nějaké ohraničené situace), zapojuje se metodologický aparát historie. Třetím krokem se dosavadní historikův postup stává reprezentovatelným, odívá se do tropů, do své jazykové (kon)figurace, činí se komunikovatelným. Zároveň je třeba mít na paměti, že se zde, podobně jako je tomu u kruhu tří *mimésis*, nejedná o tři fáze následující v čase za sebou. Každý krok předpokládá ten následující, navzájem se anticipují, odrážejí jeden v druhém, rostou z fází předchozích. Jedná se tak o jediný, souběžný proces, rozvíjející se simultánně na vícero úrovních. Tento synchronní rys struktury historické práce je podstatný a ještě se k němu vrátíme.

V raných fázích těchto úvah Ricoeur dotyčný triptych přirovnával k postupu známému z klasické rétoriky. Dokumentární výzkum, vysvětlení a zápis (*recherche documentaire, explication, écriture*) tak měly nacházet svůj odraz v trojici *inventio, dispositio* či *composito a elocutio*.⁵⁷³ *Inventio* se podobá dokumentární fázi v tom ohledu, že se rovněž jedná o shromažďování zdrojů, vedené snahou o přesvědčení publika. Fakt, že má *inventio* účel, který je samé přesahuje, je přitom zásadní. Podobně jako se argumenty dávají dohromady kvůli tomu, aby posloužily rétorově *compositio*, jeho diskurzu a kauze, k níž chce přesvědčit, historici shromažďují dokumenty proto, aby jejich prostřednictvím mohli vysvětlovat. „Recherche et explication apparaissent dès lors comme des opérations complémentaires, comme si *inventio* et *compositio* s'enchevêtraient dans la notion englobante de recherche historique.“ Tento řetězec je posléze možné protáhnout až k aktu reprezentace či zapsání. Citace pokračuje následovně: „À quoi il faudra ajouter plus tard qu'une hypothèse explicative est aussi un schème éventuel d'écriture, et qu'ainsi explication et écriture – parentes de la *compositio* et de l'*elocutio* – président conjointement à cette *inventio* qui prend en histoire la forme de la critique des sources et vise à l'évidence documentaire.“⁵⁷⁴

Dokumentární výzkum neboli *inventio* je tedy nesen už nějakým záměrem, historik se k němu obrací s intencí něco vysvětlit, něčemu porozumět. Fáze vysvětlení-porozumění či *dispositio-compositio* pak nese rysy zápletky, čímž předznamenává fázi závěrečnou, tropologickou. Lze postupovat ale i naopak: potřeba vyprávět nějaký příběh či porozumět určitým událostem minulosti vede ke snaze je vysvětlit, najít jejich vnitřní logiku či pravděpodobnost. Ty nakonec nacházejí svou oporu v dokumentech a ve faktech. Strukturou historické epistemologie tak lze procházet oběma směry, je vnitřně propletená a jednotlivé její složky se vzájemně podmiňují či předpokládají. Ricoeur opakovaně připomíná, že „nul ne consulte une archive sans projet d'explication, sans

573 RICOEUR, *Histoire et rhétorique*, str. 11-20.

574 Ibid., str. 12-13.

hypothèse de compréhension; et nul ne s'emploie à expliquer un cours d'événements sans recourir à une mise en forme littéraire expresse de caractère narratif, rhétorique ou imaginaire."⁵⁷⁵

Zatímco v člancích z 90. let Ricoeur ještě nazýval třetí fázi *écriture*, v *La mémoire, l'histoire, l'oubli* už od tohoto slova upouští a mluví raději o *représentaci* obecně. *Écriture* jsou totiž tím či oním způsobem všechny tři fáze, všechny jsou vstupem historie za práh jazyka, od archivních dokumentů či stop konstatovaných ve faktech až po závěrečnou textovou reprezentaci. Tato změna slovníku jen podtrhuje skutečnost, že postup od pramenů přes vysvětlení-porozumění po reprezentaci je jedním jediným celkem, souběžnou činností. Triptych historické epistemologie naplňuje jediný *program*, je veden či prodchnut touž intencí, nesen stejným *étosem*.

Spojme nyní Ricoeurovy pozdní úvahy o historické epistemologii s naší vlastní rétorikou historického diskurzu. Rozdělení historických operací do tří kroků nám přitom v našem dalším postupu poslouží pouze jako myšlenková metafora. Mezi historií-vědou, štěpící se na jednotlivé fáze, a dělením *historiografie* na dílčí historické žánry nicméně existuje několik významných analogií. Ty spočívají ve vnitřním členění historického psaní, v proměnlivé vzdálenosti mezi konkrétními žánry a klenbou dějinného pole na pozadí, a konečně ve hře vzájemného odkazování mezi jednotlivými žánry.

Tři fáze historické epistemologie sevřené jednotou svého programu podle nás nacházejí svou první analogii v rozmanitosti historiografického psaní. Tedy ve skutečnosti, že se historické vyprávění rozpadá do různých žánrů, jež kladou odlišný důraz na shromažďování faktů nebo na rovinu vysvětlení, přičemž operují s různou mírou narativity. Zároveň jsou ale všechny prodchnuté intencí dějinnosti, tj. všechny se napřahují k *jedněm* dějinám jakožto kolektivnímu singuláru. S jistou nadsázkou by se tak dalo po vzoru Ricoeurova trojného členění mluvit o *historii dokumentů*, o vysvětlující *historii metody* a o *vyprávěcí historii*. Na tento nápad nás přivedl sám Ricoeur, když ve svém prvním článku, kde o trojici výzkumu-vysvětlení-zápisu hovořil, zmínil existenci jisté „detailní historie“. „L'histoire des détails n'est peut-être pas encore digne d'être appelée histoire, mais elle constitue au moins une étape, celle des fiches, si l'on veut, où l'historien n'a encore qu'une hypothèse concernant la narration finale, mais dispose d'une collection de propositions énonçant des faits...“⁵⁷⁶ V této rané úvaze vyjadřuje pochybnosti, zdali je takový typ historiografie vůbec namíste nazývat historií. Na příslušném místě jsme tyto pochyby odmítli s tím, že by se tak z těla historie vyloučila podstatná část textů.⁵⁷⁷ Lpěli jsme na tom, že i detailní historií se píše historie, neboť i

575 RICOEUR, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, str. 170.

576 Týž, *Philosophies critiques de l'histoire*, str. 144.

577 Viz kap. „Výchozí styl“, str. 185-186.

tento žánr si zachovává zcela specifickou schopnost refigurace. Nyní je prostor toto naše rozhodnutí lépe rozvést.

Jak tedy vypadá detailní historie či *historie dokumentů* v praxi? Jedná se o jakýsi výchozí stav historiografie, který už je ale povýšen nad pouhý záznam svědectví, nad pouhý dokument či kroniku, jak o nich mluví Hayden White. Do tohoto žánru budou nepochybně spadat všechny výzkumné studie, archeologické zprávy, retrospektivy událostí, biografické rekonstrukce, rekapitulace kauzálních řetězců či prostá komparatistika, tedy všechny texty, jež odpovídají na otázky „Co se stalo?“ a „Jak se to stalo?“ Tomuto žánru nepochybně dominuje formát článku a specializované časopisy či tematické sborníky jsou ho plné. Bezesporu vládne i vysokoškolským skriptům. Rozměr textu ale není jeho určující vlastností. Prosté zřetězení *toho, co se stalo*, může hypertrofovat třeba i do velikosti a tematické soustředěnosti monografie. Pozorný čtenář zde již bezpochyby rozpoznal *výchozí styl*. Ten je de facto excesem žánru historie dokumentů. Zakládá se na nekončící kumulaci primárních faktů a na neustálém anulování vyprávění, jež se spontánně tvoří tím, jak posloupnost a výčet latentně sprádají zápletku. Záměrný metodologický agnosticismus pozitivistů, kteří ignorují či uhýbají před použitím *pojmu*, brání posloupnostem a výčtům v tom, aby zformovaly vyprávění. Tím, že ignorují velké koncepty, ideální typy, koligační pojmy atp., znemožňují překlenutí partikulární události středním nebo dlouhým trváním, sabotují tvorbu sérií a ve výsledku zamezují zřetězení epizod do smysluplné narace. Výsledkem je jakási nečasová repetice a onen paralyzující, ironický pocit z dějin.

Historie metody (ve smyslu metodické historie) odpovídá na otázku „Proč se věci staly tak, jak se staly?“ Jedná se pravděpodobně o dominující žánr historie, ale nebylo tomu tak vždy. Sem budou spadat všechny specializované dějiny, historie dílčích jevů a fenoménů – dějiny mentalit, dějiny nástupu modernity, dějiny globalizace, dějiny říší atd. Historie metody vysvětlují průběh určitých segmentů minulosti a navazují v nich nit singulární kauzality. Dobrým příkladem je *Velká divergence*. Kenneth Pomeranz se ve své velké tezi o původu moderního světa omezuje na nástup průmyslové revoluce a ještě konkrétněji na její hospodářské a institucionální předpoklady. Skrze rastr *malthuziánských nezbytností* provádí velkolepou komparatistiku obou konců Eurasie, zároveň tím ale převádí, možná až redukuje všechna fakta na společný jmenovatel. Metodou Pomeranze je jednak hospodářská komparatistika, jednak ideologická kritika pojmů, která mu umožňuje opustit zkosnatělá schémata západní historiografie a nově je rekonfigurovat. Důsledným opakováním těchto metodických kroků postupně zpochybňuje a přestavuje „narativní substance“ Východu a Západu, respektive průmyslové revoluce, modernity a částečně i kapitalismu. Spolu s tím mu pod rukama vzniká nový typ kauzality, v níž nehrají primární roli ani tak instituce kapitalismu nebo

protestantská teologie, ale spíš uhlí a kolonie jakožto hypostáze energie a půdy. A nová kauzalita tvoří i novou zápletku a potažmo i nové vyprávění.

Tím se pozvolna dostáváme k poslednímu žánru, *vyprávěcí historii*. Rozdíl mezi tímto a předchozími typy je podobný jako rozdíl, jenž v běžném rozumění spatřujeme mezi *historií* a *dějiny*. Zatímco historie je kritickou vědou, dějiny představují hlavně vyprávění, nebo ještě lépe sémantické nasycení minulosti. Sem budou patřit dějiny národů a historických společenství tak vůbec, ale ještě spíše obecné a univerzální dějiny, jako třeba McNeillův *The Rise of the West*, a pak nepochybně všechny klasické filozofie dějin. Whiteova *Metahistorie* je velkou analýzou právě tohoto žánru historie, psal se však i ve 20. století, jak dokládají příklady Spenglera, Toynbeeho, Fukuyamy, Huntingtona a jejich pozdějších epigonů, často novodobých apokalyptiků. Ze všech žánrů má *vyprávěcí historie* literatuře nejbližší a je také nejvíce narativní. Na rozdíl od předchozích dvou má zřetelnou ambici přestavit ucelený příběh, explicitně adresuje narativní identitu a dějinné vědomí. Jakoby by byla nesena *touhou* splynout s klenbou dějinnosti, být dějinami tak vůbec, podat jejich záznam, jejich příběh; nebýt dějinami v genitivní vazbě, ale dějinami o sobě. I když se dnes na *vyprávěcí historii* díváme spíše s podezřením, je nejbližším žijícím potomkem mýtů a zakládajících příběhů. To je nakonec i její největší slabinou, neboť jí hrozí, že pro opojení vlastním příběhem ztratí kontakt s *historií dokumentů* a *metody*, jak jsme to viděli u rétoriky velkých měřítek a zvláště pak v jejím popularizačním provedení. Podobně jako u *historie dokumentů*, i u *vyprávěcí historie* nakonec platí, že rozsah pro ni není rozhodujícím ukazatelem. *Mapy času* Davida Christiana, například, viditelně *touží* být oním velkým příběhem dějin, dějinami tak vůbec, ale pro mimořádné obtíže, jaké před historika klade úkol skloubit historii přírody a historii lidí do jediné zápletky, zůstávají před branami *vyprávěcí historie*, na úrovni *historie metody*. Nemožnost zapříst sjednocující příběh vede k nemožnosti sémantického nasycení veškerého času; mýtus o stvoření světa tak zůstává i nadále mýtem, mimo možnosti historie. Nicméně touha po splnutí historie s dějinami tak vůbec nás přivádí k další analogii mezi historickými žánry a Ricoeurovým trojným dělením historické epistemologie.

Tato analogie totiž spočívá ve *vzdálenosti*, která se nastoluje mezi celkem a částí – mezi žánrem a dějinností na jedné straně a mezi fází a programem na straně druhé. Ačkoliv je totiž epistemologická trojjedinost nesena jediným záměrem, jímž je vypovídat cosi smysluplného o minulosti, pak fáze reprezentace zde má vůči oné závěrečné intenci přeci jen poněkud privilegované postavení. Je jí svým způsobem nejbližší, představuje její bezprostřední korelát. *Jak* historického zápisu totiž tvoří symbolické provedení historie i porozumění této historii samé. Toto provedení je samozřejmě od začátku neseno volbou určitých fakt a jejich zřetězením v logické posloupnosti,

nicméně tyto kroky získávají svou nejryzejší formulaci až v kroku posledním. Analogicky k tomu zaujímají různé historické žánry proměnlivou distanci ke kolektivnímu singuláru dějinnosti. Ten má svůj bezprostřední korelát v *dějínách* jakožto zastřešujícím vyprávění o minulosti. Dějiny *tak vůbec* sice zůstávají jakožto ideál nedosažitelné, nicméně každý žánr svým způsobem usiluje o jejich napsání, každý v sobě nějaký koncept *dějin* zrcadlí.

Příběh dějin je jakožto vyprávění vždy provedením času. „Svět, jak jej rozvíjí každé narativní dílo, je vždy svět časový. Neboli (...) čas se stává lidským časem potud, pokud je artikulován narativním způsobem, a vyprávění je smysluplné potud, pokud vyznačuje určité rysy časové zkušenosti.“⁵⁷⁸ Mezi tyto zkušenosti nepochybně patří i refigurace narativní identitou a dějinným vědomím, jež jsou samy o sobě nesené strukturou zápletky. Svě zdroje nečerpají pouze z historického vyprávění, leč coby jeho produkt ho jakožto narativní strukturu korelují. V předchozím oddíle jsme pak nabídli tezi, podle níž některé typy historie představují analogii či předobraz narativní identity – jsou vyprávěním totožnosti nějaké společnosti. To je bezpochyby příklad národních dějin. Obecné a univerzální dějiny potom sehrávají ekvivalentní roli vůči dějinnému vědomí: mají touhu vyprávět dějiny tak vůbec, staví se jakoby na jejich místo, vdávají se za ně. Národní i univerzální dějiny jsou přitom čistými příklady žánru *vyprávěcí historie*. Ten je zároveň ze všech tří tím nejvíce narativním, čímž se strukturně blíží oběma druhům refigurace. Národní dějiny se, jinými slovy, mohou překloupit v příběh narativní identity nějakého společenství, zatímco univerzální dějiny – například příběh vedoucí od Mezopotámie po poválečnou nadvládu Západu – lze zase snadno vydávat za dějiny jako takové; za příběh celého lidstva. Strukturní podobnost těchto vyprávění a momentů refigurace má ten důsledek, že žánr *vyprávěcí historie* jakoby opticky stál dějinnosti nejbližší. Jako by byl dějinami *tak vůbec*, stál na jejich místě, vydával se za ně.

Zdá se přitom, že s klesající mírou narativity historických žánrů vzdálenost mezi kolektivním singulárem dějin a historickým psaním narůstá. Vyprávění je více implicitním, oslabuje se jeho mimetičnost, roste závažnost prefixu *kvazi-* a spolu s tím se stává přenesenější a zastřenější i vazba na narativní identitu a dějinné vědomí jako takové. Dokládá to velká část textů, jimiž jsme se v této práci zabývali a jež by spadaly mezi *historie metody*. Refigurovaný čas se v nich nenabízel nijak přímočaře, naopak jsme ho pracně rozkrývali skrze naši rétorickou četbu a hledali jeho znaky ve figuraci, explikaci a časové implikaci. Dialektiku horizontu očekávání, prostoru zkušenosti a iniciativy, již konfigurace rozehrává, jsme rozpoznávali jako účinek použitých metod, měřítko vyprávění, práce s faktem, role svěřené pojmům. Hledali jsme ji v tematickém záběru a dílčích motivech, v řeči figur, tónu promluvy nebo roli vypravěče. Identifikovali jsme ji i v nevyhnutelnosti

578 RICOEUR, *Čas a vyprávění I*, str. 17.

či otevřenosti, s jakou vyprávění navazuje své epizody, v typičnosti anebo naopak unikátnosti postav, v repetitivnosti nebo zcizujícím efektu používaného slovníku. Časové refigurace pak skrze tuto znakovou strukturu jakoby prosvítaly, bylo lze je zahlédnout na lemech jednotlivých textů, ukazovaly se v mezerách a průzorech historického psaní, nechaly se tušit jako jakýsi stín konfigurace, jako její latence, její implicitní dvojník.

V žánru *historie dokumentů* pak časové refigurace zůstávaly v rovině předpokladů a možností, jako jakýsi potenciál faktů. Jako je výzkumná fáze historické epistemologie nesena ideou celkového programu, tak i fakta jsou těhotná příběhem, jenž chtějí vyprávět. Již dříve jsme konstatovali, že fakta transcendují sama sebe, neboť se natahují k významům, k rámcům jež je jakožto fakta artikulovaly. Fakt není nikdy *o sobě*, vždy se ukazuje až v nějaké perspektivě, jíž je strukturován. Z toho jsme také na příslušném místě usoudili, že ne každý fakt může být součástí každého vyprávění. Lidstvo proměněné v *bioidentitu* se stěží stane epizodním prvkem mikrohistorie a individuální život, zapletený v nejistotě svých horizontů, si do vyprávění ve velkých měřítkách také nejspíš cestu nenajde. Politické dějiny jsou jakožto balast a pěna dní hospodářskými a sociálními dějinami záměrně potlačovány. A každodennost se zase klasické diplomacie nejeví hodna pozornosti. Fakta, dokumenty, popisy událostí či základní chronologie tak skrze vzdálený odkaz k pohledu, jenž jim dal vyvstat, stále odkazují k časovým refiguracím. Ty jsou zde však přítomné už jen velice zastřeně.

Klenba dějinnosti tedy tvoří jakýsi referenční a recepční kontext historického psaní; imaginární vyprávění Dějin jakožto kolektivního singuláru je pak architextem každé historiografie. Specializované a dílčí dějiny s genitivní vazbou představují vždy segment dějin tak vůbec, jsou jejich výsečí, odrazem, ozvěnou, variací, konkretizací či aktualizací. Nesmíme pochopitelně ztratit ze zřetele, že dějiny ve svém úhrnu zůstávají jen nedosažitelným snem: modelem, leč i nemožností.⁵⁷⁹ Ovšem vrženost do dějin, existence v rozvrhu *dějinného vědomí*, představuje zároveň výchozí situací psaní i čtení historie. Psaní se k dějinnosti tak vůbec napíná, napřahuje, aspiruje na ni, kdežto čtení z ní vždy už vychází, čerpá z ní svá očekávání; dějinnost tvoří apriori čtení historie, jeho východisko, ale vposled i motivaci, protože dějiny čteme, abychom se ve světě kolem nás, ve světě, který nám předchází, zorientovali.

A právě ve skutečnosti, že dějiny představují cíl i východisko historického psaní a čtení, nakonec čerpáme legitimitu pro naše rétorické čtení historie, a to i jejích méně narativních žánrů, *historie metody* a *historie dokumentů*. Jestliže nám totiž mohlo být vyčítáno, že k vysokoškolské učebnici nebo prosté příručce přistupujeme stejně jako k plnokrevným dějinám, pak nezbyvá než odpovědět,

579 Srv. RICOEUR, *Čas a vyprávění III*, kap. „Odmítnutí Hegela“, str. 276-294. Pojem *dějinného vědomí*, který minulost zprostředkovává *neúplně*, zavádí Ricoeur tím samým gestem, kterým zavrhuje Hegelovo *totální* pojetí dějin.

že dějiny *tak vůbec* jsou recepčním horizontem každého historického vyprávění, a proto se k hledání refigurovaného času samy propůjčují. Otevřu-li si historiografický text, pak patří mezi má elementární očekávání, že se dozvím cosi o světě, který obývám. A přestože se nemusí jednat o plnohodnotné vyprávění, o explicitně formulovaný příběh narativní identity společenství, jehož se cítím být součástí, či o synoptický příběh lidstva, četba historie stále nabízí *koordináty* pro mou časovou orientaci a identifikaci. Důkazů jsme pro to ostatně snesli víc než dost: *výchozí styl* se nakrásně může schovávat v akademických publikacích a skriptech, nicméně právě jakožto *styl* operující ve výčtech a posloupnostech nese ty účinky a ten druh refigurací, jaký jsme u něj identifikovali. Nabízí svůj vlastní eticko-estetický horizont.

Schopnost textů mít za účinek specifickou historickou refiguraci je zkrátka *faktem* aktu čtení. Což nás přivádí ke třetí a poslední analogii mezi fázemi historické epistemologie a historickými žánry. Tou je provázanost mezi dokumentem, vysvětlením a vyprávěním, hra jejich vzájemného odkazování, podmiňování jedněch druhými. Dokumenty, jak jsme zde vícekrát uvedli, jsou schraňovány s vidinou nějakého vysvětlení nebo porozumění; a vysvětlujeme či rozumíme proto, abychom mohli vyprávět. V historii se nakonec vypráví tím lépe, čím více se vysvětluje. V neposlední řadě se vypráví vždy na základě fakt. Jednotlivé fáze se mezi sebou předpokládají a rostou ze sebe. Tentýž pohyb lze sledovat i na úrovni žánrů. Pro rétoriku historie pak nabývají na významu obzvláště *přepínače*, které mezi jednotlivými vrstvami moderují.

Úhelným se zde ukázal být proces *metalepse*. Takto jsme se rozhodli nazývat směnu mezi epizodou či částí příběhu na jedné straně a celkem konfigurace či narace na straně druhé.⁵⁸⁰ Metaleptickou funkci plnily například pojmy či koncepty, jež sehrávaly roli mediátora mezi partikulární událostí bezprostředního vyprávění a zastřešujícím příběhem. Nyní, když jsme na pozadí historického psaní i čtení postavili všeobjímající pozadí dějinného vědomí, získává metalepse svůj nejzazší referenční bod a zároveň pevné ukotvení v historické časovosti. Znaky metalepse mohou být podobně rozmanité jako znaky refigurace; do značné míry se s nimi překrývají, avšak metalepse je nitrotextovou, jazykovou kategorií, jež slouží potřebám historického vyprávění.

Nebudeme opakovat onen zvláštní sklon faktu transcendovat sama sebe, totiž že už sám svou strukturací naznačuje, jaký příběh o sobě nechá vyprávět. Nicméně je dobré zmínit, že metalepsi je možné navázat i v drobných historických formátech, jako jsou články, případové studie atp. Ty z logiky věci často inklinují k výchozímu stylu, obzvláště pokud prostě nabízejí sumarizaci události, deskripci určitého jevu, nebo jen rekapituluji nějakou posloupnost. Nicméně i tyto dílčí epizody,

580 Srv. výše, str. 192.

tato fragmentární vyprávění jsou zasazena do všeobjímající situace dějinného vědomí. Konkrétněji pak mnohdy reagují na již existující debatu, korigují předchozí texty, doplňují je, reinterpretojí. Vstupují zkrátka do již odvíjených vyprávění a příběhů. Tato intenzivní a všeprostupující intertextualita historiografických textů je dána už samotným faktem epistemologického předělu, který umožňuje, aby k sobě jednotlivé texty přiléhaly jako hranice států na mapách, anebo aby byly alespoň vzájemně souměřitelné skrze stopy, jež v zastoupení reprezentují. V drobných útvarech se tak znakem metalepse může stát použití sdíleného pojmu, navázání na slovník jiných prací, ale i zpřítomnění širších geografických a časových horizontů skrze explicitní formulaci. I prostá deskripce tak může získat zřetelnou orientaci a podílet se na rozsáhlejším vyprávění.

Zmínili jsme roli pojmu. Ten může ve vyprávění buď dočista chybět, což pak vede k nemožnosti jakékoliv syntézy vyprávění, ale má i tu schopnost své skladební prvky – epizody, události, fakta – redukovat na pouhé metonymické vazby. Tím z nich činí své vlastní ilustrace, projevy či zkrátka epifanie. Záměrně jsme se drželi slova *pojem*, protože zahrnuje entity o různé epistemologické síle: jak Weberovy ideální typy, tak *kvazi*-postavu s *kvazi*-událostí, ale i Ankersmitovy narativní substance. Zatímco pojmy specializovaných dějin či názvy institucí plní funkci převodové páky mezi partikulárním odvíjením příběhu a příběhem zastřešujícím, velké entity jako *doba*, *národ*, *éra*, *století*, *modernita* aj. mohou být samy na onen zastřešující příběh povýšeny. Takové narativizované pojetí pojmu umožňuje právě Ankersmitův koncept narativních substancí. U těchto entit zároveň hrozí latentní riziko, že se od roviny vysvětlování i dokumentu příliš vzdálí a začnou si žít po vzoru Gogolova nosu vlastním životem, substancializují se. Historik pak propadá onomu optickému klamu, v němž tyto velké pojmy vystupují jako samostatné postavy, jednají a určují, co se pod jejich nadvládou děje, nebo nabývají skoro až rysů *kvazi*-postavy. Antropomorfizují se jako *duch doby*.⁵⁸¹

Metalepse tak probíhá oběma směry, od faktu přes pojem k zastřešujícímu příběhu i naopak. Svorník nadřazeného vyprávění celku či *kvazi*-vyprávění pak propůjčuje historickému diskurzu jeho unikátní strukturu. Ukazuje se totiž, že historiografie vždy vypráví souběžně na dvou úrovních, minimálně dva příběhy naráz. Na jednu stranu nám klade před oči bezprostředně se odvíjející události – bitvy a války, epizody ze života prarodičů, jednotlivé akty a dějství –, na stranu druhou paralelně vypráví onu velkou naraci *kvazi*-události, napínající se k dějinám tak vůbec. S touto jedinečnou dvojností jsme se nakonec setkali už u zrodu historie, jež podle Jana Assmanna vznikla *teologizací dějin*, tedy jejich scelením a sémantickým nasycením. Archetypem je zde samozřejmě židovská tradice, která narativizuje celek času a dílčí události činí příznakovými – epifaniemi jediného Příběhu. Erich Auerbach takovou práci s vyprávěním nazval *figurálním výkladem* a Didier

581 Podobný postřeh učinil i Ricoeur, navíc v přímé citaci Ankersmita. RICOEUR, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*, str. 361-363.

Coste zde rozpoznává zápas mezi dílčím *kvantitativním* a zastřešujícím *hierarchickým* narativem, jenž je podle něj typický pro všechny metanarace, od křesťanství po marxismus.⁵⁸² Pro historický diskurz jako takový nemusí být směna mezi partikulárním a zastřešujícím vyprávěním tak fatální. Nicméně stále platí, že je dědicem těchto velkých předobrazů.

Historické psaní je jako Šeherezáda, která tím, že královi každý večer vypráví příběhy, vypráví především svůj vlastní příběh. Je nakonec na umu každého historika, jak dokumenty seřadí, do jaké výsledné konfigurace epizody svého vyprávění upřede. Ať už se ale rozhodne jakkoliv, jeho psaní nikdy nekončí prostým předáním zprávy o minulosti. Je i obrazem této minulosti, obrazem, který čtenářovi říká, kým je a odkud a kam směřuje.

V odpovědi na poetiky historie jsme nabídli její rétoriku, která by čtení historiografie vyvedla jak z čistě naratologické, tak i striktně epistemologické perspektivy. Naším řešením je specifická recepční teorie historického psaní. V této poslední kapitole jsme ji představili spíše jako řadu hypotéz, jako svého druhu fenomenologii našeho předchozího postupu a čtení. Druhá část této práce a zde načrtnutá teorie jsou pak komplementárními. Snad jsme tak dostali svému slovu, že nitě teorie i praxe pevně uvážeme. Ať tak či onak, naším původním cílem nebylo nic víc než ukázat, že historické psaní má své časové, a přeneseně i estetické a existenciální implikace. Jakkoliv model rétoriky, který zde nabízíme, představuje možná pouhý náčrtek, pak jeho východisko – sepětí vyprávění a dějinnosti –, jsme snad obhájili dostatečně. Styl a dějinnost, zápis a čas se v sobě odrážejí, proplétají se, podmiňují, udržují mezi sebou tichou výměnu. Bylo naším úkolem – úkolem interpreta – jejich vzájemné pojitko rozplést.

582 COSTE, *Narrative as Communication*, str. 70.

Bibliografie

- ADORNO, Theodor W. *Minima Moralia: reflexe z porušeného života*. Praha: Academia, 2009.
- ALLEN, Robert C. *The British Industrial Revolution in Global Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2009.
- ANDERS, Günther. *Le temps de la fin*. Paris: Éditions de l'Herne, 2007.
- ANDERSON, Benedict R. O'G. *Představy společnosti: úvahy o původu a šíření nacionalismu*. Praha: Karolinum, 2008.
- ANDRADE, Tonio. *A Chinese Farmer, Two African Boys, and a Warlord: Toward a Global Microhistory*. In: *Journal of World History*, 21, 4, 2011, str. 573–591.
- ANKERSMIT, Frank R. *Narrative Logic: A Semantic Analysis of the Historian's Language*. The Hague: Nijhoff, 1983.
- Annales. Histoire, Sciences Sociales*. Paris: EHESS, 70, 1, janvier-mars, 2015.
- Annales. Histoire, Sciences Sociales*. Paris: EHESS, 70, 2, avril-juin, 2015.
- ARISTOTELÉS a MRÁZ, Milan, ed. *Poetika: řecko-česky*. Praha: OIKOYMENH, 2008.
- ASKANI, Hans-Christoph. *L'oubli fondamental comme don. A propos du livre de Paul Ricoeur: La mémoire, l'histoire, l'oubli*. In: ABEL, Olivier, LORIGA, Sabina, et al., dir. *La juste mémoire. Lectures autour de Paul Ricoeur*. Genève: Labor et Fides, 2006, str. 182–205.
- ASSMANN, Jan. *Kolektivní paměť a kulturní identita*. In: KRATOCHVIL, Alexander, ed. *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR: Akropolis, 2015, str. 50–57.
- ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001.
- AUERBACH, Erich. *Mimesis. Zobrazení skutečnosti v západoevropských literaturách*. Praha: Mladá fronta, 1998².
- BANN, Stephen. *The Clothing of Clio. A Study of the Re-presentation of History in Nineteenth-Century Britain and France*. Cambridge: Cambridge University Press, 1984.
- BARTHES, Roland. *L'effet de réel*. In: *Communications*, 11, 1968, str. 84–89.
- BARTHES, Roland. *Le discours de l'histoire*. In: *Studies in Semiotics – Recherches sémiotiques*, 6, 1967, str. 65–75.
- BARTHES, Roland. *Michelet par lui-même*, Paris: Éd. du Seuil 1954.
- BECKERT, Sven. *Empire of Cotton: A New History of Global Capitalism*. London: Allen Lane, 2014.

- BENSA, Alban. *De la micro-histoire vers une anthropologie critique*. In: REVEL, Jacques, ed. *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*. Paris: Gallimard/Seuil, 1996, str. 37–70.
- BENTLEY, Michael. *Modern Historiography. An Introduction*. London and New York: Routledge, 1999.
- BERGER, John. *O pohledu*. Praha: Agite/Fra, 2009.
- BEVERNAGE, Berber. *History, Memory, and State-Sponsored Violence: Time and Justice*. New York and London: Routledge, 2011.
- BOLDIZSÁR SIMON, Zoltán. *Method and Perspective*. In: *Journal of Microhistory* [online], 2009 [cit. 3. 9. 2021]. Dostupné z https://www.researchgate.net/publication/315643196_Method_and_Perspective
- BOLTON, Jonathan, ed. *Nový historismus = New historicism*. Brno: Host, 2007.
- BOOTH, Wayne. *The Rhetoric of Fiction*. Chicago and London: The University of Chicago Press, 1968⁸.
- BOURDIEU, Pierre. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum, 1998.
- BOWERSOCK, Glen W. *The Vanishing Paradigm of the Fall of Rome*. In: *Bulletin of the American Academy of Arts and Sciences*, 49, 8, 1996, str. 29–43.
- BRAUDEL, Fernand. *Dlouhé trvání*. In: *Antropologie, sociologie, historie: antologie francouzských společenských věd*. Praha: CEFRES, 1995, str. 145–188.
- BURBANK, Jane. COOPER, Frederick. *Empires in World History: Power and the Politics of Difference*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2010.
- BURKE, Peter. *Francouzská revoluce v dějepisectví: škola Annales (1929–1989)*. Praha: NLN, 2004.
- BUTLER, Judith. *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London: Routledge, 1999.
- CARR, E. H. *Co je historie?: přednášky pronesené na cambridžské universitě v lednu - březnu 1961 v rámci cyklu G.M. Trevelyana Edwardem Hallettem Carrem*. Praha: Svoboda, 1967.
- CARRARD, Philippe. *Le passé mis en texte. Poétique de l'historiographie française contemporaine*. Paris: Armand Colin, 2013.
- CARRARD, Philippe. *Poétique de la Nouvelle Histoire. Le discours historique en France de Braudel à Chartier*. Lausanne, Payot-Lausanne: 1998.
- CERAM, C. W. *Bohové, hroby a učenci: román o archeologii*. Praha: SNKLHU, 1961.
- CERTEAU, Michel de. *Psaní dějin*. Brno: CDK, 2011.

- CERUTTI, Simona. *Histoire pragmatique, ou de la rencontre entre histoire sociale et histoire culturelle*. In: *Tracés. Revue de Sciences humaines* [online], 15, 2008, str. 147–168 [cit. 3. 9. 2021]. Dostupné z <https://doi.org/10.4000/traces.733>
- COMPAGNON, Antoine. *Démon teorie. Literatura a běžné myšlení*. Brno: Host, 2009.
- COSTE, Didier. *Narrative as Communication*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989.
- ČINÁTL, Kamil. *Dějiny a vyprávění: Palackého Dějiny jako zdroj historické obraznosti národa*. Praha: Argo, 2011.
- DÄNIKEN, Erich von. *Vzpomínky na budoucnost: nerozluštěné hádanky minulosti*. Praha: Orbis, 1969.
- DANOWSKI, Déborah, VIVEIROS DE CASTRO, Eduardo. *L'Arrêt de monde*. In: HACHE, Émilie, ed. *De l'univers clos au monde infini*. Bellevaux: Éd. Dehors, 2014, str. 221–339.
- DARNTON, Robert. *Velký masakr koček a další epizody z francouzské kulturní historie*. Praha: Argo, 2013.
- DAVIES, Norman. *God's Playground: A History of Poland: In Two Volumes*. Oxford: Clarendon Press, 1981.
- DAVIES, Norman. *Heart of Europe: The Past in Poland's Present*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- DAVIES, Norman. *Polsko: dějiny národa ve středu Evropy*. Praha: Prostor, 2003.
- DEBARIEUX, Bernard. *Le paysage et la mémoire (compte rendu)*. In: *Revue de géographie alpine*, 87, 1999, str. 112.
- DERRIDA, Jacques. *No Apocalypse, Not Now (Full Speed Ahead, Seven Missiles, Seven Missives)*. In: *Diacritics*, 14, 2, Nuclear Criticism, Summer 1984, str. 20–31.
- DERRIDA, Jacques. *Signatura událost kontext*. In: DERRIDA, Jacques a PETŘÍČEK, Miroslav, ed. *Texty k dekonstrukci: práce z let 1967 – 72*. Bratislava: Archa, 1993, str. 277–306.
- DEVOTO, Fernando J. *La „longue durée“. Usages et temporalités*. In: LILTI, Antoine, LORIGA, Sabina et al., dir. *L'expérience historiographique. Autour de Jacques Revel*. Paris: EHESS, 2016, str. 113–129.
- DIAMOND, Jared M. *Kolaps: proč společnosti zanikají a přežívají*. Praha: Academia, 2008.
- DIAMOND, Jared M. *Osudy lidských společností: střelné zbraně, choroboplodné zárodky a ocel v historii*. Praha: Columbus, 2000.
- DIDI-HUBERMAN, Georges. *Ninfa moderna: esej o spadlé draperii*. Praha: Agite/Fra, 2009.
- DINTENFASS, Michael. *Truth's Other: Ethics, the History of the Holocaust, and Historiographical Theory after the Linguistic Turn*. In: *History and Theory*, 39, 2000, str. 1–20.
- DOLEŽEL, Lubomír. *Fikce a historie v období postmoderny*. Praha: Academia, 2008.

- DOSSE, François. *Michel de Certeau et l'écriture de l'histoire*. In: *Vingtième Siècle. Revue d'histoire*, 78, 2, 2003, str. 145–156.
- DOSSE, François. *Paul Ricoeur et Michel de Certeau: l'histoire entre le dire et le faire*. Paris: l'Herne, 2006.
- DUBY, Georges. *Věk katedrál: umění a společnost 980–1420*. Praha: Argo, 2002.
- FOUCAULT, Michel. *Diskurs; Autor; Genealogie: tři studie*. Praha: Svoboda, 1994.
- FOUCAULT, Michel. *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975-1976*. Praha: Filosofie, 2005.
- FOUCAULT, Michel. *Slova a věci*. Brno: Computer Press, 2007.
- FRANK, Andre Gunder. *ReOrient: Global Economy in the Asian Age*. Berkeley: University of California Press, 1998.
- FRIEDLÄNDER, Saul, ed. *Probing the Limits of Representation: Nazism and the Final Solution*. Cambridge: Harvard University Press, 1992.
- FRYE, Northrop. *Anatomie kritiky. Čtyři eseje*. Brno, Host, 2003.
- FRYE, Northrop. *New Directions from Old*. In: FRYE, Northrop, *Fables of Identity: Studies in Poetic Mythology*. San Diego: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1984, str. 52–66.
- GENETTE, Gérard. *Fikce a vyprávění*. Brno: Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2007.
- GINZBURG, Carlo. *Mocenské vztahy: historie, rétorika, důkaz*. Praha: Karolinum, 2013.
- GINZBURG, Carlo. *Sýr a červi: svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*. Praha: Argo, 2000.
- GINZBURG, Carlo. *Threads and traces. True false fictive*. Berkeley: University of California Press, 2012.
- GOUBERT, Pierre. *Beauvais et le Beauvaisis de 1600 à 1730: contribution à l'histoire sociale de la France du XVIIe siècle*. Paris: SEVPEN, 1960.
- GRENDI, Edoardo. *Micro-analisi e storia sociale*. In: *Quaderni storici*, 35, 1977, str. 506–520.
- GRIBAUDI, Maurizio. *Échelle, pertinence, configuration*. In: REVEL, Jacques, ed. *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*. Paris: Gallimard/Seuil, 1996, str. 113–139.
- GRUZINSKI, Serge. *L'Histoire, pour quoi faire?* Paris: Fayard, 2014.
- GRUZINSKI, Serge. *The Eagle and the Dragon: Globalization and European Dreams of Conquest in China and America in the Sixteenth Century*. Cambridge: Polity Press, 2014.
- GULDI, Jo, ARMITAGE, David. *The History Manifesto*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014.
- HAMILTON, Clive, BONNEUIL, Christophe, GEMENNE, François, ed. *The Anthropocene and the Global Environmental Crisis: Rethinking Modernity in a New Epoch*. London and New York: Routledge, 2015.

- HARARI, Yuval N. *Sapiens: úchvatný i úděsný příběh lidstva*. Voznice: Leda, 2014.
- HARTOG, François, LENCLUD, Gérard. *Régimes d'historicité*. In: DUTU, Alexandru et DODILLE, Norbert, eds. *L'état des lieux en sciences sociales*. Paris: Institut français de Bucarest, L'Harmattan, 1993, str. 18–38.
- HARTOG, François. *Croire en l'histoire*. Paris: Flammarion, 2013.
- HARTOG, François. *De l'histoire universelle à l'histoire globale?*. In: *Le Débat*, 154, 2, 2009, str. 53–66.
- HARTOG, François. *Évidence de l'histoire. Ce que voient les historiens*. Paris: Gallimard, 2007².
- HARTOG, François. *L'historien et la conjoncture historiographique*. In: *Le débat*, 102, novembre-décembre, 1998, str. 4–10.
- HARTOG, François. *Le „territoire“ de l'historien antique*. In: LILTI, Antoine, LORIGA, Sabina et al., dir. *L'expérience historiographique. Autour de Jacques Revel*. Paris: EHESS, 2016, str. 269–280.
- HARTOG, François. *Na cestě k nové historické situaci*. In: *Slovo a smysl*, XIV, 27, 2017, str. 239–250.
- HARTOG, François. *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*. Paris: Éd. du Seuil, 2003.
- HAVELKA, Miloš, ed. *Spor o smysl českých dějin*. Praha: Torst, 1995–2006. 2 sv.
- HEIDEGGER, Martin. *Bytí a čas*. Praha: OIKOYMENH, 2008.
- HOBSBAWM, Eric. *Věk extrémů: Krátké 20. století 1914–1991*. Praha: Argo, 1998.
- HORVÁTH, Tomáš. *Rétorika histórie*. Bratislava: Veda, 2002.
- HUDEČEK, Ondřej. *Miroslav Bárta, Martin Kovář (edd.), Kolapsy a regenerace; Miroslav Bárta, Martin Kovář (edd.), Civilizace a dějiny [Recenze]*. In: *Dějiny – teorie – kritika*, 11, 1, 2014, str. 147–153.
- HUIZINGA, Johan. *Podzim středověku*. Jinočany: H & H, 1999.
- HUNT, Lynn. *Writing History in the Global Era*. New York: W.W. Norton & Company, 2014.
- HUNT, Terry L. *Rethinking Easter Island's Ecological Catastrophe*. In: *Journal of Archaeological Science*, 34, 2007, str. 485–502.
- CHAKRABARTY, Dipesh. *Provincializing Europe. Postcolonial Thought and Historical Difference*. Princeton: Princeton University Press 2000.
- CHAKRABARTY, Dipesh. *The Climate of History: Four Theses*. In: *Critical Inquiry*, 35, Winter, 2009, str. 197–222.
- CHANET, Jean-François. *Paysage et écriture de l'histoire*. In: *Vingtième siècle, revue d'histoire*, 65, 2000, str. 156–158.

- CHARTIER, Roger. *Figures rhétoriques et représentation historiques. Quatre questions à Hayden White*. In: *Storia della Storiografia*, 24, 1993, str. 133–142.
- CHARTIER, Roger. *Na okraji útesu*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2010.
- CHRISTIAN, David. *Big History: The Longest „Durée“*. In: *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften*, 20, 2009, str. 91–106.
- CHRISTIAN, David. *Maps of Time: An Introduction to Big History*. Berkeley: University of California Press, 2005.
- CHRISTIAN, David. *The Case for „Big History“*. In: *Journal of World History*, 2, 2, Fall, 1991, str. 223–238.
- CHRISTIAN, David. *The Longest Durée: A History of the Last 15 Billion Years*. In: *Australian Historical Association Bulletin*, 59–60, 1989, str. 27–36.
- ICKE, Peter P. *Frank Ankersmit's Lost Historical Cause. A Journey from Language to Experience*. New York – London: Routledge, 2012.
- IGGERS, Georg G. *Historiography in the Twentieth Century. From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge*. Middletown: Wesleyan University Press, 2005.
- IGGERS, Georg G., WANG, Edward Q., MUKHERJEE, Supriya. *A Global History of Modern Historiography*. London and New York: Routledge, 2013.
- INGLEBERT, Hervé. *Le monde, l'histoire: essai sur les histoires universelles*. Paris: PUF, 2014.
- JABLONKA, Ivan. *Écrire l'histoire de ses proches*. In: ZAC, Claire, et al., ed. *Pour une microhistoire de la Shoah*, Paris: Éd. du Seuil, 2012, str. 35–59.
- JABLONKA, Ivan. *L'Histoire des grands-parents que je n'ai pas eus*. Paris: Éd. du Seuil, 2013².
- JABLONKA, Ivan. *L'histoire est une littérature contemporaine. Manifeste pour les sciences sociales*. Paris: Éd. du Seuil, 2014.
- JAUSS, Hans Robert. *Dějiny literatury jako výzva literární vědě*. In: ČERVENKA, Miroslav, VÍZDALOVÁ, Ivana, SEDMIDUBSKÝ, Miloš, ed. *Čtenář jako výzva: výběr z prací kostnické školy recepční estetiky*. Brno: Host, 2001, str. 7–38.
- JAUSS, Hans Robert. *L'usage de la fiction en histoire*. In: *Le débat*, 54, mars-avril, 1989, str. 89–113.
- KALISTA, Zdeněk a BENEŠ, Zdeněk, ed. *Cesty historikova myšlení*. Praha: Garamond, 2002.
- KELLNER, Hans. *Language and Historical Representation: Getting the Story Crooked*. Madison: University of Wisconsin Press, 1989.
- KENNEDY, Paul M. *Vzestup a pád velmocí: ekonomické změny a vojenské konflikty v letech 1500–2000*. Praha: NLN, 1996.
- KERMODE, Frank. *Smysl konců: studie k teorii fikce*. Brno: Host. 2007.

- KOCKA, Jürgen. *Comparison and Beyond*. In: *History and Theory*, 42, 1, 2003, str. 39–44.
- KOSELLECK, Reinhart. *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004.
- KUTNAR, František a MAREK, Jaroslav. *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví: od počátků národní kultury až do sklonku třicátých let 20. století*. Praha: NLN, 1997².
- KVAČEK, Robert. *Diplomaté a ti druzí: k dějinám diplomacie za 2. světové války*. Praha: Panorama, 1988.
- KVAČEK, Robert. *Nad Evropou zataženo: Československo a Evropa 1933–1937*. Praha: Svoboda, 1966.
- LACAPRA, Dominick. *Review*. In: *The Journal of Modern History*, 66, 1994, str. 354–359.
- LE GOFF, Jacques. *Micheletův středověk*. In: Týž, *Za jiný středověk: čas, práce a kultura na středověkém Západě: 18 esejů*. Praha: Argo, 2005, str. 21–46.
- LE GOFF, Jacques. *O hranicích dějinných období: na příkladu středověku a renesance*. Praha: Karolinum, 2014.
- LEDUC, Jean. *Historici a čas. Koncepcie, otázky, diela*. Bratislava: Kalligram, 2005.
- LEPETIT, Bernard. *De l'échelle en histoire*. In: REVEL, Jacques, ed. *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*. Paris: Gallimard/Seuil, 1996, str. 71–94.
- LEPETIT, Bernard. *Le présent de l'histoire*. In: LEPETIT, Bernard, dir. *Les formes de l'expérience. Une autre histoire sociale*. Paris: Albin Michel, 1995, str. 273–298.
- LÉVI-STRAUSS, Claude. *Myšlení přírodních národů*. Praha: Dapuhin, 1996.
- LEVI, Giovanni. *Comportements, ressources, procès: avant la „révolution“ de la consommation*. In: REVEL, Jacques, ed. *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*. Paris: Gallimard/Seuil, 1996, str. 187–207.
- LEVI, Giovanni. *Le Pouvoir au village: histoire d'un exorciste dans le Piémont du XVIIe siècle*. Paris: Gallimard, 1989.
- LEVI, Giovanni. *On Microhistory*. In: BURKE, Peter, ed. *New Perspectives on Historical Writing*. University Park: The Pennsylvania State University Press, 2001 [2.ed], str. 97–119.
- LORIGA, Sabina. *Au-delà du langage. Politique et récit*. In: LILTI, Antoine, LORIGA, Sabina et al., dir. *L'expérience historiographique. Autour de Jacques Revel*. Paris: EHESS, 2016, str. 237–251.
- LYOTARD, Jean-François. *O postmodernismu: postmoderno vysvětlované dětem: postmoderní situace*. Praha: Filosofický ústav AV ČR, 1993.
- MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu: české obrození jako kulturní typ*. Praha: Československý spisovatel, 1983.

- MAGRIS, Claudio. *Dunaj*. Praha: Odeon, 1992.
- MARSHALL, Tim. *V zajetí geografie: jak lze pomocí deseti map pochopit světovou politiku*. Praha: Rybka Publishers, 2018.
- McNEILL, William H. *Plagues and Peoples*. Garden City: Anchor, Doubleday, 1976.
- McNEILL, William H. *The Human Condition. An Ecological and Historical View*. Princeton: Princeton University Press, 1979.
- McNEILL, William H. *The Rise of the West. A History of the Human Community*. Chicago and London: University of Chicago Press, 1964⁵.
- McNEILL, William H. *The Shape of European History*. New York: Oxford University Press, 1974.
- MEGILL, Allan, McCLOSKEY, Donald. *The Rhetoric of History*. In: NELSON, J. S., MEGILL, A., McCLOSKEY, D. N., ed. *The Rhetoric of the Human Sciences*. Madison: University of Wisconsin Press, 1987, str. 221–238.
- MEGILL, Allan. *Review*. In: *The American Historical Review*, 98, 1993, str. 1556–1557.
- MEILLASSOUX, Quentin. *Après la finitude. Essai sur la nécessité de la contingence*. Paris: Éd. du Seuil, 2005.
- MERLEAU-PONTY, Maurice. *Viditelné a neviditelné*. Praha: OIKOYMENH, 1998.
- MITOSEKOVÁ, Zofia. *Teorie literatury. Historický přehled*. Brno, Host: 2010.
- MOMIGLIANO, Arnaldo. *Historicism Revisited*. Amsterdam, London: Noord-Holland Publishing Company, 1974.
- NÁLEVKA, Vladimír. *Světová politika ve 20. století*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2000. 2 sv.
- NIETZSCHE, Friedrich. *Nečasové úvahy*, Praha: OIKOYMENH, 2005.
- NORA, Pierre, dir. *Les Lieux de mémoire*. Paris: Gallimard, 1984–1992. 3. sv.
- NÜNNING, Ansgar, TRÁVNÍČEK, Jiří, a HOLÝ, Jiří, ed. *Lexikon teorie literatury a kultury: koncepce - osobnosti - základní pojmy*. Brno: Host, 2006.
- OUELLET, Pierre. *Vnímání fikčních světů*. In: *Aluze*, 6, 2, 2003, str. 140–148
- PAUL, Herman. *Hayden White: The Historical Imagination*. Cambridge: Polity, 2011.
- PAZDESKÝ, Roman. *Gollův styl: studie k historickému myšlení Jaroslava Golla*. Praha: Karolinum, 2018.
- PEČÍRKA, Jan et al. *Dějiny pravěku a starověku*. Praha: SPN, 1979. 2 sv.
- PHELAN, James. *Narrative as Rhetoric. Technique, Audiences, Ethics, Ideology*. Columbus: Ohio State University Press, 1996.
- PLATÓN. *Symposion*. Praha: OIKOYMENH, 1993³.
- POMERANZ, Kenneth. *The Great Divergence: China, Europe, and the Making of the Modern World Economy*. Princeton: Princeton University Press, 2000.

- POMIAN, Krzysztof. *Histoire et fiction*. In: *Le débat*, 54, mars-avril, 1989, str. 114–137.
- POPPER, Karl R. *Bída historicismu*. Praha: OIKOYMENH, 2000².
- PROCHÁZKA, Martin. *Mezioborovost jako inspirace a past. Tropika diskursu v kontextu díla Haydena Whitea*. In: WHITE, Hayden. *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*. Praha: Karolinum, 2010, str. 343–359.
- Přehled československých dějin*. Praha: ČSAV, 1958-1960. 4 sv.
- PURŠ, Jaroslav, ed. et al. *Přehled dějin Československa*. Praha: Academia, 1980–1982. 4 sv.
- PYNSSENT, Robert B. *Pátrání po identitě*. Jinočany: H & H, 1996.
- RAK, Jiří. *Bývali Čechové: české historické mýty a stereotypy*. Jinočany: H & H, 1994.
- RANCIÈRE, Jacques. *Les noms de l'histoire: essai de poétique du savoir*. Paris: Éd. du Seuil, 1993.
- REVEL, Jacques. *L'Histoire au ras du sol* [préf.]. In: LEVI, Giovanni. *Le Pouvoir au village: histoire d'un exorciste dans le Piémont du XVIIe siècle*. Paris: Gallimard, 1989, str. I–XXXIII.
- REVEL, Jacques. *Micro-analyse et construction du social*. In: REVEL, Jacques, ed. *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*. Paris: Gallimard/Seuil, 1996, str. 15–36.
- RICŒUR, Paul a REJCHRT, Miloš, ed. *Život, pravda, symbol*. Praha: OIKOYMENH, 1993².
- RICŒUR, Paul. *Čas a vyprávění. I, Zápletky a historické vyprávění*. Praha: OIKOYMENH, 2000.
- RICŒUR, Paul. *Čas a vyprávění. II, Konfigurace ve fiktivním vyprávění*. Praha: OIKOYMENH, 2002.
- RICŒUR, Paul. *Čas a vyprávění. III, Vyprávěný čas*. Praha: OIKOYMENH, 2007.
- RICŒUR, Paul. *Histoire et rhétorique*. In: *Diogenes*, 168, octobre-décembre, 1994, str. 9–26.
- RICŒUR, Paul. *L'Histoire commune des hommes. La question du sens de l'histoire*. In: *Cahiers du C.P.O.*, 49-50, 1983, str. 3–16 (cyklostyl). Fonds Ricoeur, II.A.370a.
- RICŒUR, Paul. *L'identité narrative*. In: *Esprit*, 7–8, juillet-août, 1988, str. 295–304.
- RICŒUR, Paul. *L'idéologie et l'Utopie: deux expressions de l'imaginaire social*. In: *Cultures et foi*, 96, mars-avril, 1984, str. 35–41.
- RICŒUR, Paul. *L'Idéologie et l'utopie*. Paris: Éd. du Seuil, 1997.
- RICŒUR, Paul. *La fonction narrative et l'expérience humaine du temps*. In: *Archivio di filosofia*. Roma: Istituto di studi filosofici 1980, str. 343–367.
- RICŒUR, Paul. *La marque du passé*. In: *Revue de métaphysique et de morale*, 1, janvier-mars, 1998, str. 7–31.
- RICŒUR, Paul. *La mémoire saisie par l'histoire*. In: *Revista de Letras*, 43, 2, 2003, str. 15–25.
- RICŒUR, Paul. *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Éd. du Seuil, 2003².
- RICŒUR, Paul. *La métaphore vive*. Paris: Éd. du Seuil, 1975.
- RICŒUR, Paul. *Le conflit des interprétations: essais d'herméneutique*. Paris: Éd. du Seuil, [1969].

- RICŒUR, Paul. *Le passé avait un futur*. In: MORIN, Edgar, dir. *Le défi du XXIe siècle: relier les connaissances*. Paris: Éd. du Seuil, 1999, str. 297–304.
- RICŒUR, Paul. *Le temps raconté*. In: *Revue de métaphysique et de morale*, 4, octobre-décembre, 1984, str. 436–452.
- RICŒUR, Paul. *Philosophies critiques de l'histoire: recherche, explication, écriture*. In: *Philosophical Problems Today*, 1, 1994, str. 139–201.
- RICŒUR, Paul. *Pour une théorie du discours narratif*. In: RICŒUR, Paul, TIFFENEAU, Dorian, dir. *La Narrativité. Phénoménologie et herméneutique*. Paris: CNRS, 1980, str. 5–68.
- RICŒUR, Paul. *Récit fictif – récit historique*. In: RICŒUR, Paul, TIFFENEAU, Dorian, dir. *La Narrativité. Phénoménologie et herméneutique*. Paris: CNRS, 1980, str. 251–271.
- RICŒUR, Paul. *Soi-même comme un autre*. Paris: Éd. du Seuil, 2015³.
- RICŒUR, Paul. *Vulnérabilité de la mémoire*. In: LE GOFF, Jacques, ed. *Patrimoine et passions identitaires*. Paris: Fayard, 1998, str. 17–31.
- ŘEPA, Milan. *Poetika českého dějepisectví*. Brno: Host, 2006.
- SHRYOCK, Andrews, SMAIL, Daniel Lord. *History and the Pre*. In: *The American Historical Review*, 118, 3, 2013, str. 709–737.
- SCHAEFFER, Jean-Marie. *Langue, récit, vérité et fiction. Quelques réflexions sur le tournant linguistique en sciences sociales*. In: LILTI, Antoine, LORIGA, Sabina et al., dir. *L'expérience historiographique. Autour de Jacques Revel*. Paris: EHESS, 2016, str. 221–236.
- SCHAMA, Simon. *Clio Has a Problem*. In: *The New York Times Magazine*. 8. 9. 1991, str. 6.
- SCHAMA, Simon. *Krajina a paměť*. Praha: Argo, 2007.
- SCHLEGEL, Jean-Louis. *L'eschatologie et l'apocalypse dans l'histoire: un bilan controversé*. In: *Esprit*, 3, mars-avril, 2008, str. 88–103.
- SCHOLES, Robert a KELLOGG, Robert L. *Povaha vyprávění*. Brno: Host, 2002.
- SIMIAND, François. *Méthode historique et science sociale*. In: *Annales. Économies, Sociétés, Civilisations*, 15, 1, 1960, str. 83–119.
- SMETÁNKA, Zdeněk. *Legenda o Ostojovi: archeologie obyčejného života v raně středověkých Čechách*. Praha: Mladá fronta, 1992.
- SPIEGEL, Gabrielle M., *L'expérience entre histoire et mémoire*. In: LILTI, Antoine, LORIGA, Sabina et al., dir. *L'expérience historiographique. Autour de Jacques Revel*. Paris: EHESS, 2016, str. 253–267.
- SUBRAHMANYAM, Sanjay. *Aux origines de l'histoire globale. Leçon inaugurale prononcée le jeudi 28 novembre 2013* [online]. Collège de France ©2014 [cit. 3. 9. 2021]. Dostupné z <https://books.openedition.org/cdf/3606?lang=fr>

- SZONDI, Peter a BOLLACK, Jean, ed. *Úvod do literární hermeneutiky: studijní vydání přednášek*. Brno: Host, 2003.
- ŠIMA, Karel. *Velké vyprávění o lingvistickém obratu v teorii dějin a malý příběh české historiografie*. In: STORCHOVÁ, Lucie a HORSKÝ, Jan. *Paralely, průsečíky, mimoběžky: teorie, koncepty a pojmy v české a světové historiografii 20. století*. Ústí nad Labem: Albis international, 2009.
- ŠUCH, Juraj. *Naratívny konstruktivismus Haydena Whita a Franka Ankersmita*. Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, Filozofická fakulta, 2010.
- TOCQUEVILLE, Alexis de. *Demokracie v Americe*. Praha: Academia, 2000².
- TODOROV, Tzvetan. *Úvod do fantastické literatury*. Praha: Karolinum, 2010.
- TRIVELLATO, Francesca. *Is There a Future for Italian Mirohistory in the Age of Global History?* [online]. In: *Californian Italian Studies*, 2, 1, 2011 [cit. 3. 9. 2021]. Dostupné z <http://escholarship.org/uc/item/0z94n9hq>
- VEYNE, Paul. *Jak se píšou dějiny*. Červený Kostelec: Pavel Mervart 2010.
- VEYNE, Paul. *L'inventaire des différences. Leçon inaugurale au Collège de France*. Paris: Éd. du Seuil, 1976.
- VIDMAN, Ladislav. *Od Olympu k Panteonu: antické náboženství a morálka*. Praha: Vyšehrad, 1986.
- VINCENT-BUFFAULT, Anne. *The History of Tears. Sensibility and Sentimentality in France*. Basingstoke, Hampshire: Macmillan, 1991.
- VLNAS, Vít. *Jan Nepomucký, česká legenda*. Praha: Mladá fronta, 1993.
- VRIES, Peer. *The California School and Beyond: How to Study the Great Divergence?* In: *Journal für Entwicklungspolitik*, 24, 4, 2008, str. 6–49 [doi: [10.20446/JEP-2414-3197-24-4-6](https://doi.org/10.20446/JEP-2414-3197-24-4-6)].
- WEBER, Max a HAVELKA, Miloš, ed. *Metodologie, sociologie a politika*. Praha: OIKOYMENH, 2009.
- WEISMAN, Alan. *Svět bez nás*. Praha: Argo, 2009².
- WELZER, Harald. *Co je to komunikativní paměť a z čeho se skládá*. In: KRATOCHVIL, Alexander, ed. *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: komentovaná antologie teoretických textů*. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR: Akropolis, 2015, str. 73–89.
- WERNER, Michael, ZIMMERMANN, Bénédicte. *Beyond Comparison: Histoire Croisée and the Challenge of Reflexivity*. In: *History and Theory* 45, 1, 2006, str. 30–50.
- WHITE, Hayden. *A Rejoinder: A Response to Professor Chartier's Four Questions*. In: *Storia della Storiografia*, 27, 1995, str. 63–70.

- WHITE, Hayden. *Figural Realism: Studies in the Mimesis Effect*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 2000².
- WHITE, Hayden. *Metahistorie. Historická imaginace v Evropě devatenáctého století*. Brno: Host, 2011.
- WHITE, Hayden. *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 1987.
- WHITE, Hayden. *Tropika diskursu. Kulturně kritické eseje*. Praha: Karolinum, 2010.
- WONG, R. Bin. *China Transformed: Historical Change and the Limits of European Experience*. Ithaca: Cornell University Press, 1997.
- WOOLF, Daniel. *A Concise History of History. Global Historiography from Antiquity to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
- YOUNG, James E. *Toward a Received History of the Holocaust*. In: *History and Theory*, 36, 1997, str. 21–43.
- ZAMMITO, John H. *Review: Are We Being Theoretical Yet? The New Historicism, the New Philosophy of History, and „Practicing Historians“*. In: *The Journal of Modern History*, 65, 1993, str. 783–814.
- ZELEŇÁK, Eugen. *O českém vydání knihy Haydena Whita Metahistória*. In: *Filozofia*, 67, 2012, str. 414–415.
- ZEMON DAVIS, Natalie. *Du conte et de l'histoire*. In: *Le débat*, 54, mars-avril, 1989, str. 139–143.
- ZEMON DAVIS, Natalie. *The Return of Martin Guerre*, Cambridge and London: Harvard University Press, 1983.

Další zdroje

- The Jazz Singer* [film]. Režie Alan CROSLAND. USA, 1927.
- Le retour de Martin Guerre* [film]. Režie Daniel VIGNE. Francie, 1982.
- The Big History Project* [online]. The Big History Project ©2021 [cit. 3. 9. 2021]. Dostupné z www.bighistoryproject.com
- Databáze pamětníků* [online]. Paměť národa ©2008-2021 [cit. 3. 9. 2021]. Dostupné z <https://www.pametnaroda.cz/cs/archive>

Sekundárně citovaná literatura

- BENVENISTE, Émile. *Le langage et l'expérience humaine*. In: BENVENISTE, Émile, CHOMSKY, Noam, JAKOBSON, Roman, et al. *Problèmes du langage*. Paris: Gallimard, 1966.
- BRAUDEL, Fernand. *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*. Paris: Colin, 1949.
- BREMOND, Claude. *Logique du récit*. Paris: Éditions du Seuil, 1973.
- COLLINGWOOD, R. G. *The Idea of History*. London – New York: Oxford University Press, 1956.
- GENETTE, Gérard. *Nouveau discours du récit*. Paris: Éd. du Seuil, 1983.
- LANGLOIS, Charles-Victor, SEIGNOBOS, Charles. *Introduction aux études historiques*. Paris: Hachette, 1992 [1898].
- LÉVINAS, Emmanuel. *Humanisme de l'autre homme*. Montpellier: Fata Morgana, 1972.
- MICHELET, Jules, SMITH, Howard G. *History of France*. New York: Appleton, 1857.
- PRINCE, Gerald. *Narratology: The Form and Functioning of Narrative*. New York: Mouton Publishers, 1982.
- TAYLOR, A. J. P. *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany since 1815*. London: Hamilton, 1946.
- VINCENT-BUFFAULT, Anne. *Histoire des larmes. XVIIIe-XIXe siècle*. Paris: Rivages, 1986.